

GOVERNMENT OF INDIA

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 9008

CALL No. Sa8Km/Vya/K.V.

D.G.A. 79

8008

SRIMANMAHABHARATAM

A NEW EDITION

MAINLY BASED ON

THE SOUTH INDIAN TEXTS,

With footnotes and Readings.

KARNAPARVA VIII.

8008

EDITED BY

T. R. KRISHNACHARYA & T. R. VYASACHARYA,

Proprietors, Madhva Vilas Book Depot, Kumbakonam.

D3206

Sa8Km.

Vya/K.V.

PRINTED AT THE

Javaji Dadaji's "Nirnaya-sagar" Press,

BOMBAY.

1907

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.**

Acc. No. 9008

Date..... 23.7.57

Call No. 8a 8 Km

Vya/K.V

(Registered according to the Act XXV of 1867.)

[All rights reserved by the publisher.]

॥ श्रीः ॥

श्रीमन्महाभारतम् ।

सटिप्पणम् ।

कर्णपर्व ८.

एतच्च

कुम्भघोणस्थेन श्रीमन्मध्वविलासपुस्तकालयाधिपतिना

टी. आर्. कृष्णाचार्येण टी. आर्. व्यासाचार्येण च

अनेकेषां विदुषां साहाय्येन दाक्षिणात्यबहुकोशानुसारेण

संशोध्य

मुंबापुर्यां

जावजी दादाजी इत्येतेषां निर्णयसागरमुद्रणयन्त्रे मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

शाके १८२९ लवंगनामसंवत्सरे ।

इदं पुस्तकं १८६७ संख्याकरानियमस्य २५ संख्याकविभागानुसारतो लेखारूढं
कुलास्य सर्वेऽधिकाराः प्रसिद्धिकर्त्रा स्वाधीना रक्षिताः ।

कर्णपर्व.

श्रीः ।

श्रीमन्महाभारतम् ।

कर्णपर्व ८ ।

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

शिविराद्धास्तिनपुरमुपगतवता सञ्जयेन धृतराष्ट्रं प्रति कर्णादिनिधनकथनम् ॥ १ ॥ तच्छ्रवणेन सूच्यामुपगतवतो धृतरा-
ष्टस्य सञ्जयादिभिराश्वासनम् ॥ २ ॥

श्रीवेदव्यासाय नमः ।

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ १
वैशंपायन उवाच ।
शिविराद्धास्तिनपुरं प्राप्य भारत संजयः ।
प्रविवेश महाबाहुर्धृतराष्ट्रनिवेशनम् ॥ १
शोकेनापहतः सूतो विलपन्मृशदुःखितः ।
चिन्तयन्निधनं घोरं सूतपुत्रस्य पाण्डवैः ॥ २
अन्तःपुरं प्रविश्यैव सञ्जयो राजसत्तमम् ।
अश्रुपूर्णो भृशं त्रस्तो राजानमुपजग्मिवान् ॥ ३
उपस्थाय च राजानं विनिश्चस्य च सूतजः ।
नातिहृष्टमना राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ ४
सञ्जय उवाच ।
सञ्जयोऽहं महाराज नमस्ते भरतर्षभ ।
हतो वैकर्तनः कर्णः कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ५
चेदिकाशिकरूशानां मत्स्यानां सोमकैः सह ।
कृत्वाऽसौ कदनं शेते वातनुन्न इव द्रुमः ॥ ६
गोष्ठमध्येव ऋषभो गोव्रजैः परिवारितः ।
व्यालेन निहतो यद्वत्तथाऽसौ निहतः परैः ॥ ७
निराशान्पाण्डवान्कृत्वा दृढं राजन्ससात्यकान् ।
पाञ्चालानां रथांश्चैव विनिहत्य सहस्रशः ॥ ८
जित्वा शूरान्महेष्वासान्विद्राव्य च दिशोदश ।

हतो वैकर्तनः कर्णः पाण्डवेन किरीटिना ॥ ९
वैरस्य गत आनृण्यं दुर्गमस्य दुरात्मभिः ।
हत्वा कर्णं महाराज विशल्यः पाण्डवोऽभवत् ॥ १०
शोषणं सागराणां वा पतनं वा विवस्वतः ।
विशीर्णत्वं यथा मेरोस्तथा कर्णस्य पातनम् ॥ ११
योधाश्च बहवो राजन्हतास्तत्र जयैषिणः ।
राजानो राजपुत्राश्च शूराः परिघबाहवः ॥ १२
रथौघाश्च नरौघाश्च हता राजन्सहस्रशः ।
वारणा निहतास्तत्र वाजिनश्च महाहवे ॥ १३
क्षत्रियाश्च महाराज सेनयोरुभयोर्हताः ।
परस्परं वै वीक्ष्यात्र परस्परकृतागसः ॥ १४
किञ्चिच्छेषान्परान्कृत्वा तीर्त्वा पाण्डववाहिनीम् ।
पार्थवेलां समासाद्य हतो वैकर्तनो वृषा ॥ १५
जयाशा धार्तराष्ट्राणां वैरस्य च मुखं नृप ।
तीर्थं तत्पाण्डवै राजन्यत्पुरा नावबुध्यसे ॥ १६
प्रोच्यमानं महाराज बन्धुभिर्हितबुद्धिभिः ।
तदिदं समनुप्राप्तं व्यसनं त्वां महाभयम् ॥ १७
पुत्राणां राज्यकामेन त्वया राजन्हितैषिणा ।
चरितान्यहितान्येव तेषां ते फलमागतम् ॥ १८
हतो दुःशासनो राजन्यथोक्तं पाण्डवेन तु ।
प्रतिज्ञा भीमसेनेन निस्तीर्णा सा चमूमुखे ॥ १९
पीतं च क्षतजं तस्य धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ।

पाण्डवेन महाराज कर्म कृत्वा सुदुष्कर्म ॥ २० ॥
वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
शोकस्यान्तमपश्यन्वै हतं मत्वा सुयोधनम् ।

* एतदन्तर्विशतिश्लोकानां स्थाने झ. पाठे त्रयोऽध्याया वर्तन्ते ।

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

दुर्योधनादिभिः कर्णस्य सेनापत्येऽभिप्रेचनपूर्वकं युद्धाय निर्याणम् ॥ १ ॥ जनमेजयेन वैशंपायनप्रति कर्णमरणश्चाविणो
धृतराष्ट्रस्य प्रवृत्तिप्रश्नः ॥ २ ॥

श्रीकृष्णाय नमः ॥

[नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥
वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।
भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥
ते द्रोणमनुशोचन्तः कश्मलाभिहतौजसः ।
पर्युपासन्त शोकार्तास्ततः शारद्वतीसुतम् ॥
ते मुहूर्तं समाश्वस्य हेतुभिः शास्त्रसंमिताः ।
राज्यागमे महीपालाः स्वानि वेदमानि भेजिरे ॥
ते वेदमस्वपि कौरव्य पृथ्वीशा नाप्नुवन्सुखम् ।
चिन्तयन्तः क्षयं तीव्रं दुःखशोकसमन्विताः ॥
विशेषतः सूतपुत्रो राजा चैव सुयोधनः ।
दुःशासनश्च शकुनिः सौबलश्च महाबलः ॥
उषितास्ते निशां तां तु दुर्योधननिवेशने ।
चिन्तयन्तः परिक्लेशान्पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
यत्तद्वृत्ते परिक्लिष्टा कृष्णा चानायिता सभाम् ।
तत्स्मरन्तोऽनुशोचन्तो भृशमुद्विग्नचेतसः ॥
तथा तु संचिन्तयतां तान्क्लेशान्धूतकारितान् ।
दुःखेन क्षणदा राजजगामाद्भुशतोपमा ॥
ततः प्रभाते विमले स्थिता दिष्टस्य शासने ।
चक्रुरावश्यकं सर्वे विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
ते कृत्वाऽवश्यकार्याणि समाश्वस्य च भारत ।
योगमाज्ञापयामासुर्युद्धाय च विनिर्ययुः ॥
कर्णं सेनापतिं कृत्वा कृतकौतुकमङ्गलाः ।
पूजयित्वा द्विजश्रेष्ठान्धिपात्रघृताक्षतैः ॥

गोभिरश्वैश्च निष्कैश्च वासोभिश्च महाधनैः ।
बन्धमाना जयाशीभिः सूतमागधबन्दिभिः ॥ १२
तथैव पाण्डवा राजन्कृतपूर्वाङ्गिकक्रियाः ।
शिविराभिर्ययुस्तूर्णं युद्धाय कृतनिश्चयाः ॥ १३
ततः प्रवधृते युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ।
कुरूणां पाण्डवानां च परस्परजयैषिणाम् ॥ १४
तयोर्द्वौ दिवसौ युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ।
कर्णे सेनापतौ राजन्बभूवाम्भूतदर्शनम् ॥ १५
ततः शत्रुक्षयं कृत्वा सुमहान्तं रणे वृषः ।
पश्यतां धार्तराष्ट्राणां फल्गुनेन निपातितः ॥ १६
ततस्तु संजयः सर्वं गत्वा नागपुरं द्रुतम् ।
आचष्ट धृतराष्ट्राय यद्वृत्तं कुरुजाङ्गले ॥ १७
जनमेजय उवाच ।
आपगेयं हतं श्रुत्वा द्रोणं चापि महारथम् ।
आजगाम परामार्तिं वृद्धो राजाऽम्बिकासुतः ॥ १८
स श्रुत्वा निहतं कर्णं दुर्योधनहितैषिणम् ।
कथं द्विजवर प्राणानधारयत दुःखितः ॥ १९
यस्मिञ्जयाशां पुत्राणां सममन्यत पार्थिवः ।
तस्मिन्हते स कौरव्यः कथं प्राणानधारयत् ॥ २०
दुर्मरं तद्वहं मन्ये नृणां कृच्छ्रेऽपि वर्तताम् ।
यत्र कर्णं हतं श्रुत्वा नात्यजजीवितं नृपः ॥ २१
तथा शान्तनवं वृद्धं ब्रह्मन्बाह्लीकमेव च ।
द्रोणं च सोमदत्तं च भूरिश्रवसमेव च ॥ २२
तथैव चान्यान्सुहृदः पुत्रान्पौत्रान्श्च पातितान् ।
श्रुत्वा यन्नाजहात्प्राणांस्तन्मन्ये दुष्करं द्विज ॥ २३
एतन्मे सर्वमाचक्ष्व विस्तरेण महामुने ।
न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ॥ २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धारम्भे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

धृतराष्ट्रेण भीष्मद्रोणौ प्रत्यनुशोचनपूर्वकं सञ्जयप्रति दुर्योधनादिप्रवृत्तिप्रश्नः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
हते कर्णे महाराज निशि गावल्गणिस्तदा ।

दीनो ययौ नागपुरमश्वैर्वातिसमैर्जवे ॥
स हास्तिनपुरं गत्वा भृशमुद्विग्नचेतनः ।

विह्वलः पतितो भूमौ नष्टचेता इव द्विपः ॥ २१ ॥
तस्मिन्निपतिते भूमौ विह्वले राजसत्तमे ।

आर्तिनादो महानासीत्स्त्रीणां भरतसत्तम ॥ २२ ॥
स शब्दः पृथिवीं कृत्वा पूरयामास सर्वशः ॥ २३ ॥

जगाम धृतराष्ट्रस्य क्षयं प्रक्षीणबान्धवम् ॥ २ ॥
स तमुद्वीक्ष्य राजानं कश्मलाभिहतौजसम् ।
धवन्दे प्राञ्जलिभूत्वा मूर्ध्ना पादौ नृपस्य ह ॥ ३ ॥
संपूज्य च यथान्यायं धृतराष्ट्रं महीपतिम् ।
हा कष्टमिति चोक्त्वा स ततो वचनमाददे ॥ ४ ॥
संजयोऽहं क्षितिपते कश्चिदास्ते सुखं भवान् ।
स्वदोषैरापदं प्राप्य कश्चिन्नाद्य विमुह्यति ॥ ५ ॥
हितान्युकानि विदुरद्रोणगाङ्गेयकेशवैः ।
अगृहीतान्यनुस्मृत्य कश्चिन्न कुरुषे व्यथाम् ॥ ६ ॥
रामनारदकण्वाद्यैर्हितमुक्तं सभातले ।
न गृहीतमनुस्मृत्य कश्चिन्न कुरुषे व्यथाम् ॥ ७ ॥
सुहृदस्त्वक्षिते युक्तान्मीष्मद्रोणमुखान्परैः ।
निहतान्युधि संस्मृत्य कश्चिन्न कुरुषे व्यथाम् ॥ ८ ॥
तमेवंवादिनं राजा सूतपुत्रं कृताजलिम् ।
सुदीर्घमथ निःश्वस्य दुःखार्त इदमब्रवीत् ॥ ९ ॥
धृतराष्ट्र उवाच ।
आपगेये हते शूरे दिव्यास्त्ववति सञ्जय ।
द्रोणे च परमेष्वासे भृशं मे व्यथितं मनः ॥ १० ॥
यो रथानां सहस्राणि दंशितानां दशैव तु ।
अहन्यहनि तेजस्वी निजघ्ने वसुसंभवः ॥ ११ ॥
तं हतं यज्ञसेनस्य पुत्रेणेह शिखण्डिना ।
पाण्डवेयाभिगुप्तेन श्रुत्वा मे व्यथितं मनः ॥ १२ ॥
भार्गवः प्रददौ यस्यै परमात्मं महाहवे ।
साक्षाद्रामेण यो बाल्ये धनुर्वेद उपाकृतः ॥ १३ ॥
यस्य प्रसादात्कान्तेया राजपुत्रा महारथाः ।
महारथत्वं संप्राप्तास्तथाऽन्ये वसुधाधिपाः ॥ १४ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

दुर्योधनेन द्रोणमरणनिर्विण्णानां सैनिकानां कर्णगुणानुवर्णनेन प्रोत्साहनम् ॥ १ ॥ सञ्जयेन धृतराष्ट्रं प्रति कर्णपराक्रमप्रशंसनपूर्वकं तन्निधनकथनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
हते द्रोणे महेष्वासे तव पुत्रा महारथाः ।
यभूवुरस्वस्वमुखा विषण्णा गतचेतसः ॥ १ ॥
अवाङ्मुखाः शस्त्रभृतः सर्व एव विशांपते ।
अवेक्षमाणाः शोकार्ता नाभ्यभाषन्परस्परम् ॥ २ ॥
तान्दृष्ट्वा व्यथिताकारान्सैन्यानि तव भारत ।

ऊर्ध्वमेव निरैक्षन्त दुःखप्रस्तान्यनेकशः ॥ ३ ॥
शस्त्राण्येषां तु राजेन्द्र शोणिताकानि सर्वशः ।
प्राप्त्रक्षयन्त कराग्रेभ्यो दृष्ट्वा द्रोणं हतं युधि ॥ ४ ॥
तानि बद्धान्यरिष्टानि लम्बमानानि भारत ।
अदृश्यन्त महाराज नक्षत्राणि यथा दिवि ॥ ५ ॥
तथा तु स्तिमितं दृष्ट्वा गतसत्त्वमवस्थितम् ।
बलं तव महाराज राजा दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ६ ॥

विह्वलः चलनासमर्थः काष्ठवत्पतितः ॥ २१ ॥

शोकार्णवे महाघोरे निमग्ना भरतस्त्रियः ।
 रुरुदुर्दुःखशोकार्ता भृशमुद्विग्नचेतसः ॥ २४
 राजानं च समासाद्य गान्धारी भरतर्षभ ।
 निःसंज्ञा पतिता भूमौ सर्वाण्यन्तःपुराणि च ॥ २५
 ततस्ताः सञ्जयो राजन्सभाश्रासयदातुराः ।
 मुह्यमानाः सुबहुशो मुञ्चन्तीर्वारि नेत्रजम् ॥ २६
 समाश्रस्ताः स्त्रियस्तास्तु वेपमाना मुहुर्मुहुः ।
 कदल्य इव वातेन धूयमानाः समन्ततः ॥ २७
 राजानं विदुरश्चापि प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ।
 आश्रासयामास तदा सिञ्चंस्तोयेन कौरवम् ॥ २८
 स लब्ध्वा शनकैः संज्ञां ताश्च दृष्ट्वा स्त्रियो नृपः ।
 उन्मत्त इव राजेन्द्र स्थितस्तूर्णीं विशापते ॥ २९
 ततो ध्यात्वा चिरं कालं निःश्वस्य च पुनःपुनः ।
 स्वान्पुत्रान्गर्हयामास बहुमेने च पाण्डवान् ॥ ३०
 गर्हयंश्चात्मनो बुद्धिं शकुनेः सौबलस्य च ।
 ध्यात्वा तु सुचिरं कालं वेपमानो मुहुर्मुहुः ॥ ३१
 संस्तभ्य च मनो भूयो राजा धैर्यसमन्वितः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

पुनर्गावल्गणि सूतं पर्यपृच्छत सञ्जयम् ॥ ३२
 न त्वया कथितं वाक्यं श्रुतं सञ्जय तन्मया ॥ ३३
 कच्चिदुर्योधनः सूत न गतो वै यमक्षयम् ।
 जये निराशः पुत्रो मे सततं जयकामुकः ।
 ब्रूहि सञ्जय तच्चेन पुनरुक्तां कथामिमाम् ॥ ३४
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तोऽब्रवीत्सूतो राजानं जनमेजय ।
 हतो वैकर्तनो राजन्सहपुत्रैर्महारथः ।
 भ्रातृभिश्च महेष्वासैः सूतपुत्रैस्तनुत्यजैः ॥ ३५
 दुःशासनश्च निहतः पाण्डवेन यशस्विना ।
 पीतं च रुधिरं कोपाद्भीमसेनेन संयुगे ॥ ३६
 वैशंपायन उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
 दहमानोऽब्रवीत्सूतं मुहूर्तं तिष्ठ सञ्जय ।
 व्याकुलं मे मनस्तात मा तावत्किंचिदुच्यताम् ॥ ३७
 राजापि नाब्रवीत्किंचित्सञ्जयो विदुरस्तथा ।
 तूर्णींभूतस्तदा सोऽथ बभूव जगतीपतिः ॥ ३८

भवतां बाहुवीर्यं हि समाश्रित्य मया युधि ।
 पाण्डवेयाः समाहृता युद्धं चेदं प्रवर्तितम् ॥ ७
 तदिदं निहते द्रोणे विषण्णमिव लक्ष्यते ।
 युध्यमानाश्च समरे योधा वध्यन्ति सर्वशः ॥ ८
 जयो वाऽपि वधो वाऽपि युध्यमानस्य संयुगे ।
 भवेत्किमत्र चित्रं वै युध्यध्वं सर्वतोमुखाः ॥ ९
 पश्यध्वं च महात्मानं कर्णं वैकर्तनं युधि ।
 प्रचरन्तं महेष्वासं दिव्यैरस्त्रैर्महाबलम् ॥ १०
 यस्य वै युधि संत्रासात्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 निवर्तते सदा मन्दः सिंहात्क्षुद्रमृगो यथा ॥ ११
 येन नागायुतप्राणो भीमसेनो महाबलः ।
 मानुषेणैव युद्धेन ताम्रवणां प्रवेशितः ॥ १२
 येन दिव्यास्त्रविच्छूरो मायावी स घटोत्कचः ।
 अमोघया रणे शक्त्या निहतो भैरवं नदन् ॥ १३
 तस्य दुर्धरवीर्यस्य सत्यसन्धस्य धीमतः ।
 बाहोर्द्विगणमक्षय्यमद्य द्रक्ष्यथ संयुगे ॥ १४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

द्रोणपुत्रस्य विक्रान्तं राधेयस्यैव शोभयोः ।
 पश्यन्तु पाण्डुपुत्रास्ते विष्णुवासवयोरिव ॥ १५
 सर्व एव भवन्तश्च शकाः प्रत्येकशोऽपि वा ।
 पाण्डुपुत्राग्रणे हन्तुं ससैन्यान्किमु संहताः ।
 वीर्यवन्तः कृतास्त्राश्च द्रक्ष्यथाद्य परस्परम् ॥ १६
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वा ततः कर्णं चक्रे सेनापतिं तदा ।
 तथ पुत्रो महावीर्यो भ्रातृभिः सहितोऽनघ ॥ १७
 सैनापत्यमथावाप्य कर्णो राजन्महारथः ।
 सिंहनादं विनद्योच्चैः प्रायुध्यत रणोत्कटः ॥ १८
 ससृज्यानां सर्वेषां पाञ्चालानां च मारिष ।
 केकयानां विदेहानां चकार फटनं महत् ॥ १९
 तस्येषुधाराः शतशः प्रादुरासञ्जरासनात् ।
 अग्रे पुङ्खेषु संसृता यथा भ्रमरपङ्क्तयः ॥ २०
 स पीडयित्वा पाञ्चालान्पाण्डवांश्च तरस्विनः ।
 हत्वा सहस्रशो योधानर्जुनेन निपातितः ॥ २१

अन्तःपुराणि स्त्रियः ॥ २५ ॥ कदल्य इव वेपमाना आसन्निति
 शेषः ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा मनसैवात्मप्रत्ययेन दुःखवतीर्हात्वा ॥ २९ ॥

इष्टवियोगमात्रेण दशरथादिर्मृतः । अस्य तु जये नैराश्यामधिकं
 मरणकारणमस्तीति भावः ॥ ३४ ॥ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

एतद्राष्ट्रेण मित्रसेनायां निहतानां नामनिवेदनं चोदितेन सञ्जयेन तत्कथनम् ॥ १ ॥

‘जनमेजय उवाच ।

तच्छ्रुत्वा कर्णहननं पुत्रांश्चैव पलायितान् ।

धृतराष्ट्रो नृपथैव द्विजश्रेष्ठ किमब्रवीत् ॥ १

प्राप्तवान्व्यसनं घोरं पुत्रव्यसनजं महत् ।

काले यदुक्तवांस्तस्मिन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ॥’ २

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।

अब्रवीत्सञ्जयं मृतं शोकसंविग्रमानसः ॥ ३

दुष्प्रणीतेन मे तात पुत्रस्यादीर्घजीविनः ।

हतं वैकर्तनं श्रुत्वा शोको मर्माणि कुन्तति ॥ ४

तस्य मे संशयं छिन्धि दुःस्वपारं तितीर्षतः ।

कुरुणां सृञ्जयानां च के च जीवन्ति के मृताः ॥ ५

सञ्जय उवाच ।

हतः शान्तनवो राजन्दुरार्धः प्रतापवान् ।

हत्वा पाण्डवयोधानामर्बुदं दशभिर्दिनैः ॥ ६

तथा द्रोणो महेष्वासः पाञ्चालानां रथव्रजान् ।

निहत्य युधि दुर्धर्षः पश्चाद्रुक्मरथो हतः ॥ ७

हतशेषस्य भीष्मेण द्रोणेन च महात्मना ।

अर्धं निहत्य सैन्यस्य कर्णो वैकर्तनो हतः ॥ ८

विर्विशतिर्महाराज राजपुत्रो महाबलः ।

आनर्तयोधाञ्छतशो निहत्य निहतो रणे ॥ ९

तथा पुत्रो विकर्णस्ते क्षत्रव्रतमनुसरन् ।

क्षीणबाणो हतः शूरः स्थितो ह्यभिमुखः परैः ॥ १०

घोररूपान्परिक्लेशान्दुर्योधनकृतान्वहून् ।

प्रतिज्ञां सरता तेन भीमसेनेन पातितः ॥ ११

विन्दानुविन्दावावन्त्यौ राजपुत्रौ महारथौ ।

कृत्वा त्वमुकरं कर्म गतौ वैवस्वतक्षयम् ॥ १२

सिन्धुराष्ट्रमुखानीह दश राष्ट्राणि यानिह ।

यस्य तिष्ठन्ति वचने यः स्थितस्त्व शासने ॥ १३

अक्षौहिणीर्दशैकां च विनिर्जित्य शितैः शूरैः ।

सोऽर्जुनेन हतो राजन्महावीर्यो जयद्रथः ॥ १४

तथा दुर्योधनसुतस्तरस्वी युद्धदुर्मदः ।

वर्तमानः पितुः शास्त्रे सौभद्रेण निपातितः ॥ १५

तथा दौःशासनिः शूरो बाहुशाली रणोत्कटः ।

द्रौपदेयेन संगम्य गमितो यमसादनम् ॥ १६

किरातानामधिपतिः सागरानूपवासिनाम् ।

देवराजस्य धर्मात्मा प्रियो बहुमतः सखा ॥ १७

भगदत्तो महीपालः क्षत्रधर्मरतः सदा ।

धनंजयेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥ १८

तथा कौरवदायादो न्यस्तशस्त्रो महायशाः ।

हतो भूरिश्रवा राजञ्छूरः सात्यकिना युधि ॥ १९

श्रुतायुरपि चाम्बष्ठः क्षत्रियाणां धुरंधरः ।

चरन्नभीतवत्सङ्गो निहतः सव्यसाचिना ॥ २०

तव पुत्रः सदाभर्षी कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।

दुःशासनो महाराज भीमसेनेन पातितः ॥ २१

यस्य राजन्गजानीकं बहुसाहस्रमद्भुतम् ।

सुदक्षिणः स संग्रामे निहतः सव्यसाचिना ॥ २२

कोसलानामधिपतिर्हत्वा बहुमतान्परान् ।

सौभद्रेणेह विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥ २३

बहुशो योधयित्वा तु भीमसेनं महारथम् ।

चित्रसेनस्तव सुतो भीमसेनेन पातितः ॥ २४

मद्राजात्मजः शूरः परेषां भयवर्धनः ।

असिचर्मधरः श्रीमान्सौभद्रेण निपातितः ॥ २५

समः कर्णस्य समरे यः स कर्णस्य पश्यतः ।

वृषसेनो महातेजाः शीघ्रास्त्रो दृढविक्रमः ॥ २६

अभिमन्योर्वधं स्मृत्वा प्रतिज्ञामपि चात्मनः ।

धनंजयेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥ २७

नित्यं प्रसक्तवैरो यः पाण्डवैः पृथिवीपतिः ।

विश्राव्य वैरं पार्थेन श्रुतायुः स निपातितः ॥ २८

शल्यपुत्रस्तु विक्रान्तः सहदेवेन मारिष ।

हतो रुक्मरथो राजञ्छ्यालो मातुलजो युधि ॥ २९

राजा भागीरथो वृद्धो बृहत्क्षत्रश्च केकयः ।

पराक्रमन्तौ विक्रान्तौ निहतौ वीर्यवत्तरौ ॥ ३०

भगदत्तसुतो राजन्कृतप्रज्ञो महाबलः ।

श्येनवच्चरता सङ्क्षेपे नकुलेन निपातितः ॥ ३१
 पितामहस्तव तथा बाह्वीकः सह बाह्विकैः ।
 निहतो भीमसेनेन महाबलपराक्रमः ॥ ३२
 जयत्सेनस्तथा राजञ्जारासंधिर्महाबलः ।
 मागधो निहतः सङ्क्षेपे सौभद्रेण महात्मना ॥ ३३
 पुत्रस्ते दुर्युखो राजन्दुःसहश्च महारथः ।
 गदया भीमसेनेन निहतौ शूरमानिनौ ॥ ३४
 दुर्मर्षणो दुर्विषहो दुर्जयश्च महारथः ।
 कृत्वा त्वसुकरं कर्म गता वैवस्वतक्षयम् ॥ ३५
 उभौ कलिङ्गवृषकौ भ्रातरौ युद्धदुर्मदौ ।
 कृत्वा चासुकरं कर्म गतौ वैवस्वतक्षयम् ॥ ३६
 सचिवो वृषपर्वा ते शूरः परमवीर्यवान् ।
 भीमसेनेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥ ३७
 तथैव पौरवो राजा नागायुतबलो महान् ।
 समरे पाण्डुपुत्रेण निहतः सन्वसाचिना ॥ ३८
 वसातयो महाराज द्विसाहस्राः प्रहारिणः ।
 शूरसेनाश्च विक्रान्ताः सर्वे युधि निपातिताः ॥ ३९
 अभीषाहाः कवचिनः प्रहरन्तो रणोत्कटाः ।
 शिचयश्च रथोदाराः कालिङ्गसहिता हताः ॥ ४०
 गोकुले नित्यसंबृद्धा युद्धे परमकोपनाः ।
 गोपालाः कृतवीरास्ते निहताः सन्वसाचिना ॥ ४१
 श्रेणयो बहुसाहस्राः संशप्तकगणाश्च ये ।
 ते सर्वे पार्थमासाद्य गता वैवस्वतक्षयम् ॥ ४२
 श्यालौ तव महाराज राजानौ वृषकाचलौ ।
 त्वदर्थमतिविक्रान्तौ निहतौ सन्वसाचिना ॥ ४३
 उग्रकर्मा महेष्वासो नामतः कर्मतस्तथा ।
 साल्वराजो महाबाहुर्भीमसेनेन पातितः ॥ ४४
 ओषवांश्च महाराज बृहन्तः सहितौ रणे ।
 पराक्रमन्तौ मित्रार्ये गतौ वैवस्वतक्षयम् ॥ ४५
 तथैव रथिनां श्रेष्ठः क्षेमधूर्तिर्विशंपते ।
 निहतो गदया राजन्भीमसेनेन संयुगे ॥ ४६
 तथा राजन्महेष्वासो जलसन्धो महाबलः ।

सुमहत्कदनं कृत्वा हतः सात्यकिना रणे ॥ ४७
 अलम्बुसो राक्षसेन्द्रः खरबन्धुरयानवान् ।
 घटोत्कचेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥ ४८
 राधेयः सूतपुत्रश्च भ्रातरश्च महारथाः ।
 केकयाः सर्वशश्चापि निहताः सन्वसाचिना ॥ ४९
 मालवा मद्रकाश्चैव द्राविडाश्चोग्रकर्मिणः ।
 यौधेयाश्च ललित्याश्च क्षुद्रकाश्चाप्युशीनराः ॥ ५०
 मावेष्टकास्तुण्डिकेराः सावित्रीपुत्रकाश्च ये ।
 प्राच्योदीच्याः प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याश्च मारिषाः ॥
 पत्नीनां निहताः सङ्घा हयानां प्रयुतानि च ।
 रथव्रजाश्च निहता हताश्च वरवारणाः ॥ ५२
 सध्वजाः सायुधाः शूराः सर्वमाम्बरभूषणाः ।
 कालेन महताऽऽयस्ताः कुशलैर्ये च वर्धिताः ॥ ५३
 ते हताः समरे राजन्पार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ।
 अन्ये तथाऽमितबलाः परस्परवधैषिणः ॥ ५४
 एते चान्ये च बहवो राजानः सगणा रणे ।
 हताः सहस्रशो राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ५५
 एवमेष क्षयो वृत्तः कर्णार्जुनसमागमे ।
 महेन्द्रेण यथा वृत्रो यथा रामेण रावणः ॥ ५६
 यथा कृष्णेन नरको मुरुश्च निहतो रणे ।
 कार्तवीर्यश्च रामेण भार्गवेण यथा हतः ॥ ५७
 सङ्गातिबान्धवः शूरः समरे युद्धदुर्मदः ।
 रणे कृत्वा महद्युद्धं घोरं त्रैलोक्यमोहनम् ॥ ५८
 यथा स्कन्देन महिषो यथा रुद्रेण चान्धकः ।
 तथाऽर्जुनेन स हतो द्वैरथे युद्धदुर्मदः ॥ ५९
 सामात्यबान्धवो राजन्कर्णः प्रहरतां वरः ।
 जयाशा धार्तराष्ट्राणां वैरस्य च मुखं नृपः ॥ ६०
 तीर्णं तत्पाण्डवै राजन्यत्पुरा नावबुध्यसे ।
 उच्यमानो महाराज बन्धुभिर्हितकाङ्क्षिभिः ॥ ६१
 'न कृतं च त्वया पूर्वं दैवेन विधिना बलात् ।'
 तदिदं समनुप्राप्तं व्यसनं सुमहात्ययम् ॥ ६२

दुर्मनाश्च महारथः इति क. ख. ड. पाठः । विकर्णश्च महा-
 बलः इति क. पाठः ॥ ३५ ॥ खरबन्धुरयानवान् गर्दभसंयु-
 तरथवान् । अलायुधो राक्षसेन्द्रो बकबन्धुरयानवान् इति क.

ख. ड. पाठः ॥ ४८ ॥ कर्णस्तथा हत इत्यनुकृष्यते ॥ ५९ ॥
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

पुत्राणां राज्यकामानां त्वया राजन्हितैषिणा । अहितान्येव चीर्णानि तेषां ते फलमागतम् ॥ ६३ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

सअयेन धृतराष्ट्रं प्रति युद्धे निहतानां परेषां नामकथनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

आख्याता मामकास्तात निहता युधि पाण्डवैः ।
हताश्च पाण्डवेयानां मामकैर्बुद्धि सञ्जय ॥ १

सञ्जय उवाच ।

कृतिनो युधि विक्रान्ता महासत्त्वा महाबलाः ।

सानुबन्धाः सहामात्या गाङ्गेयेन निपातिताः ॥ २

नारायणा बलवाश्च रामाश्च शतशो परे ।

अनुरक्ताश्च वीरेण भीष्मेण युधि पातिताः ॥ ३

समः किरीटिना सङ्क्षेपे वीर्येण च बलेन च ।

सत्यजित्सत्यसन्धेन द्रोणेन निहतो युधि ॥ ४

पाञ्चालानां महेष्वासाः सर्वे युद्धविशारदाः ।

द्रोणेन सह संगम्य गता वैवस्वतक्षयम् ॥ ५

तथा विराटद्रुपदौ वृद्धौ सहसुतौ नृपौ ।

पराक्रमन्तौ मित्रार्थे द्रोणेन निहतौ रणे ॥ ६

यो बाल एव समरे संमितः सव्यसाचिना ।

केशवेन च दुर्धर्षो बलदेवेन चाभिभूः ॥ ७

परेषां कदनं कृत्वा महद्रणविशारदः ।

परिवार्य मदामात्रैः पङ्क्तिः परमकै रथैः ।

अशक्नुवद्भिर्बोभत्सुमभिमन्युर्निपातितः ॥ ८

कृतं तं विरथं वीरं क्षत्रधर्मे व्यवस्थितम् ।

दौःशासनिर्महाराज सौभद्रं हतवात्रणे ॥ ९

पटच्चरनिहन्ता च महत्या सेनया वृतः ।

अम्बष्ठस्य सुतः श्रीमान्मित्रहेतोः पराक्रमन् ॥ १०

आसाद्य लक्ष्मणं वीरं दुर्योधनसुतं रणे ।

सुमहत्कदनं कृत्वा गतो वैवस्वतक्षयम् ॥ ११

वृहन्तः सुमहेष्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।

दुःशासनेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥ १२

मणिमान्दण्डधारश्च राजानौ युद्धदुर्मदौ ।

पराक्रमन्तौ मित्रार्थे द्रोणेन युधि पातितौ ॥ १३

अंशुमान्मोजराजस्तु सहसैन्यो महारथः ।

भारद्वाजेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥ १४

सामुद्रश्चित्रसेनश्च सह पुत्रेण भारत ।

समुद्रसेनेन बलाद्रुमितो यमसादनम् ॥ १५

अनूपवासी नीलश्च व्याघ्रदत्तश्च वीर्यवान् ।

अश्वत्थाम्ना विकर्णेन गमितौ यमसादनम् ॥ १६

चित्रायुधश्चित्रयोधी कृत्वा च कदनं महत् ।

चित्रमार्गेण विक्रम्य विकर्णेन हतो मृधे ॥ १७

वृकोदरसमो युद्धे वृतः केकयजो युधि ।

केकयेन च विक्रम्य भ्राता भ्रात्रा निपातितः ॥ १८

जनमेजयो गदायोधी पार्वतीयः प्रतापवान् ।

दुर्मुखेन महाराज तव पुत्रेण पातितः ॥ १९

रोचमानौ नरव्याघ्रौ रोचमानौ ग्रहाविभ ।

द्रोणेन युगपद्राजन्दिवं संप्रापितौ शरैः ॥ २०

नृपाश्च प्रतियुध्यन्तः पराक्रान्ता विशांपते ।

कृत्वा नसुकरं कर्म गता वैवस्वतक्षयम् ॥ २१

पुरुजित्कुन्तिभोजश्च मातुलौ सव्यसाचिनः ।

संग्रामनिर्जिताल्लोकान्गमितौ द्रोणसायकैः ॥ २२

अभिभूः काशिराजश्च काशिकैर्बहुभिर्बृतः ।

वसुदानस्य पुत्रेण त्याजितो देहमाहवे ॥ २३

अमितौजा युधामन्युरुत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।

निहत्य शतशः शूरानसदीयैर्निपातिताः ॥ २४

मित्रवर्मा च पाञ्चाल्यः क्षत्रधर्मा च भारत ।

द्रोणेन परमेष्वासौ गमितौ यमसादनम् ॥ २५

शिखण्डितनयो युद्धे क्षत्रदेवो युष्मांपतिः ।

लक्ष्मणेन हतो राजस्तव पौत्रेण भारत ॥ २६
 सुचित्रश्चित्रवर्मा च पितापुत्रौ महारथौ ।
 प्रचरन्तौ महावीरौ द्रोणेन निहतौ रणे ॥ २७
 बार्धक्षेमिर्महाराज समुद्र इव पर्वणि ।
 आयुधक्षयमासाद्य प्रशान्तिं परमां गतः ॥ २८
 सेनाविन्दुमुतः श्रेष्ठः शात्रवान्प्रहरन्युधि ।
 बाह्यिकेन महाराज कौरवेन्द्रेण पातितः ॥ २९
 धृष्टकेतुर्महाराज चेदीनां प्रवरो रथः ।
 कृत्वा नसुकरं कर्म गतो वैवस्वतक्षयम् ॥ ३०
 तथा सत्यधृतिर्वीरः कृत्वा कदनमाहवे ।
 पाण्डुवार्थं पराक्रान्तो गमितो यमसादनम् ॥ ३१
 पुत्रस्तु शिशुपालस्य सुकेतुः पृथिवीपतिः ।
 निहत्य शात्रवान्सङ्क्षे द्रोणेन निहतो युधि ॥ ३२

तथा सत्यधृतिर्वीरो मदिराश्च वीर्यवान् ।
 सूर्यदत्तश्च विक्रान्तो निहतो द्रोणसायकैः ॥ ३३
 'मात्स्यादवरजः श्रीमाञ्जशतानीको निपातितः ।
 श्रेणिमांश्च महाराज युध्यमानः पराक्रमी ।
 कृत्वा नसुकरं कर्म गतो वैवस्वतक्षयम् ॥ ३४
 तथैव युधि विक्रान्तो मागधः परमास्त्रवित् ।
 भीष्मेण निहतो राजञ्ज्येतेऽद्य परवीरहा ॥ ३५
 विराटपुत्रः शङ्खस्तु उत्तरश्च महारथः ।
 कुर्वन्तौ सुमहत्कर्म गतौ वैवस्वतक्षयम् ॥ ३६
 वसुदानश्च कदनं कुर्वाणोऽतीव संयुगे ।
 भारद्वाजेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥ ३७
 एते चान्ये च बहवः पाण्डवानां महारथाः ।
 हता द्रोणेन विक्रम्य यन्मां तं परिपृच्छसि ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

सञ्जयेन धृतराष्ट्रं प्रति हतावशिष्टानां नामकथनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

मामकस्यास्य सैन्यस्य हतोत्सेकस्य सञ्जय ।
 अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति ॥ १
 तौ हि वीरौ महेश्वासौ मदर्थं कुरुसत्तमौ ।
 भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा कोन्वर्थो जीवितेन मे ॥ २
 न च मृष्यामि राधेयं हतमाहवशोभिनम् ।
 यस्य बाहोर्बलं तुल्यं कुञ्जराणां शतं शतम् ॥ ३
 हतप्रवरसैन्यं मे यथा शंससि सञ्जय ।
 अहतानपि मे शंस येऽत्र जीवन्ति केचन ॥ ४
 एतेषु हि मृतेष्वद्य ये त्वया परिकीर्तिताः ।
 येऽपि जीवन्ति ते सर्वे मृता इति मतिर्मम ॥ ५
 सञ्जय उवाच ।

यस्मिन्महास्त्राणि समर्पितानि

चित्राणि शुभ्राणि चतुर्विधानि ।

दिव्यानि राजन्विहितानि चैव

द्रोणेन वीरे द्विजसत्तमेन ॥ ६

महारथः कृतिमान्क्षिप्रहस्तो

दृढायुधो दृढमुष्टिर्दृढेषु ।

स वीर्यवान्द्रोणपुत्रस्तरस्वी

व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्धे ॥ ७

आनर्तवासी हृदिकात्मजोऽसौ

महारथः सात्वतानां वरिष्ठः ।

स्वयं भोजः कृतवर्मा कृतास्त्रो

व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्धे ॥ ८

आर्तायनिः समरे दुष्प्रकम्प्यः

सेनाग्रणीः प्रथमस्तावकानाम् ।

यः स्वस्तीयान्पाण्डवेयान्विमृज्य

सत्यां वाचं स्वां चिकीर्षुस्तरस्वी ॥ ९

ककुदे प्रधानपुरुषसमूहे भीष्मद्रोणकर्णरूपे मृदितेनाशिते सति ॥ १ ॥ मृताः मृतप्रायाः ॥ ५ ॥ चतुर्विधानि दृढदूरसूक्ष्म-
 शब्दवेधीनि । विहितानि धनुर्वेदोदितानि ॥ ६ ॥ कृतिमान्

अवन्ध्ययज्ञः ॥ ७ ॥ आर्तायनिः शल्यः । स्वस्तीयान् भागि-
 नेयान् ॥ ९ ॥

तेजोवधं सूतपुत्रस्य सङ्क्षे-
 प्रतिश्रुत्याजातशत्रोः पुरस्तात् ।
 दुराधर्षः शक्रसमानवीर्यः
 शल्यः स्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ॥ १०
 क्षारद्वतो गौतमश्चापि राज-
 न्महाबाहुर्वहुचित्रास्त्रयोधी ।
 धनुश्चित्रं सुमहद्भारसाहं
 व्यवस्थितो योद्धुकामः प्रगृह्य ॥ ११
 गान्धारराजः ससुतश्च राज-
 न्दुर्धृतदेवी कलहप्रियश्च ।
 गान्धारमुख्यैर्यवनैश्च राज-
 न्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ॥ १२
 महारथः केकयराजपुत्रः
 सदश्वयुक्तं च पताकिनं च ।
 रथं समारुह्य कुरुप्रवीर
 व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ॥ १३
 तथा सुतस्ते ज्वलनार्कवर्णं
 रथं समास्थाय कुरुप्रवीरः ।
 व्यवस्थितः पुरुमित्रो नरेन्द्र
 व्यघ्रे सूर्यो आजमानो यथा खे ॥ १४
 दुर्योधनो नागकुलस्य मध्ये
 व्यवस्थितः सिंह इवावभासे ।
 रथेन जाम्बूनदभूषणेन
 व्यवस्थितः समरे योत्स्यमानः ॥ १५
 स राजमध्ये पुरुषप्रवीरो
 रराज जाम्बूनदचित्रवर्मा ।
 पद्मप्रभो वह्निरिवाल्पधूमो
 मेघान्तरे सूर्य इव प्रकाशः ॥ १६
 तथा सुषेणोऽप्यसिचर्मपाणि-
 स्तवात्मजः सत्यसेनश्च वीरः ।

व्यवस्थितौ चित्रसेनेन सार्धं
 हृष्टात्मानौ समरे योद्धुकामौ ॥ १७
 द्वीनिषेवो भारतराजपुत्र
 उग्रायुधः श्रुतवर्मा जयश्च ।
 शलश्च सत्यव्रतदुःशलौ च
 व्यवस्थिताः सहसैन्या नराभ्याः ॥ १८
 कैतन्यानामधिपः शूरमानी
 रणेरणे शत्रुहा राजपुत्रः ।
 रथी हयी नागपत्तिप्रयायी
 व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे ॥ १९
 वीरः श्रुतायुश्च धृतायुश्च
 चित्राङ्गदक्षिणसेनश्च वीरः ।
 व्यवस्थिता योद्धुकामा नराभ्याः
 प्रहारिणो मानिनः सत्यसन्धाः ॥ २०
 कर्णात्मजः सत्यसन्धो महात्मा
 व्यवस्थितः समरे योद्धुकामः ॥ २१
 अथापरौ कर्णसुतौ वराहौ
 व्यवस्थितौ लघुहस्तौ नरेन्द्र ।
 बले महत्युल्बणसत्त्ववीर्यौ
 समास्थितौ योद्धुकामौ त्वदर्थे ॥ २२
 एतैश्च मुख्यैरपरैश्च राज-
 न्योधप्रवीरैरमितप्रभावैः ।
 व्यवस्थितो नागकुलस्य मध्ये
 यथा महेन्द्रः कुरुराजो जयाय ॥ २३
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 आख्याता जीवमाना ये परे सैन्या यथायथम् ।
 इतीदमवगच्छामि व्यक्तमर्थाभिपत्तितः ॥ २४
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं श्रुत्वा तदा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
 हतप्रवीरं भूयिष्ठं किञ्चिच्छेषं स्वकं बलम् ।

नागपत्तिप्रयायी नागैः पत्तिभिश्च प्रयातुं क्षीलमस्य । नाग-
 रथप्रयायीति पाठान्तरम् ॥ १९ ॥ सैन्याः सेनामहन्ति ते
 राजानः । यथायथं पक्षद्वयेऽपि जीवमाना आख्याताः । इदं
 भाविजयपराजयाधिकम् । इति अनेन पक्षद्वयबलतोलनेन
 व्यक्तं स्पष्टमभिगच्छामि जानामि । अर्थाभिपत्तितः फलो-
 कर्ण २

पत्तितः । तेन जयो मदीयानां नास्तीति निश्चिनोमीति भावः ।
 आख्याता वै जीवमानाः परेभ्योऽन्ये यथा ध्रुवम् । इतीदमव-
 गच्छामि व्यक्तमर्थो व्यवस्थितः । इति क. ख. ड. पाठः
 ॥ २४ ॥ चतुर्योऽध्यायः ॥ ४ ॥

श्रुत्वा व्यामोहमागच्छच्छोकव्याकुलितेन्द्रियः २५
मुह्यमानोऽब्रवीच्चापि मुहूर्तं तिष्ठ सञ्जय ।
व्याकुलं मे मनस्तात श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ॥ २६

मनो मुह्यति चाङ्गानि न च शक्नोमि धावितुम् ।
इत्येवमुक्त्वा वचनं धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
आन्तचित्तस्ततः सोऽथ बभूव जगतीपतिः ॥ २७

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

धृतराष्ट्रेण कर्णगुणानुवर्णनपूर्वकं शोचनम् ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।

श्रुत्वा कर्णं हतं युद्धे पुत्रांश्चैव पलायिनः ।
नरेन्द्रः किञ्चिदाश्वस्तो द्विजश्रेष्ठ किमब्रवीत् ॥ १
प्राप्तवान्परमं दुःखं पुत्रव्यसनजं महत् ।
तस्मिन्नुक्तवान्काले तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ २
वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा कर्णस्य निधनमश्रद्धेयमिवाद्भुतम् ।
भूतसंमोहनं भीमं मेरोः संसर्पणं यथा ॥ ३
चित्तमोहमिवायुक्तं भार्गवस्य महामतेः ।
पराजयमिवेन्द्रस्य द्विष्यो भीमकर्मणः ॥ ४
दिवः प्रपतनं भानोरुर्य्यामिव महाद्युतेः ।
संशोषणमिवाचिन्त्यं समुद्रस्याक्षयाम्भसः ॥ ५
महीवियदिगम्बूनां सर्वनाशमिवाद्भुतम् ।
कर्मणोरिव वैफल्यमुभयोः पुण्यपापयोः ॥ ६
संचिन्त्य निपुणं बुद्ध्या धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
नेदमस्तीति संचिन्त्य कर्णस्य समरे वधम् ॥ ७
प्राणिनामेवमात्मत्वात्सादपीति विचार्य च ।
शोकाग्निना दह्यमानो धम्यमान इवाशये ॥ ८
विस्मस्ताङ्गः श्वसन्दीनो हाहेत्युक्त्वा सुदुःखितः ।
विललाप महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥ ९
धृतराष्ट्र उवाच ।

सञ्जयाधिरथिर्वीरः सिंहद्विरदविक्रमः ।
वृषभप्रतिमस्कन्धो वृषभाक्षगतिस्वरः ॥ १०
वृषभो वृषभसेव यो युद्धे न निवर्तते ।
शत्रोरपि महेन्द्रस्य वज्रसंहननो युवा ॥ ११

यस्य ज्यातलशब्देन शरवृष्टिरवेण च ।
रथाश्वनरमातङ्गा नावतिष्ठन्ति संयुगे ॥ १२
यमाश्रित्य महाबाहुं द्विपत्सङ्घमच्युतम् ।
दुर्योधनोऽकरोद्वैरं पाण्डुपुत्रैर्महारथैः ॥ १३
स कथं रथिनां श्रेष्ठः कर्णः पार्थेन संयुगे ।
निहतः पुरुषव्याघ्रः प्रसङ्गासङ्गविक्रमः ॥ १४
यो नामन्यत वै नित्यमच्युतं च धनंजयम् ।
न वृष्णीन्सहितानन्यान्स्वबाहुबलदर्पितः ॥ १५
शार्ङ्गगाण्डीवधन्वानौ सहितावपराजितौ ।
अहं दिव्याद्रथादेकः पातयिष्यामि संयुगे ॥ १६
इति यः सततं मन्दमवोचल्लोभमोहितम् ।
दुर्योधनमवाचीनं राज्यकामुकमातुरम् ॥ १७
योऽजयत्सर्वकामभोजानावन्त्यान्केकयैः सह ।
गान्धारान्मद्रकान्मात्स्यांस्त्रिगर्तांस्तङ्गणाञ्चकान्
पाञ्चालांश्च विदेहांश्च कुलिन्दान्काशिकोसलान् ।
सुहानङ्गांश्च वज्रांश्च निषादान्पुण्ड्रकीकटान् ॥ १९
वत्सान्कलिङ्गान्दरदानश्मकानृषिकानपि ।
'शबरान्हारहूणांश्च प्रघूणान्सरलानपि ॥ २०
म्लेच्छराष्ट्राधिपांश्चैव दुर्गानाटविकास्तथा ।'
जित्वैतान्समरे वीरः प्रदीप्तैः कङ्कपत्रिभिः ॥ २१
करमाहारयामास जित्वा सर्वानरींस्तथा ।
दुर्योधनस्य वृद्ध्यर्थं राधेयो रथिनां वरः ।
दिव्यास्त्रविमन्हातेजाः कर्णो वैकर्तनो वृषः ॥ २२
सेनागोपश्च स कथं शत्रुभिः परमास्त्रवित् ।
धातितः पाण्डवैः शूरैः समरे वीर्यशालिभिः ॥ २३

पुत्रांश्चैव निपातितान् इति झ. पाठः ॥ १ ॥ भार्गवस्य रा-
मस्य शुक्रस्य वा ॥ ४ ॥ कर्णस्य वधं संचिन्त्य मनसालोच्य इदं

कृत्स्नं जगत्ससैन्यं वा नास्तीति संचिन्त्य निश्चिन्त्य विललापेति
तृतीयेन संबन्धः ॥ ७ ॥ अवाचीनं चिन्तयाऽबोमुच्यम् ॥ १७ ॥

वृषो महेन्द्रो देवेषु वृषः कर्णो नरेष्वपि ।
 तृतीयमन्यं लोकेषु वृषं नैवानुशुश्रुम ॥ २४
 उच्चैःश्रवा वरोऽश्वानां राज्ञां वैश्रवणो वरः ।
 वरो महेन्द्रो देवानां कर्णः प्रहरतां वरः ॥ २५
 योऽजितः पार्थिवैः शूरैः समर्थैर्वीर्यशालिभिः ।
 दुर्योधनस्य वृद्ध्यर्थं कृत्स्नायुर्वीमथाजयत् ॥ २६
 यं लब्ध्वा मागधो राजा सांत्वमानोऽथ सौहृदैः ।
 अरौत्सीत्पार्थिवं क्षत्रमृते यादवकौरवान् ॥ २७
 तं श्रुत्वा निहतं कर्णं द्वैरथे सव्यसाचिना ।
 शोकार्णवे निमग्नोऽहं भिन्ना नौरिव सागरे ॥ २८

तं वृषं निहतं श्रुत्वा द्वैरथे रथिनां वरम् ।
 शोकार्णवे निमग्नोऽहमप्लवः सागरे यथा ॥ २९
 ईदृशैर्यद्यहं दुःस्वैर्न विनश्यामि सञ्जय ।
 वज्राद्दुतरं मन्ये हृदयं मम दुर्भिदम् ॥ ३०
 ज्ञातिसंबन्धिमित्राणामिमं श्रुत्वा पराभवम् ।
 को मदन्यः पुमाल्लोके न जह्यात्सूत जीवितम् ॥ ३१
 विषमग्निं प्रपातं च पर्वताग्रादहं वृणे ।
 'महाप्रस्थानगमनं जलं प्रायोपवेशनम् ।'
 न हि शक्यामि दुःखानि सोढुं कष्टानि सञ्जया ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

कर्णवधध्रुवणानन्तरीयकष्टराष्ट्रप्रवृत्तिं पृष्टेन वैशंपायनेन कर्णदुर्योधनस्तुतिनिन्दापूर्वकं सञ्जयप्रति कर्णाश्रुनयुद्धकथन-
 चोदनारूपचतराष्ट्रप्रवृत्तिकथनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 श्रिया कुलेन यशसा तपसा च श्रुतेन च ।
 त्वामघ सन्तो मन्यन्ते ययातिमिव नाहुपम् ॥ १
 श्रुते महर्षिप्रतिमः कृतकृत्योऽसि पार्थिव ।
 पर्यवस्थापयात्मानं मा विपादे मनः कृथाः ॥ २
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकम् ।
 यत्र सालप्रतीकाशः कर्णोऽहन्यत संयुगे ॥ ३
 हत्वा युधिष्ठिरानीकं पाञ्चालानां रथव्रजान् ।
 प्रताप्य शरवर्षेण दिशः सर्वा महारथः ॥ ४
 मोहयित्वा रणे पार्थान्वज्रहस्त इवासुरान् ।
 स कथं निहतः शेते वायुरुग्ण इव द्रुमः ॥ ५
 शोकस्थान्तं न पश्यामि पारं जलनिधेरिव ।
 चिन्ता मे वर्धतेऽतीव मुमूर्षा चापि जायते ॥ ६
 कर्णस्य निधनं श्रुत्वा विजयं फल्गुनस्य च ।
 अश्रद्धेयमहं मन्ये वर्धं कर्णस्य सञ्जय ॥ ७
 वज्रसारमिदं नूनं हृदयं दुर्भिदं मम ।

यच्छ्रुत्वा पुरुषव्याघ्रं हतं कर्णं न दीर्यते ॥ ८
 आयुर्नूनं सुदीर्घं मे विहितं दैवतैः पुरा ।
 यत्र कर्णं हतं श्रुत्वा जीवामीह सुदुःखितः ॥ ९
 धिग्जीवितमिदं चैव सुहृद्दीनस्य सञ्जय ।
 अद्य चाहं दशमेतां गतः सञ्जय गर्हिताम् ।
 कृपणं वर्तयिष्यामि शोच्यः सर्वस्य मन्दधीः ॥ १०
 अहमेव पुरा भूत्वा सर्वलोकस्य सत्कृतः ।
 परिभूतः कथं सूत परैः शक्यामि जीवितम् ॥ ११
 दुःखादुःखतरं मन्ये प्राप्तवानस्मि सञ्जय ।
 भीष्मद्रोणवधेनैव कर्णस्य च महात्मनः ॥ १२
 नावशेषं प्रपश्यामि सूतपुत्रे हते युधि ।
 सहि पारं महानासीत्पुत्राणां मम सञ्जय ॥ १३
 युद्धे हि निहतः शूरो विमृजन्सायकान्वहन् ।
 को हि मे जीवितेनार्थस्तमृते पुरुषर्षभम् ॥ १४
 रथादाधिरथिर्नूनं न्यपतत्सायकादितः ।
 पर्वतस्येव शिखरं वज्रपाताद्विदारितम् ॥ १५
 स शेते पृथिवीं नूनं शोभयन्कधिरोक्षितः ।

जलवर्षित्वादेवेषु महेन्द्रो वृषः । धनवर्षित्वान्मनुष्येषु कर्णो
 वृषः । तृतीयमेवमभितो वृष्टिकर्तारं वृषम् ॥ २४ ॥ अहम् :

नौकाहीनः ॥ २९ ॥ पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

मातङ्ग इव मत्तेन मातङ्गेन निपातितः ॥ १६
 यो बलं धार्तराष्ट्राणां पाण्डवानां यतो भयम् ।
 सोऽर्जुनेन हतः कर्णः प्रतिमानं धनुष्मताम् ॥ १७
 स हि वीरो महेष्वासो मित्राणामभयंकरः ।
 शेते विनिहतो वीरः शक्रेणैव पुरा बलः ॥ १८
 पङ्गोरिवाध्वगमनं दरिद्रस्येव कामितम् ।
 दुर्योधनस्य लोभश्च समान्येतानि सञ्जय ॥ १९
 अन्यथा चिन्तितं कार्यमन्यथा तत्तु जायते ।
 अहो नु बलवदैव कालश्च दुरतिक्रमः ॥ २०
 पलायमानः कृपणो दीनात्मा दीनपौरुषः ।
 कच्चिद्विनिहतः सूत पुत्रो दुःशासनो मम ॥ २१
 कच्चिन्न दीनाचरितं कृतवांस्तात संयुगे ।
 कच्चिन्न निहतः शूरा यथाऽन्ये क्षत्रियर्षभाः ॥ २२
 युधिष्ठिरस्य वचनं मा युद्धमिति सर्वदा ।
 दुर्योधनो नाभ्यगृह्णामूढः पथ्यमिवौषधम् ॥ २३
 शरतल्पे शयनेन भीष्मेण सुमहात्मना ।
 पानीयं याचितः पार्थः सोविध्यन्मेदिनीतलम् ॥ २४
 जलस्य धारां जनितां दृष्ट्वा पाण्डुसुतेन च ।
 अत्रवीत्स महाबाहुस्तात संशाम्य पाण्डवैः ॥ २५
 प्रशमाद्भिर्भवेच्छान्तिर्मदन्तं युद्धमस्तु वः ।
 भ्रातृभावेन पृथिवीं शुक्लं पाण्डुसुतैः सह ॥ २६
 अकुर्वन्वचनं तस्य नूनं शोचति पुत्रकः ।
 तदिदं समनुप्राप्तं वचनं दीर्घदर्शिनः ॥ २७
 अहं तु निहतामात्यो हतपुत्रश्च सञ्जय ।
 द्यूततः कृच्छ्रमापन्नो लूनपक्ष इव द्विजः ॥ २८
 यथा हि शकुनिं गृह्य छित्त्वा पक्षौ च सञ्जय ।
 विसर्जयन्ति संहृष्टाः क्रीडमानाः कुमारकाः ॥ २९
 लूनपक्षतया तस्य गमनं नोपपद्यते ।
 तथाहमपि संप्राप्तो लूनपक्ष इव द्विजः ॥ ३०
 क्षीणः सर्वार्थहीनश्च निर्जातिर्बन्धुवर्जितः ।
 कां दिशं प्रतिपत्स्यामि दीनः शत्रुवशं गतः ॥ ३१
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्येवं धृतराष्ट्रोऽथ विलप्य बहुदुःखितः ।

प्रोवाच सञ्जयं भूयः शोकव्याकुलमानसः ॥ ३२
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 योऽजयत्सर्वकाम्भोजानम्बुष्ठान्केकयैः सह ।
 गान्धारांश्च विदेहांश्च जित्वा कार्यार्थमाहवे ॥ ३३
 दुर्योधनस्य वृद्धयर्थं योऽजयत्पृथिवीं प्रभुः ।
 स जितः पाण्डवैः शूरैः समरे बाहुशालिभिः ॥ ३४
 तस्मिन्हते महेष्वासे कर्णे युधि किरीटिना ।
 के वीराः पर्यतिष्ठन्त तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ३५
 कच्चिन्नैकः परित्यक्तः पाण्डवैर्निहतो रणे ।
 उक्तं त्वया पुरा तात यथा वीरो निपातितः ॥ ३६
 भीष्ममप्रतियुध्यन्तं शिखण्डी सायकोत्तमैः ।
 पातयामास समरे सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ ३७
 तथा द्रौपदिना द्रोणो न्यस्तसर्वायुधो युधि ।
 'धर्मराजवचः श्रुत्वा अश्वत्थामा हतस्त्विति ॥' ३८
 युक्तयोगो महेष्वासः शरैर्वहुभिराचितः ।
 निहतः खड्गमुद्यम्य घृष्टद्युम्नेन सञ्जय ॥ ३९
 अन्तरेण हतावेतौ छलेन च विशेषतः ।
 अश्रौषमहमेतद्वै भीष्मद्रोणौ निपातितौ ॥ ४०
 भीष्मद्रोणौ हि समरे न हन्याद्वज्रभृत्स्वयम् ।
 न्यायेन युध्यन्समरे तद्वै सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ४१
 कर्णं त्वस्यन्तमस्त्राणि दिव्यानि च बहूनि च ।
 कथमिन्द्रोपमं वीरं मृत्युर्युद्धे समस्पृशत् ॥ ४२
 यस्य विद्युत्प्रभां शक्तिं दिव्यां कनकभूषणाम् ।
 प्रायच्छद्विषतां हस्तीं कुण्डलाभ्यां पुरंदरः ॥ ४३
 यस्य सर्पमुखो दिव्यः शरः काञ्चनभूषणः ।
 अशेत निशितः पत्नी समरेष्वरिसूदनः ॥ ४४
 भीष्मद्रोणमुखान्वीरान्योऽवमत्य महारथान् ।
 जामदग्न्यान्महाघोरं ब्राह्ममस्त्रमशिक्षत् ॥ ४५
 यश्च द्रोणमुखान्दृष्ट्वा विमुखानर्दिताञ्शरैः ।
 सौभद्रस्य महाबाहुर्व्यधमत्कार्मुकं शितैः ॥ ४६
 यश्च नागायुतप्राणं वज्ररंहसमच्युतम् ।
 विरथं सहसा कृत्वा भीमसेनमपाहसत् ॥ ४७

अप्रतियुध्यन्तं शिखण्डीना प्रतियुद्धमनङ्गीकुर्वाणम् ॥ ३७ ॥
 द्रौपदिना द्रुपदपुत्रेण घृष्टद्युम्नेन ॥ ३८ ॥ फलेन च विशेष-
 तः इति क. ड. पाठः । वलेन च विशेषतः इति ख. पाठः

॥ ४० ॥ कुण्डलाभ्यां सकवचाभ्यां । तादर्थ्यं चतुर्थी ॥ ४३ ॥
 अशेत निहतः पत्नी समरेष्वरिसूदनः इति ख. पाठः । अशेत
 निहतः पत्नी चन्दनेष्वरिसूदनः इति झ. पाठः ॥ ४४ ॥

सहदेवं च निर्जित्य शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 कृपया विरथं कृत्वा नाहनद्धर्मचिन्तया ॥ ४८
 यश्च मायासहस्राणि विकुर्वाणं जयैषिणम् ।
 घटोत्कचं राक्षसेन्द्रं शक्रशक्त्या निजघ्नितवान् ॥ ४९
 एतांश्च दिवसान्यस्य युद्धे भीतो धनञ्जयः ।
 नागमद्वैरथं वीरः स कथं निहतो रणे ॥ ५०
 [संशसकानां योधा ये आह्वयन्त सदाऽन्यतः ।
 एतान्हत्वा हनिष्यामि पश्चाद्वैकर्तनं रणे ॥ ५१
 इति व्यपदिशन्पार्थो वर्जयन्सूतजं रणे ।
 स कथं निहतो वीरः पार्थेन परवीरहा ॥ ५२
 रथभङ्गो न चेत्तस्य धनुर्वा न व्यशीर्यत ।
 न चेदस्त्राणि नष्टानि स कथं निहतः परैः ॥ ५३
 को हि शक्तो रणे कर्णं विधुन्वानं महद्भनुः ।
 विमुञ्चन्तं शरान्धोरान्दिव्यान्यस्त्राणि चाहवे ।
 जेतुं पुरुषशार्दूलं शार्दूलमिव वेगिनम् ॥ ५४
 ध्रुवं तस्य धनुर्विभ्रं रथो वाऽपि महीं गतः ।
 अस्त्राणि वा प्रनष्टानि यथा शंससि मे हतम् ।
 न हान्यदपि पश्यामि कारणं तस्य नाशने ॥ ५५
 न हन्मि फल्गुनं यावत्तावत्पादौ न धावये ।
 इति यस्य महाघोरं व्रतमासीन्महात्मनः ॥ ५६
 यस्य भीतो रणे निद्रां धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 त्रयोदशसमा नित्यं नाभजत्पुरुषर्षभः ॥ ५७
 यस्य वीर्यवतो वीर्यमुपाश्रित्य महात्मनः ।
 मम पुत्रः समां भार्या पाण्डूनां नीतवान्वलात् ॥ ५८
 तत्रापि च सभामध्ये पाण्डवानां च पश्यताम् ।
 दासभार्येति पाञ्चालीमब्रवीत्कुरुसन्निधौ ॥ ५९
 [न सन्ति तपयः कृष्णे सर्वे षण्डतिलैः समाः ।
 उपतिष्ठस्व भर्तारमन्यं वा वरवर्णिनि ॥ ६०
 इत्येवं यः पुरा वाचो रूक्षाः संश्रावयन्रूपा ।
 सभायां सूतजः कृष्णां स कथं निहतः परैः ॥ ६१
 यदि भीष्मो रणश्लाघी द्रोणो वा युधि दुर्मदः ।

रथसङ्गो न चेत्तस्य इति क. ड. पाठः । अहंकारो न चेत्तस्य
 इति ख. पाठः ॥ ५३ ॥ प्रतीपं प्रातिमज्येन अभिभावद्भिः सर्व-
 दिग्भ्यः समागतैः ॥ ६६ ॥ आधिरथेः अधिरथपुत्रस्य ॥ ६७ ॥
 सोमसूर्यसाहचर्यात्प्रकर्षेण भातीति योगात् प्रभो वहिस्तोषां त्रया-

न हनिष्यति कौन्तेयान्पक्षपातात्सुयोधन ।
 सर्वानेव हनिष्यामि व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ ६२
 किं करिष्यति गाण्डीवमक्षय्यौ च महेषुधी ।
 स्त्रिगन्धचन्दनदिग्धस्य मञ्जरस्याभिभावतः ।
 स नूनमृषभस्कन्धो ह्यर्जुनेन कथं हतः ॥ ६३
 यश्च गाण्डीवमुक्तानां स्पर्शमुग्रमचिन्तयन् ।
 अपतिर्हसि कृणोति मुवन्पार्थानवैक्षत ॥ ६४
 यस्य नासीद्भयं पार्थात्सपुत्रात्सजनार्दनात् ।
 स्वबाहुबलमाश्रित्य मुहूर्तमपि सञ्जय ॥ ६५
 तस्य नाऽहं वधं मन्ये देवैरपि सवासवैः ।
 प्रतीपमभिभावद्भिः किं पुनस्तात पाण्डवैः ॥ ६६
 न हि ज्यां संस्पृशानस्य तलत्रे वाऽपि गृह्यतः ।
 पुमानाधिरथेः स्थातुं कश्चित्प्रमुखतोऽर्हति ॥ ६७
 अपि स्यान्मेदिनी हीना सोमसूर्यप्रभांशुभिः ।
 न वधः पुरुषेन्द्रस्य संयुगेष्वपलायिनः ॥ ६८
 येन मन्दः सहायेन आत्रा दुःशासनेन च ।
 वासुदेवस्य दुर्बुद्धिः प्रत्याख्यानमरोचत ॥ ६९
 स नूनं वृषभस्कन्धं कर्णं दृष्ट्वा निपातितम् ।
 दुःशासनं च निहतं मन्ये शोचति पुत्रकः ॥ ७०
 हतं वैकर्तनं दृष्ट्वा द्वैरथे सव्यसाचिना ।
 जयतः पाण्डवान्दृष्ट्वा किंस्त्रिदुर्योधनोऽब्रवीत् ७१
 [दुर्मर्षणं हतं दृष्ट्वा वृषसेनं च संयुगे ।
 प्रभयं च बलं दृष्ट्वा बध्यमानं महारथैः ॥ ७२
 पराञ्चुखांश्च राज्ञस्तु पलायनपरायणान् ।
 विद्रुतान्स्थिनो दृष्ट्वा मन्ये शोचति पुत्रकः ॥ ७३
 अनेयश्चाभिमानी च दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः ।
 हतोत्साहं बलं दृष्ट्वा किंस्त्रिदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ७४
 स्वयं वैरं महत्कृत्वा वार्यमाणः सुहृद्रणैः ।
 प्रधने हतभूयिष्ठैः किंस्त्रिदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ७५
 भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे ।

शामंशुभिर्मयूखैः ॥ ६८ ॥ मन्दो दुर्योधनः ॥ ६९ ॥ अनेयः
 अशिक्षणीयः । यतोऽभिमानी विद्रुत्वाभिमानी । अतएव
 दुर्बुद्धिः हितमजानन् ॥ ७४ ॥ प्रधने रणे ॥ ७५ ॥

रुधिरं पीयमाने च किंस्त्रिदुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ७६
 सह गान्धारराजेन सभायां यदभाषत ।
 कर्णोऽर्जुनं रणे हन्ता हते तस्मिन्किमब्रवीत् ॥ ७७
 धृतं कृत्वा पुरा दृष्टो बभूवित्वा च पाण्डवान् ।
 शकुनिः सौबलस्तात हते कर्णे किमब्रवीत् ॥ ७८
 कृतवर्मा महेष्वासः सात्वतानां महारथः ।
 हतं वैकर्तनं दृष्ट्वा हार्दिक्यः किमभाषत ॥ ७९
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या यस्य शिक्षामुपासते ।
 धनुर्वेदं चिकीर्षन्तो द्रोणपुत्रस्य धीमतः ॥ ८०
 युवा रूपेण संपन्नो दर्शनीयो महायशः ।
 अश्वत्थामा हते कर्णे किमभाषत सञ्जय ॥ ८१
 आचार्यो यो धनुर्वेदे गौतमो रथसत्तमः ।
 क्रुपः शारद्वतस्तात हते कर्णे किमब्रवीत् ॥ ८२
 मद्राजो महेष्वासः शल्यः समितिशोभनः ।
 दृष्ट्वा विनिहतं कर्णं सारथ्ये रथिनां वरः ।
 किमभाषत सौवीरो मद्राणामधिपो बली ॥ ८३
 दृष्ट्वा विनिहतं सर्वे योधा वारणदुर्जयाः ।
 ये च केचन राजानः पृथिव्यां योद्धुमागताः ।
 वैकर्तनं हतं दृष्ट्वा कान्यभाषन्त सञ्जय ॥ ८४
 द्रोणे तु निहते वीरे रथव्याघ्रे नरर्षभे ।
 के वा मुखमनीकानामासन्सञ्जय भागशः ॥ ८५

मद्राजः कथं शल्यो नियुक्तो रथिनां वरः ।
 वैकर्तनस्य सारथ्ये तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ८६
 केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं सूतपुत्रस्य युध्यतः ।
 वामं चक्रं ररक्षुर्वा के वा वीरस्य पृष्ठतः ॥ ८७
 के कर्णं न जहुः शूराः के क्षुद्राः प्राद्रवंस्ततः ।
 कथं च वः समेतानां हतः कर्णो महारथः ॥ ८८
 पाण्डवाश्च स्वयं शूराः प्रत्युदीयुर्महारथाः ।
 सृजन्तः शरवर्षाणि वारिधारा इवाम्बुदाः ॥ ८९
 स च सर्पमुखो दिव्यो महेषुप्रवरस्तदा ।
 व्यर्थः कथं समभवत्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ९०
 मामकस्यास्य सैन्यस्य हतोत्सेधस्य सञ्जय ।
 अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति ॥ ९१
 तौ हि वीरौ महेष्वासौ मदर्थे त्यक्तजीवितौ ।
 मीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा को न्वर्थो जीवितेन मे ॥ ९२
 पुनःपुनर्न मृश्यामि वधं कर्णस्य पाण्डवैः ।
 यस्य बाहोर्बलं तुल्यं कुञ्जराणां शतं शतम् ॥ ९३
 द्रोणे हते च यदृत्तं कौरवाणां परैः सह ।
 सङ्ग्रामे नरवीराणां तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ९४
 यथा कर्णश्च कौन्तेयैः सह युद्धमयोजयत् ।
 तथा च द्विषतां हन्ता रणे शान्तस्तदुच्यताम् ॥ ९५

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अश्वत्थामवचनादुर्योधनेन सेनापलेऽभिपिकेन कर्णेन रणाय सेनानियोजनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 हते द्रोणे महेष्वासे तस्मिन्नहनि भारत ।
 कृते च मोघसंकल्पे द्रोणपुत्रे महारथे ॥ १
 द्रवमाणे महाराज कौरवाणां बलार्णवे ।
 व्यूह पार्थः स्वकं सैन्यमतिष्ठद्वातुर्भिवृतः ॥ २
 तमवस्थितमाज्ञाय पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
 विदुतं स्वबलं दृष्ट्वा पौरुषेण न्यवारयत् ॥ ३

स्वमनीकमवस्थाप्य बाहुवीर्यमुपाश्रितः ।
 युद्धा च मुचिरं कालं पाण्डवैः सह भारत ॥ ४
 लब्धलक्षैः परैर्हृष्टैर्व्यायच्छद्भिश्चिरं तदा ।
 संध्याकालं समासाद्य प्रत्याहारमकारयत् ॥ ५
 निवेश्य बलवद्भोरं क्षुत्पिपासाबलैर्युतम् ।
 श्रमेण महता युक्तं तथा द्रोणवधेन च ॥ ६
 दीनरूपा रणे कर्म कृत्वा घोरं च शर्वरीम् ।

कानि वाक्यानीति शेषः ॥ ८४ ॥ प्रत्युदीयुः कथमिति शेषः
 ॥ ८९ ॥ हतोत्सेधस्य विनष्टोत्कर्षसा ॥ ९१ ॥ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

स्वबलं प्रति विदुतं द्रवन्तं दृष्ट्वा ॥ ३ ॥ लब्धलक्षैः प्राप्त-
 जयैः । व्यायच्छद्भिः यतमानैः । प्रत्याहारं प्रत्यवहारम् ।

निवेशं प्राप्य सा सेना विश्रम्य मुदिताऽभवत् ॥ ७
 कृत्वाऽवहारं सैन्यानां प्रविश्य शिबिरं स्वकम् ।
 कुरवः सहिता मन्त्रं मन्त्र्यांचक्रिरे मिथः ॥ ८
 पर्यङ्केषु परार्ध्येषु स्पर्ध्यास्तरणवत्सु च ।
 वरासनेषूपविष्टाः सुखशय्यास्त्रिवामराः ॥ ९
 ततो दुर्योधनो राजा साम्ना परमवल्लुना ।
 तानाभाष्य महेष्वासान्प्राप्तकालमभाषत ॥ १०
 मतं मतिमतां श्रेष्ठाः सर्वे प्रव्रूत मा चिरम् ।
 एवंगतेन यत्कार्यं भवेत्कार्यतरं नृपाः ॥ ११
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्ते नरेन्द्रेण नरसिंहा युयुत्सवः ।
 चक्रुर्नानाविधाश्रेष्ठाः सिंहासनगतास्तदा ॥ १२
 तेषां निशाम्येकितानि युद्धे प्राणाञ्जुह्वताम् ।
 समुद्रीक्ष्य मुखं राज्ञो बालार्कसमवर्चसम् ।
 आचार्यपुत्रो मेधावी वाक्यज्ञो वाक्यमाददे ॥ १३
 रागो योगस्तथा दाक्ष्यं नयश्चेत्यर्थसाधकाः ।
 उपायाः पण्डितैः प्रोक्तास्ते तु दैवमुपाश्रिताः ॥ १४
 लोकप्रवीरा येऽस्माकं देवकल्पा महारथाः ।
 नीतिमन्तस्तथा युक्ता दक्षा रक्ताश्च ते हताः ॥ १५
 न त्वेव कार्यं नैराश्यमस्माभिर्विजयं प्रति ।
 मुनीतैरिह सर्वार्थैर्दैवमप्यनुलोम्यते ॥ १६
 ते वयं प्रवरं नृणां सर्वैर्योधगुणैर्युतम् ।
 कर्णमेवाभिषेक्ष्यामः सैनापत्येन भारत ॥ १७
 कर्णं सेनापतिं कृत्वा प्रमथिष्यामहे रिपून् ॥ १८
 एष ह्यतिबलः शूरः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः ।
 वैवस्वत इवासह्यः शक्तो जेतुं रणे रिपून् ॥ १९
 एतदाचार्यतनयाच्छ्रुत्वा राजंस्तवात्मजः ।
 'दुर्योधनो महाराज भृशं प्रीतमनास्तदा ॥' २०
 आशां बहुमतीं चके कर्णं प्रति स वै तदा ।

हते भीष्मे च द्रोणे च कर्णो जेष्यति पाण्डवान् २१
 तामाशां हृदये कृत्वा समाश्रय्य च भारत ।
 [ततो दुर्योधनः प्रीतः प्रियं श्रुत्वाऽस्य तद्वचः ।
 प्रीतिसत्कारसंयुक्तं तथ्यमात्महितं शुभम् ॥] २२
 स्वं मनः समवस्थाप्य बाहुवीर्यमुपाश्रितः ॥ २३
 'प्रियसत्कारसंयुक्तं तथ्यमात्महिते रतम् ।'
 दुर्योधनो महाराज राधेयमिदमब्रवीत् ॥ २४
 कर्णं जानामि ते वीर्यं सौहृदं परमं मयि ।
 तथाऽपि त्वां महाबाहो प्रवक्ष्यामि हितं वचः ॥ २५
 श्रुत्वा यथेष्टं च कुरु वीर यत्तव रोचते ।
 भवान्प्राज्ञतमो नित्यं मम चैव परा गतिः ॥ २६
 भीष्मद्रोणावतिरथौ हतौ सेनापती मम ।
 सेनापतिर्भवानस्तु ताभ्यां द्रविणवत्तरः ॥ २७
 वृद्धौ च तौ महेष्वासौ सापेक्षौ च धनंजये ।
 मानितौ च मया वीरौ राधेय वचनात्तव ॥ २८
 पितामहत्वं संप्रेक्ष्य पाण्डुपुत्रा महारणे ।
 रक्षितास्तात भीष्मेण दिवसानि दशैव तु ॥ २९
 न्यस्तशस्त्रे तु भवति हतो भीष्मः पितामहः ।
 शिखण्डिनं पुरुस्कृत्य फल्गुनेन महाहवे ॥ ३०
 हते तस्मिन्महेष्वासे शरतल्पगते तथा ।
 त्वयोक्ते पुरुषव्याघ्र द्रोणो ह्यासीत्पुरःसरः ॥ ३१
 तेनापि रक्षिताः पार्थाः शिष्यत्वादिति मे मतिः ।
 स चापि निहतो वृद्धो धृष्टद्युम्नेन सत्वरम् ॥ ३२
 निहताभ्यां प्रधानाभ्यां ताभ्यामतुलविक्रम ।
 त्वत्समं समरे योधं नान्यं पश्यामि चिन्तयन् ॥ ३३
 भवानेव तु नः शक्तो विजयाय न संशयः ।
 पूर्वं मध्ये च पश्चाच्च तथैव विहितं हितम् ॥ ३४
 स भवान्धुर्यवत्सङ्गो धुरमुद्रोदुर्महति ।
 अभिषेचय सैनान्ये स्वयमात्मानमात्मना ॥ ३५

प्रत्यहारमिति वा पाठः ॥ ५ ॥ पर्यङ्केष्वेव वरासनेषु ॥ ९ ॥
 कार्यतरं आवश्यकतरं यत्कार्यं कर्तव्यं परं मतं संमतं तत्
 प्रव्रूत ॥ ११ ॥ चेष्टाः शौर्याभिनयरूपाः भुजास्फालनाद्याः
 ॥ १२ ॥ निशाम्य आलोच्य । वर्चसं छान्दसष्टम् ॥ १३ ॥
 रागः स्वामिभक्तिः । योगो देशकालादिसंपत्तिः । दाक्ष्यं
 बलम् । नयो नीतिः ॥ १४ ॥ सर्वार्थैः रागादिभिः मुनीतैः

दैवमनुलोम्यतेऽनुकूलं क्रियते । न केवलं रागाद्यपेक्षया दैवस्य
 प्राबल्यमपि तु दैवापेक्षयापि सुप्रणीता रागादयः प्रबला इत्यर्थः
 ॥ १६ ॥ बहुमतीं बाहुल्यवतीं अतिशयितामिति यावत्
 ॥ २१ ॥ शुभं वचः श्रुत्वा मनः समवस्थाप्य समाधायान्वी-
 दिति द्वयोः संबन्धः ॥ २२ ॥ ताभ्यां सकाशात् द्रविणवत्तरः
 बलवत्तरः ॥ २७ ॥ विहितं त्वयेति शेषः ॥ ३४ ॥ सैनान्ये

देवतानां यथा स्कन्दः सेनानीः प्रभुरव्ययः ।
 तथा भवानिमां सेनां धार्तराष्ट्रीं विभर्तु वै ॥ ३६
 जहि शत्रुगणान्सर्वान्महेन्द्रो दानवानिव ।
 अवस्थितं रणे दृष्ट्वा पाण्डवास्त्वां महारथाः ।
 द्रविष्यन्ति च पाञ्चाला विष्णुं दृष्ट्वेव दानवाः ॥ ३७
 तस्मात्त्वं पुरुषव्याघ्र प्रकर्षेतां महाचमूम् ॥ ३८
 भवत्यवस्थिते यत्ते पाण्डवा मन्दचेतसः ।
 द्रविष्यन्ति सहामात्याः पाञ्चालाः सञ्जयाश्च ह ॥
 यथा ह्यभ्युदितः सूर्यः प्रतपन्त्वेन तेजसा ।
 व्यपोहति तमस्तीव्रं तथा शत्रून्प्रतापय ॥ ४०
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तस्तु राधेयो राज्ञा दुर्योधनेन ह ।
 राज्ञां मध्ये महाबाहुः प्रीतात्मा स महाबलः ।
 हर्षयन्नब्रवीत्कर्णो दुर्योधनमिदं वचः ॥ ४१
 कर्ण उवाच ।
 उक्तमेतन्मया पूर्वं गान्धारे तव सन्निधौ ।
 जेष्यामि पाण्डवान्सर्वान्सपुत्रान्सजनार्दनान् ४२
 सेनापतिर्भविष्यामि तवाहं नात्र संशयः ।
 स्थिरो भव महाराज जितान्विद्धि च पाण्डवान् ४३
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तो महाराज ततो दुर्योधनो नृपः ।
 उच्यतौ राजभिः सार्धं देवैरिव शतक्रतुः ॥ ४४
 सैनापत्येन सत्कर्तुं कर्णं स्कन्दमिवामराः ।
 ततोऽभिषिषिचुः कर्णं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ४५
 दुर्योधनमुखा राजन्राजानो विजयैषिणः ।
 शातकुम्भमयैः कुम्भैर्महाहैर्यथाभिमन्त्रितैः ॥ ४६
 तोयपूर्णैर्विषाणैश्च द्विपखड्गमहर्षभैः ।
 मणिमुक्तायुतैश्चान्यैः पुण्यगन्धैस्तथौषधैः ॥ ४७
 औदुम्बरे सुखासीनमासने क्षौमसंबृते ।
 शास्त्रदृष्टेन विधिना संभारैश्च सुसंभृतैः ॥ ४८
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्तथा शूद्राश्च संभृताः ।

सेनानीत्वे सैनापत्ये ॥ ३५ ॥ शातकुम्भमयैः सौवर्णैर्महाहै-
 र्महीमयैश्च कुम्भैः ॥ ४६ ॥ विषाणैः द्विपस्य गजस्य दन्तमयैः
 पात्रैः । सजस्य गण्डकस्य महर्षभस्य गवयस्य च शूत्रैः । विषाणं

तुष्टुवुस्तं महात्मानमभिषिक्तं वरासने ॥ ४९
 ततोऽभिषिक्ते राजेन्द्र निष्कैर्गोभिर्वनेन च ।
 वाचयामास विप्राध्यान्त्राधेयः परवीरहा ॥ ५०
 'स व्यरोचत राधेयः सूतमागधवन्दिभिः ।
 स्तूयमानो यथा भानुरुदये ब्रह्मवादिभिः ॥ ५१
 ततः पुण्याहघोषेण वादित्रनिनदेन च ।
 जयशब्देन शूराणां तुमुलः सर्वतोऽभवत् ॥ ५२
 जयेत्युचूर्तृपाः सर्वे राधेयं तत्र संगताः ॥' ५३
 जय पार्थान्सगोविन्दान्सानुगांस्तान्महामृधे ।
 इति तं वन्दिनः प्राहुर्द्विजाश्च पुरुषर्षभम् ॥ ५४
 जहि पार्थान्सपाञ्चालान्त्राधेय विजयाय नः ।
 उद्यन्निव सदा भानुस्तमांस्त्युग्रैर्गभस्तिभिः ॥ ५५
 न ह्यलं त्वद्विसृष्टानां शराणां वै सकेशवाः ।
 उलूकाः सूर्यरश्मीनां ज्वलतामिव दर्शने ॥ ५६
 न हि पार्थाः सपाञ्चालाः स्यातुं शक्तास्तवाग्रतः ।
 आत्तवज्रस्य समरे महेन्द्रस्येव दानवाः ॥ ५७
 'सञ्जय उवाच ।
 स सत्कृतः स्तूयमानः सुहृद्गणवृत्तो रुषा ।
 कर्णो दुर्योधनं वाक्यमब्रवीत्प्रहसन्प्रियम् ॥ ५८
 दुर्योधनाद्य सगणं पाण्डूनां प्रवरैः सह ।
 फल्गुनं सूदयिष्यामि त्वत्प्रियार्थं सवान्धवम् ५९
 सपर्वतार्णवद्वीपां शाधि गां गतपाण्डवाम् ।
 पुत्रपौत्रप्रपौत्रेषु प्रतिष्ठां गमयिष्यसि ॥ ६०
 नासह्यं विद्यते महां त्वत्प्रियार्थमरिदम ।
 सत्यधर्मानुरक्तस्य सिद्धिरात्मवतो यथा ॥ ६१
 अभिषिक्तस्तु राधेयः प्रभया सोऽमितप्रभः ।
 अत्यरिच्यत रूपेण दिवाकर इवापरः ॥ ६२
 सैनापत्ये तु राधेयमभिषिच्य सुतस्तव ।
 अमन्यत तदात्मानं कृतार्थं कालचोदितः ॥ ६३
 कर्णोऽपि राज्ञः संग्राप्य सैनापत्यमरिदमः ।
 योगमाज्ञापयामास सूर्यस्योदयनं प्रति ॥ ६४

दन्तशस्त्रयोरिति विश्वः । द्विपखड्गमहर्षभैरिति तद्धितलोप
 आर्षः ॥ ४७ ॥ शराणां दर्शनेपि नालं किमुत स्वर्णं इत्यर्थः
 ॥ ५६ ॥ सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

तव पुत्रैर्वृतः कर्णः शुशुमे तत्र भारत ।

देवैरिव यथा स्कन्दः संग्रामे तारकामये ॥ ६५

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

कर्णार्जुनाभ्यां व्यूहरचनापूर्वकं रणाय निर्याणम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

सैनापत्यं तु संप्राप्य कर्णो वैकर्तनस्तदा ।

तथोक्तश्च स्वयं राज्ञा स्निग्धं भ्रातृसमं वचः ॥ १

हितश्च प्रियकामश्च मम पुत्रस्य नित्यशः ।

अकरोत्किं महाप्राज्ञस्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ २

सञ्जय उवाच ।

कर्णस्य मतमाज्ञाय पुत्रास्ते भरतर्षभ ।

योगमाज्ञापयामासुर्नन्दितूर्यपुरःसरम् ॥ ३

महत्पररात्रे च तव सैन्यस्य मारिष ।

योगो योग इति ह्यशु प्रादुरासीन्महास्वनः ॥ ४

कल्पतां नागमुख्यानां रथानां च वरूथिनाम् ।

सन्नहतां नराणां च वाजिनां च विशांपते ॥ ५

क्रोशतां चैव योधानां त्वरितानां परस्परम् ।

बभूव तुमुलः शब्दो दिवस्पृक्स्ममहांस्ततः ॥ ६

ततः श्वेतपताकेन बलाकावर्णवाजिना ।

हेमपृष्ठेन धनुषा नागकक्षेण केतुना ॥ ७

तूणीरशतपूर्णेन सगदेन वरूथिना ।

शतघ्नीकिङ्किणीशक्तिशूलतोमरधारिणा ॥ ८

कार्मुकैरुपपन्नेन विमलादित्यवर्चसा ।

रथेनाभिपताकेन सूतपुत्रो ह्यदृश्यत ॥ ९

ध्मापयन्वारिजं राजन्हेमजालविभूषितम् ।

विधुन्वानो महद्बापं कार्तस्वरविभूषितम् ॥ १०

दृष्ट्वा कर्णं महेष्वासं रथस्थं रथिनां वरम् ।

भानुमन्तमिवोद्यन्तं तमो घ्नन्तं दुरासदम् ॥ ११

न भीष्मव्यसनं केचिन्नापि द्रोणस्य मारिष ।

नान्येषां पुरुषव्याघ्र मेनिरे तत्र कौरवाः ॥ १२

ततस्तु त्वरयन्योधाञ्छब्दशब्देन मारिष ।

कर्णो निष्कर्षयामास कौरवाणां महद्बलम् ॥ १३

व्यूहं व्यूह्य महेष्वासो मकरं शत्रुतापनः ।

प्रत्युद्ययौ तथा कर्णः पाण्डवान्विजिगीषया ॥ १४

मकरस्य तु तुण्डे वै कर्णो राजन्व्यवस्थितः ।

नेत्राभ्यां शकुनिः शूर उलूकश्च महारथः ॥ १५

द्रोणपुत्रस्तु शिरसि ग्रीवायां सर्वसोदराः ।

मध्ये दुर्योधनो राजा बलेन महता बृतः ॥ १६

वामपादे तु राजेन्द्र कृतवर्मा व्यवस्थितः ।

नारायणवलैर्युक्तो गोपालैर्युद्धदुर्मदैः ॥ १७

पादे तु दक्षिणे राजन्गौतमः सत्यविक्रमः ।

त्रिगर्तैः सुमहेष्वासैर्दक्षिणात्यैश्च संवृतः ॥ १८

अनुपादे तु यो वामस्तत्र शल्यो व्यवस्थितः ।

महत्या सेनया सार्धं मद्रदेशसमुत्थया ॥ १९

दक्षिणे तु महाराज सुषेणः सत्यसङ्गरः ।

बृतो रथसहस्रेण दन्तिनां च त्रिभिः शतैः ॥ २०

पुच्छे ह्यस्तां महावीर्यौ भ्रातरौ पार्थिवौ तदा ।

चित्रश्च चित्रसेनश्च महत्या सेनया वृत्तौ ॥ २१

तथा प्रयाते राजेन्द्र कर्णे नरवरोत्तमे ।

धनञ्जयमभिप्रेक्ष्य धर्मराजोऽब्रवीदिदम् ॥ २२

पश्य पार्थ यथा सेना धार्तराष्ट्रीह संयुगे ।

कर्णेन विहिता वीर गुप्ता वीरैर्महारथैः ॥ २३

हतवीरतमा ह्येषा धार्तराष्ट्री महाचमूः ।

फल्गुशेषा महाबाहो तृणैस्तुल्या मता मम ॥ २४

एको ह्यत्र महेष्वासः सूतपुत्रो विराजते ।

सदेवासुरगन्धर्वैः सकिन्नरमहोरगैः ।

नन्दितूर्यमानन्दवाद्यम् ॥ ३ ॥ कल्पतां संनह्यमानानाम् ।

वरूथिनां रथगुप्तिमताम् । सन्नहतां नराणां सन्नह्यमानानां

गजादीनां च शब्दो बभूवेति द्वयोः संबन्धः ॥ ५ ॥ श्वेतेत्या-

कर्णो ३

दिविशेषणद्वयं रथेनेत्यस्य ॥ ७ ॥ अभिपताकेन बायोः प्राप्ति-

कृत्यादभिसुखपताकेन । एतत्पराजयसूचकम् ॥ ९ ॥ अनुपादे

पादस्थानस्यापि पश्चाद्भागो ॥ १९ ॥ दक्षिणे अनुपादे ॥ २० ॥

चराचरैस्त्रिमिलोर्कैरजेयो यो महारथः ॥ २५
 तं हत्वाऽद्य महाबाहो विजयस्तव फल्गुन ।
 उद्धृतश्च भवेच्छल्यो मम द्वादशवार्षिकः ॥ २६
 एवं ज्ञात्वा महाबाहो व्यूहं व्यूहयथेच्छसि ॥ २७
 सञ्जय उवाच ।
 भ्रातुरेतद्वचः श्रुत्वा पाण्डवः श्वेतवाहनः ।
 अर्धचन्द्रेण व्यूहेन प्रत्यव्यूहतं तां चमूम् ॥ २८
 वामपार्श्वे तु तस्याथ भीमसेनो व्यवस्थितः ।
 दक्षिणे च महेष्वासो धृष्टद्युम्नो व्यवस्थितः ॥ २९
 मध्ये व्यूहस्य राजा तु पाण्डवश्च धनञ्जयः ।
 नकुलः सहदेवश्च धर्मराजस्य पृष्ठतः ॥ ३०
 चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्युत्तमौजसौ ।
 पार्थ न जहतुर्युद्धे पाल्यमानौ किरीटिना ॥ ३१
 शेषा नृपतयो वीराः स्थिता व्यूहस्य दंशिताः ।
 यथाभागं यथोत्साहं यथायत्नं च भारत ॥ ३२
 एवमेतन्महाव्यूहं व्यूह्य भारत पाण्डवाः ।
 तावकाश्च महेष्वासा युद्धायैव मनो दधुः ॥ ३३
 दृष्ट्वा व्यूढां तव चमूं सूतपुत्रेण संयुगे ।
 निहतान्पाण्डवान्मेने धार्तराष्ट्रः सबान्धवः ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धारम्भे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥ भीमेन क्षेमभूर्तिवधः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ते सेनेऽन्योन्यमासाद्य प्रहृष्टाश्चनरद्विपे ।
 बृहल्यौ संप्रजह्राते देवासुरचमूसमे ॥ १
 ततो नानारथाश्वेमाः पक्षयश्चोग्रविक्रमाः ।
 संप्रहारान्भृशं चक्रुर्देहपाप्मविनाशनान् ॥ २
 पूर्णचन्द्रार्कपद्मानां कान्तित्विङ्गन्धतः समैः ।
 उत्तमाङ्गैर्नृसिंहानां नृसिंहास्तस्तरुर्महीम् ॥ ३
 अर्धचन्द्रैस्तथा भल्लैः क्षुरप्रैरसिपट्टसैः ।
 परश्वथैषापहतान्युत्तमाङ्गानि युध्यताम् ॥ ४

व्यायतायतबाहूनां व्यायतायतबाहुभिः ।
 बाहवः पातिता रेजुर्धरण्यां सायुधाङ्गदैः ॥ ५
 तैः स्फुरद्भिर्मही भाति रक्ताङ्गुलितलैस्तथा ।
 गरुडप्रहितैरुग्रैः पञ्चास्यैरुरगैरिव ॥ ६
 द्विरदस्यन्दनाश्वेभ्यः पेतुर्वीरा द्विषद्धताः ।
 विमानेभ्यो यथा क्षीणे पुण्ये स्वर्गसदस्तथा ॥ ७
 गदाभिरन्ये गुर्वीभिः परिधैर्धुस्तलैरपि ।
 पोथिताः शतशः पेतुर्वीरा वीरतरै रणे ॥ ८
 रथा रथैर्विमथिता मत्ता मत्तैर्द्विपा द्विपैः ।

व्यूह रचय ॥ २७ ॥ अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

तस्तरुः आस्तीर्णवन्तः ॥ ३ ॥ व्यायताः पुष्टाः । आयताः

दीर्घाः ॥ ५ ॥ प्रहितैः निरस्तैः । ओहाक् त्यागे ॥ ६ ॥

सादिनः सादिभिश्चैव तस्मिन्परमसंकुले ॥ ९
 रथैर्नरा रथा नागैरश्वारोहाश्च पत्तिभिः ।
 अश्वारोहैः पदाताश्च निहता युधि शेरते ॥ १०
 रथाश्चपत्तयो नागै रथाश्चैमाश्च पत्तिभिः ।
 रथपत्तिद्विपाश्चाश्चै रथैश्चापि नरद्विपाः ॥ ११
 रथाश्चैनरराणां तु नराश्चैभरथैः कृतम् ।
 पाणिपादैश्च शस्त्रैश्च रथैश्च कदनं महत् ॥ १२
 तथा तस्मिन्बले शूरैर्वध्यमाने हतेऽपि च ।
 अस्मानभ्याययुः पार्था वृकोदरपुरोगमाः ॥ १३
 धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ।
 सात्यकिश्चेकितानश्च द्राविडैः सैनिकैः सह ॥ १४
 वृता व्यूहेन महता पाण्ड्याश्चोलाः सकेरलाः ।
 व्यूढोरस्का दीर्घभुजाः प्रांशवः पृथुलोचनाः ॥ १५
 आपीडिनो रक्तदन्ता मत्तमातङ्गविक्रमाः ।
 नानाविरागवसना गन्धचूर्णावचूर्णिताः ॥ १६
 षड्धासयः पाशहस्ता वारणप्रतिवारणाः ।
 समानमृत्यवो राजन्नात्यजन्त परस्परम् ॥ १७
 कलापिनश्चापहस्ता दीर्घकेशाः प्रियंवदाः ।
 पत्तयः सायकैर्विद्धा घोररूपपराक्रमाः ॥ १८
 अथापरे पुनः शूराश्चेदिपाश्चालकेकयाः ।
 कारुशाः कोसलाः काञ्च्या मागधाश्चापि दुद्रुवुः ॥
 तेषां रथाश्चनागाश्च प्रवराश्चोग्रपत्तयः ।
 नानाबाणरवैर्हृष्टा नृत्यन्ति च हसन्ति च ॥ २०
 तस्य सैन्यस्य महतो महामात्रवरैर्वृतः ।
 मध्ये वृकोदरोऽभ्यायाच्चदीयान्नागधूर्गतः ॥ २१
 स नागप्रवरोऽत्युग्रो विधिवत्कल्पितो बभौ ।
 उदयाग्राद्रिभवनं यथाऽभ्युदितभास्करम् ॥ २२
 तस्यायसं बर्मवरं वररत्नविभूषितम् ।
 ताराव्याप्तस्य नभसः शारदस्य समं त्विषा ॥ २३
 स तोमरव्यग्रकरश्चारुमौलिः स्वलंकृतः ।

आपीडिनः भूषावन्तः । नाना पृथक् विविधरागाणि वसनानि
 येषां ते विरागवसन्ताः ॥ १६ ॥ नागधूर्गतः गजस्कन्धगतः
 ॥ २१ ॥ उदयाग्राद्रिभवनं उदयादेरग्रभवनम् । अग्राग्रीत्यग्र-
 शब्दस्य पूर्वनिपात आर्षः । उदयनामा अग्राद्रिः पूर्वपर्वतः
 स एव भवनमिति वा ॥ २२ ॥ शारदस्य शरदा उपलक्षितस्य

शरन्मध्यन्दिनार्काभस्तेजसा प्रादहद्रिपून् ॥ २४
 तं दृष्ट्वा द्विरदं दूरात्क्षेमधूर्तिर्द्विपस्थितः ।
 आह्वयन्नभिदुद्राव ग्रहसन्पृतनामुखे ॥ २५
 तयोः समभवद्युद्धं द्विपयोरुग्ररूपयोः ।
 यदृच्छया द्रुतवतोर्महापर्वतयोरिव ॥ २६
 संसक्तनागौ तौ वीरौ तोमरैरितरेतरम् ।
 बलवत्सूर्यरश्म्याभैर्मित्त्वाऽन्योन्यं विनेदतुः ॥ २७
 व्यपसृत्य तु नागाभ्यां मण्डलानि विचेरतुः ।
 प्रगृह्य चोभौ धनुषी जघ्नतुर्वै परस्परम् ॥ २८
 क्ष्वेडितास्फोटितरवैर्बाणशब्दैस्तु सर्वतः ।
 तौ जनं हर्षयन्तौ च सिंहनादं प्रचक्रतुः ॥ २९
 समुद्यतकराभ्यां तौ द्विपाभ्यां कृतिनावुभौ ।
 वातोद्भूतपताकाभ्यां युयुधाते महाबलौ ॥ ३०
 तावन्योन्यस्य धनुषी छित्त्वाऽन्योन्यं विनेदतुः ।
 शक्तितोमरवर्षेण प्रावृण्मेधाविबाम्बुभिः ॥ ३१
 क्षेमधूर्तिस्तदा भीमं तोमरेण स्तनान्तरे ।
 निर्विभेदातिवेगेन षड्भिश्चाप्यपरैर्नदन् ॥ ३२
 स भीमसेनः शुशुमे तोमरैरङ्गमाश्रितैः ।
 क्रोधदीप्तवपुर्मैयैः सप्तसप्तिरिवांशुमान् ॥ ३३
 ततो भास्करवर्णाभमज्जोगतिमयसयम् ।
 ससर्ज तोमरं भीमः प्रत्यभिप्राय यत्नवान् ॥ ३४
 ततः करुशाधिपतिश्चापमानम्य सायकैः ।
 दशभिस्तोमरं भित्त्वा षष्ट्या विव्याध पाण्डवम् ॥ ३५
 अथ कार्मुकमादाय भीमो जलदनिःस्वनम् ।
 रिपोरभ्यर्दयन्नागमुन्नदन्पाण्डवः शूरैः ॥ ३६
 स शूरौघादितो नागो भीमसेनेन संयुगे ।
 गृह्यमाणोऽपि नातिष्ठद्वातोद्भूत इवाम्बुदः ॥ ३७
 तमभ्यधावद्विरदं भीमो भीमस्य नागराद ।
 महावातेरितं मेघं वातोद्भूत इवाम्बुदः ॥ ३८
 सन्निवार्यात्मनो नागं क्षेमधूर्तिः प्रतापवान् ।

॥ २३ ॥ चारुमौलिः रम्यकिरीटः ॥ २४ ॥ स भीमसेनः मेघैः
 सप्तसप्तिरिवांशुमान् । यथा मेघान्ताहितस्य सूर्यस्य मरीचयः
 रश्मिरूपेण सर्वतः प्रचरन्ति एवं रश्मिस्थानीयास्तोमराः
 ॥ ३३ ॥ अज्जोगतिं ऋजुगतिम् ॥ ३४ ॥ गृह्यमाणः निगृह्य-
 माणः क्षेमधूर्तिना ॥ ३७ ॥

विव्याधाभिद्रुतं बाणैर्भीमसेनस्य कुञ्जरम् ॥ ३९
 ततः साधुविसृष्टेन क्षुरेणानतपर्वणा ।
 छित्त्वा शरासनं शत्रोर्नागं चापि प्रमार्दयत् ॥ ४०
 ततः क्रुद्धो रणे भीमं क्षेमधूर्तिः पराभिनत् ।
 जघान चास्य द्विरदं नाराचैः सर्वमर्मसु ॥ ४१
 स पपात महानागो भीमसेनस्य भारत ।
 पुरा नागस्य पतनादवपुत्य स्थितो महीम् ॥ ४२
 भीमसेनोऽपि तन्नागं गदया समपोथयत् ।

तस्मात्प्रमथितान्नागात्क्षेमधूर्तिरवपुतः ॥ ४३
 'उद्धृत्य खड्गं निशितमभ्यधावत्स पाण्डवम् ।'
 उद्यतायुधमायान्तं गदयाऽहन्वृकोदरः ॥ ४४
 स पपात हतः सासिर्व्यसुस्तमभितो द्विपम् ।
 वज्रप्रभमचलं सिंहो वज्रहतो यथा ॥ ४५
 तं हतं नृपतिं दृष्ट्वा करुशानां यशस्करम् ।
 प्राद्रव्यथिता सेना तदीया भरतर्षभ ॥ ४६

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

इन्द्रयुद्धम् ॥ १ ॥ सात्यकिना विन्दानुविन्दवजः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः कर्णो महेष्वासः पाण्डवानामनीकिनीम् ।
 जघान समरे शूरः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १
 तथैव पाण्डवा राजंस्तव पुत्रस्य बाहिनीम् ।
 कर्णस्य प्रमुखे क्रुद्धा निजघृस्ते महारथाः ॥ २
 कर्णोऽपि राजन्समरे व्यहनत्पाण्डवीं चमूम् ।
 नाराचैर्करश्म्याभैः कर्मारपरिमार्जितैः ॥ ३
 तत्र भारत कर्णेन नाराचैस्ताडिता गजाः ।
 नेदुः सेदुश्च मन्लुश्च बभ्रमुश्च दिशो दश ॥ ४
 बध्यमाने बले तस्मिन्सूतपुत्रेण मारिष ।
 नकुलोऽभ्यद्रवचूर्णं सूतपुत्रं महारणे ॥ ५
 भीमसेनस्तथा द्रौणि कुर्वाणं कर्म दुष्करम् ।
 विन्दानुविन्दौ कैकेयौ सात्यकिः समवारयत् ॥ ६
 श्रुतकर्माणमायान्तं चित्रसेनो महीपतिः ।
 प्रतिविन्ध्यस्तथा चित्रं चित्रकेतनकार्मुकम् ॥ ७
 दुर्योधनस्तु राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 संशक्तगणा दृष्ट्वा ह्यभ्यधावन्धनञ्जयम् ॥ ८
 धृष्टद्युम्नः कृपं चापि तस्मिन्वीरवरक्षये ।
 शिखण्डी कृतवर्माणं समासादयदच्युतम् ॥ ९

श्रुतकीर्तिस्तथा शल्यं माद्रीपुत्रः सुतं तव ।
 दुःशासनं महाराज सहदेवः प्रतापवान् ॥ १०
 कैकेयौ सात्यकिं युद्धे शरवर्षेण भास्वता ।
 सात्यकिः कैकेयौ चापि छादयामास भारत ॥ ११
 तावेनं आतरौ वीरौ जघ्नतुर्हृदये भृशम् ।
 विषाणाभ्यां यथा नागौ प्रतिनागं महावने ॥ १२
 शरसंभिन्नवर्माणौ तावुभौ आतरौ रणे ।
 सात्यकिं सत्यकर्माणं राजन्विन्ध्यधतुः शरैः ॥ १३
 तौ सात्यकिर्महाराज प्रहसन्सर्वतोदिशः ।
 छादयञ्छरवर्षेण वारयामास भारत ॥ १४
 वार्यमाणौ ततस्तौ हि शैनेयशरवृष्टिभिः ।
 शैनेयस्य रथं तूर्णं छादयामासतुः शरैः ॥ १५
 तयोस्तु धनुषी चित्रे छित्त्वा शौरिर्महायशाः ।
 अथ तौ सायकैस्तीक्ष्णैर्वारयामास सात्यकिः ॥ १६
 अथान्ये धनुषी चित्रे प्रगृह्य च महाशरान् ।
 सात्यकिं छादयन्तौ तौ चेरतुर्लघु सुष्ठु च ॥ १७
 ताभ्यां मुक्ता महाबाणाः कङ्कवर्हिणवाससः ।
 द्योतयन्तो दिशः सर्वाः संपेतुः स्वर्णभूषणाः ॥ १८
 बाणान्धकारमभवत्तयो राजन्महामृधे ।

अहन्तवान् ॥ ४४ ॥ हतः गदया शकलीकृतः । अतएव अभितो द्विपं
 द्विपस्याभितः पपात ॥ ४५ ॥ नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

द्रौणिमभ्यव्रवत् ॥ ६ ॥ कृपेण युयुधे इति शेषः ॥ ९ ॥

माद्रीपुत्रः सुतं तवेत्यस्य व्याख्या दुःशासनमिति ॥ १० ॥
 लघु शीघ्रम् । सुष्ठु क्षोभनम् ॥ १७ ॥

अन्योन्यस्य धनुश्चैव चिच्छिदुस्ते महारथाः ॥ १९
 ततः क्रुद्धो महाराज सात्वतो युद्धदुर्मदः ।
 धनुरन्यत्समादाय सज्यं कृत्वा च संयुगे ॥ २०
 क्षुरग्रेण सुतीक्ष्णेन ह्यनुविन्दशिरोऽहरत् ।
 अपतत्तच्छिरो राजन्कुण्डलोपचितं महत् ॥ २१
 शम्बरस्य शिरो यद्वन्निहतस्य महारणे ।
 शोचयन्केकयान्सर्वाञ्जगामाशु वसुंधराम् ॥ २२
 तं दृष्ट्वा निहतं शूरं आता तस्य महारथः ।
 सज्यमन्यद्भुः कृत्वा शैनेयं पर्यवारयत् ॥ २३
 स पृथ्वा सात्यकिं विद्धा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
 ननाद बलवन्नादं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २४
 सात्यकिं च ततस्तूर्णं केकयानां महारथः ।
 शरैरेकसाहस्रैर्बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ २५
 स शरैः क्षतसर्वाङ्गः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
 रराज समरे राजन्सपुष्प इव किंशुकः ॥ २६
 सात्यकिः समरे विद्धः कैकेयेन महात्मना ।
 कैकेयं पञ्चविंशत्या विव्याध प्रहसन्निव ॥ २७
 तावन्योन्यस्य समरे संछिद्य धनुषी शुभे ।
 हत्वा च सारथी तूर्णं ह्याश्व रथिनां वरौ ॥ २८
 विरथावसियुद्धाय समाजग्मतुराहवे ।

शतचन्द्रचिते गृह्य चर्मणी सुभ्रजौ तथा ॥ २९
 विरोचेतां महारथे निस्त्रिंशवरधारिणौ ।
 यथा देवासुरे युद्धे जन्मशक्रौ महाबलौ ॥ ३०
 मण्डलानि ततस्तौ तु विचरन्तौ महारणे ।
 अन्योन्यमभितस्तूर्णं समाजग्मतुराहवे ॥ ३१
 अन्योन्यस्य वधे चैव चक्रतुर्गलमुत्तमम् ।
 कैकेयस्य द्विधा चर्म ततश्चिच्छेद सात्वतः ॥ ३२
 सात्यकेस्तु तथैवासौ चर्म चिच्छेद पार्थिवः ।
 चर्म छित्त्वा तु कैकेयस्तारागणशतैर्वृतम् ।
 चचार मण्डलान्येव गतप्रत्यागतानि च ॥ ३३
 तं चरन्तं महारथे निस्त्रिंशवरधारिणम् ।
 अपहस्तेन चिच्छेद शैनेयस्त्वरयाऽन्वितः ॥ ३४
 सवर्मा केकयो राजन्दिधा छिन्नो महारणे ।
 निपपात महेष्वासो वज्राहत इवाचलः ॥ ३५
 तं निहत्य रणे शूरः शैनेयो रथसत्तमः ।
 युधामन्युरथं तूर्णमारुरोह परंतपः ॥ ३६
 ततोऽन्यं रथमास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
 केकयानां महत्सैन्यं व्यधमत्सात्यकिः शरैः ॥ ३७
 सा वध्यमाना समरे केकयानां महाचमूः ।
 तमुत्सृज्य रणे शत्रुं प्रदुद्राव दिशो दश ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महामारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

प्रतिविम्बश्रुतकर्मभ्यां चित्रचित्रसेनयोः संहारः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 श्रुतकर्मा ततो राजंश्चित्रसेनं महीपतिम् ।
 आजग्रे समरे क्रुद्धः पञ्चाशद्भिः शिलीमुखैः ॥ १
 चित्रसेनस्तु तं राजन्भवभिर्नतपर्वभिः ।
 श्रुतकर्माणमाहत्य सूर्तं विव्याध पञ्चभिः ॥ २
 श्रुतकर्मा ततः क्रुद्धश्चित्रसेनं चमूमुखे ।
 नाराचेन सुतीक्ष्णेन मर्मदेशे समार्पयत् ॥ ३
 सोऽतिविद्धो महाराज नाराचेन महात्मना ।

मूर्च्छामभिययौ वीरः कश्मलं चाविवेश ह ॥ ४
 एतस्मिन्नन्तरे चैनं श्रुतकीर्तिर्महायशाः ।
 नवत्या जगतीपालं छादयामास पत्रिभिः ॥ ५
 प्रतिलभ्य ततः संज्ञां चित्रसेनो महारथः ।
 धनुश्चिच्छेद भलेन तं च विव्याध सप्तभिः ॥ ६
 सोऽन्यत्कार्मुकमादाय वेगघ्नं रुक्मभूषितम् ।
 चित्ररूपधरं चक्रे चित्रसेनं शरोर्भिभिः ॥ ७
 स शरैश्चित्रितो राजा चित्रमाल्यधरो युवा ।

उपचितमलंकृतम् ॥ २१ ॥ अपहस्तेन तिर्यग्घस्तेन ॥ ३४ ॥
 दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आहत्य संताम्ब ॥ २ ॥ मूर्च्छां अर्धविद्राम् । कश्मलमचि-
 तत्वम् ॥ ४ ॥ एनं श्रुतकर्माणम् ॥ ५ ॥ तं श्रुतकर्माणम् ॥ ६ ॥

अशोभत महारङ्गे श्वाविच्छललतो यथा ॥ ८
 श्रुतकर्माणमथ वै नाराचेन स्तनान्तरे ।
 विभेद तरसा शूरस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ९
 श्रुतकर्मापि समरे नाराचेन समर्पितः ।
 सुस्त्राव रुधिरं तत्र गैरिकाम्बु यथाऽचलः ॥ १०
 ततः स रुधिराक्ताङ्गो रुधिरेण कृतच्छविः ।
 रराज समरे वीरः सपुष्प इव किंशुकः ॥ ११
 श्रुतकर्मा ततो राजञ्शत्रुणा समभिद्रुतः ।
 शत्रुसंवारणं क्रुद्धो द्विधा चिच्छेद कार्मुकम् ॥ १२
 अथैनं छिन्नधन्वानं नाराचानां शतैस्त्रिभिः ।
 छादयन्समरे राजन्विन्याध च सुपत्रिभिः ॥ १३
 ततोऽपरेण मलेन तीक्ष्णेन निशितेन च ।
 जहार सशिरस्त्राणं शिरस्तस्य महात्मनः ॥ १४
 तच्छिरो न्यपतद्भूमौ चित्रसेनस्य दीप्तिमत् ।
 यदृच्छया यथा चन्द्रव्युतः स्वर्गान्महीतलम् ॥ १५
 राजानं निहतं दृष्ट्वा तेऽभिसारं तु मारिष ।
 अभ्यद्रवन्त वेगेन चित्रसेनस्य सैनिकाः ॥ १६
 ततः क्रुद्धो महेष्वासस्तत्सैन्यं प्राद्रवच्छरैः ।
 अन्तकाले यथा क्रुद्धः सर्वभूतानि प्रेतराद् ॥ १७
 ते बध्यमानाः समरे तव पौत्रेण धन्विना ।
 व्यद्रवन्त दिशस्तूर्णं दावदग्धा इव द्विपाः ॥ १८
 तांस्तु विद्रवतो दृष्ट्वा निरुत्साहान्दिषजये ।
 द्रावयन्निषुभिस्तीक्ष्णैः श्रुतकर्मा व्यरोचत ॥ १९
 प्रतिविन्ध्यस्ततश्चित्रं भित्त्वा पञ्चभिराशुगैः ।
 सारथिं च त्रिभिर्विद्ध्वा ध्वजमेकेषुणापि च ॥ २०
 तं चित्रो नवभिर्भल्लैर्बाहोरुरसि चार्पयत् ।
 स्वर्णपुङ्खैः प्रसन्नाग्रैः कङ्कवर्हिणवाजितैः ॥ २१
 प्रतिविन्ध्यो धनुश्छित्त्वा तस्य भारत सारथैः ।
 पञ्चभिर्निशितैर्बाणैरथैनं स हि जग्निवान् ॥ २२
 ततः शक्तिं महाराज स्वर्णघण्टां दुरासदाम् ।
 प्राहिणोत्प्रतिविन्ध्याय विचिन्वन्तीमसूनिव ॥ २३

तामापतन्तीं सहसा शक्तिमुल्कामिवाम्बरे ।
 द्विधा चिच्छेद समरे प्रतिविन्ध्यो हसन्निव ॥ २४
 सा पपात द्विधा छिन्ना प्रतिविन्ध्यशरैः शितैः ।
 युगान्ते सर्वभूतानि त्रासयन्ती यथाऽशनिः ॥ २५
 शक्तिं तां ग्रहतां दृष्ट्वा चित्रो गृह्य महागदाम् ।
 प्रतिविन्ध्याय चिक्षेप रुक्मजालविभूषिताम् ॥ २६
 सा जघान हयांस्तस्य सारथिं च महारणे ।
 रथं प्रमृद्य वेगेन धरणीमन्वपद्यत ॥ २७
 एतस्मिन्नेव काले तु रथादापुत्य भारत ।
 शक्तिं चिक्षेप चित्राय स्वर्णदण्डामलंकृताम् ॥ २८
 तामापतन्तीं जग्राह चित्रो राजन्महामनाः ।
 ततस्तामेव चिक्षेप प्रतिविन्ध्याय पार्थिवः ॥ २९
 समासाद्य रणे शूरं प्रतिविन्ध्यं महाप्रभा ।
 निर्भिद्य दक्षिणं बाहुं निपपात महीतले ।
 पतिताऽभासयच्चैव तं देशमशनिर्यथा ॥ ३०
 प्रतिविन्ध्यस्ततो राजंस्तोमरं हेमभूषितम् ।
 प्रेषयामास संक्रुद्धश्चित्रस्य वधकाङ्क्षया ॥ ३१
 स तस्य गात्रावरणं भित्त्वा हृदयमेव च ।
 जगाम धरणीं तूर्णं महोरग इवाशयम् ॥ ३२
 स पपात तदा राजा तोमरेण समाहतः ।
 प्रसार्य विपुलौ बाहू पीनौ परिधसन्निभौ ॥ ३३
 चित्रं संप्रेक्ष्य निहतं तावका रणशोभिनः ।
 अभ्यद्रवन्त वेगेन प्रतिविन्ध्यं समन्ततः ॥ ३४
 सृजन्तो विविधान्बाणाञ्छतघ्नीश्च सकिङ्किणीः ।
 तमवच्छादयामासुः सूर्यमभ्रगणा इव ॥ ३५
 तान्विधम्य महाबाहुः शरजालेन संयुगे ।
 व्यद्रावयच्च चमूं वज्रहस्त इवासुरीम् ॥ ३६
 ते बध्यमानाः समरे तावकाः पाण्डवैर्नृप ।
 विप्रकीर्यन्त सहसा वातनुन्ना घना इव ॥ ३७
 विप्रद्रुते बले तस्मिन्विध्यमाने समन्ततः ।
 द्रौणिरेकोऽभ्ययात्तूर्णं भीमसेनं महाबलम् ॥ ३८

कृतच्छविः आहितशोभः ॥ ११ ॥ सुपत्रिभिः शोभनपुङ्ख-
 द्विर्नाराचानां शतैः ॥ १३ ॥ प्रेतराद् यमः ॥ १७ ॥ दावो

दावाभिलेन दग्धाः ॥ १८ ॥ गात्रावरणं कवचम् ॥ ३२ ॥
 एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

ततः समागमो घोरो बभूव सहसा तयोः ।

यथा दैवासुरे युद्धे वृत्रवासवयोरिव ॥

३९

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

भीमाश्वत्थान्नोर्युद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

भीमसेनं ततो द्रौणी राजन्विन्याध पत्रिणा ।

परया त्वरया युक्तो दर्शयन्नस्त्रलाघवम् ॥ १

अथैनं पुनराजघ्रे नवत्या निशितैः शरैः ।

सर्वमर्माणि संप्रेक्ष्य मर्मज्ञो लघुहस्तवत् ॥ २

भीमसेनः समाकीर्णो द्रौणिना निशितैः शरैः ।

रराज समरे राजन्श्मिवानिव भास्करः ॥ ३

ततः शरसहस्रेण सुप्रयुक्तेन पाण्डवः ।

द्रोणपुत्रमवच्छाद्य सिंहनादमुञ्चत ॥ ४

शरैः शरांस्ततो द्रौणिः संवार्य युधि पाण्डवम् ।

ललाटेऽभ्याहनद्राजभाराचेन स्रयन्निव ॥ ५

ललाटस्थं ततो बाणं धारयामास पाण्डवः ।

यथा शङ्खं वने दृप्तः खड्गो धारयते नृप ॥ ६

ततो द्रौणिं रणे भीमो यतमानं पराक्रमी ।

त्रिभिर्विव्याध नाराचैर्ललाटे विस्मयन्निव ॥ ७

ललाटस्थैस्ततो बाणैर्ब्राह्मणोऽसौ व्यशोभत ।

प्रावृषीव यथा सिक्तस्त्रिशङ्खः पर्वतोत्तमः ॥ ८

ततः शरशतैर्द्रौणिर्दयामास पाण्डवम् ।

न चैनं कम्पयामास मातरिश्वेव पर्वतम् ॥ ९

तथैव पाण्डवो युद्धे द्रौणिं शरशतैः शितैः ।

नाकम्पयत संहृष्टो वार्योऽथ इव पर्वतम् ॥ १०

तावन्योन्यं शरैर्घोरैश्छादयानौ महारथौ ।

स्थवर्गगतौ वीरौ शुशुभाते बलोत्कटौ ॥ ११

आदित्याविव संदीप्तौ लोकक्षयकराबुधौ ।

खरश्मिभिरिवान्योन्यं तापयन्तौ शरोत्तमैः ॥ १२

ततः प्रतिकृते यत्नं कुर्वाणौ तौ महारणे ।

कृतप्रतिकृते यत्नौ शरसङ्घैरभीतवत् ॥ १३

व्याघ्राविव च संग्रामे चेरतुस्तौ नरोत्तमौ ।

शरदंष्ट्रौ दुराधर्षौ चापवक्रौ भयंकरो ॥ १४

अभूतां तावदृश्यौ च शरजालैः समन्ततः ।

मेघजालैरिव च्छनौ गगने चन्द्रभास्करौ ॥ १५

चकाशेते मुहूर्तेन ततस्तावप्यरिंदमौ ।

विमुक्तावभ्रजालेन अङ्गारकबुधाविव ॥ १६

अथ तत्रैव संग्रामे वर्तमाने सुदारुणे ।

अपसव्यं ततश्चक्रे द्रौणिस्तत्र वृकोदरम् ॥ १७

किरञ्छरशतैरुग्रैर्धाराभिरिव पर्वतम् ।

न तु तन्ममृषे भीमः शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ १८

प्रतिचक्रे ततो राजन्पाण्डवोऽप्यपसव्यतः ।

मण्डलानां विभागेन गतग्रत्यागतेन च ॥ १९

बभूव तुमुलं युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ।

चरित्वा विविधान्मार्गान्मण्डलस्थानमेव च ॥ २०

शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजग्नतुः ।

अन्योन्यस्य वधे चैव चक्रतुर्त्यलमुत्तमम् ॥ २१

ईषतुर्विरथं चैव कर्तुमन्योन्यमाहवे ।

ततो द्रौणिर्महास्त्राणि प्रादुश्चक्रे महारथः ॥ २२

तान्यस्त्रैरेव समरे प्रतिजग्मेऽथ पाण्डवः ।

ततो घोरं महाराज अस्त्रयुद्धमवर्तत ॥ २३

ग्रहयुद्धं यथा घोरं प्रजासंहरणे ह्यभूत् ।

ते बाणाः समसञ्जन्त मुक्तास्ताभ्यां तु भारत ॥ २४

द्योतयन्तो दिशः सर्वास्तव सैन्यं समन्ततः ।

बाणसङ्घैर्वृतं घोरमाकाशं समपद्यत ॥ २५

उल्कापातावृतं युद्धं प्रजानां संक्षये नृप ।

बाणाभिघातात्संजज्ञे तत्र भारत पावकः ॥ २६

सविस्फुलिङ्गो दीप्तार्चिर्योऽदहद्वाहिनीद्वयम् ।

सङ्गः गण्डकः ॥ ६ ॥ कृतप्रतिकृते अन्योन्यास्त्रप्रतिघाते

॥ १३ ॥ ईषतुः इच्छां चक्रतुः ॥ २२ ॥ उल्कानामन्योन्या-

भिमुखं पातास्तैरावृतमिवेति लुप्तोपमा ॥ २६ ॥

तत्र सिद्धा महाराज संपतन्तोऽब्रुवन्वचः ॥ २७
 युद्धानामति सर्वेषां युद्धमेतदिति प्रभो ।
 सर्वयुद्धानि चैतस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २८
 नेदृशं च पुनर्युद्धं भविष्यति कदाचन ।
 अहो ज्ञानेन संपन्नावुभौ ब्राह्मणक्षत्रियौ ॥ २९
 अहो शौर्येण संपन्नावुभौ चोग्रपराक्रमौ ।
 अहो भीमबलो भीम एतस्य च कृतास्त्रता ॥ ३०
 अहो वीर्यस्य सारत्वमहो सौष्ठवमेतयोः ।
 स्थितावेतौ हि समरे कालान्तकयमोपमौ ॥ ३१
 रुद्रौ द्वाविव संभूतौ यथा द्वाविव भास्करो ।
 यमौ वा पुरुषव्याघ्रौ घोररूपावुभौ रणे ॥ ३२
 इति वाचः स श्रूयन्ते सिद्धानां वै मुहुर्मुहुः ।
 सिंहनादश्च संजज्ञे समेतानां दिवौकसाम् ॥ ३३
 अद्भुतं चाप्यचिन्त्यं च दृष्ट्वा कर्म तयो रणे ।
 सिद्धचारणमङ्गानां विस्मयः समपद्यत ॥ ३४
 प्रशंसन्ति तदा देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 साधु द्रौणे महाबाहो साधु भीमेति चाब्रुवन् ॥ ३५
 तौ शूरो समरे राजन्परस्परकृतागसौ ।

परस्परमुदीक्षेतां क्रोधादुद्धृत्य चक्षुषी ॥ ३६
 क्रोधरक्तेक्षणौ तौ तु क्रोधात्मस्फुरिताधरौ ।
 क्रोधात्संदष्टदशनौ तथैव दशनच्छदौ ॥ ३७
 अन्योन्यं छादयन्तौ स शरवृष्ट्या महारथौ ।
 शराम्बुधारौ समरे शस्त्रविद्युत्प्रकाशिनौ ॥ ३८
 तावन्योन्यं ध्वजं विद्धा सारथिं च महारणे ।
 अन्योन्यस्य हयान्विद्धा विभिदाते परस्परम् ॥ ३९
 ततः क्रुद्धौ महाराज बाणौ गृह्य महाहवे ।
 उभौ चिक्षिपतुस्तूर्णमन्योन्यस्य वधैषिणौ ॥ ४०
 तौ सायकौ महाराज द्योतमानौ चमूमुखे ।
 आजघ्नतुः समासाद्य वज्रवेगौ दुरासदौ ॥ ४१
 तौ परस्परवेगाच्च शराभ्यां च भृशाहतौ ।
 निपेततुर्महावीर्यौ रथोपस्थे तयोस्तदा ॥ ४२
 ततस्तु सारथिर्ज्ञात्वा द्रोणपुत्रमचेतनम् ।
 अपोवाह रणाद्राजन्सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ४३
 तथैव पाण्डवं राजन्विह्वलन्तं मुहुर्मुहुः ।
 अपोवाह रथेनाजौ विशोकः शत्रुतापनम् ॥ ४४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

शल्येन श्रुतकीर्तिपराजयः ॥ १ ॥

‘सञ्जय उवाच ।
 श्रुतकीर्तिमथायान्तं किरन्तं निशिताञ्शरान् ।
 मद्राजो महाराज वारयामास हृष्टवत् ॥ १
 मद्राजं समासाद्य श्रुतकीर्तिर्महारथः ।
 विव्याध भल्लैर्विशल्या कार्तस्वरविभूषितैः ॥ २
 प्रतिविव्याध तं शल्यं त्रिभिस्तूर्णमजिह्वगैः ।
 सारथिं चास्य भल्लेन भृशं विव्याध भारत ॥ ३
 स शल्यं शरवर्षेण छादयामास संयुगे ।
 मुमोच निशितान्बाणान्मद्राजरथं प्रति ॥ ४

ततः शल्यो महाराज श्रुतकीर्तिं भुजच्युतान् ।
 चिच्छेद समरे बाणान्बाणैः संनतपर्वभिः ॥ ५
 श्रुतकीर्तिस्ततः शल्यं भित्त्वा नवभिरायसैः ।
 सारथिं त्रिभिरानर्च्छत्पुनः शल्यं च पञ्चभिः ॥ ६
 तस्य शल्यो धनुश्छित्त्वा हस्तावार्पं निकृत्य च ।
 विव्याध समरे तूर्णं सप्तभिस्तं शरोत्तमैः ॥ ७
 अथान्यद्भनुरादाय श्रुतकीर्तिर्महारथः ।
 भद्रेश्वरं चतुःपृष्ठा बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ ८
 ततस्तु समरे राजंस्तेन विद्धः शिलीमुखैः ।

तथैव दशनच्छदौ क्रोधात्संदष्टौ ॥ ३७ ॥

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

प्रतिविष्याध तं चापि नवत्या निशितैः शरैः ॥ ९
 तस्य मद्रेक्ष्वरश्चापं पुनश्चिच्छेद मारिष ।
 स छिन्नधन्वा समरे गदां चिक्षेप सत्वरः ॥ १०
 पट्टैर्जाम्बूनदैर्बद्धां रूप्यपट्टैश्च भारत ।
 भ्राजमानां यथा नारीं दिव्यवस्त्रविभूषिताम् ॥ ११
 तामापतन्तीं सहसा दीप्यमानाशनिप्रभाम् ।
 शरैरेकेकसाहसैर्व्यष्टम्भयत मदराद ॥ १२
 विष्टभ्य च गदां वीरः पातयित्वा च भूतले ।
 श्रुतकीर्तिमथायत्तो राजन्विष्याध पञ्चभिः ॥ १३
 तस्य शक्तिं रणे भूयश्चिक्षेप भुजगोपमाम् ।
 तां द्विधा चाच्छिन्नच्छल्यो मेदिन्यां सा लक्ष्मीर्यत ॥
 तस्य शल्यः क्षुरप्रेण यन्तुः कायाच्छिरोऽहरत् ।
 बालहस्ताद्यथा ज्येन आमिषं वै नरोत्तम ॥ १५

स पपात रथोपस्थात्सारथिस्तस्य भारत ।
 ततस्ते प्राद्रवन्सङ्क्षेपे हयास्तस्य महात्मनः ॥ १६
 पलायमानैस्तैरश्वैः सोपनीतो रणाजिरात् ।
 श्रुतकीर्तिर्महाराज पश्यतां सर्वयोधिनाम् ॥ १७
 ततो मद्रेक्ष्वरो राजा पाण्डवानामनीकिनीम् ।
 व्यगाहत मुदा युक्तो नलिनीं द्विरदो यथा ॥ १८
 लोलयामास स बलं सिंहः पशुगणानिव ।
 शल्यस्तत्र महारङ्गे पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ १९
 निपात्य पाण्डुपाञ्चालान्पृतनासु व्यवस्थितः ।
 अशोभत रणे शल्यो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ २०
 सेनाकक्षं महद्गन्ध्वा कक्षमग्निरिवोत्थितः ।
 स्थितो रराज समरे पुरं दग्ध्वेव शङ्करः ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवससुद्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

सहदेवेन दुःशासनपराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 सहदेवं तथा क्रुद्धं निम्नन्तं तव बाहिनीम् ।
 दुःशासनो महाराज भ्राता भ्रातरमभ्ययात् ॥ १
 तौ समेतौ महाराज दृष्ट्वा तत्र महारथाः ।
 सिंहनादरवांश्चक्रुर्वासांस्यादुधुबुश्च ह ॥ २
 ततो भारत रुष्टेन तव पुत्रेण धन्विना ।
 पाण्डुपुत्रस्त्रिभिर्बाणैर्वक्षस्यभिहतो बली ॥ ३
 सहदेवस्ततो राजभ्रात्राचेन तवात्मजम् ।
 विद्ध्वा विष्याध सप्तत्या सारथिं च त्रिभिः शरैः ॥ ४
 दुःशासनस्ततश्चापं छित्त्वा राजन्महाहवे ।
 सहदेवं त्रिसप्तत्या बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ ५
 सहदेवस्तु संक्रुद्धः खड्गं गृह्य महाहवे ।
 आविध्य प्रासजत्पूर्णं तव पुत्ररथं प्रति ॥ ६
 समार्गणगुणं चापं छित्त्वा तस्य महानसिः ।
 निपपात ततो भूमौ च्युतः सर्प इवाम्बरात् ॥ ७

अथान्यद्भनुरादाय सहदेवः प्रतापवान् ।
 दुःशासनाय चिक्षेप बाणमन्तकरं ततः ॥ ८
 तमापतन्तं विशिखं यमदण्डोपमत्विषम् ।
 खड्गेन शितधारेण द्विधा चिच्छेद कौरवः ॥ ९
 ततस्तं निशितं खड्गमाविध्य युधि सत्वरः ।
 धनुश्चान्यत्समादाय शरं जग्राह वीरवान् ॥ १०
 तमापतन्तं सहसा निखिंशं निशितैः शरैः ।
 पातयामास समरे सहदेवो हसन्निव ॥ ११
 ततो बाणांश्चतुःषष्टिं तव पुत्रो महारणे ।
 सहदेवरथं तूर्णं प्रेषयामास भारत ॥ १२
 ताञ्छिरान्समरे राजन्वेगेनापततो बहून् ।
 एकैकं पञ्चभिर्बाणैः सहदेवो न्यकृन्तत ॥ १३
 संनिवार्य महाबाणान्सहदेवः प्रतापवान् ।
 अथासौ सुबहून्बाणान्प्रेषयामास संयुगे ॥ १४
 तान्बाणांस्तव पुत्रोऽपि छित्त्वैकैकं त्रिभिः शरैः ।
 ननाद सुमहानादं नादयानो वधुंधराम् ॥ १५

आदुधुबुः भ्रामितवन्तः ॥ २ ॥

कर्ण० ४

ततो दुःशासनो राजन्द्राभ्यां पाण्डुसुतं रणे ।
 सारथिं नवभिर्बाणैर्माद्रेयस्य समाचिनोत् ॥ १६
 ततः क्रुद्धो महाराज सहदेवः प्रतापवान् ।
 समाधत्त शरं घोरं मृत्युकालान्तकोपमम् ॥ १७
 विकृष्य बलवच्चार्षं तव पुत्राय सोऽसृजत् ।
 स तं निर्भिद्य वेगेन भित्त्वा च कवचं महत् ॥ १८
 प्राविशद्दरणीं राजन्वल्मीकमिव पद्मगः ।

ततः संमुमुहे राजंस्तव पुत्रो महारथः ॥ १९
 मूढं चैनं समालोक्य सारथिस्त्वरितो रथम् ।
 अपोवाह भृशं त्रस्तो बध्यमानं शितैः शरैः ॥ २०
 पराजित्य रणे तं तु कौरव्यं पाण्डुनन्दनः ।
 दुर्योधनबलं दृष्ट्वा प्रममाथ समन्ततः ॥ २१
 पिपीलिकपुटं राजन्यथा मृद्वन्नरो रूषा ।
 तथा सा कौरवी सेना मृदिता तेन भारत ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

कर्णनकुलयोर्युद्धम् ॥ १ ॥ कर्णेन नकुलस्य पराभावनपूर्वकं सोपहासमधिक्लेषः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 नकुलं रभसं युद्धे द्रावयन्तं बरुथिनीम् ।
 कर्णो वैकर्तनो राजन्वारयामास वै रूषा ॥ १
 नकुलस्तु ततः कर्णं प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ २
 चिरस्य बत दृष्टोऽहं दैवतैः सौम्यचक्षुषा ।
 यस्य मे त्वं रणे पापं चक्षुर्विषयमागतः ॥ ३
 त्वं हि मूलमनर्थानां वैरस्य कलहस्य च ।
 त्वद्दोषात्कुरवः क्षीणाः समासाद्य परस्परम् ।
 त्वामद्य समरे हत्वा कृतकृत्योऽसि विज्वरः ॥ ४
 एवमुक्तः प्रत्युवाच नकुलं सूतनन्दनः ।
 सदृशं राजपुत्रस्य धन्विनश्च विशेषतः ॥ ५
 प्रहरस्य च मे वीरं पश्यामस्तव पौरुषम् ।
 कर्म कृत्वा रणे शूर ततः कत्थितुमर्हसि ॥ ६
 अनुक्त्वा समरे तात शूरा युध्यन्ति शक्तितः ।
 प्रयुध्यस्व मया शक्त्या हनिष्ये दर्पमेव ते ॥ ७
 इत्युक्त्वा प्राहरत्पूर्णं पाण्डुपुत्राय सूतजः ।
 विव्याध चैनं समरे त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ॥ ८
 नकुलस्तु ततो विद्धः सूतपुत्रेण भारत ।
 अशीत्याऽऽशीविषप्रख्यैः सूतपुत्रमविध्यत ॥ ९
 तस्य कर्णो धनुश्छित्त्वा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।
 त्रिशता परमेष्वासः शरैः पाण्डवमर्दयत् ॥ १०

ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे ।
 आशीविषा यथा नागा भित्त्वा गां सलिलं पपुः ॥
 अथान्यद्वनुरादाय हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
 कर्णं विव्याध सप्तत्या सारथिच त्रिभिः शरैः ॥ १२
 ततः क्रुद्धो महाराज नकुलः परवीरहा ।
 क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन कर्णस्य धनुराच्छिनत् ॥ १३
 अथैनं छिन्नधन्वानं सायकानां शतैस्त्रिभिः ।
 आजग्रे प्रहसन्वीरः सर्वलोकमहारथम् ॥ १४
 कर्णमभ्यर्दितं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रेण मारिष ।
 विसर्गं परमं जग्मुर्ऋषयः सह दैवतैः ॥ १५
 अथान्यद्वनुरादाय कर्णो वैकर्तनस्तदा ।
 नकुलं पञ्चभिर्बाणैर्जत्रुदेशे समार्षयत् ॥ १६
 उरस्यैरथ तैर्बाणैर्माद्रीपुत्रो व्यरोचत ।
 स्वरश्मिभिरिवादित्यो भुवने विसृजन्प्रभाम् ॥ १७
 नकुलस्तु ततः कर्णं विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ।
 अथास्य धनुषः कोटिं पुनश्चिच्छेद मारिष ॥ १८
 सोऽन्यत्कार्मुकमादाय समरे वेगवत्तरम् ।
 नकुलस्य ततो बाणैः समन्ताच्छादयद्दिशः ॥ १९
 संछाद्यमानः सहसा कर्णचापच्युतैः शरैः ।
 चिच्छेद स शरांस्तूर्णं शरैरेव महारथः ॥ २०
 ततो बाणमयं जालं विततं व्योक्रयदृश्यत ।

पिपीलिकपुटं पिपीलिकावासपटलम् ॥ २२ ॥ चतुर्द-
 शोऽध्यायः ॥ १४ ॥

रभसं रणोत्सुकम् ॥ १ ॥ आशीविषा यथा राजन्मिरुषा
 गां सलिलं शृणुम् । इति क. ख. ट. पाठः ॥ ११ ॥

खद्योतानामिव व्रातैः संपतद्भिर्दथा नभः ॥ २१
 तैर्विमुक्तैः शरशतैश्छादितं गगनं तदा ।
 शलभानां यथा व्रातैस्तद्वदासीद्विशंपते ॥ २२
 ते शरा हेमविकृताः संपतन्तो मुहुर्मुहुः ।
 श्रेणीकृता व्यकाशन्त कौश्वाः श्रेणीकृता इव २३
 बाणजालवृते व्योम्नि छादिते च दिवाकरे ।
 न स संपतते भूतं किंचिदप्यन्तरिक्षगम् ॥ २४
 निरुद्धे तत्र मार्गे च शरसङ्घैः समन्ततः ।
 व्यरोचेतां महात्मानौ कालसूर्याविवोदितौ ॥ २५
 कर्णचापच्युतैर्बाणैर्वध्यमानास्तु सोमकाः ।
 अवालीयन्त राजेन्द्र वेदनार्ता भृशार्दिताः ॥ २६
 नकुलस्य तथा बाणैर्हन्यमाना चमूस्तव ।
 व्यशीर्यत दिशो राजन्वातनुन्ना इवाम्बुदाः ॥ २७
 ते सेने हन्यमाने तु ताभ्यां दिव्यैर्महाशरैः ।
 शरपातमपाक्रम्य तस्थतुः प्रेक्षिके तदा ॥ २८
 प्रोत्सारितजने तस्मिन्कर्णपाण्डवयोः शरैः ।
 अविध्येतां महात्मानावन्योन्यं शरवृष्टिभिः ॥ २९
 विदर्शयन्तौ दिव्यानि शस्त्राणि रणमूर्धनि ।
 छादयन्तौ च सहसा परस्परवधैषिणौ ॥ ३०
 नकुलेन शरा मुक्ताः कङ्कवर्हिणवाससः ।
 सूतपुत्रमवच्छाद्य व्यतिष्ठन्त यथाऽम्बरे ॥ ३१
 तथैव सूतपुत्रेण प्रेषिताः परमाहवे ।
 पाण्डुपुत्रमवच्छाद्य व्यतिष्ठन्ताम्बरे शराः ॥ ३२
 शरवेश्मप्रविष्टौ तौ ददृशाते न कैश्चन ।
 सूर्याचन्द्रमसौ राजञ्छाद्यमानौ धनैरिव ॥ ३३
 ततः क्रुद्धो रणे कर्णः कृत्वा घोरतरं वपुः ।
 पाण्डवं छादयामास समन्ताच्छरवृष्टिभिः ॥ ३४
 सोऽतिच्छन्नो महाराज सूतपुत्रेण पाण्डवः ।
 न चकार व्यथां राजन्भास्करो जलदैर्यथा ॥ ३५
 ततः प्रहस्याधिरथिः शरजालानि मारिष ।
 प्रेषयामास समरे शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३६
 एकच्छायमभूत्सर्वं तस्य बाणैर्महात्मनः ।
 अभ्रच्छायेव संजज्ञे संपतद्भिः शरोत्तमैः ॥ ३७
 ततः कर्णो महाराज धनुश्छित्त्वा महात्मनः ।

नालसूर्याविवोदितौ इति ख. पाठः ॥ २५ ॥

सारथिं पातयामास रथनीडाद्वसन्निव ॥ ३८
 ततोऽश्वाश्चतुरथास्य चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
 यमस्य भवनं तूर्णं प्रेषयामास भारत ॥ ३९
 अथास्य तं रथं दिव्यं तिलशो व्यधमच्छरैः ।
 पताकां चक्ररक्षांश्च गदां खड्गं च मारिष ॥ ४०
 शतचन्द्रं च तच्चर्म सर्वोपकरणानि च ।
 'सुवर्णविकृतं तच्च धनुः सशरमाहवे ॥' ४१
 हताश्वो विरथश्चैव विवर्मा च विशंपते ।
 अवतीर्य रथात्तूर्णं परिघं गृह्य धिष्ठितः ॥ ४२
 तमुद्यतं महाघोरं परिघं तस्य सूतजः ।
 व्यहनत्सायकै राजन्सुतीक्ष्णैर्भरिसाधनैः ॥ ४३
 व्याघुघं चैनमालक्ष्य शरैः सम्रतपर्वभिः ।
 आर्पयद्बहुभिः कर्णो न चैनं समपीडयत् ॥ ४४
 स हन्यमानः समरे कृतास्त्रेण बलीयसा ।
 प्राद्रवत्सहसा राजन्नकुलो व्याकुलेन्द्रियः ॥ ४५
 तमभिव्रुत्य राधेयः प्रहसन्वै पुनःपुनः ।
 सज्यमस्य धनुः कण्ठे व्यवासृजत भारत ॥ ४६
 ततः स शुशुभे राजन्कण्ठासक्तमहाधनुः ।
 परिवेषमनुप्राप्तो यथा स्याद्योम्नि चन्द्रमाः ॥ ४७
 यथैव चासितो मेघः शक्रचापेन शोभितः ।
 'अशोभत महाराज पाण्डुपुत्रस्तथा रणे ॥' ४८
 तमब्रवीत्ततः कर्णो व्यर्थं व्याहृतवानसि ।
 वदेदानीं पुनर्हृष्टो बध्यमानः पुनःपुनः ॥ ४९
 मा योत्सीः कुरुभिः सार्धं बलवद्भिश्च पाण्डव ।
 सदृशैस्तात युध्यस्व व्रीडां मा कुरु पाण्डव ॥ ५०
 गृहं वा गच्छ माद्रेय यत्र वा कृष्णफल्गुनौ ।
 एवमुक्त्वा महाराज विससर्ज स तं तदा ॥ ५१
 वधप्राप्तं तु तं शरो नाहनद्भर्मविचदा ।
 स्मृत्वा कुन्त्या वचो राजन्स्तत एनं व्यसर्जयत् ॥ ५२
 विसृष्टः पाण्डवो राजन्सूतपुत्रेण धन्विना ।
 व्रीडन्निव जगामाथ युधिष्ठिररथं प्रति ॥ ५३
 आरूरोह रथं चापि सूतपुत्रप्रतापितः ।
 निःश्वसन्दुःखसंतप्तः कुम्भक्षिप्त इवोरगः ॥ ५४
 तं विजित्याथ कर्णोऽपि पाञ्चालांस्त्वरितो ययौ ।

एकबाणमभूत्सर्वं इति क. ट. पाठः ॥ ३७ ॥

रथेनातिपताकेन चन्द्रवर्णहयेन च ॥ ५५
 तत्राक्रन्दो महानासीत्पाण्डवानां विशापते ।
 दृष्ट्वा सेनापतिं यान्तं पाञ्चालानां रथव्रजान् ॥ ५६
 तत्राकरोन्महाराज कदनं सूतनन्दनः ।
 मध्यं प्राप्ते दिनकरे चक्रवद्विचरन्प्रभुः ॥ ५७
 भग्नचक्रै रथैः कैश्चिच्छिन्नध्वजपताकिभिः ।
 हताश्वैर्हतसूतैश्च भग्नैश्चैव मारिष ।
 हियमाणानपश्याम पाञ्चालानां रथव्रजान् ॥ ५८
 तत्रतत्र च संभ्रान्ता विचेरुथ कुञ्जराः ।
 दावाभ्यमिपरीताङ्गा यथैव स्युर्महावने ॥ ५९
 भिन्नकुम्भाः सरुधिराश्छिन्नहस्ताश्च वारणाः ।
 छिन्नगात्रावराश्वैव छिन्नबालधयोऽपरे ।
 छिन्नाभ्राणीव संपेतुर्हन्यमाना महात्मना ॥ ६०
 अपरे त्रासिता नागा नाराचशरतोमरैः ।
 तमेवाभिमुखं जग्मुः शूलभा इव पावकम् ॥ ६१
 अपरे निष्ठनन्तश्च व्यदृश्यन्त महाद्विपाः ।
 क्षरन्तः शोणितं गात्रैर्नगा इव जलस्रवाः ॥ ६२
 उरश्छदैर्वियुक्ताश्च बालबन्धैश्च वाजिनः ।
 राजतैश्च तथा कांस्यैः सौवर्णैश्चैव भूषणैः ॥ ६३
 हीनाश्चाभरणैश्चैव खलीनैश्च विवर्जितान् ।
 चामरैश्च कुशाभिश्च तूणीरैः पतितैरपि ॥ ६४
 निहतैः सादिभिश्चैव शूरैराहवशोभितैः ।
 अपश्याम रणे तत्र भ्राम्यमाणान्हयोत्तमान् ॥ ६५
 प्रासैः खड्गैश्च रहितानृष्टिभिश्चापि भारत ।
 हयसादीनपश्याम कञ्चुकोष्णीपधारिणः ॥ ६६

निहतान्वध्यमानांश्च वेपमानांश्च भारत ।
 नागाङ्गावयवैर्हीनास्तत्रतत्रैव भारत ॥ ६७
 रथान्हेमपरिष्कारान्संयुक्ताञ्जवनैर्हयैः ।
 भ्राम्यमाणानपश्याम हतेषु रथिषु द्रुतम् ॥ ६८
 भग्नक्षकूवरान्कांश्चिद्भग्नचक्रांश्च भारत ।
 विपताकध्वजांश्चान्याश्छिन्नेषादण्डबन्धुरान् ॥ ६९
 विहीनान् रथिनस्तत्र धावमानांस्ततस्ततः ।
 सूतपुत्रशरैस्तीक्ष्णैर्हन्यमानान्विशापते ॥ ७०
 विशस्त्रांश्च तथैवान्यान्सशस्त्रांश्च हतान्वहन् ।
 तारकाजालसंछन्नान्वरघण्टाविशोभितान् ॥ ७१
 नानावर्णविचित्राभिः पताकाभिरलंकृतान् ।
 वारणाननुपश्याम धावमानान्समन्ततः ॥ ७२
 शिरांसि बाहूनूर्ध्वंश्चिन्नानन्यास्तथैव च ।
 कर्णचापच्युतैर्वर्णैरपश्याम समन्ततः ॥ ७३
 महान्व्यतिकरो रौद्रो योधानामन्वपद्यत ।
 कर्णसायकनुन्नानां युध्यतां च शितैः शरैः ॥ ७४
 ते बध्यमानाः समरे सूतपुत्रेण सृज्जयाः ।
 तमेवाभिमुखं यान्ति पतङ्गा इव पावकम् ॥ ७५
 तं दहन्तमनीकानि तत्रतत्र महारथम् ।
 क्षत्रिया वर्जयामासुर्युगान्ताग्निमिवोल्बणम् ॥ ७६
 हतशेषास्तु ये वीराः पाञ्चालानां महारथाः ।
 तान्प्रभग्नान्द्रुतान्वीरः पृष्ठतो विकिरच्छरैः ।
 अभ्यधावत तेजस्वी विशीर्णकवचध्वजान् ॥ ७७
 तापयामास तान्बाणैः सूतपुत्रो महाबलः ।
 मध्यंदिनमनुप्राप्तो भूतानीव तमोनुदः ॥ ७८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवससु षष्ठे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

युयुत्सुर्लक्ष्मणोर्युद्धम् ॥ १ ॥ शकुनिसुतलोमयोर्युद्धम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।

युयुत्सुं तव पुत्रस्य द्रावयन्तं बलं महत् ।
 उलूको न्यपतत्पूर्णं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १
 युयुत्सुश्च ततो राजञ्चित्तधारेण पत्रिणा ।

उलूकं ताडयामास वज्रेणेव महाबलम् ॥ २
 उलूकस्तु ततः क्रुद्धस्तव पुत्रस्य संयुगे ।
 क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा ताडयामास कर्णिना ॥ ३
 तदपास्य धनुश्छिन्नं युयुत्सुर्वेगवत्तरम् ।

भ्रियमाणानपश्याम इति क. ख. ट. पाठः ॥ ५८ ॥ नागाङ्गावय-

वैरित्यर्थं स. पुस्तकएव दृश्यते ॥ ६७ ॥ पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

अन्यदादत्त सुमहत्पापं संरक्तलोचनः ॥ ४
 शकुनिं तु ततः पृष्ठा विव्याध भरतर्षभ ।
 सारथिं त्रिभिरानर्च्छत्तं च भूयो व्यविध्यत ॥ ५
 उलूकस्तं तु विंशत्या विद्धा स्वर्णविभूषितैः ।
 अथास्य समरे क्रुद्धो ध्वजं चिच्छेद काञ्चनम् ॥ ६
 स च्छिन्नयष्टिः सुमहाज्जीर्यमाणो महाध्वजः ।
 पपात प्रमुखे राजन्युत्सोः काञ्चनध्वजः ॥ ७
 ध्वजमुन्मथितं दृष्ट्वा युयुत्सुः क्रोधमुर्च्छितः ।
 उलूकं पञ्चभिर्बाणैराजधानं स्तनान्तरे ॥ ८
 उलूकस्तस्य समरे तैलधौतेन मारिष ।
 शिरश्चिच्छेद भलेन यन्तुर्भरतसत्तम ॥ ९
 तच्छिन्नमपतद्भूमौ युयुत्सोः सारथेस्तदा ।
 तारारूपं यथा चित्रं निपपात महीतले ॥ १०
 जघान चतुरोऽश्वांश्च तं च विव्याध पञ्चभिः ।
 सोऽतिविद्धो बलवता प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ॥ ११
 तं निजित्य रणे राजशुलूकस्त्वरितो ययौ ।
 पाञ्चालान्पृञ्जयांश्चैव विनिघ्नन्निशितैः शरैः ॥ १२
 शतानीकं महाराजं श्रुतकर्मा सुतस्तव ।
 व्यश्मसूतरथं चक्रे निमेषार्धादसंभ्रमः ॥ १३
 हताश्वे तु रथे तिष्ठञ्जशतानीको महारथः ।
 गदां चिक्षेप संक्रुद्धस्तव पुत्रस्य मारिष ॥ १४
 सा कृत्वा स्यन्दनं भस्म हयांश्चैव ससारथीन् ।
 पपात धरणीं तूर्णं दारयन्तीव भारत ॥ १५
 तावुभौ विरथौ वीरौ कुरूणां कीर्तिवर्धनौ ।
 व्यपाक्रमेतां युद्धात्तु प्रेक्षमाणौ परस्परम् ॥ १६
 पुत्रस्तु तव संभ्रान्तो विविंशो रथमारुहत् ।
 शतानीकोऽपि त्वरितः प्रतिविन्ध्यरथं गतः ॥ १७
 सुतसोमं तु शकुनिर्विद्धा तु निशितैः शरैः ।
 नाकम्पयत संक्रुद्धो वार्योष इव पर्वतम् ॥ १८
 सुतसोमस्तु तं दृष्ट्वा पितुरत्यन्तवैरिणम् ।
 शरैरनेकसाहस्रैश्छादयामास भारत ॥ १९
 ताञ्जशराञ्शकुनिस्तूर्णं चिच्छेदान्यैः पतत्रिभिः ।
 लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च जितकाशी च संयुगे ॥ २०
 निवार्य समरे चापि शरांस्तान्निशितैः शरैः ।

आजघान सुसंक्रुद्धः सुतसोमं त्रिभिः शरैः ॥ २१
 'नाकम्पयत संक्रुद्धो वार्योष इव पर्वतम् ।'
 तस्याश्चान्केतनं सूतं तिलशो व्यधमच्छरैः ।
 श्यालस्तव महाराज तत उच्चुकुर्गुर्जनाः ॥ २२
 हताश्वो विरथश्चैव छिन्नकेतुश्च मारिष ।
 धन्वी धनुर्वरं गृह्य रथाद्भूमावतिष्ठत ॥ २३
 व्यसृजत्सायकांश्चैव स्वर्णपुङ्खाञ्जिशलाशितान् ।
 छादयामासुरथं ते तव श्यालस्य तं रथम् ।
 शलभानामिव व्राताः शरव्राता महारथम् ॥ २४
 संछाद्यमानोऽपि दृढं विव्यथे नैव सौबलः ।
 प्रममाथ शरांस्तस्य शरव्रातैर्महायशाः ॥ २५
 तत्रातुष्यन्त योधाश्च सिद्धाश्चापि दिवि स्थिताः ।
 सुतसोमस्य तत्कर्म दृष्ट्वाऽश्रद्धेयमद्भुतम् ।
 रथस्यं शकुनिं यत्तु पदातिः समयोधयत् ॥ २६
 तस्य तीक्ष्णैर्महावेगैर्भलैः संनतपर्वभिः ।
 व्यहनत्कार्मुकं राजंस्तूणीरांश्चैव सर्वशः ॥ २७
 स च्छिन्नधन्वा विरथः खड्गमुद्यम्य चानदत् ।
 वैदूर्योत्पलवर्णाभं दन्तिदन्तभयत्सरुम् ॥ २८
 भ्राम्यमाणं ततस्तं तु विमलाम्बरवर्चसम् ।
 कालदण्डोपमं मेने सुतसोमस्य धीमतः ॥ २९
 सोऽचरत्सहसा खड्गी मण्डलानि सहस्रशः ।
 चतुर्दश महाराजं शिक्षाबलसमन्वितः ॥ ३०
 भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमापुतं विपुतं सूतम् ।
 सम्पातसमुदीर्णं च दर्शयामास संयुगे ॥ ३१
 सौबलस्तु ततस्तस्य शरांश्चिक्षेप वीर्यवान् ।
 तानापतत एवाशु चिच्छेद परमासिना ॥ ३२
 ततः क्रुद्धो महाराज सौबलः परवीरहा ।
 प्राहिणोत्सुतसोमाय शरानाशीविधोपमान् ॥ ३३
 चिच्छेद तांस्तु खड्गेन शिक्षया च बलेन च ।
 दर्शयँछाघवं युद्धे ताक्ष्यतुल्यपराक्रमः ॥ ३४
 तस्य संचरतो राजन्मण्डलावर्तने तदा ।
 क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन खड्गं चिच्छेद सुप्रभम् ॥ ३५
 स च्छिन्नः सहसा भूमौ निपपात महानसिः ।
 अर्धमस्य स्थितं हस्ते सुत्सरोस्तत्र भारत ॥ ३६

छिन्नमाज्ञाय निस्त्रिंशमवप्लुत्य पदानि षट् ।
 प्राविध्यत ततः श्रेष्ठं सुतसोमो महारथः ॥ ३७
 तच्छित्त्वा सगुणं चापं रणे तस्य महात्मनः ।
 पपात धरणीं तूर्णं स्वर्णवज्रविभूषितम् ॥ ३८
 सुतसोमस्ततोऽगच्छच्छ्रुतकीर्तेर्महारथम् ।
 सौबलोऽपि धनुर्गृह्य घोरमन्यत्सुदुर्जयम् ॥ ३९
 अभ्ययात्पाण्डवानीकं निघ्नञ्शत्रुगणान्वहून् ।

तत्र नादो महानासीत्पाण्डवानां विशांपते ॥ ४०
 सौबलं समरे दृष्ट्वा विचरन्तमभीतवत् ।
 तान्यनीकानि ह्मसानि शस्त्रवन्ति महान्ति च ।
 द्राव्यमाणान्यदृश्यन्त सौबलेन महात्मना ॥ ४१
 यथा दैत्यचमूं राजन्देवराजो ममर्द ह ।
 तथैव पाण्डवीं सेनां सौबलेनो व्यनाशयत् ॥ ४२

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

कृपकृतवर्मभ्यां धृष्टद्युम्नशिक्षण्डिनोः पराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

धृष्टद्युम्नं कृपो राजन्वारयामास संयुगे ।
 यथा दृष्ट्वा वने सिंहं शरभो वारयेद्युधि ॥ १
 निरुद्धः पार्षतस्तेन गौतमेन बलीयसा ।
 पदात्पदं विचलितुं नाशकत्तत्र भारत ॥ २
 गौतमस्य रथं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नरथं प्रति ।
 वित्रेसुः सर्वभूतानि क्षयं प्राप्तं च मेनिरे ॥ ३
 तदा जल्पन्ति पाण्डूनां रथिनः सादिनस्तथा ।
 द्रोणस्य निधनान्नूनं संक्रुद्धो द्विपदां वरः ॥ ४
 शारद्वतो महातेजा दिव्यास्त्रविदुदारधीः ।
 अपि स्वस्ति भवेदद्य धृष्टद्युम्नस्य गौतमात् ॥ ५
 अपीयं वाहिनीं कृत्स्नां मुच्येत महतो भयात् ।
 अप्ययं ब्राह्मणः सर्वान्न नो हन्यात्समागतान् ॥ ६
 यादृशं दृश्यते रूपमन्तकप्रतिमं रणे ।
 गमिष्यत्यद्य पदवीं भारद्वाजस्य गौतमः ॥ ७
 आचार्यः क्षिप्रहस्तश्च विजयी च सदा युधि ।
 अस्त्रवाण्वीर्यसम्पन्नः क्रोधेन च समन्वितः ॥ ८
 पार्षतश्च महायुद्धे विमुखोऽद्याभिलक्ष्यते ।
 इत्येवं विविधा वाचस्तावकानां परैः सह ।
 व्यश्रूयन्त महाराज तयोस्तत्र समागमे ॥ ९
 विनिःश्वस्य ततः क्रोधात्कृपः शारद्वतो नृप ।

पार्षतं चार्दयामास निश्चेष्टं सर्वमर्मसु ॥ १०
 स हन्यमानः समरे गौतमेन महात्मना ।
 कर्तव्यं न स्म जानाति मोहेन महता घृतः ॥ ११
 तमब्रवीत्ततो यन्ता कश्चित्क्षेमं तु पार्षत ।
 ईदृशं व्यसनं युद्धे न ते दृष्टं मया क्वचित् ॥ १२
 दैवयोगात्तु ते बाणा नापतन्मर्मभेदिनः ।
 प्रेषिता द्विजमुख्येन मर्माण्युद्दिश्य सर्वतः ॥ १३
 व्यावर्तये रथं तूर्णं नदीवेगमिवार्णवात् ।
 अवध्यं ब्राह्मणं मन्ये येन ते विक्रमो हतः ॥ १४
 धृष्टद्युम्नस्ततो राजञ्शनकैरब्रवीद्वचः ।
 मुह्यते मे मनस्तात गात्रस्वेदश्च जायते ॥ १५
 वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च सारथे ।
 वर्जयन्ब्राह्मणं युद्धे शनैर्याहि यतोऽर्जुनः ॥ १६
 अर्जुनं भीमसेनं वा समरे प्राप्य सारथे ।
 क्षेममद्य भवेन्मह्यमिति मे नैष्टिकी मतिः ॥ १७
 ततः प्रायान्महाराज सारथिस्त्वरयन्हयान् ।
 यतो भीमो महेष्वासो युयुधे तव सैनिकैः ॥ १८
 प्रदुतं च रथं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नस्य मारिष ।
 किरञ्शरशतान्येव गौतमोऽनुययौ तदा ॥ १९
 शङ्कं च पूरयामास मुहुर्मुहुरिदमः ।
 पार्षतं त्रासयामास महेन्द्रो नमुचिं यथा ॥ २०

शरभोऽष्टपादः सिंहघाती पशुपक्षिशरीरो नृसिंहवत् ब्यात्मा
 ॥ १ ॥ ईदृशं व्यसनं युद्धे न मे दृष्टं कदाचन । दैवयोगादिमेवा-

णा न जघ्मर्मम चाहवे इति क. ख. ट. पाठः ॥ १२ ॥ १३ ॥

शिखण्डिनं तु समरे मीष्ममृत्युं दुरासदम् ।
 हार्दिक्यो वारयामास सयन्निव मृहर्मुहुः ॥ २१
 शिखण्डी तु समासाद्य हृदिकानां महारथम् ।
 पञ्चभिर्निशितैर्भलैर्जत्रुदेशे समाहनत् ॥ २२
 कृतवर्मा तु संकुद्धो भित्त्वा पृथ्वा पतत्रिभिः ।
 धनुरेकेन चिच्छेद हसन्राजन्महारथः ॥ २३
 अथान्यद्भनुरादाय द्रुपदस्यात्मजो बली ।
 तिष्ठतिष्ठेति संकुद्धो हार्दिक्यं प्रत्यभाषत ॥ २४
 ततोऽस्य नवर्ति बाणान्स्वमपुङ्गवान्सुतेजनान् ।
 प्रेषयामास राजेन्द्र तेऽस्याभ्रश्यन्त वर्मणः ॥ २५
 वितथांस्तान्समालक्ष्य पतितांश्च महीतले ।
 क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन कार्मुकं चिच्छिदे भृशम् ॥ २६
 अथैनं छिन्नधन्वानं भग्नशृङ्गमिवर्षभम् ।
 अशीत्या मार्गणैः कुद्धो बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ २७
 कृतवर्मा तु संकुद्धो मार्गणैः क्षतविक्षतः ।
 ववाम रुधिरं गात्रैः कुम्भवक्त्रादिवोदकम् ॥ २८
 रुधिरेण परिक्षिन्नः कृतवर्मा त्वराजत ।
 वर्षेण क्लेदितो राजन्यथा गैरिकपर्वतः ॥ २९
 अथान्यद्भनुरादाय समार्गणगुणं प्रभुः ।
 शिखण्डिनं बाणगणैः स्कन्धदेशे व्यताडयत् ॥ ३०
 स्कन्धदेशस्थितैर्बाणैः शिखण्डी तु व्यराजत ।

शाखाप्रशाखाविपुलः सुमहान्पादपो यथा ॥ ३१
 तावन्योन्यं भृशं विद्धा रुधिरेण समुक्षितौ ।
 'पोष्ठयमानौ हि यथा महान्तौ शोणितहृदे ।
 तद्वद्विरेजतुर्वीरौ शोणितेन परिप्लुतौ ॥ ३२
 यथा च किंशुकौ फुल्लौ पुष्पमासे समागते ।
 रुधिरोक्षितसर्वाङ्गौ रक्तचन्दनरूपितौ ।
 भुजगाविव संकुद्धौ रेजतुस्तौ नरोत्तमौ ॥ ३३
 तावुभौ शरजुन्माङ्गौ परस्परशरक्षतौ ।
 अन्योन्यशृङ्गाभिहतौ रेजतुर्वृषभाविव ॥ ३४
 अन्योन्यस्य वधे यत्नं कुर्वाणौ तौ महारथौ ।
 रथाभ्यां चेरतुस्तत्र मण्डलानि सहस्रशः ॥ ३५
 कृतवर्मा महाराज पार्षतं निशितैः शरैः ।
 रणे विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ३६
 ततोऽस्य समरे बाणं भोजः प्रहरतां वरः ।
 जीवितान्तकरं घोरं व्यसृजत्स्वरयाऽन्वितः ॥ ३७
 स तेनाभिहतो राजन्मूर्च्छामाशु समाविशत् ।
 ध्वजयष्टिं च सहसा शिश्रिये कम्पलावृतः ॥ ३८
 अपोवाह रणात्पूर्णं सारथी रथिनां वरम् ।
 हार्दिक्यशरसंतप्तं निःश्वसन्तं पुनःपुनः ॥ ३९
 पराजिते ततः शूरे द्रुपदस्यात्मजे प्रभो ।
 व्यद्रवत्पाण्डवी सेना व्यधमाना समन्ततः ॥ ४०

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

अर्जुनेन संशप्तकपराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 श्वेताश्वोऽपि महाराज व्यधमत्तावकं बलम् ।
 यथा वायुः समासाद्य तूलराशिं समन्ततः ॥ १
 प्रत्युद्ययुस्त्रिगर्तास्तं शिबयः कौरवैः सह ।
 वसातयोऽथ साल्वाश्च गोपालाश्च यशस्विनः ॥ २
 सत्यदेवः सत्यकीर्तिर्मित्रदेवः श्रुतंजयः ।
 सौश्रुतिश्चन्द्रदेवश्च मित्रवर्मा च भारत ॥ ३
 त्रिगर्तराजः समरे भ्रातृभिः परिवारितः ।

अभ्रश्यन्त भद्राः । वर्म न चिच्छिदुरित्यर्थः ॥ २५ ॥ ववाम वान्त-

पुत्रैश्चैव महेष्वासैर्नानाशस्त्रविशारदैः ॥ ४
 व्यसृजन्त शरव्रातान्किरन्तोऽर्जुनमाहवे ।
 अभ्यवर्तन्त सहसा वार्योधा इव सागरम् ॥ ५
 ते त्वर्जुनं समासाद्य योधाः शतसहस्रशः ।
 अगच्छन्विलयं सर्वे ताक्ष्यं दृष्ट्वेव पन्नगाः ॥ ६
 ते हन्यमानाः समरे न जहुः पाण्डवं रणे ।
 हन्यमाना महाराज शूलभा इव पावकम् ॥ ७
 सत्यदेवस्त्रिभिर्बाणैर्विव्याध युधि पाण्डवम् ।

वान् ॥ २८ ॥ पार्षतं शिखण्डिनं ॥ ३६ ॥ सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

मित्रदेवस्त्रिषष्ट्या तु चन्द्रदेवस्तु सप्तभिः ॥ ८
 मित्रवर्मा त्रिसप्तत्या सौश्रुतिश्चापि सप्तभिः ।
 श्रुतं जयस्तु विंशत्या सुशर्मा नवभिः शरैः ॥ ९
 स विद्वो बहुभिः सङ्ख्ये प्रतिविख्यातः तानृपान् ।
 सौश्रुतिं सप्तभिर्विद्ध्वा चन्द्रदेवं त्रिभिः शरैः ॥ १०
 श्रुतं जयं च विंशत्या चन्द्रदेवं तथाऽष्टभिः ।
 मित्रदेवं शतेनैव सत्यदेवं त्रिभिः शरैः ॥ ११
 नवभिर्मित्रवर्मणं सुशर्माणं तथाऽष्टभिः ।
 श्रुतं जयं च राजानं हत्वा तत्र शिलाशितैः ॥ १२
 सौश्रुतेः सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ।
 त्वरितश्चन्द्रदेवं च शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ १३
 तथेतरान्महाराज यतमानान्महारथान् ।
 पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैरैकैकं प्रत्यवारयत् ॥ १४
 सत्यदेवस्तु संकुद्धस्तोमरं व्यसृजन्महत् ।
 समुद्दिश्य रणे कृष्णं सिंहनादं ननाद च ॥ १५
 स निर्भिद्य भुजं सव्यं माधवस्य महात्मनः ।
 अयस्मयः स्वर्णदण्डो जगाम धरणीं तदा ॥ १६
 माधवस्य तु विद्वस्य तोमरेण महारणे ।
 प्रतोदः प्रापतद्भस्त्राद्रश्मयश्च विशांपते ॥ १७
 वासुदेवं विभिन्नाङ्गं दृष्ट्वा पार्थो धनञ्जयः ।
 क्रोधमाहारयत्तीव्रं कृष्णं चेदमुवाच ह ॥ १८
 प्रापयाश्चान्महाबाहो सत्यदेवं प्रति प्रभो ।
 यावदेनं शरैस्तीक्ष्णैर्नयामि यमसादनम् ॥ १९
 प्रतोदं गृह्य सोऽन्यत्तु रश्मीन्संगृह्य च द्रुतम् ।
 बाह्यामास तानश्चान्सत्यदेवरथं प्रति ॥ २०
 विष्वक्सेनं मुनिर्विद्धं दृष्ट्वा पार्थो धनञ्जयः ।
 सत्यदेवं शरैस्तीक्ष्णैर्वारयित्वा महारथः ॥ २१
 ततः मुनिशितैर्भल्लैः राज्ञस्तस्य महच्छिरः ।
 कुण्डलोपचितं कायाच्चकर्त पृतनान्तरे ॥ २२
 तन्निकृत्य शितैर्बाणैर्मित्रवर्मणमाक्षिपत् ।
 वत्सदन्तेन तीक्ष्णेन सारथिं चास्य मारिष ॥ २३
 ततः शरशतैर्भूयः संशप्तकगणान्बली ।
 पातयामास संकुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २४

ततो रजतपुङ्खेन राजञ्शीर्षं महात्मनः ।
 मित्रदेवस्य चिच्छेद धुरप्रेण महारथः ।
 सुशर्माणं सुसंकुद्धो जनुदेशे समाहनत् ॥ २५
 ततः संशप्तकाः सर्वे परिवार्य धनंजयम् ।
 शस्त्रौघैर्ममृदुः क्रुद्धा नादयन्तो दिशो दश ॥ २६
 अभ्यर्दितस्तु तज्जिष्णुः शक्रतुल्यपराक्रमः ।
 ऐन्द्रमस्त्रममेयात्मा प्रादुश्चक्रे महारथः ॥ २७
 ततः शरसहस्राणि प्रादुरासन्विशांपते ।
 'कार्मुकात्पाण्डुपुत्रस्य पार्थस्यामिततेजसः ॥' २८
 ततस्तु च्छिद्यमानानां ध्वजानां धनुषां तथा ।
 रथानां सपताकानां तूणीराणां युगैः सह ॥ २९
 अश्वाणामथ चक्राणां योक्राणां रश्मिभिः सह ।
 कूचराणां वरूथानां पृथक्कानां च संयुगे ॥ ३०
 अश्वानां पततां चापि प्रासानामृष्टिभिः सह ।
 गदानां परिधानां च शक्तितोमरपट्टसैः ॥ ३१
 शतघ्नीनां सचक्राणां भुजानां चोरुभिः सह ।
 कण्ठसूत्राङ्गदानां च केयूराणां च मारिष ॥ ३२
 हाराणामथ निष्काणां तनुव्राणां च भारत ।
 छत्राणां व्यजनानां च शिरसां कुमुदैः सह ।
 राशयश्चात्र दृश्यन्ते पतितानां महीतले ॥ ३३
 सकुण्डलानि स्वक्षीणि पूर्णचन्द्रनिभानि च ।
 शिरांस्युर्व्यामदृश्यन्त ताराजालमिवाम्बरे ॥ ३४
 सुस्रग्वीणि मुवासांसि चन्दनेनोक्षितानि च ।
 शरीराणि व्यदृश्यन्त निहतानां महीतले ॥ ३५
 रुद्रस्याक्रीडसदृशं घोरमायोधनं तदा ॥ ३६
 निहतैः राजपुत्रैश्च क्षत्रियैश्च महाबलैः ।
 'अर्जुनेन महाराज तत्रतत्र महारणे ॥' ३७
 हस्तिभिः पतितैश्चैव तुरङ्गैश्चाभवन्मही ।
 अगम्यरूपा समरे विशीर्णैरिव पर्वतैः ॥ ३८
 नासीद्वथपथस्तस्य पाण्डवस्य महात्मनः ।
 निघ्नतः शात्रवान्मल्लैर्हस्त्यश्च चास्यतो महत् ॥ ३९
 स्वानुगा इव सीदन्ति रथचक्राणि मारिष ।
 चरतस्तस्य संग्रामे तस्मिंल्लोहितकर्दमे ॥ ४०

आसीद्वथपथस्तस्य इति घ. ड. पाठः । आसाहितस्ततो
 राजन्नथचक्रे विशांपते इति क. पाठः । आच्छादितं ततो राज-

त्रयचक्रं च मारिष इति ख. पाठः ॥ ३९ ॥

सीदमानानि चक्राणि समूहस्तुरगा भृशम् ।
श्रमेण महता युक्ता मनोमारुतरंहसः ॥ ४१
वध्यमानं तु तत्सैन्यं पाण्डुपुत्रेण धन्विना ।

प्रायशो विमुखं सर्वं नावतिष्ठत भारत ॥ ४२
ताञ्जित्वा समरे जिष्णुः संशप्तकगणान्वहन् ।
विराज तदा पार्थो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
युधिष्ठिरं महाराज विसृजन्तं शरान्वहन् ।
स्वयं दुर्योधनो राजा प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥ १
तमापतन्तं सहसा तव पुत्रं महारथम् ।
धर्मराजो द्रुतं विद्धा तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २
स तु तं प्रतिविन्याध नवभिर्निशितैः शरैः ।
सारथिं चास्य भलेन भृशं कुद्धोऽभ्यताडयत् ॥ ३
ततो युधिष्ठिरो राजन्स्वर्णपुङ्खाञ्जिलीमुखान् ।
दुर्योधनाय चिक्षेप त्रयोदश शिलाशितान् ॥ ४
चतुर्भिश्चतुरो बाह्यास्तस्य हत्वा महारथः ।
पञ्चमेन शिरः कायात्सारथेश्च समाक्षिपत् ॥ ५
षष्ठेन तु ध्वजं राज्ञः सप्तमेन तु कार्मुकम् ।
अष्टमेन तथा खड्गं पातयामास भूतले ।
पञ्चभिर्नृपतिं चापि धर्मराजोऽर्दयद्भृशम् ॥ ६
हताश्चातु रथात्तस्मादवप्लुत्य सुतस्तव ।
उत्तमं व्यसनं प्राप्तो भूमावेवावतिष्ठत ॥ ७
तं तु कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णद्रौणिकृपादयः ।
अभ्यवर्तन्त सहसा परीप्सन्तो नराधिपम् ॥ ८
अथ पाण्डुसुताः सर्वे परिवार्य युधिष्ठिरम् ।
अन्वयुः समरे राजंस्ततो युद्धमवर्तत ॥ ९
ततस्तूर्यसहस्राणि प्रावाधन्त महामृधे ॥ १०
क्ष्वेलाः किलकिलाशब्दाः प्रादुरासन्महीपते ।
यत्राभ्यगच्छन्समरे पाञ्चालाः कौरवैः सह ॥ ११
नरा नरैः समाजग्धुर्वारणा वरवारणैः ।
रथाश्च रथिभिः सार्धं ह्याश्च ह्यसादिभिः ॥ १२

इन्द्रान्यासन्महाराज प्रेक्षणीयानि संयुगे ।
विविधान्यप्यचिन्त्यानि शस्त्रवन्त्युत्तमानि च ॥ १३
ते शूराः समरे सर्वे चित्रं लघु च सुष्ठु च ।
अयुध्यन्त महावेगाः परस्परवधैषिणः ॥ १४
अन्योन्यं समरे जघुर्योधत्रतमनुष्ठिताः ।
न हि ते समरं चक्रुः पृष्ठतो वै कथंचन ॥ १५
मुहूर्तमेव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनम् ।
तत उन्मत्तवद्राजन्निर्मर्यादमवर्तत ॥ १६
रथी नागं समासाद्य दारयन्निशितैः शरैः ।
प्रेषयामास कालाय शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १७
नागा हयान्समासाद्य विक्षिपन्तो बहून्रणे ।
दारयामासुरत्युग्रं तत्रतत्र तदातदा ॥ १८
हयारोहाश्च बहवः परिवार्य ह्योत्तमान् ।
तलशब्दरवांश्चक्रुः संपतन्तस्ततस्ततः ॥ १९
धावमानास्ततस्तांस्तु द्रवमाणान्महागजान् ।
पार्श्वतः पृष्ठतश्चैव निजघ्नुर्ह्यसादिनः ॥ २०
विद्राव्य च बहून्श्वाभ्रागा राजन्मदोत्कटाः ।
विषाणैश्चापरे जघ्नुर्मृदुश्चापरे भृशम् ॥ २१
साश्वारोहांश्च तुरगान्विषाणैर्विव्यधू रूपा ।
अपरे चिक्षिपुर्वेगात्प्रगृह्णातिबलास्तदा ॥ २२
पादातैराहता नागा विवरेषु समन्ततः ।
चक्रुरार्तस्वरं घोरं दुद्रुवुश्च दिशो दश ॥ २३
पदातीनां तु सहसा प्रदुतानां महाहवे ।
उत्सृज्याभरणं तूर्णमववधू रणाजिरे ॥ २४
निमित्तं मन्यमानास्तु परिणाम्य महागजाः ।

सीदमानानि पङ्कजजनात् ॥ ४१ ॥ अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आभरणमववधूः जयगल्य धृतवन्तः ॥ २४ ॥ निमित्तं
कर्ण ५

जयहेतुम् । महान्तो गजा येषां ते महागजा गजारोहा जघ्नु-
हुर्हस्तिभिर्ग्राहयामासुः । परिणाम्य हस्तिनमिति शेषः । विभि-

जगृहुर्बिभिदुश्चैव चित्राण्याभरणानि च ॥ २५
 तांस्तु तत्र प्रसक्तान्वै परिवार्य पदातयः ।
 हस्त्यारोहाभिजघ्रुस्ते महावेगा बलोत्कटाः ॥ २६
 अपरे हस्तिभिर्हस्तैः खं विक्षिप्ता महाहवे ।
 निपतन्तो विषाणाग्रैर्भृशं विद्धाः सुशिक्षितैः ॥ २७
 अपरे सहसा गृह्य विषाणैरेव सूदिताः ।
 सेनान्तरं समासाद्य केचित्तत्र महागजैः ॥ २८
 क्षुण्णगात्रा महाराज विक्षिप्य च पुनःपुनः ।
 अपरे व्यजनानीव विभ्राम्य निहता मृधे ॥ २९
 पुरःसराश्च नागानामपरेषां विशांपते ।
 शरीराण्यतिविद्धानि तत्रतत्र रणाजिरे ॥ ३०
 प्रतिमानेषु कुम्भेषु दन्तवेष्टेषु चापरे ।
 निगृहीता भृशं नागाः प्रासतोमरशक्तिभिः ॥ ३१
 निगृह्य च गजाः केचित् पार्श्वस्थैर्भृशदारुणैः ।
 रथाश्चसादिभिस्तत्र संभिन्ना न्यपतन्श्रुवि ॥ ३२
 सहयाः सादिनस्तत्र तोमरेण महामृधे ।
 भूमावमृद्रन्वेगेन सचर्माणं पदातिनम् ॥ ३३
 तथा सावरणान्कांश्चित्तत्रतत्र विशांपते ।
 रथान्नागाः समासाद्य परिगृह्य च मारिष ।
 व्याक्षिपन्सहसा तत्र घोररूपे भयानके ॥ ३४
 नाराचैर्निहताश्चापि गजाः पेतुर्महाबलाः ।
 पर्वतस्येव शिखरं वज्ररुणं महीतले ॥ ३५
 योधा योधान्समासाद्य मुष्टिभिर्व्यहनन्युधि ।
 केशेष्वन्योन्यमाक्षिप्य चिक्षिपुर्बिभिदुश्च ह ॥ ३६
 उद्यम्य च भुजानन्ये निक्षिप्य च महीतले ।
 पदा चोरः समाक्रम्य स्फुरतोऽपाहरञ्जिष्ठः ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

धुषिष्ठिरेण दुर्योधनपराजयः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 अतितीव्राणि दुःखानि दुःसहानि बहूनि च ।

दुःखं शत्रून्गजैरेव ॥ २५ ॥ प्रतिमानेषु गजदन्तान्तरालेषु ।
 प्रासैः कुम्भेषु तोमरैर्दन्तवेष्टेषु शक्तिभिश्च निगृहीताः ।
 प्रतिमानं प्रतिच्छाया गजदन्तान्तरालयोरिति मेदिनी ॥ ३१ ॥

पततश्चापरो राजन्विजहारासिना शिरः ।
 'मृतमन्यो महाराज पदा ताडितवांस्तदा ॥' ३८
 जीवतश्च तथैवान्यः शस्त्रं काये न्यमज्जयत् ।
 मुष्टियुद्धं महचासीद्योधानां तत्र भारत ।
 तथा केशग्रहश्चोग्रो बाहुयुद्धं च भैरवम् ॥ ३९
 समासक्तस्य चान्येन अविज्ञातस्तथाऽपरः ।
 जहार समरे प्राणान्नानाशस्त्रैरनेकधा ॥ ४०
 संसक्तेषु च योधेषु वर्तमाने च संकुले ।
 कवचान्युत्थितानि स्युः शतशोऽथ सहस्रशः ४१
 शोणितैः सिच्यमानानि शस्त्राणि कवचानि च ।
 महारागानुरक्तानि वस्त्राणीव चकाशिरे ॥ ४२
 एवमेतन्महद्युद्धं दारुणं शस्त्रसंकुलम् ।
 उन्मत्तगङ्गाप्रतिमं शब्देनापूरयज्जगत् ॥ ४३
 नैव स्वे न परे राजन्विज्ञायन्ते शरातुराः ।
 योद्धव्यमिति युध्यन्ते राजानो जयगृद्धिनः ॥ ४४
 स्वान्स्वे जमुर्महाराज परांश्चैव समागतान् ।
 उभयोः सेनयोर्वीरैर्व्याकुलं समपद्यत ॥ ४५
 रथैर्भयैर्महाराज वारणैश्च निपातितैः ।
 हयैश्च पतितैस्तत्र नरैश्च विनिपातितैः ॥ ४६
 अगम्यरूपा पृथिवी क्षणेन समपद्यत ।
 क्षणेनासीन्महीपाल क्षतजौघप्रवर्तिनी ॥ ४७
 पाञ्चालानहतत्कर्णस्त्रिगर्ताश्च धनञ्जयः ।
 भीमसेनः कुरूराजन्हस्त्यनीकं च सर्वशः ॥ ४८
 एवमेव क्षयो वृत्तः कुरुपाण्डवसेनयोः ।
 अपराद्धे गते सूर्ये काङ्क्षतां विपुलं यशः ॥ ४९

तत्तोऽहं सञ्जयाश्रौषं पुत्राणां चैव संक्षयम् ॥ १
 यथा त्वं मे कथयसे यथा युद्धमवर्तत ।

एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

अतितीव्राणि युद्धानीति क. ट. ड. पाठः ॥ १ ॥

न सन्ति सूत कौरव्या इति मे निश्चिता मतिः ॥ २
 दुर्योधनश्च विरथः कृतस्तत्र महारथः ।
 धर्मपुत्रः कथं चक्रे तस्य वा नृपतिः कथम् ॥ ३
 अपराह्णे कथं युद्धमभवद्रोमहर्षणम् ।
 तन्ममाचक्ष्व तच्चेन कुशलो ह्यसि सञ्जय ॥ ४
 सञ्जय उवाच ।
 संसक्तेषु तु सैन्येषु वध्यमानेषु भागशः ।
 रथमन्यं समास्थाय पुत्रस्तव विशांपते ॥ ५
 क्रोधेन महता युक्तः सविषो भुजगो यथा ।
 दुर्योधनः समालक्ष्य धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 प्रोवाच सूतं त्वरितो याहियाहीति भारत ॥ ६
 तत्र मां प्रापय क्षिप्रं सारथे यत्र पाण्डवः ।
 प्रियमाणातपत्रेण राजा राजति दंशितः ॥ ७
 स सूतश्चोदितो राज्ञा राज्ञः स्यन्दनमुत्तमम् ।
 युधिष्ठिरस्याभिमुखं प्रेषयामास संयुगे ॥ ८
 ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
 सारथिं चोदयामास याहि यत्र सुयोधनः ॥ ९
 तौ समाजग्मतुर्वीरौ भ्रातरौ रथसत्तमौ ॥ १०
 समेत्य च महावीरौ संरब्धौ युद्धदुर्मदौ ।
 ववर्षतुर्महेष्वासौ शरैरन्योन्यमाहवे ॥ ११
 ततो दुर्योधनो राजा धर्मशीलस्य मारिष ।
 शिलाशितेन भलेन धनुश्चिच्छेद संयुगे ॥ १२
 तं नामृष्यत सङ्क्रुद्धो ह्यवमानं युधिष्ठिरः ।
 अपविध्य धनुश्छिन्नं क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ १३
 अन्यत्कार्मुकमादाय धर्मपुत्रश्चमूमुखे ।
 दुर्योधनस्य चिच्छेद ध्वजं कार्मुकमेव च ॥ १४
 अथान्यद्बनुरादाय पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
 'युधिष्ठिरस्य चिक्षेप शरान्कनकभूषणान् ।
 रुक्मपुङ्खान्प्रसन्नाग्रान्सविषानिव पद्मगान् ॥' १५
 तावन्योन्यं मुसङ्क्रुद्धौ शस्त्रवर्षाण्यमुश्चताम् ।
 सिंहाविव मुसंरब्धौ परस्परजिगीषया ॥ १६
 जघ्नतुस्तौ रणेऽन्योन्यं नर्दमानौ वृषाविव ।

अन्तरं मार्गमाणौ च चेरतुस्तौ महारथौ ॥ १७
 ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैस्तौ तु कृतव्रणौ ।
 विरेजतुर्महाराज किंशुकाविव पुष्पितौ ॥ १८
 ततो राजन्विमुश्चन्तौ सिंहनादान्मुहुर्मुहुः ।
 तलयोश्च तथा शब्दान्धनुषश्च महाहवे ॥ १९
 शङ्खशब्दवरांश्चैव चक्रतुस्तौ नरेश्वरौ ।
 अन्योन्यं तौ महाराज पीडयांचक्रतुर्मृशम् ॥ २०
 ततो युधिष्ठिरो राजा पुत्रं तव शरैस्त्रिभिः ।
 आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रवेगैर्दुरासदैः ॥ २१
 प्रतिविन्याध तं तूर्णं तव पुत्रो महीपतिः ।
 पञ्चभिर्निशितैर्बाणैः स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ २२
 ततो दुर्योधनो राजा शक्तिं चिक्षेप भारत ।
 सर्वपारश्वीं तीक्ष्णां महोल्काप्रतिमां तदा ॥ २३
 तामापतन्तीं सहसा धर्मराजः शितैः शरैः ।
 त्रिभिश्चिच्छेद सहसा तं च विन्याध पञ्चभिः ॥ २४
 निपपात ततः साऽथ स्वर्णदण्डा महास्रना ।
 निपतन्ती महोल्केव व्यराजच्छिसिभिः ॥ २५
 शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा पुत्रस्तव विशांपते ।
 नवभिर्निशितैर्भलैर्निजघान युधिष्ठिरम् ॥ २६
 सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः ।
 दुर्योधनं समुद्दिश्य बाणं जग्राह सत्वरः ॥ २७
 समाधत्त च तं बाणं धनुर्मध्ये महाबलः ।
 चिक्षेप च महाराज ततः क्रुद्धः पराक्रमी ॥ २८
 स तु बाणः समासाद्य तव पुत्रं महारथम् ।
 व्यामोहयत राजानं धरणीं च ददार ह ॥ २९
 ततो दुर्योधनः क्रुद्धो गदामुद्यम्य वेगितः ।
 विधित्सुः कलहस्यान्तं धर्मराजमुपाद्रवत् ॥ ३०
 तमुद्यतगदं दृष्ट्वा दण्डहस्तमिवान्तकम् ।
 धर्मराजो महाशक्तिं प्राहिणोत्तव सूनवे ॥ ३१
 दीप्यमानां महावेगां महोल्कां ज्वलितामिव ।
 यमदण्डनिभां घोरां कालरात्रिमिवापराम् ॥ ३२
 रथस्थः स तथा विद्धो वर्म भित्त्वा स्तनान्तरे ।
 भृशं संविग्रहदयः पपात च मुमोह च ॥ ३३

तस्य तं च नृपतिर्दुर्योधनः कथमयुष्यत इति शेषः ॥ ३ ॥ अप-
 विध्य स्यक्ता ॥ १३ ॥ सर्वपारश्वीं सर्वविनाशिनीं गौरादिः । तिर-

स्कारे विनाशे च पुंसि पारश्वः इति मेदिनी ॥ २३ ॥ दीपयन्ती
 महोल्काया राजव्यक्तिर्दिशो दश इति ड. पाठः ॥ २५ ॥

नभस्तमाह च ततः प्रतिज्ञामनुपालय ।
 नायं बध्यस्तव नृप इत्युक्तः स न्यवर्तत ॥ ३४
 ततस्त्वरितभागम्य कृतवर्मा तवात्मजम् ।
 प्रत्यपद्यत राजानं निमग्नं व्यसनार्णवे ॥ ३५

गदामादाय भीमोऽपि हेमपट्टपरिष्कृताम् ।
 अभिदुद्राव वेगेन कृतवर्माणमाहवे ॥ ३६
 एवं तदभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ।
 अपराङ्गे महाराज काङ्क्षतां विजयं युधि ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥ षोडशदिवसयुद्धोपसंहारः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः कर्णं पुरस्कृत्य त्वदीया युद्धदुर्मदाः ।
 पुनरावृत्य संग्रामं चक्रुर्देवासुरोपमम् ॥ १
 द्विरदनरथाश्च शङ्खशब्दैः
 परिहृषिता विविधैश्च शस्त्रपातैः ।
 द्विरदरथपदातिसादिसङ्घाः
 परिकुपिताभिमुखः प्रजग्निरे ते ॥ २
 शितपरश्वथसासिपट्टसै-
 रिषुभिरनेकविधैश्च मृदिताः ।
 द्विरदरथहया महाहवे
 वरपुरुषैः पुरुषाश्च बाहनैः ॥ ३
 कमलदिनकरेन्दुसन्निभैः
 सितदशनैः सुमुखाक्षिनासिकैः ।
 रुचिरमकुटकुण्डलैर्मही
 पुरुषशिरोभिरुपस्तृता बभौ ॥ ४
 परिघमुसलशक्तितोमरै-
 र्नेखरभृशुण्डिगदाशतैर्हताः ।
 द्विरदनरहयाः सहस्रशो
 रुधिरनदीप्रवहास्तदाऽभवन् ॥ ५
 ग्रहतरथनराश्वकुञ्जरं
 प्रतिभयदर्शनमुल्वणव्रणम् ।
 तदहितहतमावभौ बलं
 पितृपतिराष्ट्रमिव प्रजाक्षये ॥ ६

अथ तव नरदेव सैनिका-
 स्तव च सुताः सुरसूनुसन्निभाः ।
 अमितबलपुरःसरा रणे
 कुरुवृषभाः शिनिपुत्रमभ्ययुः ॥ ७
 तदतिरुधिरभीममावभौ
 पुरुषवराश्वरथद्विपाकुलम् ।
 लवणजलसमुद्धतस्वनं
 बलमसुरामरसैन्यसप्रभम् ॥ ८
 सुरपतिसमविक्रमस्तत-
 स्त्रिदशवरावरजोपमं युधि ।
 दिनकरकिरणप्रभैः पृषत्कै-
 रवितनयोऽभ्यहनञ्चिनिप्रवीरम् ॥ ९
 तमपि सरथवाजिसारथिं
 शिनिवृषभो विविधैः शरैस्तरन् ।
 भुजगविपसमप्रभै रणे
 पुरुषवरं समवास्तृणोत्तदा ॥ १०
 शिनिवृषभशरैर्निपीडितं
 तव सुहृदो वसुषेणमभ्ययुः ।
 सरितमतिरथा रथर्षभं
 द्विरदरथाश्चपदातिभिः सह ॥ ११
 तदुदधिनिभमाद्रवद्वलं
 त्वरिततरैः समभिद्रुतं परैः ।
 द्रुपदसुतमुखैस्तदाऽभवत्
 पुरुषरथाश्चगजक्षयो महान् ॥ १२

भीमस्तमाह च ततः प्रतिज्ञामनुचिन्तयन् इति झ. पाठः ॥ ३४ ॥
 विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

लवणजलः क्षारसमुद्रः ॥ ८ ॥ त्रिदशवरावरजोपमं विष्णु-
 ल्यम् ॥ ९ ॥

अथ पुरुषवरौ कृताहिकौ
 भवमभिपूज्य यथाविधि प्रभुम् ।
 अरिवधकृतनिश्चयौ दुतं
 तव बलमर्जुनकेशवौ सृतौ ॥ १३
 जलदनिनदनिःस्वनं रथं
 पवनविधूतपताककेतनम् ।
 सितहयमुपयान्तमन्तिकं
 कृतमनसो ददृशुस्तदाऽरयः ॥ १४
 अथ विष्कार्य गाण्डीवं रथे नृत्यन्निवार्युनः ।
 शरसंवाधमकरोत्स्वं दिशः प्रदिशस्तथा ॥ १५
 रथान्विमानप्रतिमान्मज्जयन्सायुधध्वजान् ।
 ससारथीस्तदा बाणैरभ्राणीवानिलोऽवधीत् ॥ १६
 गजान्गजप्रयन्तंश्च वैजयन्त्यायुधध्वजान् ।
 सादिनोऽश्वांश्च पत्नींश्च शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ १७
 तमन्तकमिव क्रुद्धमनिवार्य महारथम् ।
 दुर्योधनोऽभ्ययादेको निघ्नन्बाणैरजिह्वगैः ॥ १८
 तस्यार्जुनो धनुः सूतमश्वान्केतुं च सायकैः ।
 हत्वा सप्तभिरेकेन छत्रं चिच्छेद पत्रिणा ॥ १९
 नवमं च समाधाय व्यसृजत्प्राणघातिनम् ।
 दुर्योधनायेपुवरं तं द्रौणिः सप्तधाऽच्छिनत् ॥ २०
 ततो द्रौणेर्धनुश्छित्त्वा हत्वा चाश्वरथाञ्चशरैः ।
 कृपस्यापि तदत्युग्रं धनुश्छिच्छेद पाण्डवः ॥ २१
 हार्दिक्यस्य धनुश्छित्त्वा ध्वजं चाश्वान्तदाऽवधीत्
 दुःशासनस्येष्वसनं छित्त्वा राधेयमभ्ययात् ॥ २२
 अथ सात्यकिमुत्सृज्य त्वरन्कर्णोऽर्जुनं त्रिभिः ।
 विद्धा विव्याध विंशत्या कृष्णं पार्थ पुनःपुनः ॥ २३
 न ग्लानिरासीत्कर्णस्य क्षिपतः सायकान्वहन् ।
 रणे विनिघ्नतः शत्रून्क्रुद्धस्येव शतक्रतोः ॥ २४
 अथ सात्यकिरागत्य कर्णं विद्धा शितैः शरैः ।
 नवत्या नवभिश्चोग्रैः शतेन पुनरार्पयत् ॥ २५
 ततः प्रवीराः पार्थानां सर्वे कर्णमपीडयन् ।
 युधामन्युः शिखण्डी च द्रौपदेयाः प्रमद्वकाः ॥ २६
 उत्तमौजा युयुत्सुश्च यमौ पार्षत एव च ।

चेदिकारुशमात्स्थानां केकयानां च यद्वलं ॥ २७
 चेकितानश्च बलवान्धर्मराजश्च सुव्रतः ।
 एते रथाश्चद्विरदैः पत्तिभिश्चोग्रविक्रमैः ॥ २८
 परिवार्य रणे कर्णं नानाशस्त्रैरवाकिरन् ।
 भाषन्तो वाग्भिरुग्राभिः सर्वे कर्णवधे धृताः ॥ २९
 तां शस्त्रवृष्टिं बहुधा कर्णश्छित्त्वा शितैः शरैः ।
 अपोवाहास्त्रवीर्येण द्रुमं भङ्क्तेव मारुतः ॥ ३०
 रथिनः समहामात्रान्गजान्श्वान्ससादिनः ।
 पत्तिव्रातांश्च संक्रुद्धो निघ्नन्कर्णो व्यदृश्यत ॥ ३१
 तद्वध्यमानं पाण्डूनां बलं कर्णास्त्रतेजसा ।
 विशस्त्रपत्रदेहासु प्राय आसीत्पराश्रुसम् ॥ ३२
 अथ कर्णास्त्रमस्त्रेण प्रतिहृत्यार्जुनः स्मयन् ।
 दिशं खं चैव भूमिं च प्रावृणोच्छरवृष्टिभिः ॥ ३३
 मुसलानीव संपेतुः परिधा इव चेपवः ।
 शतघ्न्य इव चाप्यन्ये वज्राण्युग्राणि चापरे ॥ ३४
 तैर्वध्यमानं तत्सैन्यं सपत्न्यश्चरथद्विपम् ।
 निमीलिताक्षमत्यर्थं बभ्राम च ननाद च ॥ ३५
 निष्कैवल्यं तदा युद्धं प्रापुरधनरद्विपाः ।
 हन्यमानाः शरैरार्तास्तदा भीताः प्रदुर्बुधः ॥ ३६
 खदीयानां तदा युद्धे संसक्तानां जयैषिणाम् ।
 गिरिमस्तं समासाद्य प्रत्यपद्यत भानुमान् ॥ ३७
 तमसा च महाराज रजसा च विशेषतः ।
 न किञ्चित्प्रत्यपश्याम शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ ३८
 ते त्रस्यन्तो महेष्वासा रात्रियुद्धस्य भारत ।
 अपयानं ततश्चक्रुः सहिताः सर्वयोधिभिः ॥ ३९
 कौरवेष्वपयातेषु तदा राजन्दिनक्षये ।
 जयं सुमनसः प्राप्य पार्थाः स्वशिविरं ययुः ॥ ४०
 वादित्रशब्दैर्विविधैः सिंहनादैः सगाजितैः ।
 परानुपहसन्तश्च स्तुवन्तश्चाच्युतार्जुनौ ॥ ४१
 कृतेऽवहारे तैर्वीरैः सैनिकाः सर्व एव ते ।
 आशीर्वाचः पाण्डवेषु प्रायुञ्जन्त नरेश्वराः ॥ ४२
 ततः कृतेऽवहारे च ग्रह्णस्तत्र पाण्डवाः ।
 निशायां शिविरं गत्वा न्यवसन्त नरेश्वराः ॥ ४३

एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

सृतावागतौ ॥ १३ ॥ निष्कैवल्यं निश्चितं कैवल्यं मरणं यस्मि-
 नस्तथा ॥ ३६ ॥ प्रत्यपद्यत प्रविष्टः ॥ ३७ ॥

ततो रक्षःपिशाचाश्च श्वापदाश्चैव सङ्गृह्यः ।

जग्मुरायोधनं घोरं रुद्रस्याक्रीडसन्निभम् ॥ ४४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षोडशदिवसयुद्धे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

कृष्णातुल्यसारथेरभावात्स्वस्वार्जुनाभ्युनतां मन्त्रयमानेन कर्णेन दुर्योधनं प्रति शल्यस्य सारथ्ये नियोजनचोदना ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

स्वेन च्छन्देन नः सर्वानवधीकृतमर्जुनः ।

न ह्यस्य समरे मुच्येदन्तकोऽप्याततायिनः ॥ १

पार्थो ह्येकोऽहरद्भद्रामेकश्चाश्रितमर्षयत् ।

एकश्चेमां महीं जित्वा चक्रे बलिभृतो नृपान् ॥ २

एको निवातकवचानहनदिव्यकार्मुकः ।

एकः किरातरूपेण स्थितं शर्वमयोधयत् ॥ ३

एको शरक्षद्भरतानेको भवमतोषयत् ।

तेनैकेन जिताः सर्वे मदीया ह्युप्रतेजसः ॥ ४

न ते निन्द्याः प्रशस्यास्ते यत्ते चक्रुर्ब्रवीहि तत् ।

ततो दुर्योधनः सूत पश्चात्किमकरोत्तदा ॥ ५

सञ्जय उवाच ।

हतप्रहतविध्वस्ता विवर्मायुधवाहनाः ।

दीनस्वरा दूयमाना मानिनः शत्रुनिर्जिताः ॥ ६

शिविरस्थाः पुनर्मन्त्रं मन्त्रयन्ति स्म कौरवाः ।

भयदंष्ट्रा हतविषाः पादाक्रान्ता इवोरगाः ॥ ७

तानब्रवीत्ततः कर्णः क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ।

करं करेण निष्पीड्य प्रेक्षमाणस्तवात्मजम् ॥ ८

यत्तो दृढश्च दक्षश्च धृतिमानर्जुनः सदा ।

संबोधयति चाप्येनं यथाकालमधोक्षजः ॥ ९

सहसाऽस्त्रविसर्गेण वयं तेनाद्य वञ्चिताः ।

श्वस्त्वहं तस्य संकल्पं सर्वं हन्ता महीपते ॥ १०

एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सोऽनुजज्ञे नृपोत्तमान् ।

तेऽनुज्ञाता नृपाः सर्वे स्वानि वेश्मानि भेजिरे ॥ ११

स्वेन च्छन्देन इच्छया । आततायिनः शस्त्रपाणेः ॥ १ ॥

भद्रां सुभद्राम् । बलिभृतः करदान् ॥ २ ॥ अरक्षत घोषया-
त्रायाम् । भरतान्दुर्योधनादीन् ॥ ४ ॥ हतास्त्राहिताः । प्रह-
तास्त्रिभाषयवाः । विध्वस्ताः बाहनेभ्योऽधःपातिताः ॥ ६ ॥

सहसा अकस्मात् सहसाक्षनिष्ठया च शक्त्या तेन स्म वञ्चिताः

सुखोषितास्तां रजनीं हृष्टा युद्धाय निर्ययुः ।

तेऽपश्यन्विहितं व्यूहं धर्मराजेन दुर्जयम् ।

प्रयत्नात्कुरुमुख्येन बृहस्पत्युशनोमतात् ॥ १२

अथ प्रतीपकर्तारं प्रवीरं परवीरहा ।

सस्सार वृषमस्कन्धं कर्णं दुर्योधनस्तदा ॥ १३

पुरंदरसमं युद्धे मरुद्गणसमं बले ।

कार्तवीर्यसमं वीर्ये कर्णं राज्ञोऽगमन्मनः ॥ १४

सर्वेषां चैव सैन्यानां कर्णमेवागमन्मनः ।

सूतपुत्रं महेष्वासं बन्धुमात्ययिकेष्विव ॥ १५

धृतराष्ट्र उवाच ।

ततो दुर्योधनः सूत पश्चात्किमकरोत्तदा ।

यद्भोऽगमन्मनो मन्दाः कर्णं वैकर्तनं प्रति ॥ १६

अप्यपश्यत राधेयं शीतार्ता इव भास्करम् ।

कृतेऽवहारे सैन्यानां प्रवृत्ते च रणे पुनः ॥ १७

‘दुर्योधनं च तत्राजौ पाण्डवेन भृशार्दितम् ।

पराक्रान्तान्पाण्डुसुतान्दृष्ट्वाऽपि च महारणे ॥’ १८

कथं वैकर्तनः कर्णस्तत्रायुध्यत सञ्जय ।

कथं च पाण्डवाः सर्वे युयुधुस्तत्र सूतजम् ॥ १९

कर्णो ह्येको महाबाहुर्हन्यात्पार्थान्समृञ्जयान् ।

कर्णस्य भुजयोर्वीर्यं शक्रविष्णुसमं युधि ॥ २०

तस्य शस्त्राणि घोरानि विक्रमश्च महात्मनः ।

कर्णमाश्रित्य संग्रामे मत्तो दुर्योधनो नृपः ॥ २१

दुर्योधनं ततो दृष्ट्वा पाण्डवेन भृशार्दितम् ।

पराक्रान्तान्पाण्डुसुतान्दृष्ट्वा चापि महारथः ॥ २२

इति स्म. पाठः । सहसाक्षनिर्गणं शक्त्या तेन स्म वञ्चिताः

इति ट. पाठः ॥ १० ॥ बृहस्पत्युशनोमते इति झ. पाठः, तत्र

स्थितेनेति शेषः ॥ १२ ॥ प्रतीपकर्तारं शत्रूणां छेतारम् ।

प्रवीरं प्रकृष्टं वीरम् ॥ १३ ॥ आत्ययिकेषु प्राणसंकटेषु

॥ १५ ॥ अप्यपश्यत । अपिः प्रश्ने ॥ १७ ॥

कर्णमाश्रित्य संग्रामे मन्दो दुर्योधनः पुनः ।
 जेतुमुत्सहते पार्थान्सपुत्रान्सहकेशवान् ॥ २३
 'यः सौबलं तथा तात नीतिमानिति मन्यते ।
 कर्णं चाग्रतिमं युद्धे देवैरपि दुरुत्सहम् ॥ २४
 मन्यतेऽभ्यधिकं पार्थादेवं चास्य हृदि स्थितम् ।
 विजेष्यति रणे कर्ण एकः पार्थान्ससोमकान् ।
 मम चैव सदा मन्दः शंसते नित्यमग्रतः ॥ २५
 अहो वत महदुःखं यत्र पाण्डुसुतात्रणे ।
 नातरद्रभसः कर्णो दैवं नूनं परायणम् ॥ २६
 अहो द्यूतस्य निष्ठेयं घोरा संप्रति वर्तते ॥ २७
 अहो तीव्राणि दुःखानि दुर्योधनकृतान्यहम् ।
 सोढा घोराणि बहुशः शल्यभूतानि सञ्जय ॥ २८
 सौबलं च तदा तात नीतिमानिति मन्यते ।
 कर्णश्च रभसो नित्यं राजा तं चाप्यनुव्रतः ॥ २९
 यदेवं वर्तमानेषु महायुद्धेषु सञ्जय ।
 अश्रौषं निहतान्पुत्राभित्यमेव विनिर्जितान् ॥ ३०
 न पाण्डवानां समरे कश्चिदस्ति हतः किल ।
 स्त्रीमध्यमिव गाहन्ते दैवं तु बलवत्तरम् ॥ ३१
 सञ्जय उवाच ।
 [राजन्पूर्वनिमित्तानि धर्मिष्ठानि विचिन्तय] ३२
 अतिक्रान्तं हि यत्कार्यं पश्चाच्चिन्तयते नरः ।
 तच्चास्य न भवेत्कार्यं चिन्तया च विनश्यति ॥ ३३
 तदिदं तव कार्यं तु दूरप्राप्तं विजानता ।
 न कृतं यच्चया पूर्वं प्राप्ताप्राप्तविचारणम् ॥ ३४
 उक्तोऽसि बहुधा राजन्मा युध्यस्वेति पाण्डवैः ।
 न च तत्त्वग्रहीर्द्वेषात्पाण्डवेषु विशांपते ॥ ३५
 तथा पापानि घोराणि समाचीर्णानि पाण्डुषु ।
 त्वत्कृते वर्तते घोरः पार्थिवानां जनक्षयः ॥ ३६
 तत्त्विदानीमतिक्रान्तं मा शुचो भरतर्षभ ।

शृणु सर्वं यथावृत्तं घोरं वैशसमुच्यते ॥ ३७
 प्रभातायां रजन्यां तु कर्णो राजानमभ्ययात् ।
 समेत्य च महाबाहुर्दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ ३८
 कर्ण उवाच ।
 अद्य राजन्समेष्यामि पाण्डवेन यशस्विना ।
 निहनिष्यामि तं वीरं स वा मां निहनिष्यति ३९
 बहुत्वान्मम कार्याणां तथा पार्थस्य भारत ।
 नाभूत्समागमो राजन्मम चैवार्जुनस्य च ॥ ४०
 इदं तु मे यथाप्रज्ञं शृणु वाक्यं विशांपते ।
 अनिहत्य रणे पार्थ नाहमेष्यामि भारत ॥ ४१
 हतप्रवीरे सैन्येऽस्मिन्मयि चावस्थिते युधि ।
 अभियास्यति मां पार्थः शक्रशक्तिविनाकृतम् ४२
 ततः श्रेयस्करं यच्च तन्निबोध जनेश्वर ।
 आयुधानां च मे वीर्यं दिव्यानामर्जुनस्य च ॥ ४३
 कार्यस्य महतो भेदे लाघवे दूरपातने ।
 सौष्ठवे चास्त्रपाते च सव्यसाची न मत्समः ॥ ४४
 प्राणे शौर्येऽथ विज्ञाने विक्रमे चापि भारत ।
 निमित्तज्ञानयोगे च सव्यसाची न मत्समः ४५
 सर्वायुधमहामात्रं विजयं नाम तद्वनुः ।
 इन्द्रार्थं प्रियकामेन निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ ४६
 येन दैत्यगणान्नाज्जितवान्वै शतक्रतुः ।
 यस्य घोषेण दैत्यानां व्यामुह्यन्त दिशो दश ४७
 तद्भार्गवाय प्रायच्छच्छक्रः परमसंमतम् ।
 तद्विव्यं भार्गवो मल्लमददद्वनुरुत्तमम् ॥ ४८
 तेन योत्स्ये महाबाहुर्मर्जुनं जयतां वरम् ।
 यथेन्द्रः समरे सर्वान्दैतेयान्वै समागतान् ।
 'निजघान तथा सर्वाञ्जेष्यामि युधि पाण्डवान् ॥'
 धनुर्घोरं रामदत्तं गाण्डीवात्तद्विशिष्यते ।
 त्रिस्तप्तकृत्वः पृथिवी धनुषा येन निर्जिता ॥ ५०

निष्ठा विपाकः ॥ २७ ॥ कर्णश्च नीतिमानिति मन्यत इति
 पूर्वोक्तान्वयः ॥ २९ ॥ स्त्रीमध्यमिव गाहन्ते निर्भयाः सेनां
 मृदन्तीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ निमित्तानि द्यूतादीनि धर्मिष्ठानीति-
 विपरीतलक्षणा । अधर्मिष्ठानीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ प्राप्ताप्राप्त-
 विचारणं युक्तयुक्तपरीक्षणं न कृतमित्यन्वयः ॥ ३४ ॥
 जीवनानामर्जुनस्य चेति ख. ड. पाठः ॥ ४३ ॥ कार्यस्य

कर्तव्यस्य परकीयस्य भेदे विनाशे । लाघवे शौष्ठवे । सौष्ठवे
 कौशले ॥ ४४ ॥ प्राणे शारीरबले । शौर्यं मानसबले । विज्ञाने
 अक्षशिक्षायाम् । विक्रमे फलोपधानेऽस्त्राणाम् । निमित्तज्ञानयोगे
 लक्षसंबन्धावधारणे । प्राणस्यैव च वीर्यं च इति क. ख.
 ड. पाठः ॥ ४५ ॥ महामात्रं श्रेष्ठम् ॥ ४६ ॥

धनुषो ह्यस्य कर्माणि दिव्यानि प्राह भार्गवः ।
 तद्रामो ह्यददन्मह्यं तेन योत्स्यामि पाण्डवम् ॥ ५१
 अद्य दुर्योधनाहं त्वां नन्दयिष्ये सबान्धवम् ।
 निहत्य समरे वीरमर्जुनं जयतां वरम् ॥ ५२
 सपर्वतवनद्वीपा हतवीरा ससागरा ।
 पुत्रपौत्रप्रतिष्ठा ते भविष्यत्यद्य पार्थिव ॥ ५३
 नाशक्यं विद्यते मेऽद्य त्वत्प्रियार्थं विशेषतः ।
 सम्यग्धर्मानुरक्तस्य सिद्धिरात्मवतो यथा ॥ ५४
 न हि मे विक्रमं सोढुं स शक्तोऽग्निं तरुर्यथा ।
 अवश्यं तु मया वाच्यं येन हीनोऽसि फल्गुनात् ॥
 ज्या तस्य धनुषो दिव्या तथाऽक्षय्ये महेषुधी ।
 सारथिस्तस्य गोविन्दो मम तादृङ् विद्यते ॥ ५६
 तस्य दिव्यं धनुः श्रेष्ठं गाण्डीवमजितं युधि ।
 विजयं च महद्दिव्यं ममापि धनुरुत्तमम् ॥ ५७
 तत्राहमधिकः पार्थाद्भनुषा तेन पार्थिव ।
 येन चाप्यधिको वीरः पाण्डवस्तन्निबोध मे ॥ ५८
 रश्मिग्राहश्च दाशार्हः सर्वलोकनमस्कृतः ।
 अग्निदत्तश्च वै दिव्यो रथः काञ्चनभूषणः ॥ ५९
 अच्छेद्याः सर्वतो वीर वाजिनश्च मनोजवाः ।
 ध्वजश्च दिव्यो द्युतिमान्वानरोपि भयङ्करः ॥ ६०
 कृष्णश्च जगतः स्रष्टा रथं तमभिरक्षति ।
 एभिस्त्रिभिरहं हीनो योद्धुमिच्छामि पाण्डवम् ॥ ६१
 अयं तु सदृशः शौरेः शल्यः समितिशोभनः ।
 सारथ्यं यदि मे कुर्याद्भुवस्ते विजयो भवेत् ॥ ६२
 तस्य मे सारथिः शल्यो भवत्वसुकरः परैः ।
 नाराचान्गार्ध्रपत्रांश्च शकटानि वहन्तु मे ॥ ६३
 रथाश्च मुख्या राजेन्द्र युक्ता वाजिभिरुत्तमैः ।
 आयान्तु पश्चात्सततं मामेव भरतर्षभ ॥ ६४
 एवमभ्यधिकः पार्थाद्भविष्यामि गुणैरहम् ।

शल्योप्यभ्यधिकः कृष्णादर्जुनादपि चाप्यहम् ॥ ६५
 यथाऽश्वहृदयं वेद दाशार्हः परवीरहा ।
 तथा शल्यो विजानीते हयज्ञानं महारथः ॥ ६६
 बाहुवीर्ये समो नास्ति मद्राजस्य कश्चन ।
 तथाऽस्त्रे मत्समो नास्ति कश्चिदेव धनुर्धरः ॥ ६७
 तथा शल्यसमो नास्ति हयज्ञाने हि कश्चन ।
 सोऽयमभ्यधिकः कृष्णाद्भविष्यति रथो मम ॥ ६८
 एवं कृते रथस्योऽहं गुणैरभ्यधिकोऽर्जुनात् ।
 विजयेयमहं सङ्क्षेपे फल्गुनं कुरुसत्तम ॥ ६९
 समुद्यातुं न शक्यन्ति देवा अपि सवासवाः ।
 एतत्कृतं महाराज त्वयेच्छामि परंतप ॥ ७०
 क्रियतामेष कामो मे मा वः कालोऽत्यगादयम् ।
 एवं कृते कृतं मह्यं त्वया सर्वं भविष्यति ॥ ७१
 ततो द्रक्ष्यसि सङ्ग्रामे यत्करिष्यामि भारत ।
 सर्वथा पाण्डवान्सङ्क्षेपे विजेष्ये वै समागतान् ॥ ७२
 न हि मे समरे शक्ताः समुद्यातुं सुरासुराः ।
 किमु पाण्डुसुता राजन्रणे मानुषयोनयः ॥ ७३
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तस्तव सुतः कर्णेनाहवशोभिना ।
 सम्पूज्य सम्प्रहृष्टात्मा ततो राधेयमब्रवीत् ॥ ७४
 दुर्योधन उवाच ।
 एवमेतत्करिष्यामि यथा त्वं कर्णं मन्यसे ।
 सोपासत्त्रा रथाः साश्वाः खनुयास्यन्ति संयुगे ७५
 नाराचान्गार्ध्रपत्रांश्च शकटानि वहन्तु ते ।
 अनुयास्याम कर्णं त्वां वयं सर्वे च पार्थिवाः ॥ ७६
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वा महाराज तव पुत्रः प्रतापवान् ।
 अभिगम्याब्रवीद्राजा मद्राजमिदं वचः ॥ ७७

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

सुर्योपनिषत्प्रवक्तुं शक्येन कृष्णात्कर्णरयसारथ्यकरणाभ्युपगमः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

एवमुक्तो महाराज तव पुत्रः प्रतापवान् ।
मद्रेश्वरं प्रति रणे सुरसैन्यभयंकरम् ।
सर्वं तथाऽकरोत्तूर्णं राधेयस्तद्यथाऽब्रवीत् ॥ १
मद्राजं च समरे प्रणम्य च महारथम् ।
विनयेनोपसंगम्य प्रणयाद्राक्यमब्रवीत् ॥ २
सत्यव्रत महाभाग द्विपतां तापवर्धन ।
मद्रेश्वर रणेश्वर परसैन्यभयंकर ॥ ३
'मत्प्रियार्थं हितार्थं च तथा पार्थवधाय च ।'
श्रुतवानसि कर्णस्य ब्रुवतो वदतां वर ।
यथा नृपतिसिंहानां मध्ये त्वां वरये स्वयम् ॥ ४
तत्त्वामप्रतिवीर्याद्य शत्रुपक्षक्षयावह ।
मद्रेश्वर प्रयाचेऽहं शिरसा विनयेन च ॥ ५
तस्मात्पार्थविनाशार्थं हितार्थं मम चैव हि ।
त्वं पाहि सर्वतः कर्णं भवं ब्रह्मेव सुव्रत ॥ ६
सारथ्यं रथिनां श्रेष्ठं प्रणयात्कर्तुमर्हसि ।
त्वयि यन्तरि राधेयो विद्विषो मे विजेष्यते ॥ ७
अभीषूणां हि कर्णस्य ग्रहीतान्यो न विद्यते ।
ऋते हि त्वां महाभाग वासुदेवसमं युधि ॥ ८
स पाहि सर्वथा कर्णं यथा ब्रह्मा महेश्वरम् ।
यथा च सर्वथाऽऽपस्तु वार्ष्णेयः पाति पाण्डवम् ।
तथा मद्रेश्वराद्य त्वं राधेयं प्रतिपालय ॥ ९
भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णो भवान्भोजश्च वीर्यवान् ।
शकुनिः सौबलो द्रौणिरहमेव च नो बलम् ॥ १०
एवमेष कृतो भागो नवधा पृथिवीपते ।
न च भागोऽत्र भीष्मस्य द्रोणस्य च महात्मनः ॥ ११
ताभ्यामतीत्य तौ भागौ निहता मम शत्रवः ।
वृद्धौ हि तौ महेश्वासौ छलेन निहतौ युधि ॥ १२
कृत्वा चासुकरं कर्म गतौ स्वर्गमितोऽनघ ।
तथाऽन्ये पुरुषव्याघ्राः परैर्विनिहता युधि ॥ १३
असदीयाश्च बहवः स्वर्गाय गमिताः परैः ।

त्यक्त्वा प्राणान्यथाशक्ति चेष्टां कृत्वा च पुष्कलाम्
तदिदं हतभूयिष्ठं बलं मम नराधिप ।
पूर्वमप्यल्पकैः पार्थैर्हतं किमुत सांप्रतम् ॥ १५
बलवन्तो महात्मानः कौन्तेयाः सत्यविक्रमाः ।
बलं श्रेष्ठं न हन्युर्मे यथा तत्कुरु पार्थिव ॥ १६
हतवीरमिदं सैन्यं पाण्डवैः समरे विभो ।
कर्णो ह्येको महाबाहुरस्मत्प्रियहिते रतः ॥ १७
भवांश्च पुरुषव्याघ्र सर्वलोकमहारथः ।
शल्य कर्णोऽर्जुनेनाद्य योद्धुमिच्छति संयुगे ॥ १८
तस्मिञ्जयाशा विपुला मद्राज नराधिप ।
तस्याभीषुग्रहवरो नान्योऽस्ति भुवि कश्चन ॥ १९
पार्थस्य समरे कृष्णो यथाऽभीषुग्रहो वरः ।
तथा त्वमपि कर्णस्य रथेऽभीषुग्रहो भव ॥ २०
तेन युक्तो रणे पार्थो रक्ष्यमाणश्च पार्थिव ।
यानि कर्माणि कुरुते प्रत्यक्षाणि तथैव तत् ॥ २१
पूर्वं नः समरे ह्येवमवधीदर्जुनो रिपून् ।
इदानीं विक्रमो ह्यस्य कृष्णेन सहितस्य च ॥ २२
कृष्णेन सहितः पार्थो घातेराष्ट्रीं महाचमूम् ।
अहन्यहनि मद्रेश द्रावयन्द्ध्यते युधि ॥ २३
भागोऽवशिष्टः कर्णस्य तव चैव महाद्युते ।
तं भागं सह कर्णेन युगपन्नाशयाद्य हि ॥ २४
अरुणेन यथा सार्धं तमः सूर्यो व्यपोहति ।
तथा कर्णेन सहितो जहि पार्थ महाहवे ॥ २५
उद्यन्तौ च यथा सूर्यौ बालसूर्यसमप्रभौ ।
कर्णशल्यौ रणे दृष्ट्वा विद्रवन्तु महारथाः ॥ २६
सूर्यारुणौ यथा दृष्ट्वा तमो नश्यति मारिष ।
तथा नश्यन्तु कौन्तेयाः सपाञ्चालाः समञ्जयाः ॥
रथिनां प्रवरः कर्णो यन्तूणां प्रवरो भवान् ।
संयोगो युवयोर्लोके नाभून्न च भविष्यति ॥ २८
यथा सर्वास्वस्थासु वार्ष्णेयः पाति पाण्डवम् ।
तथा भवान्परित्रातु कर्णं वैकर्तनं रणे ।

‘सारथ्यं क्रियतां तस्य युध्यमानस्य संयुगे ॥ २९
 यथा च समरे कृष्णो रक्षते सर्वतोऽर्जुनम् ।
 तथा त्वमपि राधेयं रक्षस्व च महारणे ॥’ ३०
 त्वया सारथिना ह्येष अप्रवृष्यो भविष्यति ।
 देवतानामपि रणे सशक्राणां महीपते ।
 किं पुनः पाण्डवेयानां मा विशङ्कीर्वचो मम ॥ ३१
 सञ्जय उवाच ।
 दुर्योधनवचः श्रुत्वा शल्यः क्रोधसमन्वितः ।
 ‘धार्तराष्ट्रमथोवाच सृकिणी परिलेलिहन् ॥’ ३२
 त्रिशिखां भुक्नुवत् कृत्वा धुन्वन्हस्तौ पुनःपुनः ।
 क्रोधरक्ते महानेत्रे परिवृत्य महाभुजः ।
 कुलैश्वर्यश्रुतबलैर्दृप्तः शल्योऽब्रवीदिदम् ॥ ३३
 शल्य उवाच ।
 न मामर्हसि राजेद्र नियोक्तुं कर्मणीदृशे ।
 न हि पापीयसः श्रेयान्प्रेष्यत्वं कर्तुमर्हति ॥ ३४
 यो ह्यभ्युपगतं मित्रं गरीयांसं विशेषतः ।
 वशे पापीयसो घचे तत्कार्यमधरोत्तरम् ॥ ३५
 ब्रह्मणा ब्राह्मणाः सृष्टा सुखात्क्षत्रं च बाहुतः ।
 ऊरुभ्यामथ वैश्या वै शूद्राः पद्भ्यामिति श्रुतिः ३६
 तेभ्यो वर्णविशेषाश्च प्रतिलोमानुलोमजाः ।
 अथान्योन्यस्य संयोगाच्चातुर्वर्ण्यस्य भारत ॥ ३७
 गोप्ताः संगृहीतारो दातारः क्षत्रियाः स्मृताः ३८
 याजनाध्यापनैर्विप्रा विशुद्धैश्च प्रतिग्रहैः ।
 लोकस्यानुग्रहार्थाय स्थापिता ब्राह्मणा भुवि ॥ ३९
 कृषिश्च पाशुपाल्यं च विशां दानं च धर्मतः ।
 ब्रह्मक्षत्रविशां शूद्रा विहिताः परिचारकाः ॥ ४०
 ब्रह्मक्षत्रस्य विहिताः सूता वै परिचारकाः ।
 न क्षत्रियो वै सूतानां शृणुयाच्च कथंचन ॥ ४१
 अहं मूर्धाभिषिक्तो हि राजर्षिकुलजो नृपः ।
 महारथसमाख्यातः सेव्यः स्तुल्यश्च वन्दिनां ४२
 सोऽहमेतादृशो भूत्वा नेहारिबलसूदनः ।
 सूतपुत्रस्य संग्रामे सारथ्यं कर्तुमुत्सहे ॥ ४३
 अवमन्यसे मां गान्धारे ध्रुवं चाप्यतिशङ्कसे ।

यस्माद्ब्रवीषि विस्रब्धः सारथ्यं क्रियतामिति ४४
 अस्मत्तोऽभ्यधिकं कर्णं मन्वानस्तं प्रशंससि ।
 न चाहं युधि राधेयं गणये तुल्यमात्मनः ॥ ४५
 आदिश्यतामभ्यधिको ममांशः पृथिवीपते ।
 तमहं समरे हत्वा गमिष्यामि यथागतम् ॥ ४६
 अथवाप्येक एवाहं योत्स्यामि तव शत्रुभिः ।
 पश्य वीर्यं ममाद्य त्वं सङ्ग्रामे दहतो रिपून् ॥ ४७
 न चापि कामान्कौरव्य निधाय हृदये पुमान् ।
 अस्मद्विधः प्रवर्तेत मा मा त्वमतिशङ्किताः ॥ ४८
 अपि चाप्यवमानो मे न कर्तव्यः कथंचन ।
 पश्य भीमौ मम भुजौ वज्रसंहननौ दृढौ ॥ ४९
 धनुः पश्य च मे चित्रं शरांश्चाशीविषोपमान् ।
 रथं च पश्य मे चित्रं सदशैर्वातवेगिभिः ॥ ५०
 गदां च पश्य गान्धारे हेमपट्टविभूषिताम् ।
 दारयेयं महीं कुद्धो विकिरेयं च पर्वतान् ।
 शोषयेयं समुद्रांश्च पातयेयं च भास्करम् ॥ ५१
 तं मामेवंविधं राजन्समर्थमरिनिग्रहे ।
 कस्माद्युनक्ति सारथ्ये सूतस्याधिरथेस्तु माम् ॥ ५२
 न चापि मम राधेयः कलामर्हति षोडशीम् ॥ ५३
 सकर्णा ये त्रयो लोकाः सार्जुनाः सजनार्दनाः ।
 निबद्धांस्तात्रणे राजन्न गणेयं कथंचन ॥ ५४
 न चाहं प्राकृतः कश्चिन्न चास्म्यधिगतः स्वयम् ।
 अयं चाप्यवमानो मे न कर्तव्यः कथंचन ॥ ५५
 आपृच्छे त्वाद्य गान्धारे यास्यामि विषयं प्रति ।
 न चाहं सूतपुत्रस्य सारथ्यमुपजग्मिवान् ॥ ५६
 अवमानमहं प्राप्य न योत्स्यामि कथंचन ।
 आपृच्छे त्वाऽद्य गान्धारे गमिष्यामि गृहाय वै ५७
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्त्वा महाराज शल्यः समितिशोभनः ।
 उत्थाय प्रययौ तूर्णं राजमध्यादमर्षितः ॥ ५८
 प्रणयाद्बहुमानाच्च तं निगृह्य सुतस्तव ।
 अत्रवीन्मधुरं वाक्यं साम्ना सर्वार्थसाधकम् ॥ ५९
 यथा शल्य त्वमात्थेदमेवमेतदसंशयम् ।

अभिप्रायस्तु मे कश्चित् निबोध जनेश्वर ॥ ६०
 न कर्णोऽभ्यधिकस्त्वत्तो न चान्ये चैव पार्थिवाः ।
 न च मद्रेश्वर त्वां वै कृष्णः सोढुं च शक्यति ॥ ६१
 ऋतमेव हि पूर्वास्ते वदन्ति पुरुषोत्तमाः ।
 तस्मादार्तायनिः प्रोक्तो भवानिति मतिर्मम ॥ ६२
 शल्यभूतस्तु शत्रूणां यस्मात्त्वं युधि मानद ।
 तस्माच्छल्येति ते नाम कथ्यते पृथिवीतले ॥ ६३
 यदेतद्व्याहृतं पूर्वं भवता भूरिदक्षिण ।
 तदेव कुरु धर्मज्ञ मदर्थं यद्यदुच्यते ॥ ६४
 न च त्वत्तो हि राधेयो न चाहमपि वीर्यवान् ।
 धृणेऽहं त्वां ह्याय्याणां यन्तारमिह संयुगे ॥ ६५
 मन्ये चाभ्यधिकं शल्य गुणैः कर्णं धनंजयात् ।
 भवन्तं वासुदेवाश्च लोकोऽयमिति मन्यते ॥ ६६
 कर्णो ह्यभ्यधिकः पार्थादस्मैरेव नरर्षभ ।

भवानभ्यधिकः कृष्णादश्वज्ञाने बले तथा ॥ ६७
 यथाऽश्वहृदयं वेद वासुदेवो महामनाः ।
 द्विगुणं त्वं तथा वेत्सि मद्रराजेश्वरात्मज ॥ ६८
 शल्य उवाच ।
 यन्मां ब्रवीषि गान्धारे मध्ये सैन्यस्य कौरव ।
 विशिष्टं देवकीपुत्रात्प्रीतिमानस्म्यहं त्वयि ॥ ६९
 एष सारथ्यमातिष्ठे राधेयस्य यशस्विनः ।
 युध्यतः पाण्डवाभ्येण यथा त्वं वीर मन्यसे ॥ ७०
 समयश्च हि मे वीर कश्चिद्वैकर्तनं प्रति ।
 उत्सृजेयं यथाश्रद्धमहं वाचोऽस्य सन्निधौ ॥ ७१
 सञ्जय उवाच ।
 तथेति राजन्पुत्रस्ते सह कर्णेन भारत ।
 अब्रवीन्मद्रराजस्य मत्तं भरतसत्तम ॥ ७२

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

दुर्योधनेन शस्त्रं प्रति त्रिपुरासुरकया कयनारम्भः ॥ १ ॥ त्रिपुरासुरोपहृतैर्दैवैः स्तुत्या रुद्रप्रसादनम् ॥ २ ॥

दुर्योधन उवाच ।
 भूय एव तु मद्रेश यस्त्वा वक्ष्यामि तच्छृणु ।
 यथा पुरावृत्तमिदं युद्धे देवासुरे प्रभो ॥ १
 यदुक्तवान्पितुर्महं मार्कण्डेयो महातपाः ।
 ब्रुवतस्तदशेषेण मम राजर्षिसत्तम ।
 निबोध मनसा चात्र न ते कार्या विचारणा ॥ २
 'समुत्पन्नो हि राजानः प्रमोह इति निश्चयम् ।
 कृत्वा चैव व्यवस्यन्ति सर्वे धर्मार्थनिश्चयान् ॥ ३
 देवानामसुराणां च महानासीत्समुच्छ्रयः ।
 सैहिकेयास्तदोद्धृत्ता विबुधानवसूदयन् ।
 ते निरस्ताः कृता देवैर्दानवा बलगर्विताः ॥ ४
 तत्रासीत्प्रथमो राजन्संग्रामस्तारकामयः ।
 निर्जिताश्च ततो दैत्या दैवतैरिति नः श्रुतिः ॥ ५

ऋतमेव अयनं आश्रयो येषां ते ऋतायनास्तेषां गोत्रापत्यमा-
 र्तायनिस्त्वम् ॥ ६२ ॥ वाच उत्सृजेयं ताः अनेन क्षन्तव्या
 इति भावः ॥ ७१ ॥ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

भग्नदर्पो निरुत्साहाः पातालं विविशुस्तदा ॥ ६
 निर्जितेषु च दैत्येषु तारकस्य सुतास्रयः ।
 ताराक्षः कमलाक्षश्च विद्युन्माली च पार्थिव ॥ ७
 तप उग्रं समास्थाय नियमे परमे स्थिताः ।
 तपसा कर्शयामासुर्देहांताऽशत्रुकर्शनाः ॥ ८
 दमेन तपसा चैव नियमेन समाधिना ।
 तेषां पितामहः प्रीतो वरदः प्रददौ वरम् ॥ ९
 अवध्यत्वं च ते सर्वे सर्वभूतेषु सर्वदा ।
 सहिता वरयामासुः सर्वलोकपितामहम् ॥ १०
 तानब्रवीत्तदा देवः सर्वलोकगुरुः प्रभुः ।
 नास्ति सर्वाभिरत्वं वै निर्वर्तध्वमितोऽसुराः ।
 अन्यं वरं वृणीध्वं वै रोचते मादृशो हि वः ॥ ११
 ततस्ते सहिता राजन्संग्रधार्यासकृद्बहु ।

पितुः पुरतः । मह्यं मम ॥ २ ॥ तारकामयः तारकासुर
 एवामयो रोगवत्प्रभवेतुर्व्यत्र स तथा ॥ ५ ॥

सर्वलोकेश्वरं वाक्यं प्रणम्यैनमथाऽब्रुवन् ॥ १२
 वस्तुमिच्छाम नगरं कर्तुं कामगमं शुभम् ।
 सर्वकामसमृद्धार्थमवध्यं देवदानवैः ॥ १३
 यक्षरक्षोरगणैर्नानाजातिभिरेव च ।
 न कृत्याभिर्न शस्त्रैश्च न शपैर्ब्रह्मवादिनाम् ।
 बध्येत त्रिपुरं देव प्रयच्छेः प्रपितामह ॥ १४
 वयं पुराणि त्रीण्येव समाख्याय महीमिमाम् ।
 विचरिष्याम लोकेऽस्मिंस्त्वत्प्रसादपुरस्कृताः ॥ १५
 ततो वर्षसहस्रेषु समेष्यामः परस्परम् ।
 एकीभावं गमिष्यन्ति पुराण्येतानि चानघ ॥ १६
 समागतानि चैतानि यो हन्याद्भगवांस्तदा ।
 एकेषुणा देववरः स नो मृत्युर्भविष्यति ॥ १७
 दुर्योधन उवाच ।
 तेषां तद्वचनं श्रुत्वा दानवानां पितामहः ।
 एवमस्त्विति तान्देवः प्रत्युक्त्वा प्राविशद्विवम् ॥ १८
 ते तु लब्धवराः प्रीताः संप्रधार्य परस्परम् ।
 पुरत्रयविसृष्ट्यर्थं मयं वज्रमुहाराधाः ।
 विश्वकार्माणमजरं दैत्यदानवपूजितम् ॥ १९
 ततो मयः स्वतपसा चक्रे धीमान्पुराणि च ।
 त्रीणि काञ्चनमेकं वै रौप्यं कार्णायसं तथा ॥ २०
 काञ्चनं दिवि तत्रासीदन्तरिक्षे च राजतम् ।
 आयसं चाभवद्भौमं तदा तेषां परंतप ॥ २१
 एकैकं योजनशतं विस्तृतं तावदायतम् ।
 दृढं चाट्टालकयुतं बृहत्प्राकारतोरणम् ॥ २२
 गृहप्रवरसंवाधमसंवाधमहापथम् ।
 प्रासादैर्विविधैश्चापि द्वारैश्चैवोपशोभितम् ॥ २३
 त्रिपुरं तेषु चाप्यासत्राजानो वै पृथक्पृथक् ।
 दिव्यमाल्याम्बरधरा दैतेया राजसत्तम ॥ २४
 काञ्चनं तारकाक्षस्य दिव्यमासीन्महात्मनः ।
 राजतं कमलाक्षस्य विद्युन्मालिन आयसम् ॥ २५
 त्रयस्ते दैत्यराजानस्त्रील्लोकानां तेजसा ।
 आक्रम्य तस्थुरुचुश्च कश्च नाम प्रजापतिः ॥ २६
 तेषां दानवमुख्यानां प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
 क्रोध्यथाप्रतिवीराणां समाजमुत्ततस्ततः ॥ २७
 मांसाशिनः सुदृप्ताश्च सुरैर्विनिकृताः पुरा ।

महदैश्वर्यमिच्छन्तस्त्रिपुरं दुर्गमाश्रिताः ॥ २८
 सर्वेषां च पुनश्चैषां सर्वयोगवहो मयः ।
 तमाश्रित्य हि ते सर्वेऽवर्तयन्नकुतोभयाः ॥ २९
 यो हि यं मनसा कामं दध्यौ त्रिपुरसंश्रयः ।
 तस्मै तस्मै मयस्तं तं विदधे मायया तदा ॥ ३०
 तारकाक्षसुतश्चासीद्भरिर्नाम महाबलः ।
 तपस्तेपे परमकं येनातुष्यत्पितामहः ॥ ३१
 संतुष्टमवृणोदेवं वापी भवतु नः पुरे ।
 शस्त्रैर्विनिहता यत्र क्षिप्ताः स्युर्बलवत्तराः ॥ ३२
 स तु लब्ध्वा वरं वीरस्तारकाक्षसुतो हरिः ।
 समृजे तत्र वापीं तां मृतसंजीविनीं प्रभो ॥ ३३
 येन रूपेण यो दैत्यो येन वेषेण चाप्यथ ।
 क्षिप्यते निहतो वाप्यां तादृशेनैव जायते ।
 संपूर्णबलवीर्यस्तु राजञ्छौर्यिसमन्वितः ॥ ३४
 एवं वीर्येण संयुक्तां कृतां तेन महात्मना ।
 तां प्राप्य त्रैपुरा वापीं लोकान्सर्वान्वबाधिरे ॥ ३५
 महता तपसा सिद्धाः सुराणां भयवर्धनाः ।
 एकस्मिन्निहते दैत्ये सृजन्ति स दशसुरान् ।
 न तेषां विद्यते युद्धे क्षयो राजन्कथंचन ॥ ३६
 ततस्ते लोभमोहाभ्यामभिभूता विचेतसः ।
 निर्भीकाः सहिताः सर्वे स्थापिताः समलोलुपाः ॥
 विद्राव्य सगणान्देवांस्तत्रतत्र तदातदा ।
 विचेरुः स्वेन कामेन वरदानेन दर्पिताः ॥ ३८
 देवोद्यानानि सर्वाणि स्थानानि च दिवौकसाम् ।
 ऋषीणामाश्रमान्पुण्यान्नम्याञ्जनपदांस्तथा ।
 उत्सादयन्त मर्यादां दानवा दुष्टचारिणः ॥ ३९
 निःस्थानाश्च कृता देवा ऋषयः पितृभिः सह ।
 दैत्यैस्त्रिभिस्त्रयो लोकाः प्राक्रान्तास्तैः सुरेतैः ४०
 पीड्यमानेषु लोकेषु ततः शक्रो मरुद्भूतः ।
 पुराण्यायोधयांचक्रे वज्रहस्तः समन्ततः ॥ ४१
 नाशकत्तान्यभेदानि यदा मेतुं पुरंदरः ।
 पुराणि वरदत्तानि धात्रा तेन नराधिप ॥ ४२
 तदा भीतः सुरपतिर्मुक्त्वा तानि पुराण्यथ ।
 तैरेव विबुधैः सार्धं पितामहमरिंदम ।
 जगामाथ तदाख्यातुं विप्रकारं सुरेतैः ॥ ४३

ते तत्त्वं सर्वमाख्याय शिरोभिः संप्रणम्य च ।
 तद्बोधोपायमाचक्ष्व भगवन्निति चाब्रुवन् ॥ ४४
 श्रुत्वा तद्भगवान्देवो देवानिदमुवाच ह ।
 श्रूयतां त्रिदशाः सर्वे यथेदं वाक्यगौरवम् ॥ ४५
 दुरात्मानोऽसुरा नित्यं ते चापि विबुधा मम ।
 न शक्नुवन्ति ते (ये) सर्वे युष्मान्वै पीडयन्ति ते ४६
 अहं समस्तु सर्वेषां भूतानां नात्र संशयः ।
 अविनीता निहन्तव्या इत्येवं प्रब्रवीमि वः ॥ ४७
 एकेषुणा (हि) विभेद्यानि तानि दुर्गाणि नान्यथा ।
 शक्तस्तु तानि बाणेन भेतुं कामं त्रिलोचनः ४८
 ते यूयं स्थाणुमीशानं जिष्णुमक्लिष्टकारिणम् ।
 योद्धारं वृणुत क्षिप्रं स तान्हन्ता सुरतरान् ॥ ४९
 ते देवास्तेन वाक्येन चोदिताः प्रणताः स्थिताः ।
 दिव्यं वर्षसहस्रं वै तपस्तप्त्वा सुरर्षभाः ।
 शुभात्मानो महात्मानो जग्मुर्वै वृषभध्वजम् ५०
 ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा शरण्यं शरणागताः ।
 तपः परममाजग्मुर्गुणन्तो ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ५१
 अनङ्गमथनं सर्वे भवं सर्वात्मना गताः ।
 देवदेवं परं स्थाणुं वरदं त्र्यम्बकं शिवम् ॥ ५२
 शर्वमीड्यमजं रुद्रं शशाङ्काकृतमूर्धजम् ।
 तुष्टुवुर्वाग्भिरुग्राभिर्भयेष्वभयमच्युतम् ।
 सर्वात्मानं महात्मानं येनाप्तं विश्वमात्मना ॥ ५३
 तपोविशेषैर्विविधैर्योगं यो वेद चात्मनः ।
 यः साङ्ख्यमात्मना वेत्ति यस्य चात्मा वशे सदा ५४
 तं ते ददृशुरीशानं तेजोराशिमुमापतिम् ।
 'परेण यत्नेन भवं त्रिदशाः शर्वमीश्वरम् ।'
 अनन्यसदृशं लोके प्रतपन्तमकल्मषम् ॥ ५५

॥ इति श्रीमन्महामारते कर्णपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

देवै रुद्रवचनात्तस्य स्वस्वार्धबलदानपूर्वकं त्रिपुरसंहारायामिषेचनम् ॥ १ ॥

दुर्योधन उवाच ।
 पितृदेवर्षिसङ्केभ्योऽभये दत्ते महात्मना ।

इष्ट्यते इष्ट्यमानाय । कर्मणीदमपौरुषम् ॥ ६० ॥ भज-
 स्त इष्टैः कामैः पूरयस्व ॥ ६१ ॥ व्येतु व्यपगच्छतु ॥ ६८ ॥

एकश्च भगवांस्तत्र नानारूपमकल्पयत् ।
 आत्मनः प्रतिरूपाणि रूपाण्यथ महात्मनि ।
 परस्परस्य चापश्यन्सर्वे परमविस्मिताः ॥ ५६
 सर्वभूतमयं दृष्ट्वा तमजं जगतः पतिम् ।
 देवा ब्रह्मर्षयश्चैव शिरोभिर्धरणीं गताः ॥ ५७
 तान्स्वस्तिवाच्य चाभ्यर्च्य समुत्थाप्य च शंकरः ।
 ब्रूतब्रूतेति भगवान्स्वयमानोऽभ्यभाषत ॥ ५८
 त्र्यम्बकेणाभ्यनुज्ञातास्ततस्ते स्वस्थचेतसः ।
 नमो नमो नमस्तेऽस्तु प्रभो इत्यब्रुवन्मवम् ॥ ५९
 नमो देवाधिदेवाय प्रियाधाम्नेऽतिमन्यवे ।
 प्रजापतिमखन्नाय प्रजापतिभिरीड्यते ॥ ६०
 नमः स्तुताय स्तुत्याय स्तूयमानाय शंभवे ।
 विलोहिताय रुद्राय नीलग्रीवाय शूलिने ॥ ६१
 अमोघाय मृगाक्षाय प्रवरायुधयोधिने ।
 अर्हाय चैव शुद्धाय क्षयाय क्रथनाय च ॥ ६२
 दुर्वारणाय शुक्राय ब्रह्मणे ब्रह्मचारिणे ।
 ईशानायाप्रमेयाय निहन्त्रे चर्मवाससे ॥ ६३
 तपोरताय पिङ्गाय व्रतिने कृत्तिवाससे ।
 कुमारपित्रे त्र्यक्षाय प्रवरायुधधारिणे ॥ ६४
 प्रपन्नार्तिविनाशाय ब्रह्मद्विदसङ्घघातिने ।
 वनस्पतीनां पतये वनानां पतये नमः ॥ ६५
 गवां च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः ।
 नमोस्तु ते ससैन्याय त्र्यम्बकायामितौजसे ।
 मनोवाक्कर्मभिर्देवं त्वां प्रपन्नान्मजस्व नः ॥ ६६
 ततः प्रसन्नो भगवान्स्वागतेनाभिनन्द्य च ।
 प्रोवाच व्येतु वस्त्रासो ब्रूत किं करवाणि वः ॥ ६७
 'देवाः शर्वस्य वचनं श्रुत्वा हर्षमुपागताः ॥' ६८

सत्कृत्य शंकरं प्राह ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ १
 इमान्यसुरदुर्गाणि लोकांस्त्रीनाक्रमन्ति हि ।

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

कश्च प्रजापतिर्घोरांस्तान्सर्वाञ्जहि मा चिरम् ॥ २
 वरातिसर्गाद्देवेश प्रजापत्यमिदं परम् ।
 मयाऽधितिष्ठता दत्तो दानवेभ्यो महान्वरः ॥ ३
 नास्त्यन्यो युधि तेषां वै निहन्ता इति नः श्रुतम् ।
 तानतिक्रान्तमर्यादान्नान्यः संहर्तुमर्हति ।
 त्वामृतं सर्वभूतेश त्वं क्षेपां प्रत्यरिर्वधे ॥ ४
 स त्वं देव प्रपन्नानां याचतां च दिवौकसाम् ।
 कुरु प्रसादं वरद दानवाञ्जहि संयुगे ॥ ५
 त्वत्प्रसादाज्जगत्सर्वं सुखमैधत मानद ।
 शरण्यस्त्वं हि देवानां वयं त्वां शरणं गताः ॥ ६
 ईश्वर उवाच ।
 हन्तव्याः शत्रवः सर्वे युष्माकमिति मे मतिः ।
 न त्वेकश्रोत्सहे हन्तुं बलिनः सुरविद्विषः ॥ ७
 ते यूयं सहिताः सर्वे मदीयेनापि तेजसा ।
 जयध्वं युधि तान्सर्वान्संघातेन महाबलान् ॥ ८
 देवा ऊचुः ।
 अस्मत्तेजोबलं यावत्तावद्भिगुणमेव वा ।
 तत्तेषामिति मन्यामो दृष्टतेजोबला हि ते ॥ ९
 ईश्वर उवाच ।
 वध्यास्ते सर्वथा पापा ये युष्मास्वपराधिनः ।
 मम तेजोबलार्धेन सर्वे मृद्वथ शत्रवान् ॥ १०
 देवा ऊचुः ।
 विभर्तुं तव तेजोर्ध्वं न शक्याम सुरेश्वर ।
 सर्वेषां नो बलार्धेन त्वमेव जहि शत्रवान् ॥ ११
 वयं च सर्वथा देव रक्षणीयास्तथैव च ।
 स नो रक्ष महादेव त्वमेव जहि शत्रवान् ॥ १२
 ईश्वर उवाच ।
 मम तेजो न शक्ता हि सर्वे धारयितुं यदि ।
 अहमेनान्वधिष्यामि युष्मत्तेजोर्ध्वसंयुतः ॥ १३
 बलार्धं यदि मे देवा न धारयितुमाहवे ।
 शक्ताः सर्वे हि संगम्य यूयं तत्प्रब्रवीमि वः ॥ १४
 समा भवन्ति मे सर्वे दानवाश्चामराश्च ये ।
 शिवोऽसि सर्वभूतानां शिवत्वं तेन मे सुराः ॥ १५
 किंत्वधर्मेण वर्तन्ते यस्मात्ते सुरशत्रवः ।

तस्माद्ब्रूया मयाप्येते युष्माकं च हितेप्सया ॥ १६
 शरणं वः प्रपन्नानां धर्मेण च जिगीषताम् ।
 साहाय्यं वः करिष्यामि निहनिष्यामि वो रिपून् ॥
 दीयतां च बलार्धं मे सर्वैरपि पृथक्पृथक् ।
 पशुत्वं चैव मे लोकाः सर्वे कल्पन्तु पीडिताः ॥ १८
 पशूनां तु पतित्वं मे भवत्वद्य दिवौकसः ।
 एवं न पापं प्राप्स्यामि पशून्हत्वा सुरद्विषः ॥ १९
 कल्पयध्वं रथं दिव्यं रथाश्चाश्वैव पारगान् ।
 धनुः शरं सारथिं च ततो जेष्यामि वो रिपून् ॥ २०
 इति श्रुत्वा वचो देवा देवदेवस्य भूपतेः ।
 विषादमगमन्सर्वे पशुत्वं प्रति शङ्किताः ॥ २१
 तेषां भावं भवो ज्ञात्वा देवस्तानब्रवीदिदम् ।
 मा वोस्तु पशुभावेऽस्मिन्भयं विबुधसत्तमाः ॥ २२
 श्रूयतां पशुभावस्य विमोक्षः क्रियतां च सः ॥ २३
 यो वः पशुपतेश्चर्यां चरिष्यति स मोक्ष्यते ।
 पशुत्वादिति सत्यं वः प्रतिजाने समागमे ॥ २४
 ये चाप्यन्ये चरिष्यन्ति व्रतं मोक्ष्यन्ति तेऽपि च ॥ २५
 नै(त्य)ष्टिकं द्वादशान्दं वा अर्धमन्दमृतुत्रयम् ।
 मासं द्वादशरात्रं वा स पशुत्वादिमोक्ष्यते ।
 तस्मात्परमिदं गुह्यं व्रतं दिव्यं चरिष्यथ ॥ २६
 तं तथेत्यब्रुवन्देवा देवदेवनमस्कृतम् ।
 ऊचुश्चेदं गृहाणेदं तेजसोऽर्धमिति प्रभुम् ॥ २७
 प्रत्युवाच तथेत्येव शूलधृद्राजसत्तम ।
 ततस्ते प्रददुः सर्वे तेजसोऽर्धं महात्मने ॥ २८
 सर्वमादाय सर्वेषां तेजसोऽर्धं दिवौकसाम् ।
 तेजसाप्यधिको भूत्वा भूयोऽप्यतिबलोऽभवत् ॥ २९
 ततः प्रभृति देवानां देवदेवोऽभवद्भवः ।
 पतिश्च सर्वभूतानां पशूनां चाभवत्तदा ॥ ३०
 तस्मात्पशुपतिश्चोक्तो भवत्सा च भवेति वै ॥ ३१
 अर्धमादाय सर्वेषां तेजसा प्रज्वलन्निव ।
 भासयामास तान्सर्वान्देवदेवो महाद्युतिः ॥ ३२
 ततोऽभिषिषिञ्चुः सर्वे सुरा रुद्रं पुरारिणम् ।
 महादेव इति ह्यासीद्देवदेवो महेश्वरः ॥ ३३

षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

देवानामाज्ञया विश्वकर्मणा भूम्यादिसाधने रुद्राय रथनिर्माणम् ॥ १ ॥

दुर्योधन उवाच ।

तेजसोऽर्थं सुरा दत्त्वा शंकराय महात्मने ।
पशुत्वमपि चोपेत्य विश्वकर्मणमव्ययम् ॥ १
ऊचुः सर्वे समाभाष्य रथः संकल्प्यतामिति ।
विश्वकर्माऽपि संचिन्त्य रथं दिव्यमकल्पयत् ॥ २
समेतां पृथिवीं देवीं विशालां पुरमालिनीम् ।
सपर्वतवनद्वीपां चक्रे भूतधरां रथम् ॥ ३
ईषां नक्षत्रवंशं च छत्रं मेरुमहागिरिम् ।
अनेकद्रुमसंछन्नं रत्नाकरमनुत्तमम् ॥ ४
हिमवन्तं च विन्ध्यं च नानाद्रुमलताकुलम् ।
अवस्करं प्रतिष्ठानं कल्पयामास वै तदा ॥ ५
अस्तंगिरिमधिष्ठानं नानाद्रिजगणायुतम् ।
चकार भगवांस्त्वष्टा उदयं रथकूबरम् ॥ ६
मीननक्रशपावासं दानवालयमुत्तमम् ।
समुद्रमक्षं विदधे पत्तनाकरशोभितम् ॥ ७
चक्रं चक्रे चन्द्रमसं तारकागणमण्डितम् ।
दिवाकरं चाप्यपरं चक्रं चक्रेऽशुमालिनम् ॥ ८
गङ्गां सरस्वतीं तूणीं चक्रे विश्वकृदव्ययः ।
अलंकारा रथस्यासन्नापगाः सरितस्तथा ॥ ९
त्रीनत्रीन्मन्त्रवक्त्रे रथस्याथ त्रिवेशुकम् ।
अनुकर्षात्रये दीप्तान्वरूथांश्चापि तारकाः ॥ १०
ओषधीर्वीरुधश्चैव घण्टाजालं च भानुमत् ।
अलं चकार च रथं मासपक्षर्तुभिर्विभुः ॥ ११
अहोरात्रैः कलाभिश्च काष्ठाभिरयनैस्तथा ।
घां युगं युगपर्वाणि संवर्तकबलाहकान् ॥ १२
शम्यां धृतिं च मेघां च स्थितिं सज्जतिमेव च ।
ऋग्वेदं सामवेदं च धुर्यावश्वावकल्पयत् ॥ १३
पृष्ठाश्वौ तु यजुर्वेदः कल्पितोऽथर्वणस्तथा ।
अश्वानां चाप्यलंकारं विदधे पदसंचयम् ॥ १४
सिनीवालीमनुमतिं कुहूं राकां च सुप्रभाम् ।
योक्ताणि चक्रे चाश्वानां कूश्माण्डांश्चापि पद्मगान्
तालपृष्ठोऽथ नहुषः कार्कोटकधनंजयौ ।

इतरे चाभवन्नागा हयानां वाहबन्धनम् ॥ १६
अभीश्वः षडङ्गानि कल्पितानि महीपते ।
ओंकारः कल्पितस्तस्य प्रतोदो विश्वकर्मणा ॥ १७
यज्ञाः सर्वे पृथक्कृत्वा रथाङ्गानि च भागशः ।
अधिष्ठानं मनश्चासीत्परिरध्या सरस्वती ॥ १८
नानावर्णानि शस्त्राणि पताकाः पवनेरिताः ।
विद्युदिन्द्रधनुर्युक्तं रथं दीप्त्या व्यदीपयत् ॥ १९
वर्म योद्धुं च विहितं नमो ग्रहगणाकुलम् ।
अभेद्यं भानुमक्षित्रं कालचक्रपरिक्षतम् ॥ २०
एवमस्मिन्महाराज कल्पिते रथसत्तमे ।
त्वष्ट्रा मनुजशार्दूल द्विषतां भयवर्धने ॥ २१
स्वान्यायुधानि दिव्यानि न्यदधाच्छंकरो रथे ।
ध्वजयष्टिं वियत्कृत्वा स्थापयामास गोष्ठ्यम् ॥ २२
ब्रह्मदण्डः कालदण्डो रुद्रदण्डश्च ते ज्वराः ।
परिष्कारा रथस्यासन्समन्तादिशमुद्धताः ॥ २३
विचित्रमृतुभिः षड्भिः कृत्वा संवत्सरं धनुः ।
छायामेवात्मनश्चक्रे धनुर्ज्यामक्षयां ध्रुवाम् ॥ २४
कालो हि भगवानुद्रस्तथ संवत्सरं धनुः ।
तस्माद्रौद्री कालरात्री ज्या कृता धनुषो जरा ॥ २५
ततो रथे रथाश्वास्तानृषयः समयोजयन् ।
एकैकशः सुसंहृष्टानादाय सुधृतव्रताः ॥ २६
दक्षिणस्यां धुरि कृत ऋग्वेदो मन्त्रपारगैः ।
सव्यतः सामवेदश्च युक्तो राजन्महर्षिभिः ॥ २७
पार्थिदक्षिणतो युक्तो यजुर्वेदः सुरद्विजैः ।
इतरस्यां तथा पार्थ्या युक्तो राजन्नथर्वणः ॥ २८
एवं ते वाजिनो युक्ता यज्ञविद्भिस्तथा रथे ।
अशोभन्त तथा युक्ता यथैवाध्वरमध्यगाः ॥ २९
कल्पयित्वा रथं दिव्यं ततो बाणमकल्पयत् ।
चिन्तयित्वा हरिं विष्णुमव्ययं यज्ञवाहनम् ॥ ३०
शरं संकल्पयांचक्रे विश्वकर्मा महामनाः ।
तस्य वाजाश्च पुङ्खं च कल्पयामास वै तदा ॥ ३१
पुण्यगन्धर्वहं राजञ्चसन्नं राजसत्तम ।

अग्नीषोमौ शरमुखे कल्पयामास वै तदा ॥ ३२
 अग्नीषोमात्मकं कृत्स्नमुच्यते वैष्णवं जगत् ।
 विष्णुरात्मा भगवतो भवस्यामिततेजसः ॥ ३३
 तस्माद्वनुज्यासंस्पर्शं स विषेहे शरस्य वै ।
 तस्मिञ्शरे तीक्ष्णमन्युमष्टुश्रुःसहं प्रभुः ॥ ३४
 भृग्वक्त्रिरोमन्युभवः क्रोधाश्रितिदुःसहः ।
 स नीललोहितो धूम्रः कृत्तिवासा भयानकः ॥ ३५
 आदित्यायुतसंकाशस्तेजोज्वालावृतो भवः ।
 दुश्चर्यच्यावको जेता हन्ता ब्रह्माद्विषां वरः ॥ ३६
 तस्याङ्गानि समाश्रित्य स्थितं विश्वमिदं जगत् ।

जङ्गमाजङ्गमं राजञ्छुभेऽद्भुतदर्शनम् ॥ ३७
 दृष्ट्वा तु तं रथं दिव्यं कवची स शरासनी ।
 आददे स शरं दिव्यं सोमविष्णवश्रिवायुजम् ॥ ३८
 तमादाय महादेवस्त्रासयन्दैत्यदानवान् ।
 आरुरोह तदा यत्तः कम्पयन्निव रोदसी ॥ ३९
 महर्षिभिः स्तूयमानो बन्धमानश्च बन्दिभिः ।
 उपनृत्तश्चाप्सरसां गणैर्नृत्तविशारदैः ॥ ४०
 स शोभमानो वरदः खड्गी बाणी शरासनी ।
 हसन्निवाब्रवीद्देवः सारथिः को भवेदिति ॥ ४१

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

देवानां प्रार्थनया ब्रह्मणा रुद्ररथसारथ्यकरणम् ॥ १ ॥ रुद्रेण त्रिपुरदहनम् ॥ २ ॥ दुर्योधनेन दृष्टान्तप्रदर्शनपूर्वकं
 शस्त्रं प्रति कर्णरथसारथ्यकरणप्रार्थना ॥ ३ ॥

दुर्योधन उवाच ।

तमब्रुवन्देवगणा यं भवान्संनियोक्ष्यते ।
 स भविष्यति देवेश सारथिस्ते न संशयः ॥ १
 तानब्रवीन्महादेवो मत्तः श्रेष्ठतरो हि यः ।
 तं सारथिं कुरुध्वं वै स्वयं संचिन्त्य मा चिरम् ॥ २
 एतच्छ्रुत्वा वचो देवाः सर्वे गत्वा पितामहम् ।
 ग्रणिपत्योचुरेकाग्राः प्रसाधैर्न महर्षिभिः ॥ ३
 त्वया यत्कथितं देव त्रिदशारिनिबर्हणे ।
 तथा तत्कृतमस्माभिः प्रसन्नश्च वृषध्वजः ॥ ४
 रथश्च विहितोऽस्माभिर्विचित्रायुधसंवृतः ।
 सारथिं च न जानीमः कः स्यात्तस्मिन्नयोत्तमे ॥ ५
 तस्माद्विधीयतां कश्चित्सारथिर्देवसत्तम ।
 सफलां तां गिरं देव कर्तुमर्हसि नो विभो ।
 एवमस्मासु हि पुरा भगवन्मुक्तवानसि ॥ ६
 सदैव युक्तो रथसत्तमो वै
 दुराधर्षो द्रावणः शात्रवाणाम् ।
 पिनाकधन्वा विहितोऽत्र योद्धा
 विभीषयन्दानवानुद्यतोऽसौ ॥ ७
 तथैव वेदाश्च ह्या रथाग्र्य
 धरा सशैला च रथो महात्मनः ।

नक्षत्रवंशानुगतो वरुथी

यस्मिन्योद्धा सारथिनाऽभिरक्ष्यः ॥ ८
 तत्र सारथिरेष्टव्यः सर्वैरेतैर्विशेषवान् ॥ ९
 तं प्रविष्टा रथं देवा रथयोद्धारमेव च ।
 कवचानि च शस्त्राणि कार्मुकं च पितामह ॥ १०
 त्नामृते सारथिं तत्र नान्यं पश्यामहे वयम् ।
 त्वं हि सर्वैर्गणैर्युक्तो देवताभ्योऽधिकः प्रभो ॥ ११
 त्वं देव शक्तो लोकेऽश नियन्तुं प्रदुतानिमान् ।
 वेदाश्च सोपनिषदः सारथिर्भव नः स्वयम् ॥ १२
 योद्धुं बलेन वीर्येण सत्वेन विनयेन च ।
 अधिकः सारथिः कार्यो नास्ति चान्योऽधिको भवात्
 स भवांस्तारयत्वस्मान्कुरु सारथ्यमव्यय ।
 भवानभ्यधिकस्त्वत्तो नान्योस्ति भविता त्विह ॥ १४
 त्वं हि देवेश सर्वैस्तु विशिष्टो वदतां वर ।
 तं रथं त्वं समारुह्य संयच्छ परमान्हयान् ॥ १५
 तव प्रसादाद्ध्येयुर्देव दैवतकण्टकाः ।
 स नो रक्ष महाबाहो दैत्येभ्यो महतो भयात् ॥ १६
 त्वं हि नो गतिरव्यग्र त्वं नो गोप्ता महाव्रत ।
 त्वत्प्रसादात्सुराः सर्वे पूज्यन्ते त्रिदिवे प्रभो ॥ १७
 इति ते शिरसाऽगच्छंस्त्रिलोकेशं पितामहम् ।

देवाः प्रसादयामासुः सारथ्यायेति नः श्रुतम् ॥ १८
ब्रह्मोवाच ।

एवमेतत्सुरास्तथ्यं नान्यस्त्वभ्यधिको भवात् ।
सारथित्वं करिष्यामि शंकरस्य महात्मनः ॥ १९
सर्वथा रथिनः श्रेयान्कर्तव्यो रथसारथिः ।
तस्मादेतद्यथातत्त्वं ज्ञात्वा युष्मांश्च संगतान् ।
संयच्छामि ह्यानेप विबुधाय कपर्दिने ॥ २०
दुर्योधन उवाच ।

एवमुक्त्वा जटाभारं संयम्य प्रपितामहः ।
परिधायाजिनं गाढं संन्यस्य च कमण्डलुम् ।
प्रतोदपाणिर्भगवानारुरोह रथं तदा ॥ २१
सारथौ कल्पिते देवैरीशानस्य महात्मनः ।
तस्मिन्नारोहति रथं कल्पितं लोकसंभृतम् ।
शिरोभिः पतिता भूमौ तुरगा वेदसंभृताः ॥ २२
उभाभ्यां लोकनाथाभ्यामास्थितं रथसत्तमम् ।
बोहुं न शक्ता वेदाश्चा ज्ञानुभ्यामपतन्महीम् ॥ २३
अभीशुभिस्तु भगवानुद्यम्य च हयान्विभुः ।
अस्तु वीर्यं च शौर्यं च वेदाश्चानामिति प्रभुः ।
रथं संचोदयामास देवानां प्रभुरव्ययः ॥ २४
ततोऽधिरूढे वरदे रथं पशुपतिस्तदा ।
साधुसाध्विति देवेशं स्तयमानोऽभ्यभाषत ॥ २५
याहि देव यतो दैत्याश्चोदयाश्चानरिदम ।
पश्य बाहोर्बलं मेऽद्य निम्नतः शात्रवात्रणे ॥ २६
ततोऽश्वाश्चोदयामास मनोमारुतरंहसः ।
पुराण्युद्दिश्य स्वस्थानि दानवानां तरसिनाम् ॥ २७
ततस्ते सहस्रोत्पत्य वेदाख्या रथवाजिनः ।
क्षणेन तेन दैत्यानां पुराणि प्रापयन्हरम् ॥ २८
अथर्वाङ्गिरसौ चास्तां चक्ररक्षौ महात्मनः ।
अथाधिज्यं धनुः कृत्वा शर्वः संधाय तं शरम् ।
युक्त्वा पाशुपतास्त्रेण त्रिपुरं समचिन्तयत् ॥ २९
तस्मिन्स्थिते ततो राजमुद्रे सञ्जितकार्मुके ।
पुराणि तेन कालेन जग्मुरेकत्वमाशु वै ॥ ३०
एकीभावं गते चैव त्रिपुरत्वमुपागते ।
बभूव तुमुलो हर्षो देवतानां महात्मनाम् ॥ ३१

ततो देवगुणाः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ।
जयेति वाचो मुमुक्षुः संस्तुवन्तो महेश्वरम् ॥ ३२
ततोऽग्रतः प्रादुरभूत्रिपुरं जघ्नुषोऽसुरान् ।
अनिर्देश्याम्यवपुषो देवस्यासह्यतेजसः ॥ ३३
त्रीणि दृष्ट्वैव संस्थानि पुराण्यथ पिनाकधृत् ।
स तद्विकृष्य भगवान्दिव्यं लोकेश्वरो धनुः ।
त्रैलोक्यसारं तमिषुं मुमोच त्रिपुरं प्रति ॥ ३४
एकबाणेन तं देवस्त्रिपुरं परमेश्वरः ।
निजघ्ने सासुरगणं देवदेवो महेश्वरः ॥ ३५
बाणतेजोभिदग्धं तद्विप्रकीर्णं सहस्रधा ।
महदार्तस्वरं कृत्वा नावशेषमुपागतम् ।
मद्रेण सासुरगणं प्रापतत्पश्चिमार्णवे ॥ ३६
एवं हि त्रिपुरं दग्धं दानवाश्चाप्यशेषतः ।
महेश्वरेण क्रुद्धेन त्रैलोक्यस्य हितैषिणा ॥ ३७
स चात्मक्रोधजो बहिर्देहेत्युक्तो निवारितः ।
त्रैलोक्यमविशेषेण पुनर्दग्धुं प्रचक्रमे ॥ ३८
कालाग्निमिव निर्दग्धुमुत्थितं तं पुनः पुनः ।
माकार्पाभिसंसाह्लोकानिति त्र्यक्षोऽब्रवीद्वचः ॥ ३९
ततः प्रकृतिमापन्ना देवलोकास्तथर्षयः ।
तुष्टुवर्वाग्भिरग्न्याभिः स्थाणुं त्रिपुरवैरिणम् ॥ ४०
तेऽनुज्ञाता भगवता सर्वे जग्मुर्यथागतम् ।
कृतकामाः प्रसन्नेन प्रजापतिमुखाः सुराः ॥ ४१
एवं रुद्रस्य कृतवान्सारथ्यं तु पितामहः ।
संयच्छ तुरगानस्य राधेयस्य महात्मनः ॥ ४२
त्वं हि कृष्णाच्च कर्णाच्च फलगुणाच्च गुणाधिकः ।
बलतो रूपतो योगादस्त्रसंपद एव च ॥ ४३
समासक्तं महीपाल कुरु मे हितमीप्सितम् ।
युद्धे ह्ययं रुद्रकल्पस्त्वं च ब्रह्मसमोऽनघ ।
तस्माच्छक्तौ युवां जेतुं मञ्चवृन्दिवि वा सुरान् ॥ ४४
स यथा श्रुत्य कर्णोऽयं श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
प्रमथ्य हन्यात्कौन्तेयं तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ ४५
त्वयि राज्यं सुखं चैव जीवितं जयमेव च ।
समासक्तं महीपाल कुरु मे हितमीप्सितम् ॥ ४६
संयच्छास्य हयात्राजन्मत्प्रियार्थं परंतप ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महामारुते कर्णपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

दुर्योधनेन कर्णसारथ्ये शङ्कमानं शङ्क्यमिति परशुरामचरित्रकीर्तनपूर्वकं कर्णस्य तदन्तेवासित्वादिगुणवत्तया तत्सारथ्य-
करणे दोषाभावप्रतिपादनम् ॥ १ ॥

दुर्योधन उवाच ।

इमं चाप्यपरं भूय इतिहासं निबोध मे ।
पितुर्मम सकाशे वै ब्राह्मणः प्राह धर्मवित् ॥ १
श्रुत्वा चैतद्वचश्चित्रं हेतुकार्यार्थतत्त्ववित् ।
कुरु शल्यं विनिश्चित्य मा भूदत्र विचारणा ॥ २
भार्गवाणां कुले जातो जमदग्निर्महातपाः ।
तस्य रामेति विख्यातः पुत्रस्तेजोगुणान्वितः ॥ ३
स तीव्रं तप आस्थाय संप्रसादितवान्भवम् ।
अस्त्रहेतोः प्रसन्नात्मा नियतः संयतेन्द्रियः ॥ ४
तस्मै तुष्टो महादेवो भक्त्या च प्रशमेन च ।
हृद्रतं चास्य विज्ञाय दर्शयामास शंकरः ।
प्रत्यक्षेण महादेवः स्वां तनुं सर्वशंकरः ॥ ५
शंकर उवाच ।
राम तुष्टोऽसि भद्रं ते विदितं तव चेप्सितम् ।
कुरुष्व पूतमात्मानं सर्वमेतदवाप्स्यसि ॥ ६
दास्यामि ते तदाऽस्त्राणि यदा पूतो भविष्यसि ।
अपात्रमसमर्थं च दहन्त्यस्त्राणि भार्गव ॥ ७
इत्युक्तो जामदग्न्यस्तु देवदेवेन शूलिना ।
प्रत्युवाच महात्मानं शिरसाऽवनतः प्रभुम् ॥ ८
यदा जानासि देवेश पात्रं मामस्त्रधारणे ।
तदा शुश्रूषतेऽस्त्राणि भवान्मे दातुमर्हति ॥ ९
ततः स तपसा चैव व्रतेन नियमेन च ।
पूजोपहारबलिभिर्होममन्त्रपुरस्कृतैः ॥ १०
समाराधितवाञ्छर्व बहुवर्षगणांस्तदा ।
प्रसन्नश्च महादेवो भार्गवस्य महात्मनः ॥ ११
असकृच्चान्नवीतस्य गुणान्देव्याः सकाशतः ।
भक्तिमानेष सततं मयि रामो दृढव्रतः ॥ १२
एवमस्य गुणान्प्रीतो बहुशो कथयद्विशुः ।
देवतानां पिदृणां च समक्षमरिसूदन ॥ १३
एतस्मिन्नेव काले तु दैत्या ह्यासन्महाबलाः ।

तैस्तदा दर्पमोहाद्वै अबाध्यन्त दिवौकसः ॥ १४
ततः संभूय विबुधास्तान्हन्तुं कृतनिश्चयाः ।
चक्रुः शत्रुवधे यत्नं दैत्याञ्जेतुमशक्नुवन् ॥ १५
अभिगम्य ततो देवा महेश्वरमुमापतिम् ।
प्रासादयन्तदा भक्त्या जहि शत्रुगणानिति ॥ १६
प्रतिज्ञाय ततो देवो देवतानां रिपुक्षयम् ।
रामं भार्गवमाहूय सोऽभ्यभाषत शंकरः ॥ १७
रिपून्भार्गव देवानां जहि सर्वान्समागतान् ।
लोकानां हितकामार्थं मत्प्रियार्थं तथैव च ॥ १८
परशुराम उवाच ।
का शक्तिर्मम देवेश अकृतास्त्रस्य संयुगे ।
निहन्तुं दानवान्सर्वान्कृतास्त्रान्युद्धदुर्मदान् ॥ १९
ईश्वर उवाच ।
गच्छ त्वं मदनुज्ञानाग्निहनिष्यसि शात्रवान् ।
विजित्य च रिपून्सर्वान्गुणान्प्राप्स्यसि पुष्कलान् ॥
दुर्योधन उवाच ।
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं प्रतिगृह्य च सर्वशः ।
रामः कृतस्त्रस्त्ययनः प्रययौ दानवान्प्रति ॥ २१
ततोऽजयदेवेशत्रून्महादर्पबलान्वितान् ।
वज्राशनिसमस्पृशैः प्रहारेरेव भार्गवः ॥ २२
स दानवैः क्षततनुर्जामदग्न्यो नृपोत्तम ।
संस्पृष्टः स्थाणुना सद्यो निर्व्रणः समपद्यत ॥ २३
प्रीतश्च भगवान्देवः कर्मणा तेन तस्य वै ।
वरान्प्रादाद्बहुविधान्भार्गवाय महात्मने ॥ २४
उक्तश्च प्रीतियुक्तेन देवदेवेन शूलिना ॥ २५
निपाताच्च शस्त्राणां शरीरे याऽभवद्बुजा ।
तया ते मानुषं कर्म व्यपोहं भृगुनन्दन ।
गृहाणास्त्राणि दिव्यानि मत्सकाशाद्यथेप्सितं २६
ततोऽस्त्राणि समग्राणि वरांश्च मनसेप्सितान् ।
लब्ध्वा बहुविधान्नामः प्रणम्य शिरसा शिवम् ।

अनुज्ञां प्राप्य देवेशाज्जगाम स महातपाः ॥ २७
 एवमेतत्पुरावृत्तं तथा कथितवानृषिः ॥ २८
 भार्गवोऽपि ददौ सर्वं धनुर्वेदं महात्मने ।
 कर्णाय पुरुषव्याघ्रः सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ २९
 वृजिनं न भवेत्किंचिदस्य कर्णस्य पार्थिव ।
 सूतेन वर्धितो नित्यं न सूतो नृप एव सः ॥ ३०
 विशुद्धयोनिं विज्ञाय दिव्यान्यस्त्राप्यदाद्भुगुः ।
 नापि सूतकुले जातं मन्ये कर्णं कथंचन ।
 देवपुत्रमहं मन्ये क्षत्रियाणां कुलोद्भवम् ॥ ३१

विसृष्टमविबोधार्थं कुलस्येति मतिर्मम ।
 सर्वथा न ह्यसौ शल्य कर्णः सूतकुलोद्भवः ॥ ३२
 सकुण्डलं सकवचं दीर्घबाहुमरिंदमम् ।
 कथमादित्यसंकाशं मृगी सिंहं प्रसूयते ॥ ३३
 पश्य ह्यस्य भुजौ पीनौ नागराजकरोपमौ ।
 वक्षः पश्य विशालं च सर्वशस्त्रसहं रणे ॥ ३४
 न त्वेव प्राकृतः कश्चित्कर्णो वैकर्तनो वृषा ।
 महात्मा ह्येष राजेन्द्र रामशिष्यः प्रतापवान् ॥ ३५

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

दुर्योधनप्रार्थितेन शल्येन समयकरणपूर्वकं कर्णरथसारथ्यस्वीकरणम् ॥ १ ॥

दुर्योधन उवाच ।
 एवं स भगवान्देवः सर्वलोकपितामहः ।
 सारथ्यमकरोत्तत्र ब्रह्मा रुद्रोऽभवद्रथी ॥ १
 रथिनोऽभ्यधिको वीर कर्तव्यो रथसारथिः ।
 तस्मात्त्वं पुरुषव्याघ्र नियच्छ तुरगान्युधि ॥ २
 यथा देवगणैस्तत्र वृतो यत्नात्पितामहः ।
 तथाऽस्माभिर्मवान्यत्नात्कर्णादभ्यधिको वृतः ॥ ३
 यथा देवैर्महाराज ईश्वरादधिको वृतः ।
 तथा भवानपि क्षिप्रं रुद्रसंघं पितामहः ।
 नियच्छ तुरगान्युद्धे राधेयस्य महाश्रुते ॥ ४
 शल्य उवाच ।
 मयाप्येतन्नरश्रेष्ठ बहुशो नरसिंहयोः ।
 कथ्यमानं श्रुतं दिव्यमाख्यानमतिमानुषम् ॥ ५
 यथा च चके सारथ्यं भवस्य प्रपितामहः ।
 यथाऽसुराश्च निहता इषुणैकेन भारत ॥ ६
 कृष्णस्य चापि विदितं सर्वमेतत्पुरा ह्यभूत् ॥ ७
 यथा पितामहो जज्ञे भगवान्सारथिस्तदा ।
 अनागतमतिक्रान्तं वेद कृष्णोऽपि तत्त्वतः ॥ ८
 एतदर्थं विदित्वाऽपि सारथ्यमुपजग्मिवान् ।

स्वयंभूरिव रुद्रस्य कृष्णः पार्थस्य भारत ॥ ९
 यदि हन्याच्च कौन्तेयं सूतपुत्रः कथंचन ।
 दृष्ट्वा पार्थं हि निहतं स्वयं योत्स्यति केशवः ॥ १०
 शङ्खचक्रगदापाणिर्धक्ष्यते तव वाहिनीम् ।
 न चापि तस्य क्रुद्धस्य वार्ष्णेयस्य महात्मनः ।
 स्थास्यते प्रत्यनीकेषु कश्चिदत्र नृपस्तव ॥ ११
 सञ्जय उवाच ।
 तं तथा भाषमाणं तु मद्राजमरिंदमः ।
 प्रत्युवाच महाबाहुरदीनात्मा सुतस्तव ॥ १२
 मावमंस्था महाबाहो कर्णं वैकर्तनं रणे ।
 सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं सर्वशास्त्रार्थपारगम् ॥ १३
 यस्य ज्यातलनिर्घोषं श्रुत्वा भयकरं महत् ।
 पाण्डवेयानि सैन्यानि विद्रवन्ति दिशो दश ॥ १४
 प्रत्यक्षं ते महाबाहो यथा रात्रौ घटोत्कचः ।
 मायाशतानि कुर्वाणो हतो मायापुरस्कृतः ॥ १५
 न चातिष्ठत बीभत्सुः प्रत्यनीके कथंचन ।
 एतांश्च दिवसान्सर्वान्भयेन महता वृतः ॥ १६
 भीमसेनश्च बलवान्धनुष्कोट्याभिचोदितः ।
 उक्तश्च संज्ञया राजन्मूढ औदारिको यथा ॥ १७

नरसिंहयोः कृष्णार्जुनयोः । अतस्तयोः साम्यं मम कीर्तिकर-

मेवेति भावः । सुरसिंहयोरिति पाठे रुद्रपितामहयोः ॥ ५ ॥

माद्रीपुत्रौ तथा शूरो येन जित्वा महारणे ।
 कमप्यर्थं पुरस्कृत्य न हतौ युधि मारिष ॥ १८
 येन वृष्णिप्रवीरस्तु सात्यकिः सात्वतां वरः ।
 निर्जित्य समरे शूरो विरथश्च बलात्कृतः ॥ १९
 सञ्जयाश्चेतरे सर्वे धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
 असकृन्निर्जिताः सङ्क्षेपे समयमानेन संयुगे ॥ २०
 तं कथं पाण्डवा युद्धे विजेष्यन्ति महारथम् ।
 यो हन्यात्समरे क्रुद्धो वज्रहस्तं पुरंदरम् ॥ २१
 त्वं च सर्वास्त्रविद्वीरः सर्वविद्यास्त्रपारगः ।
 बाहुवीर्येण ते तुल्यः पृथिव्यां नास्ति कश्चन ॥ २२
 त्वं शल्यभूतः शत्रूणामविषहः पराक्रमे ।
 ततस्त्वमुच्यसे राजञ्शल्य इत्यरिसूदन ॥ २३
 तव बाहुबलं प्राप्य न श्रेकुः सर्वसात्वताः ।
 तव बाहुबलाद्राजन्किं नु कृष्णो बलाधिकः ॥ २४
 यथा हि कृष्णेन बलं धार्यं वै फल्गुने हते ।
 तथा कर्णात्ययीभावे त्वया धार्यं महद्बलम् ॥ २५
 किमर्थं समरे सैन्यं वासुदेवो न्यवारयत् ।
 किमर्थं च भवान्सैन्यं न हनिष्यति मारिष ॥ २६
 त्वत्कृते पदवीं गन्तुमिच्छेयं युधि मारिष ।
 सोदराणां च वीराणां सर्वेषां च महीक्षिताम् ॥ २७
 शल्य उवाच ।
 यन्मां ब्रवीषि गान्धारे अग्रे सैन्यस्य मानद ।
 विशिष्टं देवकीपुत्रात्प्रीतिमानस्म्यहं त्वयि ॥ २८
 एष सारथ्यमातिष्ठे राधेयस्य यशस्विनः ।
 युध्यतः पाण्डवाभ्येण यथा त्वं वीर मन्यसे ॥ २९
 समयश्च हि मे वीर कश्चिद्वैकर्तनं प्रति ।
 उत्सृजेयं यथाश्रद्धमहं वाचोऽस्य सन्निधौ ॥ ३०
 सञ्जय उवाच ।
 तथेति राजन्पुत्रस्ते सह कर्णेन मारिष ।
 अब्रवीन्मद्राजानं सर्वक्षत्रस्य सन्निधौ ॥ ३१
 सारथ्यस्याभ्युपगमाञ्छल्येनाश्वासितस्तदा ।
 दुर्योधनस्तदा हृष्टः कर्णं तमभिपस्रजे ॥ ३२

अब्रवीच्च पुनः कर्णं स्तूयमानः सुतस्तव ।
 जहि पार्थात्रणे सर्वान्महेन्द्रो दानवानिव ॥ ३३
 स शल्येनाभ्युपगते हयानां संनियच्छने ।
 कर्णो हृष्टमना भूयो दुर्योधनमभाषत ॥ ३४
 नातिहृष्टमना शेष मद्रराजोऽभिभाषते ।
 राजन्मधुरया वाचा पुनरेनं ब्रवीहि वै ॥ ३५
 ततो राजा महाप्राज्ञः सर्वास्त्रकुशलो बली ।
 दुर्योधनोऽब्रवीच्छल्यं मद्रराजं महीपतिम् ॥ ३६
 पूरयन्निव घोषेण मेघगम्भीरया गिरा ।
 शल्य कर्णोऽर्जुनेनाद्य योद्धव्यमिति मन्यते ॥ ३७
 तस्य त्वं पुरुषव्याघ्र नियच्छ तुरगान्युधि ।
 कर्णो हत्वेतरान्सर्वान्फलगुनं हन्तुमिच्छति ।
 तस्याभीपुग्रहे राजन्प्रायेचे तां पुनः पुनः ॥ ३८
 पार्थस्य सचिवः कृष्णो यथाऽभीपुग्रहो वरः ।
 तथा त्वमपि राधेयं सर्वतः परिपालय ॥ ३९
 सञ्जय उवाच ।
 ततः शल्यः परिष्वज्य सुतं ते वाक्यमब्रवीत् ।
 दुर्योधनमभिप्रपन्नं ग्रीतो मद्राधिपस्तदा ॥ ४०
 शल्य उवाच ।
 एवं चेन्मन्यसे राजन्गान्धारे प्रियदर्शन ।
 तस्मात्ते यत्प्रियं किञ्चित्तत्सर्वं करवाण्यहम् ॥ ४१
 यत्रासि भरतश्रेष्ठ योग्यः कर्मणि कर्हिचित् ।
 तत्र सर्वात्मना युक्तो वक्ष्ये कार्यं परंतप ॥ ४२
 यत्तु कर्णमहं ब्रूयां हितकामः प्रियाप्रिये ।
 मम तत्क्षमतां सर्वं भवान्कर्णश्च सर्वशः ॥ ४३
 कर्ण उवाच ।
 ईशानस्य यथा ब्रह्मा यथा पार्थस्य केशवः ।
 तथा नित्यं हिते युक्तो मद्रराज भवस्व नः ॥ ४४
 शल्य उवाच ।
 आत्मनिन्दात्मपूजा च परनिन्दा परस्तवः ।
 अनाचरितमार्याणां वृत्तमेतच्चतुर्विधम् ॥ ४५
 यत्तु विद्वन्प्रवक्ष्यामि प्रत्ययार्थमहं तव ।

किमर्थमिति । सारथ्यमात्रं प्रतिज्ञाय प्रातिभयं चेत्कृष्णः
 दुर्योत्तर्हि त्वं युध्यन् तद्वन्मिथ्याप्रतिज्ञो न भविष्यसीति भावः
 ॥ २६ ॥ पदवीमावृण्यम् ॥ २७ ॥ वक्ष्ये बोधास्मि ॥ ४२ ॥

आत्मनिन्दापरस्तवावपि श्रेयसां निन्द्यै किमुतात्मपूजापरनिन्दे ।
 तदुभयमहं करोमीति भावः ॥ ४५ ॥

आत्मनः स्तवसंयुक्तं तन्निबोध यथातथम् ॥ ४६
अहं शक्रस्य सारथ्ये योग्यो मातलिवत्प्रभो ।
अप्रमादात्प्रयोगाच्च ज्ञानविद्याचिकित्सनैः ४७

ततः पार्थेन संग्रामे युध्यमानस्य तेऽनघ ।
बाहयिष्यामि तुरगान्विज्वरो भव सूतज ॥ ४८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

शल्येन सारथीभूयाधिष्ठितं रथमभिष्टाय कर्णस्य रणाय निर्माणम् ॥ १ ॥

दुर्योधन उवाच ।

अयं ते कर्ण सारथ्यं मद्रराजः करिष्यति ।
कृष्णादभ्यधिको यन्ता देवेशस्येव मातलिः ॥ १
यथा हरिहयैर्युक्तं संगृह्णाति स मातलिः ।
शल्यस्तथा तवाधार्यं संयन्ता रथवाजिनाम् ॥ २
योधे त्वयि रथस्ये च मद्रराजे च सारथौ ।
रथश्रेष्ठो ध्रुवं सङ्ख्ये पार्थानभिभविष्यति ॥ ३
सञ्जय उवाच ।

ततो दुर्योधनो भूयो मद्रराजं तरस्विनम् ।
उवाच राजन्संग्रामेऽभ्युषिते पर्युपस्थिते ॥ ४
कर्णस्य यच्छ संग्रामे मद्रराज हयोत्तमान् ।
तयाऽभिगुप्तो राधेयो विजेष्यति धनंजयम् ॥ ५
इत्युक्तो रथमास्थाय तथेति प्राह भारत ।
शल्येऽभ्युपगते कर्णः सारथिं सुमनाऽब्रवीत् ॥ ६
त्वं सूत स्यन्दनं मह्यं कल्पयेत्यसकृच्चरन् ॥ ७
ततो जैत्रं रथवरं गन्धर्वनगरोपमम् ।
विधिवत्कल्पितं भद्रं जयेत्युक्त्वा न्यवेदयत् ॥ ८
तं रथं रथिनां श्रेष्ठः कर्णोऽभ्यर्च्य यथाविधि ।
संपादितं ब्रह्मविदा पूर्वमेव पुरोधसा ॥ ९
कृत्वा प्रदक्षिणं यत्नादुपस्थाय च भास्करम् ।
समीपस्थं मद्रराजमारोह तमथाब्रवीत् ॥ १०
ततः कर्णस्य दुर्धर्षं स्यन्दनप्रवरं महत् ।
आरूरोह महातेजाः शल्यः सिंह इवाचलम् ॥ ११
ततः शल्याश्रितं दृष्ट्वा कर्णः स्वं रथमुत्तमम् ।

अध्यतिष्ठद्यथाऽम्भोदं विद्युत्वन्तं दिवाकरः ॥ १२
तावेकरथमारूढावादित्याग्निसमत्विषौ ।
अभ्राजेतां यथा मेघं सूर्याग्नी सहितौ दिवि ॥ १३
संस्तूयमानौ तौ वीरौ तदास्तां द्युतिमत्तमौ ।
ऋत्विक्सदस्यैरिन्द्राग्नी स्तूयमानाविवाध्वरे ॥ १४
स शल्यसंगृहीताश्चे रथे कर्णः स्थितो बभौ ।
धनुर्विष्कारयन्धोरं परिवेषीव भास्करः ॥ १५
आस्थितः स रथश्रेष्ठ कर्णः शरगभस्तिमान् ।
प्रबभौ पुरुषव्याघ्रो मन्दरस्य इवांशुमान् ॥ १६
तं रथस्थं महाबाहुं युद्धायामिततेजसम् ।
दुर्योधनस्तु राधेयमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १७
अकृतं द्रोणभीष्माभ्यां दुष्करं कर्म संयुगे ।
कुरुष्वधिरथे वीर मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥ १८
मनोगतं मम ह्यासीद्भीष्मद्रोणौ महारथौ ।
अर्जुनं भीमसेनं च निहन्ताराविति ध्रुवम् ॥ १९
ताभ्यां यदकृतं वीर वीरकर्म महामृधे ।
तत्कर्म कुरु राधेय वज्रपाणिरिवापरः ॥ २०
गृहाण धर्मराजं वा जहि वा त्वं धनंजयम् ।
भीमसेनं च राधेय माद्रीपुत्रौ यमावपि ॥ २१
जयश्च तेऽस्तु भद्रं ते प्रयाहि पुरुषर्षभ ।
पाण्डुपुत्रस्य सैन्यानि कुरु सर्वाणि भस्मसात् ॥ २२
ततस्तूर्यसहस्राणि भेरीणामयुतानि च ।
वाद्यमानान्यरोचन्त मेघशब्दो यथा दिवि ॥ २३
प्रतिगृह्य तु तद्वाक्कर्म रथस्थो रथसत्तमः ।

हरिहयैरिन्द्रतुरगैर्युक्तं रथम् ॥ २ ॥ अभ्युषिते प्रातःकाले
॥ ४ ॥ त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

अप्रमादोऽवधानम् । प्रयोगोऽभ्यप्रेरणम् । ज्ञानमागामिदो-
षावेक्षणम् । विद्या तत्परिहारज्ञानम् । चिकित्सनं दोषपरि-
हारसामर्थ्यम् ॥ ४७ ॥ एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अभ्यभाषत राधेयः शल्यं युद्धविशारदम् ॥ २४
 चोदयाश्चान्महाबाहो यावद्धन्मि धनंजयम् ।
 भीमसेनं यमौ चोभौ राजानं च युधिष्ठिरम् ॥ २५
 अद्य पश्यतु मे शल्य बाहुवीर्यं धनंजयः ।
 अस्यतः कङ्कपत्राणां सहस्राणि शतानि च ॥ २६
 अद्य क्षेप्याम्यहं शल्य शरान्परमतेजनान् ।
 पाण्डवानां विनाशाय दुर्योधनजयाय च ॥ २७
 सञ्जय उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य शल्यः कर्णं वचोऽब्रवीत् ।
 कथं नु तान्महावीर्यान्पाण्डवानवमन्यसे ॥ २८
 सर्वास्त्रज्ञान्महेष्वासान्सर्वानेव महाबलान् ।
 अनिवर्तिनो महाभागानजय्यान्सत्यविक्रमान् ।

अपि सञ्जनयेयुर्ये भयं साक्षाच्छतक्रतोः ॥ २९
 यदा श्रोष्यसि निर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः ।
 राधेय पार्थधनुषस्तदा नैवं वदिष्यसि ॥ ३०
 यदा द्रक्ष्यसि भीमेन कुञ्जरानीकमाहवे ।
 विशीर्णदन्तं निहतं तदा नैवं वदिष्यसि ॥ ३१
 यदा द्रक्ष्यसि संग्रामे धर्मपुत्रं यमौ तथा ।
 शितैः पृषत्कैः कुर्वाणानभ्रच्छायामिवाश्वरे ॥ ३२
 अस्यतः क्षिण्वतश्चारील्लघुहस्तान्दुरासदान् ।
 पार्थिवानपि चान्यास्त्वं तदा नैवं वदिष्यसि ॥ ३३
 सञ्जय उवाच ।
 अनादृत्य तु तद्वाक्यं मद्वराजेन भाषितम् ।
 द्रक्ष्यस्यद्येत्यवोचत् शल्यं कर्णो जनेश्वर ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

कर्णस्य ह्यप्रयाणकाले दुर्निमित्तमाहुर्भावः ॥ १ ॥ कर्णेनात्मक्षयाघनपूर्वकं पार्यवधे प्रतिज्ञाते तदसहमानेन शल्येनाहुर्म-
 प्रसंसनपूर्वकं कर्णोपालम्भः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 दृष्ट्वा कर्णं महावीर्यं युयुत्सुं समवस्थितम् ।
 चुक्रुशुः कुरवः सर्वे हृष्टरूपाः समन्ततः ॥ १
 ततो दुन्दुभिनिर्घोषैर्भेरीणां निनदेन च ।
 कोणशब्दैश्च विविधैर्गर्जितैश्च तरखिनाम् ।
 निर्ययुस्तावकाः सर्वे मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ २
 प्रयाते तु ततः कर्णे रथेषु मुदितेषु च ।
 चचाल च मही सर्वा ररास च सुविस्तरम् ॥ ३
 निःसरन्तो व्यदृश्यन्त सूर्यात्सप्त महाग्रहाः ॥ ४
 उल्कापाताश्च संजह्नुर्दिग्दाहाश्चैव दारुणाः ।
 तथाऽशन्यश्च संपेतुर्वज्रवाताश्च भैरवाः ॥ ५
 मृगपक्षिगणाश्चैव पृतनां बहुशस्तव ।
 अपसव्यं तदा चक्रुर्वेदयन्तो महाभयम् ॥ ६
 प्रस्थितस्य च कर्णस्य निपेतुस्तुरगा भुवि ।

अस्थिवर्षं च पतितमन्तरिक्षान्द्रयानकम् ॥ ७
 जज्वलुश्चैव शस्त्राणि ध्वजाश्चैव चकम्पिरे ।
 अश्रूणि च व्यमुञ्चन्त वाहनानि विशांपते ॥ ८
 एते चान्ये च बहव उत्पातास्तत्र मारिष ।
 समुत्पेतुर्विनाशाय कौरवाणां सुदारुणाः ॥ ९
 न च तान्गणयामासुः सर्वे दैवेन मोहिताः ।
 प्रस्थितं सूतपुत्रं च जयेत्युर्चुर्नराधिपाः ॥ १०
 'शल्येन सहितं दृष्ट्वा कर्णमाहवशोभिनम् ।'
 निर्जितान्पाण्डवांश्चैव मेनिरे तत्र कौरवाः ॥ ११
 ततो रथस्यः परवीरहन्ता
 भीष्मद्रोणावतिवीर्यौ समीक्ष्य ।
 समुज्ज्वलन्भास्करपावकाभो
 वैकर्तनोऽसौ रथकुञ्जरो वृषा ॥ १२

तरखिनामश्वादीनाम् ॥ २ ॥ ररास शब्दं चकार ॥ ३ ॥
 निःसरन्तो युद्धार्थमिति शेषः । सूर्यात्सूर्यमारभ्य । सूर्याद-
 योऽन्योन्यं युध्यन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥ भीष्मद्रोणौ अतिक्रान्तं वीर्यं

ययोस्तावतिवीर्यौ समीक्ष्य स्वकृत्यमालोच्य अगादेत्युत्तरेणा-
 न्वयः ॥ ११ ॥

स शल्यमाभाष्य जगाद वाक्यं
 पार्थस्य दृष्ट्वाऽप्रतिमं च कर्म ।
 मानेन दर्पेण विदह्यमानः
 क्रोधेन दीप्यन्निव निःश्वसंश्च ॥ १३
 नाहं महेन्द्रादपि वज्रपाणेः
 कुद्धाद्विभेम्यात्तधनू रथस्यः ।
 दृष्ट्वाऽपि भीष्मप्रमुखाञ्छयाना-
 नत्वेव मां सा स्थिरता जहाति ॥ १४
 महेन्द्रविष्णुप्रतिमावनिन्दितौ
 रथाश्वनागप्रवरप्रमाथिनौ ।
 अवध्यकल्पौ निहतौ यदा परै-
 स्तथापि मे नास्ति रणेऽद्य साध्वसम् ॥ १५
 समीक्ष्य सङ्क्षेपेतिबलाभराधिपान्
 समूतमातङ्गरथान्परैर्हतान् ।
 कथं न सर्वानहिताक्षणेऽवधी-
 न्महास्त्रविद्भाक्षणपुङ्गवो गुरुः ॥ १६
 स संस्मरन्द्रोणमहं महाहवे
 ब्रवीमि सत्यं कुरवो निबोधत ।
 न वो मदन्यः प्रसहेद्रणेऽर्जुनं
 समागतं मृत्युमिवोग्ररूपिणम् ॥ १७
 शिक्षा प्रसादश्च बलं धृतिश्च
 द्रोणे महास्त्राणि च संनतिश्च ।
 स चेदगान्मृत्युवशं महात्मा
 सर्वानन्यानातुरानद्य मन्ये ॥ १८
 नेह ध्रुवं किञ्चिदपि प्रचिन्तयन्
 वदामि लोके कर्मणो नित्ययोगात् ।
 सूर्योदये को हि विमुक्तसंशयो
 भावं कुर्वीताद्य गुरौ निपातिते ॥ १९
 न नूनमस्त्राणि बलं पराक्रमः
 क्रियाः सुनीतं परमायुधानि वा ।

अलं मनुष्यस्य सुखाय वर्तितुं
 तथाहि युद्धे निहतः परैर्गुरुः ॥ २०
 हुताशनादित्यसमानतेजसं
 पराक्रमे विष्णुपुरंदरोपमम् ॥
 नये बृहस्पत्युशनःसमं सदा
 न चैनमस्त्रं तदुपास्त दुःसहम् ॥ २१
 संप्राकुष्टे रुदितस्त्रीकुमारे
 पराभूते पौरुषे धार्तराष्ट्रे ।
 कृत्यं मया नाद्य जानामि शल्य
 प्रयाहि तस्माद्विषतामनीकम् ॥ २२
 स यत्र राजा पाण्डवः सत्यसन्धो
 व्यवस्थितो भीमसेनार्जुनौ च ।
 स वासुदेवः सात्यकिः सृञ्जयाश्च
 यमौ च कस्तान्विपहेन्मदन्यः ॥ २३
 तस्मात्क्षिप्रं मद्रपते प्रयाहि
 रणे पाश्चालान्पाण्डवान्सृञ्जयांश्च ।
 तान्वा हनिष्यामि समेत्य सङ्क्षे-
 यास्यामि वा द्रोणमुखो यमाय ॥ २४
 न त्वेवाहं न गमिष्यामि मध्ये
 तेषां शूराणामिति शल्याद्य विद्धि ।
 मित्रद्रोहो मर्षणीयो न मेऽयं
 त्यक्त्वा प्राणाननुयास्यामि द्रोणम् ॥ २५
 प्राज्ञस्य मूढस्य च जीवितान्ते
 नास्ति प्रमोक्षोऽन्तकसन्निभस्य ।
 अतो विद्वन्नभियोत्स्यामि पार्थ
 दिष्टं न शक्यं व्यतिवर्तितुं वै ॥ २६
 कल्याणवृत्तः सततं हि राजा
 वैचित्रवीर्यस्य मृतो ममासीत् ।
 तस्यार्थसिद्ध्यर्थमहं त्यजामि
 प्रियान्भोगान्दुस्त्यजं जीवितं च ॥ २७

आभाष्य संबोध्य ॥ १३ ॥ आतुरान् आसन्नमृत्यून ॥ १८ ॥
 भावं श्वोऽहं स्थास्यामीति निश्चयम् ॥ १९ ॥ अस्त्रादीनि मनुष्यस्य
 सुखाय वर्तितुं नालमिति संबन्धः ॥ २० ॥ उपास्त उपातिष्ठत ।
 त्रातुमिति शेषः । अस्त्रं अस्त्रादि ॥ २१ ॥ तेषां भीष्मादीनां

मध्ये न गमिष्यामीति न अपितु गमिष्याम्येवेत्यर्थः । संप्रामा-
 त्पलायने हि मित्रस्य दुर्योधनस्य द्रोहः कृतः स्यात्तन्नासङ्गम्
 ॥ २५ ॥ जीवितान्ते आशुषः समाप्तौ । प्रमोक्षो मृत्युनिवर्तनम्
 ॥ २६ ॥

वैयाघ्रचर्मणमकूजनाक्षं
 हैमं त्रिकोशं रजतत्रिवेणुम् ।
 रथप्रवर्हं तुरगप्रवर्हं-
 र्युक्तं प्रादान्मह्यमिमं हि रामः ॥ २८
 धनूंषि चित्राणि निरीक्ष्य शल्य
 ध्वजान्गदाः सायकांश्चोग्ररूपान् ।
 असिं च दीप्तं परमायुधं च
 शङ्खं च शुभ्रं खनवन्तमुग्रम् ॥ २९
 पताकिनं वज्रनिपातनिःखनं
 सिताश्वयुक्तं शुभतूणशोभितम् ।
 इमं समास्थाय रथर्षभं रणे
 दृढं हनिष्याम्यहमर्जुनं बलात् ॥ ३०
 तं चेन्मृत्युः सर्वहरोऽभिरक्षे-
 त्सदाऽप्रमत्तः समरे पाण्डुपुत्रम् ।
 तं वा हनिष्यामि रणे समेत्य
 यास्यामि वा द्रोणमुखो यमाय ॥ ३१
 यमवरुणकुबेरेवासवा वा
 यदि युगपत्सगणा महाहवे ।
 जुगुपुरिह समेत्य फल्गुनं
 किमु बहुना सह तैर्जयामि तम् ॥ ३२
 सञ्जय उवाच ।
 इति रणरभसस्य कथ्यत-
 स्तदुपनिशम्य वचः स मद्राद ।
 अवहसदवमन्य वीर्यवान्
 प्रतिषिषिधे च जगाद चोत्तरम् ॥ ३३
 शल्य उवाच ।
 विरम विरम कर्ण कथ्यना-
 दतिरभसोऽप्यतिवाचमुक्तवान् ।
 क च हि नरवरो धनंजयः
 क पुनरिह त्वमहो नराधमः ॥ ३४
 यदुसदनमुपेन्द्रपालितं
 त्रिदिवमिवामरराजरक्षितम् ।

प्रसभमतिविलोड्य को हरे-
 त्पुरुषवरावरजामृतेऽर्जुनात् ॥ ३५
 त्रिभुवनसृजमीश्वरेश्वरं
 क इह पुमान्मवमाहयेद्युधि ।
 मृगवधकलहे ऋतेऽर्जुनात्
 सुरपतिवीर्यसमप्रभावतः ॥ ३६
 असुरसुरमहोरगाभरान्
 गरुडपिशाचसयक्षराक्षसान् ।
 इषुभिरजयदग्निगौरवात्
 स्वभिलपितं च हविर्ददौ जयः ॥ ३७
 सरसि ननु यदा परैर्हृतः
 सहधृतराष्ट्रमुतो विमोक्षितः ।
 अधिरथज नरोत्तमैर्युतान्
 कुरुषु बहून्विनिहत्य तानरीन् ॥ ३८
 प्रथममपि पलायिते त्वयि
 प्रियकलहा धृतराष्ट्रसूनवः ।
 सरसि ननु यदा प्रमोचिताः
 स्वचरगणानवजित्य पाण्डवैः ॥ ३९
 समुदितबलवाहनाः पुनः
 पुरुषवरेण जिताः स्य गोग्रहे ।
 सगुरुगुरुसुताः समीष्मकाः
 किमु न जितः स तदा त्वयाऽर्जुनः ॥ ४०
 हृदमपरमुपस्थितं पुन-
 स्तव निधनाय सुयुद्धमद्य वै ।
 यदि न रिपुभयात्पलायसे
 समरगतोऽद्य हतोऽसि सूतज ॥ ४१
 सञ्जय उवाच ।
 इति बहुपरुषं प्रभाषति
 प्रमनसि मद्रपतौ रिपुस्तवम् ।
 भृशमभिरुषितः परंतपः
 कुरुपृतनापतिराह मद्रपम् ॥ ४२

वैयाघ्रचर्मणं व्याघ्रचर्मपरिवृतम् ॥ २८ ॥ रणरभसस्य रणे-
 त्कटस्य ॥ ३३ ॥ अतिरभसोऽपि त्वं अतिवाचं स्वसामर्थ्या-

दधिकाम् ॥ ३४ ॥ पुरुषवरस्य कृष्णस्यावरजां कनीयसीं
 मुभद्राम् ॥ ३५ ॥ स्वचरगणान् गन्धर्वान् ॥ ३९ ॥

कर्ण उवाच ।

भवतु भवतु किं विकल्पसे
ननु मम तस्य हि युद्धमुद्यतम् ।
यदि स जयति मामिहाहवे
तत इदमस्तु मुकत्थितं तव ॥ ४३
सञ्जय उवाच ।
एवमस्त्विति मद्रेश उक्त्वा नोत्तरमुक्तवान् ।

याहि शल्येति चाप्येनं कर्णः प्राह युयुत्सया ४४
स रथः प्रययौ शत्रून्निघ्नतः शल्यसारथिः ।
निघ्नन्नभिघ्नान्समरे तमोघ्नः सविता यथा ॥ ४५
ततः प्रायात्प्रीतिमान्वै रथेन
वैयाघ्रेण श्वेतयुजाऽथ कर्णः ।
स चालोक्य ध्वजिनीं पाण्डवानां
धनंजयं त्वरया पर्यपृच्छत् ॥ ४६

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

कर्णेन स्वस्वार्जुनप्रदर्शकाय तदभिमतपारितोषिकप्रदानप्रतिज्ञानम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
प्रयत्नेन तदा कर्णो हर्षयन्वाहिनीं तव ।
एकैकं समरे दृष्ट्वा पाण्डवं पर्यपृच्छत ॥ १
यो ममाद्य महात्मानं दर्शयेच्छ्वेतवाहनम् ।
तस्मै दद्यामभिप्रेतं धनं यन्मनसेच्छति ॥ २
न चेत्तदभिमन्येत तस्मै दद्यामहं पुनः ।
शकटं रत्नसंपूर्णं यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयम् ॥ ३
न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
शतं दद्यां गवां तस्मै नैत्यकं कांस्यदोहनम् ॥ ४
शतं ग्रामवरांश्चैव दद्यामर्जुनदर्शिने ।
तथा तस्मै पुनर्दद्यां श्वेतमश्वतरीरथम् ।
युक्तमञ्जनकेशीभिर्यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयम् ॥ ५
न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
अन्यं वाऽस्मै पुनर्दद्यां सौवर्णं हस्तिषट्पदम् ॥ ६
तथाप्यस्मै पुनर्दद्यां स्त्रीणां शतमलंकृतम् ।
श्यामानां निष्ककण्ठीनां गीतवाद्यविपश्चिताम् ॥ ७
न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।

तस्मै दद्यां शतं नागाञ्शतं ग्रामाञ्शतं रथान् ॥ ८
सुवर्णस्य च मुख्यस्य हयाग्र्याणां शतं शतान् ।
ऋद्ध्या गुणैः सुदान्तांश्च धुर्यवाहान्सुशिक्षितान् ९
तथा सुवर्णशङ्खीणां गोधेनूनां चतुःशतम् ।
दद्यां तस्मै सवत्सानां यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयम् ॥ १०
न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
अन्यदस्मै वरं दद्यां श्वेतान्पञ्चशतान्हयान् ॥ ११
हेमभाण्डपरिच्छन्नान्सुमृष्टमणिभूषणान् ।
सुदान्तानपि चैवाहं दद्यामष्टादशापरान् ॥ १२
रथं च शुभ्रं सौवर्णं दद्यां तस्मै खलंकृतम् ।
युक्तं परमकाम्भोजैर्यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयम् ॥ १३
न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
अन्यदस्मै वरं दद्यां कुञ्जराणां शतानि षट् ॥ १४
काञ्चनैर्विविधैर्माण्डैराच्छन्नान्हेममालिनः ।
उत्पन्नानपरान्तेषु विनीतान्हस्तिशिक्षकैः ॥ १५
न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
अन्यदस्मै वरं दद्यां वैश्यग्रामांश्चतुर्दश ॥ १६

श्वेतयुजा श्वेताश्वयुजा ॥ ४६ ॥ एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

अभिमन्येत अल्पमित्यवजानीत ॥ ३ ॥ अञ्जनकेशीभिः
कृष्णकेशीभिरश्वतरीभिर्युवतीभिर्वा युक्तम् ॥ ५ ॥ हस्तिषट्पदं
हस्तिषट्पदम् षट्पदे षट्पदजित्पदेन षट्पदप्रत्ययः । हस्तिषट्पद-
मिच्छन्ति वीराः षट्पदे च हन्तिनामिति प्राबः । अन्यं वा सौवर्ण-
रथमिति शेषः । हस्तिपुल्याः षट् गाव उक्षाणो यस्मिन् तम् ।

षट्हस्तिन एव गोवत् बोढारो यस्य तादृशम् ॥ ६ ॥ श्यामा-
नामप्रजातानाम् । निष्कसुरोभूषणम् ॥ ७ ॥ शतंशतान्दशस-
हस्राणि । ऋद्ध्या पुच्छा । सुदान्तान् विनीतान् । धुर्यवाहान्
रथोद्बहनक्षमान् ॥ ९ ॥ भाण्डमाभरणम् ॥ १२ ॥ अपरान्ते-
षु पश्चिमकच्छेषु ॥ १५ ॥

मुस्फीतान्वनसंयुक्तान्प्रत्यासन्नवनोदकान् ।
 अकुतोभयान्सुसंपन्नान्राजभोज्याश्चतुर्दश ॥ १७
 दासीनां निष्ककण्ठीनां मागधीनां शतं तथा ।
 प्रत्यग्रवयसां दद्यां यो मे ब्रूयाद्वनञ्जयम् ॥ १८
 न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
 अन्यं तस्मै वरं दद्यां यमसौ कामयेत्स्वयम् ॥ १९
 पुत्रदारान्विहायैव यदन्यद्विचिन्तयति मे ।
 तच्च तस्मै पुनर्दद्यां यद्यच्च मनसेच्छति ॥ २०
 हत्वा च सहितौ कृष्णौ तयोर्विचिन्तानि सर्वशः ।
 तस्मै दद्यामहं यो मे प्रब्रूयात्केशवार्जुनौ ॥ २१
 सञ्जय उवाच ।

एता वाचः सुबहुशः कर्ण उच्चारयन्पुधि ।
 दध्मौ सागरसंभूतं सुस्वरं शङ्खमुत्तमम् ॥ २२
 ता वाचः सूतपुत्रस्य तथा युक्ता निश्चम्य तु ।
 दुर्योधनो महाराज संहृष्टः सानुजोऽभवत् ॥ २३
 ततो दुन्दुभिनिर्घोषो मृदङ्गानां च सर्वशः ।
 सिंहनादः सवादित्रः कुञ्जराणां च निःस्वनः ॥ २४
 प्रादुरासीत्तदा राजंस्त्वत्सैन्ये पुरुषर्षभ ।
 योधानां संप्रहृष्टानां तथा समभवत्स्वनः ॥ २५
 तथा प्रहृष्टे सैन्ये तं प्लवमानं महारथम् ।
 विकल्पमानं च तदा राधेयमरिकर्शनम् ।
 मद्राजः प्रहस्येदं वचनं प्रत्यभाषत ॥ २६

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

कर्णगर्वोक्तिमसहमानेन शल्येन तद्ग्रहणम् ॥ १ ॥

शल्य उवाच ।
 मा सूतपुत्र मन्येत(थाः) सौवर्णहस्तिषड्वयम् ।
 ग्रयच्छसि मुधैव त्वं द्रक्ष्यस्यद्य धनञ्जयम् ॥ १
 मा सूतपुत्र दानेन सौवर्णहस्तिषड्वयम् ।
 ग्रयच्छ पुरुषायाद्य द्रक्ष्यसि त्वं धनञ्जयम् ॥ २
 चलेन मत्तस्त्यजसि वसु वैश्रवणो यथा ।
 अयत्नेनैव राधेय द्रष्टास्यद्य धनञ्जयम् ॥ ३
 पुरा सृजसि यच्चापि विचिं बहु च मूढवत् ।
 अपात्रदानाद्ये दोषास्तान्मोहाभावबुध्यसे ॥ ४
 यत्प्रवेदयसे विचिं बहु तेन खलु त्वया ।
 शक्यं बहुविधैर्यज्ञैर्यष्टुं सूत यजस्व तैः ॥ ५
 यच्च प्रार्थयसे हन्तुं कृष्णौ मोहाद्वृथैव तत् ।
 न हि शुश्रुम संमर्दे कोष्ठा सिंहौ निपातितौ ॥ ६
 अप्रार्थितं प्रार्थयसे मुहदो न हि सन्ति ते ।
 ये त्वां निवारयन्त्याशु प्रपतन्तं हुताशने ॥ ७
 कार्याकार्यं न जानीषे कालपकोऽस्यसंशयम् ।
 बहवद्रमकर्णीयं को हि ब्रूयाज्जिजीविषुः ॥ ८

समुद्रतरणं दोर्भ्यां कण्ठे बद्धा यथा शिलाम् ।
 गिर्यग्राह्या निपतनं तादृक्त्व चिकीर्षितम् ॥ ९
 सहितः सर्वयोधैस्त्वं व्यूढानीकैः सुरक्षितः ।
 धनञ्जयेन युध्यस्व श्रेयश्चेत्प्राप्तुमिच्छसि ॥ १०
 हितार्थं धार्तराष्ट्रस्य ब्रवीमि त्वां न हिंसया ।
 श्रद्धस्वेदं मया प्रोक्तं यदि तेऽस्ति जिजीविषा ॥ ११
 कर्ण उवाच ।
 खबाहुवीर्यमाश्रित्य प्रार्थयाम्यर्जुनं रणे ।
 त्वं तु मित्रमुखः शत्रुर्मा भीषयितुमिच्छसि ॥ १२
 न मामस्मादभिप्रायात्कश्चिदद्य निवर्तयेत् ।
 अपीन्द्रो वज्रमुद्यम्य किमु मर्त्यः कथंचन ॥ १३
 सञ्जय उवाच ।
 इति कर्णस्य वाक्यान्ते शल्यः प्राहोत्तरं वचः ।
 चुकोपयिपुरत्यर्थं कर्णं मद्रेश्वरः पुनः ॥ १४
 यदा वै त्वां फल्गुनबाहुवेगा-
 ऋचाचोदिता वेगवन्तोऽग्निकल्पाः ।

प्रत्यग्रवयसामभिनवयौवनानाम् ॥ १८ ॥ प्लवमानं प्रब्रूयान्तम् ॥ २६ ॥ द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

वसु वित्तम् । द्रष्टासि द्रक्ष्यसि ॥ ३ ॥ अवहं अनर्थकम् ।
 अकर्णीयं अनाकर्णनीयम् ॥ ८ ॥ सहितो युध्यस्व नलेकाकी ॥ १० ॥

अन्वेतारः कङ्कपत्राः शिताग्रा-
 स्त्यक्ष्यत्पेषा त्वां तदा कर्ण बुद्धिः ॥ १५
 यदा दिव्यं धनुरादाय पार्थः
 प्रतापयन्पृतनां सव्यसाची ।
 त्वां मर्दयिष्यत्यसुखैः पृषत्कै-
 त्तदापृच्छां त्यक्ष्यसे पाण्डवस्य ॥ १६
 बालश्चन्द्रं मातुरङ्गे शयानो
 यथा कश्चित्प्रार्थयतेऽपहर्तुम् ।
 तद्वन्मोहाद्योतमानं रथस्थं
 जेतुं पार्थ काङ्क्षसे सूतपुत्र ॥ १७
 हरादस्त्रं तीक्ष्णधारं यथाऽद्य
 सर्वाणि गात्राणि निकर्षसि त्वम् ।
 सुतीक्ष्णशस्त्रोपमकर्मणेह
 युयुत्ससे फल्गुनेनाद्य कर्ण ॥ १८
 हन्यादसि तीक्ष्णधारं यथाऽतः
 सुतेजनं निहितं वै पृथिव्याम् ।
 तथा खनस्यद्य शितान्पृषत्का-
 न्यथार्थयस्यर्जुनेनेह युद्धम् ॥ १९
 त्रिशूलमाश्लिष्य सुतीक्ष्णधारं
 सर्वाणि गात्राणि विधर्षसि त्वम् ।
 सुतीक्ष्णधारोपमकर्मणा त्वं
 युयुत्ससे योऽर्जुनेनाद्य कर्ण ॥ २०
 क्रुद्धं सिंहं केसरिणं बृहन्तं
 बालो मूढः क्षुद्रमृगस्तरसी ।
 समाहयेद्दृष्टमुपेत्य योद्धुं
 तथा त्वमद्याहयसे हि पार्थम् ॥ २१
 मा सूतपुत्राहय राजपुत्रं
 महावीर्यं केसरिणं यथैव ।
 घने शृगालः पिशितेन तप्तः
 पार्थ समासाद्य विनङ्क्ष्यसि त्वम् ॥ २२
 ईषादन्तं महानागं प्रभिन्नकरटामुखम् ।

शशको हयसे युद्धे कर्ण पार्थ धनञ्जयम् ॥ २३
 बिलस्य कृष्णसर्पं त्वं बाल्यात्काष्ठेन विध्यसि ।
 महाविषं पूर्णकोपं यत्पार्थ योद्धुमिच्छसि ॥ २४
 सिंहं केसरिणं क्रुद्धमभिक्रम्याभिनर्दसे ।
 शृगाल इव मूढस्त्वं नृसिंहं कर्ण पाण्डवम् ॥ २५
 सुपर्णं पतगश्रेष्ठं वैनतेयं तरस्त्रिनम् ।
 खगेवाहयसे पार्थ तथा कर्ण धनञ्जयम् ॥ २६
 सर्वाम्भसां निधिं भीमं मूर्तिमन्तं हृषाकुलम् ।
 चन्द्रोदये विवर्धन्तमप्रवस्त्वं तितीर्षसि ॥ २७
 ऋषभं दुन्दुभिग्रीवं तीक्ष्णशृङ्गं ग्रहारिणम् ।
 वत्स आहयसे युद्धे कर्ण पार्थ धनञ्जयम् ॥ २८
 महामेघं महाघोषं दर्दुरः प्रतिनर्दसि ।
 बाणतोयप्रदं काले नरपर्जन्यमर्जुनम् ॥ २९
 यथा च श्वा गृहस्थस्तु व्याघ्रं वनगतं भषेत् ।
 तथा त्वं भषसे कर्ण नरव्याघ्रं धनञ्जयम् ॥ ३०
 शृगालो हि वने कर्ण शशैः परिवृतो वसन् ।
 मन्यते सिंहमात्मानं यावत्सिंहं न पश्यति ॥ ३१
 तथा त्वमपि राधेय सिंहमात्मानमिच्छसि ।
 अपश्यञ्छत्रुदमनं नरसिंहं रणेऽर्जुनम् ॥ ३२
 व्याघ्रं त्वं मन्यसेऽऽत्मानं यावत्कृष्णौ न पश्यसि ।
 समास्थितावेकरथे सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ३३
 यावद्गाण्डीवघोषं त्वं न शृणोषि महाहवे ।
 तावदेव त्वया कर्ण शक्यं वक्तुं यथेच्छसि ॥ ३४
 रथशङ्खधनुःशब्दैर्नादयन्तं दिशो दश ।
 नर्दन्तमिव शार्दूलं दृष्ट्वा क्रोष्टा भविष्यसि ॥ ३५
 नित्यमेव शृगालस्त्वं नित्यं सिंहो धनञ्जयः ।
 वीरप्रद्वेषणान्मूढ तस्मात्क्रोष्टेव लक्ष्यसे ॥ ३६
 यथाऽऽसुः स्याद्विडालश्च श्वा व्याघ्रश्च बलाबले ।
 यथा शृगालः सिंहश्च यथा च शशकुञ्जरौ ॥ ३७
 यथाऽनृतं च सत्यं च यथा चापि विषामृते ।
 तथा त्वमपि पार्थश्च प्रख्यातावात्मकर्मभिः ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महामारते कर्णपर्वणि त्रयविंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

कर्णेन मर्मोद्घादनपूर्वकं शल्यगर्हणम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

अधिक्षिप्तस्तु राधेयः शल्येनामिततेजसा ।

शल्यमाह सुसंकुद्धो वाक्शल्यमवधारयन् ॥ १

कर्ण उवाच ।

गुणान्गुणवतां शल्य गुणवान्वेक्षि नागुणः ।

त्वं तु नित्यं गुणैर्हीनः किं ज्ञास्यसि गुणागुणान् ॥ २

अर्जुनस्य महास्त्राणि क्रोधं वीर्यं धनुः शरान् ।

अहं शल्याभिजानामि न त्वं जानासि तत्तथा ॥ ३

तथा कृष्णस्य माहात्म्यमृषभस्य महीक्षिताम् ।

यथाहं शल्य जानामि न त्वं जानासि तत्तथा ॥ ४

एवमेवात्मनो वीर्यमहं वीर्यं च पाण्डवे ।

जानंस्तावाहये युद्धे शल्य नाग्निं पतङ्गवत् ॥ ५

अस्ति चाऽयमिषुः शल्य सुपुङ्खो रक्तभोजनः ।

एकस्तूणीशयः पत्री सुधौतः समलङ्कृतः ॥ ६

शेते चन्दनचूर्णेन पूजितो बहुलाः समाः ।

आहेयो विपवानुग्रो नराश्चद्विपसङ्गहा ॥ ७

घोररूपो महारौद्रस्तनुत्रास्यिविदारणः ।

निर्भिन्द्यां येन रुष्टोऽहमपि मेरुं महागिरिम् ॥ ८

तमहं जातु नास्तेयमन्यस्मिन्फल्गुनादृते ।

कृष्णाद्वा देवकीपुत्रात्सत्यं चापि शृणुष्व मे ॥ ९

तेनाहमिषुणा शल्य वासुदेवधनंजयौ ।

योत्स्ये परमसंरब्धौ तत्कर्म सदृशं मम ॥ १०

सर्वेषां वृष्णिवीराणां कृष्णे लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता ।

सर्वेषां पाण्डुपुत्राणां जयः पार्थे प्रतिष्ठितः ।

उभयं तु समासाद्य को निवर्तितुमर्हति ॥ ११

तावेतौ पुरुषव्याघ्रौ समेतौ स्यन्दने स्थितौ ।

मामेकमभिसंयुद्धौ सुजातं पश्य शल्य मे ॥ १२

पितृष्वसामातुलजौ आतरावपराजितौ ।

मणी सूत्र इव प्रोतौ द्रष्टासि निहतौ मया ॥ १३

अर्जुने गाण्डिवं कृष्णे चक्रं तार्क्ष्यकपिध्वजौ ।

भीरूणां त्रासजननं शल्य हर्षकरं मम ॥ १४

त्वं तु दुष्प्रकृतिर्मूढो महायुद्धेष्वकोविदः ।

भयावदीर्णः संत्रासादबद्धं बहु भापसे ॥ १५

संस्तौषि तौ तु केनापि हेतुना त्वं कुदेशज ।

तौ हत्वा समरे हन्ता त्वामद्य सह बान्धवम् ॥ १६

पापदेशज दुर्बुद्धे क्षुद्र क्षत्रियपांसन ।

सुहृद्रूपो रिपुः किं मां कृष्णाभ्यां भीषयिष्यसि १७

तौ वा मामद्य हन्तारौ हनिष्ये वाऽपि तावहम् ।

नार्हं विभेमि कृष्णाभ्यां विजानन्नात्मनो बलम् १८

वासुदेवसहस्रं वा फल्गुनानां शतानि वा ।

अहमेको हनिष्यामि जोषमास्त्व कुदेशज ॥ १९

स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च प्रायः क्रीडागता जनाः २०

या गाथाः संप्रगायन्ति कुर्वतोऽध्ययनं यथा ।

ता गाथाः शृणु मे शल्य मद्रकेषु दुरात्मसु ॥ २१

ब्राह्मणैः कथिताः पूर्वं यथावद्राजसन्निधौ ।

श्रुत्वा चैकमना मूढ मम वा ब्रूहि चोत्तरम् ॥ २२

मित्रधृञ्मद्रको नित्यं यो नो द्वेष्टि स मद्रकः ।

मद्रके संगतं नास्ति क्षुद्रवाक्ये नराधमे ॥ २३

दुरात्मा मद्रको नित्यं नित्यमानृतिकोऽनृजुः ।

यच्चान्यदपि दौरात्म्यं मद्रकेष्विति नः श्रुतम् ॥ २४

पिता पुत्रश्च माता च श्वश्रूश्चशुरमातुलाः ।

भगिनी दुहिता भ्राता नप्ताऽन्ये ते च बान्धवाः २५

वयस्याभ्यागताश्चान्ये दासीदासाश्च संगताः ।

पुंभिर्विमिश्रा नार्यश्च ज्ञाताज्ञाताः स्वयेच्छया ॥ २६

येषां गृहेष्वशिष्टानां सक्तुमद्याशिनां सदा ।

पीत्वा शीघ्रं सगोमांसं क्रन्दन्ति च हसन्ति च ॥ २७

मद्रकेशेषु ॥ २१ ॥ क्षम वा ब्रूहि चोत्तरम् इति श्रुत्वा पाठः

॥ २२ ॥ अनृतेन चरतीत्यानृतिकः ॥ २४ ॥ पुंभिः पु-

स्वैः विमिश्राः संगताः । इच्छया मैथुनिनोऽज्ञातवत् ज्ञाता

अप्यविगीता इत्यर्थः ॥ २६ ॥ येषां मद्रकाणां सक्तुमिश्रितम-

आहेयः सर्पमयः ॥ ७ ॥ नास्तेयं न क्षिपेयम् ॥ ९ ॥

सुजातं शोभनं जन्म ॥ १२ ॥ प्रोतौ एकसूत्रे मणीइव

प्रेमसंबद्धौ ॥ १३ ॥ जोषं तूष्णीम् । आस्त्व तिष्ठ ॥ १९ ॥

क्रीडागताः लीलया आगताः ॥ २० ॥ मद्रकेषु कुत्सितेषु

गायन्ति चाप्यवद्वानि प्रवर्तन्ते च कामतः ।
 कामप्रलापिनोऽन्योन्यं तेषु धर्मः कथं भवेत् ॥ २८
 मद्रकेष्ववल्लिसेषु प्रख्याताशुभकर्मसु ।
 नापि वैरं न सौहार्दं मद्रकेण समाचरेत् ॥ २९
 मद्रके संगतं नास्ति मद्रको हि सदा मलः ।
 मद्रकेषु च संसृष्टं शौचं गान्धारकेषु च ॥ ३०
 राजयाजकयाज्ये हि यथा दत्तं हविर्नशेत् ।
 शूद्रसंस्कारको विप्रो यथा याति पराभवम् ॥ ३१
 यथा ब्रह्मद्विपो नित्यं गच्छन्तीह पराभवम् ।
 यथैव संगतं कृत्वा नरः पतति मद्रकैः ॥ ३२
 बालेष्वपि सदा न स धनं वृश्चिक ते विषम् ।
 आथर्वणेन मन्त्रेण सर्वशान्तिः कृता मया ॥ ३३
 इति वृश्चिकदष्टस्य विषवेगहतस्य च ।
 कुर्वन्ति भेषजं प्राज्ञाः सत्यं तच्चापि दृश्यते ॥ ३४
 एवं विद्वज्जोषमास्त्व ब्रूहि चात्रोत्तरं वचः ।
 वासांस्युत्सृज्य नृत्यन्ति स्त्रियो मद्यविमोहिताः ॥
 मैथुनेऽसंगताश्चापि यथाकामवराश्च ताः ।
 तासां पुत्र कथं धर्मं मद्रको वक्तुमर्हति ॥ ३६
 यास्तिष्ठन्त्यः प्रमेहन्ति यथैवोष्ट्रदशेरकाः ।
 तासां विभ्रष्टधर्माणां निर्लज्जानां ततस्ततः ।
 त्वं पुत्रस्तादृशीनां हि धर्मं वक्तुमिहेच्छसि ॥ ३७
 सौवीरकं याच्यमाना मद्रिका कर्पति स्फिचौ ।
 अदातुकामा वचनमिदं वदति दारुणम् ॥ ३८
 मा मां सौवीरकं कथिद्याचतां दयितं मम ।
 पुत्रं दद्यां पतिं दद्यां न तु दद्यां सुवीरकम् ॥ ३९
 गौर्यो बृहत्यो निर्हीका मद्रिकाः कम्बलावृताः ।
 घस्मरा नष्टशौचाश्च प्राय इत्यनुशुश्रुम ॥ ४०
 प्रमेहित्वा स्फिचौ भूमौ धर्षन्त्यो हीनशोधनाः ।

शुद्धा नाद्भिर्न मृद्भिश्च नित्योच्छिष्टा भवन्ति हि ४१
 एवमादि मयाऽन्यैर्वा शक्यं वक्तुं भवेद्बहु ।
 आकेशान्ताञ्जलाग्राच वक्तव्येषु कुर्मसु ॥ ४२
 मद्रकाः सिन्धुसौवीरा धर्मं विद्युः कथं त्विह ।
 पापदेशोद्भवा म्लेच्छा धर्माणामविचक्षणाः ॥ ४३
 एष मुख्यतमो धर्मः क्षत्रियस्येति नः श्रुतम् ।
 यदाजौ निहतः शेते सद्भिः समभिपूजितः ॥ ४४
 आयुधानां सांपराये यन्मुञ्चेयमहं ततः ।
 ममैष प्रथमः कल्पो निधने स्वर्गमिच्छतः ॥ ४५
 सोयं प्रियसखा चासि धार्तराष्ट्रस्य धीमतः ।
 तदर्थे हि मम प्राणा यच्च मे विद्यते वसु ॥ ४६
 व्यक्तं त्वमप्युपहितः पाण्डवैः पापदेशज ।
 यथा चामित्रवत्सर्वं त्वमस्मासु प्रवर्तसे ॥ ४७
 कामं न खलु शक्योऽहं त्वद्विधानां श्रुतैरपि ।
 संग्रामाद्विमुखः कर्तुं धर्मज्ञ इव नास्तिकैः ॥ ४८
 सारङ्ग इव धर्मातः कामं विलप्य शुष्य च ।
 नाहं भीषयितुं शक्यः क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ॥ ४९
 तनुत्यजां नृसिंहानामाहवेष्वातिवर्तिनाम् ।
 या गतिर्गुरुणा प्रोक्ता प्रेम्णा रामेण तां स्मरे ॥ ५०
 स्वेषां त्राणार्थमुद्यन्तं वधार्थं द्विषतामपि ।
 विद्धि मामास्थितं घृत्तं पौरुरवसमुत्तमम् ॥ ५१
 न तद्भूतं प्रपश्यामि त्रिषु लोकेषु मद्वप ।
 यो मामस्मादभिप्रायाद्धारयेदिति मे मतिः ॥ ५२
 एवं विद्वज्जोषमास्त्व त्रासात्किं बहु भाषसे ।
 न त्वां हत्वा प्रदास्यामि कव्याज्यो मद्रकाधम ५३
 मित्रप्रतीक्षया क्षल्य धृतराष्ट्रस्य चोभयोः ।
 अपवादतितिक्षाभिस्त्रिभिरेतैर्हि जीवसि ॥ ५४
 पुनश्चेदीदृशं वाक्यं मद्वराज वदिष्यसि ।

त्याशिनाम् । शीघ्रं मद्यम् ॥ २७ ॥ मद्रकेषु संसृष्टं नष्टं एवं
 गान्धारकेषु शौचं नष्टं भवेत् ॥ ३० ॥ राजा याजको यस्य
 तस्मिन्त्याज्ये हविर्नष्टं भवेत् ॥ ३१ ॥ यथैवेति । यथा मद्रकैः
 संगतं कृत्वा पतति हेष्टृश्चिक तथा ते विषं हतमित्यप्याहारः ।
 यद्येतत्सत्यं तर्हि तब विषं नश्यदिति मन्त्रेण सर्वथा विषं नश्य-
 तीत्यर्थः । मयेत्यात्मानुभवसिद्धमिदमिति द्योतयति ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥ यथाकामं वरयन्ति ताः । मैथुने संगता याश्च तथा कामक-
 राश्च ह । तासां पुत्रो मम कथं मद्रको योगमर्हति । इति क. पाठः

॥ ३६ ॥ प्रमेहन्ति मूत्रयन्ते । दशेरकाः गर्दभाः । यथैवोष्ट्रा
 यथेळकाः इति ट. पाठः ॥ ३७ ॥ सुवीरकं काजिकम् । स्फि-
 चौ कटिप्रोथौ ॥ ३८ ॥ निर्हीकाः निर्लज्जाः । घस्मराः बहुमक्षकाः
 ॥ ४० ॥ वक्तव्येषु गर्हणीयेषु ॥ ४२ ॥ सांपराये समूहे संग्रामे
 इत्यर्थः । मुञ्चेयं जीवितमिति शेषः ॥ ४५ ॥ उपहितः उपजस्तः
 ॥ ४७ ॥ सारङ्ग इव धर्मान्ते इति क. ड. पाठः ॥ ४९ ॥
 अपवादो निन्दा तितिक्षा च तैस्त्रिभिर्हेतुभिः ॥ ५४ ॥ चतु-
 र्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

शिरस्ते पातयिष्यामि गदया वज्रकल्पया ॥५५॥
 श्रोतारस्त्वदमद्येह द्रष्टारो वा कुदेशज ।
 कर्णं वा जघ्नतुः कृणौ कर्णो वा निजघानतौ ॥

एवमुक्त्वा तु राधेयः पुनरेव विशांपते ।
 अब्रवीन्मद्राजानं याहियाहीत्यसंभ्रमम् ॥ ५७

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

शल्येन कर्णप्रति हंसाकाकीयाख्यागकथनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 मारिषाधिरथेः श्रुत्वा वाचो युद्धाभिनन्दिनः ।
 शल्योऽब्रवीत्पुनः कर्णं निदर्शनमुदाहरन् ॥ १
 जातोऽहं यज्वनां वंशे संग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ।
 राज्ञां मूर्धाभिषिक्तानां स्वयं धर्मपरायणः ॥ २
 यथैव मत्तो मयेन त्वं तथा लक्ष्यसे वृष ।
 तथाऽद्य त्वां प्रमाद्यन्तं चिकित्सेयं सुहृत्तया ॥ ३
 इमां काकोपमां कर्णं प्रोच्यमानां निबोध मे ।
 श्रुत्वा यथेष्टं कुर्यास्त्वं निहीन कुलपांसन ॥ ४
 नाहमात्मनि किञ्चिद्वै किल्बिषं कर्णं संसरे ।
 येन मां त्वं महाबाहो हन्तुमिच्छस्यनागसम् ॥ ५
 अवश्यं तु मया वाच्यं बुद्ध्वा तव हिताहितम् ।
 विशेषतो रथस्थेन राज्ञश्चैव हितैषिणा ॥ ६
 समं च विषमं चैव रथिनश्च बलाबलम् ।
 भ्रमः खेदश्च सततं हयानां रथिना सह ॥ ७
 आयुधस्य परिज्ञानं रुतं च मृगपक्षिणाम् ।
 सारं चैवाप्यसारं च शल्यानां च प्रतिक्रिया ॥ ८
 अस्रयोगं च युद्धं च निमित्तानि तथैव च ।
 सर्वमेतन्मया ज्ञेयं रथस्थास्य कुटुम्बिना ।
 अतस्त्वां कथये कर्णं निदर्शनमिदं पुनः ॥ ९
 वैश्यः किल समुद्रान्ते प्रभूतधनधान्यवान् ।
 यज्वा दानपतिः क्षान्तः स्वकर्मस्योऽभवच्छुचिः ॥
 बहुपुत्रः प्रियापत्यः सर्वभूतानुकम्पकः ।
 राज्ञो धर्मप्रधानस्य राष्ट्रे वसति निर्भयः ॥ ११

पुत्राणां तस्य बालानां कुमारानां यशस्विनाम् ।
 काको बहूनामभवदुच्छिष्टकृतभोजनः ॥ १२
 तस्मै सदा प्रयच्छन्ति वैश्यपुत्राः कुमारकाः ।
 मांसोदनं दधि क्षीरं पायसं मधुसर्पिषी ॥ १३
 स चोच्छिष्टभृतः काको वैश्यपुत्रैः कुमारकैः ।
 सदृशान्पक्षिणो दृष्टः श्रेयसश्चावमन्यते ॥ १४
 अथ हंसाः समुद्रान्ते प्रजग्मुरतिपातिनः ।
 गरुडस्य गतौ तुल्याश्चकाङ्गा दृष्टचेतसः ॥ १५
 कुमारकास्तदा हंसान्दृष्ट्वा काकमथाब्रुवन् ।
 भवानेव विशिष्टोऽसि पतत्रिभ्यो विहंगम ॥ १६
 एतेऽतिपातिनः पश्य विहंगान्वियदाश्रितान् ।
 एहि त्वमपि शक्तो हि कस्मान्न पतितं त्वया ॥ १७
 प्रतार्यमाणस्तैः सर्वैरल्पबुद्धिभिरण्डजः ।
 तद्वचः सत्यमित्येव मौर्ख्यादर्पाच्च जज्ञिवान् ॥ १८
 तान्सोनुपत्य जिज्ञासुः क एषां श्रेष्ठभागिति ।
 उच्छिष्टदर्पितः काको बहूनामेकपातिनाम् ॥ १९
 तेषां यं प्रवरं मेने हंसानां दूरपातिनाम् ।
 स तमाहव दुर्बुद्धिः पताव इति पक्षिणम् ।
 तच्छ्रुत्वा प्राहसन्हंसा ये तत्रासन्समागताः ॥ २०
 भापतो बहु काकस्य बालिष्यात्पततां वराः ।
 इदमूचुः स चकाङ्गा वचः काकं विहंगमाः ॥ २१
 हंसा ऊचुः ।
 वयं हंसाश्चरामेमां पृथिवीं मानसौकसः ।
 पक्षिणां च वयं नित्यं दूरपातेन पूजिताः ॥ २२

रुतं जयपराजयसूचकम् ॥ ८ ॥ निमित्तानि दिव्यान्तरिक्षभौ-
 मानि प्रहायानुकूल्यप्रातिकूल्यादीनि । निदर्शनं दृष्टान्तम् ॥ ९ ॥
 अतिपातिनः गत्यतिशयगामिनः । चकाङ्गाः मानसचारिणः

॥ १५ ॥ पतत्रिभ्योऽन्येभ्यः प्रतार्यमाणोऽन्यथाप्रत्याप्यमानः
 ॥ १६ ॥ श्रेष्ठभाक् श्रेष्ठं भक्षं भजते ॥ १९ ॥ पतावः
 गच्छावः ॥ २० ॥

कथं हंसं तु बलिनं चक्राङ्गं दूरपातिनम् ।
काको भूत्वा निपतने समाह्वयसि दुर्मते ।
कथं त्वं पतिता काक सहासामभिर्ब्रवीहि तत् ॥ २३
अथ हंसवचो मूढः कुत्सयित्वा पुनः पुनः ।
प्रजगादोत्तरं काकः कथनो जातिलाघवात् ॥ २४
काक उवाच ।

शतमेकं च पातानां पतिताऽसि न संशयः ।
शतयोजनमेकैकं विचित्रं विविधं तथा ॥ २५
उड्डीनमवडीनं च प्रडीनं डीनमेव च ।
निडीनमथ संडीनं तिर्यङ्गुडीनगतानि च ॥ २६
विडीनं परिडीनं च पराडीनं सुडीनकम् ।
अभिडीनं महाडीनं निर्डीनमतिडीनकम् ॥ २७
अवडीनं प्रडीनं च संडीनं डीनडीनकम् ।
संडीनोड्डीनडीनं च पुनर्डीनविडीनकम् ॥ २८
संपातं समुदीषं च ततोऽन्यद्व्यतिरिक्तकम् ।
गतागतं प्रतिगतं बह्वीथ निकुडीनकाः ।
कर्ताऽसि मिषतां वोऽद्य ततो द्रक्ष्यथ मे बलम् २९
तेषामन्यतमेनाहं पतिष्यामि विहायसम् ।
प्रदिशध्वं यथान्यायं केन हंसाः पताम्यहम् ॥ ३०
ते वै ध्रुवं विनिश्चित्य संपतध्वं मया सह ।
पातैरेभिः खलु खगाः पतितुं खे निराश्रये ॥ ३१
एवमुक्ते तु काकेन प्रहस्यैको विहंगमः ।
उवाच काकं राधेय वचनं तन्निबोध मे ॥ ३२
हंस उवाच ।
शतमेकं च पातानां त्वं काक पतिता ध्रुवम् ।
एकमेव तु यं पातं विदुः सर्वे विहंगमाः ।
तमहं पतिता काक नान्यं जानामि कंचन ॥ ३३
काक उवाच ।
पत त्वमपि तत्राशु येन पातेन मन्यसे ॥ ३४
अथ काकं प्रजहसुर्ये तत्रासन्समागताः ।
कथमेकेन पातेन हंसः पातशतं जयेत् ।
एकेन वायस त्वैनं पातेनाभिभविष्यति ॥ ३५
हंसश्चोत्पतितः काको बलवानाशुविक्रमः ।

प्रपेततुः स्पर्धया च ततस्तौ हंसवायसौ ।
उपर्युपरि वेगेन समुद्रं मकरालयम् ॥ ३६
हंसस्त्वेकेन पातेन काकः पातशतेन च ।
स्पर्धिनौ सहितौ तूर्णं स्वमास्थाय तरस्त्रिनौ ॥ ३७
हंसस्तु मृदुनैकेन विक्रान्तमुपचक्रमे ।
पूर्वमेव तु वै काकः स तं तूर्णं प्रचक्रमे ॥ ३८
नात्यहीयत काकश्च मुहूर्तमिव सूतज ॥ ३९
काकोपि हंसं चापल्याच्छीघ्रतां प्रतिदर्शयन् ।
वेगेनातीत्य तरसा पुनरेति मुहुर्मुहुः ॥ ४०
तुण्डेनाभ्यहनचैनं कुर्वन्नामापसव्यतः ।
रोरूयन्निव चाप्येनं समाह्वयति वै मुहुः ।
विसिस्मापयिषुः पातैर्दर्शयन्मात्मनः क्रियाम् ४१
अथ तानि विचित्राणि पतितानीतराणि च ।
दृष्ट्वा प्रमुदिताः काका विनेदुरधिकैः स्वरैः ॥ ४२
हंसाश्चापहसन्ति स्म प्रवदन्ति प्रियाणि च ।
कुर्वाणा विविधात्रावानिच्छन्तो जयमात्मनः ४३
उत्पत्योत्पत्य च ग्राह्यमुहूर्तमिति चेति च ।
वृक्षाग्रेभ्यः स्थलेभ्यश्च निपतन्त्युत्पतन्ति च ॥ ४४
अवमत्य च हंसं तमिदं काकोऽब्रवीद्वचः ।
योऽसावुत्पतितो हंसः सोऽसावेव प्रहीयते ॥ ४५
अथ हंसस्तु तच्छ्रुत्वा भाषितं पततांवरः ।
विगाद्य हंसो विश्वोभ्य प्रापतत्पश्चिमां दिशम् ४६
उपर्युपरि वेगेन सागरं मकरालयम् ।
बहुसत्वसमाकीर्णं वीचीभिर्भिमदर्शनम् ॥ ४७
अथाचिरेण राधेय काको वेगादहीयत ।
ततोऽतीव परिश्रान्तः कथंचिद्द्वंसमन्वगान् ॥ ४८
भीश्चैनमाविशत्तीव्रं काकं कर्णं विचेतसम् ।
द्रीपान्द्रुमान्वितान्पश्यन्विश्रमार्थं श्रमातुरः ।
निपतेयं कनु श्रान्त इति तस्मिञ्जलार्णवे ॥ ४९
अवगाह्य समुद्रोऽपि बहुसत्वगणालयः ।
महान्भूतशतोद्भासी नभसस्तु विशिष्यते ॥ ५०
गाम्भीर्याद्धि समुद्रस्य न विशेषं कुलाधम ।
दिशश्च नाम्मसां कर्णं समुद्रस्था विदुर्जनाः ।

मिषतां पश्यताम् ॥ २९ ॥ केन पातेन ॥ ३० ॥ एकं मुख्यम्
॥ ३१ ॥ कथमेकेन पातेन जयेम शतपातिनम् । एकेनैव स

यात्वेन पातेनाभिभविष्यति इति ट. पाठः ॥ ३५ ॥ पञ्चविंशो-
ऽध्यायः ॥ ३५ ॥

विपश्चितोऽप्यपारत्वार्त्तिक पुनः कर्ण वायसः ॥५१॥
 अथ हंसोऽप्यतिकामन्मुहूर्तमिव दूरतः ।
 अतिक्रम्य च चक्राङ्गः काकं तं समुदैक्षत ॥ ५२॥
 शनकैः परिहीनं तं परिश्रान्तमचेतसम् ।
 अवेक्षमाणस्तं काकं प्रत्यागम्य हसन्निव ॥ ५३॥
 तं ग्रहस्य च चक्राङ्गः काकं मन्दगतिं तदा ।
 हीयमानमथो दृष्ट्वा हंसः प्राह यथार्थवत् ।
 उज्जिहीर्षुर्निमज्जन्तं सरन्सत्पुरुषव्रतम् ॥ ५४॥
 बहूनि पतितानि त्वमाचक्षाणो मुहुर्मुहुः ।
 पतस्यन्वाहरन्खेदं ततो गर्धं प्रभाषसे ॥ ५५॥
 किं नाम पतितं काक यत्त्वं पतसि सांप्रतम् ।
 जलं स्पृशसि पक्षाभ्यां तुण्डेन च पुनः पुनः ॥ ५६॥
 प्रब्रूहि कतमोऽयं ते पातो वर्तते वायस ।
 एष्येहि काक शीघ्रं त्वमेष त्वां परिपालये ॥ ५७॥
 स पक्षाभ्यां स्पृशन्नार्तस्तुण्डेन च जलं तदा ।
 काको दृढं परिश्रान्तः सहसा निपपात ह ॥ ५८॥
 सागराम्भसि तं दृष्ट्वा पतन्तं दीनचेतसम् ।
 म्रियमाणमिदं वाक्यं हंसः काकमुवाच ह ॥ ५९॥
 शतमेकं च पातानां पताम्यहमिति स्म ह ।
 श्लाघन्नात्मानमद्य त्वं काक भाषितवानसि ॥ ६०॥
 स त्वमेकशतं पातं पतन्नभ्यधिको मया ।
 कथमेवं परिश्रान्तः पतितोऽसि महार्णवे ॥ ६१॥
 प्रत्युवाच ततः काकः सीदमान इदं वचः ।
 उपरीतं तदा हंसं प्रसमीक्ष्य प्रसादयन् ॥ ६२॥
 उच्छिष्टान्नेन पुष्टोऽहं दर्पोत्सिक्तः कुसलतः ।
 सुपर्ण इव चात्मानं ज्ञातवान्पुत्रलाघवात् ॥ ६३॥
 शरणं त्वां प्रपन्नोऽहमुदकान्तमवाप्नुयाम् ।
 हंसेदानीं परिश्रान्तमापदो मां समुद्धर ॥ ६४॥
 यदि नाम पुनर्जीवन्गच्छेयं स्वं निवेशनम् ।
 नैनं पुनर्हीनमपि क्षेप्ताऽहं खे विचारिणम् ॥ ६५॥
 तमेवं करुणं दीनं विलपन्तमचेतसम् ।
 काककाकेति वाशन्तं निमज्जन्तं महार्णवे ।
 कृपयाऽभिपरीतो वै कृपां चक्रे दुरात्मनि ॥ ६६॥
 अथ तं पततं दीनं जलक्लिन्नमचेतनम् ।
 पश्यामुत्क्षिप्य वेपन्तं पृष्ठमारोपयत्तदा ॥ ६७॥

स हंसः पृष्ठमारोप्य काकं कर्णं विचेतसम् ।
 अविस्मयंस्तदा कर्णं पुनरेव समानयत् ।
 तमेव देशं तरसा स्पर्धया पेततुर्यतः ॥ ६८॥
 उत्सृज्य त्वन्नवीन्मैवं पुनः कार्यं त्वयेति ह ।
 स्थाप्य चैनं पुनर्दीपे समाश्रय्य च विल्वम् ।
 गतो यथेप्सितं देशं हंसो मन इवाशुगः ॥ ६९॥
 एवमुच्छिष्टपुष्टः स काकोऽहंसपराजितः ।
 बलं वीर्यं महत्कर्णं त्यक्त्वा क्षान्तिमुपागतः ॥ ७०॥
 उच्छिष्टभोजनः काको यथा वैश्यकुले पुरा ।
 एवं त्वमुच्छिष्टभृतो धार्तराष्ट्रैर्न संशयः ॥ ७१॥
 सहशाश्रयसश्चापि सर्वान्कर्णावमन्यसे ।
 द्रोणद्रौणिक्पैर्गुप्तो भीष्मेणान्यैश्च कौरवैः ॥ ७२॥
 विराटनगरे पार्थमेकं किं नावधीस्तदा ।
 यत्र व्यस्ताः समस्ताश्च निर्जिताः स्य किरीटिना ।
 सृगाला इव सिंहेन क ते वीर्यं तदा गतम् ॥ ७३॥
 आतरं निहतं दृष्ट्वा समरे सव्यसाचिना ।
 पश्यतां कुरूवीराणां प्रथमं त्वं पलायितः ॥ ७४॥
 तथा द्वैतवने कर्णं गन्धर्वैः समभिद्रुतान् ।
 कुरूंसदारानुत्सृज्य त्वमेवाग्रे पलायितः ॥ ७५॥
 हत्वा जित्वा च गन्धर्वाश्चित्रसेनसुखान्नणे ।
 कर्णं दुर्योधनं पार्थः सभ्रातृकममोक्षयत् ॥ ७६॥
 पुनः प्रभावः पार्थस्य पुराणः केशवस्य च ।
 कथितः कर्णं रामेण सभायां कुरूसंसदि ॥ ७७॥
 सततं च त्वमश्रौषीर्वचनं द्रोणभीष्मयोः ।
 अवध्यौ वदतोः कृणौ सन्निधौ च महीक्षिताम् ॥ ७८॥
 कियन्तं तत्र वक्ष्यामि येनयेन धनञ्जयः ।
 त्वत्तोऽतिरिक्तः सर्वेभ्यो भूतेभ्यो ब्राह्मणो यथा ॥
 इदानीमेव द्रष्टासि प्रधाने सन्दने स्थितौ ।
 पुत्रं च वसुदेवस्य कुन्तीपुत्रं च पाण्डवम् ॥ ८०॥
 यथाऽश्रयत चक्राङ्गं वायसो बुद्धिमास्थितः ।
 तथाश्रयस्व वार्ष्णेयं पाण्डवं च धनञ्जयम् ॥ ८१॥
 यदा त्वं युधि विक्रान्तौ वामुदेवधनञ्जयौ ।
 द्रष्टास्येकरथे कर्णं तदा नैवं वदिष्यसि ॥ ८२॥
 यदा शरशतैः पार्थो दर्पे तव वधिष्यति ।
 तदा त्वमन्तरं द्रष्टा आत्मनश्चार्जुनस्य च ॥ ८३॥

देवासुरमनुष्येषु प्रख्यातौ यौ नरोत्तमौ ।
तौ मावमंस्था मौख्यात्त्वं खद्योत इव रोचनौ ॥८४
सूर्याचन्द्रमसौ यद्वत्तद्वर्जुनकेशवौ ।

प्राकाश्येनाभिविख्यातौ त्वं तु खद्योतवज्रपु ८५
एवं विद्वन्मावमंस्थाः सूतपुत्राच्युतार्जुनौ ।
नरसिंहौ नरश्चा त्वं जोषमास्त्र विकत्थसे ॥८६

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

कर्णेन शल्यं प्रति स्त्रस्य परशुरामात् तथा कुतश्चिद्ब्राह्मणाच्च शापप्राप्तिकथनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

मद्राधिपस्याधिरथिर्महात्मा
वचो निशम्याप्रियमप्रतीतः ।
उवाच शल्यं विदितं ममैत-
द्यथाविधावर्जुनवासुदेवौ ॥ १
शौरे रथं बाहयतोऽर्जुनस्य
बलं महास्त्राणि च पाण्डवस्य ।
अहं विजानामि यथावदद्य
परोक्षभूतं तव तत्तु शल्य ॥ २
तौ चाप्यहं शस्त्रभृतां वरिष्ठौ
व्यपेतभीर्योऽधिष्यामि कृणौ ।
संतापयत्यभ्यधिकं हि रामा-
च्छापोऽद्य मां ब्राह्मणसत्तमाच्च ॥ ३
'पुरा महेन्द्राद्रिवरे समुद्रे
तपस्विनं राममुपेत्य शल्य ।
अस्त्रार्थिनं माऽद्य शिष्यं गृहाणे-
त्यथाऽब्रुवं ब्राह्मणच्छत्रना च ॥ ४
तत्रावसं ब्राह्मण इत्यविप्रो
ब्रह्मास्त्रलोभादनृतेन चाहम् ।
तज्जामदभ्येन परं महास्त्रं
समभ्रयुक्तं विहितं ममासीत् ॥ ५
अस्त्रं यदा तद्विदितं ममासी-
त्तदाऽब्रवीद्ब्राह्मणो मां महर्षिः ।
आपद्रतेनास्त्रमिदं प्रयोज्यं
त्वया रणे गच्छता साधयेति ॥ ६

तत्रापि मे देवराजेन विप्रो
हितार्थिना फल्गुनस्यैव शल्य ।
कृतो विभेदेन ममोरुमेत्य
प्रविश्य कीटस्य तनुं विरूपाम् ॥ ७
ममोरुमेत्य प्रविभेद कीटः
सुप्ते गुरौ तत्र शिरो निधाय ।
ऊरुप्रभेदाच्च महान्वभूव
शरीरतो मे धनशोणितौघः ॥ ८
गुरोर्मयाच्चापि न चेलिवानहं
ततो विबुद्धो ददृशे स विप्रः ।
स धैर्ययुक्तं प्रसमीक्ष्य मां वै
न त्वं विप्रः कोऽसि सत्यं वदेति ॥ ९
तस्यै तदाऽऽत्मानमहं यथाव-
दाख्यातवान्मृत इत्येव शल्य ।
स मां निशाम्याच्च महातपस्वी
संशप्तवान्रोषपरीतचेताः ॥ १०
सूत त्वया ह्याप्तमिदं तवास्त्रं
न कर्मकाले प्रतिभास्यतीति ।
अन्यत्र तु स्यात्तव मृत्युकाला-
दब्राह्मणे ब्रह्म न हि ध्रुवं स्यात् ॥ ११
तदद्य पर्याप्तमतीव मेऽस्त्र-
मुपस्थितेऽस्मिन्सुमुले विभर्दे ॥ १२
शल्योऽग्रधन्वानमहं वरिष्ठं
तरस्विनं भीममसहवीर्यम् ।
सत्यप्रतिज्ञं युधि पाण्डवेयं
धनञ्जयं मृत्युमुखं नयिष्ये ॥ १३

चेलिवान् चलितवान् ॥ ९ ॥

कर्ण० ९

कर्मकाले स्वप्रतिज्ञारक्षणकाले ॥ ११ ॥

अस्त्रं ततोऽन्यत्रप्रतिपन्नमद्य
 येन क्षेप्ये समरे शत्रुपूगान् ।
 प्रतापिनं बलवन्तं कृतास्त्रं
 तमुग्रधन्वानममितौजसं च ।
 शूरं शूरं रौद्रममित्रसाहं
 धनञ्जयं संयुगेऽहं हनिष्ये ॥ १४
 अपांपतिर्वेगवानप्रमेयो
 निमज्जयिष्यन्बहुलाः प्रजा इव ।
 महारवं यः कुरुते समुद्रो
 वेलेव तं वारयाम्यप्रमेयम् ॥ १५
 प्रमुञ्चन्तं बाणसङ्घानमेया-
 न्मर्मच्छिदो वीरहणः सुपत्रान् ।
 कुन्तीपुत्रं प्रतियोत्स्यामि युद्धे
 ज्यां कर्षतामुत्तमं मर्त्यलोके ॥ १६
 एवं बलेनातिबलं महास्त्रं
 समुद्रकल्पं सुदुरापमुग्रम् ।
 शरौघिणं पार्थिवान्मज्जयन्तं
 वेलेव पार्थमिशुभिर्वारयिष्ये ॥ १७
 कृती कृतास्त्रो दृढहस्तयोधी
 दिव्यास्त्रविच्छेदहयः प्रमाथी ।
 सुरासुरान्युधिवै यो जयेत
 तेनाद्य मे पश्य युद्धं सुधोरम् ॥ १८
 अभीर्मानी पाण्डवो युद्धकामो
 ह्यमानुषैरस्यति मां महास्रैः ।
 तस्यास्त्रमस्त्रैरभिभूय सङ्घे
 बाणोत्तमैः पातयिष्यामि पार्थम् ॥ १९
 सहस्ररश्मिप्रतिमं ज्वलन्तं
 दिशश्च सर्वाः प्रतपन्तमुग्रम् ।
 तमोनुदं मेघ इवातिमात्रं
 धनञ्जयं छादयिष्यामि बाणैः ॥ २०
 वैश्वानरं धूमकेतुं ज्वलन्तं
 तेजस्विनं नरवीरान्दहन्तम् ।

पर्जन्यभूतः शरवर्षैर्यथाऽग्निं
 तथा पार्थं शमयिष्यामि युद्धे ॥ २१
 आशीविषं दृष्टिहणं सुधोरं
 सुतीक्ष्णदंष्ट्रं ज्वलनप्रभावम् ।
 क्रोधात्प्रदीप्तानलवद्दहन्तं
 कुन्तीपुत्रं शमयिष्यामि भल्लैः ॥ २२
 प्रवाहिणं बलवन्तं महौजसं
 प्रमज्जनं मातरिश्वानमुग्रम् ।
 युद्धे सहिष्ये हिमवानिवाचलो
 धनञ्जयं क्रुद्धममृष्यमाणम् ॥ २३
 विशारदं रथमार्गेषु शक्तं
 धुर्यं नित्यं समरेषु प्रवीरम् ।
 लोके वरं सर्वधनुर्धराणां
 धनञ्जयं संयुगेऽहं हनिष्ये ॥ २४
 अद्याहवे यस्य न तुल्यमन्यं
 मन्ये मनुष्यं धनुराददानम् ।
 सर्वामिमां यः पृथिवीं सहेत
 तथापि तेनाद्य रणे समेष्ये ॥ २५
 यः सर्वभूतानि सदैवतानि
 ग्रस्येऽजयत्स्त्राण्डवे सव्यसाची ।
 को जीवितं रक्षमाणो हि तेन
 युयुत्सतेऽस्त्रैर्मानुषो मामृतेऽन्यः ॥ २६
 मानी कृतास्त्रः कृतहस्तयोधी
 दिव्यास्त्रविच्छेदहयः प्रमाथी ।
 तस्याहमधातिरथस्य काया-
 छिरो हरिष्यामि शितैः पृषत्कैः ॥ २७
 योत्स्याम्येनं शल्य धनञ्जयं वै
 मृत्युं पुरस्कृत्य रणे जयं वा ।
 अन्यो हि न होकरथेन मर्त्यो
 युध्येत यः पाण्डवमिन्द्रकल्पम् ॥ २८
 तस्याहवे पौरुषं पाण्डवस्य
 श्रूयां पृष्टः समितौ क्षत्रियाणाम् ।

किं त्वं मूर्खः प्रहसन्मूढचेता
 आख्यासि मे पौरुषं फल्गुनस्य ॥ २९
 अत्यप्रियो यः पुरुषो निष्ठुरो हि
 क्षुद्रः क्षेप्ता क्षमिणश्चाक्षमावान् ।
 हन्यामहं त्वादृशानां शतानि
 क्षमाम्यहं क्षमिणां काल एषः ॥ ३०
 अवोचस्त्वं पाण्डवार्थे प्रियाणि
 प्रधर्षयन्मां मूढवत्पापकर्मन् ।
 मय्यार्जवे जिह्ममतिर्यतस्त्वं
 मित्रद्रोही साप्तपदं हि मित्रम् ॥ ३१
 कालस्त्वयं प्रत्युपयाति दारुणो
 दुर्योधनो युद्धमुपागमद्यत् ।
 तस्यार्थसिद्धिं त्वभिकाङ्क्षमाण-
 स्तमन्वेष्ये यत्र चैकान्तमस्ति ॥ ३२
 'तथाप्यहं पाण्डववासुदेवौ
 योत्स्ये रणे मद्विधस्यैव कर्म ।
 न प्राकृतः सज्जते वै कदाचि-
 द्यः प्रत्युदीयात्कृष्णधनञ्जयौ तौ ॥' ३३
 मित्रं मिन्देर्नन्दतेः प्रीयतेर्वा
 संत्रायतेर्मिनुतेर्मोदतेर्वा ।
 दुर्योधने सर्वमिदं ममास्ति
 तच्चापि सर्वं मम वेत्ति राजा ॥ ३४
 शत्रुः शदेः शासतेर्वा श्यतेर्वा
 शृणातेर्वा श्वसतेः सीदतेर्वा ।
 श्रमेः शुचो बहुशः सूदतेश्च
 प्रायेण सर्वं लयि तच्च मह्यम् ॥ ३५
 दुर्योधनार्थं तव च प्रियार्थं
 यशोर्थमात्मार्यमपीश्वरार्थम् ।

तस्मादहं पाण्डववासुदेवौ
 योत्स्ये यत्नात्कर्म च पश्य मेऽद्य ॥ ३६
 'शल्यद्याहं संगतः पाण्डवेन
 मुच्येयं चेज्जीवमानः कथंचित् ।
 शश्वन्मृत्योः स्यामनाधृष्यरूपो
 व्यक्तं तस्मात्संयुगाद्विप्रमुक्तः ॥' ३७
 अस्त्रं ब्राह्मं मनसा संजपन्वै
 यदाऽस्यते क्रोधितः सव्यसाची ।
 तदापि मे नैव मुच्येत पार्थो
 न चेत्पतेद्विपमे मेऽद्य चक्रम् ॥ ३८
 अस्त्राणि विद्धा समरे गतानि
 ब्राह्मणि दिव्यान्यथ मानुषाणि ।
 आसादयिष्याम्यहमुग्रवीर्यं
 नागोत्तमं नाग इव प्रभिन्नः ॥ ३९
 वैवस्वताहण्डहस्ताद्वरुणाद्वापि पाशिनः ।
 सगदाद्वा धनपतेः सवज्राद्वा सुराधिपात् ॥ ४०
 अथान्यस्मादपि सुरादमित्रादाततायिनः ।
 इति शल्य विजानीहि यथा नाहं विमेष्युत ॥ ४१
 तस्मान्न मे भयं पार्थाभापि चैव जनार्दनात् ।
 सह युद्धं हि मे ताभ्यां सांपराये भविष्यति ॥ ४२
 श्वश्रे ते पततां चक्रमिति मां ब्राह्मणोऽब्रवीत् ।
 युध्यमानस्य संग्रामे प्राप्तस्यैकायनं भयम् ॥ ४३
 तस्माद्विभेमि बलवद्ब्राह्मणव्याहृतादहम् ।
 एते हि सोमराजान ईश्वराः सुखदुःखयोः ॥ ४४
 कदाचिद्ब्राह्मणस्याथ योग्यहेतेरहं नृप ।
 अजानन्नक्षिपं पाणं घोररूपं भयावहम् ॥ ४५
 होमधेन्वास्ततो वत्सः प्रमत्त इषुणा हतः ।
 चरन्वै विजने शल्य ततोऽनु व्याजहार सः ॥ ४६

आर्जवे कर्तव्ये सति ॥ ३१ ॥ अहं सिद्धिं काङ्क्षमाणोऽस्मि ।
 त्वं तु तन्मन्यसे यत्र ऐकान्त्यं सख्यं नास्ति । असत्पक्षीयोप्य-
 न्यत्र स्नेहवानसीत्यर्थः । तदेवाह मित्रमिति । मिन्दयति मेदयति
 वा स्नेहार्थान्मिन्देर्मिदेर्वा मित्रमिति रूपम् । नन्दतेरित्यत्र मदते-
 रिति पाठः । मदी हर्षे इत्यस्य वा रूपम् । मादयति तर्पयतीति वा
 मादयतेर्मित्रम् । मिदतेस्त्राणार्थस्य वा मिदेरिदं रूपम् । नन्द-
 यतेः प्रीयतेः संत्रायतेर्वाऽर्थे वर्तमानस्य मिदेर्मित्रमिति वार्थः ।

मिनुते मानं करोति सर्वं हितमस्य संयुक्तातीति वा मोदतेऽस्य
 सुखेनेति वा मित्रमिह्येतेऽर्थाः मयि सन्तीत्यर्थः ॥ ३४ ॥
 शत्रुरिति शदेः शातनार्थात् शास्तेः शासनार्थात् श्यतेस्तनू-
 रणार्थात् शृणातेर्हिंसार्थात् श्वसतेरुच्छ्वासार्थादन्तर्भावितव्य-
 र्थात् सीदतेः सूदतेर्वा दन्त्यस्थाने तालव्यस्योपसर्जनात् शत्रुरिति
 शब्द उत्पन्नस्तदर्थश्च सर्वस्त्वव्यस्तीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ सोमराजानः
 ब्राह्मणाः ॥ ४४ ॥

यसाद्वत्सस्त्वया चात्र होमधेन्वा हतो नृप ।
 तस्मात्त्वमपि राधेय वाक्शल्यं महदामुहि ॥ ४७
 श्वश्रे ते पतिता चक्रं युध्यमानस्य शत्रुणा ।
 प्राप्त एकायने काले मृत्युसाधारणे त्वयि ॥ ४८
 स्पर्धसे येन संग्रामे यदर्थं घटसेऽनिशम् ।
 तत एव ध्रुवं मृत्युं सूत प्राप्स्यसि संयुगे ॥ ४९
 अहं प्रसादयांचके ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥ ५०
 गवां दशशतं वित्तं बलीवर्दाश्च षट्शतम् ।
 प्रच्छन्नं काश्चनैः कामं ब्राह्मणार्थमहं तदा ॥ ५१
 दासीशतं निष्ककण्ठं शतमश्वतरीरथान् ।
 कन्यानां निष्ककण्ठीनां सहस्रं समलंकृतम् ॥ ५२
 ईषादन्ताभ्रागशतान्दासीदासशतानि च ।
 दधि तैर्द्विजमुख्यो मे प्रसादं न चकार सः ॥ ५३
 कृष्णानां श्वेतवत्सानां गोशतानि चतुर्दश ।
 ददन्हि न लभे तस्मात्प्रसादं द्विजसत्तमात् ॥ ५४
 यत्किञ्चिन्मामकं वित्तं त्वदधीनं करोमि तत् ।
 इति मां याचमानं वै ब्राह्मणः प्रत्यवारयत् ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

कर्णेन सोपहासं शल्यगर्हणम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः पुनर्महाराज मद्राजमरिंदमः ।
 अभ्यभाषत राधेयः संनिवार्योत्तरं वचः ॥ १
 निर्भर्त्सनार्थं शल्य त्वं यत्तु जल्पितवानसि ।
 नाहं शक्यस्त्वया वाचा विभीषयितुमाहवे ॥ २
 यदि मां देवताः सर्वा योधयेयुः सवासवाः ।
 तथापि मे भयं न स्वात्किमु पार्थात्सकेशवात् ॥ ३
 नाहं भीषयितुं शक्यः शुद्धकर्मा महाहवे ।
 अभिजानीहि शक्तस्त्वमन्यं भीषयितुं रणे ॥ ४
 नीचस्य बलमेतावत्पारुष्यं यत्त्वमात्थ माम् ।

मा त्वं ब्राह्मणगर्हः स्याः इति क. पाठः ॥ ५७ ॥ तदनु-
 व्याहृतं कुर्यात्सर्वलोकेपि सूतज इति ख. पाठः । नैतत्ते व्याहृतं
 कुर्यात्सममेकोऽपि सूतज इति क. ड. पाठः । नैतदव्याहृतं

क्रोधदीप्तेक्षणः शल्य निर्दहन्निव चक्षुषा ॥ ५५
 व्याहृतं यन्मया सूत तत्तथा न तदन्यथा ।
 अनृतोक्तं प्रजां हन्यात्ततः पापमवाप्नुयाम् ॥ ५६
 तस्माद्ब्रह्माभिरक्षार्थं नानृतं वक्तुमुत्तरे ।
 मा त्वं ब्रह्मगतिं हिंसाः प्रायश्चित्तं कृतं त्वया ॥ ५७
 मद्राक्यं नानृतं लोके कश्चित्कुर्यात्समाप्नुहि ।
 'यन्मयोक्तं सरोपेण गच्छ सूतज माचिरम् ॥ ५८
 इति मामसकृत्कुद्रः स उवाच द्विजोत्तमः ।
 एते हि सोमराजान ईश्वराः सुखदुःखयोः ॥ ५९
 नाहं विभेमि बीभत्सोर्न शल्य मधुसूदनात् ।
 तस्माद्बिभेम्यहं शापात्तेन सत्येन ते शपे ॥ ६०
 सह युद्धं समेताभ्यामघेदं समुपस्थितम् ।
 युद्धेऽस्मिञ्जीवितं मेऽद्य शल्य संशयमागतम् ॥ ६१
 शक्रोऽप्यमरराट् ताभ्यामुपगम्याह्वं सह ।
 संशयं परमं गच्छेत्कथं वा मन्यते भवान् ॥ ६२
 इत्येवं ते मयाऽऽख्यातं क्षिप्तेन न सुहृत्तया ।
 जानामि त्वाऽधिक्षिपन्तं दोषमात्मगतं शृणु ॥ ६३

अशक्तो हि गुणान्वक्तुं वल्गसे बहु दुर्मते ॥ ५
 न हि कर्णः समुद्धूतो भयार्थमिह मद्रक ।
 विक्रमार्थमहं जातो यशोर्थं च तथाऽऽत्मनः ॥ ६
 सखिभावेन सौहार्दान्मित्रभावेन चैव हि ।
 कारणैस्त्रिभिरतैस्त्वं शल्य जीवसि सांप्रतम् ॥ ७
 राज्ञश्च भार्तराष्ट्रस्य कार्यं सुमहदुद्यतम् ।
 मयि तच्चाहितं शल्य तेन जीवसि मे क्षणम् ॥ ८
 कृतश्च समयः पूर्वं क्षन्तव्यं विप्रियं तव ।
 'समयः परिपाल्यो मे तेन जीवसि सांप्रतम् ॥ ९
 ऋते शल्यसहस्रेण विजयेयमहं परान् ।

कुर्यात्सर्वलोकोऽपि सूतज इति ड. पाठः ॥ ५८ ॥ षट्त्रिं-
 शोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

एतदेव त्रयं व्याचष्टे राज्ञश्चेत्यादिना ॥ ८ ॥

मित्रद्रोहस्तु पापीयानिति जीवसि सांप्रतम् ॥ १०
 शल्य उवाच ।
 आर्तप्रलापांस्त्वं कर्ण यान्त्रवीषि परान्प्रति ।
 न ते कर्णसहस्रेण शक्या जेतुं परे युधि ॥ ११
 सञ्जय उवाच ।
 तथा ब्रुवन्तं परुषं कर्णो मद्राधिपं तदा ।
 परुषं द्विगुणं भूयः प्रोवाचाप्रियदर्शनम् ॥ १२
 इदं तमेकाग्रमनाः शृणु मद्रजनाधिप ।
 संनिधौ धृतराष्ट्रस्य प्रोच्यमानं मया श्रुतम् ॥ १३
 देशांश्च विविधांश्चित्रान्पूर्ववृत्तांश्च पार्थिवान् ।
 ब्राह्मणाः कथयन्ति स धृतराष्ट्रनिवेशने ॥ १४
 तत्र वृद्धः पुरावृत्ताः कथाः कश्चिद्विजोत्तमः ।
 बाह्लीकदेशं मद्रांश्च कुत्सयन्वाक्यमब्रवीत् ॥ १५
 बहिष्कृता हिमवता गङ्गाया च तिरस्कृताः ।
 सरस्वत्या यमुनया कुरुक्षेत्रेण चापि ये ॥ १६
 पञ्चानां सिन्धुषष्ठानां नदीनां येऽन्तराश्रिताः ।
 तान्धर्मबाह्यानशुचीन्बाह्लीकानपि वर्जयेत् ॥ १७
 गोवर्धनो नाम वटः सुभाण्डं नाम पत्तनम् ।
 एतद्राजन्कलिद्वारमाकुमारात्सराम्यहम् ॥ १८
 कार्येणात्यर्थगूढेन बाह्लीकेषूपितं मया ।
 तत एषां समाचारः संवासाद्विदितो मया ॥ १९
 शाकलं नाम नगरमापगानामनिम्नगा ।
 चण्डाला नाम बाह्लीकास्तेषां वृत्तं सुनिन्दितम् ॥ २०
 पानं गुडासवं पीत्वा गोमांसं लशुनैः सह ।
 अपूपसक्तुमघानामाशिताः शीलवर्जिताः ॥ २१
 गायन्त्यथ च नृत्यन्ति स्त्रियो मत्ता विवाससः ।
 नगरापणवेशेषु बहिर्माल्यानुलेपनाः ॥ २२
 मत्ताः प्रगीतविरुतैः खरोष्ट्रनिनदोपमैः ।
 अनावृता मैथुने ताः कामचाराश्च सर्वशः ॥ २३
 आहुरन्योन्यसूक्तानि प्रब्रुवाणा मदोत्कटाः ।

पञ्चानां वक्ष्यमाणानाम् । सिन्धुः षष्ठी यासाम् । अन्तरमवका-
 शमाश्रिताः ॥ १७ ॥ गोवर्धनः गवां लेदनस्थानम् ॥ १८ ॥
 वृत्तं चरित्रम् ॥ २० ॥ अनावृताः स्वपरपुरुषविवेकहीनाः
 ॥ २३ ॥ सूक्तानि विनोदवचनानि । हेहते भोलिज्जताब्धिते
 इत्याक्रोशे द्विलम् । संधिच्छान्दसः । स्वामिहते भर्तृहते इति च

हेहतेहेहतेत्येवं स्वामिभर्तृहतेति च ॥ २४
 आक्रोशन्त्यः प्रनृत्यन्ति ब्राह्मणाः पर्वस्वसंयताः ।
 तासां किलावल्लिप्तानां निवसन्कुरुजाङ्गले ॥ २५
 कश्चिद्बाह्लीकदुष्टानां नातिहृष्टमना जगौ ।
 सा नूनं बृहती गौरी सूक्ष्मकम्बलवासिनी ॥ २६
 मामनुस्मरती शेते बाह्लीकं कुरुवासिनम् ।
 शतद्वं नु कदा तीर्त्सा तां च रम्याभिरावतीम् ।
 गत्वा स्वदेशं द्रक्ष्यामि स्थूलजङ्घाः शुभाः स्त्रियः ॥
 मनःशिलोऽवलापाङ्गो गौर्यस्ताः काकुत्स्थिताः ।
 कम्बलाजिनसंवीता रुदन्त्यः प्रियदर्शनाः ॥ २८
 मृदङ्गानकशङ्खानां मर्दलानां च निःस्वनैः ।
 खरोष्ट्राश्चतैश्चैव मत्ता यास्यामहे सुखम् ॥ २९
 शमीपीलुकरीराणां वनेषु सुखवर्त्मसु ।
 अपूपानसक्तुपिण्डांश्च प्राभन्तो मथितान्वितान् ॥
 पथिषु प्रबलो भूत्वा तथा संपततोऽध्वगान् ।
 चेलापहारं कुर्वाणास्ताडयिष्याम भूयसः ॥ ३१
 एवंशीलेषु ब्राह्मणेषु बाह्लीकेषु दुरात्मसु ।
 कथेतयानो निवसेन्मुहूर्तमपि मानवः ॥ ३२
 कर्ण उवाच ।
 ईदृशा ब्राह्मणेनोक्ता बाह्लीका मोघचारिणः ।
 येषां पद्मागहर्ता तम्रभयोः पुण्यपापयोः ॥ ३३
 इत्युक्त्वा ब्राह्मणः साधुरुत्तरं पुनरुक्तवान् ।
 बाह्लीकेष्वविनीतेषु प्रोच्यमानं निबोध तत् ॥ ३४
 तत्र स राक्षसी गाति सदा कृष्णचतुर्दशीम् ।
 नगरे शाकले स्फीते आहत्य निशि दुन्दुभिम् ॥ ३५
 कथं वस्तादृशो गाथाः पुनर्गास्यामि शाकले ।
 गव्यस्य तृप्ता मांसस्य पीत्वा गौडं सुरासवम् ॥ ३६
 गौरीभिः सह नारीभिर्बृहतीभिः खलंकृता ।
 पलाण्डुगण्डूषयुताः स्वादन्तश्चेक्षिकान्वहन् ॥ ३७
 वाराहं कौकुटं मांसं गव्यं गार्दभमौष्ट्रकम् ।

तद्वत् ॥ २४ ॥ पर्वसु उत्सवदिनेषु आक्रोशन्त्यः गालयन्त्यः ।
 तासां पतिरिति शेषः ॥ २५ ॥ खरादियानैः ॥ २९ ॥ मथितं
 तक्रम् ॥ ३० ॥ भूयसः बहून् ॥ ३१ ॥ वाराहं विद्वराहजम्
 ॥ ३८ ॥ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

धानाश्च ये न खादन्ति तेषां जन्म निरर्थकम् ३८
 एवं गायन्ति ये मत्ताः शीधुना पीलुकावने ।
 सवालवृद्धाः क्रन्दन्ति तेषां धर्मः कथं भवेत् ॥ ३९
 यत्र लोकेश्वरः कृष्णो देवदेवो जनार्दनः ।
 विस्मृतः पुरुषैरुग्रैस्तेषां धर्मः कथं भवेत् ॥ ४०
 इति शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।
 यदन्योऽप्युक्तवानस्मान्ब्राह्मणः कुरुसंसदि ॥ ४१
 पञ्चनद्यो वहन्त्येता यत्र पीलुवनान्युत ।
 शतद्रुश्च विपाशा च तृतीयैरावती तथा ॥ ४२
 चन्द्रभागा वितस्ता च सिन्धुषष्ठा महानदी ।
 आरट्टा नाम बाह्लीका एतेष्वार्यो हि नो वसेत् ४३
 ब्राह्मणानां दासमीयानां विदेहानामयज्वनाम् ।
 न देवाः प्रतिगृह्णन्ति पितरो ब्राह्मणास्तथा ॥ ४४
 तेषां प्रनष्टधर्माणां बाह्लीकानामिति श्रुतिः ।
 ब्राह्मणेन यथा प्रोक्तं विदुषा साधुसंसदि ॥ ४५
 काष्ठकुण्डेषु बाह्लीका मृगमयेषु च भुञ्जते ।
 सक्तुमद्यावलिषेषु श्वावलीढेषु निर्घृणाः ॥ ४६
 आविकं चौष्टिकं चैव क्षीरं गार्दभमेव च ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

शल्यकर्णयोर्वाक्यलङ्घः ॥ १ ॥ दुर्योधनेन तयोः सान्त्वनम् ॥ २ ॥

कर्ण उवाच ।

इति शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।
 उच्यमानं मया सम्यक्त्वमेकाग्रमनाः शृणु ॥ १
 ब्राह्मणः किल नो गेहमध्यगच्छत्पुराऽतिथिः ।
 आचारं तत्र संप्रेक्ष्य प्रीतो वचनमब्रवीत् ॥ २
 मया हिमवतः शृङ्गमेकेनाध्युषितं चिरम् ।
 दृष्टाश्च बहवो देशा नानाधर्मसमावृताः ॥ ३
 न च केन च धर्मेण विरुध्यन्ते प्रजा इमाः ।
 सर्वाश्चाप्याचरन्धर्मं यदुक्तं वेदपारगैः ॥ ४
 अटता तु मया देशान्नानाधर्मसमाकुलान् ।

तद्विकारांश्च बाह्लीकाः खादन्ति च पिबन्ति च ४७
 पात्रसंकरिणो जालमाः सर्वान्नक्षीरभोजनाः ।
 आरट्टा नाम बाह्लीका वर्जनीया विपश्चिता ॥ ४८
 इति शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।
 यदन्योऽप्युक्तवान्महं ब्राह्मणः कुरुसंसदि ॥ ४९
 युगन्धरे पयः पीत्वा प्रोध्य चाप्यच्युतस्थले ।
 तद्वद्भूतिलये स्नात्वा कथं स्वर्गं गमिष्यति ॥ ५०
 पञ्चनद्यो वहन्त्येता यत्र निःसृत्य पर्वतात् ।
 आरट्टा नाम बाह्लीका न तेष्वार्यो ग्रहं वसेत् ५१
 बाह्लीका नाम हीकश्च विपाशायां पिशाचकौ ।
 तयोरपत्यं बाह्लीका नैषा सृष्टिः प्रजापतेः ॥ ५२
 ते कथं विविधान्धर्माञ्ज्ञास्यन्ते हीनयोनयः ॥ ५३
 कारस्करान्माहिषकान्करम्भान्कटकालिकान् ।
 कर्करान्वीरकान्वीरा उन्मत्तांश्च विवर्जयेत् ॥ ५४
 इति तीर्थानुसंचारी राक्षसी काचिदब्रवीत् ।
 एकरात्रमुषित्वेह महोत्खलमेखला ॥ ५५
 आरट्टा नाम ते देशा बाह्लीकं नाम तद्वनम् ।
 वसातिसिन्धुसौवीरा इति प्रायोऽतिकुत्सिताः ५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आगच्छता महाराज बाह्लीकेषु निशामितम् ॥ ५
 तत्र वै ब्राह्मणो भूत्वा पुनर्भवति क्षत्रियः ।
 वैश्यः शूद्रश्च बाह्लीकस्ततो भवति नापितः ॥ ६
 नापितश्च ततो भूत्वा पुनर्भवति ब्राह्मणः ।
 द्विजो भूत्वा च तत्रैव पुनर्दासोऽभिजायते ॥ ७
 भवन्त्येककुले विप्राः शिष्टा ये कामचारिणः ।
 गान्धारा मदकाश्चैव बाह्लीकाश्चाप्यतेजसः ॥ ८
 एतन्मया श्रुतं तत्र धर्मसंस्करकारकम् ।
 कृत्स्नामटित्वा पृथिवीं बाह्लीकेषु विपर्ययः ॥ ९
 इति शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।

निशामितं श्रुतम् ॥ ५ ॥ ब्राह्मणो भूत्वेत्यादि तज्जातीय-
 कर्माचरणनिबन्धनम् ॥ ६ ॥ विप्राः प्रसृष्टा इति पाठे कुले
 एकएव विप्रो भवत्यन्ये भ्रातरः प्रसृष्टाः संकीर्णक्रिया इत्यर्थः ।

॥ ८ ॥ तत्र बाह्लीकेषु । धर्मसंस्करकारको विपर्ययः श्रुत इति
 लिङ्गं विपरिणेत्यम् । विपर्ययो विहितवैपरीत्यम् ॥ ९ ॥

यदप्यन्योऽब्रवीद्वाक्यं बाह्लीकानां विकृत्सितं १०
 आनीयेहाक्षता काचिदारट्टात्किल दस्युभिः ।
 अधर्मतश्चोपयाता सा तानभ्यशपत्ततः ॥ ११
 बालां बन्धुमतीं यन्मामधर्मेणोपगच्छथ ।
 तस्मात्कुमार्यः स्वैरिण्यो भविष्यन्ति कुलेषु वः ॥ १२
 न चैवास्मात्प्रमोक्षध्वं घोराच्छापान्नराधमाः ।
 तस्मात्तेषां भागहरः कथं धर्मान्वदिष्यसि ॥ १३
 कुरवः सहपाश्चालाः साल्वा मात्स्याः सनैमिशः ।
 कोसलाः काशपौण्ड्राश्च कालिङ्गा मागधास्तथा १४
 चेदयश्च महाभागा धर्मं जानन्ति शाश्वतम् ।
 नानादेशेष्वसन्तश्च प्रायो बाह्यालयानृते ॥ १५

आमत्स्येभ्यः कुरुपाश्चालसाल्वा

आनैमिशश्चेदयो ये विशिष्टाः ।

धर्मं पुराणमुपजीवन्ति सन्तो

मद्रानृते पाश्चनदांश्च जिह्मान् ॥ १६

एवं विद्वान्धर्मकथासु राजं-

स्तूर्णीभूतः शल्य भवेः सदा त्वम् ।

त्वं तस्य गोप्ता च जनस्य राजा

षड्भागहर्ता शुभदुष्कृतस्य ॥ १७

अथवा दुष्कृतस्य त्वं हर्ता तेषामरक्षिता ।

रक्षिता पुण्यभाग्राजा प्रजानां त्वं ह्यपुण्यभाक् १८

पूज्यमाने पुरा धर्मे सर्वदेशेषु शाश्वते ।

धर्मं पाश्चनदं दृष्ट्वा धिगित्याह पितामहः ॥ १९

ब्राह्मणानां दाशकीयानां कृतेऽप्यशुभकर्मणाम् ।

ब्रह्मणा निन्दितान्धर्मान्कश्चित्सिद्धात्मकोऽब्रवीत्

इति पाश्चनदं धर्ममवमेने पितामहः ।

स्वधर्मस्थेषु वर्णेषु सोऽप्येतान्नाभ्यपूजयत् ॥ २१

इति शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।

कल्माषपादः सरसि निमज्जन्नाक्षसोऽब्रवीत् ॥ २२

कृते कृतयुगे ॥ २० ॥ नाभ्यपूजयत् न प्रशंसितवान् ॥ २१ ॥

म्लेच्छाः पापरता धर्माधर्मविचारहीनाः । म्लेच्छः पापरते

जातिभेदे स्यादपभाषणे इति विश्वः । वंढा बर्षवराः ॥ २५ ॥

रक्षोपसृष्टेषु रक्षसा उपद्रुतेषु ॥ २७ ॥ प्राच्या दासाः कूट-

जर्मणाः । दाशा इति पाठे मत्स्यजीविनः । वृषं धर्मं लान्ति

आददते ते वृषलाः धर्मसंग्रहपराः धर्मगोहिण इति वा ॥ २८ ॥

क्षत्रियस्य मलं मैक्ष्यं ब्राह्मणस्याश्रुतं मलम् ।

मलं पृथिव्या बाह्लीकाः स्त्रीणां कौतूहलं मलम् २३

निमज्जमानमुद्धृत्य कश्चिद्राजा निशाचरम् ।

अपृच्छतेन चारुयातं तच्छृणुष्व नराधिप ॥ २४

मानुषाणां मलं म्लेच्छा म्लेच्छानां मुष्टिका मलम् ।

मुष्टिकानां मलं षण्ढाः षण्ढानां राजयाजकाः ॥ २५

राजयाजकयाज्यानां मद्रकाणां च यन्मलम् ।

तज्जवेद्वै तव मलं यद्यस्मान्न विमुञ्चसि ॥ २६

इति रक्षोपसृष्टेषु विषवीर्यहतेषु च ।

विद्वद्भिर्भेषजं दृष्टं संसिद्धवचनोत्तरम् ॥ २७

ब्राह्मणाः पश्चालाः कौरवेयास्तु धर्म्याः

सत्या मत्स्याः शूरसेनाश्च याज्याः ।

प्राच्या दासा वृषला दाक्षिणात्याः

स्तेना बाह्लीकाः संकरा वै सुराष्ट्राः ॥ २८

कृतघ्नता परविचापहारो

मद्यपानं गुरुदारावमर्दः ।

वाक्पारुष्यं गोवधो रात्रिचर्या

बहिर्गेहं परवस्त्रोपभोगः ॥ २९

येषां धर्मस्तान्प्रति नास्त्यधर्मो

क्षारट्टजान्पाश्चनदान्धिगस्तु ।

आपाश्चालाः कुरवो नैमिशश्च

मत्स्याश्चैवाप्यनुजानन्ति धर्मम् ।

अथोदीच्याश्चेदयो मागधाश्च

शिष्टान्धर्मानुपजीवन्ति वृद्धाः ॥ ३०

प्राचीं दिशं श्रिता देवा जातवेदः पुरोगमाः ।

दक्षिणा पितृभिर्गुप्ता यमेन शुभकर्मणा ॥ ३१

प्रतीचीं वरुणः पाति पालयन्नसुरान्यहून् ।

उदीचीं भगवान्सोमो ब्रह्मा च ब्राह्मणैः सह ३२

रक्षःपिशाचान्हिमवान्गुह्यकान्गन्धमादनः ।

बहिर्गेहं रात्रिचर्या प्रच्छन्नं चौर्यपारदार्यादि ॥ २९ ॥ प्राचीमि-

त्यत्र जातवेद इत्यनेनाभेयीसहिता प्राची देवानामाभया ।

दक्षिणा पितृणां तत्रैव श्राद्धादिधर्मो दृश्यते ॥ ३१ ॥ एवं

प्रतीचीं वरुणः उदीचीं सोम इति कुबेरेशानयोर्ग्रहणम् । परि-

शेषाभिर्गुह्यां वायव्यां च बाह्लीकाभयायां नैर्ऋतास्त्वादद्या वात-

लाक्ष्य सन्तीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ तथा रक्षःपिशाचाश्च हिमवन्तं

ध्रुवं सर्वाणि भूतानि विष्णुः पाति सुरोत्तमः॥३३
 इक्षितज्ञाश्च मगधाः प्रेक्षितज्ञाश्च कोसलाः ।
 अर्धोक्ताः कुरुपाञ्चालाः सर्वोक्ता दाक्षिणापथाः॥
 पार्वतीयाश्च विषमा यथैव गिरयस्तथा ।
 सर्वज्ञा यवना राजञ्जराश्चैव विशेषतः ।
 म्लेच्छाः स्वसंज्ञानियता नानुक्तमितरे जनाः॥३५
 प्रतिरब्धास्तु बाह्लीका न च केचन मद्रकाः ।
 स त्वमेतादृशः शल्य नोत्तरं वक्तुमर्हसि ॥ ३६
 एवं ज्ञात्वा जोषमास्त्व प्रतीपं
 मा स क्रुद्धः पापभृतां वरिष्ठ ।
 पूर्वं हत्वा त्वां सपुत्रं बलैश्च
 पश्चाद्वंसे वासुदेवार्जुनौ च ॥ ३७
 शल्य उवाच ।
 आतुराणां परित्यागः स्वदारसुतविक्रयः ।
 अङ्गे प्रवर्तते कर्ण येषामधिपतिर्भवान् ॥ ३८
 रथातिरथसङ्ख्यायां यत्त्वां भीष्मस्तदाव्रवीत् ।

तान्विदित्वाऽऽत्मनो दोषान्निर्मन्युर्मव मा क्रुधः॥
 सर्वत्र ब्राह्मणाः सन्ति सन्ति सर्वत्र क्षत्रियाः ।
 वैश्याः शूद्रास्तथा कर्ण स्त्रियः साध्व्यश्च सुव्रताः ॥
 रमन्ते चोपहासेन पुरुषाः पुरुषैः सह ।
 अन्योन्येन रताः क्षीवा देशेदेशे च मैथुनम्॥४१
 परवाच्येषु निपुणः सर्वो भवति सर्वदा ।
 आत्मवाच्यं न जानीते जानन्नपि च मुह्यति ॥ ४२
 सर्वत्र सन्ति राजनः स्वस्वं धर्ममनुव्रताः ।
 दुर्मनुष्याभिगृह्णन्ति सन्ति सर्वत्र धार्मिकाः ॥४३
 न कर्ण देशसामान्यात्सर्वः पापं निषेवते ।
 यादृशाः स्वस्वभावेन देशांस्तादृशान्विदुः॥४४
 सञ्जय उवाच ।
 ततो दुर्योधनो राजा कर्णशल्याववारयत् ।
 सखिभावेन राधेयं शल्यं सौजन्यकेन च ॥ ४५
 ततो निवारितः कर्णो धार्तराष्ट्रेण मारिष ।
 प्रहस्य तत्र राजेन्द्र याहि शल्येत्यचोदयत् ॥ ४६

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

शल्यकर्णयोः संवादः ॥ १ ॥ सेनाद्वयस्य परस्परमेलनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः परानीकभिर्दं व्यूहमप्रतिमं कृतम् ।
 समीक्ष्य कर्णः पार्थानां धृष्टधुम्नाभिरक्षितम् ॥ १
 प्रययौ रथघोषेण सिंहनादरवेण च ।
 वादित्राणां च निनदैः कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ २
 सञ्जय उवाच ।
 ततः प्रयान्तं राधेयं मद्वराजः सयन्निव ।
 अवधूय इदं वाक्यमब्रवीत्कुरुसभिधौ ॥ ३

नगोत्तमम् । गुह्यकाश्च महाराज पर्वतं गन्धमादनम् इति श्रु-
 पाठः । एवमपि सबाह्लीकान्सनैर्कृतान् देशान् विष्णुः पाति पर्ज-
 न्यवत् न देशान्तरेष्विव बाह्लीकेषु विशेषतो देवतानुग्रहो
 ज्ञयत इत्यभिप्रायः ॥ ३३ ॥ अतएव तेषां मौढ्यं वर्णयति
 इक्षितज्ञाश्चेति । अर्धोक्ताः कुरुपाञ्चालाः सात्वाः कृत्स्नानुशासनाः
 इति श्रु. पाठः ॥ ३४ ॥ विषमाः दुःस्वसाध्याः । सर्वे जान-

चमूं तवेमां विपुलां समृद्धा-
 मसङ्ख्येयामश्चनराकुलां च ।
 तथा प्रवेष्टा समरे धनञ्जयः
 कथं दहन्दीम इवाश्रयाशी ॥ ४
 रथे स्थितौ वीरवरौ वरेण्यौ
 सिंहस्कन्धौ लोहितपद्मनेत्रौ ।
 द्रष्टा भवानद्य विना प्रयत्ना-
 त्थाहि मे शकुना वेदयन्ति ॥ ५

न्तोऽपि यवना म्लेच्छाश्च स्वसंज्ञायां स्त्रीयैः कृतो यो धर्मसं-
 केतस्तत्रैव नियताः । वैदिकं धर्मं न मानयन्तीत्यर्थः । इतरे
 सनुकां हितं नावबुध्यन्ते ॥ ३५ ॥ प्रतिरथा इतिपाठे हितवादिनि
 प्रतिकूलाः । गुरुद्रोहिण इत्यर्थः । तादृशाश्च त्वं हितोपदेशारं मां
 निन्दसीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

अद्य द्रष्टाऽसि तं वीरं श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
 निघ्नन्तं शत्रवान्सङ्ख्ये यं कर्णं परिपृच्छसि ॥ ६
 अद्य तौ पुरुषव्याघ्रौ लोहिताश्वौ परंतपौ ।
 वामुदेवार्जुनौ कर्णं द्रष्टाऽस्यमितविक्रमौ ॥ ७
 सारथिर्यस्य गोविन्दो गाण्डीवं यस्य कार्मुकम् ।
 तं चेद्धन्ताऽसि राधेय त्वं नो राजा भविष्यसि ॥ ८
 प्रवालेश महावायुरभितस्तव वाहिनीम् ।
 क्रव्यादा व्याहरन्त्येते मृगाः कुर्वन्ति भैरवम् ॥ ९
 पश्य कर्णं महाघोरं भयं वै रोमहर्षणम् ।
 अर्कं जीमूतसंकाशः कवन्धो वार्यं तिष्ठति ॥ १०
 पश्य यूथं मृगशतं मृगाणां सर्वतोदिशम् ।
 ररास दीप्तलाङ्गुलमादित्यमभि संस्थितम् ॥ ११
 पश्य काकांश्च गृध्रांश्च समवेतान्सहस्रशः ।
 आदित्यमभिवीक्षन्ते ह्यशिवाः कर्णं सखराः ॥ १२
 श्वेतवाजिसमायुक्ते तव कर्णं महारथे ।
 पताकाः प्रज्वलन्त्येता ध्वजश्चातीव कम्पते ॥ १३
 उदीर्यतो ह्यानपश्य महाकायान्महाजवान् ।
 पुवमानान्महावीर्यानाकाशे गरुडानिव ॥ १४
 ध्रुवमेषु निमित्तेषु भूमिमावृत्य पार्थिवाः ।
 खप्स्यन्ति निहताः कर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १५
 शङ्कानां तुमुलः शब्दः श्रूयते रोमहर्षणः ।
 आनकानां च राधेय मृदङ्गानां च हन्यताम् ॥ १६
 शृणु शब्दान्वहुविधानराश्वरथवाजिनाम् ।
 ज्यातलत्रेषुशब्दांश्च शृणु कर्णं महात्मनाम् ॥ १७
 हेमरूप्यप्रमृष्टानां वाससां शिल्पिनिर्मिताः ।
 सहेमचन्द्रताराभाः पताकाः किङ्किणीयुताः ॥ १८
 नानावर्णा रणे भान्ति श्वसनेन प्रकम्पिताः ।
 पश्य कर्णार्जुनस्यैताः सौदामिन्य इवाम्बुदे ॥ १९
 ध्वजाः कणकणायन्ते वातेनातिसमीरिताः ।
 सपताकरथाश्चापि पाञ्चालानां महात्मनाम् ॥ २०
 एष रेणुः समुद्भूतो दिवमावृत्य तिष्ठति ।
 गजवाजिप्रणुञ्जा च कम्पते कर्णं मेदिनी ॥ २१
 श्रूयते भेषसंकाशो रथनेमिस्वनस्तथा ।
 पश्य कुन्तीसुतं वीरं बीभत्सुमपराजितम् ।

प्रहरिष्यन्तमायान्तं कपिप्रवरकेतनम् ॥ २२
 गजाश्वरथपत्न्योर्घास्तावकान्युधि निघ्नतः ।
 ध्वजाग्रं दृश्यते तस्य ज्याशब्दश्चैव श्रूयते ॥ २३
 एष संशप्तकान्भूयस्तानेवाभिमुखो गतः ।
 करोति कदनं चैष संग्रामे द्विषतां बली ॥ २४
 सञ्जय उवाच ।
 इति ब्रुवाणं मद्रेशं कर्णः प्रोवाच मन्युमान् ॥ २५
 पश्य संशप्तकैः क्रुद्धैः समन्तात्समभिद्रुतः ।
 एष सूर्य इवाम्बोदैश्छन्नः पार्थो न दृश्यते ।
 एष दान्तोऽर्जुनः शल्य निमग्नः शोकसागरे ॥ २६
 शल्य उवाच ।
 वरुणं कोऽम्भसा हन्यादिन्धनेन च कोऽनलम् ।
 कोवाऽनिलं निगृह्णीयात्पिबेद्वा को महार्णवम् ॥ २७
 ईदृश्रूपमहं मन्ये पार्थस्य युधि निर्जयम् ।
 न हि शक्योऽर्जुनो जेतुं युधि देवासुरैरपि ॥ २८
 अथैवं परितोषस्ते वाग्भिस्त्वं सुमाना भव ।
 न हि शक्यो युधा जेतुमन्यं कुरु मनोरथम् ॥ २९
 बाहुभ्यामुद्धरेद्भूमिं दहेत्क्रुद्ध इमाः प्रजाः ।
 पातयेन्निदिवादेवास्त्रार्जुनं समरे जयेत् ॥ ३०
 पश्य कुन्तीसुतं भीमं वीरमक्लिष्टकारिणम् ।
 प्रहरन्तं महाबाहुं स्थितं मेरुमिवाचलम् ॥ ३१
 अमर्षी पुरुषव्याघ्रः सदा वैरमनुस्सरन् ।
 एष भीमो जयप्रेप्सुर्युधि तिष्ठति वीर्यवान् ॥ ३२
 एष धर्मभृतां श्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 तिष्ठत्यसुकरः सङ्ख्ये परैः परपुरंजयः ॥ ३३
 एतौ च पुरुषव्याघ्रावाश्विनेयौ महारथौ ।
 नकुलः सहदेवश्च तिष्ठतो युधि दुर्जयौ ॥ ३४
 एते तिष्ठन्ति कार्णवेयाः पञ्च पञ्चाचला इव ।
 योत्स्यमाना महावीर्या भीमार्जुनसमा युधि ॥ ३५
 एते द्रुपदपुत्राश्च धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
 हीनाः सत्यजिता वीरास्तिष्ठन्ति परमौजसः ॥ ३६
 यत्र कृष्णार्जुनौ वीरौ यत्र राजा युधिष्ठिरः ।
 तत्र धर्मश्च सत्यं च यतो धर्मस्ततो जयः ॥ ३७
 इति संवदतोरेव तयोः पुरुषसिंहयोः ।
 ते सेने समसज्जेतां गङ्गायमुनवद्भृशम् ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

दुर्योधनेन सेनाप्रोत्साहनम् ॥ १ ॥ भीमेन दुर्योधनपराजयपूर्वकं गजानीकवचः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।

दुर्योधनस्ततः कर्णमुपेत्य भरतर्षभ ।
अत्रवीन्मद्राजं च तथैवान्यान्महारथान् ॥ १
यदृच्छयाऽयमव्यग्रो धर्मः परमकः सखा ।
मुखिनः क्षत्रियाः कर्णलभन्ते युद्धमीदृशम् ॥ २
यादृशं क्षत्रियैः शूरैः शूराणां दीव्यतां युधि ।
इष्टं भवति राधेय तदिदं समुपस्थितम् ॥ ३
हत्वा तु पाण्डवान्युद्धे स्थिरामुर्वी प्रशासथ ।
निहता वा परैर्युद्धे वीरलोकानवाप्सथ ॥ ४
दुर्योधनस्य वचनं श्रुत्वा तत्क्षत्रियर्षभाः ।
सिंहनादानुदक्रोशन्वादित्राणि च जग्निरे ॥ ५
तस्मिन्प्रमुदिते सैन्ये त्वदीये भरतर्षभ ।
हर्षयस्तावकान्योधान्द्रौणिर्वचनमब्रवीत् ॥ ६
प्रत्यक्षं सर्वसैन्यानां भवतां चापि पश्यताम् ।
न्यस्तशस्त्रो मम पिता दृष्टद्युम्नेन पातितः ॥ ७
स तेनाहममर्षेण पित्र्ये चापि भारत ।
दृष्टद्युम्नमहत्वाऽहं न विमोक्ष्यामि दंशनम् ॥ ८
कृत्वाऽनृतां प्रतिज्ञां वो नास्मि प्राप्ता महत्फलम् ।
अर्जुनं भीमसेनं च यश्च मां प्रतियोत्स्यति ।
सर्वास्तान्प्रमथिष्यामि इति मे निश्चिता मतिः ॥ ९

सञ्जय उवाच ।

एवमुक्ते ततः सर्वा हर्षिता भारती चयूः ।
अभ्यवर्तत कौन्तेयास्तथा तां चापि पाण्डवाः ॥ १०

स सन्निपातो रथयूथपानां
महाहवे भारत लोभनीये ।

जनक्षयः कालयुगान्तकल्पः

प्रावर्तताग्रे कुरुसञ्जयानाम् ॥ ११

ततः प्रवृत्ते युधि संप्रहारे

भूतानि सर्वाणि सदैवतानि ।

आसन्समेतानि सहाप्सरोग्भि-

निरीक्षतीभिर्युधि वीरसङ्घान् ॥ १२

दिव्यैश्च गन्धैः परमैश्च पुष्पै-
रन्यैश्च रत्नैर्विविधैर्नराभ्याः ।

रणेषु कर्मोद्बहतः प्रहृष्टा-
ननन्दयन्नप्सरसः प्रहृष्टाः ॥ १३

समीरणस्तास्तु निषेव्य गन्धा-
भिषेवते तानपि योधमुख्यान् ।

निषेव्यमाणास्त्वनिलेन योधाः

परस्परं चुक्रुशुराजिमध्ये ॥ १४

तथा तु तस्मिंस्तुमुले प्रवृत्ते
दुर्योधनः क्रोधममृष्यमाणः ।

‘अवेक्ष्य भीमं बलमध्यसंस्थः

समार्पयत्क्षुद्रकाणां शतेन ॥ १५

दुःशासनश्चित्रसेनश्च वीर-

स्तथोलूकः कितवः सौबलश्च ।

गजानीकैः सर्वतो भीमसेनं

तथाविषक्तं सहसैवाभ्यगच्छन् ॥ १६

तमापतन्तं संप्रेक्ष्य गजानीकं वृकोदरः ।

दुर्योधनं महाबाहुः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १७

दुर्योधनं ततो भीमः सायकैर्वज्रसंनिभैः ।

पाण्डवो विमुखीकृत्य गजानभ्यद्रवद्वली ॥ १८

ततः पावकसङ्काशैर्भीमवाणैरवक्रगैः ।

शलभैरिव नागास्तानर्दयामास पाण्डवः ॥ १९

ततः कुञ्जरयूथानि भीमसेनो महाबलः ।

व्यधमभिशितैर्वर्णैर्महाबातो धनानिव ॥ २०

नित्यमत्ताश्च मातङ्गाः शूरैर्मत्तैरधिष्ठिताः ।

आरोहकैर्महामात्रैस्तोमराङ्कुशपाणिभिः ॥ २१

सुवर्णजालैः प्रच्छन्ना मणिजालैश्च कुञ्जराः ।

रूप्यजाम्बूनदाभासः क्षुरमालाभ्यलङ्कृताः ॥ २२

वध्यमानाः शूरैः राजन्भीमसेनेन ते गजाः ।

विभिन्नहृदयाः केचित्तत्रैवाभ्यपतन्मुवि ॥ २३

निपतद्भिर्महावेगैर्हमभाण्डविभूषितैः ।

अशोभत महाराज धातुचित्रैरिवाचलैः ॥ २४

दीप्ताभरणवज्रिश्च गजपृष्ठनिपातितैः ।
संगरः शुशुभे राजन्क्षीणपुण्यैरिवामरैः ॥ २५
महापरिघसंकाशौ चन्दनागररूपितौ ।
अपश्यं भीमसेनस्य घनुर्विक्षिपतो भुजौ ॥ २६

तस्य ज्यातलनिर्घोषमस्यतः सव्यदक्षिणम् ।
तं श्रुत्वाऽभ्यद्रवन्नागा भीमसेनमयार्दिताः ॥ २७
तस्य भीमस्य तत्कर्म राजन्नेकस्य धीमतः ।
अपश्याम महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

सेनाद्वये व्यूहरचनावर्णनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
ततः परानीकमिदं व्यूहमप्रतिमं महत् ।
समीक्ष्य कर्णः पार्थानां धृष्टद्युम्नाभिरक्षितम् ॥ १
प्रययौ रथघोषेण सिंहनादरवेण च ।
वादित्राणां च निनदैः कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ २
वेपमान इव क्रोधाद्युद्धशौण्डः परंतपः ।
प्रतिव्यूह्य महातेजा यथावद्भरतर्षभ ॥ ३
व्यधमत्पाण्डवीं सेनामासुरीं मघवानिव ।
युधिष्ठिरं चाभ्यहनदपसव्यं चकारह ॥ ४
कर्णस्य रथघोषेण मौर्वीनिष्पेषणेन च ।
सुसंग्राहेण रश्मीनां समकम्पन्त सृञ्जयाः ॥ ५
तानि सर्वाणि सैन्यानि कर्णं दृष्ट्वा विशांपते ।
बभूवुः संग्रहृष्टानि तावकानि युयुत्सया ॥ ६
अश्रूयन्त ततो वाचस्तावकानां विशांपते ।
कर्णार्जुनमहायुद्धमेतदद्य भविष्यति ॥ ७
अद्य दुर्योधनो राजा हतामित्रो भविष्यति ।
अद्य कर्णं रणे दृष्ट्वा फल्गुनो विद्रविष्यति ॥ ८
अद्य तावद्वयं युद्धे कर्णस्यैवानुगामिनः ।
कर्णबाणमयं भीमं युद्धं द्रक्ष्याम संयुगे ॥ ९
चिरकालेप्सितमिदमद्येदानीं भविष्यति ।
अद्य द्रक्ष्याम संग्रामं घोरं देवासुरोपमम् ॥ १०
अद्येदानीं महद्युद्धं भविष्यति मयानकम् ।
अद्येदानीं जयो नित्यमेकस्यैकस्य वा रणे ॥ ११
अर्जुनं किल राधेयो वधिष्यति महारणे ।
अथवा कं नरं लोके न स्पृशन्ति मनोरथाः ॥ १२
इत्युक्त्वा विविधा वाचः कुरवः कुरुनन्दन ।

आजघ्नुः पटहांश्चैव तूर्याश्चैव सहस्रशः ॥ १३
भेरीनादांश्च विविधान्सिंहनादांश्च पुष्कलान् ।
सुरजानां महाशब्दानानकानां महारवान् ॥ १४
नृत्यमानाश्च बहुशस्तर्जमानाश्च मारिष ।
अन्योन्यमभ्ययुर्युद्धे युद्धरङ्गता नराः ॥ १५
तेषां पदाता नागानां पादरक्षाः समन्ततः ।
पट्टसासिधराः शूराश्चापबाणमुसुण्ठिनः ॥ १६
भिण्डिपालधराश्चैव शूलहस्ताः सुचक्रिणः ।
तेषां समागमो घोरो देवासुररणोपमः ॥ १७
धृतराष्ट्र उवाच ।
कथं सञ्जय राधेयः प्रत्यव्यूहत पाण्डवान् ।
धृष्टद्युम्नमुखान्सङ्ख्ये भीमसेनाभिरक्षितान् ।
सर्वानेव महेष्वासानजय्यानमरैरपि ॥ १८
के च प्रपक्षौ पक्षौ वा मम सैन्यस्य सञ्जय ।
प्रविभज्य यथान्यायमवतस्थुः सुदर्शिताः ॥ १९
कथं पाण्डुसुताश्चापि प्रत्यव्यूहन्त मामकान् ।
कथं चैतन्महद्युद्धं प्रावर्तत मुदारुणम् ॥ २०
कं च बीभत्सुरभवद्यत्कर्णोऽयाद्युधिष्ठिरम् ।
को ह्यर्जुनस्य सान्निध्ये शक्तोजेतुं युधिष्ठिरम् ॥ २१
सर्वभूतानि यो ह्येकः स्वाण्डवे जितवान्पुरा ।
कस्तमन्यस्तु राधेयात्प्रतिधुध्येजिजीविषुः ॥ २२
सञ्जय उवाच ।
शृणु व्यूहस्य रचनामर्जुनश्च यथा गतः ।
परिवार्य नृपान्सर्वान्सङ्ग्रामश्चाभवद्यथा ॥ २३
कृपः शारद्वतो राजन्मागधाश्च तरस्विनः ।
सालतः कृतवर्मा च दक्षिणं पक्षमाश्रिताः ॥ २४

तेषां प्रपक्षे शकुनिरूल्कश्च महारथः ।
 सादिभिर्विमलप्रासैस्तदानीमभ्यरक्षताम् ॥ २५
 गान्धारैश्चाप्यसंभ्रान्तैः पार्वतीयैश्च दुर्जयैः ।
 शलभानामिव त्रातैः पिशाचैरिव दुर्दृशैः ॥ २६
 चतुर्विंशत्सहस्राणि रथानामनिवर्तिनाम् ।
 संशप्तका युद्धशौण्डा वामपार्श्वमपालयन् ॥ २७
 समन्वितास्तव सुतैः कृष्णार्जुनजिघांसवः ।
 तेषां प्रपक्षाः काम्भोजाः शकाश्च यवनैः सह ॥ २८
 निदेशात्सूतपुत्रस्य सरथाश्वमपत्तयः ।
 आह्वयन्तोऽर्जुनं तस्थुः केशवं च महाबलम् ॥ २९
 ततः सेनामुखे कर्णोऽप्यवातिष्ठत दंशितः ।
 चित्रवर्माङ्गदः सग्वी पालयन्वाहिनीमुखम् ॥ ३०
 रक्षमाणैः सुसंरन्ध्रैः पुत्रैः शस्त्रभृतां वरः ।
 बाहिनीं प्रमुखे वीरः संप्रकर्षन्नशोभत ॥ ३१
 अशोकस्तु महाबाहुः सूर्यवैश्वानरप्रभः ।
 महाद्विपस्कन्धगतः पिङ्गाक्षः प्रियदर्शनः ।
 दुःशासनो वृत्तः सैन्यैः स्थितो व्यूहस्य पृष्ठतः ॥ ३२
 तन्मध्ये स महाबाहुः स्वयं दुर्योधनो नृपः ।
 चित्राश्वश्चित्रसन्नाहैः सोदरैरभिरक्षितः ॥ ३३
 रक्ष्यमाणो महावीर्यैः सहितैर्मद्रकेकयैः ।
 अशोभत महाराज देवैरिव शतक्रतुः ॥ ३४
 अश्वत्थामा कुरूणां च ये प्रवीरा महारथाः ।
 नित्यमत्ताश्च मातङ्गाः शूरैर्मल्लैश्चैः समन्विताः ।
 अन्वयुस्तद्रथानीकं क्षरन्त इव तोयदाः ॥ ३५
 ते ध्वजैर्वैजयन्तीभिर्ज्वलद्भिः परमायुधैः ।
 सादिभिश्चास्थिता रेजुर्दुमवन्त इवाचलाः ॥ ३६
 तेषां पदातिनागानां पादरक्षाः सहस्रशः ।
 पट्टसासिधराः शूरा बभूवुरनिवर्तिनः ॥ ३७
 सादिभिः स्यन्दनैर्नागैरधिकं समलङ्कृतैः ।
 स व्यूहराजो विबभौ देवासुरचमूपमः ॥ ३८
 बार्हस्पत्यः सुविहितो नायकेन विपश्चिता ।

नृत्यतीव महाव्यूहः परेषां भयमादधत् ॥ ३९
 तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः ।
 हस्त्यश्वरथमातङ्गाः प्रावृषीव बलाहकाः ॥ ४०
 ततः सेनामुखे कर्णं दृष्ट्वा राजा युधिष्ठिरः ।
 धनंजयमभिप्रमत्तमेकवीरमुवाच ह ॥ ४१
 पश्यार्जुन महाव्यूहं कर्णेन विहितं रणे ।
 युक्तं पक्षैः प्रपक्षैश्च परानीकं प्रकाशते ॥ ४२
 तत्समीपगतं श्वेतप्रत्यभिप्रं महद्वलम् ।
 यथा नाभिभवत्यस्मांस्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ ४३
 सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तोऽर्जुनो राज्ञा प्राञ्जलिरुपमब्रवीत् ॥ ४४
 यथा यथा भवानाह तत्तथा न तदन्यथा ।
 यत्तस्य विहितं कार्यं तत्करिष्यामि सुव्रत ।
 प्रधानमथ चैवास्य विनाशं च करोम्यहम् ॥ ४५
 तस्मात्त्वं जहि राधेयं भीमसेनः सुयोधनम् ।
 वृषसेनं च नकुलः सहदेवोऽपि सौबलम् ॥ ४६
 दुःशासनं शतानीको हार्दिक्यं शिनिपुङ्गवः ।
 धृष्टद्युम्नो द्रोणसुतं स्वयं योत्स्याम्यहं कृपम् ॥ ४७
 द्रौपदेया धार्तराष्ट्राञ्छिष्टान्सह शिखण्डिना ।
 ते ते च तांस्तानहितानस्माकं घ्नन्तु मामकाः ॥ ४८
 सञ्जय उवाच ।
 इत्युक्तो धर्मराजेन तथेत्युक्त्वा धनंजयः ।
 व्यादिदेश स्वसैन्यानि स्वयं चागाच्चमूमुखम् ॥ ४९
 धनंजयो महाराज दक्षिणं पक्षमास्थितः ।
 भीमसेनो महाबाहुर्वामं पक्षमुपाश्रितः ॥ ५०
 सात्यकिद्रौपदेयाश्च स्वयं राजा च पाण्डवः ।
 व्यूहस्य प्रमुखे तस्थुः स्वेनानीकेन संवृताः ॥ ५१
 खबलेनारिसैन्यं तत्प्रत्यवस्थाप्य पाण्डवः ।
 प्रत्यव्यूहत्पुरस्कृत्य धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ॥ ५२
 तत्सादिनागकलिलं पदातिरथसंकुलम् ।
 धृष्टद्युम्नमुखं घोरमशोभत महद्वलम् ॥ ५३

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

संकुलपुद्गलम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा व्यूढेष्वनीकेषु संसक्तेषु च सञ्जय ।
संशप्तकाः कथं पार्थ कथं कर्णं च पाण्डवाः ॥ १
एतद्विस्तरशो युद्धं प्रब्रूहि कुशलो ह्यसि ।
न हि तृप्यामि वीराणां शृण्वानो युधि विक्रमम् २
सञ्जय उवाच ।

तत्संस्थितमथो दृष्ट्वा प्रत्यभिन्नं महद्बलम् ।
प्रत्यव्यूहचतः कर्णो हितार्थं तनयस्य ते ॥ ३
तत्सादिनागकलिलं पदातिरथसंकुलम् ।
शृष्ट्युन्नमुखं घोरमशोभत महद्बलम् ॥ ४
पारावतसवर्णाश्चन्द्रसूर्यसमद्युतिः ।
स पार्षतो बभौ धन्वी कालो विग्रहवानिव ॥ ५
पार्षतं त्वमितस्तस्थुर्द्रौपदेया युयुत्सवः ।
सानुगा दीप्तवपुश्चन्द्रं तारागणा इव ॥ ६
अथ व्यूढेष्वनीकेषु प्रेक्ष्य संशप्तकात्रणे ।
क्रुद्धोऽर्जुनोऽभिदुद्राव व्याक्षिपन्गाण्डिवं धनुः ७
अथ संशप्तकाः पार्थमभ्यधावन्वधैषिणः ।
विजये धृतसंकल्पा मृत्युं कृतानिर्वर्तनम् ॥ ८
तदश्वसङ्घबहुलं पत्तिनागरथाकुलम् ।
उदीर्यमाणं संरब्धं धनंजयमभिद्रवत् ॥ ९
तदुद्यतं महत्सैन्यं सागरौघसमं जवे ।
पार्थवेलां समासाद्य विष्टितं समदृश्यत ॥ १०
मृद्रन्तं शरवर्षौघैर्दुर्जुनमर्जुनमार्दयत् ॥ ११
स संप्रहारस्तुमुलस्तेषामासीत्किरीटिना ।
तस्यैव तु यथा राजन्निवातकवचैः सह ॥ १२
स्थानश्चान्ध्वजाभ्यागान्पत्तीन्गजगतानपि ।
इधून्धनूषि खट्वाश्च चक्राणि च परश्वथान् ॥ १३
सायुधानुद्यतान्बाहून्विधान्यायुधानि च ।
चिच्छेद द्विपतां पार्थः शिरांसि च सहस्रशः ॥ १४

तस्मिन्सैन्यमहावर्ते पातालतलसन्निभे ।
निमग्नं तं रथं मत्वा नेदुः संशप्तका मुदा ॥ १५
स पुरस्तादरीन्हत्वा पुनरुत्तरतोऽवधीत् ।
दक्षिणेन च पश्चाच्च क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ॥ १६
अथ पाञ्चालचेदीनां सञ्जयानां च मारिष ।
त्वदीयैः सह संग्राम आसीत्परमदारुणः ॥ १७
कृपश्च कृतवर्मा च शकुनिश्चापि सौबलः ।
हृष्टसेनाः सुसंरब्धा रथानीकप्रहारिणः ॥ १८
कोसलैः काश्यपस्यैश्च कारुशैः केकयैरपि ।
शूरसेनैः शूरवरैर्युधुर्युद्धदुर्मदाः ॥ १९
तेषामन्तकरं युद्धं देहपाप्मविनाशनम् ।
क्षत्रविदश्शूद्रवीराणां धर्म्यं स्वर्ग्यं यशस्करम् ॥ २०
दुर्योधनोऽथ सहितो भ्रातृभिर्भरतर्षभ ।
गुप्तः कुरुप्रवीरैश्च मद्राणां च महारथैः ॥ २१
पाण्डवैः सह पाञ्चालैश्चेदिभिः सात्यकेन च ।
युध्यमानं रणे कर्णं कुरुवीरोऽभ्यपालयत् ॥ २२
कर्णोऽपि निशितैर्बाणैर्विनिहत्य महाचमूम् ।
प्रमृद्य च रथश्रेष्ठान्युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ २३
विपत्रायुधदेहासूक्तत्वा शत्रून्सहस्रशः ।
युक्त्वा स्वर्गयशोभ्यां च स्वेभ्यो मुदमुदावहत् २४
तद्विगाह्य महानीकं सूतपुत्रो महारथः ।
नदीं प्रवर्तयामास शोणितौघतरङ्गिणीम् ॥ २५
शोणितोदां क्षुण्णमत्स्यां नागनक्रदुरत्ययाम् ।
मांसमज्जाकर्दमिनीं चक्रकूर्ममहोडुपाम् ॥ २६
पातितैर्मेषसंकाशैस्तत्रतत्र महाद्विपैः ।
अश्वनीभिरिव ध्वस्ता नदी राजन्विराजते ॥ २७
तां शरोर्मिमहावर्ता छत्रहंससमाकुलाम् ।
तनुत्रोष्णीषसङ्घाटामखिपाषाणसंकुलाम् ॥ २८
अपारामनपारां च शङ्खदुन्दुभिघोषिणीम् ।
रौद्रां नदीं महाराज रजसा सर्वतोवृताम् ॥ २९

क्षत्रविदश्शूद्रवीराणामित्यनेन ब्राह्मणादृते युद्धं सर्वेषां श्रेय-
स्करमित्यर्थः ॥ २० ॥ युक्त्वा योजयित्वा ॥ २४ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

अतितीक्ष्णां नराकीर्णां नदीमन्तकगामिनीम् ।
 समं च विषमं चैव समायान्तीं महामयाम् ॥ ३०
 आकुलाश्चात्र सीदन्ति नराः शोणितकर्दमे ।
 नरैरभिपरिक्षिप्ता यथा राजन्महाद्रुमाः ॥ ३१
 ततस्ते तत्रतत्रैव प्रचरन्तो महानदीम् ।

विचेरुः सर्वतो योधा नौवारणमहारथैः ॥ ३२
 शोणितेन समं राजन्कृतमासीत्समन्ततः ।
 नदीवेगैर्यथा भूमिस्तद्वदासीद्विशांपते ॥ ३३
 एवं भारत संग्रामो नरवाजिगजक्षयः ।
 कुरूणां सृञ्जयानां च देवासुरसमोऽभवत् ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 युक्तं प्रविश्य पार्थानां सैन्यं कुर्वञ्जनक्षयम् ।
 कर्णो राजानमभ्येत्य तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ १
 के च प्रवीराः पार्थानां युधि कर्णमवारयन् ।
 कांश्च प्रमथ्याधिरथिर्युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ २
 सञ्जय उवाच ।
 धृष्टद्युम्नमुखान्पार्थान्दृष्ट्वा कर्णो व्यवस्थितान् ।
 समभ्यधावत्त्वरितः पाञ्चालाञ्छत्रुकर्शनः ॥ ३
 तं तूर्णमभिधावन्तं पाञ्चाला जितकाशिनः ।
 प्रत्युद्ययुर्महात्मानं हंसाः सर इवोष्णगे ॥ ४
 ततः शङ्खसहस्राणां निःस्वनो हृदयंगमः ।
 प्रादुरासीदुभयतो भेरीशब्दश्च दारुणः ॥ ५
 नानाबाणनिनादश्च द्विपाश्वरथनिःस्वनः ।
 सिंहनादश्च वीराणामभवद्दारुणस्तदा ॥ ६
 साद्रिद्रुमार्णवा भूमिः सवाताम्बुदमम्बरम् ।
 सार्केन्दुग्रहनक्षत्रा द्यौश्च व्यक्तं विघूर्णिता ॥ ७
 इति भूतानि तं शब्दं मेनिरे ते च विव्यथुः ।
 यानि चाप्यल्पसत्त्वानि प्रायस्तानि मृतानि वै ॥ ८
 अथ कर्णो भृशं क्रुद्धः शीघ्रमस्त्रमुदीरयन् ।
 जघान पाण्डवीं सेनामासुरीं मघवानिव ॥ ९
 स पाण्डवबलं कर्णः प्रविश्य विमृजञ्छरान् ।
 प्रभद्रकाणां प्रवरानहनत्सप्तसप्ततिम् ॥ १०
 ततः सुपुङ्खैर्निशितैरथ श्रेष्ठो रथेषुभिः ।

अवधीत्यश्चविंशत्या पाञ्चालान्पश्चविंशतिम् ११
 सुवर्णपुङ्खैर्नाराचैः परकायविदारणैः ।
 चेदिकानवधीद्वीरः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १२
 तं तथा समरे कर्म कुर्वाणमतिमानुषम् ।
 परिवर्तुर्महाराज पाञ्चालानां रथव्रजाः ॥ १३
 ततः संघाय विशिखान्पश्च भारत दुःसहान् ।
 पाञ्चालानवधीत्यश्च कर्णो वैकर्तनो वृषः ॥ १४
 भानुदेवं चित्रसेनं सेनाविन्दुं च भारत ।
 तपनं शूरसेनं च पाञ्चालानहनद्रणे ॥ १५
 पाञ्चालेषु च शूरेषु बध्यमानेषु सायकैः ।
 हाहाकारो महानासीत्पाञ्चालानां महाहवे ॥ १६
 तेषां संक्रीडमानानां हाहाकारं प्रकुर्वताम् ।
 पुनरेव च तान्कर्णो जघानाशु पतत्रिभिः ॥ १७
 चक्ररक्षौ तु कर्णस्य पुत्रौ मारिष दुर्जयौ ।
 सुपेणः सत्यसेनश्च त्यक्त्वा प्राणानयुध्यताम् ॥ १८
 पृष्ठगोप्ता तु कर्णस्य ज्येष्ठः पुत्रो महारथः ।
 वृषसेनोऽन्वयात्कर्णं पृष्ठतः परिपालयन् ॥ १९
 धृष्टद्युम्नः सात्यकिश्च द्रौपदेया वृकोदरः ।
 जनमेजयः शिखण्डी च प्रवीराश्च प्रभद्रकाः ॥ २०
 चेदिकेकयपाञ्चाला यमौ मात्स्याश्च दंशिताः ।
 समभ्यधावन्राधेयं जिघांसन्तः प्रहारिणम् ॥ २१
 त एनं विविधैः शस्त्रैः शरधाराभिरेव च ।
 अभ्यवर्षन्विमर्दन्तं प्रावृषीवाम्बुदा गिरिम् ॥ २२

पितरं तु परीप्सन्तः कर्णपुत्राः प्रहारिणः ।
 त्वदीयाश्चापरे राजन्वीरा वीरानवारयन् ॥ २३
 सुषेणो भीमसेनस्य च्छित्त्वा भल्लेन कर्णकम् ।
 नाराचैः सप्तभिर्विद्धा हृदि भीमं ननाद ह ॥ २४
 अथान्यद्वनुरादाय सुदृढं भीमविक्रमः ।
 सज्यं वृकोदरः कृत्वा सुषेणस्याच्छिन्नद्रुनुः ॥ २५
 विव्याध चैनं दशभिः क्रुद्धो नृत्यन्निवेषुभिः ।
 कर्णं च तूर्णं विव्याध त्रिसप्तत्या शितैः शरैः ॥ २६
 सत्यसेनं च दशभिः साश्वसूतायुधध्वजम् ।
 पश्यतां मुहदां मध्ये कर्णपुत्रमपातयत् ॥ २७
 क्षुरप्रणुनं तत्तस्य शिरश्चन्द्रनिभाननम् ।
 शुभदर्शनमेवासीन्नालभ्रष्टमिवाम्बुजम् ॥ २८
 हत्वा कर्णमुतं भीमस्तावकान्पुनरार्दयत् ।
 कृपहार्दिक्ययोश्छित्त्वा चापौ तावप्यथार्दयत् ॥ २९
 दुःशासनं त्रिभिर्विद्धा शकुनिं पद्मिरायसैः ।
 उत्कं च पतत्रिं च चकार विरथाबुभौ ॥ ३०
 हे सुषेण हतोऽसीति ब्रुवन्नादत्त सायकम् ।
 तमस्य कर्णश्चिच्छेद त्रिभिश्चैनमताडयत् ॥ ३१
 अथान्यं परिजग्राह सुपर्वाणं सुतेजनम् ।
 सुषेणायासजज्जीमस्तमप्यस्याच्छिन्नद्रुपः ॥ ३२
 पुनः कर्णस्त्रिसप्तत्या भीमसेनमथेषुभिः ।
 पुत्रं परीप्सन्विव्याध क्रुद्धः शशुजिघांसया ॥ ३३
 सुषेणस्तु धनुर्गृह्य भारसाधनमुत्तमम् ।
 नकुलं पञ्चभिर्बाणैर्बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ ३४
 नकुलस्तं तु विंशत्या विद्धा भारसहैदृढैः ।
 ननाद बलवन्नादं कर्णस्य भयमादधत् ॥ ३५
 तं सुषेणो महाराज विद्धा दशभिराशुगैः ।
 चिच्छेद च धनुः शीघ्रं क्षुरप्रेण महारथः ॥ ३६
 अथान्यद्वनुरादाय नकुलः क्रोधमूर्च्छितः ।
 सुषेणं नवभिर्बाणैर्वारयामास संयुगे ॥ ३७
 स तु बाणैर्दिशो राजन्नाच्छाद्य परवीरहा ॥
 आजग्रे सारथिं चास्य सुषेणं च तत्तस्त्रिभिः ।
 चिच्छेद चास्य सुदृढं धनुर्भल्लैस्त्रिभिस्त्रिधा ॥ ३८
 अथान्यद्वनुरादाय सुषेणः क्रोधमूर्च्छितः ।
 आविध्यन्नकुलं पश्चा सहदेवं च सप्तभिः ॥ ३९

तद्युद्धं सुमहद्वोरमासीद्देवासुरोपमम् ।
 निघ्नतां सायकैस्तूर्णमन्योन्यस्य बधं प्रति ॥ ४०
 सात्यकिर्वृषसेनं तु विद्धा सप्तभिरायसैः ।
 'पुनर्विव्याध सप्तत्या सारथिं च त्रिभिः शितैः ॥ ४१
 वृषसेनस्तु शैनेयं शरेणानतपर्वणा ।
 आजघान महाराज शङ्खदेशे महारथम् ॥ ४२
 शैनेयो वृषसेनेन पत्रिणा परिपीडितः ।
 कोपं चक्रे महाराज क्रुद्धो वेगं च दारुणम् ॥ ४३
 जग्राहेषुवरान्वीरः शीघ्रं वै दश पञ्च च ।
 सात्यकिर्वृषसेनस्य सूतं हत्वा त्रिभिः शरैः ॥ ४४
 धनुश्चिच्छेद भल्लेन जघानाश्चाञ्च सप्तभिः ।
 ध्वजमेकेषुणोन्मथ्य त्रिभिस्तं हृद्यताडयत् ॥ ४५
 अथावसन्नः स्वरथे मुहूर्तात्पुनरुत्थितः ।
 स रणे युयुधानेन विसूताश्वरथध्वजः ।
 क्रुतो जिघांसुः शैनेयं खड्गचर्मधृगभ्ययात् ॥ ४६
 तस्य चापततः शीघ्रं वृषसेनस्य सात्यकिः ।
 वाराहकर्णैर्दशभिरविध्यदसिचर्मणी ॥ ४७
 दुःशासनस्तु तं दृष्ट्वा विरथं व्यायुधं क्रुतम् ।
 आरोप्य स्वरथं तूर्णमपोवाह रथान्तरम् ॥ ४८
 अथान्यं रथमास्थाय वृषसेनो महारथः ।
 द्रौपदेयांस्त्रिसप्तत्या युयुधानं च पञ्चभिः ॥ ४९
 भीमसेनं चतुःषष्ट्या सहदेवं च पञ्चभिः ।
 नकुलं त्रिंशता बाणैः शतानीकं च सप्तभिः ॥ ५०
 शिखण्डिनं च दशभिर्भर्मराजं शतेन च ।
 एतांश्चान्याश्च राजेन्द्र प्रवीराञ्जयगृद्धिनः ॥ ५१
 अभ्यर्दयन्महेष्वासः कर्णपुत्रो विशांपते ।
 कर्णस्य युधि दुर्धर्षस्ततः पृष्ठमपालयत् ॥ ५२
 युयुधानं च राधेयो नवैर्नवभिरायसैः ।
 विसूताश्वरथं कृत्वा ललाटे त्रिभिरार्पयत् ॥ ५३
 स तन्यं रथमास्थाय विधिवत्कल्पितं पुनः ।
 युयुधे पाण्डुभिः सार्धं कर्णस्य व्यधमद्वलम् ॥ ५४
 पृष्ठयुग्नस्ततः कर्णमविध्यदशभिः शरैः ।
 द्रौपदेयांस्त्रिसप्तत्या युयुधानस्तु सप्तभिः ॥ ५५
 भीमसेनश्चतुःषष्ट्या सहदेवश्च सप्तभिः ।
 नकुलस्त्रिंशता बाणैः शतानीकस्तु सप्तभिः ॥ ५६

शिखण्डी दशभिर्वीरो धर्मराजः शतेन तु ।
 एते चान्ये च राजेन्द्र प्रवीरा जयगृद्धिनः ।
 अभ्यर्दयन्महेष्वासं सूतपुत्रं महामृधे ॥ ५७
 तान्सूतपुत्रो विशिखैर्दशभिर्दशभिः शरैः ।
 रथेनानुचरन्वीरः प्रत्यविध्यदरिदमः । ५८
 'सात्यकिं भीमसेनं च धृष्टद्युम्नं शिखण्डिनम् ।
 द्रौपदेयांश्च संरन्धान्यतमानान्महारथान् ॥ ५९
 पश्यतां सर्वसैन्यानामथैनान्सूतनन्दनः ।
 विरथात्रथिनः श्रेष्ठाभिमेषार्धाचकार ह ॥ ६०
 अमोघत्वाच्च बाणानां भूतसङ्घा विसिन्धयुः ॥ ६१
 तत्रास्त्रवीर्यं कर्णस्य लाघवं च महात्मनः ।
 अपश्याम महाभाग तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६२
 न ह्याददानं ददृशुः संदधानं च सायकान् ।
 विमुञ्चन्तं च संरम्भादपश्यन्मैव तं जनाः ॥ ६३
 प्रतीच्यां दिशि तं दृष्ट्वा प्राच्यां पश्याम लाघवात् ।
 न च पश्याम राजेन्द्र कं तु कर्णो व्यतिष्ठत् ॥ ६४
 इषूनेवास्य पश्यामो विनिकीर्णाऽन्समन्ततः ।
 छादयानान्दिशो राजञ्जलभानामिव व्रजान् ॥ ६५
 तस्य तैरिषुभिस्त्रीक्ष्णैः संपतद्भिः सहस्रशः ।
 मरीचिभिरिवोष्णांशोः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ६६
 व्याघ्राः सर्वा दिशो राजन्योधाश्च ददृशुस्तदा ।
 शरैः संवृतमाकाशं तत्राभ्रैरिव चाभवत् ॥ ६७
 द्यौर्वियद्भृदिशश्चैव प्रच्छन्ना निशितैः शरैः ।
 अरुणाभ्रावृताकारं तस्मिन्देसे बभौ वियत् ॥ ६८

ततः पुनरमेयात्मा कर्णो राजा महारथः ।
 न्यहनत्समरे योधान्योधवृत्तमनुष्ठितः ॥ ६९
 नृत्यन्निव हि राधेयश्चापहस्तो रणाजिरे ।
 यैर्विद्धः प्रत्यविध्यत्तानेकैकं त्रिगुणैः शरैः ॥ ७०
 शतैश्च दशभिश्चैतान्पुनर्विद्धा ननाद च ।
 साश्वसूतध्वजच्छत्रास्ततस्ते विवरं ददुः ॥ ७१
 'ते हन्यमानाः कर्णेन पलायन्त दिशो दश ।
 नादयन्तो दिशः सर्वाः कर्णव्रस्ता विचेतसः ॥ ७२
 तान्प्रमध्य महेष्वासान्राधेयः शरवृष्टिभिः ।
 राजानीकमसंवाधं प्राविशच्छत्रुकर्शनः ॥ ७३
 स रथांस्त्रिशतं हत्वा चेदीनामनिवर्तिनाम् ।
 राधेयो निशितैर्बाणैस्ततोऽभ्यागाद्युधिष्ठिरम् ॥ ७४
 'ततस्ते विरथाः शूरा रथानन्यान्समास्थिताः ।
 परिवन्तुर्महाराज धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥' ७५
 ततस्ते तु परे राजञ्छिखण्डी च ससात्यकिः ।
 राधेयात्परिरक्षन्तो राजानं पर्यवारयन् ।
 मुञ्चन्तो विविधान्बाणान्स्वर्णपुङ्खाञ्छिलाशितान्
 तथैव तावकाः सर्वे कर्णं दुर्वारणं रणे ।
 यत्ताः शूरा महेष्वासाः पर्यरक्षन्त सर्वशः ॥ ७७
 नानावादित्रयोषाश्च प्रादुरासन्विशांपते ।
 सिंहनादश्च संजज्ञे शूराणामभिगर्जताम् ॥ ७८
 ततः पुनः समाजग्मुर्भीताः कुरुपाण्डवाः ।
 युधिष्ठिरमुखाः पार्थाः सूतपुत्रमुखा वयम् ॥ ७९

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

कर्णेन युधिष्ठिरस्य पराजयपूर्वकमपहासः ॥ १ ॥ संकुलयुद्धम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 विदार्य कर्णस्तां सेनां युधिष्ठिरमथाद्रवत् ।
 रथहस्त्यश्चपत्तीनां सहस्रैः परिवारितः ॥ १
 नानायुधसहस्राणि प्रेरितान्यरिभिर्वृषः ।

छित्त्वा बाणशतैरुग्रैस्तानविध्यदसंभ्रमात् ॥ २
 निचकर्त शिरांसेषां बाहूनून्श्च सूतजः ॥
 ते हता भूतले पेतुर्भग्नश्चान्ये विदुर्दुवुः ॥ ३
 द्रविडान्भ्रनिषादास्तु पुनः सात्यकिचोदिताः ।

विवरं अन्तरं ददुः प्रसृता इत्यर्थः ॥ ७१ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

अभ्यद्रवज्जिघांसन्तः पत्तयः कर्णमाहवे ॥ ४
 ते विबाहुशिरस्त्राणाः प्रहताः कर्णसायकैः ।
 पेतुः पृथिव्यां युगपच्छिन्नं सालवनं यथा ॥ ५
 एवं योधशतान्याजौ सहस्राण्ययुतानि च ।
 हतानीयुर्महीं देहैर्यशसाऽपूरयन्दिशः ॥ ६
 अथ वैकर्तनं कर्णं रणे क्रुद्धमिवान्तकम् ।
 रुरुधुः पाण्डुपाञ्चाला व्याधिं मन्त्रौषधा इव ॥ ७
 स तान्प्रमृद्याभ्यपतत्पुनरेव युधिष्ठिरम् ।
 मन्त्रौषधिक्रियातीतो व्याधिरत्युल्बणो यथा ॥ ८
 स राजगृद्धिभी रुद्धः पाण्डुपाञ्चालकेकयैः ।
 नाशकत्तानतिक्रान्तुं मृत्युर्ब्रह्मविदो यथा ॥ ९
 ततो युधिष्ठिरः कर्णमदूरस्थं निवारितम् ।
 'तैर्योधप्रमुखैर्वीरं दृष्ट्वा विव्याध सायकैः ॥ १०
 कर्णः पार्थशराविद्धस्तोत्रादित इव द्विपः ।
 प्रमथ्य सहितान्वीरान्युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ ११
 ततो युधिष्ठिरः कर्णमासाद्य जयतां वरम् ।'
 अब्रवीत्परवीरघ्नं क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ १२
 कर्णकर्णं वृथादृष्टे स्यूतपुत्र वचः शृणु ।
 सदा स्पर्धसि संग्रामे फल्गुनेन तरस्विना ॥ १३
 यथाऽस्मान्वाधसे नित्यं धार्तराष्ट्रमते स्थितः ।
 यद्बलं यच्च ते वीर्यं प्रद्वेषो यस्तु पाण्डुषु ॥ १४
 तत्सर्वं दर्शयस्वाद्य पौरुषं महदास्थितः ।
 युद्धश्रद्धां च तेऽद्याहं विनेष्यामि महाहवे ॥ १५
 एवमुक्त्वा महाराज कर्णं पाण्डुसुतस्तदा ।
 सुवर्णपुङ्खैर्दशभिर्विव्याधायसायैः शरैः ॥ १६
 तं स्यूतपुत्रो दशभिः प्रत्यविद्धदरिदमः ।
 वत्सदन्तैर्महेष्वासः प्रहसन्निव भारत ॥ १७
 सोऽब्रवीत्तु निर्विद्धः स्यूतपुत्रेण पाण्डवः ।
 प्रजज्वाल ततः क्रोधाद्विवेव हुताशनः ॥ १८
 ज्वालामालापरिक्षिप्तो राज्ञो देहो व्यदृश्यत ।
 युगान्ते दग्धुकामस्य संवर्ताग्रेरिवापरः ॥ १९
 ततो विस्फार्य सुमहद्वापं हेमपरिष्कृतम् ।
 समाधत्त शितं बाणं गिरीणामपि दारणम् ॥ २०

ततः पूर्णायतोत्कृष्टं यमदण्डनिभं शरम् ।
 मुमोच त्वरितो राजा स्यूतपुत्रजिघांसया ॥ २१
 स तु वेगवता मुक्तो बाणो वज्राशनिस्त्रिनः ।
 विवेश सहसा कर्णं सव्ये पार्श्वे महारथम् ॥ २२
 स तु तेन प्रहारेण पीडितः प्रमुमोह वै ।
 सस्तगात्रो महाबाहुर्धनुस्तृप्त्य कम्पितः ॥ २३
 गतासुरिव निश्चेताः शल्यस्याभिमुखोऽपतत् ।
 राजाऽपि भूयो नाजघ्ने कर्णं पार्थहितेप्सया ॥ २४
 ततो हाहाकृतं सर्वं धार्तराष्ट्रबलं महत् ।
 विवर्णमुखमार्ते च कर्णं दृष्ट्वा तथागतम् ॥ २५
 सिंहनादाश्च संजह्रुः क्ष्वेलाः किलकिलास्तथा ।
 पाण्डवानां महाराज दृष्ट्वा राज्ञः पराक्रमम् ॥ २६
 प्रतिलभ्य तु राधेयः संज्ञां नातिचिरादिव ।
 दध्रे राजविनाशाय मनः क्रूरपराक्रमः ॥ २७
 स हेमविकृतं चापं विस्फार्य विजयं महत् ।
 अवाकिरदमेयात्मा पाण्डवं निशितैः शरैः ॥ २८
 ततः क्षुराभ्यां पाञ्चाल्यौ चक्ररक्षौ महात्मनः ।
 जघान चन्द्रदेवं च दण्डधारं च संयुगे ॥ २९
 तावुभौ धर्मराजस्य प्रवीरौ युधि भारत ।
 रथाभ्यां चकाशेते चन्द्रसेव पुनर्वसु ॥ ३०
 युधिष्ठिरः पुनः कर्णमविद्ध्यत्रिंशता शरैः ।
 सुपेणं सत्यसेनं च त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ॥ ३१
 शल्यं नवत्या विव्याध त्रिसप्तत्या च स्यूतजम् ।
 तांस्तस्य गोमृन्विष्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ॥ ३२
 ततः प्रहस्याधिरथिः पृष्ठ्या राजञ्जितैः शरैः ।
 विद्धा युधिष्ठिरं सङ्घे ननादातिरथस्तदा ॥ ३३
 ततः प्रवीराः पाण्डूनामभ्यधावन्नमर्षिताः ।
 युधिष्ठिरं परीप्सन्तः कर्णमभ्यर्दयच्छरैः ॥ ३४
 सात्यकिश्चेकितानश्च युयुत्सुः पाण्ड्य एव च ।
 धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ॥ ३५
 यमौ च भीमसेनश्च शिशुपालस्य चात्मजः ।
 कारुशा मात्स्यशेषाश्च केकयाः काशिकोसलाः ॥
 एते च त्वरिता वीरा वसुपेणमताडयन् ।

जनमेजयश्च पाञ्चाल्यः कर्णं विव्याध सायकैः ॥
 वाराहकर्णनाराचैर्नालीकैर्निशितैः शरैः ।
 वत्सदन्तैर्विपाठैश्च क्षुरग्रैश्चटकासुखैः ॥ ३८
 नानाप्रहरणैश्चोग्रै रथहस्त्यश्वसादिभिः ।
 सर्वतोऽभ्यद्रवत्कर्णं परिवार्य जिघांसया ॥ ३९
 स पाण्डवानां प्रवरैः सर्वतः समभिद्रुतः ।
 छाद्यमानः शितैर्घोरैः स्वस्वनामाङ्कितैः शरैः ॥ ४०
 न चचाल रणे कर्णो महेन्द्रो दानवैरिव ।
 'निजघान महेष्वासान्पाञ्चालानेकविंशतिम् ॥ ४१
 ततः पुनरमेयात्मा चेदीनां प्रवरान्दश ।
 न्यहनन्ऋतश्रेष्ठ कर्णो वैकर्तनस्तदा ॥ ४२
 तस्य बाणसहस्राणि संप्रपन्नानि मारिष ।
 दृश्यन्ते दिक्षु सर्वासु श्लमानामिव व्रजाः ॥ ४३
 कर्णनामाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः सुतेजनाः ।
 नराश्चकायान्निर्भिद्य पेतुरुर्व्यां समन्ततः ॥ ४४
 कर्णेनैकेन समरे चेदीनां प्रवरास्तदा ।
 सृञ्जयानां च सर्वेषां शतशो निहता रणे ॥ ४५
 कर्णस्य शरसंछन्नं बभूव तुमुलं तमः ।
 नाज्ञायत ततः किञ्चित्परेषामात्मनोऽपि वा ॥ ४६
 तस्मिंस्तमसि भूते च क्षत्रियाणां भयंकरे ।
 विचचार महाबाहुर्निर्दहन्क्षत्रियान्बहून् ॥ ४७
 ततः शरमहाज्वालो वीर्योष्मा कर्णपावकः ।
 निर्दहन्पाण्डववनं चारु पर्यचरद्रणे ॥ ४८
 'ततस्तेषां महाराज पाण्डवानां महारथाः ।
 सृञ्जयानां च सर्वेषां शतशोऽथ सहस्रशः ।
 अस्त्रैः कर्णं महेष्वासं समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ४९
 स संवार्य महास्त्राणि महेष्वासो महात्मनाम् ।
 ग्रहस्य पुरुषेन्द्रस्य कर्णश्चिच्छेद कार्मुकम् ॥ ५०
 ततः संघाय नवतिं निमेषाभ्रतपर्वणाम् ।
 बिभेद कवचं राज्ञो रणे कर्णः शितैः शरैः ॥ ५१
 तद्रम हेमविकृतं रत्नचित्रं बभौ पतत् ।
 सविद्युदभ्रं सवितुः श्लिष्टं वातहतं यथा ॥ ५२
 तदङ्गात्पुरुषेन्द्रस्य भ्रष्टं बर्म व्यरोचत ।
 रत्नैरलंकृतं चित्रैर्व्यभ्रं निशि यथा नभः ॥ ५३
 भिन्नवर्मा शरैः पार्थो रुधिरेण समुक्षितः ।

बभासे पुरुषश्रेष्ठ उद्यन्निव दिवाकरः ॥ ५४
 स शराचितसर्वाङ्गश्छिन्नवर्माऽथ संयुगे ।
 क्षात्रं धर्मं समास्थाय सिंहनादमकुर्वत ॥ ५५
 नर्दित्वा च चिरं कालं पाण्डवो रभसो रणे ।
 शक्तिं चिक्षेप वेगेन प्रदीप्तामशनीमिव ॥ ५६
 तां ज्वलन्तीमिवाकाशे शक्तिं सप्तभिराशुगैः ।
 भल्लैश्चिच्छेद राधेयः सा त्वशीर्यत वै रणे ॥ ५७
 हृदि बाहोर्ललाटे च क्षिप्रकारी युधिष्ठिरः ।
 चतुर्भिस्तोमरैः कर्णं ताडयित्वाऽनदन्मुदा ॥ ५८
 उद्भिन्नरुधिरः कर्णः क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ।
 जघान मृतं पार्थस्य पार्थिं च नवभिः शरैः ॥ ५९
 ध्वजं चिच्छेद नृपतेस्त्रिभिर्विव्याध चैव तम् ।
 इषुधी चास्य चिच्छेद रथं च तिलशोऽञ्छिनत् ॥ ६०
 एतस्मिन्नन्तरे शूराः पाण्डवानां महारथाः ।
 वधुषुः शरवर्षाणि राधेयं प्रति भारत ॥ ६१
 सात्यकिः पञ्चविंशत्या शिखण्डी नवभिः शरैः ।
 अवर्षतां महाराज राधेयं शत्रुकर्शनम् ॥ ६२
 शैनेयं तु ततः क्रुद्धः कर्णः पञ्चभिरायसैः ।
 विव्याध समरे राजंस्त्रिभिश्चान्यैः शिलीमुखैः ॥ ६३
 दक्षिणं तु भुजं तस्य त्रिभिः कर्णोऽभ्यविध्यत ।
 सव्यं षोडशभिर्बाणैर्यन्तारं चास्य सप्तभिः ॥ ६४
 अथास्य चतुरो बाहांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः ।
 मृतपुत्रोऽनयत्क्षिप्रं यमस्य सदनं प्रति ॥ ६५
 अथापरेण भलेन धनुश्छित्त्वा महारथः ।
 सारथेः सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत् ॥ ६६
 हताश्वमूते तु रथे स्थितः स शिनिपुङ्गवः ।
 शक्तिं चिक्षेप कर्णाय वैदूर्यमणिभूषिताम् ॥ ६७
 तामापतन्तीं सहसा द्विधा चिच्छेद भारत ।
 कर्णो वै धन्विनां श्रेष्ठस्तांश्च सर्वानवारयत् ॥ ६८
 ततस्ताम्रिशितैर्बाणैः पाण्डवानां महारथान् ।
 न्यवारयदमेयात्मा शिक्षया च बलेन च ॥ ६९
 अर्दयित्वा शरैस्तांस्तु सिंहः क्षुद्रमृगानिव ।
 पीडयन्धर्मराजानं शरैः सभ्रतपर्वभिः ।
 अभ्यद्रवत् राधेयो धर्मपुत्रं शितैः शरैः ॥ ७०
 ततः पार्थो ह्यपायासीद्वृताश्वो हतसारथिः ।

अशक्रुवन्मुखे स्थातुं ततः कर्णस्य दुर्मनाः ॥ ७१
 तमभिद्रुत्य राधेयः पाण्डुपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 अब्रवीत्प्रहसन्नाजन्कुत्सयन्निव पाण्डवम् ॥ ७२
 कथं नाम कुले जातः क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ।
 प्रजह्यात्समरे शत्रून्प्राणान्नक्ष महाहवे ॥ ७३
 न भवान्क्षत्रधर्मेषु कुशलोऽसीति मे मतिः ।
 ब्राह्मे बले भवान्युक्तः स्वाध्याये यज्ञकर्मणि ॥ ७४
 मा स युध्यस्व कौन्तेय मा स वीरान्समासदः ।
 मा चैवं विप्रियं ब्रूहि मा च त्वं भज संयुगम् ॥ ७५
 वक्तव्या मारिषाऽन्ये तु न वक्तव्यास्तु मादृशाः ।
 मादृशान्हि ब्रुवन्पुद्गे एतदन्यच्च लप्स्यसे ॥ ७६
 स्वगृहं गच्छ कौन्तेय यत्र वा केशवार्जुनौ ।
 न हि त्वां समरे राजन्हन्यात्कर्णः कथंचन ॥ ७७
 सञ्जय उवाच ।
 वरप्रदानं कुन्त्यास्तु कर्णः स्मृत्वा महारथः ।
 वधप्राप्तं तु कौन्तेयं नावधीत्पुरुषोत्तमः ॥ ७८
 एवमुक्त्वा ततः पार्थ विसृज्य च महाबलः ।
 न्यहनत्पाण्डवीं सेनां वज्रहस्त इवासुरीम् ॥ ७९
 ततोऽपायाद्भुतं राजन्त्रीडमिव नरेश्वरः ॥ ८०
 अथापयातं राजानं मत्वाऽन्वीयुस्तमच्युतम् ।
 चेदिपाण्डवपाश्चालाः सात्यकिश्च महारथः ।
 द्रौपदेयास्तथा शूरा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ ८१
 ततो युधिष्ठिरानीकं दृष्ट्वा कर्णः पराञ्मुखम् ।
 कुरुभिः सहितो वीरः प्रहृष्टः पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ ८२
 भेरीशङ्खमृदङ्गानां कार्मुकाणां च निःस्वनः ।
 बभूव धार्तराष्ट्राणां सिंहनादरवस्तथा ॥ ८३
 युधिष्ठिरस्तु कौरव्य रथमारुह्य सत्वरम् ।
 श्रुतकीर्तर्महाराज दृष्ट्वा तत्कर्णविक्रमम् ॥ ८४
 काल्यमानं बलं दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मारिष ।
 स्वान्योधानब्रवीत्कुद्रो निघ्नतैतान्किमासत ॥ ८५
 ततो राज्ञाऽभ्यनुज्ञाताः पाण्डवानां महारथाः ।
 भीमसेनमुखाः सर्वे पुत्रास्ते प्रत्युपाद्रवन् ॥ ८६
 अभवत्तुमुलः शब्दो योधानां तत्र भारत ।

रथहस्त्यश्वपत्तीनां द्रवतां निनदो महान् ।
 उद्यतप्रतिविष्टानां शस्त्राणां च ततस्ततः ॥ ८७
 आगच्छत प्रहरत क्षिप्रं विपरिधावत ।
 इति ब्रुवाणा हान्योन्यं जघुर्योधा महारणे ॥ ८८
 अभ्रच्छायेव तत्रासीच्छरवृष्टिभिरम्बरे ।
 समामृतैर्नरवरैर्निघ्नज्झिरितरेतरम् ॥ ८९
 विपताकध्वजच्छत्रा व्यश्वसूतरथायुधाः ।
 व्यङ्गाङ्गावयवाः पेतुः क्षितौ क्षीणाः क्षितीश्वराः ।
 शिखराणीव शैलानां वज्रभिन्नानि मारिष ॥ ९०
 सारोहा निहताः पेतुर्द्विपा भिन्ना महीतले ।
 छिन्नभिन्नविपर्यस्तवर्मालंकारविग्रहाः ॥ ९१
 सारोहास्तुरगाः पेतुर्हतवीराः सहस्रशः ।
 विप्रविद्धायुधाङ्गाश्च द्विरदा रथिभिर्हताः ।
 प्रतिवीरैश्च संमर्दे पत्तिसङ्घाः सहस्रशः ॥ ९२
 विशालायतताम्राक्षैः पद्मेन्दुसदृशाननैः ।
 शिरोभिर्युद्धशौण्डानां सर्वतः संवृता मही ॥ ९३
 यथा भुवि तथा व्योम्नि निःस्वनं शुश्रुवुर्जनाः ।
 विमानेऽप्सरसां सङ्घैर्गीतवादित्रनिःस्वनैः ॥ ९४
 हतानभिमुखान्वीरान्वीरैः शतसहस्रशः ।
 आरोप्यारोप्य गच्छन्ति विमानेष्वप्सरोगणाः ॥ ९५
 तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं प्रत्यक्षं स्वर्गलिप्तया ।
 प्रहृष्टमनसः शूराः क्षिप्रं जघ्नुः परस्परम् ॥ ९६
 रथिनो रथिभिः सार्धं चित्रं युयुधुराहवे ।
 पत्तयः पत्तिभिर्नागाः सह नागैर्हयैर्हयाः ॥ ९७
 एवं प्रवृत्ते संग्रामे गजवाजिनरक्षये ।
 सैन्येन रजसा वृत्ते स्वे स्वाञ्जघ्नुः परे परान् ॥ ९८
 कचाकचं युद्धमासीदन्तादन्ति नखानखि ।
 मुष्टियुद्धं नियुद्धं च देहपाप्मविनाशनम् ॥ ९९
 तथा वर्तति संग्रामे गजवाजिनरक्षये ।
 नराश्वनागदेहेभ्यः प्रसृता लोहितापगा ॥ १००
 गजाश्वनरदेहान्सा व्युवाह पतितान्वहन् ।
 नराश्वगजसंवाधे नराश्वगजसादिनाम् ॥ १०१
 लोहितोदा महाघोरा मांसशोणितकर्दमा ।

नराश्वगजदेहान्वै वहन्ती भीरुभीषणा ॥ १०२
 तस्या नद्याः परं पारं व्रजन्ति विजयैषिणः ।
 नागेन च पुवन्तो वै निमज्ज्योन्मज्ज्य चापरे ॥ १०३
 ते तु लोहितदिग्धाक्ना रक्तवर्मायुधाम्बराः ।
 सञ्जुस्तस्यां पपुश्चासं मम्लुश्च भरतर्षभ ॥ १०४
 रथानश्वान्नराग्नागानायुधाभरणानि च ।
 वर्माणि चाप्यपश्याम पतितानि सहस्रशः ।
 खं घां भूमिं दिशश्चैव प्रायः पश्याम लोहिताः ॥
 लोहितस्य तु गन्धेन स्पर्शेन च रसेन च ।
 रूपेण चातिरक्तेन शब्देन च विसर्पता ।

विषादः सुमहानासीत्प्रायः सैन्यस्य भारता ॥ १०६
 तत्तु विप्रहतं सैन्यं भीमसेनमुखैस्तव ।
 भूयः समाद्रवन्वीराः सात्यकिप्रमुखस्तदा ॥ १०७
 तेषामापततां वेगमविषह्यं निरीक्ष्य च ।
 पुत्राणां ते महासैन्यमासीद्राजन्पराञ्जुखम् ॥ १०८
 तत्प्रकीर्णरथाश्वेभं नरवाजिसमाकुलम् ।
 विध्वस्तवर्मकवचं प्रविद्धायुधकार्मुकम् ॥ १०९
 न्यद्रवत्तावकं सैन्यं लोड्यमानं समन्ततः ।
 सिंहादितमिवारण्ये यथा गजकुलं तथा ॥ ११०

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

कर्ण पराजित्य जिघांसोर्भीमस्य शल्येन हेतुकथनपूर्वकं निषेधनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तानभिद्रवतो दृष्ट्वा पाण्डवांस्तावकं बलम् ।
 दुर्योधनो महाराज वारयामास सर्वशः ॥ १
 योधाश्च स्वबलं चैव समन्ताद्भरतर्षभ ।
 क्रोशतस्तव पुत्रस्य न स राजक्यवर्तत ॥ २
 ततः पक्षप्रपक्षस्थाः प्रकुक्षिस्थाश्च भारत ।
 तदा सशस्त्राः कुरवो भीममभ्यद्रवन्नणे ॥ ३
 कर्णोऽपि दृष्ट्वा द्रवतो धार्तराष्ट्रान्पराञ्जुखान् ।
 मद्राजमुवाचेदं याहि भीमरथं प्रति ॥ ४
 एवमुक्तश्च कर्णेन शल्यो मद्राधिपस्तदा ।
 हंसवर्णान्द्वयान्ध्यान्त्रैषीद्यत्र वृकोदरः ॥ ५
 ते प्रेरिता महाराज शल्येनाहवशोभिना ।
 भीमसेनरथं प्राप्य समसञ्जन्त वाजिनः ॥ ६
 दृष्ट्वा कर्णं समायान्तं भीमः क्रोधसमन्वितः ।
 मर्ति चक्रे विनाशाय कर्णस्य भरतर्षभ ॥ ७
 सोऽब्रवीत्सात्यकिं वीरं धृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ।
 यूयं रक्षत राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥ ८
 संशयान्महतो मुक्तः कथंचित्प्रेक्षतो मम ।
 अग्रतो मे कृतो राजा छिन्नसर्वपरिच्छदः ॥ ९
 दुर्योधनस्य प्रीत्यर्थं राधेयेन दुरात्मना ।

अन्तमद्य गमिष्यामि तस्य दुःखस्य पार्षत ॥ १०
 हन्तास्म्यद्य रणे कर्णं स वा मां निहनिष्यति ।
 संग्रामेऽद्य सुधोरेऽस्मिन्सत्यमेतद्वीमि वः ॥ ११
 राजानमद्य भवतां न्यासभूतं ददानि वै ।
 तस्य संरक्षणे सर्वे यतध्वं विगतज्वराः ॥ १२
 एवमुक्त्वा महाबाहुः प्रायादाधिरथिं प्रति ।
 सिंहनादेन महता सर्वाः सन्नादयन्दिशः ॥ १३
 दृष्ट्वा त्वरितमायान्तं भीमं युद्धाभिनन्दिनम् ।
 सूतपुत्रमथोवाच मद्राणामीश्वरो विभुः ॥ १४
 शल्य उवाच ।
 पश्य कर्ण महाबाहुं संकुद्धं पाण्डुनन्दनम् ।
 दीर्घकालार्जितं क्रोधं मोक्तुकामं सयि ध्रुवम् ॥ १५
 ईदृशं नास्य रूपं मे दृष्टपूर्वं कदाचन ।
 अभिमन्यौ हते कर्णं राक्षसे च घटोत्कचे ॥ १६
 त्रैलोक्यस्य समस्तस्य शक्तः क्रुद्धो निवारणे ।
 विभर्ति सदृशं रूपं युगान्ताग्निसमप्रभम् ॥ १७
 सञ्जय उवाच ।
 इति ब्रुवति राधेयं मद्राणामीश्वरे नृप ।
 अभ्यवर्तत वै कर्णं क्रोधदीप्तो वृकोदरः ॥ १८
 अथागतं तु संप्रेक्ष्य भीमं युद्धाभिनन्दिनम् ।

अत्रवीद्वचनं शल्यं राधेयः प्रहसन्निव ॥ १९
 यदुक्तं वचनं मेऽद्य स्या मद्रजनेश्वर ।
 भीमसेनं प्रति विमो तत्सत्यं नात्र संशयः ॥ २०
 एष शूरश्च वीरश्च क्रोधनश्च वृकोदरः ।
 निरपेक्षः शरीरे च प्राणतश्च बलाधिकः ॥ २१
 अज्ञातवासं वसता विराटनगरे तदा ।
 द्रौपद्याः प्रियकामेन केवलं बाहुसंश्रयात् ।
 गूढभावं समाश्रित्य कीचकः सगणो हतः ॥ २२
 सोऽद्य संग्रामशिरसि सन्नद्धः क्रोधमूर्च्छितः ।
 किं करोद्यतदण्डेन मृत्युनापि व्रजेद्रणम् ॥ २३
 चिरकालाभिलषितो ममायं तु मनोरथः ।
 अर्जुनं समरे हन्यां मां वा हन्याद्वनंजयः ॥ २४
 स मे कदाचिदद्यैव भवेद्धीमसमागमात् ॥ २५
 निहते भीमसेने वा यदि वा विरथीकृते ।
 अभियास्यति मां पार्थस्तन्मे साधु भविष्यति ।
 अत्र यन्मन्यसे प्राप्तं तच्छीघ्रं संग्रधारय ॥ २६
 सञ्जय उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं राधेयस्यामितौजसः ।
 उवाच वचनं शल्यः सूतपुत्रं तथागतम् ॥ २७
 अभियाहि महाबाहो भीमसेनं महाबलम् ।
 निरपेक्षश्च युध्यस्व शक्तिं स्वां संप्रदर्शयन् ॥ २८
 यस्ते कामोऽभिलषितश्चिरात्प्रभृति हृद्गतः ।
 स वै संपत्स्यते कर्णं सत्यमेतद्व्रवीमि ते ॥ २९
 एवमुक्ते ततः कर्णः शल्यं पुनरभाषत ।
 हन्ताऽहमेनं संरब्धं मां वा हन्ता वृकोदरः ॥ ३०
 एवमुक्त्वा महाराज राधेयो रथिनां वरः ।
 युद्धे मनः समाधाय याहि याहीत्यचोदयत् ॥ ३१
 ततः प्रायाद्रथेनाशु शल्यस्तत्र विशांपते ।
 यत्र भीमो महेष्वासो व्यद्रावयत बाहिनीम् ॥ ३२
 ततस्तूर्यनिनादश्च मेरीणां च महास्वनः ।
 उदतिष्ठच्च राजेन्द्र कर्णभीमसमागमे ॥ ३३
 भीमसेनोऽथ संकुद्धस्तस्य सैन्यं दुरासदम् ।
 नाराचैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्दिशः प्राद्रावयद्वली ॥ ३४
 स सन्निपातस्तुमुलो घोररूपो विशांपते ।
 आसीद्रौद्रो महाराज कर्णपाण्डवयोर्मृधे ॥ ३५

ततो मुहूर्ताद्राजेन्द्र नातिकृच्छ्राद्धसन्निव ।
 भीमसेनो महाबाहुः कर्णं प्रेप्सुरभिद्रवत् ॥ ३६
 समापतन्तं संप्रेक्ष्य कर्णो वैकर्तनो वृषा ।
 आजधान सुसंकुद्धो नाराचेन स्तनान्तरे ।
 पुनश्चैनममेयात्मा शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३७
 स विद्धः सूतपुत्रेण छादयामास पत्रिभिः ।
 विव्याध निशितैः कर्णं नवभिर्नतपर्वभिः ॥ ३८
 तस्य कर्णो धनुर्मध्ये द्विधा चिच्छेद पत्रिभिः ॥ ३९
 अथैनं छिन्नधन्वानं प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
 नाराचेन सुतीक्ष्णेन सर्वावरणभेदिना ॥ ४०
 सोऽन्यत्कार्मुकमादाय सूतपुत्रं वृकोदरः ।
 राजन्मर्मसु मर्मज्ञो विव्याध निशितैः शरैः ।
 ननाद बलवन्नादं कम्पयन्निव रोदसी ॥ ४१
 तं कर्णः पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्षयत् ।
 मदोत्कटं वने दृप्तमुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥ ४२
 ततः सायकभिन्नाङ्गः पाण्डवः क्रोधमूर्च्छितः ।
 संरम्भामर्षताप्राक्षः सूतपुत्रवधेप्सया ॥ ४३
 स कार्मुके महावेगं भारसाधनमुत्तमम् ।
 गिरीणामपि भेत्तारं सायकं समयोजयत् ॥ ४४
 विकृष्य बलवच्चापमाकर्णादतिमारुतिः ।
 तं मुमोच महेष्वासः कुद्धः कर्णजिघांसया ॥ ४५
 स विसृष्टो बलवता बाणो वज्राशनिस्वनः ।
 अदारयद्रणे कर्णं वज्रवेगो यथाऽचलम् ॥ ४६
 स भीमसेनाभिहतः सूतपुत्रः कुरुद्रह ।
 निपसाद रथोपस्थे विसंज्ञः पृतनापतिः ।
 रुधिरेणावसिक्ताङ्गो गतासुवदरिंदमः ॥ ४७
 एतस्मिन्नन्तरे दृष्ट्वा मद्रराजो वृकोदरम् ।
 जिघांसुं छेतुमायान्तं साधयन्निदमब्रवीत् ॥ ४८
 भीमसेन महाबाहो यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ।
 वचनं हेतुसंपन्नं श्रुत्वा चैतत्तथा कुरु ॥ ४९
 अर्जुनेन प्रतिज्ञातो वधः कर्णस्य शुष्मिणः ।
 तां तथा कुरु भद्रं ते प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥ ५०
 भीमसेन उवाच ।
 दृढव्रतत्वं पार्थस्य जानामि नृपसत्तम ।
 राज्ञस्तु धर्षणं पापः कृतवान्मम सन्निधौ ॥ ५१

ततः कोपाभिभूतेन शेषं न गणितं मया ।
 पतिते चापि राधेये न मे मन्युः शर्म गतः ।
 जिहोद्वरणभेवास्य प्राप्तकालं मतं मम ॥ ५२
 अनेन सुनृशंसेन समवेतेषु राजसु ।
 अस्माकं शृण्वतां शल्य यानि वाक्यानि मातुल ।
 असहेयानि नीचानि बहूनि श्रावितानि भो ॥ ५३
 नूनं चैतत्प्रतिज्ञातं दूरस्थस्यापि पार्थिव ।
 छेदनं चास्य जिहयास्तदैवाकाङ्क्षितं मया ।
 राज्ञस्तु प्रियकामेन कालोऽयं परिपालितः ॥ ५४
 भवता तु यदुक्तोऽस्मि वाक्यं हेत्वर्थसंहितम् ।
 तद्गृहीतं महाराज कटुकस्थमिवौषधम् ॥ ५५

हीनप्रतिज्ञो वीभत्सुर्न हि जीवेत कर्हिचित् ।
 अस्मिन्विनष्टे नष्टाः साः सर्व एव सक्शेवाः ॥ ५६
 अद्य चैव नृशंसात्मा पापः पापकृतां वरः ।
 गमिष्यति परीभावं दृष्टमात्रः किरीटिना ॥ ५७
 युधिष्ठिरस्य कोपेन पूर्वं दग्धो नृशंसकृत् ।
 त्वया संरक्षितस्त्वद्य मत्समीपादुपागतः ॥ ५८
 सञ्जय उवाच ।
 एवं मद्राधिपः श्रुत्वा विसंज्ञं सूतनन्दनम् ।
 अपोवाह रथेनाजौ कर्णमाहवशोभिनम् ॥ ५९
 पराजिते ततः कर्णे धार्तराष्ट्री महाचमूः ।
 व्यपायात्सर्वतो भग्ना हाहाभूता समन्ततः ॥ ६०

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

भीमकर्णयोर्युद्धम् ॥ १ ॥ भीमेन दुर्योधनानुजानां कतिपयानां हननम् ॥ २ ॥ संकुलयुद्धं च ॥ ३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 सुदुष्करमिदं कर्म कृतं भीमेन सञ्जय ।
 येन कर्णो महाबाहू रथोपस्थे निपातितः ॥ १
 कर्णो ह्येको रणे हन्ता पाण्डवान्सञ्जयैः सह ।
 इति दुर्योधनः सूत प्राब्रवीन्मां सुहृर्मुहुः ॥ २
 पराजितं तु राधेयं दृष्ट्वा भीमेन संयुगे ।
 ततः परं किमकरोत्पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ३
 सञ्जय उवाच ।
 विमुखं प्रेक्ष्य राधेयं सूतपुत्रं महाहवे ।
 शुत्रस्तव महाराज सोदर्यानिदमब्रवीत् ॥ ४
 शीघ्रं गच्छत भद्रं वो राधेयं परिरक्षत ।
 भीमसेनभयेऽगाधे मज्जन्तं व्यसनार्णवे ॥ ५
 ते तु राज्ञा समादिष्टा भीमसेनं जिघांसवः ।
 अभ्यवर्तन्त संक्रुद्धाः पतङ्गाः पावकं यथा ॥ ६
 श्रुतायुर्दुर्धरः काथो विवित्सुर्विकटः समः ।
 निष्पङ्गी कवची पाशी तथा नन्दोपनन्दकौ ॥ ७
 दुष्प्रधर्षः सुबाहुश्च वातवेगसुवर्चसौ ।

धनुर्ग्राहो दुर्मदश्च जलसन्धः शलः सहः ॥ ८
 एते रथैः परिवृता वीर्यवन्तो महाबलाः ।
 भीमसेनं समासाद्य समन्तात्पर्यवारयन् ॥ ९
 ते व्यमुञ्चञ्छरत्राताभ्रानालिङ्गान्समन्ततः ।
 स तैरभ्यर्धमानस्तु भीमसेनो महाबलः ॥ १०
 तेषामापततां क्षिप्रं सुतानां ते जनाधिप ।
 रथैः पञ्चशतैः सार्धं पञ्चाशदहनद्रथान् ॥ ११
 विवित्सोस्तु ततः क्रुद्धो भल्लेनापाहरञ्छिरः ।
 भीमसेनो महाराज तत्पपात हतं भुवि ॥ १२
 सकुण्डलशिरस्त्राणं पूर्णचन्द्रोपमं तथा ।
 'अशोभत महाराज पूर्णचन्द्र इवाम्बरे ॥' १३
 तं दृष्ट्वा निहतं शूरं आतरः सर्वतस्तदा ।
 अभ्यद्रवन्त समरे भीमं भीमपराक्रमम् ॥ १४
 ततोऽपराभ्यां भल्लाभ्यां पुत्रयोस्ते महाहवे ।
 जहार समरे प्राणान्भीमो भीमपराक्रमः ॥ १५
 तौ धरामन्वपद्येतां वातरुणाविव द्रुमौ ।
 विकटश्च सहस्रोभौ देवपुत्रोपमौ नृप ॥ १६

ततो मद्राधिपो दृष्ट्वा इति अ. पाठः ॥ ५९ ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

ततस्तु त्वरितो भीमः काथं निन्ये यमक्षयम् ।
 नाराचेन सुतीक्ष्णेन स हतो न्यपतद्भुवि ॥ १७
 हाहाकारस्ततस्तीव्रः संबभूव जनेश्वर ।
 बध्यमानेषु वीरेषु तव पुत्रेषु धन्विषु ॥ १८
 तेषां सुललिते सैन्ये पुनर्भीमो महाबलः ।
 नन्दोपनन्दौ समरे प्रैषयद्यमसादनम् ॥ १९
 ततस्ते प्राद्रवन्भीताः पुत्रास्ते विहलीकृताः ।
 भीमसेनं रणे दृष्ट्वा कालान्तकयमोपमम् ॥ २०
 पुत्रास्ते निहतान्दृष्ट्वा सूतपुत्रः सुदुर्मनाः ।
 हंसवर्णान्हयानभूयः प्रैषयद्यत्र पाण्डवः ॥ २१
 ते प्रेषिता महाराज मद्रराजेन वाजिनः ।
 भीमसेनरथं प्राप्य समसज्जन्त वेगिताः ॥ २२
 स सन्निपातस्तुमुलो घोररूपो विशांपते ।
 आसीद्गौद्रो महाराज कर्णपाण्डवयोर्मृधे ॥ २३
 दृष्ट्वा मम महाराज तौ समेतौ महारथौ ।
 आसीद्बुद्धिः कथं युद्धमेतदद्य भविष्यति ॥ २४
 ततो भीमो रणश्लाघी छादयामास पत्रिभिः ।
 कर्णं रणे महाराज पुत्राणां तव पश्यताम् ॥ २५
 ततः कर्णो भृशं क्रुद्धो भीमं नवभिरायसैः ।
 विव्याध परमास्त्रज्ञो भल्लैः संनतपर्वभिः ॥ २६
 तान्निहत्य महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः ।
 आकर्णपूर्णैर्विशिखैः कर्णं विव्याध सप्तभिः ॥ २७
 ततः कर्णो महाराज आशीविष इव श्वसन् ।
 शरवर्षेण महता छादयामास पाण्डवम् ॥ २८
 भीमोऽपि तं शरव्रातैश्छादयित्वा महारथम् ।
 पश्यतां कौरवेयाणां विननर्द महाबलः ॥ २९
 ततः कर्णो भृशं क्रुद्धो दृढमादाय कार्मुकम् ।
 भीमं विव्याध दशभिः कङ्कपत्रैः शिलाशितैः ।
 कार्मुकं चास्य चिच्छेद भल्लेन निशितेन च ॥ ३०
 ततो भीमो महाबाहुर्हंसपटुविभूषितम् ।
 परिधं घोरमादाय मृत्युदण्डमिवापरम् ।
 कर्णस्य निधनाकाङ्क्षी चिक्षेपातिबलो नदन् ॥ ३१
 तमापतन्तं परिधं वज्राशनिसमखनम् ।
 चिच्छेद बहुधा कर्णः शरैराशीविषोपमैः ॥ ३२
 ततः कार्मुकमादाय भीमो दृढतरं तदा ।

छादयामास विशिखैः कर्णं परबलार्दनम् ॥ ३३
 ततो युद्धमभूद्गौरं कर्णपाण्डवयोर्मृधे ।
 बलीन्द्रयोरिव मुहुः परस्परवधैषिणोः ॥ ३४
 ततः कर्णो महाराज भीमसेनं त्रिभिः शरैः ।
 आकर्णपूर्णैर्विव्याध दृढमानस्य कार्मुकम् ॥ ३५
 सोऽतिविद्धो महेष्वासः कर्णेन बलिनां वरः ।
 घोरमादत्त विशिखं कर्णकायावदारणम् ॥ ३६
 तस्य भित्त्वा तनुत्राणं भित्त्वा कायं च सायकः ।
 प्राविशद्दरणीं राजन्वल्मीकमिव पन्नगः ॥ ३७
 स तेनातिग्रहारेण व्यथितो विहलचिव ॥
 संचचाल रथे कर्णः क्षितिकम्पे यथाऽचलः ॥ ३८
 ततः कर्णो महाराज रोषामर्षसमन्वितः ।
 भीमं तं पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्पयत् ॥ ३९
 चिच्छेद कार्मुकं तूर्णं पाण्डवस्याशु पत्रिणा ॥ ४०
 ततो मुहूर्ताद्राजेन्द्र नातिकृच्छ्राद्धसन्निव ।
 विरथं भीमकर्माणं भीमं कर्णश्चकार ह ॥ ४१
 विरथो भरतश्रेष्ठ ग्रहसन्ननिलोपमः ।
 गदां गृह्य महाबाहुरपतत्स्यन्दनोत्तमात् ॥ ४२
 गदया च महाराज कर्णस्य रथकूबरम् ।
 पोथयामास संक्रुद्धः समरे शत्रुतापनः ॥ ४३
 स क्रोधवशमापन्नः पाण्डुपुत्रः प्रतापवान् ।
 विद्राव्य गदया वीरस्तव पुत्रान्महाहवे ॥ ४४
 नागान्सप्तशताब्जाजनीपादन्तान्प्रहारिणः ।
 व्यधमत्सहसा भीमः क्रुद्धरूपः परंतपः ॥ ४५
 दन्तवेष्टेषु नेत्रेषु कुम्भेषु च कटेषु च ।
 मर्मस्वपि च मर्मज्ञस्ताभागानवधीद्वली ॥ ४६
 'अर्दिता भीमसेनेन विनदन्तो भृशानुराः ।'
 ततस्ते प्राद्रवन्भीताः ग्रहताश्च पुनःपुनः ।
 महामात्रास्तमावधुर्मेषा इव दिवाकरम् ॥ ४७
 तान्स सप्तशताभागान्सारोहायुधकेतनान् ।
 भूमिष्ठो गदया जघ्रे वज्रेणेन्द्र इवाचलान् ॥ ४८
 ततः सुबलपुत्रस्य नागानतिबलान्पुनः ।
 पोथयामास कौन्तेयो द्विपञ्चाशदरिंदमः ॥ ४९
 तथा रथशतं साग्रं पत्तींश्च शतशोऽपरान् ।
 न्यहनत्पाण्डवो युद्धे तापयंस्तव वाहिनीम् ॥ ५०

प्रताप्यमानं सूर्येण भीमेन च महात्मना ।
 तव सैन्यं संचुकोच चर्माग्रावाहितं यथा ॥ ५१
 ते भीमभयसंत्रस्तास्तावका भरतर्षभ ।
 विहाय समरे कर्णं दुदुबुर्वै दिशो दश ॥ ५२
 रथाः पञ्चशताश्चान्ये ह्रादिनः शरवर्षिणः ।
 भीममभ्यद्रवन्नन्तः शरपूगैः समन्ततः ॥ ५३
 तान्स पञ्चशतान्वीरान्सपताकध्वजायुधान् ।
 पोथयामास गदया भीमो विष्णुरिवासुरान् ॥ ५४
 ततः शकुनिनिर्दिष्टाः सादिनः शूरसंभताः ।
 त्रिसाहस्राण्यभिययुः शरशक्त्यष्टिपाणयः ॥ ५५
 तान्प्रत्युद्गम्य यवनान्साश्चारोहांस्तदाऽरिहा ।
 विविधान्विचरन्मार्गान्गदया समपोथयत् ॥ ५६
 तेषामासीन्महाञ्छब्दस्ताडितानां च सर्वशः ।
 अग्निभिर्दह्यमानानां नलानामिव भारत ॥ ५७
 एवं सुबलपुत्रस्य त्रिसाहस्रान्हयोत्तमान् ।
 हत्वाऽन्यं रथमास्थाय क्रुद्धो राधेयमभ्ययात् ॥ ५८
 कर्णोऽपि समरे राजन्धर्मपुत्रमरिदमम् ।
 स शरैश्छादयामास सारथिं चाप्यपातयत् ॥ ५९
 ततः स प्रदुतं सैन्यं दृष्ट्वा कर्णो महारथः ।
 अन्वधावत्किरन्वाणैः कङ्कपत्रैरजिद्वगैः ॥ ६०
 राजानमभिधावन्तं शरैरावृत्य रोदसी ।
 क्रुद्धः प्रच्छादयामास शरजालेन मारुतिः ॥ ६१
 सन्निवृत्तस्ततस्तूर्णं राधेयः शत्रुकर्शनः ।
 भीमं प्रच्छादयामास समन्तान्निशितैः शरैः ॥ ६२
 भीमसेनरथप्रेष्ठं कर्णं भारत सात्यकिः ।
 अभ्यर्दयदमेयात्मा पार्णिग्रहणकारणात् ॥ ६३
 भीमसेनरथप्रेष्ठं कर्णो भारत सात्यकिम् ।
 अभ्यवर्तत शैनेयमर्दयञ्छरवृष्टिभिः ॥ ६४
 तावन्न्योन्यं समासाद्य वृषभौ सर्वधन्विनाम् ।
 विसृजन्तौ शरान्दीप्तान्विभ्राजेतां मनस्विनौ ६५
 ताभ्यां वियति राजेन्द्र विततं भीमदर्शनम् ।

कौञ्चपृष्ठारुणं रौद्रं बाणजालं व्यदृश्यत ॥ ६६
 नैव सूर्यप्रभा राजन् दिशः प्रदिशस्तथा ।
 प्राज्ञासिष्म वयं ते वा शरैर्मुक्तैः सहस्रशः ॥ ६७
 मध्याह्ने तपतो राजन्भास्करस्य महाप्रभाः ।
 हृताः सर्वाः शरैर्घैस्तैः कर्णमाधवयोस्तदा ॥ ६८
 सौबलं कृतवर्माणं द्रौणिमाधिरथिं कृपम् ।
 संसक्तान्पाण्डवैर्दृष्ट्वा निवृत्ताः कुरवः पुनः ॥ ६९
 तेषामापततां शब्दस्तीव्र आसीद्विशांपते ।
 उद्धृत्तानां यथा वृष्ट्या सागराणां भयावहः ॥ ७०
 ते सेने भृशसंसक्ते दृष्ट्वाऽन्योन्यं महाहवे ।
 हर्षेण महता युक्ते परिगृह्य परस्परम् ॥ ७१
 ततः प्रववृते युद्धं मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ।
 यादृशं नैवमस्माभिर्दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ॥ ७२
 बलौघस्तु समासाद्य बलौघं सहसा रणे ।
 उपसर्पत वेगेन वार्योघ इव सागरम् ॥ ७३
 आसीन्निनादः सुमहान्वाणौघानां परस्परम् ।
 गर्जतां सागरौघाणां यथा स्थाग्निःस्वनो महान् ॥
 ते तु सेने समासाद्य वेगवत्यौ परस्परम् ।
 एकीभावमनुप्राप्ते नद्याविव समागमे ॥ ७५
 ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं विशांपते ।
 कुरूणां पाण्डवानां च लिप्सतां सुमहद्यशः ॥ ७६
 शूराणां गर्जतां तत्र हविच्छेदकृता गिरः ।
 श्रूयन्ते विविधा राजन्नामान्युद्दिश्य भारत ॥ ७७
 यस्य यद्धि रणे व्यङ्गं पितृतो मातृतोऽपि वा ।
 कर्मतः शीलतो वाऽपि स तच्छ्रावयते युधि ॥ ७८
 तान्दृष्ट्वा समरे शूरांस्तर्जमानान्परस्परम् ।
 अभवन्मे मती राजन्नैषामस्तीति जीवितम् ॥ ७९
 तेषां दृष्ट्वा तु क्रुद्धानां वपूंष्यमिततेजसाम् ।
 अभवन्मे भयं तीव्रं कथमेतद्भविष्यति ॥ ८०
 ततस्ते पाण्डवा राजन्कौरवाश्च महारथाः ।
 ततश्चुः सायकैस्तूर्णमन्योन्यं विजयैषिणः ॥ ८१

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

संकुलमुदम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

क्षत्रियास्ते महाराज परस्परवधैषिणः ।
 अन्योन्यं समरे जघ्नुः कृतवैरा महौजसः ॥ १
 रथौघाश्च हयौघाश्च नरौघाश्च समन्ततः ।
 गजौघाश्च महाराज संसक्ताश्च परस्परम् ॥ २
 गदानां परिघाणां च शक्तीनां च परस्परम् ।
 ग्रासानां भिण्डपालानां मुसुण्ठीनां च सर्वशः ॥ ३
 संपातं चानुपश्याम संग्रामे भृशदारुणे ।
 शलभा इव संपेतुः शरवृष्टयः समन्ततः ॥ ४
 नागान्नागाः समासाद्य व्यधमन्त परस्परम् ।
 हया हयाश्च समरे रथिनो रथिनस्तथा ॥ ५
 पत्तयः पत्तिसङ्घाश्च हयसङ्घाश्च पत्तयः ।
 पत्तयो रथमातङ्गान् तथा हस्त्यश्चमेव च ।
 नागाश्च समरे व्यङ्गं ममृदुः शीघ्रगा नृप ॥ ६
 वध्यतां तत्र शूराणां क्रोशतां च परस्परम् ।
 घोरमायोधनं जज्ञे पशूनां घातने यथा ॥ ७
 रुधिरेण समास्तीर्णा बभौ भारत मेदिनी ।
 शक्रगोपगणाकीर्णा प्रावृषीव वसुंधरा ॥ ८
 यथा वा वाससी शुक्ले महारजनरञ्जिते ।
 विभ्रती युवती श्यामा तद्वदासीद्वसुंधरा ॥ ९
 'बद्धचूडामणिधरैः शिरोभिश्चारुकुण्डलैः ।
 उज्जितैर्वृषभाक्षाणां भ्राजते सा वसुंधरा ॥' १०
 शशशोणितदिग्धेव शातकुम्भमयीव च ।
 'भूर्बभौ भरतश्रेष्ठ शान्तार्चिर्भिरिवानलैः ॥' ११
 छिन्नानां चोत्तमाङ्गानां बाहूनां चोरुभिः सह ।
 कुण्डलानां पिनङ्गानां भूषणानां च भारत ॥ १२
 निष्काणां हेमसूत्राणां शरीराणां च धन्विनाम् ।
 चर्मणां सपताकानां सङ्घास्तत्रापतन्ध्रुवि ।
 'अगम्यकल्पा पृथिवी सर्वतो भृशकर्दमा ॥' १३
 गजा गजान्समासाद्य विपाणैरार्दयन्पृथु ।
 विपाणाग्रहतास्तत्र भ्राजन्ते द्विरदोत्तमाः ।

रुधिरेणावसिक्ताङ्गा गैरिकप्रस्रवा इव ।

'प्रावृट्काले महाराज मेघा इव सविद्युतः ॥' १४
 सन्दमाना यथा भान्ति पर्वता धातुमण्डिताः ।
 'तथा रेजु रणे नागा रुधिरेण समाप्लुताः ॥' १५
 तोमरान्सादिभिर्मुक्तान्प्रतिमानस्थितान्वहन् ।
 हस्तैरुद्धृत्य तान्नागा बभञ्जुश्चापरे रणे ॥ १६
 नाराचैश्छिन्नवर्माणो भ्राजन्ते सा गजोत्तमाः ।
 हिमागमे यथा राजन्व्यभ्रा इव महीधराः ॥ १७
 शरैः कनकपुङ्खैश्च चिता रेजुर्गजोत्तमाः ।
 उल्काभिः संप्रदीप्ताग्राः पर्वता इव भारत ॥ १८
 केचिदभ्याहता नागैर्नागा नगवरोपमाः ।
 न चेलुः समरात्तस्माच्छिन्नपक्षा इवाद्रयः ॥ १९
 अपरे प्राद्रवन्नागाः शरार्ता व्रणपीडिताः ।
 प्रतिमानैश्च कुम्भैश्च पेतुरुर्व्या महाहवे ॥ २०
 निपेतुः सिंहवच्चान्ये नदन्तो भैरवान्नवान् ।
 वेमुश्च बहवो राजंश्चुकुशुश्चापरे गजाः ॥ २१
 हयाश्च निहता बाणैर्हेमभाण्डविभूषिताः ।
 निपेतुश्चैव मम्लुश्च बन्धुश्च दिशो दश ॥ २२
 अपरे क्रिश्यमानाश्च व्यवेष्टन्त महीतले ।
 भावान्वहुविधांश्चक्रुस्ताडिताः शरतोमरैः ॥ २३
 नरास्तु निहता भूमौ कूजन्तस्तत्र भारिष ।
 दृष्ट्वा च बान्धवानन्ये पितृनन्ये पितामहान् ॥ २४
 धावमानान्परांश्चान्ये दृष्ट्वान्ये तत्र भारत ।
 ख्यातानि गोत्रनामानि शशंसुरितरेतरम् ॥ २५
 तेषां छिन्ना महाराज भुजाः कनकभूषणाः ।
 उद्वेष्टन्ते विवेष्टन्ते भ्रमन्ति द्युत्पतन्ति च ॥ २६
 निपतन्ति तथैवान्ये स्फुरन्ति च सहस्रशः ।
 वेगांश्चान्ये रणे चक्रुः पञ्चास्या इव पन्नगाः ॥ २७
 ते भुजा भोगिभोगाभाश्चन्दनाक्ता विशांपते ।
 लोहितार्द्रा भृशं रेजुस्तपनीयध्वजा इव ॥ २८
 वर्तमाने तथा घोरे संकुले सर्वतो दिशम् ।

अविज्ञाताः स युध्यन्ते विनिघ्नन्तः परस्परम् ॥ २९ ॥
 भौमेन रजसाकीर्णं शस्त्रसंपातसंकुले ।
 नैव स्वे न परे राजन्व्यज्ञायन्त तमोवृताः ॥ ३० ॥
 तथा तदभवद्युद्धं घोररूपं भयानकम् ।
 लोहितोदा महानद्यः प्रसन्नस्तत्र चासकृत् ॥ ३१ ॥
 शीर्षपाषाणसंछन्नाः केशशैवलशादृलाः ।
 अस्थिमीनसमाकीर्णा वनूः शरगदोडुपाः ॥ ३२ ॥
 मांसशोणितपङ्क्तिन्यो घोररूपाः सुदारूणाः ।
 नदीः प्रवर्तयामासुः शोणितौघविवर्धिनीः ॥ ३३ ॥
 भीरुवित्रासकारिण्यः शूराणां हर्षवर्धनाः ।
 ता नद्यो घोररूपास्तु नयन्त्यो यमसादनम् ॥ ३४ ॥
 अवगाढान्मज्जयन्त्यः क्षत्रस्याजनयन्भयम् ।
 क्रव्यादानां नरव्याघ्र नर्दतां तत्रतत्र ह ॥ ३५ ॥
 घोरमायोधनं जज्ञे प्रेतराजपुरोपमम् ।
 उत्थितान्यगणेष्यानि कबन्धानि समन्ततः ॥ ३६ ॥

नृत्यन्ति वै भूतगणाः सुतप्ता मांसशोणितैः ।
 पीत्वा च शोणितं तत्र वसां भुक्त्वा च भारत ॥ ३७ ॥
 भेदोमज्जावसामत्तास्तप्ता मांसस्य चैव ह ।
 धावमानाः स दृश्यन्ते काकगृध्रवकास्तथा ॥ ३८ ॥
 शूरास्तु समरे राजन्भयं त्यक्त्वा सुदुस्त्यजम् ।
 योधव्रतसमाख्याताश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ॥ ३९ ॥
 शरशक्तिसमाकीर्णे क्रव्यादगणसंकुले ।
 व्यचरन्त रणे शूराः ख्यापयन्तः स्वपौरुषम् ॥ ४० ॥
 अन्योन्यं श्रावयन्ति स नामगोत्राणि भारत ।
 पितृनामानि च रणे गोत्रनामानि वा विभो ॥ ४१ ॥
 श्रावयाणाश्च बहवस्तत्र योधा विशांपते ।
 अन्योन्यमवमृद्न्तः शक्तितोमरपट्टसैः ॥ ४२ ॥
 वर्तमाने तथा युद्धे घोररूपे सुदारूणे ।
 व्यपीदत्कौरवी सेना भिक्षा नौरिव सागरे ॥ ४३ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

अर्जुनस्य संशप्तकैर्युद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 वर्तमाने तथा युद्धे क्षत्रियाणां निमज्जने ।
 गाण्डीवस्य महाघोषः श्रूयते युधि मारिष ॥ १ ॥
 संशप्तकानामकरोत्कदनं यत्र पाण्डवः ।
 कोसलानां तथा राजभारायणबलस्य च ॥ २ ॥
 संशप्तकास्तु समरे शरवृष्टिः समन्ततः ।
 अपातयन्पार्थमूर्ध्नि जयगृद्धाः प्रमन्यवः ॥ ३ ॥
 तां शस्त्रवृष्टिमायान्तीमुरसा धारयन्प्रभुः ।
 व्यगाहत परान्पार्थो विनिघ्नन्नथिनां वरान् ॥ ४ ॥
 विश्वोभ्य तु रथानीकं कङ्कपत्रैः शिलाशितैः ।
 आससाद ततः पार्थः सुशर्माणं महारथम् ॥ ५ ॥
 स तस्य शरवर्षाणि ववर्ष रथिनां वरः ।
 तथा संशप्तकाश्चैव पार्थस्य समरे स्थिताः ॥ ६ ॥
 सुशर्मा तु ततः पार्थं विद्ध्वा दशभिराशुगैः ।
 जनार्दनं त्रिभिर्बाणैरहनदक्षिणे भुजे ॥ ७ ॥

ततोऽपरेण भस्त्रेण केतुं पार्थस्य मारिष ।
 विव्याध समरे राजन्सुशर्मा क्रोधमूर्च्छितः ॥ ८ ॥
 स वानरवरो राजन्विश्वकर्मकृतो महान् ।
 ननाद सुमहानादं नृत्यन्निव विभीषयन् ॥ ९ ॥
 कपेस्तु निनदं श्रुत्वा संत्रस्ता तव वाहिनी ।
 भयं विपुलमासाद्य निश्चेष्टा समपद्यत ॥ १० ॥
 ततः सा शुशुभे सेना निश्चेष्टाऽवस्थिता नृप ।
 नानापुष्पसमाकीर्णं यथा चित्रीकृतं वनम् ॥ ११ ॥
 प्रतिलभ्य ततः संज्ञां योधास्ते कुरुसत्तम ।
 अर्जुनं सिषिचुर्बाणैः पर्वतं जलदा इव ॥ १२ ॥
 संछाद्य समरे पार्थं परिववुः समन्ततः ।
 ते हयान्नयचक्रे तु रथेषां चापि मारिष ।
 ग्रहीतुं प्रचक्रमुश्चैव क्रोधाविष्टाः समन्ततः ॥ १३ ॥
 निगृह्य तु रथं तस्य योधास्ते तु सहस्रशः ।
 रथबन्धं प्रचक्रुर्हि पाण्डवस्यामितौजसः ॥ १४ ॥

रथमारुहः केचित्कृष्णपार्थौ जिघृक्षवः ।
 संशप्तकानां योधास्ते सिंहनादांश्च नेदिरे ॥ १५
 अपरे जगृहुश्चैव केशवस्य महाभुजौ ।
 पार्थ चैके महाराज रथस्थं जगृहुर्मुदा ॥ १६
 अच्युतः स महाबाहुर्विधुन्वन्नणमूर्धनि ।
 पातयामास तान्सर्वान्दुष्टहस्तीव हस्तिपान् ॥ १७
 स रथस्तैर्गृहीतस्तु पाण्डवस्य महात्मनः ।
 स्पन्दितुं नाशकद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १८
 ततः पार्थो महाबाहुः संवृतः स्तैर्महारथैः ।
 निगृहीतं रथं दृष्ट्वा तांश्चाप्याद्रवतो बहून् ॥ १९
 रथारूढांश्च सुबहून्पदाऽऽक्षिप्य न्यपातयत् ।
 अपातयदसंभ्रान्तः शरैरासन्नयोधिभिः ॥ २०
 तांस्तापयित्वा समरे पार्थः परपुरंजयः ।
 समयनिव महाबाहुः केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥ २१
 पश्य कृष्ण महाबाहो संशप्तकगणान्वहून् ।
 कुर्वतोऽसुकरं कर्म मुमूर्षून्कालचोदितान् ॥ २२
 रथबन्धमिमं प्राप्य पृथिव्यां नास्ति कश्चन ।
 यः सहेत पुमाँल्लोके मदन्यः क्षत्रियर्षभः ॥ २३
 पश्यैतानद्य समरे मत्प्रयुक्तैः सुतेजनैः ।
 पात्यमानान्नणे कृष्ण शरैराशीविषोपमैः ॥ २४
 इत्येवमुक्त्वा बीभत्सुः शङ्खप्रवरमुत्तमम् ।
 व्यनादयदमेयात्मा देवदत्तं महामृधे ॥ २५
 देवदत्तस्वनं श्रुत्वा केशवोऽपि महायशाः ।
 पाञ्चजन्यस्वनं चक्रे पूरयन्निव रोदसी ॥ २६
 तयोः शङ्खस्वनं श्रुत्वा संशप्तकवरूथिनी ।
 संचचाल महाराज विव्रस्ता चाद्रवद्भृशम् ॥ २७
 नागमस्रं ततः पार्थः प्रादुश्चक्रे हसन्निव ।
 पादबन्धं स तेषां वै चक्रे तेन महास्रवित् ॥ २८
 यानुद्दिश्य रणे पार्थः पादबन्धं चकार ह ।
 ते बद्धाः पादबन्धेन योधाः संशप्तकास्तदा ॥ २९
 निर्विचेष्टास्तदाऽभूवन्पाण्डवस्यास्त्रतेजसा ।
 निर्विचेष्टास्ततो योधानवधीत्याण्डुनन्दनः ।
 यथेन्द्रः समरे दैत्यांस्तारकस्य वधे पुरा ॥ ३०
 ते बध्यमानाः समरे मुमुचुस्तं रथोत्तमम् ।
 आयुधानि च सर्वाणि विस्रष्टुमुपचक्रमुः ॥ ३१

ततः सुशर्मा राजेन्द्र गृहीता वीक्ष्य वाहिनीम् ।
 सौपर्णमस्रं त्वरितः प्रादुश्चक्रे महारथः ॥ ३२
 ततः सुपर्णाः संपेतुर्भक्षयन्तो भुजङ्गमान् ।
 ततो विदुद्रुवुर्नागास्तान्दृष्ट्वा खेचरानृप ॥ ३३
 तद्विमुक्तं बलं रेजे पादबन्धाद्विशंपते ।
 मेघबन्धाद्यथा मुक्तो भास्करस्तापयन्प्रजाः ॥ ३४
 विप्रमुक्ताः स्वका योधाः फल्गुनस्य रथं प्रति ।
 समुजुः शरसङ्घांश्च शस्त्रसङ्घांश्च मारिष ॥ ३५
 तां महास्रमयीं वृष्टिं शरैः संछिद्य भारत ।
 अवधीत्सततो योधान्वासविः परवीरहा ॥ ३६
 सुशर्मा तु ततो राजन्वाणेन नतपर्वणा ।
 अर्जुनं हृदये विद्ध्वा विव्याधान्यैस्त्रिसप्तभिः ॥ ३७
 स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
 तत उच्चकुशुः सर्वे हतः पार्थ इति भुवन् ॥ ३८
 ततः शङ्खनिनादाश्च भेरीशब्दाश्च पुष्कलाः ।
 नानावादित्रनिनदाः सिंहनादाश्च जज्ञिरे ॥ ३९
 प्रतिलभ्य ततः संज्ञां श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
 सोऽतिविद्धो महेष्वासः शरैराशीविषोपमैः ।
 सुशर्माणं महाराज क्रोधाविष्टो महारथः ॥ ४०
 ततः शरशतैः पार्थः संछाद्यैर्न क्षणाद्रणे ।
 दिशस्तु वारयामास बाणैस्तत्र महास्रवित् ॥ ४१
 विमुखीकृत्य समरे सुशर्माणं धनंजयः ।
 ऐन्द्रमस्रममेयात्मा प्रादुश्चक्रे हसन्निव ॥ ४२
 ततो बाणसहस्राणि तदुत्सृष्टानि मारिष ।
 सर्वदिक्षु व्यदृश्यन्त सूदयन्ति रथद्रिपान् ॥ ४३
 हयान्पत्तींश्च समरे शस्त्रैः शतसहस्रशः ।
 रराज समरे राजञ्जक्रो निम्नन्निवासुरान् ॥ ४४
 बध्यमाने ततः सैन्ये भयं मुमहदाविशत् ।
 संशप्तकगणानां च गोपालानां च भारत ॥ ४५
 न हि तत्र पुमान्कश्चिद्योऽर्जुनं प्रतिबुध्यते ।
 पश्यतां तत्र वीराणामहन्त्यत बलं तव ॥ ४६
 हन्यमानं च तदभून्निश्चेष्टं च पराक्रमे ॥ ४७
 अयुतं तत्र योधानां हत्वा पाण्डुसुतो रणे ।
 व्यभ्राजत महाराज विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ४८
 चतुर्दशसहस्राणि यानि दृष्टानि भारत ।

रथानामयुतं चैव त्रिसहस्राश्च दन्तिनः ॥ ४९
ततः संशप्तका भूयः परिवमुर्धनञ्जयम् ।
मर्तव्यमिति निश्चित्य जयं वाप्यनिवर्तनम् ॥ ५०

तत्र युद्धं महत्वासीत्तावकानां विशांपते ।
शूरेण बलिना सार्धं पाण्डवेन किरीटिना ।
जित्वा ताव्यहनत्पार्थः शत्रून्शक्र इवासुरान् ५१

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशविवसयुद्धे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

कृतवर्मा कृपो द्रौणिः सुतपुत्रश्च मारिष ।
उलूकः सौबलश्चैव राजा च सह सोदरैः ॥ १
सीदमानां चमूं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रमयार्दिताम् ।
समुज्जहुः स वेगेन भिक्षां नावमिवार्णवे ॥ २
ततो युद्धमतीवासीन्मुहूर्तमिव भारत ।
भीरूणां त्रासजननं शूराणां हर्षवर्धनम् ॥ ३
कृपेण शरवर्षाणि प्रतिमुक्तानि संयुगे ।
सृज्यांश्छादयामासुः शलभानां व्रजा इव ॥ ४
शिखण्डी च ततः क्रुद्धो गौतमं सरितो ययौ ।
ववर्ष शरवर्षाणि समन्ताद्विजपुङ्गवम् ॥ ५
कृपस्तु शरवर्षं तद्विनिहत्य महास्रवित् ।
शिखण्डिनं रणे क्रुद्धो विव्याध दशभिः शरैः ॥ ६
ततः शिखण्डी कुपितः शरैः सप्तभिराहवे ।
कृपं विव्याध कुपितं कङ्कपत्रैरजिह्वगैः ॥ ७
ततः कृपः शरैस्तीक्ष्णैः सोऽतिविद्धो महारथः ।
'ततः सुनिशितैस्तीक्ष्णैः क्षुरप्रैर्हेमभूषितैः ।'
व्यथसूतरथं चक्रे शिखण्डिनमथो द्विजः ॥ ८
हताश्वात्तु ततो यानादवप्लुत्य महारथः ।
खड्गं चर्म तथा गृह्य सत्वरं ब्राह्मणं ययौ ॥ ९
तमापतन्तं सहसा शरैः सन्नतपर्वभिः ।
वारयामास समरे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १०
तत्राद्भुतमपश्याम शिलानां प्लवनं यथा ।
निथेष्टो यद्रणे राजञ्छिखण्डी समतिष्ठत् ॥ ११
कृपेण वारितं दृष्ट्वा शिखण्डिनमथो नृप ।
प्रत्युद्ययौ कृपं तूर्णं धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ १२
धृष्टद्युम्नं ततो यान्तं शारद्वतरथं प्रति ।

प्रतिजग्राह वेगेन कृतवर्मा महारथः ॥ १३
युधिष्ठिरमथायान्तं शारद्वतरथं प्रति ।
सपुत्रं सहसैन्यं च द्रोणपुत्रो न्यवारयत् ॥ १४
नकुलं सहदेवं च तरमाणौ महारथौ ।
प्रतिजग्राह ते पुत्रः शरवर्षेण वारयन् ॥ १५
भीमसेनं करुणांश्च केकयान्सह सृज्यैः ।
कर्णो वैकर्तनो युद्धे वारयामास भारत ॥ १६
शिखण्डिने ततो बाणान्कृपः शारद्वतो युधि ।
ग्राहिणोच्चरया युक्तो बीभत्सोरथ संनिधौ ॥ १७
ताञ्छरान्प्रेषितांस्तेन समन्तात्स्वर्णभूषितान् ।
चिच्छेद खड्गमाविध्य भ्रामयंश्च पुनःपुनः ॥ १८
शतचन्द्रं च तर्धर्म गौतमस्तस्य भारत ।
व्यधमत्सायकैस्तूर्णं तत उच्चुकुशुर्जनाः ॥ १९
स विचर्मा महाराज खड्गपाणिरुपाद्रवत् ।
कृपस्तं शरसंघातैराद्रवन्तमपीडयत् ॥ २०
शारद्वतशरैर्ग्रस्तं क्रिश्यमानं महाबलः ।
चित्रकेतुसुतो राजन्सुकेतुस्सरितो ययौ ॥ २१
विकिरन्ब्राह्मणं युद्धे बहुभिर्निशितैः शरैः ।
अभ्यापतदमेयात्मा गौतमस्य रथं प्रति ॥ २२
दृष्ट्वा विषक्तं तं चैव ब्राह्मणं च निवारितम् ।
अपयातस्ततस्तूर्णं शिखण्डी राजसत्तम ॥ २३
सुकेतुस्तु ततो राजन्गौतमं नवभिः शरैः ।
विद्धा विव्याध सप्तत्या पुनश्चैनं त्रिभिः शरैः ॥ २४
अथास्य सशरं चापं पुनश्चिच्छेद मारिष ।
सारथिं च शरेणास्य भृशं मर्मस्वताडयत् ॥ २५
गौतमस्तु ततः क्रुद्धो धनुर्गृह्य नवं दृढम् ।
सुकेतुं त्रिशता बाणैः सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ २६

स विहलितसर्वाङ्गः प्रचचाल रथोत्तमे ।
भूमिकम्पे यथा वृक्षश्चालाकम्पितो भृशम् ॥ २७
चलतस्तस्य कायात्तु शिरो ज्वलितकुण्डलम् ।
सोष्णीपं सशिरस्त्राणं क्षुरप्रेण त्रपातयत् ॥ २८
तच्छिरः प्रापतद्भूमौ श्येनाहतमिवामिषम् ।
ततोऽस्य कायो वसुधां पश्चात्प्रापतदच्युत ॥ २९
तस्मिन्हते महाराज पुत्रास्तस्य पदानुगाः ।
गौतमं समरे त्यक्त्वा दुदुवुस्ते दिशो दश ॥ ३०
धृष्टद्युम्नं तु समरे संनिवार्य महारथः ।
कृतवर्माऽब्रवीद्धृष्टिप्रतिष्ठेति भारत ॥ ३१
तदभूत्तुमुलं युद्धं वृष्णिपार्षतयो रणे ।
आमिषार्थं यथा युद्धं श्येनयोः क्रुद्धयोर्नृप ॥ ३२
धृष्टद्युम्नस्तु समरे हार्दिक्यं नवभिः शरैः ।
आजघानोरसि क्रुद्धः पीडयन्हृदिकात्मजम् ॥ ३३
कृतवर्मा तु समरे पार्षतेन दृढाहतः ।
पार्षतं सरथं साश्वं छादयामास सायकैः ॥ ३४
सरथश्छादितो राजन्धृष्टद्युम्नो न दृश्यते ।
मेघैरिव परिच्छन्नो भास्करो जलधारिभिः ॥ ३५
विधूय तं बाणगणं शरैः कनकभूषणैः ।
व्यरोचत रणे राजन्धृष्टद्युम्नः कृतव्रणः ॥ ३६
ततस्तु पार्षतः क्रुद्धः शस्त्रवृष्टिं सुदारुणाम् ।
कृतवर्माणमासाद्य व्यसृजत्पृतनापतिः ॥ ३७
तामापतन्तीं सहसा शस्त्रवृष्टिं सुदारुणाम् ।

शरैरनेकसाहसैर्हार्दिक्योऽवारयद्युधि ॥ ३८
दृष्ट्वा तु वारितां युद्धे शस्त्रवृष्टिं दुरासदाम् ।
कृतवर्माणमासाद्य वारयामास पार्षतः ॥ ३९
‘यथा युग्मरथेनाजौ बाहान्बाहैरमिश्रयत् ।
गृहीत्वा चर्म खड्गं च रथं तस्यावपुषुवे ॥ ४०
मिलितेष्वथ बाहेषु प्रत्यासन्ने च पार्षते ।
दृष्ट्वाऽपदानं तस्याशु गदां जग्राह सात्वतः ॥ ४१
गदापाणिस्ततो राजत्रथाचूर्णमवप्लुतः ।
तमदृष्ट्वा रथोपस्थे सारथिं समताडयत् ॥ ४२
खड्गेन शितधारेण स हतः प्रापतद्रथात् ।
कृतवर्मा ततो हृष्टस्तलशब्दं चकार ह ॥ ४३
पार्षतं चाब्रवीद्राजन्नेहोहीति पुनःपुनः ।
स तं न ममृषे युद्धे तलशब्दं समीरितम् ॥ ४४
अवप्लुत्य रथात्तस्मात्स्वरथं पुनरास्थितः ।
अभ्ययात्स तु तत्पूर्णे तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४५
ततो राजन्महेष्वासं कृतवर्माणमाशु वै ।
गदां गृह्य पुनर्वेगात्कृतवर्माणमाहनत् ॥ ४६
सोऽतिविद्धो बलवता न्यपतन्मूर्च्छया हतः ।
श्रुतर्वा रथमारोप्य अपोवाह रणाजिरात् ॥ ४७
धृष्टद्युम्नस्तु समरे दृष्ट्वा शत्रुं महारथः ।
कौरवान्समरे तूर्णं वारयामास सायकैः ॥ ४८
ततस्ते तावका योधा धृष्टद्युम्नमुपाद्रवन् ।
सिंहनादरवांश्चक्रुस्ततो युद्धमवर्तत ॥ ४९

॥ इति श्रीमन्महामारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥ अश्वत्याग्ना युधिष्ठिरपराजयः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
द्रौणिर्युधिष्ठिरं दृष्ट्वा शैनेयेनाभिरक्षितम् ।
द्रौपदेयैस्तथा शरैरभ्यवर्तत हृष्टवत् ॥ १
किरभिषुगणान्धोरान्हेमपुङ्खाञ्जिशलाशितान् ।
दर्शयन्विविधान्मार्गाञ्जिक्षया लघुहस्तवान् ॥ २
खं पूरयञ्शरैस्तीक्ष्णैर्वेगवद्भिः समन्ततः ।
युधिष्ठिरस्य समरे दिशः सर्वाः समावृणोत् ॥ ३

भारद्वाजशरैश्छन्नं न प्राज्ञायत किंचन ।
बाणभूतमभूत्सर्वमायोधनशिरो महत् ॥ ४
बाणजालं दिविष्टं तत्स्वर्णपुङ्खविभूषितम् ।
शुशुमे भरतश्रेष्ठ विमानमिव विष्टितम् ॥ ५
तेन च्छन्ने रणे राजन्बाणजालेन भास्वता ।
अभ्रच्छायेव संजज्ञे हृतरश्मिस्तमोनुदः ॥ ६
तदद्भुतमपश्याम बाणभूते नभस्थले ।

न स संपतते भूतं द्रौणेर्दृष्ट्वा पराक्रमम् ॥ ७
 सात्यकिर्यतमानस्तु धर्मराजस्तु पाण्डवः ।
 तथेतराणि सैन्यानि न स चक्रुः पराक्रमम् ॥ ८
 लाघवं द्रोणपुत्रस्य दृष्ट्वा तत्र महारथाः ।
 व्यसयन्त महाराज न चैनं प्रत्युदीक्षितुम् ॥ ९
 शेकुस्ते सर्वराजानस्तपन्तमिव भास्करम् ।
 बध्यमाने ततः सैन्ये द्रौपदेया महारथाः ॥ १०
 सात्यकिर्धर्मराजश्च पाञ्चालाश्चापि संगताः ।
 त्यक्त्वा मृत्युभयं घोरं द्रौणायनिमुपाद्रवन् ॥ ११
 सात्यकिः सप्तविंशत्या द्रौणिं विद्ध्वा शिलीमुखैः ।
 पुनर्विव्याध नाराचैः सप्तभिः स्वर्णभूषितैः ॥ १२
 युधिष्ठिरस्त्रिसप्तत्या प्रतिविन्ध्यश्च सप्तभिः ।
 श्रुतकर्मा त्रिभिर्बाणैः श्रुतकीर्तिश्च सप्तभिः ॥ १३
 सुतसोमस्तु नवभिः शतानीकश्च सप्तभिः ।
 अन्ये च बहवः शूरा विव्यधुस्तं समन्ततः ॥ १४
 स तु क्रुद्धस्ततो राजन्नाशीविष इव श्वसन् ।
 सात्यकिं पञ्चविंशत्या प्राविध्यत शिलीमुखैः ॥ १५
 श्रुतकीर्तिं च नवभिः सुतसोमं च पञ्चभिः ।
 अष्टभिः श्रुतकर्माणं प्रतिविन्ध्यं त्रिभिः शरैः ॥ १६
 शतानीकं च नवभिर्धर्मपुत्रं च पञ्चभिः ।
 तथेतरांस्ततः शूरान्द्वाभ्यां द्वाभ्यामताडयत् ।
 श्रुतकीर्तिस्तथा चापं चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ १७
 अथान्यद्भनुरादाय श्रुतकीर्तिर्महारथः ।
 द्रौणायनिं त्रिभिर्विद्ध्वा विव्याधान्यैः शितैः शरैः ॥ १८
 ततो द्रौणिर्महाराज शरवर्षेण मारिष ।
 छादयामास तत्सैन्यं समन्ताद्भरतर्षभ ॥ १९
 ततः पुनरमेयात्मा धर्मराजस्य कार्मुकम् ।
 द्रौणिश्चिच्छेद विहसन्विव्याध च शरैस्त्रिभिः ॥ २०
 ततो धर्मसुतो राजन्प्रगृह्णान्यन्महद्भनुः ।
 द्रोणपुत्रं त्रिषष्ट्या तु बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ २१
 सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो द्रौणेः प्रहरतो रणे ।
 अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन धनुश्छिन्त्वाऽनदद्भुशम् ॥ २२
 छिन्नधन्वा ततो द्रौणिः शक्त्या शक्तिमता वरः ।
 सारथिं पातयामास शैनेयस्य रथाद्भुतम् ॥ २३
 अथान्यद्भनुरादाय द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।

शैनेयं शरवर्षेण छादयामास भारत ॥ २४
 तस्याश्वाः प्रदुताः सङ्क्षेपे पतिते रथसारथौ ।
 तत्रतत्रैव धावन्तः समदृश्यन्त भारत ॥ २५
 युधिष्ठिरपुरोगास्तु द्रौणिं शस्त्रभृतां वरम् ।
 अभ्यवर्षन्त वेगेन विसृजन्तः शिताञ्छरान् ॥ २६
 सहसा पततस्तान्वै क्रुद्धरूपान्परंतपः ।
 प्रहसन्प्रतिजग्राह द्रोणपुत्रो महारणे ॥ २७
 ततः शरशतज्वालः सेनाकक्षं महारणे ।
 द्रौणिर्ददाह समरे कक्षमग्निरिवोत्थितः ॥ २८
 तद्वलं पाण्डुपुत्रस्य द्रोणपुत्रप्रतापितम् ।
 चुक्षुभे भरतश्रेष्ठ तस्मिन्नेव चमूमुखे ॥ २९
 तद्वलं पाण्डवेयस्य द्रोणपुत्रः शरार्चिषा ।
 तापयन्भरतश्रेष्ठ गभस्तिभिरिवांशुमान् ॥ ३०
 तत्पच्यमानं मर्षेण ब्राह्मणस्य च सायकैः ।
 क्षुभ्यते पाण्डवं सैन्यं तिमिनेव नदीमुखम् ॥ ३१
 दृष्ट्वा चैव महाराज द्रोणपुत्रपराक्रमम् ।
 सर्वान्दुर्योधनः पार्थान्हतान्युद्धेऽभ्यमन्यत ॥ ३२
 युधिष्ठिरस्तु त्वरितो द्रौणिं पीड्य महारथम् ।
 अब्रवीद्रोणपुत्रं स रोपामर्षसमन्वितः ॥ ३३
 'जानामि त्वां युधि श्रेष्ठ वीर्यवन्तं बलान्वितम् ।
 कृतास्त्रं कृतिनं चैव तथा लघुपराक्रमम् ॥ ३४
 बलमेतद्भवान्सर्वं पार्षते यदि दर्शयेत् ।
 ततस्त्वां बलवन्तं च कृतविद्यं च विग्रहे ॥ ३५
 न हि वै पार्षतं दृष्ट्वा समरे शत्रुसूदनम् ।
 भवेत्तव बलं किञ्चिद्ब्रवीमि त्वां न तु द्विजम् ॥ ३६
 नैव नाम तव प्रीतिर्नैव नाम कृतज्ञता ।
 यतस्त्वं पुरुषव्याघ्र मामेवाद्य जिघांससि ॥ ३७
 ब्राह्मणेन तपः कार्यं शमश्च दमएव च ।
 क्षत्रियेण धनुर्नाम्नं स भवान्ब्राह्मणबुधः ॥ ३८
 मिषतस्ते महाबाहो युधि जेष्यामि कौरवान् ।
 कुरुष्व समरे कर्म ब्रह्मवन्धो यथेष्टतः ॥ ३९
 एवमुक्तो महाराज द्रोणपुत्रः सयन्निव ।
 युक्तं तत्त्वं च संचिन्त्य नोत्तरं किञ्चिद्ब्रवीत् ॥ ४०
 अनुक्त्वा च ततः किञ्चिच्छरवर्षेण पाण्डवम् ।
 छादयामास समरे क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥ ४१

स छाद्यमानस्तु तदा द्रोणपुत्रेण मारिष ।
पार्थोऽपयातः शीघ्रं वै प्रगृह्य महतीं चमूम् ॥४२
अपयाते ततस्तस्मिन्धर्मपुत्रे युधिष्ठिरे ।

द्रोणपुत्रः स्थितो राजन्प्रत्यादेशान्महात्मनः ४३
ततो युधिष्ठिरो राजंस्त्यक्त्वा द्रौणिं महाहवे ।
प्रययौ तावकं सैन्यं युक्तः क्रूराय कर्मणे ॥ ४४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

भीमसेनं सपाञ्चालं चेदिकेकयसंवृतम् ।
सेनापतिः स्वयं क्रुद्धो वारयामास सायकैः ॥ १
ततस्तु चेदिकारुशान्मृञ्जयांश्च महारथान् ।
कर्णो जघान समरे भीमसेनस्य पश्यतः ॥ २
भीमसेनस्ततः कर्णं विहाय रथसत्तमम् ।
प्रययौ कौरवं सैन्यं कक्षमग्निरिव ज्वलन् ॥ ३
सूतपुत्रोऽपि समरे पाञ्चालान्केकयांस्तथा ।
मृञ्जयांश्च महेष्वासाभिजघान सहस्रशः ॥ ४
संशप्तकेषु पार्थश्च कौरवेषु वृकोदरः ।
पाञ्चालेषु तथा कर्णः क्षयं चक्रुर्महारथाः ॥ ५
ते क्षत्रिया दह्यमानास्त्रिभिस्तैः पावकोपमैः ।
जग्मुर्विनाशं समरे राजन्दुर्मन्त्रिते तव ॥ ६
ततो दुर्योधनः क्रुद्धो नकुलं नवभिः शरैः ।
विन्याध भरतश्रेष्ठ चतुरश्रास्य वाजिनः ॥ ७
ततः परममेयात्मा तव पुत्रो जनाधिप ।
धुरेण सहदेवस्य ध्वजं चिच्छेद काञ्चनम् ॥ ८
नकुलस्तु ततः क्रुद्धस्तव पुत्रं च सप्तभिः ।
जघान समरे राजन्सहदेवश्च पञ्चभिः ॥ ९
तावुभौ भरतश्रेष्ठौ ज्येष्ठौ सर्वधनुष्मताम् ।
विन्याधोरसि संक्रुद्धः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ १०
ततोऽपराभ्यां भल्लाभ्यां धनुषी समकृन्तत ।
यमयोः प्रसभं वीरो विन्याधाशु त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ११
तावन्ये धनुषी श्रेष्ठे शक्रचापनिमे शुभे ।
प्रगृह्य रेजतुः शूरौ देवपुत्रसमौ युधि ॥ १२
ततस्तौ रभसौ युद्धे आतरौ आतरं युधि ।
शरैर्वर्षतुर्धोरैर्महामेधौ यथाऽचलम् ॥ १३

ततः क्रुद्धो महाराज तव पुत्रो महारथः ।
पाण्डुपुत्रौ महेष्वासौ वारयामास पत्रिभिः ॥ १४
धनुर्मण्डलमेवास्त्र ददृशे युधि भारत ।
सायकाश्चाप्यदृश्यन्त निश्चरन्तः समन्ततः ॥ १५
'तस्य सायकसंछन्नौ माद्रेयौ न विरेजतुः ।
मेघच्छन्नौ यथा व्योम्नि चन्द्रसूर्यौ गतप्रभौ ॥ १६
ते तु बाणा महाराज स्वर्णपुष्पाः शिलाशिताः ।
आच्छादयन्दिशः सर्वाः सूर्यस्येव मरीचयः ॥ १७
बाणभूते ततस्तस्मिन्संछन्ने च नभस्तले ।
राज्ञस्तु ददृशे रूपं कालान्तकयमोपमम् ॥ १८
पराक्रमं तु तं दृष्ट्वा तव सूनोर्महारथाः ।
मृत्योरुपान्तिकं प्राप्तौ माद्रीपुत्रौ स मेनिरे ॥ १९
ततः सेनापती राजन्पाण्डवानां महारथः ।
पार्षतः प्रययौ तत्र यत्र राजा सुयोधनः ॥ २०
माद्रीपुत्रौ ततः शूरौ व्यतिक्रम्य महारथौ ।
धृष्टद्युम्नस्तव सुतं पीडयामास सायकैः ॥ २१
तमविध्यदमेयात्मा तव पुत्रो ह्यमर्षणः ।
पाञ्चाल्यं पञ्चविंशत्या ग्रहस्य पुरुषर्षभः ॥ २२
ततः पुनरमेयात्मा तव पुत्रो ह्यमर्षणः ।
विद्धा ननाद पाञ्चाल्यं पृष्ठा पञ्चभिरेव च ॥ २३
तथास्य सशरं चापं मुष्टिदेशे विशांपते ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन राजा चिच्छेद संयुगे ॥ २४
तदपास्य धनुश्छिन्नं पाञ्चाल्यः शत्रुकर्शनः ।
अन्यदादत्त वेगेन धनुर्भारसहं नवम् ॥ २५
क्रोधाद्बुधिररक्ताक्षः संरम्भात्प्रज्वलन्निव ।
अशोभत महेष्वासो धृष्टद्युम्नः कुतव्रणः ॥ २६
स पञ्चदश नाराचाञ्चसतः पन्नगानिव ।

जिघांसुर्भरतश्रेष्ठं धृष्टद्युम्नो व्यपासजत् ॥ २७
 ते वर्म हेमविकृतं भित्त्वा राज्ञः शिलीमुखः ।
 विविशुर्वसुधां वेगात्कङ्कवर्हिणवाससः ॥ २८
 सोऽतिविद्धो महाराज पुत्रस्तेऽतिव्यराजत ।
 घसन्तकाले सुमहान्प्रफुल्ल इव किंशुकः ॥ २९
 स छिन्नवर्मा नाराचप्रहारैर्झर्झरीकृतः ।
 धृष्टद्युम्नस्य भलेन क्रुद्धश्चिच्छेद कार्मुकम् ॥ ३०
 अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महीपतिः ।
 सायकैर्दशमी राजन्ध्रुवोर्मध्ये समार्पयत् ॥ ३१
 तस्य तेऽशोभयन्वक्रं कर्मारपरिमार्जिताः ।
 प्रफुल्लं पङ्कजं यद्वद्धमरा मधुलिप्सवः ॥ ३२
 तदपास्य धनुश्छिन्नं धृष्टद्युम्नो महामनाः ।
 अन्यदादत्त वेगेन धनुर्भलांश्च षोडश ॥ ३३
 ततो दुर्योधनस्याधान्दत्त्वा सूतं च पञ्चभिः ।
 धनुश्चिच्छेद भलेन जातरूपपरिष्कृतम् ॥ ३४
 रथं सोपस्करं छत्रं शक्तिं खड्गं गदां ध्वजम् ।
 भलैश्चिच्छेद दशभिः पुत्रस्य तव पार्षतः ॥ ३५
 तपनीयाङ्गदं छत्रं नागं मणिमयं शुभम् ।
 ध्वजं कुरूपतेऽस्त्रिंशं ददृशुः सर्वपार्थिवाः ॥ ३६
 दुर्योधनं तु विरथं छिन्नवर्मायुधध्वजम् ।
 आतरं समुदैक्षन्त सोदरा भरतर्षभ ॥ ३७
 तमारोप्य रथे राजन्कुण्डधारो महारथम् ।
 अपाहरदसंभ्रान्तो धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः ॥ ३८
 कर्णस्तु सात्यकिं हित्वा राजगृधुरमर्षणः ।
 द्रोणहन्तारमुग्रेषु ससाराभिमुखो रणे ॥ ३९
 तं पृष्ठतोऽन्वयात्तूर्णं शैनेयोऽभिहतः शरैः ।
 वारणं जघनोपान्ते विषाणाभ्यामिव द्विपः ॥ ४०
 स भारतपुरोगानां राज्ञां च सुमहात्मनाम् ।
 कर्णपार्षतयोर्युद्धे संकुद्धानां महारणे ॥ ४१
 न पाण्डवानां नासाकं कश्चिदासीत्पराश्रुखः ।
 प्रत्यदृश्यत यत्कर्णः पाञ्चालांस्त्वरितो ययौ ॥ ४२
 तस्मिन्क्षणे नरश्रेष्ठ गजवाजिरथक्षयः ।
 प्रादुरासीदुभयतो राजन्मध्यगतेऽहनि ॥ ४३
 पाञ्चालास्तु महाराज त्वरिता विजिगीषवः ।
 सर्वतोऽभ्यद्रवन्कर्णं पतत्रिण इव द्रुमम् ॥ ४४

तेषामाधिरथिः क्रुद्धः प्रधानान्वै तरस्त्रिनः ।
 विचिन्वन्मिव वाणौघैः समासादयदग्रतः ॥ ४५
 व्याघ्रकेतुः सुशर्मा च शुक्रश्चित्रायुधः क्रतुः ।
 दुर्जयो रोचमानश्च सिंहसेनस्तथाऽष्टमः ।
 महता रथवशेन परिववुर्नरोत्तमम् ॥ ४६
 सृजन्तः सायकांस्तूर्णं कर्णमाहवशोभिनम् ।
 यतमानांस्तु ताञ्जशूरान्मनुजेन्द्रः शितैः शरैः ।
 अष्टाभिरष्टौ राधेयः पाञ्चालाक्यहनद्रणे ॥ ४७
 अथापरान्महाराज सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
 जघान बहुसाहस्रान्योधान्युद्धविशारदान् ॥ ४८
 विष्णुं च विष्णुवर्माणं देवापि भद्रमेव च ।
 दण्डधारं च समरे चित्रं चित्रायुधं हरिम् ॥ ४९
 सिंहकेतुं रोचमानं शलमं च महारथम् ।
 निजघान सुसंकुद्धश्चेदीनां च महारथान् ॥ ५०
 तेषामाददतः प्राणानासीदाधिरथैर्वपुः ।
 शोणिताभ्युक्षिताङ्गस्य रुद्रस्यैवातिभैरवम् ॥ ५१
 तत्र भारत कर्णेन मातङ्गास्ताडिताः शरैः ।
 सर्वतोऽभ्यद्रवन्भीताः कुर्वन्तो महदाकुलम् ॥ ५२
 निपेतुरुर्ग्यां समरे कर्णसायकताडिताः ।
 कुर्वन्तो विविधान्नादान्वज्रनुभा इवाचलाः ॥ ५३
 गजवाजिमनुष्यैश्च निपतद्भिः समन्ततः ।
 रथैर्भग्नैर्ध्वजैश्चैव समास्तीर्यत मेदिनी ॥ ५४
 नैवं भीष्मो न च द्रोणो नान्ये युधि च तावकाः ।
 चक्रुः स तादृशं कर्म यादृशं कृतवाज्रणे ॥ ५५
 मृगमध्ये यथा सिंहो दृश्यते निर्भयश्चरन् ।
 पाञ्चालानां तथा मध्ये कर्णोऽचरदभीतवत् ॥ ५६
 सूतपुत्रोऽथ नागेषु ह्येषु च रथेषु च ।
 नरेषु च नरव्याघ्रश्चकार कदनं महत् ॥ ५७
 यथा मृगगणांस्त्रस्तान्सिंहो द्रावयते दिशः ।
 पाञ्चालानां रथवातान्कर्णो व्यद्रावयत्तथा ॥ ५८
 सिंहं स हि यथा प्राप्य न जीवन्ति मृगाः कश्चित् ।
 तथा कर्णमनुप्राप्ता न जीवन्ति स संजयाः ॥ ५९
 वैश्वानरमुखं प्राप्य दहन्ते शलभा यथा ।
 कर्णाग्निं समरे प्राप्य दग्धा भारत सृज्जयाः ॥ ६०
 चेदिष्वेकेन कर्णेन पाञ्चालेषु च भारत ।

विश्राव्य नाम निहता बहवः शूरसंमताः ॥ ६१
मम चासीन्मती राजन्हृष्टा कर्णस्य विक्रमम् ।
नैकोऽप्याधिरयेर्जीवन्पाञ्चाल्यो मोक्ष्यते युधि ॥ ६२
सङ्क्षेपे विमर्ध पाञ्चालान्सूतपुत्रः पुनःपुनः ।
अभ्यधावत्सुसंकुद्धः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ६३
धृष्टद्युम्नश्च राजानं द्रौपदेयाश्च मारिष ।
परिवनुरमित्रघ्नं शतशश्चापरे जनाः ॥ ६४
शिखण्डी सहदेवश्च नकुलो नाकुलिस्तथा ।
जनमेजयः शिनेर्नप्ता बहवश्च प्रमदकाः ॥ ६५
एते पुरोगमा भूत्वा धृष्टद्युम्नश्च संयुगे ।
कर्णमस्यन्तमिष्वस्त्रैस्तक्षुरमितौजसम् ॥ ६६
तांस्तत्राधिरथिः सङ्क्षेपे चेदिपाञ्चालपाण्डवान् ।
एको बहूनभ्यपतद्रुत्मानिव पद्मगान् ॥ ६७
तैः कर्णस्याभवद्युद्धं घोररूपं विशापते ।
तादृग्याद्वक्पुराधृत्तं देवानां दानवैः सह ॥ ६८
तान्समेतान्महेष्वासाञ्शरवर्षौघवर्षिणः ।
एको व्यधमदव्यग्रस्तमांसीव दिवाकरः ॥ ६९
भीमसेनस्तु संसक्ते राधेये पाण्डवैः सह ।
सर्वतोऽभ्यहनत्कुद्धो यमदण्डनिभैः शरैः ॥ ७०
बाह्मीकान्केकयान्मात्स्यान्वासात्यान्मद्रसैन्धवान्
एकः संख्ये महेष्वासो योधयन्बह्वशोमत ॥ ७१
तत्र मर्मसु भीमेन नाराचैस्ताडिता गजाः ।
प्रपतन्तो हतारोहाः कम्पयन्ति स मेदिनीम् ॥ ७२
वाजिनश्च हतारोहाः पक्षयश्च गतासवः ।
अशेरत नहाराज वमन्तो रुधिरं बहु ॥ ७३
ताडिताः सहसा नागा भीमसेनेन मारिष ।
निपतन्ति महावेगा वज्ररुणा इवाचलाः ॥ ७४
पतितैस्तैर्महाराज वेगवर्द्धिमहारथैः ।
शुशुभे वसुधा राजन्विकीर्णैरिव पर्वतैः ॥ ७५
सहस्रशश्च रथिनः पक्षयः पतितायुधाः ।
अक्षताः समदृश्यन्त भीमाज्जीता गतासवः ॥ ७६
रथिभिः सादिभिः सूतैः पादातैर्वाजिभिर्गजैः ।
भीमसेनशरैश्छिन्नैराच्छन्ना वसुधाभवत् ॥ ७७
तत्स्तम्भितमिवातिष्ठज्जीमसेनमयार्दितम् ।
दुर्योधनबलं सर्वं निरुत्साहं कृतं रणे ।

निशेष्टं तुमुलं दीनं बभौ तस्मिन्महारेणे ॥ ७८
प्रसन्नसलिले काले यथा स्यात्सागरो नृप ।
तद्वत्तव बलं तद्वै निश्चलं समवस्थितम् ॥ ७९
मन्युवीर्यबलोपेतं दर्पात्प्रत्यवरोपितम् ।
अभवत्तव पुत्रस्य तत्सैन्यं निष्प्रभं तदा ॥ ८०
ते बले भरतश्रेष्ठ बध्यमाने परस्परम् ।
रुधिरौघपरिक्लिबे रुधिरार्द्रं बभूवतुः ॥ ८१
सूतपुत्रोऽवधीत्कुद्धः पाण्डवानामनीकिनीम् ।
भीमसेनः कुरूणां च त्रिगर्तानां धनंजयः ॥ ८२
वर्तमाने तथा रोद्रे संग्रामेऽद्भुतदर्शने ।
निहत्य पृतनामध्ये संशप्तकगणान्बहून् ।
अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो वामुदेवमथान्नवीत् ॥ ८३
प्रभञ्जं बलमेतद्वि योत्स्यमानं मया सह ।
एते धावन्ति सगणाः संशप्तकमहारथाः ॥ ८४
‘दुर्जया ह्येव समरे देवैरपि सवासवैः ।’
अपारयन्तो मद्राणान्सिंहशब्दं मृगा इव ॥ ८५
दीर्यते च महत्सैन्यं सृञ्जयानां महारेणे ।
‘कुरवश्चाभिधावन्ति भीमसेनमयार्दिताः ॥’ ८६
हस्तिक्षयो ह्यसौ कृष्ण केतुः कर्णस्य धीमतः ।
दृश्यते राजसैन्यस्य मध्ये विचरतो मुहुः ॥ ८७
न च कर्णं रणे शक्ता जेतुमेते महारथाः ।
जानीते हि भवान्कर्णं वीर्यवन्तं पराक्रमे ॥ ८८
तत्र याहि यतः कर्णो द्राव्यत्येष नो बलम् ।
त्रिगर्तान्वर्जयन्त्याहि सूतपुत्रं महारथम् ।
एतन्मे रोचते कृष्ण यथा वा तव रोचते ॥ ८९
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य गोविन्दः प्रहसन्निव ।
अन्नवीदर्जुनं तूर्णं कौरवान्याहि पाण्डव ॥ ९०
ततस्तव महासैन्यं गोविन्दप्रेरिता हयाः ।
हंसवर्णा विशंस्तूर्णं बहन्तोऽर्जुनमाहवे ॥ ९१
केशवप्रेरितैरश्वैः श्वेतैः काञ्चनभूषणैः ।
प्रविशद्भिस्तव बलं चतुर्दिशमदीर्यत ॥ ९२
मेघस्तनितनिर्हादः स रथो वानरध्वजः ।
चलत्पताकस्तां सेनां विमानं घामिवाविशत् ॥ ९३
तौ विदार्य महासेनां प्रविष्टौ केशवार्जुनौ ।
कुङ्कुमैः संरम्भरक्ताक्षौ विभ्राजेतां महाश्रुती ॥ ९४

युद्धशौण्डौ समाहूतावागतौ तौ रणाध्वरम् ।
 यज्वभिर्विधिना हूतौ मखं देवाविवाश्विनौ ॥ ९५
 'क्रोधताम्रेक्षणी शूरा शुशुभाते महाबलौ ।
 मदोत्कटौ यथा नागौ दृष्टिसंचारचारिणौ ॥' ९६
 क्रुद्धौ तौ तु नरन्याग्रौ योगवन्तौ बभूवतुः ।
 तलशब्देन रुषितौ महानागाविवोत्कटौ ॥ ९७
 विगाह्य तु रथानीकमश्वसङ्घांश्च फल्गुनः ।
 व्यचरत्पृतनामध्ये पाशहस्त इवान्तकः ॥ ९८
 तं दृष्ट्वा युधि विक्रान्तं सेनायां तव भारत ।
 संशप्तकगणान्भूयः पुत्रस्ते समचूचुदत् ॥ ९९
 ततो रथसहस्रेण द्विरदानां त्रिभिः शतैः ।
 चतुर्दशसहस्रैस्तु तुरगाणां महाहवे ।
 द्वाभ्यां शतसहस्राभ्यां पदातीनां च धन्विनाम् ॥
 शूराणां लब्धलक्षणां विदितानां समन्ततः ।
 अभ्यवर्तन्त कौन्तेयं छादयन्तो महारथाः ॥ १०१
 शरवर्षैर्महाराज सर्वतः पाण्डुनन्दनम् ।
 स ज्जाद्यमानः समरे शरैः परबलार्दनः ॥ १०२
 दर्शयन्तौद्रमात्मानं पाशहस्त इवान्तकः ।
 निम्नसंशप्तकान्पार्थः प्रेक्षणीयतरोऽभवत् ॥ १०३
 ततो विद्युत्प्रभैर्वाणैः कार्तस्वरविभूषितैः ।
 निरन्तरमिवाकाशमासीच्छन्नं किरीटिना ॥ १०४
 किरीटिचापनिर्मुक्तैः संपतद्भिर्महाशरैः ।
 समाच्छन्नं बभौ सर्वं काद्रवेयैरिव प्रभो ॥ १०५
 रुक्मपुङ्खाञ्छरान्धोरान्प्रसन्नान्नतपर्वणः ।
 अवासृजदमेयात्मा दिक्षु सर्वासु पाण्डवः ॥ १०६
 मही वियदिशः सर्वाः समुद्रा गिरयोऽपि वा ।
 स्फुटन्तीति जना जङ्घुः पार्थस्य तलनिःस्वनात् ॥
 हत्वा दशसहस्राणि पार्थिवानां महारथः ।
 संशप्तकानां कौन्तेयः प्रपथं त्वरितोभ्ययात् ॥ १०८
 प्रपथं च समासाद्य पार्थः काम्भोजरक्षितम् ।
 प्रममाथ बलं भल्लैर्दानवानिव वासवः ॥ १०९

प्रचिच्छेदाशु भलेन द्विषतामाततायिनाम् ।
 शस्त्रपाणींस्तथा बाहूस्तथापि च शिरास्थितम् ॥ ११०
 अङ्गाङ्गावयवैश्छिन्नैर्व्यायुधास्तेऽपतन्धुवि ।
 विष्वग्वाताभिसंमन्ना बहुशाखा इव द्रुमाः ॥ १११
 हस्त्यश्वरथपत्तीनां त्राताभिघ्नन्तमर्जुनम् ।
 सुदक्षिणादवरजः शरवृष्ट्याभ्यवीवृषत् ॥ ११२
 तस्यास्यतोऽर्धचन्द्राभ्यां स बाहू परिधोपमौ ।
 पूर्णचन्द्राभवक्लं च क्षुरेणापाहरच्छिरः ॥ ११३
 तत्पपात ततो वेगात्स्वलोहितपरिष्कृतम् ।
 मनःशिलागिरेः शृङ्गं वज्रेणेवावदारितम् ॥ ११४
 सुदक्षिणादवरजं काम्भोजा ददृशुर्हतम् ।
 प्रांशुं कमलपत्राक्षमत्यर्थं प्रियदर्शनम् ।
 काञ्चनस्तम्भसदृशं भिन्नं हेमगिरिं यथा ॥ ११५
 ततोऽभवत्पुनर्युद्धं घोरमत्यर्थमद्भुतम् ।
 नानावस्थाश्च योधानां बभूवुस्तत्र युध्यताम् ॥ ११६
 पार्थेषुनिहतैरश्वैः काम्भोजैर्यवनैः शकैः ।
 शोणिताक्तैस्तदा रक्तं सर्वमासीद्विशां पते ॥ ११७
 रथैर्हताश्चसूतैश्च हतारोहैश्च वाजिभिः ।
 द्विरदैश्च हतारोहैर्महामात्रैर्हतद्विपैः ॥ ११८
 अन्योन्येन महाराज विनाशः पृथिवीक्षिताम् ।
 आसीत्कुद्धेऽर्जुने कर्णे भीमसेने च दारुणम् ॥ ११९
 तस्मिन्प्रपक्षे पक्षे च वध्यमाने मदोत्कटः ।
 अर्जुनं जयतां श्रेष्ठं त्वरितो द्रौणिरभ्ययात् ॥ १२०
 विधुन्वानो महचापं कार्तस्वरविभूषितम् ।
 आददानः शरान्धोरान्स्वरश्मीनिव भास्करः ॥ १२१
 तयोरासीन्महद्युद्धं धर्मभ्रात्रोरनैष्ठिकम् ।
 विस्मापयिषतोर्लोकं यश्चोत्तममिच्छतोः ॥ १२२
 संशप्तकास्तु कौन्तेयः कुलंश्चापि वृकोदरः ।
 सूतपुत्रस्तु पाञ्चालांस्त्रयोऽग्रेऽस्त्वरिताः शरैः ॥ १२३
 एवमेष महाराज विनाशः पृथिवीक्षिताम् ।
 युद्धं घोरं तथा त्वासीन्निधाभूते चमूमुखे ॥ १२४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥*

*द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

संशप्तकैर्युध्यमानस्य पार्थस्याश्वत्थानाऽऽह्वानम् ॥ १ ॥ तयोर्युद्धम् ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 कथं संशप्तकैः सार्धमर्जुनस्याभवद्रणः ।
 सूतपुत्रस्य पाञ्चालैः कथं युद्धं प्रवर्तितम् ॥ १
 अश्वत्थानस्तु यद्युद्धमर्जुनस्य च सञ्जय ।
 अन्येषां च मदीयानां पाण्डवैस्तद्वीहि मे ॥ २
 सञ्जय उवाच ।
 शृणु राजन्यथावृत्तं संग्रामं ब्रुवतो मम ।
 वीराणां शत्रुभिः सार्धं देहपाप्मविनाशनम् ॥ ३
 पार्थः संशप्तकबलं प्रविश्याण्वसन्निभम् ।
 व्यक्षोभयदमित्रघ्नो महाबात इवार्णवम् ॥ ४
 पूर्णचन्द्रामवक्राणि स्वक्षिभूदशनानि च ।
 शिरांस्युन्मध्य वीराणां शितैर्भल्लैर्धनञ्जयः ।
 संतस्तार क्षितिं क्षिप्रं विनालैर्नलिनैरिव ॥ ५
 सुवृत्तानायतान्पुष्टांश्चन्दनागुरुभूषितान् ।
 सायुधानस्तलत्रांश्च पञ्चास्योरगसन्निभान् ।
 बाहून्धुरैरमित्राणां चिच्छेद समरेऽर्जुनः ॥ ६
 धुर्यान्धुर्येतरान्मृतान्ध्वजांश्चापानि सायकान् ।
 पाणीभितान्तनिशितैर्भल्लैश्चिच्छेद पाण्डवः ॥ ७
 रथान्द्विपान्हयांश्चैव सारोहानर्जुनो युधि ।
 शरैरनेकसाहसैर्निन्ये राजन्यमक्षयम् ॥ ८
 तं प्रवीराः सुसंरब्धा नर्दमाना इवर्षभाः ।
 वासितार्थमिव क्रुद्धमभिद्रुत्य मदोत्कटाः ।
 निघ्नन्तमभिजघ्नुस्ते शरैः शृङ्गैरिवर्षभाः ॥ ९
 तस्य तेषां च तद्युद्धमभवद्रोमहर्षणम् ।
 त्रैलोक्यविजये यद्वद्वैत्यानां सह वज्रिणा ॥ १०
 अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य द्विषतां सर्वतोऽर्जुनः ।
 इषुभिर्वहुभिस्तूर्णं विद्धा प्राणाञ्जहार सः ॥ ११

वासिता पुष्पवती गौस्तदर्थम् ॥ ९ ॥ त्रिवेणुः उभयतः-
 काष्ठद्वयसहितो धूर्दण्डः । अक्षयकाधारदण्डः ॥ १२ ॥ योक्ताणि
 बन्धनरज्जवः । रश्मयः प्रग्रहाः । कृवरत्रिवेणोरप्रभागः । बन्धुरं
 रथतल्पः युगं धूरप्रकाष्ठम् । अक्षप्रमण्डलं रथनीडाक्षयोः

छिन्नत्रिवेणुचक्राक्षान्हतयोधानससारथीन् ।
 विध्वस्तायुधतूणीरान्समुन्मथितकेतनान् ॥ १२
 संछिन्नयोक्तरश्मीधान्वित्रिवेणून्विकूबरान् ।
 विस्रस्तबन्धुरयुगान्विस्रस्ताक्षप्रमण्डलान् ॥ १३
 रथान्विशकलीकुर्वन्महाभ्राणीव मारुतः ॥ १४
 विस्रापकं प्रेक्षकाणां द्विषतां मयवर्धनम् ।
 महारथसहस्रस्य समं कर्माकरोज्जयः ॥ १५
 सिद्धदेवर्षिसङ्घाश्च चारणाश्चापि तुष्टुवुः ॥ १६
 देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवर्षाणि चापतन् ।
 केशवार्जुनयोर्मूर्ध्नि प्राह वाक्काशरीरिणी ॥ १७
 चन्द्राभ्यनिलसूर्याणां कान्तिदीप्तिबलद्युतीः ।
 यौ सदा विभ्रतुर्वीराविमौ तौ केशवार्जुनौ ॥ १८
 ब्रह्मेशानाविव पुरा वीरावेकरथे स्थितौ ।
 सर्वभूतवरौ वीरौ नरनारायणाविमौ ॥ १९
 इत्येतन्महदाश्चर्यं दृष्ट्वा श्रुत्वा च भारत ।
 अश्वत्थामा मुसंकुद्धः कृष्णावभ्यद्रवद्रणे ॥ २०
 अथ पाण्डवमस्यन्तममित्रान्तकराञ्छरान् ।
 सेषुणा पाणिनाऽऽहूय प्रहसन्द्रौणिरब्रवीत् ॥ २१
 यदि मां मन्यसे वीर प्राप्तमर्हमिहातिथिम् ।
 ततः सर्वात्मना तद्य युद्धातिथ्यं प्रयच्छ मे ॥ २२
 एवमाचार्यपुत्रेण समाहूतो युयुत्सया ।
 बहुमेनेऽर्जुनोऽऽत्मानमिति चाह जनार्दनम् ॥ २३
 संशप्तकाश्च मे वध्या द्रौणिराहयते च माम् ।
 यदत्रानन्तरं प्राप्तं शंस मे तद्वि माधव ॥ २४
 आतिथ्यकर्माभ्युत्थाय दीयतां यदि मन्यसे ।
 एवमुक्तोऽवहत्पार्थ कृष्णो द्रोणात्मजान्तिके ॥ २५
 शैक्ष्येण विधिनाऽऽहूतं वायुरिन्द्रमिवाध्वरे ।

संधानकाष्ठजातम् ॥ १३ ॥ विशकलीकुर्वन् विशेषेण शकली-
 कुर्वन् ॥ १४ ॥ चन्द्रादीनां कान्त्यादीन् यथासंख्यं विभ्रतुः
 ॥ १८ ॥ अर्हं पूजयितुं योग्यम् ॥ २२ ॥ अनन्तरं प्रथमम्
 ॥ २४ ॥ जैत्रेण विधिना इति स. पाठः ॥ २६ ॥

तमामयैकमनसं केशवो द्रौणिमब्रवीत् ॥ २६
 अश्वत्थामन्स्थिरो भूत्वा प्रहराशु सहस्र च ।
 निर्वेष्टुं भर्तृपिण्डं हि कालोऽयमुपजीविनाम् ॥ २७
 सूक्ष्मो विवादो विप्राणां सूक्ष्मौ क्षात्रौ जयाजयौ ॥
 नहि संक्षमसे मोहादिव्यां पार्थस्य सत्क्रियाम् ।
 समाप्तिमिच्छन्पुण्यस्थिरो भूत्वाऽद्य पाण्डवं २९
 इत्युक्तो वासुदेवेन तथेत्युक्त्वा द्विजोत्तमः ।
 विव्याध केशवं पृथ्वा नाराचैरर्जुनं त्रिभिः ॥ ३०
 तस्यार्जुनः सुसंकुद्धस्त्रिभिर्बाणैः शरासनम् ।
 चिच्छेदाथान्यदादच द्रौणिर्घोरतरं धनुः ॥ ३१
 सज्यं कृत्वा निमेषाच्च विव्याधार्जुनकेशवौ ।
 त्रिभिः शतैर्वासुदेवं सहस्रेण च पाण्डवम् ॥ ३२
 ततः शरसहस्राणि प्रयुतान्यर्जुनदानि च ।
 ससृजे द्रौणिरायस्तः स्तम्भयामास चार्जुनम् ॥ ३३
 इषुधेर्धनुषो ज्यायास्त्वङ्गुलिभ्यश्च मारिष ।
 बाहोः कराभ्यामुरसो वदनाद्ग्राणनेत्रतः ॥ ३४
 कर्णाभ्यां शिरसोऽङ्गेभ्यो लोमवर्मभ्य एव च ।
 रथध्वजाभ्यां च शरा निष्पेतुर्ब्रह्मवादिनः ॥ ३५
 शरजालेन महता बद्धा माधवपाण्डवौ ।
 ननाद मुदितो द्रौणिर्महामेघौघनिःस्वनम् ॥ ३६
 'तैः पतद्भिर्महाराज द्रौणिमुक्तैः समन्ततः ।
 संछादितौ रथस्थौ तावुभौ कृष्णधनंजयौ ॥ ३७
 ततः शरश्चतैस्तीक्ष्णैर्भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 निशेष्टौ तावुभौ चक्रे रणे माधवपाण्डवौ ॥ ३८
 हाहाकृतमभूत्सर्वं जङ्गमं स्यावरं तथा ।
 चराचरस्य गोप्सारौ दृष्ट्वा संछादितौ शरैः ॥ ३९
 सिद्धचारणसङ्घाश्च संपेतुर्वै समन्ततः ।
 अपि खस्ति भवेदद्य लोकानामिति चाब्रुवन् ॥ ४०
 न मया तादृशो राजन्हृष्टपूर्वः पराक्रमः ।
 संजज्ञे यादृशो द्रौणेः कृष्णौ छादयतो रणे ॥ ४१
 द्रौणेस्तु धनुषः शब्दं रथानां त्रासनं रणे ।
 अश्रौषं बहुशो राजन्सिंहस्य नदतो यथा ॥ ४२
 ज्या चास्य चरतो युद्धे सव्यं दक्षिणमस्यतः ।

विद्युदम्भोधरस्येव आजमाना व्यदृश्यत ॥ ४३
 स तदा क्षिप्रकारी च दृढहस्तश्च पाण्डवः ।
 प्रमोहं परमं गत्वा प्रेक्षन्नास्ते धनंजयः ॥ ४४
 विक्रमं चरतो युद्धे सव्यं दक्षिणमस्यतः ।
 विक्रमं च हतं मेने आत्मनस्तेन संयुगे ॥ ४५
 अथास्य समरे राजन्वपुरासीत्सुदुर्दृशम् ।
 द्रौणेस्तत्कुर्वतः कर्म यादृग्रूपं पिनाकिनः ॥ ४६
 वर्धमाने ततस्तत्र द्रोणपुत्रे विशांपते ।
 ह्रीयमाने च कौन्तेये कृष्णं रोषः समाविशत् ॥ ४७
 स रोषाभिश्चसन्नाजभिर्दहन्निव चक्षुषा ।
 द्रौणिं ददर्श संग्रामे फल्गुनं च मुहुर्मुहुः ॥ ४८
 ततः कृष्णोऽब्रवीत्कुद्धः पार्थ सप्रणयं वचः ॥ ४९
 अत्यद्भुतमिदं पार्थ त्वयि पश्यामि संयुगे ।
 यत्त्वां विशेषयत्याजौ द्रोणपुत्रोऽद्य भारत ॥ ५०
 कश्चित्ते गाण्डिवं हस्ते मुष्टिर्वा न व्यशीर्यत ।
 कश्चिद्दीर्यं यथापूर्वं भुजयोर्वा बलं तव ॥ ५१
 उदीर्यमाणं हि रणे पश्यामि द्रौणिमाहवे ।
 गुरुपुत्र इति ह्येनं मानयन्पाण्डवर्षभ ।
 उपेक्षां मा कृथाः पार्थ नायं काल उपेक्षितुम् ॥ ५२
 अर्जुन उवाच ।
 पश्य माधव दौरात्म्यं गुरुपुत्रस्य मां प्रति ।
 वधं प्राप्तौ मन्यते नौ प्रावेक्ष्य शरवेष्मनि ।
 एषोसि हन्मि संकल्पं शिक्षया च बलेन च ॥ ५३
 'एवमुक्त्वाऽस्य चिच्छेद भट्टैः कर्मारमार्जितैः ।
 धनुश्छत्रं पताकां च रथशक्तिं गदां वराम् ॥ ५४
 अश्वत्थाम्नः शरानस्ताञ्छिच्चैकैकं त्रिधा त्रिधा ।
 व्यधमद्भरतश्रेष्ठो नीहारमिव मारुतः ॥ ५५
 ततः संशप्तकान्भूयः साश्वसूतरथदिपान् ।
 ध्वजपत्तिगणानुग्रैर्बाणैर्विव्याध पाण्डवः ॥ ५६
 ये ये दृढशिरे तत्र यद्यद्रूपास्तदा जनाः ।
 ते ते तत्र शरैर्व्याप्तं मेनिरेऽऽत्मानमात्मना ॥ ५७
 ते गाण्डीवप्रमुक्तास्तु नानारूपाः पतत्रिणः ।
 क्रोशे साग्रे स्थिताञ्जघुर्दिपांश्च पुरुषाञ्चणे ॥ ५८

आयस्तः यत्नवान् ॥ ३३ ॥ इषुधिप्रश्रुतिभ्यः शराः पेतुः
 लोमभ्योऽपि वर्मभ्योऽपि च पेतुस्तत्र हेतुः ब्रह्मवादिनः

योगबलवत इत्यर्थः ॥ ३५ ॥

भल्लैश्छिन्नाः कराः पेतुः करिणां मदवर्षिणाम् ।
 यथा वने परशुभिर्निर्गुत्ताः शाल्मलिद्रुमाः ॥ ५९
 पश्चात्तु शैलवत्पेतुस्ते गजाः सह सादिभिः ।
 वज्रिवज्रावमथिता यथैवाद्विचयास्तथा ॥ ६०
 गन्धर्वनगराकारान् रथांश्चैव सुकल्पितान् ।
 विनीतैर्जवनैर्युक्तानास्थितान्युद्धदुर्मदैः ॥ ६१
 शरैर्विशकलीकुर्वन्मित्रानभ्यवीवृषत् ।
 खलंकृतानश्चसादीन्यर्चींश्चाहन्धनंजयः ॥ ६२
 धनंजययुगान्तार्कः संशप्तकमहार्णवम् ।
 व्यशोषयत् दुःशोषं तीक्ष्णैः शरगमस्तिभिः ॥ ६३

पुनर्द्रौणिमहाशैलं नाराचैर्वज्रसन्निभैः ।
 निर्विभेदं महावेगैस्त्वरन्वज्रीव पर्वतम् ॥ ६४
 तमाचार्यसुतः क्रुद्धः साश्वयन्तारमाशुगैः ।
 युयुत्सुरागमद्योर्ध्वं पार्थस्तानच्छिनच्छरान् ॥ ६५
 ततः परमसंकुद्धः काण्डकोशमवासृजत् ।
 अश्वत्थामाभिरूपाय गृहानतिथये यथा ॥ ६६
 अथ संशप्तकांस्त्यक्त्वा पाण्डवो द्रौणिमभ्ययात् ।
 अपाङ्केयानिव त्यक्त्वा दाता पाङ्केयमर्थिनम् ॥ ६७
 'स्थिताः संशप्तका राजन् दृष्ट्वा युद्धं महात्मनोः' ॥ ६८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

अर्जुनेनाश्वत्थामपराजयः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः समभवद्युद्धं शुक्राङ्गिरसवर्चसोः ।
 नक्षत्रमभितो व्योम्नि शुक्राङ्गिरसयोरिव ॥ १
 संतापयन्तावन्योन्यं दीप्तैः शरगमस्तिभिः ।
 लोकत्रासकरावास्तां विमार्गस्थौ ग्रहाविव ॥ २
 ततोऽविध्यद्बुवोर्मध्ये नाराचैरर्जुनो भृशम् ।
 स तेन विचभौ द्रौणिरूर्ध्वरश्मिर्यथा रविः ॥ ३
 अथ कृष्णौ शरशतैरश्वत्थाम्नाऽर्दितौ भृशम् ।
 स्वरश्मिजालविकचौ युगान्तार्काविवासतुः ॥ ४
 ततोऽर्जुनः सर्वतोधारमस्त्र-
 मवासृजद्वासुदेवेऽभिभूते ।
 द्रौणायनिश्चाभ्यहनत्पृष्ठकै-
 र्वज्राभिवैवस्वतदण्डकल्पैः ॥ ५
 स केशवं चार्जुनं चातितेजा
 विव्याध मर्मस्वतिरौद्रकर्मा ।

बाणैः सुमुक्तैरतितीव्रवेगै-
 र्यैराहतो मृत्पुरपि व्यथेत् ॥ ६
 द्रौणेरिषूनिषुभिः सन्निवार्य
 व्यायच्छतस्तद्विगुणैः सुपुङ्खैः ।
 तं साश्वसूतध्वजमेकवीर-
 मावृत्य संशप्तकसैन्यमार्च्छत् ॥ ७
 धनूंषि बाणानिषुधीर्धनुर्ज्याः
 पाणीन्भुजान्पाणिगतं च शस्त्रम् ।
 छत्राणि केतूस्तुरगान् रथेषां
 वस्त्राणि मालयान्यथ भूषणानि ॥ ८
 चर्माणि वर्माणि मनोरमाणि
 प्रसह्य चैषां स शिरांसि चैव ।
 चिच्छेद पार्थो द्विषतां सुमुक्तै-
 र्बाणैः स्थितानामपराशुस्त्रानाम् ॥ ९
 सुकल्पिताः स्यन्दनवाजिनागाः
 समास्थिताः कृतयत्नैर्नृवीरैः ।

महत् शैलं शिलासमूहो यस्मिन् तं महाशैलं पर्वतमिव ॥ ६४ ॥
 काण्डकोशं बाणनिषङ्गम् ॥ ६६ ॥ द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
 नक्षत्रमभितः नक्षत्रं लक्ष्मीकृत्य ॥ १ ॥ विमार्गस्थौ वक्रा-
 तिचारणौ ॥ २ ॥ कृष्णौ कृष्णार्जुनौ आसतुः दीपयांचक्रतुः

॥ ४ ॥ सर्वतोधारं सर्वतोऽञ्जघारावर्षकं । सर्वतोवारमिति घ.
 ङ. पाठः । वज्रकल्पैः अमोघैः । अमिकल्पैः दाहकैः । वैवस्वतदण्ड-
 कल्पैः प्राणहरैः ॥ ५ ॥ व्यायच्छतो यतमानस्य । आर्च्छत्
 गतवान् ॥ ७ ॥ सुकल्पिताः सुसन्नद्धाः ॥ १० ॥

पार्थैरितैर्बाणशतैर्निरस्ता-
 स्तैरेव सार्धं नृवरैर्विनेशुः ॥ १०
 पश्चार्कपूर्णेन्दुनिभाननानि
 किरीटमाल्याभरणोज्ज्वलानि ।
 भल्लार्धचन्द्रधुरसंनिकृता-
 न्यपातयच्छशिरांस्यजस्रम् ॥ ११
 अथ द्विपदैत्यरिपुद्विपामै-
 र्देवारिकल्पा बलमन्युकल्पैः ।
 कलिङ्गवज्राङ्गनिषादवीरा
 जिघांसवः पाण्डवमभ्यधावन् ॥ १२
 तेषां द्विपानां निचकर्त पार्थो
 वर्माणि चर्माणि कराभियन्दन् ।
 ध्वजाः पताकाश्च ततः प्रपेतु-
 र्वज्राहतानीव गिरेः शिरांसि ॥ १३
 तेषु प्रभग्नेषु गुरोस्तनूजं
 बाणैः किरीटी नवसूर्यवर्णैः ।
 प्रच्छादयामास महाभ्रजालै-
 र्वायुः समुद्यन्तमिवांशुमन्तम् ॥ १४
 ततोऽर्जुनेष्वनिषुभिर्निरस्य
 द्रौणिः शितैरर्जुनबाणमुदेवौ ।
 प्रच्छादयित्वा दिवि चन्द्रसूर्यौ
 ननाद सोऽम्भोद इवातपान्ते ॥ १५
 तमर्जुनस्तांश्च पुनस्त्वदीया-
 नभ्यर्दितस्तैरभिसृत्य शस्त्रैः ।
 बाणान्धकारं सहसैव कृत्वा
 विव्याध पार्थो वरहेमपुङ्खैः ॥ १६
 नाप्याददत्संदधन्नैव मुञ्च-
 न्नाणान्नयेऽदृश्यत सव्यसाची ।
 रथांश्च नागांस्तुरगान्पदातीन्
 संस्यूतदेहान्ददृशुर्हतांश्च ॥ १७

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

संघाय नाराचवरान्दशाशु
 द्रौणिस्त्वरभेकमिवोत्ससर्ज ।
 तेषां च पञ्चार्जुनमभ्यविध्य-
 न्पञ्चाच्युतं निर्विभिदुः सुपुङ्खाः ॥ १८
 तैराहतौ सर्वमनुष्यमुख्या-
 वसृक्सवन्तौ धनदेन्द्रकल्पौ ।
 समाप्तविद्येन तथाऽभिभूतौ
 हतौ रणे ताविति मेनिरेऽन्ये ॥ १९
 अथार्जुनं ग्राह दशार्हनाथः
 प्रमाद्यसे किं जहि योधमेतम् ।
 कुर्याद्वि दोषं समुपेक्षितोऽयं
 कष्टो भवेद्वाधिरिवाक्रियावान् ॥ २०
 तथेति चोक्त्वाऽच्युतमप्रमादी
 द्रौणेः प्रहस्याशु किरीटमाली ।
 भुजौ वरौ चन्दनसारदिग्धौ
 वक्षः शिरोऽधाप्रतिमौ तथोरु ॥ २१
 गाण्डीवमुक्तैः कुपिताहिकल्पै-
 र्द्रौणिं शरैः संयति निर्विभेद ।
 छित्त्वा तु रश्मींस्तुरगानविध्य-
 त्ते तं रणादूहुरतीव दूरम् ॥ २२
 स तैर्हतो वातजवैस्तुरङ्गै-
 र्द्रौणिर्दृढं पार्थशराभिभूतः ।
 आवृत्य नैव व्यपहतस योद्धुं
 पार्थेन सार्धं मतिमान्विमृश्य ।
 जानञ्जयं नियतं वृष्णिवीरे
 धनञ्जये चाङ्गिरसां वरिष्ठः ॥ २३
 विवेश कर्णस्य बलं तरस्वी
 भग्नोत्साहः क्षीणबाणास्त्रयोगः ॥ २४
 प्रतीपकामे तु रणादश्नत्थाग्निं हृते हयैः ।
 मन्त्रौषधिक्रियायोगैर्न्याधौ देहादिवाहते ॥ २५
 संशप्तकानभिमुखौ प्रयातौ केशवार्जुनौ ।
 वातोद्भूतपताकेन स्यन्दनेनौघनादिना ॥ २६

करान् शुण्डाः ॥ १३ ॥ तं अभ्युत्थमानम् । तान् तदन्यान् । तैः
 कृतं बाणान्धकारं कृत्वा छित्त्वा । कृती छेदने ॥ १६ ॥ संस्यूताः
 अन्योन्यं संघट्टवन्तः ॥ १७ ॥ समाप्तविद्येन समग्रधनुर्वेदविदा

॥ १९ ॥ अक्रियावान् प्रतिकाररहितः ॥ २० ॥ अविकर्णैः
 अविकर्णतुल्याग्रैः ॥ २२ ॥ अङ्गिरसां अङ्गिरोगोत्राणां मध्ये ॥ २३ ॥
 ओघनादिना जलौघवन्नादवता ॥ २६ ॥ त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ५३ ॥

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

अर्जुनेन दण्डदण्डधारयोर्वधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

अथोत्तरेण पाण्डूनां सेनायां ध्वनिरुत्थितः ।
 रथनागाश्चपत्तीनां दण्डधारेण बध्यताम् ॥ १
 निर्वर्तयित्वा तु रथं केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ।
 बाहयन्नेव तुरगान्गरुडानिलरंहसः ॥ २
 मागधोऽसावतिकान्तो द्विरदेन प्रमाथिना ।
 भगदत्तादनवमः शिक्षया च बलेन च ॥ ३
 एनं हत्वा निहन्ताऽसि पुनः संशप्तकानिति ।
 वाक्यान्ते प्रापयत्पार्थ दण्डधारगजं प्रति ॥ ४
 स मागधानां प्रवरो महाबलोऽ-
 शुभग्रहो योधगणैः समन्वितः ।
 सपत्नसेनां प्रममाथ दारुणो
 भीमं समग्रां बलवानिव ग्रहम् ॥ ५
 सुकल्पितं दानवनागसन्निभं
 महाभ्रनिर्द्वादसमखनं रणे ।
 समास्थितो नागवरं नरेश्वरो
 रथाश्वमातङ्गनरप्रमाथिनम् ॥ ६
 स नागयन्दन्समरे महारथा-
 न्सपत्तिसङ्घास्तुरगान्ससादिनः ।
 द्विपांश्च बाणैर्निजघान वीर्यवा-
 न्समन्ततो भ्रन्निव कालचक्रवत् ॥ ७
 नरांस्तु कांस्थायसर्वर्मभूषणा-
 न्निपात्य साश्चानपि पत्तिभिः सह ।
 व्यपोथयदन्तिवरेण शुष्मिणा
 सशब्दवत्स्थूलनलं यथा तथा ॥ ८
 अथार्जुनो ज्यातलनेमिनिःखने
 मृदङ्गभेरीबहुशङ्खनादिते ।

रथाश्वमातङ्गसहस्रनादिते
 रथोत्तमेनाभ्यपतद्विषोत्तमम् ॥ ९
 ततोऽर्जुनं द्वादशभिः शरोचमै-
 र्जनार्दनं षोडशभिः समर्पयत् ।
 स दण्डधारस्तुरगांस्त्रिभिस्त्रिभि-
 स्ततो ननाद प्रजहास चासकृत् ॥ १०
 ततोऽस्य पार्थः सगुणेषुकार्मुकं
 चकर्त भलैर्ध्वजमप्यलंकृतम् ।
 पुनर्नियन्तृन्सहपादगोप्तृभि-
 स्ततः स चुक्रोध गिरित्रजेश्वरः ॥ ११
 ततोऽर्जुनं भिन्नकटेन दन्तिना
 घनाघनेनानिलतुल्यरंहसा ।
 अतीव चुक्रोधयिषुर्जनार्दनं
 धनंजयं चाभिजघान तोमरैः ॥ १२
 अथास्य बाहू द्विपहस्तसन्निभौ
 शिरश्च पूर्णेन्दुनिभाननं त्रिभिः ।
 क्षुरैः प्रचिच्छेद सहैव पाण्डव-
 स्ततो द्विपं बाणशतैः समर्पयत् ॥ १३
 स पार्थबाणैस्तपनीयभूषणैः
 समावृतः काञ्चनवर्मभृद्विपः ।
 भृशं चकाशे निशि पर्वतो यथा
 दावाग्निना प्रज्वलितौषधिद्रुमः ॥ १४
 स वेदनातोऽम्बुदनिखनो नद-
 श्वरन्भ्रमन्प्रस्खलितान्तरोऽद्रवत् ।
 पपात रुग्णः सनियन्तृकस्तथा
 यथा गिरिर्वज्रविदारितस्तथा ॥ १५
 हिमावदातेन सुवर्णमालिना
 हिमाद्रिकूटप्रतिमेन दन्तिना ।

उत्तरेण उत्तरतः । बध्यतां बध्यमानानाम् ॥ १ ॥ अनवमः
 अहीनः ॥ ३ ॥ स मागधानां प्रवरोऽङ्कुशग्रहे ग्रहेऽप्रसङ्गो विक-
 चो यथा ग्रहः । सपत्नसेनां प्रममाथ दारुणो महीं समग्रां विक-
 चो यथा ग्रहः । इति झ. पाठः । तत्र इत्यर्थः । अङ्कुशग्रहे अङ्कुश-
 धारणे हस्तियुद्धे इत्यर्थः । ग्रहे आदित्यादिग्रहसमूहे युद्धपरि-
 ग्रहे च अप्रसङ्गः । विकचः कचोपलक्षितशिरोरहितः केतुरूपीः ग्रहः

इव । विकचो विस्तीर्णो ग्रहो धूमकेतुरूपी उत्पातग्रहः ॥ ५ ॥
 शुष्मिणा बलवता । स्थूलसुषिरं नलं तृणविशेषम् ॥ ८ ॥ सगु-
 णेषुकार्मुकं मौर्वीबाणसहितं घतुः । नियन्तृन् नियन्तारम्
 ॥ ११ ॥ घनाघनो घातुकमसदन्तिनोरिति विश्वः ॥ १२ ॥
 सहैव युगपत् ॥ १३ ॥ स्खलितान्तरः मध्येस्खलमित्यर्थः
 ॥ १५ ॥

हते रणे आतरि दण्ड आत्रज-
 जिघांसुरिन्द्रावरजं धनंजयम् ॥ १६
 सतोमरैरर्ककरप्रभैस्त्रिभि-
 र्जनार्दनं पञ्चभिरर्जुनं शितैः ।
 समर्पयित्वा विननाद चार्दय-
 स्ततोऽस्य बाहू निचकर्त पाण्डवः ॥ १७
 ध्रुवप्रकृतौ विपुलौ सतोमरौ
 शुभाङ्गदौ चन्दनरूपितौ भुजौ ।
 गजात्पतन्तौ युगपद्विरेजतु-
 र्यथोरगौ पर्वतशृङ्गवन्महीम् ॥ १८
 अथाऽर्धचन्द्रेण हतं किरीटिना
 पपात दण्डस्य शिरः क्षितिं द्विपात् ।
 स शोणितार्द्रो निपतन्विरेजे
 दिवाकरोऽस्तादिव पश्चिमां दिशम् ॥ १९
 अथ द्विपं श्वेतनगाग्रसन्निभं
 दिवाकरांशुप्रतिमैः शरोचमैः ।
 विभेद-पार्थः स पपात नादयन्
 हिमाद्रिकूटं कुलिशाहतं यथा ॥ २०
 ततोऽपरे तत्प्रतिमा गजोत्तमा
 जिगीषवः संयति सव्यसाचिना ।

तथा कृतास्तेऽपि यथैव तौ द्विपौ
 ततः प्रभङ्गं सुमहद्विपोर्वलम् ॥ २१
 गजा रथाश्वाः पुरुषाश्च सङ्घशः
 परस्परघ्नाः परिपेतुराहवे ।
 परस्परं प्रस्खलिताः समाहता
 भृशं च तत्तद्बहुभाषिणो हताः ॥ २२
 अथार्जुनं स्वे परिवार्य सैनिकाः
 पुरन्दरं देवगणा इवाब्रुवन् ।
 अभैष्म यस्मान्मरणादिव प्रजाः
 स वीर दिष्ट्या निहतस्त्वया रिपुः ॥ २३
 न चेत्परित्रास्यदिमाञ्जनान्भया-
 द्विषद्भिरेवं बलिभिः प्रपीडितान् ।
 तथाऽभविष्यद्विषतां प्रमोदनं
 यथा हतेष्वेष्विह नोऽरिसूदन ॥ २४
 इतीव भूयश्च सुहृद्भिरीडिता
 निशम्य वाचः सुमनास्तदाऽर्जुनः ।
 यथाऽनुरूपं प्रतिपूज्य तं जनं
 जगाम संशप्तकसङ्घा पुनः ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसपुच्छे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

अर्जुनेन संशप्तकानां वचः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 प्रत्येत्याथ पुनर्जिष्णुर्जित्वा संशप्तकान्वभौ ।
 वक्रानुवक्रगमनादङ्गारक इव ग्रहः ॥ १
 पार्थबाणहता राजभराश्वरथकुञ्जराः ।
 विचेलुर्वभ्रश्रुर्नेशुः पेतुर्मम्लुश्च भारत ॥ २
 धुर्यान्धुर्येतरान्मृतान्ध्वजाश्चापासिसायकान् ।
 पाणीन्पाणिगताञ्छस्त्रान्बाहूनपि शिरांसि च ॥ ३
 भल्लैः धुरैरर्धचन्द्रैर्वत्सदन्तैश्च पाण्डवः ।

इन्द्रावरजं कृष्णम् ॥ १६ ॥ अस्तात् अस्ताबलात् ॥ १९ ॥ तौ
 दण्डधारतस्त्रात्रोर्द्विगौ यथा सायकौ कृतौ छिन्नौ तथा तेपि
 कृताः ॥ २१ ॥ चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

चिच्छेदामित्रवीराणां समरे प्रतियुध्यताम् ॥ ४
 तं प्रवीरास्त्वदीयानां नर्दमानाऽभिदुद्रुवुः ।
 वासितार्थे युयुत्सन्तो वृषभा वृषभं यथा ।
 निपतन्त्यर्जुनं शूराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५
 तेषां तस्य च तद्युद्धमभवद्रोमहर्षणम् ।
 त्रैलोक्यविजये यादृगदैत्यानां सह वज्रिणा ॥ ६
 तमविध्यन्निभिर्बाणैर्दन्दशूकैरिवाहिभिः ।
 उग्रायुधस्य तस्याशु शिरः कायादपाहरत् ॥ ७

धुर्यान् भेद्यन् । धुर्यगतानिति पाठे बाहान् ॥ ३ ॥ वासि-
 तार्थे क्रीनिमित्तम् ॥ ५ ॥ दन्दशूकैः दंशनशीलैः अपाहरदर्जुन
 इति शेषः ॥ ७ ॥

तेऽर्जुनं सर्वतः क्रुद्धा नानाशस्त्रैर्वीवृषन् ।
 मरुद्भिः प्रेरिता मेधा हिमवन्तमिवोष्णगे ॥ ८
 अस्त्रैस्त्राणि संवार्य द्विषतां सर्वतोऽर्जुनः ।
 सम्यगस्तैः शरैः सर्वानहितानहनद्बहून् ॥ ९
 छिन्नत्रिवेणुजङ्घेयान्हताश्चान्हतसारथीन् ।
 विस्रस्तहस्ततूणीरान्विचक्रथकेतनान् ॥ १०
 संछिन्नरश्मियोक्ताश्चान्व्यनुकर्षयुगात्रथान् ।
 विध्वस्तसर्वसन्नाहान्बाणैश्चकेऽर्जुनस्त्वरन् ॥ ११
 ते रथास्तत्र विध्वस्ताः पराङ्मूर्धा भ्रान्त्यनेकशः ।
 धनिनामिव वेष्टमानि हतान्यभ्यनिलाम्बुभिः ॥ १२
 द्विपाः संभिन्नमर्माणो वज्राशनिसमैः शरैः ।
 पेतुर्गिर्यग्रवेश्मानि वज्रवाताग्निभिर्यथा ॥ १३
 अनेकैश्च शिलाधौतैर्वज्रानलविषोपमैः ।
 शरैर्निजघ्निवान्पार्थो महेन्द्र इव दानवान् ॥ १४
 सारोहास्तुरगाः पेतुर्बहवोऽर्जुनताडिताः ।
 निर्जिह्वाभ्राः क्षितौ क्षीणा रुधिरार्द्राः सुदुर्दशः ॥ १५
 नराश्वनागा नाराचैः संस्यूताः सव्यसाचिना ।
 बभ्रमुश्चस्खलुः पेतुर्नेदुर्मस्लुश्च मारिप ॥ १६
 महार्हवर्माभरणा नानारूपाम्बरायुधाः ।
 सरथाश्चद्विपा वीरा हताः पार्थेन शेरते ॥ १७
 निर्भयाः पुण्यकर्माणो विशिष्टाभिजनश्रुताः ।
 गताः शरीरैर्वसुधामूर्जितैः कर्मभिर्दिवम् ॥ १८
 अथार्जुनरथं वीरास्त्वदीयाः समभिद्रवन् ।
 नानाजनपदाध्यक्षाः सगणा जातमन्यवः ॥ १९
 उद्यमना रथाश्चेभैः पत्तयश्च जिघांसवः ।
 समभ्यधावन्नस्यन्तो विविधं क्षिप्रमायुधम् ॥ २०
 तदायुधमहावर्षं क्षिप्तं योधमहाम्बुदैः ।
 व्यधमन्निशितैर्बाणैः क्षिप्रमर्जुनमारुतः ॥ २१
 साश्चपत्तिद्विपरथं महाशस्त्रौघसंप्लवम् ।
 सहसा संतितीर्यन्तं पार्थं शस्त्रास्त्रसेतुना ॥ २२
 अथाब्रवीद्वासुदेवः पार्थ किं क्रीडसेऽनघ ।

संशप्तकान्प्रमथ्यैनांस्ततः कर्णवधे त्वर ॥ २३
 तथेत्युक्त्वाऽर्जुनः कृष्णं शिष्टान्संशप्तकांस्तदा ।
 क्षपयिष्यंस्तदा बाणैर्देत्यानिन्द्र इवावधीत् ॥ २४
 आददत्संदधन्नेषून्दष्टः कैश्चिद्रणेऽर्जुनः ।
 विमुञ्चन्वा शराञ्छीघ्रं दृश्यन्ते वै नरा हताः ॥ २५
 आश्चर्यमिति गोविन्दो ब्रुवन्नश्वानचोदयत् ।
 हंसांशुगौरास्ते सेनां हंसाः सर इवाविशन् ॥ २६
 ततः संग्रामभूमिं तां वर्तमाने जनक्षये ।
 अवेक्षमाणो गोविन्दः सव्यसाचिनमब्रवीत् ॥ २७
 एष पार्थ महारौद्रो वर्तते भरतक्षयः ।
 पृथिव्यां पार्थिवानां वै दुर्योधनकृते महान् ॥ २८
 पश्य भारत चापानि रुक्मपृष्ठानि धन्विनाम् ।
 हतानामपविद्धानि कलापानिपुर्धीस्तथा ॥ २९
 जातरूपमयैः पुङ्खैः शरांश्च नतपर्वणः ।
 तैलधौतांश्च नाराचाभिर्मुक्तानिव पन्नगान् ॥ ३०
 आकीर्णांस्तोमरान्वाहांश्छत्रान्हेमविभूषितान् ।
 चर्माणि चापविद्धानि रुक्मपृष्ठानि भारत ॥ ३१
 सुवर्णविकृतान्प्रासाञ्शक्तीः कनकभूषिताः ।
 जाम्बूनदमयैः पट्टैर्वद्वाश्च विपुला गदाः ॥ ३२
 जातरूपमयीश्चर्फीः पट्टसान्हेमभूषितान् ।
 दण्डैः कनकचित्रैश्च विप्रविद्धान्परश्वथान् ॥ ३३
 परिधान्भिण्डिपालांश्च भृशगुण्डीः कणपानपि ।
 अयस्कुन्तांश्च पतितान्मुसलानि गुरुणि च ॥ ३४
 नानाविधानि शस्त्राणि प्रगृह्य जयगृद्धिनः ।
 जीवन्त इव दृश्यन्ते गतसत्तास्तरस्विनः ॥ ३५
 गदाविमथितैर्गात्रैर्मुसलैर्भिन्नमस्तकान् ।
 गजवाजिरथैः क्षुण्णान्पश्य योधान्सहस्रशः ॥ ३६
 मनुष्यगजवाजीनां शरशक्त्यष्टितोमरैः ।
 निस्त्रिंशैः पट्टसैः प्रासैर्नखैर्लङ्गुडैरपि ॥ ३७
 शरीरैर्वहुधा छिन्नैः शोणितौघपरिप्लुतैः ।
 गतासुभिरभिन्नं संवृता रणभूमयः ॥ ३८

उष्णगे ग्रीष्मे गते सति प्रावृषीत्यर्थः । उष्णो ग्रीष्मो गतोऽतीतो
 यत्र स उष्णगः कालविशेष इति विग्रहः ॥ ८ ॥ अस्तैः
 क्षितैः ॥ ९ ॥ अनुकर्षः रथाद्यर्थं दारु ॥ ११ ॥ निर्जि-
 ह्वाभ्राः निर्गताः जिह्वाः अन्त्राणि च येषां ते ॥ १५ ॥ कला-

पान् अलंकारान् ॥ २९ ॥ आकीर्णान् सर्वतोभिक्षितान् ॥ ३१ ॥
 वाजीनां शरीरैरिति संबन्धः । दैर्घ्यमार्थम् ॥ ३७ ॥ पक्षपक्ष-
 शोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः साङ्गदैः शुभभूषणैः ।
 सतलत्रैः सकेयूरैर्भाति भारत मेदिनी ॥ ३९
 साकुलित्रैर्भुजाग्रैश्च विप्रविद्वैरलंकृतैः ।
 हस्तिहस्तोपमैश्चिन्नैरुरुभिश्च तरस्विनाम् ॥ ४०
 चद्रचूडामणिवरैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।
 'निकृचैर्वृषभाक्षाणां शरीरैश्चापि सङ्कुचैः ॥ ४१
 गजवाजिमनुष्याणां शरशक्त्यृष्टितोमरैः ।
 कबन्धैः शोणितादिग्धैश्चिन्नैर्भगवात्रशिरोधरैः ।
 भूर्भाति भरतश्रेष्ठ शान्ताग्निभिरिवाध्वरे ॥ ४२
 रथांश्च बहुधा ममान्हेमकिङ्किणिनः शुभान् ।
 अश्वांश्च बहुधा पश्य शोणितेन परिपुतान् ॥ ४३
 अनुकर्षानुपासङ्गान्पताका विविधान्ध्वजान् ।
 योधानां च महाशङ्खान्पाण्डुरांश्च प्रकीर्णकान् ।
 निरस्तजिह्वान्मातङ्गाञ्शयानान्पर्वतोपमान् ॥ ४४
 वैजयन्तीर्विचित्राश्च हतांश्च गजयोधिनः ।
 वारणानां परिस्तोमान्संयुक्तानेककम्बलान् ॥ ४५
 विपाटितविचित्राश्च रूपचित्राः कुथास्तथा ।
 भिन्नाश्च बहुधा घण्टाः पतद्भिश्चूर्णिता गजैः ॥ ४६
 वैदूर्यमणिदण्डांश्च पतितांश्चाङ्कुशान्भुवि ।
 अश्वानां च युगापीडान्त्वचित्रानुरञ्जितान् ॥ ४७
 विद्धाः सादिध्वजाग्रेषु सुवर्णविकृताः कुथाः ।
 विचित्रान्मणिचित्रांश्च जातरूपपरिष्कृतान् ॥ ४८
 अश्वास्तरपरिस्तोमान्नाङ्गवान्पतितान्भुवि ।
 चूडामणीन्नेन्द्राणां विचित्राः काञ्चनस्रजः ।
 छत्राणि चापविद्वानि चाभरव्यजनानि च ॥ ४९
 चन्द्रनक्षत्रभासैश्च वदनैश्चारुकुण्डलैः ।
 हृत्पद्मश्चुभिरत्यर्थं वीराणां समलंकृतैः ।
 वदनैः पश्य संलब्धानां महीं शोणितकर्दमाम् ॥ ५०

सजीवांश्च नरान्पश्य कूजमानान्समन्ततः ।
 उपास्यमानांश्च बहूभ्यस्तशस्त्रैश्च भूषते ।
 ज्ञातिभिश्च जलकिञ्चात्रोदमानैर्मुहुर्मुहुः ॥ ५१
 उत्क्रान्तानपरान्योधांश्छादयित्वा तरस्विनः ।
 पुनर्युद्धाय गच्छन्ति जये लुब्धाः प्रमन्यवः ॥ ५२
 अपरे तत्रतत्रैव परिधावन्ति मानवाः ।
 संनिवृत्ताश्च ते शूरा दृष्ट्वा चैतान्विचेतसः ॥ ५३
 जलं त्यक्त्वा प्रधावन्ति क्रोशमानाः परस्परम् ।
 जलं पीत्वा मृतान्पश्य पिवतोऽन्यांश्च भारत ॥ ५४
 परिष्वज्य प्रियानन्ये बान्धवान्वन्धुवत्सलाः ।
 विसंज्ञान्समरे योधांस्तत्रतत्र महारणे ॥ ५५
 पश्यापरान्नरश्रेष्ठ संदद्योष्ठपुटान्पुनः ।
 भृकुटीकुटिलैर्वक्रैः प्रेक्षमाणान्महारणम् ॥ ५६
 एतत्तवैवानुरूपं कर्माजुन महाहवे ।
 दिवि वा देवराजस्य त्वया यत्कृतमाहवे ॥ ५७
 सञ्जय उवाच ।
 एवं तां दर्शयन्कृष्णो युद्धभूमिं किरीटिने ।
 गच्छन्नेवाशुणोच्छब्दं दुर्योधनबले महत् ॥ ५८
 शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं भेरीपणवनिःस्वनम् ।
 रथाश्चनरनागानां पादशब्दांश्च दारुणान् ॥ ५९
 प्रविश्य तद्भलं कृष्णस्तुरगैर्वातवेगितैः ।
 पाण्ड्वेनाभ्यर्दितं सैन्यं त्वदीयं वीक्ष्य विस्मितः ६०
 स हि नानाविधैर्बाणैरिष्वस्त्रप्रवरो युधि ।
 न्यहनद्विषतां पूगान्गतासूनन्तको यथा ॥ ६१
 गजवाजिमनुष्याणां शरीराणि शितैः शरैः ।
 भित्त्वा प्रहरतां श्रेष्ठो विदेहासूनपातयत् ॥ ६२
 शत्रुप्रवीरैरस्त्राणि नानाशस्त्राणि सायकैः ।
 छित्त्वा तानवधीच्छत्रून्पाण्डव्यः शक्र इवासुरान् ६३

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

अश्वरथाङ्गा पाण्डववधः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 प्रोक्तस्त्वया पूर्वमेव प्रवीरो लोकविश्रुतः ।

न त्वस्य कर्म संग्रामे त्वया सञ्जय कीर्तितम् ॥ १
 तस्य विस्तरशो ब्रूहि प्रवीरस्याद्य विक्रमम् ।

शिक्षां प्रभावं वीर्यं च प्रमाणं दर्पमेव च ॥ २
 सञ्जय उवाच ।
 भीष्मद्रोणकृपद्रौणिकर्णार्जुनजनार्दनान् ।
 समाप्तविद्यान्धनुषि श्रेष्ठान्यान्सप्त मन्यसे ॥ ३
 यो ह्याक्षिपति वीर्येण सर्वानेतान्महारथान् ।
 न मेने चात्मना तुल्यं कंचिदेव नरेश्वरम् ॥ ४
 तुल्यतां द्रोणभीष्माभ्यामात्मनो यो न मृष्यते ।
 वासुदेवार्जुनाभ्यां च न्यूनतां नैच्छतात्मनि ॥ ५
 स पाण्ड्योऽर्थपतिश्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 कर्णस्थानीकमहनत्पाशहस्त इवान्तकः ॥ ६
 तदुदीर्णरथाश्वेभं पत्तिप्रवरसंकुलम् ।
 कुलालचक्रवद्भ्रान्तं पाण्ड्येनाभ्याहतं वलात् ॥ ७
 व्यश्वसूतध्वजरथान्विप्रयुक्तयुगात्रथान् ।
 सम्भगस्तैः शरैः पाण्ड्यो वायुर्मैधानिवाक्षिपत् ॥ ८
 द्विरदान्प्रवरारोहान्विपताकायुधध्वजान् ।
 स पादरक्षानहनद्वजेणाद्रीनिवाद्रीहा ॥ ९
 स शक्तिप्रासतूणीरानश्वारोहान्हयानपि ।
 पुलिन्दखसबाह्लीकनिषादान्भ्रककुन्तलान् ॥ १०
 दाक्षिणात्यांश्च भोजांश्च शूरान्संग्रामकर्कशान् ।
 विशस्त्रकवचान्बाणैः कृत्वा पाण्ड्योऽकरोद्यमून् ॥
 चतुरङ्गं बलं बाणैर्निग्नन्तं पाण्ड्यमाहवे ।
 दृष्ट्वा द्रौणिरसंभ्रान्तमसंभ्रान्तस्ततोऽभ्ययात् ॥ १२
 आभाष्य चैनं मधुरमभीतं तमभीतवत् ।
 ग्राह प्रहरतां श्रेष्ठः सितपूर्वं समाहयत् ॥ १३
 राजन्कमलपत्राक्ष प्रधानायुधवाहन ।
 वज्रसंहननप्रख्य प्रख्यातबलपौरुष ॥ १४
 मुष्टिक्लिष्टाङ्गुलिभ्यां च व्यायताभ्यां महद्बलुः ।
 दोर्भ्यां विस्फारयन्भासि महाजलदवद्भृशम् ॥ १५
 शरवर्षैर्महावेगैरभिमानमिवर्षतः ।
 मदन्यं नालुपश्यामि प्रतिवीरं तवाहवे ॥ १६

रथद्विरदपत्त्यश्वानेकः प्रमथसे बहून् ।
 मृगसङ्ख्यानिवारण्ये विभीर्भीमबलो हरिः ॥ १७
 महता रथघोषेण दिवं भूमिं च नादयन् ।
 वर्षान्ते सस्यगां सूर्यो भाभिरादीपयन्निव ॥ १८
 संस्पृशानः शरैः पूर्णो तूणी चाशीविषोपमैः ।
 मयैवैकेन युध्यस्व त्र्यम्बकेनान्धको यथा ॥ १९
 एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा प्रमथ्यैनं स पार्थिवः ।
 कर्णिना द्रोणतनयं विव्याध मलयध्वजः ॥ २०
 मर्मभेदिभिरत्युग्रैर्बाणैरग्निशिखोपमैः ।
 मर्मस्वभ्यहनद्रौणिः पाण्ड्यमाचार्यनन्दनः ॥ २१
 ततोऽपराजवांस्तूर्णं नाराचान्कङ्कवाससः ।
 गत्या दशम्या संयुक्तानश्चत्थामाऽप्यवासजत् ॥ २२
 तानच्छिनत्तदा पाण्ड्यश्चतुर्भिरपरैः शरैः ।
 चतुरोऽभ्याहनचाश्वानाशु ते व्यसवोऽभवन् ॥ २३
 अथ द्रोणसुतस्येष्टं स्ताञ्छित्त्वा निशितैः शरैः ।
 धनुर्ज्यां विततां पाण्ड्यश्चिच्छेदादित्यतेजसः ॥ २४
 दिव्यं धनुरथाधिज्यं कृत्वा द्रौणिरभिब्रहा ।
 प्रेक्ष्य चाशु रथे युक्ताभिरैरन्यान्हयोत्तमान् ॥ २५
 ततः शरसहस्राणि प्रेषयामास वै द्विजः ।
 इषुसंवाधमाकाशमकरोदिश एव च ॥ २६
 ततस्तानखतः सर्वान्द्रौणेर्बाणान्महात्मनः ।
 जानानोप्यक्षयान्पाण्ड्यो शातयत्पुरुषर्षभः ॥ २७
 प्रयुक्तांस्तान्प्रयत्नेन छित्त्वा द्रौणेरिषूनरिः ।
 चक्ररक्षौ रणे तस्य प्राणुदभिशितैः शरैः ॥ २८
 अथ तल्लाघवं दृष्ट्वा मण्डलीकृतकार्मुकः ।
 प्रास्यद्रोणसुतो बाणान्बृष्टिं पूषानुजो यथा ॥ २९
 अष्टावष्टगवान्यूहुः शकटानि यदायुधम् ।
 अहस्तदष्टभागेन द्रौणिश्चिक्षेप मारिष ॥ ३०
 तमन्तकमिव कुद्धमन्तकालान्तकोपमम् ।
 ये ये ददृशिरै रूपं विसंज्ञाः प्रायशोऽभवन् ॥ ३१

स पाण्ड्यः व्यसूनकरोदिति द्वयोः संबन्धः ॥ १० ॥ अनु-
 स्मृत्य ह्यभीतवत् इति ख. पाठः । अनुसृत्य हि भीतवत् इति
 क. ड. पाठः ॥ १३ ॥ वर्षतः मत् मत्तः ॥ १६ ॥ प्रमथसे
 प्रमथसि ॥ १७ ॥ मलयवत् कुत्रिमो ध्वजो यस्य । मलयध्वज
 इति प्रवीरस्यैव नामान्तरं वा ॥ २० ॥ गत्या दशम्या ।

उन्मुख्यभिमुखी तिर्यक् मन्दा गोमूत्रिका ध्रुवा । स्खलिता
 यमकाकान्ता कुष्ठेतीषुगतीर्विदुः । दशमीगतिस्तु शिरसा सह
 दूरपातिनी अतिकुष्ठानाम । तया गत्या ॥ २२ ॥ पूषानुजः
 पर्जन्यः ॥ २९ ॥ अष्टवष्टगवान् अष्टौ शकटानि यदायुध-
 संभारं ऊहुः वहन्ति तत्सर्वं अहोऽष्टभागेन यामार्घेन क्षीणमि-

आचार्यपुत्रस्तां सेनां बाणवृद्ध्या व्यवीवृषत् ।
 पर्जन्य इव धर्मान्ते वृद्ध्या साद्रिद्रुमां महिम् ॥ ३२
 द्रौणिपर्जन्यमुक्तां तां बाणवृष्टिं सुदुःसहाम् ।
 वायव्यास्त्रेण स क्षिप्रं विद्धा पाण्ड्यानि लोऽनदत् ॥
 तस्य नानदतः केतुं चन्दनागुरुरूपितम् ।
 मलयप्रतिमं द्रौणिश्छित्त्वाश्वाश्चतुरोऽहनत् ॥ ३४
 सूतमेकेषुणा हत्वा महाजलदनिःस्नम् ।
 धनुश्छित्त्वाऽर्धचन्द्रेण तिलशो व्यधमद्रथम् ॥ ३५
 अस्त्रैस्त्राणि संवार्य छित्त्वा सर्वायुधानि च ।
 प्राप्तमप्यहितं द्रौणिर्नाहनद्युद्धतृणया ॥ ३६
 हतेश्वरो दन्तिवरः सुकल्पित-
 स्त्वरामिसृष्टः प्रतिशब्दगो बली ।
 तमाद्रवद्रौणिशराहतस्त्वरन्
 जवेन कृत्वा प्रतिहस्तिगर्जितम् ॥ ३७
 तं वारणं वारणयुद्धकोविदो
 द्विपोत्तमं पर्वतसानुसन्निभम् ।
 समभ्यतिष्ठन्मलयध्वजस्त्वर-
 न्यथाऽद्रिश्चक्रं हरिरुद्धदंस्तथा ॥ ३८
 स तोमरं भास्कररश्मिवर्चसं
 बलास्त्रसर्गोत्तमवज्रमन्युभिः ।
 ससर्ज शीघ्रं परिपीडयन्गजं
 गुरोः सुताय द्रविडेश्वरो नदन् ॥ ३९
 मणिप्रवेकोत्तमवज्रहाटकै-
 रलंकृतं चांशुकमाल्यमौक्तिकैः ।
 हतो मयासीत्यसकृन्मुदा नद-
 न्पराभिनद्रौणिवराङ्गभूषणम् ॥ ४०
 तदर्कचन्द्रग्रहपावकत्विपं
 मृशामिघातात्पतितं विघूर्णितम् ।

महेन्द्रवज्राभिहतं महास्वनं
 यथाऽद्रिश्चक्रं धरणीतले तथा ॥ ४१
 ततः प्रजज्वाल परेण मन्युना
 पादाहतो नागपतिर्यथा तथा ।
 समाददे चान्तकदण्डसन्निभा-
 निपूनमित्रान्तकरांश्चतुर्दश ॥ ४२
 द्विपस्य पादाग्रकरान्स पञ्चभि-
 र्नृपस्य बाहू च शिरोऽथ च त्रिभिः ।
 जघान षड्भिः षट्पुत्रपमत्विषः
 स पाण्ड्यराजानुचरान्महारथान् ॥ ४३
 सुदीर्घवृत्तौ वरचन्दनोक्षितौ
 सुवर्णमुक्तामणिवज्रभूषणौ ।
 भुजौ धरायां पतितौ नृपस्य तौ
 विचेष्टतुस्तार्क्ष्यहताविवोरगौ ॥ ४४
 शिरश्च तत्पूर्णशशिप्रभाननं
 सरोपताम्रायतनेत्रमुन्नसम् ।
 क्षितावपि भ्राजति तत्सकुण्डलं
 विशाखयोर्मध्यगतः शशी यथा ॥ ४५
 [स तु द्विपः पञ्चभिरुत्तमेषुभिः
 कृतः षडंशश्चतुरो नृपस्त्रिभिः ।
 कृतो दशांशः कुशलेन युध्यता
 यथा हविस्तद्दश दैवतं तथा ॥ ४६
 स पादशो राक्षसभोजनान्वहन्
 प्रदाय पाण्ड्योऽश्वमनुष्यकुञ्जरान् ।
 स्वधामिवाप्य ज्वलनः पितृप्रिय-
 स्ततः प्रशान्तः सलिलप्रवाहतः ॥ ४७
 समाप्तविधं तु गुरोः सुतं नृपः
 समाप्तकर्माणमुपेत्य ते सुतः ।
 सुहृद्भृतोऽत्यर्थमपूजयन्मुदा
 जिते बलौ विष्णुमिवामरेश्वरः ॥ ४८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

त्वर्थः ॥ ३० ॥ हतेश्वरो यः कश्चित् तं पाण्ड्यम् ॥ ३७ ॥
 मलयध्वजः पाण्ड्यस्तं यहच्छयागतं वारणं समभ्यतिष्ठत् ॥ ३८ ॥
 बलेन अश्वसर्गे य उत्तमो यज्ञस्तेन मन्युना च तैः । परिपी-
 डयन् अङ्कुशेन कोपयन् ॥ ३९ ॥ द्रौणिः वराङ्गभूषणं किरीटम्
 ॥ ४० ॥ हृष्यन् समाददे द्रौणिरिति शेषः ॥ ४१ ॥ चतुरः
 चतुरंशः । एवं स गजो दशभागश्चो यथा दशहविष्कायामिष्टौ

पिष्टपिष्टो दशधा कियते तथेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ पाण्ड्योऽश्वादीन्
 पादशः प्रदाय स्वण्डयित्वा प्रशान्तः द्रौणिनागैरिति शेषः । यथा
 स्वधां प्रेतशरीररूपं हविः प्राप्य पितृप्रियो ज्वलनः स्मशानाभिः
 जलेन शाम्यति तद्वदित्यर्थः ॥ ४७ ॥ समाप्तविधं सम्यगा-
 तविधम् । समाप्तकर्माणं कृतकृत्यम् ॥ ४८ ॥ षट्पञ्चाशोऽ-
 ध्यायः ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

संकलयुद्धम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।

पाण्ड्ये हते किमकरोदर्जुनो जयतांवरः ।
 एकवीरेण कर्णेन द्राविते च युधिष्ठिरे ॥ १
 समाप्तविद्यो बलवान्युक्तो वीरश्च पाण्डवः ।
 सर्वभूतेष्वनुज्ञातः शंकरेण महात्मना ॥ २
 तस्मान्महद्भयं तीव्रममित्रभादनञ्जयात् ।
 स यत्तत्राकरोत्पार्थस्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ३
 सञ्जय उवाच ।
 हते पाण्ड्येऽर्जुनं कृष्णस्त्वरन्नाह वचो हितम् ।
 हतं पश्य स्वराजानमपयातांश्च पाण्डवान् ॥ ४
 कर्णं पश्य महारङ्गे ज्वलन्तमिव पावकम् ।
 असौ भीमो महेष्वासः प्रतिवृत्तो रणं प्रति ॥ ५
 त इमे नानुवर्तन्ते धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
 पाञ्चालाः सृञ्जयाश्चैव पाण्डवानां चमूमुखम् ॥ ६
 'निवृत्तैश्च पुनः पार्थैर्भग्नं शत्रुबलं महत् ।'
 कौरवान्द्रवतो ह्येष कर्णो वारयते भृशम् ॥ ७
 अन्तकप्रतिमो वेगे शक्रतुल्यपराक्रमः ।
 असौ गच्छति कौन्तेय द्रौणिः शस्त्रभृतां वरः ॥ ८
 तमेष प्रहृतः सङ्ख्ये धृष्टद्युम्नो महारथः ।
 अश्वत्थाम्ना हताः सङ्ख्ये सर्वे कौन्तेय सृञ्जयाः ॥ ९
 रथाश्चनरनागानां कृतं च कदनं महत् ।
 इत्येतत्सर्वमाचष्ट वामुदेवः किरीटिने ॥ १०
 एतच्छ्रुत्वा च दृष्ट्वा च भ्रातॄणां व्यसनं महत् ।
 बाह्याश्चान्दृष्टीकेश क्षिप्रमित्याह पाण्डवः ॥ ११
 ततः प्रायादृष्टीकेशो रथेनाप्रतिमो युधि ।
 'ततो रेणुः समभवत्पुनस्तत्र महारणे ॥ १२
 ततो राजन्महानासीत्संग्रामो रोमहर्षणः ।
 सिंहनादरवाश्चात्र प्रादुरासन्समागमे ।
 उभयोः सेनयो राजन्मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ १३
 ततः पुनः समाजगमुरभीताः कुरुसृञ्जयाः ।
 युधिष्ठिरमुखाः पार्था वैकर्तनमुखा वयम् ॥ १४

ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं विशांपते ।
 कर्णस्य पाण्डवानां च यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ १५
 तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे तुमुले रोमहर्षणे ।
 संशप्तकेषु वीरेषु किञ्चिच्छेषेषु भारत ॥ १६
 धृष्टद्युम्नो महाराज सहितः सर्वराजभिः ।
 कर्णमेवाभिदुद्राव पाण्डवाश्च महारथाः ॥ १७
 आगच्छमानास्तान्दृष्ट्वा संग्रामे विजयैषिणः ।
 दधारैको रणे कर्णो जलौघानिव पर्वतः ॥ १८
 समासाद्य तु ते कर्णं व्यशीर्यन्त महारथाः ।
 यथाऽचलं समासाद्य वार्योघाः सर्वतोदिशम् ॥ १९
 तयोरासीन्महाराज संग्रामो घोरदर्शनः ।
 प्रवृद्धयोर्महाराङ्गे बलिनोर्विजिगीषतोः ॥ २०
 धृष्टद्युम्नस्तु राधेयं श्रेणानतपर्वणा ।
 छादयामास संकुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २१
 विजयं तु धनुः श्रेष्ठं विधून्वानो महारथः ।
 पार्षतस्य धनुश्छित्त्वा शरांश्चाशीविषोपमान् ॥ २२
 वर्षं शरवर्षाणि तोयवर्षानि वाम्बुदः ।
 छादयामास संकुद्धः पार्षतं नवभिः शरैः ॥ २३
 ते हेमविकृतं वर्म भित्त्वा तस्य महात्मनः ।
 शोणिताक्ता व्यराजन्त शक्रगोपा इवानघ ॥ २४
 तदपास्य धनुश्छिन्नं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
 ततोऽन्यद्वनुरादाय सारवद्भारसाधनम् ।
 कर्णं विव्याध सप्तत्या शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २५
 तथैव राजन्कर्णोऽपि पार्षतं शत्रुतापनम् ।
 द्रोणशत्रुं महेष्वासो विव्याध निशितैः शरैः ॥ २६
 पुनरन्यं महाराज शरं कनकभूषणम् ।
 प्रेषयामास समरे मृत्युदण्डमिवापरम् ॥ २७
 तमापतन्तं सहसा घोररूपं विशांपते ।
 चिच्छेद शतधा राजन्पार्षतः कृतहस्तवत् ॥ २८
 दृष्टवान्पतितं भूमौ शरं कर्णो विशांपते ॥ २९
 पार्षतः शरवर्षेण समन्तात्पर्यवारयत् ।

विन्याध चैनं त्वरितो नाराचैः सप्तभिस्तदा ॥३०
 तं प्रत्यविध्यदशभिः शरैर्हेमविभूषितैः ।
 तयोर्युद्धं समभवदृष्टिश्रोत्रमनोहरम् ॥ ३१
 आसीद्वोरं च चित्रं च प्रेक्षणीयं च सर्वशः ॥ ३२
 सर्वेषां तत्र भूतानां रोमहर्षो व्यजायत ।
 दृष्ट्वा तत्समरे कर्म कर्णपार्षतयोर्वृष ॥ ३३
 एतस्मिन्नन्तरे द्रौणिर्भययाचं महारथम् ।
 पार्षतं शत्रुदमनं शत्रुवीर्यासुनाशनम् ॥ ३४
 स दृष्ट्वा समरे यान्तमभीतं च महारथम् ।
 अभ्यभाषत संकुद्धः पार्षतं शत्रुतापनम् ॥ ३५
 रथं रथेन संपीड्य पार्षतस्य तु ब्राह्मणः ॥ ३६
 तिष्ठतिष्ठेति ब्रह्मन्न न मे जीवन्निमोक्ष्यसे ।
 इत्युक्त्वा सुभृशं वीरः शीघ्रकृन्निशितैः शरैः ।
 छादयामास समरे यतमानो महारथः ॥ ३७
 यत्नतः परया शक्त्या धृष्टद्युम्नं महारथम् ।
 योधयामास समरे कुद्धरूपो विशांपते ॥ ३८
 तयोस्तु संनिपाते हि घोररूपो विशांपते ॥ ३९

यथा हि समरे द्रौणिः पार्षतं दृश्य मारिष ।
 नातिदृष्टमना ह्यासीन्मन्वानो मृत्युमात्मनः ॥४०
 स ज्ञात्वा पितुरत्यन्तवैरिणं तु महाहवे ।
 आत्मानं समरे ज्ञात्वाऽशस्त्रवर्धं महाबलः ।
 जवेनाभिययौ द्रौणिं कालः कालक्षये यथा ॥४१
 द्रौणिस्तु दृष्ट्वा राजेन्द्र धृष्टद्युम्नमवस्थितम् ।
 क्रोधेन निःश्वसन्वीरः पार्षदं समभिद्रवत् ॥ ४२
 तावन्त्योन्यं तु दृष्ट्वैव संरम्भं जग्मतुः परम् ।
 प्रगृह्य महती चापे शरासनसमन्विते ॥ ४३
 अथाब्रवीन्महाराज द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
 धृष्टद्युम्नं समीपस्थं त्वरमाणो विशांपते ॥ ४४
 पाञ्चालापशदाद्य त्वां प्रेषयामि यमक्षयम् ।
 पापं हि यत्त्वया कर्म कृतं तातं भ्रता रणे ॥ ४५
 अद्य त्वं प्राप्स्यसे तद्वै यथा शकुशलस्तथा ।
 अरक्ष्यमाणः पार्थेन यदि तिष्ठसि संयुगे ।
 नापक्रामसि वा मोहात्सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ४६

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

अर्जुनस्य द्रौणिप्रसूतधृष्टद्युम्नरक्षणपूर्वकं द्रौणिं निर्जित्य संशप्तकान्प्रति गमनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 एवमुक्तः प्रत्युवाच धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ।
 आशिषं तां प्रवक्तव्यां मामको दास्यते तव ॥ १
 येनैव ते पितुर्दत्ता यतमानस्य संयुगे ।
 एष ते प्रतिवाक्यं वै असिर्दास्यति मामकः ।
 येन कृत्वां तव पितुर्यतमानस्य तच्छिरः ॥ २
 यदि तावन्मया द्रोणो निहतो ब्राह्मणब्रुवः ।
 त्वामिदानीं कथं युद्धे न हनिष्यामि किल्बिषम् ॥ ३
 एवमुक्त्वा महतेजाः सेनापतिररिंदमः ।
 सुतीक्ष्णेनाथ भलेन द्रौणिं विन्याध पार्षतः ॥ ४
 ततो द्रौणिः सुसंकुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ।
 आच्छादयद्दिशो राजन्धृष्टद्युम्नस्य संयुगे ॥ ५

नैवान्तरिक्षं न दिशो नापि योधाः सहस्रशः ।
 दृश्यन्ते वै महाराज शरैश्छिन्नाः समन्ततः ।
 एकः सन्वारयामास प्रेक्षणीयः समन्ततः ॥ ६
 तथैव पार्षतो राजन्द्रौणिमाहवशोभिनम् ।
 शरैः संछादयामास सूतपुत्रस्य पश्यतः ॥ ७
 राधेयोऽपि महाराज पाञ्चालान्सह पाण्डवैः ।
 द्रौपदेया युधामन्युमुत्तमौजसमेव च ॥ ८
 सात्यकिश्च महाराज योधांश्चान्यान्सहस्रशः ।
 एकस्तान्वारयामास प्रेक्षणीयः समन्ततः ॥ ९
 धृष्टद्युम्नस्तु समरे द्रौणेऽश्विच्छेद कार्मुकम् ।
 क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन पश्यतां सर्वयोधिनाम् ॥ १०
 तदपास्य धनुश्छिन्नमन्यदादच कार्मुकम् ।

वेगवत्समरे घोरं शरांश्चाशीविषोपमान् ॥ ११
 स पार्षतस्य राजेन्द्र धनुः शक्तिं गदां ध्वजम् ।
 हयान्सूतं रथं चैव निमेषाद्यधमच्छरैः ॥ १२
 स च्छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
 खग्नमादच विपुलं शतचन्द्रं च मानुमत् ॥ १३
 द्रौणिस्तदपि राजेन्द्र भलैः क्षिप्रं महारथः ।
 चिच्छेद समरे वीरः क्षिप्रहस्तो दृढायुधः ॥ १४
 रथादनवरूढस्य धन्विनो बाहुशालिनः ।
 पश्यतां सर्वसैन्यानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १५
 धृष्टद्युम्नं तु विरथं हताश्वरथसारथिम् ।
 शस्त्रैश्च बहुधा विद्धमस्त्रैश्च शकलीकृतम् ।
 नातरद्भरतश्रेष्ठ यतमानो महारथः ॥ १६
 तस्यान्तमिषुभी राजन्यदा द्रौणिर्न गच्छति ।
 अथ त्यक्त्वा रथं वीरः पार्षतं त्वरितोऽन्वगात् ।
 प्रगृह्य विपुलं खड्गं जातरूपपरिष्कृतम् ॥ १७
 तस्य संपततो राजन्वपुरासीन्महात्मनः ।
 गरुडस्येव पततो जिघृक्षोः पन्नगोचमम् ॥ १८
 एतस्मिन्नेव काले तु केशवः परवीरहा ।
 अब्रवीद्भरतश्रेष्ठमर्जुनं जयतां वरम् ॥ १९
 पश्य द्रौणिं पार्षतस्य यतमानं वधं प्रति ।
 यत्नं करोति विपुलं हन्याच्चैनं न संशयः ॥ २०
 त्रायस्त्रैनं महाबाहो पार्षतं युद्धदुर्मदम् ।
 द्रौणेरास्यगतं वीर मृत्योरास्यगतं यथा ॥ २१
 एवमुक्त्वा महाराज वासुदेवः प्रतापवान् ।
 प्रैषयत्तुरगान्यत्र द्रौणिर्वीरो व्यवस्थितः ॥ २२
 ते हयाश्चन्द्रसंकाशाः केशवेन प्रचोदिताः ।
 पिबन्त इव चाकाशं जग्मुर्द्रौणेर्महारथम् ॥ २३
 दृष्ट्वा द्रौणिर्महाराज वासुदेवधनंजयौ ।
 धृष्टद्युम्नवधे राजंश्चक्रे यत्नं महाबलः ॥ २४
 विकृष्यमाणं दृष्ट्वैव धृष्टद्युम्नं जनेश्वर ।
 शरांश्चिक्षेप वै पार्थो द्रौणिं प्रति महारथः ॥ २५

ते शरा हेमविकृता गाण्डीवप्रेषिता भृशम् ।
 द्रौणिमासाद्य विविशुर्वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ २६
 विद्धस्तु तैः शरैर्घोरैर्द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
 उत्सृज्य समरे राजन्याश्चालममितौजसम् ॥ २७
 आरुरोह रथं वीरो धनञ्जयशरादितः ।
 प्रगृह्य च धनुः श्रेष्ठं पार्थं विव्याध सायकैः ॥ २८
 एतस्मिन्नन्तरे शूरः सहदेवो जनाधिप ।
 अपोवाह रथेनाजौ पार्षतं शत्रुतापनम् ॥ २९
 अर्जुनोऽपि महाराज द्रौणिं विव्याध पत्रिभिः ।
 तं द्रोणपुत्रः संरन्ध्रो बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ ३०
 क्रोधितस्तु रणे पार्थो नाराचं कालसंनिभम् ।
 द्रोणपुत्राय चिक्षेप यमदण्डमिवापरम् ॥ ३१
 स ब्राह्मणस्यांसदेशे निपपात महाद्युतेः ।
 स विहलो महाराज शरवेगेन संयुगे ।
 निपसाद रथोपस्थे वैक्लव्यं परमं ययौ ॥ ३२
 तं तु मत्वा हतं वीरं सारथिः शत्रुकर्षनम् ।
 अपोवाह रणेनाजौ त्वरमाणो रणाजिरात् ॥ ३३
 अथोदुष्टं महाराज पाञ्चालैर्जितकाशिभिः ।
 मोक्षितं पार्षतं दृष्ट्वा द्रोणपुत्रं च पीडितम् ॥ ३४
 वादित्राणि च दिव्यानि प्रावाद्यन्त सहस्रशः ।
 सिंहनादश्च संजज्ञे दृष्ट्वा युद्धं तदद्भुतम् ॥ ३५
 ततः कर्णो महाराज व्याक्षिपद्विजयं धनुः ।
 दृष्ट्वा अर्जुनं रणे क्रुद्धः प्रेक्षते च मुहुर्मुहुः ।
 द्वैरथं चापि पार्थेन गन्तुकामो महाद्युतिः ॥ ३६
 एवं कृत्वाऽब्रवीत्पार्थो वासुदेवं धनञ्जयः ।
 याहि संशप्तकान्कृष्ण कार्यमेतत्परं मम ॥ ३७
 ततः प्रयातो गोविन्दः श्रुत्वा पाण्डवभाषितम् ।
 रथेनातिपताकेन मनोमारुतरंहसा ॥ ३८
 एवमेष क्षयो घृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ।
 तावकानां परेषां च राजन्दुर्मश्रिते तव ॥ ३९

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

संकलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

ततः प्रवृत्ते भूयः संग्रामो राजसत्तम ।
 कर्णस्य पाण्डवानां च यमराष्ट्रविवर्धनः ॥ १
 धनुंषि बाणान्परिधानसिपट्सतोमरान् ।
 भुसलानि भुशुण्डीश्च शक्तिरिष्टिपरश्वथान् ॥ २
 गदाःप्रासाञ्जितान्कुन्तान्मिडिपालान्महाकुशान्
 प्रगृह्य क्षिप्रमापेतुः परस्परजिघांसया ॥ ३
 बाणज्यातलशब्देन द्वां दिशः प्रदिशो वियत् ।
 पृथिवीं नेमिघोषेण नादयन्तोऽभ्ययुः परान् ॥ ४
 तेन शब्देन महता संहृष्टाश्चक्राहवम् ।
 वीरा वीरैर्महाघोरकलहान्तं तितीर्षवः ॥ ५
 ज्यातलत्रधनुःशब्दाञ्जस्राणां च निपात्यताम् ।
 ताडितानां च पतता निनादांश्च पदातिनाम् ॥ ६
 बाणशब्दांश्च विविधाञ्शूराणां चाभिगर्जताम् ।
 श्रुत्वा गजा भृशं त्रेसुः पेतुर्मन्त्रुश्च सैनिकाः ॥ ७
 तेषां निनदतां चैव शस्त्रवर्षं च मुञ्चताम् ।
 बहूनाधिरथिर्वीरः प्रममाथेषुभिः परान् ॥ ८
 पञ्च पाञ्चालवीराणां रथान्दश च पञ्च च ।
 साश्वसूतध्वजान्कर्णः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ९
 योधमुख्या महावीर्याः पाण्डूनां कर्णमाहवे ।
 शिक्षितास्तमभिद्रुत्य परिवहुः समन्ततः ॥ १०
 ततः कर्णो द्विपत्सेनां शरवर्षैर्विलोडयन् ।
 विजगाद्वाण्डजाकीर्णां पद्मिनीमिव यूथपः ॥ ११
 द्विपत्सैन्यमवस्कन्ध राधेयो धनुरुत्तमम् ।
 विधुन्वानः शितैर्बाणैः शिरांस्युन्मथ्य पातयत् ॥ १२
 'हस्तिनः समहामात्रान्साश्चारोहान्हयानपि ।
 रथिनोऽप्येकवाणेन भ्रमतश्चावपातयत् ॥' १३
 वर्म वा चर्म वाऽश्रित्य निपातमपि देहिनः ।

विपेहुर्नास्य संस्पर्शं द्वितीयस्य पतत्रिणः ॥ १४
 वर्मयुक्तेषु देहेषु धनुषोऽस्यञ्जिताञ्शरान् ।
 मौर्व्या तलत्रे न्यहनत्कशया वाजिनो यथा ॥ १५
 पाण्डुसञ्जयपाञ्चालाञ्शरगोचरमागतान् ।
 ममर्द तरसा कर्णः सिंहो मृगगणानिव ॥ १६
 ततः पाञ्चालपुत्रश्च द्रौपदेयाश्च मारिष ।
 यमौ च युयुधानश्च त्वरिताः कर्णमभ्ययुः ॥ १७
 तेषु व्यायच्छमानेषु कुरुपाञ्चालपाण्डुषु ।
 प्रियानसून्त्रेणैव त्वक्ता योधा जघ्नुः परस्परम् ॥ १८
 सुसन्नद्धाः कवचिनः सशिरस्त्राणभूषणाः ।
 गदाभिर्धुसलैश्चान्ये परिघैश्च महाबलाः ॥ १९
 समभ्यधावन्त भृशं कालदण्डैरिवोद्यतैः ।
 नर्दन्तश्चाहयन्तश्च प्रवल्गन्तश्च मारिष ॥ २०
 ततो निजघ्नुरन्योन्यं पेतुश्चान्योन्यताडिताः ।
 वमन्तो रुधिरं गात्रैर्विमस्तिष्केक्षणायुधाः ॥ २१
 दन्तपूर्णैः सरुधिरैर्वक्त्रैर्दाडिमसन्निभैः ।
 जीवन्त इव चाप्येके तस्थुः शस्त्रौघवृंहिताः ॥ २२
 परश्वथैश्चाप्यपरे पट्टसैरसिभिस्तथा ।
 शक्तिभिर्भिण्डिपालैश्च नखरप्रासतोमरैः ॥ २३
 ततश्चुश्चिदुश्चान्ये बिभिदुश्चिक्षिपुस्तथा ।
 संचकर्तुश्च जघ्नुश्च राजन्योधा महारणे ॥ २४
 पेतुरन्योन्यनिहता व्यसवो रुधिरोक्षिताः ।
 क्षरन्तः स्वरसं रक्तं प्रकृत्ताश्चन्दना इव ॥ २५
 रथै रथा विनिहता हस्तिभिश्चापि हस्तिनः ।
 नरैर्नरा हताः पेतुरश्वाश्चाश्वैः सहस्रशः ॥ २६
 ध्वजाः शिरांसि च्छत्राणि द्विपहस्ता नृणां शुजाः ।
 क्षुरैर्मल्लार्धचन्द्रैश्च च्छिन्नाः पेतुर्महीतले ॥ २७
 'बध्यतां दारुणाः शब्दाः पततां स्तनतामपि ।

यां स्वर्गम् । विजदन्तरिक्षम् ॥ ४ ॥ अण्डजैर्जलपक्षिभिः सार-
 साभिगिराकीर्णा व्याप्ताम् ॥ ११ ॥ मौर्व्या मौर्वीच्युतैः शरैर्बाणै-
 स्तलत्रे व्याधातवारणस्थाने न्यहनत् ॥ १५ ॥ व्यायच्छमानेषु
 यतमानेषु ॥ १८ ॥ परिघैर्हता इति शेषः । समभ्यधावन्ते-

त्युत्तरेणान्वयः ॥ १९ ॥ मस्तिष्कं शिरोभागस्थमांसयिण्डः
 ॥ २१ ॥ परश्वथैस्ततश्चुः । पट्टसैरसिभिश्च बिच्छिदुः । शक्ति-
 भिर्विभिदुः । भिन्दिपालैश्चिक्षिपुः । नखरैः संचकर्तुः । प्रास-
 तोमरैर्जघ्नुः ॥ २३ ॥ चन्दना रक्तचन्दनाः ॥ २५ ॥

नराश्वेभरथानां हि नराश्वेभरथैस्तथा ॥ २८
 नरांश्च नागांश्च रथान्हयान्ममृदुराहवे ॥ २९
 अश्वारोहैर्हताः शूराश्छिन्नहस्ताश्च दन्तिनः ।
 सपताकाध्वजाः पेतुर्विशीर्णा इव पर्वताः ॥ ३०
 पत्तिभिश्च समाप्लुत्य द्विरदाः स्यन्दनास्तथा ।
 हताश्च हन्यमानाश्च पतिताश्चैव सर्वशः ॥ ३१

अश्वारोहाः समासाद्य त्वरिताः पत्तिभिर्हताः ।
 सादिभिः पत्तिसङ्घाश्च निहता युधि शेरते ॥ ३२
 मृदितानीव पद्मानि प्रम्लाना इव च स्रजः ।
 हतानां वदनान्यासन्गात्राणि च महाहवे ॥ ३३
 रूपाण्यत्यर्थकान्तानि द्विरदाश्चनृणां नृप ।
 समुन्नानीव वस्त्राणि ययुर्दुर्दर्शतां पराम् ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

गजयुद्धम् ॥ १ ॥ संकुलयुद्धम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 हस्तिभिस्तु महामात्रास्तव पुत्रेण चोदिताः ।
 धृष्टद्युम्नं प्रतेत्याशु क्रुद्धाः पार्षतमभ्ययुः ॥ १
 प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च प्रवरा गजयोधिनः ।
 अङ्गा वङ्गाश्च पुण्ड्राश्च मागधास्ताग्रलिप्तकाः ॥ २
 मेकलाः कोशला मद्रा दशार्णा निषधास्तथा ।
 गजयुद्धेषु कुशलाः कलिङ्गैः सह भारत ॥ ३
 शरतोभरनाराचैर्षष्टिमन्त इवाम्बुदाः ।
 सिषिचुस्ते ततः सर्वे पाश्चालबलमाहवे ॥ ४
 तानभिद्रवतो नागान्मदवेगसमुद्गतान् ।
 विषाठक्षुरनाराचैर्षष्ट्युग्रो हवीवृषत् ॥ ५
 एकैकं दशभिः पङ्क्तिरष्टाभिरपि पार्षतः ।
 द्विरदानभिविव्याध क्षिप्रं गिरिनिमाञ्जरैः ॥ ६
 प्रच्छाद्यमानं द्विरदैर्मेघैरिव दिवाकरम् ।
 पर्ययुः पाण्डुपाश्चाला नदन्तो ह्यत्तकार्मुकाः ॥ ७
 ताभ्यागानभिवर्षन्तो ज्यातलत्रविनादिनः ।
 वीरनृत्यं प्रनृत्यन्तः शूरतालप्रचोदितैः ।
 नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ॥ ८
 सात्यकिश्च शिखण्डी च चेकितानश्च वीर्यवान् ।
 समन्तात्सिषिचुर्वीरा मेघास्तोयैरिवाचलान् ॥ ९
 ते म्लेच्छैः प्रेषिता नागा नरानश्चान्तरथानपि ।
 हस्तैराक्षिप्य ममृदुः पद्भिश्चाप्यतिमन्यवः ॥ १०

विभिदुश्च विषाणाग्रैः समाक्षिप्य च चिक्षिपुः ।
 विषाणलग्नाश्चाप्यन्ये परिपेतुर्विभीषणाः ॥ ११
 प्रमुखे वर्तमानं तु द्विपमङ्गस्य सात्यकिः ।
 नाराचेनोग्रवेगेन भित्त्वा मर्माण्यताडयत् ॥ १२
 तस्मावर्जितकायस्य द्विरदादुत्पतिष्यतः ।
 नाराचेनाहनद्रक्षः सात्यकिः सोऽपतङ्गुवि ॥ १३
 पुण्ड्रस्यापततो नागं चलन्तमिव पर्वतम् ।
 सहदेवः प्रसन्नाग्रैर्नाराचैरहनत्रिभिः ॥ १४
 विपताकं वियन्तारं विवर्मध्वजजीवितम् ।
 तं कृत्वा द्विरदं भूयः सहदेवोऽङ्गमभ्ययात् ॥ १५
 सहदेवं तु नकुलो वारयित्वाङ्गमार्दयत् ।
 नाराचैर्यमदण्डाभैस्त्रिभिर्नागं शतेन तम् ॥ १६
 दिवाकरकरप्रख्यानङ्गश्चिक्षेप तोमरान् ।
 नकुलाय शतान्यष्टौ त्रिधैकैकं तु सोऽञ्छिनत् ॥ १७
 तथाऽर्धचन्द्रेण शिरस्तस्य चिच्छेद पाण्डवः ।
 स पपात हतो म्लेच्छस्तेनैव सह दन्तिना ॥ १८
 अथाङ्गपुत्रे निहते हस्तिशिक्षाविशारदे ।
 अङ्गाः क्रुद्धा महामात्रा नागैर्नकुलमभ्ययुः ॥ १९
 चलत्पताकैः सुमुखैर्हेमकक्ष्यातनुच्छदैः ।
 मिमर्दिपन्तस्त्वरिताः प्रदीप्तैरिव पर्वतैः ॥ २०
 मेकलोत्कलकालिङ्गा निषधास्ताग्रलिप्तकाः ।
 शरतोभरवर्षाणि विमुञ्चन्तो जिघांसवः ॥ २१

पद्मानीव वदनानि । स्रजश्च गात्राणि ॥ ३३ ॥ समुन्नानि क्षार-
 क्लिन्नानि मलिनानि ॥ ३४ ॥ एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

प्रच्छाद्यमानं धृष्टपुत्रम् ॥ ७ ॥ आवर्जितः प्रहारवशेन
 रक्षितः कायो येन तस्य ॥ १३ ॥ षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

तैश्छाद्यमानं नकुलं निशाकरमिवाम्बुदैः ।
 परिपेतुः सुसंरन्धाः पाण्डुपाञ्चालसात्यकाः ॥२२
 ततस्तदभवद्युद्धं रथिनां हस्तिभिः सह ।
 सृजतां शरवर्षाणि तोमरांश्च सहस्रशः ॥ २३
 नागानां प्रास्फुटन्कुम्भा मर्माणि च नखानि च ।
 दन्ताश्चैवातिविद्वानां नाराचैर्हैमभूषणैः ॥ २४
 तेषामष्टौ महानागांश्चतुःषष्ट्या सुतेजनैः ।
 नाराचैः सहदेवस्तान्पातयामास सादिभिः ॥२५
 अञ्जोगतिभिरायम्य प्रयत्नाद्गुरुचमम् ।

नाराचैरहनन्नागाभकुलः कुलनन्दनः ॥ २६
 ततः पाञ्चालशैनेयौ द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ।
 शिखण्डी च महानागान्सिपिचुः शरवृष्टिभिः २७
 ते पाण्डुयोधाम्बुधरैः शत्रुद्विरदपर्वताः ।
 बाणवर्षैर्हताः पेतुर्वज्रवर्षैरिवाचलाः ॥ २८
 एवं हत्वा तव गजांस्ते पाण्डुरथकुञ्जराः ।
 द्रुतं सेनां च वर्षन्तो भिन्नकूलामिवापगाम् ॥२९
 तां ते सेनां समालोढ्य पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः ।
 विश्लोभयित्वा च पुनः कर्णं समभिदुद्रुवुः ॥ ३०

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

कृष्णेनार्जुनं प्रति कुरुणां युधिष्ठिरग्रहणोद्यमकथनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तेषां प्रवृत्ते संग्रामे त्रिपुले शोणितोदके ।
 रराज लोहितेनोर्वी संसिक्ता बहुधा भृशम् ॥ १
 ततो रजसि संशान्ते प्रकाशः सर्वतोऽभवत् ।
 एतस्मिन्नन्तरे पार्थ कृष्णो वचनमब्रवीत् ।
 दर्शयन्निव कौन्तेयं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥ २
 एष पाण्डव ते भ्राता धार्तराष्ट्रैर्महाबलैः ।
 जिघांसुभिर्महेष्वासैः शीघ्रं पार्थोऽनुसार्यते ॥ ३
 तमन्वगेव पाञ्चालाश्चेदिमात्स्याश्च भारत ।
 अनुयान्ति महात्मानं परीप्सन्तो महाजवाः ॥ ४
 एष दुर्योधनः पार्थ गजानीकेन दंशितः ।
 राजा सर्वस्य लोकस्य राजानमनुधावति ॥ ५
 जिघांसुः पुरुषव्याघ्रं भ्रातृभिः सहितो बली ।
 आशीविषसमस्पर्शैः सर्वायुधविशारदैः ॥ ६
 नदद्भिः सिंहनादांश्च धमद्भिश्चापि वारिजान् ।
 बलवद्भिर्महेष्वासैर्विधून्वानैर्धनूंषि च ॥ ७
 एते जिघृक्ष्वो यान्ति द्विपाश्वरथपत्तयः ।
 युधिष्ठिरं धार्तराष्ट्रो रत्नोत्तममिवार्थिनः ॥ ८
 पश्य सात्वतभीमाभ्यां निरुद्धा विष्टिताः पुनः ।

जिहीर्षवोऽमृतं दैत्याः शक्राग्निभ्यामिवाहवे ॥ ९
 एते बहुत्वाच्चरिताः पुनर्गच्छन्ति पाण्डवम् ।
 समुद्रमिव वार्योधाः प्रावृट्काले महारथाः ॥ १०
 मृत्योर्मुखगतं मन्ये कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 हुतमग्नौ च कौन्तेयं दुर्योधनवशं गतम् ॥ ११
 यथायुक्तमनीकं हि धार्तराष्ट्रस्य पाण्डव ।
 नास्य शक्रोऽपि मुच्येत संप्राप्तो बाणगोचरम् १२
 दुर्योधनस्य वीरस्य शरौघाञ्शीघ्रमस्यतः ।
 संकुद्धस्यान्तकस्येव को वेगं संसहेद्वणे ॥ १३
 रसतस्तस्य वीरस्य द्रौणेः शारद्वतस्य च ।
 कर्णस्य चेष्वेगो वै पर्वतानपि शातयेत् ॥ १४
 कर्णेन च कृतो राजा विमुखोऽद्य तु दृश्यते ॥१५
 बलवाँल्लघुहस्तश्च कृती युद्धविशारदः ।
 राधेयः पाण्डवश्रेष्ठं शक्तः पीडयितुं रणे ।
 सहितो धृतराष्ट्रस्य पुत्रैः शरैर्महाबलैः ॥ १६
 तस्यैभिर्युध्यमानस्य संग्रामे शंसितात्मनः ।
 अन्यैरपि च पार्थस्य कृतं कर्म महारथैः ॥ १७
 उपवासकृशो राजा भृशं भरतसत्तमः ।
 ब्राह्मे बले स्थितो ह्येष न क्षात्रे हि बले विशुः ॥१८

जिहीर्षवो युधिष्ठिरं हर्तुमिच्छन्तः ॥ ९ ॥ तस्य युधिष्ठिरस्य
 कर्म कर्तव्यं पराजयाख्यम् । एभिर्दुर्योधनादिभिः कृतं

निष्पादितम् ॥ १७ ॥ तत्र हेतुः । ब्राह्मे बले क्षमायाम् ।
 क्षात्रे बले निष्ठुरत्वे ॥ १८ ॥

कर्णेन चाभियुक्तोऽयं भूपतिः शत्रुतापनः ।
संशयं समनुप्राप्तः पाण्डवो वै युधिष्ठिरः ॥ १९
न जीवति महाराजो मन्ये पार्थ युधिष्ठिरः ।
यद्भीमसेनः सहते सिंहनादमर्मर्षणः ॥ २०
नर्दतां धार्तराष्ट्राणां पुनःपुनरर्दिमः ।

धमतां च महाशङ्खान्संग्रामे जितकाशिनाम् ॥ २१
युधिष्ठिरं पाण्डवेयं हतेति भरतर्षम ।
संचोदयत्यसौ कर्णो धार्तराष्ट्रान्महाबलान् ॥ २२
स्थूणाकर्णास्त्रजालेन पार्थ पाशुपतेन च ।
प्रच्छादयन्ति राजानमनुयान्ति महारथाः ॥ २३

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशविंशत्युद्धे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

कृष्णेनार्जुनं प्रति युधिष्ठिरस्य कर्णेन पराभवकथनपूर्वकं कर्णयुद्धप्रदर्शनम् ॥ १ ॥ तथा भीमसेनयुद्धप्रदर्शनम् ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
आतुरो मे मतो राजा अविषह्यश्च भारत ।
यथैनमनुवर्तन्ते पञ्चालाः सह पाण्डवैः ॥ १
त्वरमाणास्त्वरकाले सर्वशस्त्रभृतां वराः ।
मजन्तमिव पाताले बलिनो ह्युज्जिहीर्षवः ॥ २
न केतुर्दृश्यते राज्ञः कर्णस्य पिहितः शरैः ।
पश्यतोऽर्यमयोः पार्थ सात्यकेश शिखण्डिनः ॥ ३
धृष्टद्युम्नस्य भीमस्य शतानीकस्य वा विभो ।
पाञ्चालानां च सर्वेषां चेदीनां चैव भारत ॥ ४
एष कर्णो रणे पार्थ पाण्डवानामनीकिनीम् ।
शरैर्विध्वंसयामास नलिनीमिव कुञ्जरः ॥ ५
एते द्रवन्ति रथिनस्त्वदीयाः पाण्डुनन्दन ।
पश्य पश्य यथा पार्थ गच्छन्त्येते महारथाः ॥ ६
एते भारत मातङ्गाः कर्णेनाभिहताः शरैः ।
आर्तनादान्विकुर्वाणा विद्रवन्ति दिशो दश ॥ ७
रथानां द्रवते घृन्दमेतच्चैव समन्ततः ।
द्राव्यमाणं रणे पार्थ कर्णेनामिततेजसा ॥ ८
हस्तिकक्ष्यां रणे पश्य चरन्तीं तत्रतत्र ह ।
रथस्थं सूतपुत्रस्य केतुं केतुमतां वर ॥ ९
असौ धावति राधेयो भीमसेनरथं प्रति ।
किरञ्शरशतान्येव विनिघ्नंस्त्व वाहिनीम् ॥ १०
एते नश्यन्ति पाञ्चाला द्राव्यमाणा महात्मना ।
शक्रेणैव यथा दैत्या द्राव्यमाणा महात्मना ॥ ११

एष कर्णो रणे जित्वा पाञ्चालान्पाण्डुसृजयान् ।
दिशो विप्रेक्षते सर्वास्त्वदर्थमिति मे मतिः ॥ १२
एष कर्णो धनुःश्रेष्ठं विधुन्वन्बहुशोभते ।
शत्रुं जित्वा यथा शक्रो देवसङ्घैः समावृतः ॥ १३
एते नर्दन्ति कौरव्या दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ।
त्रासयन्तो रणे पाण्डून्संजयांश्च समन्ततः ॥ १४
एष सर्वात्मना पाण्डूंस्त्रासयित्वा महारणे ।
अभिभाषति राधेयः सर्वसैन्यानि मानद ॥ १५
अभिद्रवत मद्रं वो द्रुतं द्रवत कौरवाः ।
यथा न जीववान्कश्चिन्मुच्येत युधि सृजयः ॥ १६
तथा कुरुत संयत्ता वयं यास्याम पृष्ठतः ।
एवमुक्त्वा गतो ह्येष पृष्ठतो विकिरञ्छरान् ॥ १७
पश्य कर्णं रणे पार्थ श्वेतच्छत्रविराजितम् ।
उदयं पर्वतं यद्वच्छाङ्केनाभिःशोभितम् ॥ १८
पूर्णचन्द्रनिकाशेन मूर्ध्नि च्छत्रेण भारत ।
ध्रियमाणेन समरे श्रीमच्छतशलाकिना ॥ १९
एष त्वां प्रेक्षते कर्णः सकटाक्षं घनंजय ।
उत्तमं यत्नमास्थाय ध्रुवमेध्यति संयुगे ॥ २०
पश्य ह्येनं महाबाहो विधुन्वानं महद्बलुः ।
शरांश्चाशीविषाकारान्विसृजन्तं महारणे ॥ २१
असौ निवृत्तो राधेयो दृष्ट्वा ते वानरध्वजम् ।
प्रार्थयन्समरं पार्थ त्वया सह परंतप ।
वधाय ह्यात्मनोऽभ्येति पावकं शलभो यथा ॥ २२

हत नाशयतेति कर्णश्चोदयतीति संबन्धः ॥ २२ ॥ स्थूणाकर्णो
गन्धर्वः ॥ २३ ॥ एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

हस्तिकक्ष्यां केतुमिति संबन्धः ॥ ९ ॥ छत्रेणोपलक्षितः
॥ १९ ॥

कर्णमेकाकिनं दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रो रणाजिरे ।
 त्वां च पार्थाभिसंरब्धं कर्णं प्रति महारथम् ॥ २३
 कृतागसं च राधेयं धर्मात्मनि युधिष्ठिरे ।
 अत्मानं च कृतार्थं च समीक्ष्य भरतर्षभ ॥ २४
 असौ दुर्योधनः क्रुद्धो रथानीकेन भारत ।
 रिरक्षिषुः सुसंबृत्तो धार्तराष्ट्रो निवर्तते ॥ २५
 सर्वैः सहैभिर्दुष्टात्मा बध्यतां च प्रयत्नतः ।
 त्वया यशश्च राज्यं च सुखं चोत्तममिच्छता ॥ २६
 अदीनयोर्विश्रुतयोर्युवयोर्योत्समानयोः ।
 देवासुरे पार्थ मृधे देवदानवयोरिव ।
 पश्यन्तु कौरवाः सर्वे तव पार्थ पराक्रमम् ॥ २७
 त्वां च दृष्ट्वासंरब्धं कर्णं च भरतर्षभ ।
 असौ दुर्योधनः क्रुद्धो नोचरं प्रतिपद्यते ॥ २८
 आत्मानं च कृतात्मानं समीक्ष्य भरतर्षभ ।
 कृतागसं च राधेयं धर्मात्मनि युधिष्ठिरे ॥ २९
 प्रतिपद्यस्व कौन्तेय प्राप्तकालमनन्तरम् ।
 आर्या युद्धे मर्तिं कृत्वा प्रत्येहि रथयूथपम् ॥ ३०
 पञ्च ह्येतानि मुख्यानि रथानां रथसत्तम ।
 शतान्यायान्ति समरे बलिनां तिग्मतेजसाम् ॥ ३१
 पञ्च नागसहस्राणि द्विगुणा बाजिनस्तथा ।
 अभिसंहत्य कौन्तेय पदाताः प्रयुतानि च ॥ ३२
 अन्योन्यरक्षितं वीर बलं तामाभिवर्तते ।
 द्रोणपुत्रं पुरस्कृत्य तच्छीघ्रं संनिषूदय ॥ ३३
 निकृष्यैतद्रथानीकं बलिनं लोकविश्रुतम् ।
 सूतपुत्रे महेश्वासे दर्शयात्मानमात्मना ॥ ३४
 उत्तमं जवमास्थाय प्रत्येहि भरतर्षभ ।
 असौ कर्णः सुसंरब्धः पाञ्चालानभिधावति ॥ ३५
 केतुमस्य हि पश्यामि धृष्टद्युम्नरथं प्रति ।
 समुपैष्यति पाञ्चालानिति मन्ये परंतप ॥ ३६
 आचक्षे प्रियं पार्थ तवेदं भरतर्षभ ।
 राजासौ कुशली श्रीमान्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३७
 असौ भीमो महाबाहुः सन्निवृत्तश्चमूमुखे ।
 वृत्तः सञ्जय सैन्येन शैनेयेन च भारत ॥ ३८

बध्यन्त एते समरे कौरवा निशितैः शरैः ।
 भीमसेनेन कौन्तेय पाञ्चालैश्च महात्मभिः ॥ ३९
 सेना हि धार्तराष्ट्रस्य विमुखा व्यद्रवद्रणात् ।
 वेगेन भीमसेनस्य विहता विविधैः शरैः ॥ ४०
 विपन्नसस्येव मही रुधिरेण समुक्षिता ।
 भारती भरतश्रेष्ठ सेना कृपणदर्शना ॥ ४१
 निवृत्तं पश्य कौन्तेय भीमसेनं युधांपतिम् ।
 आशीविषमिव क्रुद्धं तस्माद्भवति भारती ॥ ४२
 पीतरक्तासितसितास्ताराचन्द्रार्कमण्डिताः ।
 पताका विप्रकीर्यन्ते छत्राण्येतानि चार्जुन ॥ ४३
 सौवर्णा राजताश्चैव तैजसाश्च पृथग्विधाः ।
 केतवोऽभिनिपात्यन्ते हस्त्यश्चं च प्रकीर्यते ॥ ४४
 रथेभ्यः प्रपतन्त्येते रथिनो विगतासवः ।
 नानावर्णैर्हिता वाणैः पाञ्चालैरपलायिभिः ॥ ४५
 निर्मनुष्यान्गजानश्वात्रयांश्चैव धनंजय ।
 समाद्रवन्ति पाञ्चाला धार्तराष्ट्रांस्तरस्विनः ॥ ४६
 विमृद्धान्ति नरव्याघ्रा भीमसेनबलाश्रयात् ।
 बलं परेषां दुर्धर्षं त्यक्त्वा प्राणानरिंदम ॥ ४७
 एते नर्दन्ति पाञ्चाला ध्मापयन्ति च वारिजान् ।
 अभिद्रवन्ति चरणे मृद्धान्तः सायकैः परान् ॥ ४८
 पश्य स्वर्गस्य माहात्म्यं पाञ्चाला हि पराक्रमात् ।
 धार्तराष्ट्रान्विनिघ्नन्तो विशन्त्येते रथोत्तमान् ॥ ४९
 [शस्त्रमाच्छिद्य शत्रूणां सायुधानां निरायुधाः ।
 तेनैवैतानमोघास्त्रा निघ्नन्ति च नदन्ति च ॥ ५०
 शिरांस्तेतानि पात्यन्ते शत्रूणां बाहवोऽपि च ।
 रथनागहया वीरा यशसाः सर्वे एव च ॥ ५१
 सर्वतश्चाभिपन्नैषा धार्तराष्ट्री महाचमूः ।
 त्यक्त्वा प्राणान्महेश्वासैः पाञ्चालैः परिपात्यते ॥
 सुहृदश्च पराक्रान्ताः कृपकर्णोदयो विभो ।
 निवारणे महेश्वासाः पाञ्चालानां परंतप ॥ ५३
 अनिवृत्तांश्च भीतांस्तान्धारतराष्ट्रान्परंतप ।
 धृष्टद्युम्नमुखा वीरा घ्नन्ति शत्रून्सहस्रशः ॥ ५४
 रथाश्च विविधाः सर्वे निवृत्ते भरतर्षभे ।

विवर्णमुखभूयिष्ठा धार्तराष्ट्री महाचमूः ॥ ५५
 पश्य भीमेन नाराचैर्भिन्ना नागाः पतन्त्यमी ।
 वज्रिवज्रहतानीव शिखराणि धराभृताम् ॥ ५६
 भीमसेनस्य निर्विद्धा बाणैः सन्नतपर्वभिः ।
 खान्यनीकानि मृदन्तो द्रवन्त्येते महागजाः ॥ ५७
 'एते द्रवन्ति कुरवो भीमसेनमयादिताः ।
 त्यक्त्वा रथान्गजाश्चैव हयाश्चैव सहस्रशः ॥ ५८
 हस्त्यश्वरथपत्नीनां द्रवतां निःस्वनं शृणु ।
 भीमसेनस्य निनदं द्रावयानस्य कौरवान् ॥ ५९
 अभिजानामि भीमस्य सिंहनादं पुनःपुनः ।
 नदतः पाण्डवेयस्य संग्रामे जितकाशिनः ॥ ६०
 एष नैषादिरभ्येति द्विपमुख्येन पाण्डवम् ।
 विसृजंस्तोमरान्कुद्धो दण्डपाणिर्विद्वान्तकः ॥ ६१
 तस्य चैव भुजौ छिन्नौ भीमसेनेन गर्जतः ।
 नागश्च क्रूरप्रख्यैर्नाराचैर्दशभिर्हतः ॥ ६२
 हन्तैते पुनरायान्ति नागा ह्यन्ये प्रहारिणः ।
 नीलाञ्जनचयप्रख्या महामात्रैरधिष्ठिताः ॥ ६३
 शक्तितोमरसंघातैर्विनिमन्तो वृकोदरम् ।
 सप्तसप्त च नागस्या वैजयन्त्यश्च सध्वजाः ।
 नवत्या निशितैर्बाणैश्छिन्नाः पार्थाग्रजेन ते ॥ ६४
 दशभिर्दशभिश्चैको नाराचैर्निहतो गजः ॥ ६५
 न चासौ धार्तराष्ट्राणां श्रूयते निनदस्तथा ।

पुरन्दरसमे क्रुद्धे निवृत्ते भरतर्षभे ॥ ६६
 अक्षौहिण्यस्तथा तिस्रो धार्तराष्ट्रस्य संगताः ।
 क्रुद्धेन भीमसेनेन नरसिंहेन वारिताः ॥ ६७
 न शक्नुवन्ति वै पार्थ पार्थिवाः समुदीक्षितम् ।
 मध्यंदिनगतं सूर्यं यथा दुर्बलचक्षुषः ॥ ६८
 एते भीमस्य संत्रस्ताः सिंहस्येवतरे मृगाः ।
 शरैः संत्रासिताः सङ्क्षेपे न लभन्ते सुखं क्वचित् ॥ ६९
 राधेयो बहुभिः सार्धमसौ गच्छति वेगितः ।
 वर्धयित्वा तु भीरुं तं पार्श्वतो ह्यानयद्भुजः ।
 तं पालयन्महाराजं धार्तराष्ट्रं बलान्वितः ॥ ७०
 सञ्जय उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा महाबाहुर्वासुदेवाद्भनञ्जयः ।
 भीमसेनेन तत्कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ।
 अर्जुनो व्यधमच्छिष्टान्संशप्तकगणान्वहन् ॥ ७१
 ते वध्यमानाः पार्थेन संशप्तकगणाः प्रभो ।
 शक्रस्यातिथितां गत्वा विशोका ह्यभवंस्तदा ॥ ७२
 नारायणांस्तु गोपालान्व्यधमत्पाण्डुनन्दनः ।
 उत्तमं वेगमास्थाय चण्डवायुर्धनानिव ॥ ७३
 अन्वकीर्यन्त भीतास्ते तत्रतत्रैव भारत ।
 लुलितांश्च ततः शूरानहनत्पुरुषोत्तमः ॥ ७४
 पुनश्च पुरुषव्याघ्रः शरैः संनतपर्वभिः ।
 जघान धार्तराष्ट्रस्य चतुर्विधबलां चमूम् ॥ ७५

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

रणाव राज्ञां इन्द्रीभावः ॥ १ ॥ कर्णेन शिखण्डिपरजयः ॥ २ ॥ छटपुञ्जदुःशासनयोर्युद्धम् ॥ ३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 निवृत्ते भीमसेने च पाण्डवे च युधिष्ठिरे ।
 वध्यमाने बले चापि मामके पाण्डुसृञ्जयैः ॥ १
 द्रवमाणे बलौघे च निराक्रन्दे मुहुर्मुहुः ।
 'अवशेषं न पश्यामि मम सैन्येषु सञ्जय ॥ २
 अहो वत दशां प्राप्तो न हि शक्यामि जीवितुम् ।
 जयकाङ्क्षी कथं सूत पुत्राणामनिवर्तिनाम् ॥ ३
 कथं जीवामि निहताञ्श्रुता च मम सैनिकान् ।

बहुनाऽद्य किमुक्तेन दैवं तेषां परायणम् ॥ ४
 मामकाः किमकुर्वन्त तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ५
 सञ्जय उवाच ।
 दृष्ट्वा भीमं महाबाहुं तव पुत्रः प्रतापवान् ।
 क्रोधरक्तेक्षणो राजन्भीमसेनमभिद्रवत् ॥ ६
 'तिष्ठतिष्ठ पृथापुत्र पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ।
 अद्य त्वां प्रेषयिष्यामि यमस्य सदनं प्रति ।
 इत्युक्त्वा प्रययौ कर्णो यत्र भीमो व्यवस्थितः ॥ ७

तावकं तु बलं दृष्ट्वा भीमसेनात्पराञ्चुखम् ।
 यत्नेन महता कर्णः पर्यवस्थापयद्वली ॥ ८
 व्यवस्थाप्य महाबाहुस्त्व पुत्रस्य बाहिनीम् ।
 प्रत्युद्ययौ तदा कर्णः पाण्डवान्युद्धदुर्मदान् ॥ ९
 प्रत्युद्ययुश्च राधेयं पाण्डवानां महारथाः ।
 धुन्वानाः कार्मुकाण्याजौ विक्षिपन्तश्च सायकान् ॥
 भीमसेनः शिनेर्नप्ता शिखण्डी जनमेजयः ।
 धृष्टद्युम्नश्च बलवान्सर्वे चापि प्रभद्रकाः ॥ ११
 पाञ्चालानां नरव्याघ्राः समन्तात्तव बाहिनीम् ।
 अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धाः समरे जितकाशिनः ॥ १२
 तथैव तावका राजन्पाण्डवानामनीकिनीम् ।
 अभ्यद्रवन्त त्वरिता जिघांसन्तो महारथान् ॥ १३
 रथनागाश्वकलिलं पत्तिध्वजसमाकुलम् ।
 बभूव पुरुषव्याघ्र सैन्यमद्भुतदर्शनम् ॥ १४
 शिखण्डी तु ययौ कर्णं धृष्टद्युम्नः सुतं तव ।
 दुःशासनं महाराज महासेनः समभ्ययात् ॥ १५
 नकुलो वृषसेनं तु चित्रसेनं युधिष्ठिरः ।
 उलूकं समरे राजन्सहदेवः समभ्ययात् ॥ १६
 सात्यकिः शकुनिं चापि द्रौपदेयाश्च कौरवान् ।
 अर्जुनं च रणे यत्तो द्रोणपुत्रो महारथः ॥ १७
 युधामन्युं महेष्वासं गौतमोऽभ्यपतद्रणे ।
 कृतवर्मा च बलवानुत्तमौजसमाद्रवत् ॥ १८
 भीमसेनः कुरुन्सर्वान्पुत्रांश्च तव मारिष ।
 सहानीकान्महाबाहुरेक एव न्यवारयत् ॥ १९
 शिखण्डी तु ततः कर्णं विचरन्तमभीतवत् ।
 भीष्महन्ता महाराज वारयामास पत्रिभिः ॥ २०
 प्रतिरुद्धस्ततः कर्णो रोषात्प्रस्फुरिताधरः ।
 शिखण्डिनं त्रिभिर्बाणैर्ध्रुवोर्मध्येऽभ्यताडयत् ॥ २१
 धारयन्स्तु स तान्बाणाञ्छिखण्डी बहशोभत ।
 राजतः पर्वतो यद्वत्रिभिः शृङ्गैः समन्वितः ॥ २२

सोऽतिविद्धो महेष्वासः सूतपुत्रेण संयुगे ।
 कर्णं विव्याध समरे नवत्या निशितैः शरैः ॥ २३
 तस्य कर्णो हयान्हत्वा सारथिं च त्रिभिः शरैः ।
 उन्ममाथ ध्वजं चास्य क्षुरप्रेण महारथः ॥ २४
 हताश्वात्तु ततो यानादवप्लुत्य महारथः ।
 शक्तिं चिक्षेप कर्णाय संक्रुद्धः शत्रुतापनः ॥ २५
 तां छित्त्वा समरे कर्णस्त्रिभिर्भारत सायकैः ।
 शिखण्डिनमथाविध्यन्नवभिर्निशितैः शरैः ॥ २६
 कर्णचापच्युतान्बाणान्वर्जयन्स्तु नरोत्तमः ।
 अपयातस्ततस्तूर्णं शिखण्डी भृशविक्षतः ॥ २७
 ततः कर्णो महाराज पाण्डुसैन्यान्यशातयत् ।
 तूलराशिं समासाद्य यथा वायुर्महाबलः ॥ २८
 धृष्टद्युम्नो महाराज तव पुत्रेण पीडितः ।
 दुःशासनं त्रिभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ २९
 तस्य दुःशासनो बाहुं सव्यं विव्याध मारिष ।
 स तेन रुक्मपुङ्गेन भलेन नतपर्वणा ॥ ३०
 धृष्टद्युम्नस्तु निर्विद्धः शरं धोरममर्षणः ।
 दुःशासनाय संक्रुद्धः प्रेषयामास भारत ॥ ३१
 आपतन्तं महावेगं धृष्टद्युम्नसमीरितम् ।
 शरैश्चिच्छेद पुत्रस्ते त्रिभिरेव विशांपते ॥ ३२
 अथापरैः षोडशभिर्मल्लैः कनकभूषणैः ।
 धृष्टद्युम्नं समासाद्य बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ ३३
 ततः स पार्षतः क्रुद्धो धनुश्चिच्छेद मारिष ।
 क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन तत उच्चुकुशुर्जनाः ॥ ३४
 अथान्यद्भनुरादाय पुत्रस्ते ग्रहसन्निव ।
 धृष्टद्युम्नं शरव्रातैः समन्तात्पर्यवारयत् ॥ ३५
 तव पुत्रस्य ते दृष्ट्वा विक्रमं सुमहात्मनः ।
 व्यसयन्त रणे योधाः सिद्धाश्चाप्सरसस्तथा ॥ ३६
 धृष्टद्युम्नं तु पश्याम घटमानं महाबलम् ।
 दुःशासनेन संरुद्धं सिंहेनेव महागजम् ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसपुद्गे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

ततः सरथनागाश्वाः पाञ्चालाः पाण्डुसञ्जयाः ।

सेनापतिं परीप्सन्तो रुरुधुस्तनयं तव ॥ १

ततः प्रवृत्ते युद्धं तावकानां परैः सह ।

धोरं प्राणभृतां काले भीमरूपं परंतप ॥ २

नकुलो वृषसेनं तु विद्धा पञ्चभिरायसैः ।

पितुः समीपे तिष्ठन्तं त्रिभिरन्यैरविध्यत ॥ ३

नकुलं तु ततः शूरो वृषसेनो हसन्निव ।

नाराचेन सुतीक्ष्णेन विव्याध हृदये भृशम् ॥ ४

सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्शन ।

शत्रुं विव्याध विंशत्या सूतं चैवास्य सप्तभिः ॥ ५

ततः शरसहस्रेण तावुभौ पुरुषर्षभौ ।

अन्योन्यमाच्छादयतां तवामज्यत वाहिनी ॥ ६

स दृष्ट्वा प्रदुतां सेनां धार्तराष्ट्रस्य सूतजः ।

निवारयामास बलादनुपत्य विशांपते ॥ ७

‘एतस्मिन्नन्तरे युद्धं कष्टमासीद्विशांपते ।’

निवृत्ते तु ततः सैन्ये नकुलः कौरवान्ययौ ॥ ८

कर्णपुत्रस्तु समरे हित्वा नकुलमेव तु ।

जुगोप चक्रं त्वरितो राधेयस्यैव मारिष ॥ ९

उलूकस्तु रणे क्रुद्धः सहदेवेन मारिष ।

‘निवारितः शरशतैः क्रुद्धेन रणमूर्धनि ॥ १०

तस्याश्वाश्चतुरो हत्वा सहदेवः प्रतापवान् ।

सारथिं प्रेषयामास यमस्य सदनं प्रति ॥ ११

उलूकस्तु ततो यानादवप्लुत्य विशांपते ।

त्रिगर्तानां बलं तूर्णं जगाम पितृनन्दनः ॥ १२

सात्यकिः शकुनिं विद्धा विंशत्या निशितैः शरैः ।

ध्वजं चिच्छेद भ्रष्टेन सौबलस्य हसन्निव ॥ १३

सौबलस्तस्य समरे क्रुद्धो राजन्यतापवान् ।

विदार्य कवचं भूयो ध्वजं चिच्छेद काञ्चनम् ॥ १४

तथैनं निशितैर्बाणैः सात्यकिः प्रत्यविध्यत ।

सारथिं च महाराज त्रिभिरेव समर्पयत् ॥ १५

अथास्य बाहांस्त्वारितः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।

ततोऽवप्लुत्य सहसा शकुनिर्भरतर्षभ ॥ १६

आरुरोह रथं तूर्णमुलूकस्य महात्मनः ।

अपोवाहाथ शीघ्रं स शैनेयाद्युद्धशालिनः ॥ १७

सात्यकिस्तु रणे राजंस्तावकानामनीकिनीम् ।

अभिदुद्राव वेगेन ततोऽनीकमभज्यत ॥ १८

शैनेयशरसंछर्त्त तव सैन्यं विशांपते ।

भजे दश दिशस्तूर्णं न्यपतच्च गतासुवत् ॥ १९

भीमसेनं तव सुतो वारयामास संयुगे ॥ २०

तं तु मीमो मुहूर्तेन व्यश्नसुतरथध्वजम् ।

चक्रे लोकेश्वरं तत्र तेनातुष्यन्त वै जनाः ॥ २१

ततोऽपायान्नृपस्तस्माद्भीमसेनभयार्दितः ।

कुरुसैन्यं ततः सर्वं भीमसेनमुपाद्रवत् ।

तत्र नादो महानासीद्वीमसेनं जिघांसताम् ॥ २२

युधामन्युः कृपं विद्धा घनुरस्याशु चिच्छदे ।

अथान्यद्वनुरादाय कृपः शस्त्रभृतां वरः ।

युधामन्योर्ध्वजं सूतं छत्रं चापातयत्क्षितौ ॥ २३

ततोऽपायाद्रथेनैव युधामन्युर्महारथः ॥ २४

उत्तमौजाश्च हार्दिक्यं भीमं भीमपराक्रमम् ।

छादयामास सहसा मेघो वृष्ट्येव पर्वतम् ॥ २५

तद्युद्धमासीत्सुमहद्वोररूपं परंतप ।

तादृशं न मया युद्धं दृष्टपूर्वं विशांपते ॥ २६

कृतवर्मा ततो राजशुत्तमौजसमाहवे ।

हृदि विव्याध सहसा रथोपस्य उपाविशत् ॥ २७

सारथिस्तमपोवाह रथेन रथिनां वरम् ।

ततस्तु सात्वतो राजन्यपाण्डुसैन्यमभिद्रवत् ॥ २८

[दुःशासनः सौबलश्च गजानीकेन पाण्डवम् ।

महता परिवार्यैव क्षुद्रकैरभ्यताडयत् ॥ २९

ततो भीमः शरशतैर्दुर्योधनममर्पणम् ।

विमुखीकृत्य तरसा गजानीकमुपाद्रवत् ॥ ३०

तमापतन्तं सहसा गजानीकं वृकोदरः ।

दृष्ट्वैव सुभृशं क्रुद्धो दिव्यमस्त्रमुदरयत् ॥ ३१

गजैर्गजानभ्यहनद्वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ॥ ३२

ततोऽन्तरिक्षं बाणौघैः शलभैरिव पादपम् ।
 छादयामास समरे गजान्निघ्नन्वृकोदरः ॥ ३३
 ततः कुञ्जरयूथानि समेतानि सहस्रशः ।
 व्यधमत्तरसा भीमो मेघसङ्घानिवानिलः ॥ ३४
 सुवर्णजालापिहिता मणिजालैश्च कुञ्जराः ।
 रेजुरभ्यधिकं संख्ये विद्युत्वन्त इवाम्बुदाः ॥ ३५
 ते बध्यमाना भीमेन गजा राजन्विदुद्रुवुः ।
 केचिद्विभिन्नहृदयाः कुञ्जरा न्यपतन्भुवि ॥ ३६
 पतितैर्निपतद्भिश्च गजैर्हैमविभूषितैः ।
 अशोभत मही तत्र विशीर्णैरिव पर्वतैः ॥ ३७
 दीप्ताभै रत्नवद्भिश्च पतितैर्गजयोधिभिः ।

रराज भूमिः पतितैः क्षीणपुण्यैरिव ग्रहैः ॥ ३८
 ततो भिन्नकटा नागा भिन्नकुम्भकरास्तथा ।
 दुद्रुवुः शतशः संख्ये भीमसेनशराहताः ॥ ३९
 केचिद्वमन्तो रुधिरं भयार्ताः पर्वतोपमाः ।
 व्यद्रवञ्छरविद्वाङ्गा घातुचित्रा इवाचलाः ॥ ४०
 महाभुजगसङ्काशौ चन्दनागुरुरूषितौ ।
 अपश्यं भीमसेनस्य धनुर्विक्षिपतो भुजौ ॥ ४१
 तस्य ज्यातलनिर्घोषं श्रुत्वाशनिसमस्वनम् ।
 विमुञ्चन्तः शकृन्मूत्रं गजाः प्रादुद्रुवुर्भृशम् ॥ ४२
 भीमसेनस्य तत्कर्म राजभेकस्य धीमतः ।
 निघ्नतः सर्वभूतानि रुद्रसेव च निर्वभौ ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः श्वेताश्वसंयुक्ते नारायणसमाहिते ।
 तिष्ठन्नथर्वे श्रीमानर्जुनः समपद्यत ॥ १
 तद्बलं नृपतिश्रेष्ठ तावकं विजयो रणे ।
 व्यक्षोभयदुदीर्णाश्वं महोदधिमिवानिलः ॥ २
 दुर्योधनस्तव मुतः प्रमत्ते श्वेतवाहने ।
 अभ्येत्य सहसा क्रुद्धः सैन्यार्धेनाभिसंवृतः ॥ ३
 पर्यवारयदायान्तं युधिष्ठिरममर्षणम् ।
 क्षुरप्राणां त्रिसप्तत्या ततोऽविध्यत पाण्डवम् ॥ ४
 अक्रुध्यत भृशं तत्र कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 स भल्लांस्त्रिशतस्तूर्णं तव पुत्रे न्यवेशयत् ॥ ५
 ततो धावन्त कौरव्या जिघृक्षन्तो युधिष्ठिरम् ॥ ६
 दुष्टभावान्पराञ्ज्ञात्वा समवेता महारथाः ।
 आजग्मुस्तं परीप्सन्तः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ७
 सञ्जय उवाच ।
 युधिष्ठिरश्चित्रसेनं शरवर्षैरवाकिरत् ।
 चित्रसेनस्तु कौन्तेयं संक्रुद्धः समवारयत् ॥ ८
 मुहूर्तादिमुखीकृत्य चित्रसेनं स धर्मराट् ।
 तावकं सैन्यमभ्यघ्नत्समन्ताभिशितैः शरैः ॥ ९

तावका हि महाबाहो दुर्योधनपुरोगमाः ।
 युधिष्ठिरं जिघृक्षन्तः सर्वसैन्यं समाक्षिपन् ॥ १०
 दृष्टप्रभावांस्तान्मत्वा समवेतान्महारथान् ।
 आजग्मुः संपरीप्सन्तः पाण्डवेयं युधिष्ठिरम् ॥ ११
 नकुलः सहदेवश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
 अक्षौहिण्या परिवृतास्तेऽभ्यधावन्युधिष्ठिरम् ॥ १२
 भीमसेनश्च नाराचैर्भृशंस्तव महारथान् ।
 अभ्यधावदभिप्रेप्सु राजानं शत्रुभिर्वृतम् ॥ १३
 तांस्तु सर्वान्महेष्वासान्कर्णो वैकर्तनो वृषा ।
 शरवर्षेण महता प्रत्यवारयदागतान् ॥ १४
 शरौघान्विसृजन्तस्ते प्रेरयन्तश्च कुञ्जरान् ।
 न शेकुर्वल्वन्तोऽपि राधेयं प्रतिवीक्षितुम् ॥ १५
 तांश्च सर्वान्महेष्वासान्सर्वशस्त्रविशारदान् ।
 महता शरवर्षेण राधेयः प्रत्यवारयत् ॥ १६
 दुर्योधनं च विशत्या नाराचानां कृती बली ।
 अविध्यत्तूर्णमभ्येत्य सहदेवो महीपतिम् ॥ १७
 स विद्धः सहदेवेन रराज बलसंनिधौ ।
 प्रभिन्न इव मातङ्गो रुधिराण परिप्लुतः ॥ १८
 दृष्ट्वा तव मुतं तत्र गाढविद्धं मुतेजनैः ।

अभ्यधावदृढं क्रुद्धो राधेयो रथिनां वरः ॥ १९
 दुर्योधनं तथा दृष्ट्वा शीघ्रमस्त्रमुदीर्य सः ।
 अवधीत्पाण्डवानीकं पाञ्चालांश्चैव मारिष ॥ २०
 ततो यौधिष्ठिरं सैन्यं वध्यमानं महात्मना ।
 सहसा प्राद्रवद्राजन्सूतपुत्रशरादितम् ॥ २१
 विविधा विशिखास्तत्र संपतन्ति परस्परम् ।
 भल्लाः पुङ्खसमाश्लिष्टाः सूतपुत्रधनुश्रुताः ॥ २२
 अन्तरिक्षे शरौघाणां पततां च परस्परम् ।
 संधर्पेण महाराज पावकः समजायत ॥ २३
 ततो दशदिशः कर्णः शूलभैरिव यायिभिः ।
 अभ्यघ्नन्तरसा राजञ्शरैः परशरीरगैः ॥ २४
 रक्तचन्दनसंदिग्धौ मणिहेमविभूषितौ ।
 बाहू व्यत्यक्षिपत्कर्णः परमास्त्रं विदर्शयन् ॥ २५
 ततः सर्वा दिशो राजन्सायकैर्विप्रमोहयन् ।
 अपीडयद्भृशं कर्णो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥ २६
 ततः क्रुद्धो महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 निशितैरिषुभिः कर्णं पञ्चाशद्भिः समार्षयत् ॥ २७
 [बाणान्धकारमभवत्तद्युद्धं घोरदर्शनम् ।
 हाहाकारो महानासीत्तावकानां विशांपते ॥ २८
 वध्यमाने तदा सैन्ये धर्मपुत्रेण मारिष ।

सायकैर्विविधैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रैः शिलाशितैः ।
 भल्लैरनेकैर्विविधैः शक्तयुष्टिमुसलैरपि ॥ २९
 यत्र यत्र स धर्मात्मा दुष्टां दृष्टिं व्यसर्जयत् ।
 तत्र तत्र व्यशीर्यन्त तावका भरतर्षभ ॥ ३०
 कर्णोऽपि भृशसंकुद्धो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 नाराचैरर्धचन्द्रैश्च वत्सदन्तैश्च संयुगे ॥ ३१
 अमर्षी क्रोधनश्चैव रोषप्रस्फुरिताननः ।
 सायकैरप्रमेयात्मा युधिष्ठिरमभिद्रवत् ॥ ३२
 युधिष्ठिरश्चापि स तं स्वर्णपुङ्खैः शितैः शरैः ॥ ३३
 प्रहसन्निव तं कर्णः कङ्कपत्रैः शिलाशितैः ।
 उरस्यविध्यद्राजानं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ३४
 स पीडितो भृशं तेन धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 उपविश्य रथोपस्थे सूतं याहीत्यनोदयत् ॥ ३५
 अक्रोशन्त ततः सर्वे धार्तराष्ट्राः सराजकाः ।
 गृहीध्वमिति राजानमभ्यधावन्त सर्वशः ॥ ३६
 ततः शताः सप्तदश केकयानां प्रहारिणाम् ।
 पञ्चालैः सहिता राजन्धार्तराष्ट्राण्यवारयन् ॥ ३७
 तस्मिन्सुतमुले युद्धे वर्तमाने जनक्षये ।
 दुर्योधनश्च भीमश्च समेयातां महाबलौ ॥ ३८

॥ इति भीमन्महामारुते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

कर्णबाणपीडितस्य युधिष्ठिरस्य विश्रमाय स्वशिबिरप्रवेशः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 कर्णोऽपि शरज्जालेन केकयानां महारथान् ।
 व्यधमत्परमेष्वासानग्रानीके व्यवस्थितान् ॥ १
 तेषां प्रयतमानानां राधेयस्य निवारणे ।
 रथान्पञ्चशतान्कर्णः प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ २
 अविपक्षतमं दृष्ट्वा राधेयं युधि योधिनः ।
 भीमसेनमुपागच्छन्कर्णबाणप्रपीडिताः ॥ ३
 रथानीकं विदार्यैव शरैः राजन्नेकधा ।
 कर्ण एकरथेनैव युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ४

सेनानिवेशं गच्छन्तं मार्गणैर्भृशपीडितम् ।
 यमयोर्मध्यगं वीरं शनैर्यान्तं विचेतसम् ॥ ५
 स समासाद्य राजानं दुर्योधनहितेप्सया ।
 सूतपुत्रस्त्रिभिस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः ॥ ६
 तथैव राजा राधेयं प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ।
 शरैस्त्रिभिश्च गन्तारं चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ७
 चक्ररक्षौ नृपसुतौ माद्रीपुत्रौ परंतपौ ।
 तावप्यधावतां कर्णं राजानं मा वधीदिति ॥ ८
 तौ पृथक्शरवर्षाभ्यां राधेयं समवर्षताम् ।

नकुलः सहदेवश्च परमं यत्प्रसासितौ ॥ ९
 तथैव तौ प्रत्यविध्यत्सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
 भल्लाभ्यां शितधाराभ्यां महात्मानावरिन्दमौ १०
 दन्तवर्णास्तु राधेयो निजघान मनोजवान् ।
 युधिष्ठिरस्य संग्रामे कालबालान्हयोत्तमान् ॥ ११
 ततोऽपरेण भलेन शिरस्त्राणमपातयत् ।
 कौन्तेयस्य महेष्वसः प्रहसन्निव सूतजः ॥ १२
 तथैव नकुलस्यापि हयान्हत्वा महारथः ।
 ततोऽपरेण भलेन भृशं तीक्ष्णेन भारत ।
 धनुश्चिच्छेद वीरस्य माद्रीपुत्रस्य धीमतः ॥ १३
 तौ हताश्वौ हतरयौ पाण्डवौ भृशविक्षतौ ।
 आतरावारुरुहतुः सहदेवरथं तदा ॥ १४
 तौ दृष्ट्वा मातुलस्तत्र विरथौ परवीरहा ।
 अभ्यभाषत राधेयं मद्वराजोऽनुकम्पया ॥ १५
 मार्गितव्यस्त्वया कर्ण कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 अतस्त्वं धर्मराजेन किमर्थमिह युध्यसे ॥ १६
 [क्षीणशस्त्रास्त्रकवचः क्षीणबाणो विबाणधिः ।
 श्रान्तसारथिवाहश्च च्छन्नोऽस्त्रैररिभिस्तथा ।
 पार्थमासाद्य राधेय उपहास्यो भविष्यसि ॥] १७
 तथापि कर्णः संरब्धो युधिष्ठिरमपीडयत् ।
 शरैस्तीक्ष्णैर्महावीर्यैर्माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ १८
 ततः शल्यः प्रहस्येदं कर्णं पुनरुवाच ह ।
 रथस्यमतिसंरब्धं युधिष्ठिरवधे स्थितम् ॥ १९
 यदर्थं धार्तराष्ट्रेण सततं मानितो भवान् ।
 तं पार्थ जहि राधेय किं ते हत्वा युधिष्ठिरम् ।
 'हते यस्मिन्ध्रुवं पार्थः सर्वाङ्गेष्यति नो रथान् २०
 तस्मिन्निह धार्तराष्ट्रस्य निहते तु ध्रुवो जयः ।
 ध्वजोऽसौ दृश्यते तस्य रोचमानोऽशुमानिव ।
 सारोक्ष्य महाबाहो किं ते हत्वा युधिष्ठिरम् ॥' २१
 शङ्खयोर्धर्मातयोः शब्दः सुमहानेष कृणयोः ।
 श्रूयते चापघोषश्च प्रावृषीवाम्बुदस्य ह ॥ २२
 असौ निमग्नत्रयोदारानर्जुनः शरवृष्टिभिः ।

सर्वां ग्रसति नः सेनां कर्ण पश्यैनमाहवे ॥ २३
 पृष्ठरक्षौ च शूरस्य युधामन्युत्तमौजसौ ॥ २४
 उत्तरं चास्य वै शूरश्चक्रं रक्षति सात्यकिः ।
 धृष्टद्युम्नस्तथा चास्य चक्रं रक्षति दक्षिणम् ॥ २५
 भीमसेनश्च वै राज्ञा धार्तराष्ट्रेण युध्यते ।
 यथा न हन्यात्तं भीमः सर्वेषां नोऽद्य पश्यताम् ।
 कुरु राधेय वै राजा यथा मुच्येत तत्तथा ॥ २६
 पश्यैनं भीमसेनेन ग्रस्तमाहवशोभिना ।
 यदि नामाद्य मुच्येत विस्मयः सुमहान्भवेत् ॥ २७
 परित्राहेनमभ्येत्य संशयं परमं गतम् ।
 किं नु माद्रीसुतौ हत्वा राजानं वा युधिष्ठिरम् २८
 इति शल्यवचः श्रुत्वा राधेयः पृथिवीपते ।
 दृष्ट्वा दुर्योधनं चैव भीमग्रस्तं महाहवे ॥ २९
 राजगृध्रुर्भृशं चैव शल्यवाक्यप्रचोदितः ।
 अजातशत्रुमुत्सृज्य माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ ३०
 तव पुत्रं परित्रातुमभ्यधावत वीर्यवान् ।
 मद्वराजप्रणुदितैरश्वैराकाशगैरिव ॥ ३१
 गते कर्णे तु कौन्तेयः पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 अपायाज्जनैरश्वैः सहदेवस्य मारिष ॥ ३२
 [ताभ्यां स सहितस्तूर्णं व्रीडन्निव नरेश्वरः ।]
 प्राप्य सेनानिवेशं स्वं मार्गेणैर्भृशविक्षतः ॥ ३३
 अवतीर्य रथात्तूर्णमाविशच्छयनं शुभम् ।
 अपेतशल्यो राजा तु हृच्छल्येनाभिपीडितः ॥ ३४
 सोऽग्रवीद्वातरौ राजा माद्रीपुत्रौ महारथौ ।
 गच्छन्त त्वरितौ वीरौ यत्र भीमो व्यवस्थितः ॥ ३५
 'ततस्ते पाण्डवाः सर्वे समाभाष्य परस्परम् ।
 अनीकं भीमसेनस्य पाण्डवावभ्यगच्छताम् ।'
 जीमूत इव नर्दस्तु युध्यते स वृकोदरः ॥ ३६
 ततोऽन्यं रथमास्थाय नकुलो रथपुङ्गवः ।
 सहदेवश्च तेजस्वी आतरौ शत्रुकर्शनौ ॥ ३७
 तुरगैरभ्यरंहोभिर्यत्र भीमस्तरस्त्रिनौ ।
 अनीकैः सहितौ तत्र आतरौ समवस्थितौ ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

पार्थेनाश्वत्थानि पराजिते कर्णेन भार्गवास्त्रप्रयोगात्पाण्डवसेनापीडनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

द्रौणिस्तु रथवंशेन महता परिवारितः ।
 अपतत्सहसा राजन्यत्र पार्थो व्यवस्थितः ॥ १
 तमापतन्तं सहसा शूरः शौरिसहायवान् ।
 दधार समरे पार्थो वेलेव मकरालयम् ॥ २
 ततः क्रुद्धो महाराज द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
 अर्जुनं वासुदेवं च च्छादयामास सायकैः ॥ ३
 अवच्छन्नौ ततः कृष्णौ दृष्ट्वा तत्र महारथाः ।
 विस्रयं परमं गत्वा प्रैक्षन्त कुरवस्तदा ॥ ४
 अर्जुनस्तु ततो दिव्यमस्त्रं चक्रे हसन्निव ।
 तदस्त्रं वारयामास ब्राह्मणो युधि भारत ॥ ५
 यद्यद्वि व्याक्षिपद्युद्धे फल्गुनोऽस्त्रं जिघांसया ।
 तत्तदस्त्रैर्महेष्वासो द्रोणपुत्रो जघान ह ॥ ६
 अस्त्रयुद्धे महाराज वर्तमाने महामये ।
 अपश्याम रणे द्रौणिं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥ ७
 स दिशः प्रदिशश्चैव च्छादयित्वा ह्यजिह्वगैः ।
 वासुदेवं त्रिभिर्बाणैरविध्यदक्षिणे भुजे ॥ ८
 ततोऽर्जुनो रथान्सर्वान्दत्त्वा तस्य पदानुगान् ।
 चकार समरे भूमिं शोणितौघपरिप्लुताम् ।
 [सर्वलोकवहां रौद्रां परलोकवहां नदीम् ॥] ९
 सरथा रथिनः पेतुः पार्थचापच्युतैः शरैः ॥ १०
 [द्रौणेरपहतान्सङ्घे ददृशुः स च तां तथा ।
 प्रावर्तयन्महाघोरां नदीं परवहां तदा ॥ ११
 तयोस्तु व्याकुले युद्धे द्रौणेः पार्थस्य दारुणे ।
 अमर्यादं योधयन्तः पर्यधावन्त पृष्ठतः ॥ १२
 रथैर्हताश्वसूतैश्च हतारोहैश्च वाजिभिः ।
 द्विरदैश्च हतारोहैर्महामात्रैर्हतद्विपैः ॥ १३
 पार्थेन समरे राजनृक्तो घोरो जनक्षयः ।
 निहता रथिनः पेतुः पार्थचापच्युतैः शरैः ॥] १४
 हयाश्च पर्यधावन्त मुक्तयोक्रास्ततस्ततः ।

तद्दृष्ट्वा कर्म पार्थस्य द्रौणिराहवशोभिनः ॥ १५
 अर्जुनं जयतां श्रेष्ठं तरितोऽभ्येत्य वीर्यवान् ।
 विधुन्वानो महच्चापं कार्तस्तरविभूषितम् ॥ १६
 अवाकिरत्ततो द्रौणिः समन्ताभिश्चितैः शरैः ।
 भूयोऽर्जुनं महाराज द्रौणिरायम्य पत्रिणा ॥ १७
 वक्षोदेशे भृशं पार्थ ताडयामास निर्दयम् ।
 सोऽतिविद्धो रणे तेन द्रोणपुत्रेण भारत ॥ १८
 गाण्डीवधन्वा प्रसभं शरवर्षैरुदारधीः ।
 संछाद्य समरे द्रौणिं चिच्छेदास्य च कार्मुकम् ॥ १९
 स च्छिन्नधन्वा परिधं वज्रस्पर्शसमं युधि ।
 आदाय चिक्षेप तदा द्रोणपुत्रः किरीटिने ॥ २०
 तमापन्ततं परिधं जाम्बूनदपरिष्कृतम् ।
 चिच्छेद सहसा राजन्प्रहसन्निव पाण्डवः ॥ २१
 स पपात तदा भूमौ निकृत्तः पार्थसायकैः ।
 विकीर्णः पर्वतो राजन्यथा वज्रेण ताडितः ॥ २२
 ततः क्रुद्धो महाराज द्रोणपुत्रो महारथः ।
 ऐन्द्रेण चास्त्रवेगेन बीभत्सुं समवाकिरत् ॥ २३
 तस्येन्द्रजालावततं समीक्ष्य
 पार्थो राजन्गाण्डिवमाददे सः ।
 ऐन्द्रं जालं प्रत्यहरत्तरस्त्री
 वरास्त्रमादाय महेन्द्रदृष्टम् ॥ २४
 विदार्य तज्जालमथेन्द्रमुक्तं
 पार्थस्ततो द्रौणिरथं क्षणेन ।
 प्रच्छादयामास ततोऽभ्युपेत्य
 द्रौणिस्तदा पार्थशराभिभूतः ॥ २५
 विगाह्य तां पाण्डवबाणवृष्टिं
 शरैः परं नाम ततः प्रकाश्य ।
 शतेन कृष्णं सहसाभ्यविद्ध-
 त्रिभिः शतैरर्जुनं क्षुद्रकाणाम् ॥ २६
 ततोऽर्जुनः सायकानां शतेन
 गुरोः सुतं मर्मसु निर्विभेद ।

अश्वाश्च सूतं च तथा धनुर्ज्या-

मवाकिरत्पश्यतां तावकानाम् ॥ २७
 स विद्धा मर्मसु द्रौणिं पाण्डवः परवीरहा ।
 सारथिं चास्य भलेन रथनीडादपातयत् ॥ २८
 स संगृह्य स्वयं बाहान्कृष्णौ प्राच्छदयच्छरैः ।
 तत्राद्भुतमपश्याम द्रौणेराशु पराक्रमम् ॥ २९
 संयच्छंस्तुरगान्यच्च फल्गुनं चाप्ययोधयत् ।
 तदस्य समरे राजन्सर्वभूतान्यपूजयन् ॥ ३०
 तेनास्य समरे योधास्तुष्टुवुः सर्व एव ते ।
 यदा निजगृहे पार्थो द्रोणपुत्रेण धन्विना ॥ ३१
 तदा प्रहस्य बीभस्तुद्रोणपुत्रस्य संयुगे ।
 क्षिप्रं रश्मीनथाश्वानां क्षुरप्रैश्चिच्छिदे जयः ॥ ३२
 प्राद्वंस्तुरगास्तस्य शरवेगप्रपीडिताः ।
 ततोऽभून्निनदो घोरस्तव सैन्यस्य भारत ॥ ३३
 पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा तव सैन्यं समाद्रवन् ।
 समन्ताभिशितान्वाणान्विमुञ्चन्तो जयैषिणः ॥ ३४
 तावकी चतुरश्रैः पाण्डवैस्तु महाचमूः ।
 पुनःपुनरथो वीरैः प्रभया जितकाशिभिः ॥ ३५
 पश्यतां ते महाराज पुत्राणां चित्रयोधिनाम् ।
 शकुनेः सौबलेयस्य कर्णस्य च विशांपते ॥ ३६
 वार्यमाणा महासेना पुत्रैस्तव जनेश्वर ।
 न चातिष्ठत संग्रामे पीड्यमाना समन्ततः ॥ ३७
 ततो योधैर्महाराज पलायद्भिः समन्ततः ।
 अभवद्वाकुलं भीतं पुत्राणां ते महद्वलम् ॥ ३८
 तिष्ठतिष्ठेति सततं सूतपुत्रस्य जल्पतः ।
 नावतिष्ठति सा सेना बध्यमाना महात्मभिः ॥ ३९
 अथोत्क्रुष्टं महाराज पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
 धार्तराष्ट्रबलं दृष्ट्वा विद्रुतं वै समन्ततः ॥ ४०
 ततो दुर्योधनः कर्णमब्रवीत्प्रणयादिव ।
 पश्य कर्ण महासेनां पाण्डवैरदितां भृशम् ॥ ४१
 त्वयि तिष्ठति संत्रासात्समन्तात्प्रपलायते ।
 एतज्ज्ञात्वा महाबाहो कुरु प्राप्तमरिंदम ॥ ४२
 सहस्राणि च योधानां त्वामेव पुरुषोत्तम ।
 क्रीडन्ते समरे वीर द्राव्यमाणानि पाण्डवैः ॥ ४३

सञ्जय उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु राधेयो दुर्योधनवचो महत् ।
 मदराजमिदं वाक्यमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥ ४४
 पश्य मे भुजयोर्वीर्यमस्त्राणां च जनेश्वर ।
 अद्य हन्मि रणे सर्वान्पाञ्चालान्पाण्डुभिः सह ॥ ४५
 बाह्याश्चान्नरव्याघ्र मद्राधिप न संशयः ।
 एवमुक्त्वा महाराज सूतपुत्रः प्रतापवान् ॥ ४६
 प्रगृह्य विजयं वीरो धनुःश्रेष्ठं पुरातनम् ।
 सज्यं कृत्वा महाराज संमृज्य च पुनःपुनः ॥ ४७
 सन्निवार्य च तान्योधान्सत्येन शपथेन च ।
 प्रायोजयदमेयात्मा भार्गवास्त्रं महाबलः ॥ ४८
 तस्माद्राजन्सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
 कोटिशश्च शरास्तीक्ष्णा निरगच्छन्महामृधे ॥ ४९
 ज्वलितैस्तैः शरैर्घोरैः कङ्कवर्हिणवाजितैः ।
 संलब्ध्वा पाण्डवी सेना न प्राज्ञायत किंचन ॥ ५०
 हाहाकारो महानासीत्पाण्डवानां विशांपते ।
 पीडितानां बलवता भार्गवास्त्रेण संयुगे ॥ ५१
 निपतद्भिर्गजै राजन्नश्चैत्रापि सहस्रशः ।
 रथैश्चापि नरव्याघ्र नरैश्चैव समन्ततः ॥ ५२
 प्राकम्पत मही राजन्निहतैस्तैः समन्ततः ।
 व्याकुलं सर्वमभवत्पाण्डवानां महद्वलम् ॥ ५३
 कर्णस्त्वेको युधां श्रेष्ठो विभूम् इव पावकः ।
 दहञ्जन्नृन्नरव्याघ्रः शुशुभे स परंतपः ॥ ५४
 ते बध्यमानाः कर्णेन पाञ्चालाश्चेदिभिः सह ।
 तत्र तत्र व्यमुञ्चन्त वनदाहे यथा द्विपाः ॥ ५५
 चुक्रुशुश्च नरव्याघ्र यथाप्राणं नरोत्तमाः ।
 तेषां तु क्रोशतां दीनं भीतानां रणमूर्धनि ॥ ५६
 धावतां च ततो राजंस्त्रस्तानां च समन्ततः ।
 आर्तनादो बभूवात्र भूतानामिव संश्रुवे ॥ ५७
 बध्यमानास्तु तान्दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मारिष ॥
 वित्रेसुः सर्वभूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ॥ ५८
 ते बध्यमानाः समरे सूतपुत्रेण सञ्जयाः ।
 अर्जुनं वासुदेवं च क्रोशन्ति च मुहुर्मुहुः ।
 प्रेतराजपुरे यद्वत्प्रेतराजं विचेतसः ॥ ५९
 श्रुत्वा तु निनदं तेषां बध्यतां कर्णसायकैः ।

अथाब्रवीद्वासुदेवं कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
 भार्गवास्त्रं महाघोरं दृष्ट्वा तत्र समीरितम् ॥ ६०
 पश्य कृष्ण महाबाहो भार्गवास्त्रस्य विक्रमम् ।
 नैतदस्त्रं हि समरे शक्यं हन्तुं कथंचन ॥ ६१
 सूतपुत्रं च संरब्धं पश्य कृष्ण महारणे ।
 अन्तकप्रतिमं वीर्यं कुर्वाणं कर्म दारुणम् ॥ ६२

अभीक्ष्णं चोदयन्नश्वान्प्रेक्षते मां मुहुर्मुहुः ।
 नच शङ्कामि कर्णस्य संयुगेऽहं पलायितुम् ॥ ६३
 जीवन्प्राप्नोति पुरुषः सङ्ख्ये जयपराजयौ ।
 मृतस्य तु हृषीकेश भङ्ग एव कुतो जयः ॥ ६४
 एष कर्णो रणे भाति मध्याह्न इव भास्करः ।
 निवर्तय रथं कृष्ण जीवन्भद्राणि पश्यति ॥ ६५

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

कर्णबाणव्यापामोदनाय युधिष्ठिरं शिविरगतं विज्ञाय शत्रुनिग्रहे भीमनियोजनपूर्वकमर्जुनेन सह श्रीकृष्णस्य तत्समीपं प्रति गमनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततो जनार्दनः श्रुत्वा तस्य वाक्यं विशांपते ।
 रथेनापययौ क्षिप्रं सङ्ग्रामादिति भारत ॥ १
 प्रत्यनीकमवस्थाप्य भीमं भीमपराक्रमम् ।
 अलं विषहितुं ह्येष कुरूणां संप्रपश्यताम् ॥ २
 कर्णं च समरे राजन्प्राहयिष्यञ्जमं प्रति ।
 विश्रमार्थं च कौरव्य पार्थस्य च महात्मनः ।
 अपयातो रणाद्रीरो राजानं द्रष्टुमेव च ॥ ३
 अर्जुनं चाब्रवीत्कृष्णो भृशं राजा परिक्षितः ।
 तमाश्वास्य कुरुश्रेष्ठ ततः कर्णं हनिष्यसि ॥ ४
 ततो धनंजयः श्रुत्वा राजानं शल्यपीडितम् ।
 याहियाहिति बहुशो वासुदेवमचोदयत् ।
 राजानं प्रति वार्ष्णेय दूयते मे दृढं मनः ॥ ५
 स चोद्यमानः पार्थेन केशिघ्नो वृष्णिनन्दनः ।
 रथेनापययौ क्षिप्रं सङ्ग्रामाद्भोरदर्शनात् ॥ ६
 गच्छन्नेव तु कौन्तेयो धर्मराजदिदृक्षया ।
 सैन्यमालोकयामास नापश्यत्तत्र चाग्रजम् ॥ ७
 युद्धं कृत्वा तु कौन्तेयो द्रोणपुत्रेण भारत ।
 दुःसहं वज्रिणा सङ्ख्ये पराजित्य गुरोः सुतम् ॥ ८
 द्रौणिं पराजित्य ततोऽग्रधन्वा
 कृत्वा महदुष्करं शूरकर्म ।

आलोकयामास ततः स्वसैन्यं
 धनञ्जयः शत्रुभिरप्रवृष्यः ॥ ९
 संयुध्यमानान्पृतनामुखस्था-
 ञ्छूरः शूरान्हर्षयन्सन्ध्यासाची ।
 पूर्वापदानैः प्रथितैः प्रशंस-
 न्स्थितांश्चकारात्मरयाननीके ॥ १०
 अपश्यमानस्तु किरीटमाली
 युधिष्ठिरं आतरमाजमीढम् ।
 उवाच भीमं तरसाभ्युपेत्य
 राज्ञः प्रवृत्तिस्त्विह कुत्र चेति ॥ ११
 भीमसेन उवाच ।
 अपयात इतो राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 कर्णबाणाभितप्ताङ्गो यदि जीवेत्कथंचन ॥ १२
 अर्जुन उवाच ।
 तस्माद्भवाञ्शीघ्रमितः प्रयातु
 ज्ञातुं प्रवृत्तिं पुरुषर्षभस्य ।
 नूनं स विद्वोऽतिभृशं पृषत्कैः
 कर्णेन राजा शिविरं गतोऽसौ ॥ १३
 यः संप्रहारैर्युधि संप्रवृत्ते
 द्रोणेन विद्वोऽतिभृशं तरस्वी ।
 तस्यौ स तत्रापि जयप्रतीक्षो
 द्रोणेन यावन्न हतः किलासीत् ॥ १४

स संशयं गमितः पाण्डवाग्र्यः
 सङ्क्षेऽद्य कर्णेन महानुभावः ।
 ज्ञातुं प्रयाद्याशु तमद्य भीम
 स्यास्याम्यहं शत्रुगणाभिरुध्य ॥ १५
 भीमसेन उवाच ।
 त्वमेव जानीहि महानुभाव
 राज्ञः प्रवृत्तिं भरतर्षभस्य ।
 अहं हि यद्यर्जुनं याम्यमित्रा
 वदन्ति मां भीत इति प्रवीराः ॥ १६
 ततोऽब्रवीदर्जुनो भीमसेनं
 संशप्तकाः प्रत्यनीकस्थिता मे ।
 एतानहत्वाद्य मया न शक्य-
 मितोपयातुं रिपुसङ्घमध्यात् ॥ १७
 अथाब्रवीदर्जुनं भीमसेनः
 स्ववीर्यमासाद्य कुरुप्रवीर ।
 संशप्तकान्प्रतियोत्स्यामि सङ्क्षे
 सर्वानहं याहि धनञ्जय त्वम् ॥ १८
 तद्भीमसेनस्य वचो निशम्य
 धनञ्जयो भ्रातुरमित्रमध्ये ।
 द्रष्टुं कुरुश्रेष्ठमभिप्रयास-
 न्प्रोवाच वृष्णिप्रवरं तदानीम् ॥ १९
 अर्जुन उवाच ।
 'राजानं प्रति वार्ष्णेय द्यूते मे दृढं मनः ।'
 चोदयाश्चान्हृषीकेश विहायैतद्गलार्णवम् ।
 अजातशत्रुं राजानं द्रष्टुमिच्छामि केशव ॥ २०
 ॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे अष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

युधिष्ठिरेण कर्णशरविक्षतस्यात्मनो विरक्षया स्वशिबिरमुपागतौ कृष्णार्जुनौ दृष्ट्वा पार्थेन राधेयस्य वधभ्रमेण पार्थस्य प्रशंसनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 [अथोपयातौ पृथुलोहिताक्षौ
 शराचिताङ्गौ रुधिरप्रदिग्धौ ।

प्रत्यनीके क्षत्रुसैन्यसमीपे ॥ २४ ॥

सञ्जय उवाच ।
 'तं रथं चोदयामास बीमत्सोर्वचनाद्भरिः ॥' २१
 ततो ह्यान्सर्वदाशार्हमुख्यः
 प्रचोदयन्भीममुवाच चेदम् ।
 नैतच्चिन्नं तव कर्मोद्य भीम
 यास्यावहे जहि पार्थारिसङ्घान् ॥ २२
 ततो ययौ हृषीकेशो यत्र राजा युधिष्ठिरः ।
 शीघ्राञ्छीघ्रतरो राजन्वाजिभिर्गरुडोपमैः ॥ २३
 प्रत्यनीके खवस्थाप्य भीमसेनमरिदमम् ।
 संदिश्य चैनं राजेन्द्र युद्धं प्रति वृकोदरम् ॥ २४
 ततस्तु गत्वा पुरुषप्रवीरौ
 राजानमासाद्य शयानमेकम् ।
 रथादुभौ प्रत्यवरुह्य तसा-
 द्ब्रवन्दतुर्धर्मराजस्य पादौ ॥ २५
 'इत्येवमुपसंगृह्य उभौ तु प्राञ्जली स्थितौ ।
 शस्त्रक्षतौ महाराज रुधिरेण समुक्षितौ ।
 निहत्य वाहिनीं तुभ्यमपयातौ रणाजिरात् ॥' २६
 तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रं क्षेमिणं पुरुषर्षभम् ।
 मुदाभ्यनन्दतां कृष्णावधिनाविव वासवम् ॥ २७
 तावभ्यनन्दद्राजापि विवस्वानधिनाविव ।
 हते महासुरे जम्भे शक्रविष्णू यथा गुरुः ॥ २८
 मन्यमानो हतं कर्णं प्रीतः परपुरंजयः ।
 'स भूत्वा पुरुषव्याघ्रो राजा तत्र युधिष्ठिरः ।'
 हर्षगद्गदया वाचा प्रीतः ग्राह परंतपः ॥ २९

समीक्ष्य सेनाग्रनरप्रवीरौ
 युधिष्ठिरो वाक्यमिदं वभाषे ॥ १
 ततो युधिष्ठिरो दृष्ट्वा सहितौ केशवार्जुनौ ।

अष्टषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

हृतमाधिरथि मेने सङ्ख्ये गाण्डीवधन्वना ॥ २
 तावभ्यनन्दत्कौन्तेयः साम्ना परमवल्गुना ।
 स्मितपूर्वममित्रघ्नं पूजयन्भरतर्षभ ॥ ३
 युधिष्ठिर उवाच ।
 स्वागतं देवकीपुत्र स्वागतं ते धनञ्जय ।
 प्रियं मे दर्शनं बाढं युवयोर्नरसिंहयोः ॥ ४
 अरिष्टयोरक्षतयोः कर्णं हत्वा महारथम् ।
 आशीविषसमं युद्धे सर्वशस्त्रविशारदम् ॥ ५
 अग्रं धार्तराष्ट्राणां सर्वेषां शर्म बर्म च ।
 रक्षितं वृषसेनेन सुषेणेन च धन्विना ॥ ६
 अनुज्ञातं महावीर्यं रामेणास्त्रे सुदुर्जयम् ।
 अग्र्यं सर्वस्य लोकस्य रथिनं लोकविश्रुतम् ॥ ७
 त्रातारं धार्तराष्ट्राणां गन्तारं बाहिनीमुखे ।
 हन्तारं परसैन्यानाममित्रगणमर्दनम् ॥ ८
 दुर्योधनहिते युक्तमसदुःखाय चोद्यतम् ।
 अप्रघृष्यं महायुद्धे देवैरपि सवासवैः ॥ ९
 अनलानिलयोस्तुल्यं तेजसा च बलेन च ।
 पातालमिव गम्भीरं सुहृदां नन्दिवर्धनम् ॥ १०
 अन्तकं मम मित्राणां हत्वा कर्णं महामृधे ।
 दिष्ट्या युवामनुप्राप्तौ हत्वाऽसुरमिवामरौ ॥ ११
 तेन युद्धमभीतेन मयाऽद्याप्यच्युतार्जुनौ ।
 कृतं घोरं महाबाहू धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः ।
 अन्तकेनेव क्रुद्धेन प्रजाः सर्वा जिघांसता ॥ १२
 तेन केतुश्च मे च्छिन्नो हतौ च पार्थिसारथी ।
 हतबाहूः कृतश्चासि युयुधानस्य पश्यतः ॥ १३
 धृष्टद्युम्नस्य यमयोर्वीरस्य च शिखण्डिनः ।
 पश्यतां द्रौपदेयानां शतद्रोश्च महात्मनः ॥ १४
 एताञ्जित्वा महावीर्यः कर्णः शत्रुगणान्वहून् ।
 जितवान्मां महाबाहो यतमानो महारणे ॥ १५
 अनुसृत्य च मां युद्धे परुषाण्युक्तवान्वहु ।
 तत्र तत्र युधां श्रेष्ठ परिभूय न संशयः ॥ १६
 भीमसेनप्रभावात्तु यजीवामि धनञ्जय ।

बहुनात्र किमुक्तेन हते सोढुं समुत्सहे ॥ १७
 त्रयोदशाहं वर्षाणि यस्माद्धीतो धनञ्जय ।
 न स निद्रां लभे रात्रौ न चाहनि सुखं क्वचित् ॥ १८
 तस्य द्वेषेण संयुक्तः परिदह्ये धनञ्जय ।
 आत्मनो मरणं जानन्वाध्रीणस इव द्विजः ॥ १९
 तस्यायमगमत्कालश्चिन्तयानस्य मे चिरम् ।
 कथं कर्णो मया शक्यो युद्धे क्षपयितुं भवेत् ॥ २०
 जाग्रत्स्वपंश्च कौन्तेय कर्णमेव सरास्यहम् ।
 पश्यामि तत्रतत्रैव कर्णभूतमिदं जगत् ॥ २१
 यत्र यत्र हि गच्छामि कर्णाद्धीतो धनञ्जय ।
 तत्र तत्र हि पश्यामि कर्णमेवाग्रतः स्थितम् ॥ २२
 सोऽहं तेनैव वीरेण समरेष्वपलायिना ।
 सहयः सरथः पार्थ जित्वा जीवन्विसर्जितः ॥ २३
 को नु मे जीवितेनार्थो राज्येनार्थो भवेत्पुनः ।
 ममैवं विक्षतस्याद्य कर्णेनाहवशोभिना ॥ २४
 न प्राप्तपूर्वं यद्धीष्मात्कृपाद्रोणाच्च संयुगे ।
 तत्प्राप्तमद्य मे युद्धे सूतपुत्रान्महारथात् ॥ २५
 स त्वां पृच्छामि कौन्तेय यथा न कुशलस्तथा ।
 तन्ममाचक्ष्व कात्स्न्येन यथा कर्णो हतस्त्वया ॥ २६
 शक्रतुल्यबलो युद्धे यमतुल्यः पराक्रमे ।
 रामतुल्यस्तथास्त्रेषु स कथं ते निषूदितः ॥ २७
 महारथसमाख्यातः सर्वयुद्धविशारदः ।
 धनुर्धराणां प्रवरः सर्वेषां वै सदाजुन ॥ २८
 पूजितो धृतराष्ट्रेण सपुत्रेण विशांपते ।
 त्वदर्थमेव राधेयः स कथं निहतस्त्वया ॥ २९
 धार्तराष्ट्रस्य योद्धारः सर्व एव सदाजुन ।
 तव मृत्युं रणे कर्णं मन्यन्ते पुरुषवर्म ॥ ३०
 स त्वया पुरुषन्याग्र कथं युद्धे निषूदितः ।
 तन्ममाचक्ष्व कौन्तेय यथा कर्णो हतस्त्वया ॥ ३१
 सोत्सेधमस्य च शिरः पश्यतां सुहृदां हतम् ।
 त्वया पुरुषशार्दूल सिंहेनेव यथा रुरोः ॥ ३२

अरिष्टयोः शुभयोः ॥ ५॥ अनुज्ञातं अनुग्रहीतम् ॥ ७॥ अनलानिल-
 योरिति क्रमात्तेजोबलाभ्याम् ॥ १०॥ अपसव्यः कृतश्चासि इति खं.
 घ. पाठः ॥ १३॥ नाहं तं सोढुमुत्सहे इति क. ड. पाठः ॥ १७॥

कृष्णप्रीवो रक्तशिराः श्वेतपक्षो विहंगमः । सं वै बाध्रीणसः
 प्रोक्तो याज्ञिकैः पितृकर्मणीति प्रायः । बाध्रीणस इव द्विप इति खं.
 पाठः ॥ १९॥ यथा नः कुशलं तथा इति क. ड. पाठः ॥ २६॥

सर्वा दिशः पर्यपतच्चदर्थं
 त्वां सूतपुत्रः समरे परीप्सन् ।
 दित्सन्नुणां शकटं रत्नपूर्णं
 कथं त्वयासौ निहतोऽद्य कर्णः ॥ ३३
 त्वया रणे निहतः सूतपुत्रः
 कश्चिच्छेते भूमितले दुरात्मा ।
 कश्चित्कृतं मे परमं त्वयाद्य
 प्रियं रणे सूतपुत्रं निहत्य ॥ ३४
 सर्वा दिशः पर्यपतच्चदर्थं
 मुदान्वितो गर्वितः सूतपुत्रः ।
 स शूरमानी समरे समेत्य
 कश्चित्त्वया निहतः सूतपुत्रः ॥ ३५
 राज्यं परं हस्तिगवाश्वयुक्तं
 रथं दित्सुर्यः परेभ्यस्त्वदर्थे ।
 त्वया रणे स्पर्धते यः स पापः
 कश्चित्त्वया निहतः पापबुद्धिः ॥ ३६
 योऽसौ नित्यं शौर्यमदेन भक्तो
 विकथ्यते संसदि कौरवाणाम् ।
 प्रीत्यर्थं वै तात सुयोधनस्य
 कश्चित्स पापो निहतस्त्वयाद्य ॥ ३७
 कश्चित्समागम्य धनुःप्रमुक्तै-
 स्त्वत्प्रेषितैर्लोहमयैर्विहंगैः ।
 शेते भिन्नः पांसुषु सूतपुत्रः
 कश्चिद्भग्नौ धातैराष्ट्रस्य बाहू ॥ ३८
 योऽसौ सदा श्लाघते राजमध्ये
 दुर्योधनं हर्षयन्दर्पयुक्तः ।
 हन्ताऽसि सर्वानिति पाण्डुपुत्रा-
 नहं हन्ता फल्गुनस्येति मोहात् ॥ ३९
 कश्चिद्वचोऽस्य वितथं त्वया कृतं
 यत्तत्प्रियामवदत्तात् कर्णः ।
 सभामध्ये रूक्षमनेकरूपं
 धिक्पाण्डवानपतिस्त्वं हि कृष्णे ॥ ४०

कश्चिद्भुवं शत्रुरयं महात्मा
 ह्यधारयद्वादश यः समास्तु ।
 कर्णो व्रतं धीरममित्रसाहो
 दुर्योधनस्यार्थनिविष्टबुद्धिः ॥ ४१
 पादौ न धावे यावदहं न हन्मि
 धनञ्जयं समरेष्वग्रवेगम् ।
 कश्चिद्रणे फल्गुन तं निहत्य
 कश्चिद्रतं तस्य भग्नं त्वयाऽद्य ॥ ४२
 योऽसौ कृष्णामब्रवीदुष्टबुद्धिः
 कर्णः सभायां कुरूवीरमध्ये ।
 किं पाण्डवास्त्वं न जहासि कृष्णे
 सुदुर्बलान्पतितान्हीनसत्त्वान् ॥ ४३
 योऽसौ कर्णः प्रत्यजानाच्चदर्थे
 नाहं हत्वा सह कृष्णेन पार्थम् ।
 इहोपयातेति स पापबुद्धिः
 कश्चिच्छेते शरसंभिन्नगात्रः ॥ ४४
 कश्चित्सङ्ग्रामो विदितो वै तवायं
 समागमे सञ्जय कौरवाणाम् ।
 येनावस्थामीदृशीं प्रापितोऽहं
 कश्चित्त्वया सोऽद्य हतो दुरात्मा ॥ ४५
 कश्चित्त्वया तस्य सुमन्दबुद्धे-
 र्गाण्डीवमुक्तैर्विशिखैर्ज्वलद्भिः ।
 सकुण्डलं भानुमदुत्तमाङ्गं
 कायात्प्रकृतं युधि सन्यसाचिन् ॥ ४६
 यत्तन्मया बाणसमर्पितेन
 ध्यातोऽसि कर्णस्य वधाय वीर ।
 तन्मे त्वया कश्चिदमोघमद्य
 ध्यानं कृतं कर्णनिपातनेन ॥ ४७
 यदर्पपूर्णः स सुयोधनोऽस्मा-
 न्दिधक्षते कर्णसमाश्रयेण ।
 कश्चित्त्वया सोऽद्य समाश्रयोऽस्य
 भग्नः पराक्रम्य सुयोधनस्य ॥ ४८

विहङ्गैर्बाणैः ॥ ३८ ॥ श्लाघते आत्मानमिति शेषः ॥ ३९ ॥

बाणेभ्यः समर्पितेन कर्णबाणैरत्यन्तं प्रविद्धेनेत्यर्थः ॥ ४७ ॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

यो नः पुरा षण्ढतिलानवोच-
 त्सभामध्ये कौरवाणां समक्षम् ।
 स दुर्मतिः कश्चिदुपेत्य सङ्क्षे-
 त्वया हतः सूतपुत्रोऽत्यमर्षी ॥ ४९
 यः ग्राहिणोत्सूतपुत्रो दुरात्मा
 कृष्णां जितां सौबलेहानयेति ।
 स मन्दबुद्धिर्निहतः प्रसह्य
 वैकर्तनस्त्वद्य कश्चिन्महात्मन् ॥ ५०

यः शस्त्रभृच्छ्रेष्ठतमं पृथिव्यां
 पितामहं व्याक्षिपदल्पचेताः ।
 सङ्क्षायमानोऽर्धरथः स कश्चि-
 त्वया हतोऽद्याधिरथिर्महात्मन् ॥ ५१
 अमर्षजं निकृतिसमीरणेरितं
 हृदि स्थितं ज्वलनमिमं सदा मम ।
 हतो मया सोऽद्य समेत्य कर्ण
 इति भुवन्प्रशमयसेऽद्य फल्गुन ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवससुद्धे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

अर्जुनेन स्वयुद्धानुवादपूर्वकं युधिष्ठिरं प्रति कर्णवचनप्रतिज्ञानम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

तद्धर्मशीलस्य वचो निशम्य
 राज्ञः क्रुद्धस्यातिरथो महात्मा ।
 उवाच दुर्मर्षमदीनसत्त्वो
 युधिष्ठिरं जिष्णुरनन्तवीर्यः ॥ १
 द्रोणं हतं पार्थ कर्णो विदित्वा
 भिक्षां नावमिवात्यगाधे कुरूणाम् ।
 संमुख्यमानान्धारतराष्ट्रान्विदित्वा
 निरुत्साहांश्च विजये परेषाम् ॥ २
 सोदर्यवच्चरितोऽमितौजा
 उत्तारयिष्यन्धृतराष्ट्रस्य पुत्रान् ।
 रणे रथेनाधिरथिर्महात्मा
 ततो हि मां त्वरितः सोऽभ्यधावत् ॥ ३
 संशप्तैर्युध्यमानस्य मेऽद्य
 सेनाग्रयायी कुरुसैन्यस्य राजन् ।
 आशीविषामान्विकिरञ्शरौघा-
 न्द्रौणिः पुरस्तात्सहसाध्यतिष्ठत् ॥ ४
 स मे दृष्ट्वा शूरतमो ध्वजाग्रं
 समादिशद्रथसङ्गाननेकान् ।
 तेषामहं पञ्चशतं निहत्य
 आसादयं द्रोणपुत्रं नदन्तम् ॥ ५

स द्रोणपुत्रः सदृशं महात्मा
 मामप्यरौत्सीचदनीकमध्ये ।
 किरञ्शरौघान्बहुरूपान्विचित्रा-
 न्स्वातीगतः शुक इवातिवर्षन् ॥ ६
 स मे शरान्सर्वतः कङ्कपत्रा-
 नवासृजद्वै पृथिवीप्रकाशान् ।
 निवार्य तूर्णं परमाजिमध्ये
 ततोऽपि मां बाणगणैः समार्पयत् ॥ ७
 आकर्षणं वापि विकृष्य मुक्तं
 न दृश्यते तस्य महारथस्य ।
 न सन्दधानः कुत आददानो
 न व्याक्षिपन्न विकर्षन्विमुञ्चन् ॥ ८
 सव्येन वा यदि वा दक्षिणेन
 न ज्ञायते कतरेणास्यतीति ।
 आचार्यवत्समरे पर्यवर्त-
 न्महच्चित्रं दर्शयन्सर्वतः सा ॥ ९
 दृष्टीविषं चासुहरं परेषां
 सर्वा दिशः पूरयानं शरौघैः ।
 अलातचक्रप्रतिमं महात्मनः
 सदा नतं कार्मुकं ब्रह्मबन्धोः ॥ १०
 ततोऽपरान्बाणगणाननेका-
 नाकर्णपूर्णार्थतविप्रमुक्तान् ।

ससर्ज शीघ्रास्त्रबलेन वीर-
 स्तोयं यथा प्रावृषि कालमेघः ॥ ११
 आविध्यन्मां पञ्चभिर्द्रोणपुत्रः
 शितैः शरैः पञ्चभिर्वासुदेवम् ।
 अभ्यघ्नं बाणैस्तमहं सुधारै-
 निमेषमात्रेण सुवर्णपुङ्खैः ॥ १२
 स निर्विद्रो विरथो द्रोणपुत्रो
 रथानीकं चाधिरथेर्विवेश ।
 मयाभिभूतान्स्वरथप्रवर्हा-
 नस्रं च पश्यन्नुधिरप्रदिग्धम् ॥ १३
 ततोऽभिभूतं युधि वीक्ष्य सैन्यं
 विध्वस्तयोर्धं द्रुतनागयूथम् ।
 पञ्चाशता रथमुख्यैः समेतः
 कर्णस्त्वरन्नभ्यपतत्प्रमाथी ॥ १४
 तान्सूदयित्वाऽहमपास्य कर्णं
 द्रष्टुं भवन्तं त्वरयोपयातः ।
 सर्वे पाञ्चाला द्युद्विजन्ते स कर्णं
 दृष्ट्वा गावः केसरिणं यथैव ॥ १५
 मृत्योरासं व्यात्तमिवाभिपद्य
 प्रमद्रकाः कर्णमासाद्य सर्वे ।
 यास्यामि तांस्तारयिष्यन्बलौघा-
 दिष्ट्या भवान्स्वस्तिमान्पार्थ दृष्टः ॥ १६
 हनिष्येऽहं भारत सूतपुत्र-
 मसिन्सङ्ग्रामे यदि दृश्यतेऽद्य ।

आयाहि पश्याद्य युयुत्समानौ
 मां सूतपुत्रं च धृतौ रणाय ॥ १७
 महाझषस्येव मुखं प्रपन्नाः
 प्रमद्रकाः कर्णमुखं प्रपन्नाः ।
 षट्साहस्रा भारत राजपुत्राः
 स्वर्गाय लोकाय रणे निमग्नाः ॥ १८
 तानद्य यास्यामि रणाद्विमोक्तुं
 सर्वात्मना सूतपुत्रं च हन्तुम् ॥ १९
 अथ प्रवीरेण महानुभाव
 द्विषत्सैन्यं निर्दहन्विस्तरेण ।
 समेत्याहं सूतपुत्रेण सङ्गमे
 वज्रीव दृत्रेण नरेन्द्रमुख्य ॥ २०
 एवं गते किञ्च मयाऽद्य शक्यं
 कार्यं कर्तुं निग्रहे सूतजस्य ।
 तथैव राक्षश्च सुयोधनस्य
 ये चापि मां योद्धुकामाः समेताः ॥ २१
 कर्णं न चेदद्य निहन्मि राज-
 न्सवान्धवं युध्यमानं प्रसह्य ।
 प्रतिश्रुत्याऽकुर्वतां या गतिर्वै
 कष्टां यायां तामहं राजसिंह ॥ २२
 आमन्त्रये तां ब्रूहि रणे जयं मे
 पुरा भीमं धार्तराष्ट्रा ग्रसन्ति ।
 सौतिं हनिष्यामि नरेन्द्रसिंह
 सैन्यं तथा शत्रुगणांश्च सर्वान् ॥ २३

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसपुद्गे सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

कर्णस्याभारणज्ञानाद्बुद्धेन युधिष्ठिरेण अर्जुनं प्रति गर्हणपूर्वकं कृष्णकरे गाण्डीवदानचोदना ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 वैकर्तनं कुशलिनं निशम्य
 क्रुद्धः पार्थः फल्गुनस्यामितौजाः ।
 धनञ्जयं वाक्यमुवाच राजा
 युधिष्ठिरः कर्णशराभितप्तः ॥ १
 इमां च वसतिं हित्वा भयात्कर्णेन फल्गुन ।

अहं च भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ २
 वासुदेवेन सहिता वयं कर्णेन निर्जिताः ।
 पुनरेव वनं गत्वा तपश्चर्या च कुर्महे ।
 अथवा धार्तराष्ट्राणां परिचर्या चरामहे ॥ ३
 इत्येवमुक्त्वा बीमत्सुं रोषात्संरक्तलोचनः ।
 अत्रवीत्पुनरेवात्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ४

इदं यदि द्वैतवने तु सूक्तं
 कर्णं नियोजुं न सहे नृपेति ।
 वर्यं ततः प्राप्तकालं यथाव-
 त्कृत्वाऽभ्युपेक्षाम तथैव राज्यम् ॥ ५
 मयि प्रतिश्रुत्य वधं हि तस्य
 बलस्य चार्धस्य तथैव युद्धे ।
 आनीय मां शत्रुमध्ये स कस्मा-
 त्समुन्नाम्य स्थण्डिले प्रत्यर्पिष्ठाः ॥ ६
 अन्वास्य सत्येन यदात्थ पार्थ
 सत्यं शपन्वासुदेवेन सार्धम् ।
 तन्नः सत्यमफलं ह्यकार्षीः
 फलस्य काले चाच्छिन्नः पुष्पवृक्षम् ॥ ७
 प्रच्छादितस्त्वं बालिशं दुर्यशोभि-
 रनर्थवाक्योऽस्यर्जुन नैव साधुः ।
 त्यक्त्वा भीमं सर्वभीमेषु भीमं
 संयोजितस्त्वं सूतपुत्रं निहन्तुम् ॥ ८
 यत्तद्दृष्ट्वा बागुवाचान्तरिक्षे
 सप्ताह्नि जाते त्वयि मन्दबुद्धौ ।
 अपापीयान्वासवात्कुन्तिजातो
 बहून्संग्रामानयमेव जेता ॥ ९
 अयं जेता पाण्डवो देवसङ्गान्
 सर्वाणि भूतान्यपि चोत्तमौजाः ।
 अयं जेता मदकलिङ्गजाता-
 न्दैत्यांश्च रक्षांसि समागतानि ॥ १०
 भूमिं च सर्वा निखिलेन जेता
 कुरुंश्च जेता स्वगणांश्च जेता ।
 अस्मात्परो नो भविता धनुर्धरो
 नैष्यन्न भूतः कश्चिदेनं विजेता ॥ ११
 इच्छन्नयं सर्वभूतानि कुर्या-
 द्रक्षी वशे सर्वसमाप्तविधः ।
 कान्त्या शशाङ्कस्य जवेन वायोः
 शैर्येण मेरोः क्षमया पृथिव्याः ॥ १२
 अग्रेष्व तापे धनदस्य लक्ष्म्या
 शैर्येण शक्रस्य जयेन विष्णोः ।

तुल्यो महात्मा तव कुन्ति पुत्रो
 जातोऽदितेर्विष्णुरिवामितौजाः ॥ १३
 स्वेवां जयाय द्विपतां वधाय
 जातो महात्मा तव नन्दिकर्ता ।
 इत्यन्तरिक्षे शतशृङ्गमूर्ध्नि
 तपस्विनां शृण्वतां बागुवाच ॥ १४
 एवंविधस्त्वं न च भूतस्तथाद्य
 देवाश्च नूनमनृतं वदन्ति ॥ १५
 तथा परेषामृषिसत्तमानां
 श्रुत्वा गिरः पूजयतां सदा त्वाम् ।
 न सन्नतिं यामि सुयोधनस्य
 न त्वां जानाम्याधिरथैर्भयार्तम् ॥ १६
 त्वष्ट्रा कृतं बाहमकूजनाशं
 शुभं समास्थाय कपिच्वर्जं तम् ।
 खड्गं गृहीत्वा हेमचित्रावनद्धं
 धनुर्वरं गाण्डिवं तालमात्रम् ।
 त्वं वासुदेवेनोद्यमानः कथं नु
 कर्णाद्भीतो व्यपयातोऽसि पार्थ ॥ १७
 पूर्वं यदुक्तं हि सुयोधनेन
 न फल्गुनः प्रमुखा स्यास्वतीति ।
 कर्णस्य युद्धे हि महाबलस्य
 मौर्यास्तु तन्नावबुद्धं मयाऽसीत् ॥ १८
 तेनाद्य तप्यसे भृशमप्रमेयं
 यन्मित्रवर्गो नरकं प्रविष्टः ।
 तदैव वाच्योऽसि ननु त्वयाऽहं
 न योत्स्येऽहं सूतपुत्रं कथंचित् ॥ १९
 ततो नाहं सृञ्जयान्केकर्याश्च
 समानयेयं सुहृदो रणाय ॥ २०
 एवं गते किं च मयाऽद्य शक्यं
 कार्यं कर्तुं निग्रहे सूतजस्य ।
 तथैव राज्ञश्च सुयोधनस्य
 ये वापि मां योजुकामाः समेताः ॥ २१
 धिगस्तु मञ्जीवितमद्य कृणु
 मोऽहं वशं सूतपुत्रस्य यातः ।

मध्ये कुरूणां ससुयोधनानां
 ये चाप्यन्ये योद्धुकामाः समेताः ॥ २२
 एकः स मे भीमसेनोऽद्य नाथो
 येनाभिपन्नोऽस्मि रणे महाभये ।
 विमोच्य मां चापि रुषान्वितस्ततः
 शरेण तीक्ष्णेन विभेद कर्णम् ॥ २३
 त्यक्त्वा प्राणान्समरे भीमसेन-
 श्चक्रे युद्धं कुरुमुख्यैः समेतैः ।
 गदाग्रहस्तो रुधिरोक्षिताङ्ग-
 श्ररत्रणे काल इवान्तकाले ॥ २४
 असौ हि भीमस्य महानिनादो
 मुहुर्महुः श्रूयते धार्तराष्ट्रैः ।
 यदि स जीवेत्समरे निहन्ता
 महारथानां प्रवरो नरोत्तमः ॥ २५
 तवाभिमन्युस्तनयोऽद्य पार्थ
 न चास्मि गन्ता समरे पराभवम् ।
 अथापि जीवेत्समरे घटोत्कच-
 स्तथाऽपि नाहं समरे पराञ्जुखः ॥ २६
 भीमस्य पुत्रः समराग्रयायी
 महास्रविच्चापि तवानुरूपः ।
 यं तं समासाद्य रिपोर्वलं नो
 निमीलिताक्षं भयविप्लुतं भवेत् ॥ २७
 चकार योऽसौ निशि युद्धमेक-
 स्त्यक्त्वा रणं यस्य मयाद्भवन्ते ॥ २८
 स चेत्समासाद्य महानुभावः
 कर्णं रणे बाणगणैः प्रमोह्य ।

धैर्ये स्थितेनापि च सूतजेन
 शक्त्या हतो वासवदत्तया तया ॥ २९
 ममैव भाग्यानि पुरा कृतानि
 पापानि नूनं फलवन्ति युद्धे ।
 तृणं च कृत्वा समरे भवन्तं
 ततोऽहमेवं निकृतो दुरात्मना ।
 वैकर्तनेनैव तथा कृतोऽहं
 यथा ह्यशक्तः क्रियते तवान्धवः ॥ ३०
 आपद्रतं यश्च नरो विमोक्षये-
 त्स बान्धवः स्नेहयुतः सुहृच्च ।
 एवं पुराणा ऋषयो वदन्ति
 धर्मः सदा सद्भिरनुष्ठितश्च ॥ ३१
 खड्गं विभ्रज्जातरूपत्सरं च
 धनुर्वेदं गाण्डीवं तालमात्रम् ।
 स केशवेनोद्यमानः कथं नु
 कर्णात्पार्थस्त्वमपैतुं समर्थाः ॥ ३२
 स गाण्डीवं केशवाय प्रदाय
 यन्ता भवेस्त्वं यदि केशवस्य ।
 ततस्तरेत्केशवः कर्णमुग्रं
 मरुत्सखो घृत्रमिवात्तवज्रः ॥ ३३
 मासेऽपतिष्यो यदि पञ्चमे त्वं
 न वा गर्भो यद्यभवः पृथायाः ।
 मत्तः श्रेयान्राजपुत्रोऽभविष्य-
 ज्ञ ते यशः फल्गुन इत्यपेयात् ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

युधिष्ठिरपद्मोऽयमर्जुनप्रति कृष्णेन तत्कारणप्रभे तेन सन्निवेदनम् ॥ १ ॥ कृष्णेन वचनप्रतिनिधित्वेन युधिष्ठिराधिप-
 विधानम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 युधिष्ठिरेणैवमुक्तः कौन्तेयः श्वेतवाहनः ।
 अस्मि जग्राह संकुद्धो जिवांसुर्भरतर्षभम् ॥ १

तस्य कोपं समाज्ञाय चित्तज्ञः केशवस्तदा ।
 उवाच किमिदं खड्गं गृह्णास्यर्जुन शंस मे ॥ २
 नेह पश्यामि योद्धव्यं तया किञ्चिद्धनञ्जय ।

नेहागता धार्तराष्ट्राः सर्वे भीमेन वारिताः ॥ ३
 उपागतोऽसि कौन्तेय राजा द्रष्टव्य इत्यसौ ।
 स राजा भवता दृष्टः कुशली च युधिष्ठिरः ॥ ४
 तं दृष्ट्वा नृपशार्दूलं शार्दूलसमविक्रमम् ।
 हर्षकाले च संग्राप्ते कस्मात्त्वां मन्युराविशत् ॥ ५
 न तं पश्यामि कौन्तेय यस्ते वध्यो भवेदिह ।
 प्रहर्तुमिच्छसे कस्मार्त्तिक वा ते चित्तविभ्रमः ॥ ६
 कस्माद्भवान्महाखड्गं परिगृह्णात्यकारणात् । ७
 तत्त्वां पृच्छामि कौन्तेय किमिदं ते चिकीर्षितम् ।
 परामृशसि यत्कुद्धः खड्गमद्भुतविक्रमम् ॥ ८
 एवमुक्तः कटाक्षेण प्रेक्षमाणो युधिष्ठिरम् ।
 अर्जुनः प्राह गोविन्दं क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् ॥ ९
 अन्यस्मै देहि गाण्डीवमिति मां यः प्रचोदयेत् ।
 भिन्द्यामहं तस्य शिर इत्युपांशु व्रतं मम ।
 युधिष्ठिरेण तेनाहमुक्तश्चास्मि जनार्दन ॥ १०
 यदुक्तोऽहमदीनार्थं राज्ञाऽनेन यशस्विना ।
 समक्षं तव गोविन्द न तत्क्षन्तुमिहोत्सहे ॥ ११
 तस्मादेनं वधिष्यामि राजानं धर्मचारिणम् ।
 प्रतिज्ञां पालयिष्यामि हत्वैनं नरसत्तमम् ॥ १२
 एतदर्थं मया खड्गो गृहीतो यदुनन्दन ।
 सोऽहं युधिष्ठिरं हत्वा सत्यस्यानृण्यतां गतः ।
 विशोको विज्वरश्चापि भविष्यामि जनार्दन ॥ १३
 किं वा त्वं मन्यसे प्राप्तमस्मिन्कार्ये उपस्थिते ।
 त्वमस्य जगतस्तात वेत्थ सर्वं गतागतम् ॥ १४
 'जातस्त्वत्तो हि धर्मश्चाधर्मश्चेति परा श्रुतिः ।'
 तत्तथा प्रकरिष्यामि यथा मां वक्ष्यते भवान् ॥ १५
 सञ्जय उवाच ।
 धिग्धिगित्येव गोविन्दः पार्थमुक्त्वाब्रवीत्पुनः ॥ १६
 कृष्ण उवाच ।
 इदानीं पार्थ जानामि न वृद्धाः सेवितास्त्वया ।
 अकाले पुरुषव्याघ्र संरम्भं यद्भवानगात् ॥ १७
 न हि धर्मविभागज्ञैरेवं कार्यं धनञ्जय ।
 यथा त्वं पाण्डवाद्येह धर्मभीरुरपण्डितः ॥ १८

योऽकार्याणां क्रियायाश्च संयोगं नावबुध्यते ।
 कार्याणामक्रियायाश्च स पार्थ पुरुषाधमः ॥ १९
 अनुसृत्य तु ये धर्मं कवयः समुपस्थिताः ।
 समासविस्तरविदां न तेषां वेत्ति निश्चयम् ॥ २०
 अनिश्चयज्ञो हि नरः कार्याकार्यविनिश्चये ।
 एवं स मुह्यत्यवशो यथा त्वं पार्थ मुह्यसि ॥ २१
 न हि कार्यमकार्यं वा सुखं ज्ञातुं कथंचन ।
 श्रुतेन ज्ञायते सर्वं तच्च त्वं नावबुध्यसे ॥ २२
 अविज्ञानादिह भवान्सत्यं रक्षति धर्मवित् ।
 प्राणिनां त्वं वधं पार्थ धार्मिको नावबुध्यसे ॥ २३
 प्राणिनां हि वधात्तात वृथा धर्मो मतो मम ।
 अनृतं तु भवेद्वाच्यं न तु हिंसा कदाचन ॥ २४
 स कथं भ्रातरं ज्येष्ठं राजानं धर्मकोविदम् ।
 हन्याद्भवान्नरश्रेष्ठ प्राकृतोऽन्यः पुमानिव ॥ २५
 अयुध्यमानस्य गुरोस्तथाऽशत्रोश्च मानद ।
 पराश्रुखस्य द्रवतः शरणं चापि गच्छतः ॥ २६
 कृताञ्जलेः प्रपन्नस्य प्रमत्तस्य तथैव च ।
 न वधः पूज्यते सद्भिस्तच्च सर्वं गुरौ तव ॥ २७
 त्वया चैतद्व्रतं पार्थ बालेनेव कृतं पुरा ।
 तस्मादधर्मसंयुक्तं मौर्ख्यादेव व्यवस्यसि ॥ २८
 स्वगुरुं पार्थ कस्मात्त्वं हन्तुकामोऽभिधावसि ।
 असंप्रधार्य धर्माणां गतिं मूक्ष्मां दुरत्ययाम् ॥ २९
 इदं धर्मरहस्यं च तव वक्ष्यामि पाण्डव ।
 यद्भूयात्तव भीष्मो वा राजा वापि युधिष्ठिरः ॥ ३०
 विदुरो वा पुनः क्षत्ता गान्धारी वा यशस्विनी ।
 कुन्ती वा भरतश्रेष्ठ द्रौपदी वा यशस्विनी ।
 तत्ते वक्ष्यामि तत्त्वेन निबोधैतद्भनञ्जय ॥ ३१
 सत्यस्य वचनं साधु न सत्यादिद्यते परम् ।
 सुदुर्विदं हि तत्त्वेन तत्सत्यमिति मे सतिः ॥ ३२
 भवेत्सत्यमवक्तव्यं वक्तव्यमनृतं भवेत् ।
 यत्रानृतं भवेत्सत्यं सत्यं चाप्यनृतं भवेत् ॥ ३३
 विवाहकाले रतिसंग्रयोगे
 प्राणालये सर्वधनापहारे ।

विप्रस्य चार्थे हनृतं वदेत्

पश्चान्नृतान्यादुरपातकानि ॥ ३४

सर्वस्वस्यापहारे तु वक्तव्यमनृतं भवेत् ।

तत्रानृतं भवेत्सत्यं सत्यं चाप्यनृतं भवेत् ॥ ३५

तादृशो हन्यते बालो यस्य सत्यमनिश्चितम् ।

सत्यानृते विनिश्चित्य ततो भवति धर्मवित् ॥ ३६

किमाश्चर्यं कृतप्रज्ञः पुरुषोऽपि सुदारुणः ।

सुमहत्प्राप्नुयात्पुण्यं बलाकोऽन्धवधादिव ॥ ३७

किमाश्चर्यं पुनर्मूढो धर्मकामो ह्यपण्डितः ।

सुमहत्प्राप्नुयात्पापमापगास्त्रिव कौशिकः ॥ ३८

अर्जुन उवाच ।

आचक्ष्व भगवन्नेतद्यथा विन्दाभ्यहं तथा ।

बलाकस्यानुसंबद्धं नदीनां कौशिकस्य च ॥ ३९

वासुदेव उवाच ।

मृगव्याधोऽभवत्कश्चिद्बलाको नाम भारत ।

यात्रार्थं पुत्रदाराणां मृगान्हन्ति न कामतः ॥ ४०

बुद्धौ च मातापितरौ विभर्त्यन्यांश्च संश्रितान् ।

स्वधर्मनिरतो नित्यं संविभज्यानसूयकः ॥ ४१

स कदाचिन्मृगप्रेप्सुर्नान्वविन्दन्मृगं क्वचित् ।

अथापश्यत्स पीवानं श्वापदं घ्राणचक्षुषम् ॥ ४२

अदृष्टपूर्वमपि तत्सत्त्वं तेन हतं तदा ।

अन्धे हते ततो व्योम्नः पुष्पवर्षं पपात च ॥ ४३

अप्सरोगीतवादित्रैर्नादितं च मनोरमम् ।

विमानमगमत्स्वर्गान्मृगव्याधनिनीषया ॥ ४४

तद्भूतं सर्वभूतानामभावाय किलार्जुन ।

तपस्तात्वा वरं प्राप्तं कृतमन्धं स्वयंभुवा ॥ ४५

तद्धत्वा सर्वभूतानामभावाकृतनिश्चयम् ।

बलाकोऽगात्स्वर्गलोकमेवं धर्मः सुदुर्विदः ॥ ४६

कौशिकोऽप्यभवद्विप्रस्तपस्वीनो बहुश्रुतः ।

नदीनां संगमे ग्रामाददूरे स किलावसत् ॥ ४७

सत्यं मया सदा वाच्यमिति तस्याभवद्भूतम् ।

सत्यवादीति विल्यातः स तदासीद्भनंजय ॥ ४८

अथ दस्युभयात्केचित्तदा तद्वनमाविशन् ।

तत्रापि दस्यवः क्रुद्धास्तानमार्गन्त यत्नतः ॥ ४९

अथ कौशिकमभ्येत्य प्रोचुस्ते सत्यवादिनम् ।

कतरेण पथा याता भगवन्निति वै जनाः ।

सत्येन पृष्टः प्रब्रूहि यदि तद्वेत्थ शंस नः ॥ ५०

श्रीकृष्ण उवाच ।

सत्यस्य त्वविभागज्ञः सत्यं तेभ्यः शशंस ह ।

बहुवृक्षलतागुल्ममेतद्ब्रह्मनमाश्रिताः ।

इति तान्व्यापयामास तेभ्यस्तत्त्वं स कौशिकः ॥ ५१

ततस्ते तान्समासाद्य क्रूरा जघुरिति श्रुतिः ।

ततोऽधर्मेण महता वाग्दुरुक्तेन कौशिकः ॥ ५२

गतः मुकष्टं निरयं धर्मसूक्ष्मेष्टतत्त्ववित् ।

दृष्टपूर्वश्रुतो मूढो धर्माणामविशारदः ॥ ५३

बुद्धानपृच्छन्सन्देहानन्धः श्वभ्रमिवर्च्छति ॥ ५४

तत्र ते लक्षणोद्देशः कश्चिदेव भविष्यति ।

दुष्करं प्रतिसंख्यानं कार्त्स्न्येनात्र व्यवस्थितिः ५५

सत्यं धर्म इति श्लोके वदन्ति बहवो जनाः ।

न च पार्थाभ्यसूयामि नैतत्सर्वत्र शिष्यते ॥ ५६

श्रुतिस्तु धार्या इत्येके वदन्ति बहवो जनाः ।

न त्वेतत्प्रत्यसूयामि तत्र सर्वं विधीयते ॥ ५७

यत्स्यादहिंसासंयुक्तं स धर्म इति निश्चयः ।

अहिंसार्थाय हिंसाणां धर्मप्रवचनं कृतम् ।

धारणाद्धर्ममित्याहुर्धर्मो धारयते प्रजाः ॥ ५८

प्रमवार्थाय भूतानां धर्मप्रवचनं कृतम् ।

यस्मात्प्रभवसंयुक्तः स धर्म इति निश्चयः ॥ ५९

येऽन्यायेन जिगीषन्तो धर्मं पृच्छन्ति मानवाः ।

अकूजनेन चेन्मोक्षो नात्र कूजेत्कर्त्तव्यं च ॥ ६०

अवश्यं कूजितव्ये ह शङ्करन्वाप्यकूजनात् ।

येऽन्यायेन जिहीर्षन्तो धर्मं पृच्छन्ति कस्यचित् ।

श्रेयस्तत्रानृतं वक्तुं सत्यादिति विनिश्चितम् ॥ ६१

प्राणात्यये विवाहे वा सर्वजात्या महाभये ।

सर्वस्वस्य च लोपे वा वक्तव्यमनृतं भवेत् ॥ ६२

तपस्वीनः तपस्विनामिनः श्रेष्ठः ॥ ४७ ॥ यथा बालपशुतो मूढो धर्माणामविभागवित् । बुद्धानपृष्टा सन्देहं महच्छ्रुत्रमिहाहति । इति क. पाठः ॥ ५२ ॥ तत्र ते लक्षणोद्देशात्कश्चिदत्र भविष्यति इति

क. ड. पाठः । दुष्करं परमं ज्ञानं तर्केणानुव्यवस्यति इति क. पाठः । दुष्करं प्रतिसंख्यानं कार्त्स्न्येनास्य व्यवस्थिति इति क. घ. ड. पाठः । श्रुतेर्धर्म इति श्लोके इति क. पाठः ॥ ५७ ॥ प्राणात्यये विवाहे वा

अधर्मं हि न पश्यन्ति मृषोद्यं तत्र पण्डिताः ।
 सर्वथाऽभिवदेत्तु नानृतं स्याद्विचक्षणः ॥ ६३
 यः स्तेनैः सह संबन्धो मुच्यते शपथादपि ।
 भवेत्तत्रानृतं श्रेयः सत्यादिति विचारितम् ॥ ६४
 न च तेभ्यो धनं देयं सत्यादिति कथंचन ।
 पापेभ्योऽपि धनं दत्तं दातारमपि पीडयेत् ।
 तस्माद्धर्मार्थमनृतमुक्त्वा नानृतवाग्भवेत् ॥ ६५
 एष ते लक्षणोद्देशो मयोद्दिष्टो यथाविधि ।
 एतज्ज्ञात्वा ब्रूहि पार्थ यदि बन्धो युधिष्ठिरः ॥ ६६
 अर्जुन उवाच ।
 यथा ब्रूयान्महाप्राज्ञो यथा ब्रूयान्महायशः ॥ ६७
 सुहृद्ब्रूयाद्यथाऽस्माकं तथोक्तं वचनं त्वया ।
 भवान्मातृसमोऽस्माकं भवान्पितृसमोऽपि च ।
 गतिश्च परमा कृष्ण त्वमेव च परायणम् ॥ ६८
 न हि ते त्रिषु लोकेषु विद्यतेऽविदितं क्वचित् ।
 तस्मान्नवान्परं धर्मं वेद सर्वं यथातथम् ॥ ६९
 अवध्यं पाण्डवं मन्ये धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 अधर्मयुक्ते संयोगे ब्रूहि किञ्चिदनुग्रहम् ॥ ७०
 इदं चापरमत्रैव ब्रूहि तत्त्वं विवक्षितम् ॥ ७१
 जानासि दाशार्हं मम व्रतं तु
 यो मां ब्रूयात्कञ्चन मानुषेषु ।
 अन्यस्मै त्वं गाण्डिवं देहि पार्थ
 यो मत्तोऽस्त्रे वीर्यतो वा विशिष्टः ॥ ७२
 हन्यामहं केशव तं प्रसह्य
 भीमो हन्यात्सूवरकेति चोक्तः ।
 तन्मां राजा ह्युक्तवांस्ते समक्षं
 धनुर्देहीत्यसकृद्दृष्टिवीरे ॥ ७३
 तं हन्यां चेत्केशव जीवलोके
 स्याता नाहं कालमप्यल्पमात्रम् ।

ध्यात्वा नूनं ह्येनसा चापि मुक्तो
 वधं राज्ञो अष्टवीर्यो विचेताः ॥ ७४
 यथा प्रतिज्ञा मम लोकबुद्धौ
 भवेत्सत्या धर्मभृतां वरिष्ठ ।
 यथा जीवेत्पाण्डवोऽहं च कृष्ण
 तथा बुद्धिं दातुमप्यर्हसि त्वम् ॥ ७५
 वासुदेव उवाच ।
 राजा श्रान्तो विक्षतो दुःखितश्च
 कर्णेन सञ्ज्ञे निशितैर्बाणसङ्घैः ।
 यश्चानिशं सूतपुत्रेण वीर
 शरैर्भृशं ताडितो युध्यमानः ॥ ७६
 अतस्त्रमेतेन सरोषमुक्तो
 दुःखान्वितेनेदमयुक्तरूपम् ।
 अकोपितो ह्येष यदि स सञ्ज्ञे
 कर्णं न हन्यादिति चाब्रवीत्सः ॥ ७७
 जानाति तं पाण्डव एष चापि
 पापं लोके कर्णमसह्यमन्यैः ।
 ततस्त्वमुक्तो भृशरोषितेन
 राज्ञा समक्षं परुषाणि पार्थ ॥ ७८
 नित्योद्युक्ते सततं चाप्रसह्ये
 कर्णे द्यूतं ह्यद्य रणे निबद्धम् ।
 तस्मिन्हते कुरवो निर्जिताः स्यु-
 रेवं बुद्धिः पार्थिवे धर्मपुत्रे ॥ ७९
 ततो वधं नार्हति धर्मपुत्र-
 स्त्वया प्रतिज्ञाऽर्जुन पालनीया ।
 जीवन्नयं येन मृतो भवेद्दि-
 तन्मे निबोधेह तवानुरूपम् ॥ ८०
 यदा मानं लभते माननार्ह-
 तदा स वै जीवति जीवलोके ।

सर्वज्ञातिवधालये । नर्मण्यभिप्रवृत्ते वा न च प्रोक्तं मृषा
 भवेत् इति झ. क. पाठः ॥ ६२ ॥ अधर्मं नात्र पश्यन्ति
 धर्मतत्त्वार्थदर्शिनः इति क. पाठः ॥ ६३ ॥ यः स्तेनैः सह
 संबन्धान्मुच्यते शपथैरपि । श्रेयस्तत्रानृतं वक्तुं तत्सत्यम-
 विचारितम् । इति क. पाठः ॥ ६४ ॥ शक्ये सति कथञ्चन

इति क. पाठः ॥ ६५ ॥ अनुग्रहं अवधेन प्रतिहारक्षणम्
 ॥ ७० ॥ तं हन्यामिति स्याता न न स्वास्ये । एनसा मुक्तोपि
 कृतप्रायश्चित्तोऽपि न स्वास्ये इत्यर्थः । किं कृत्वा राज्ञो वधं
 प्यात्वा ॥ ७४ ॥ समक्षं आवयोरिति शेषः ॥ ७८ ॥ कर्णे
 पणीकृते । द्यूतं युद्धरूपम् ॥ ७९ ॥

यदाऽवमानं लभते महान्तं
तदा जीवन्मृत इत्युच्यते सः ॥ ८१
संमानितः पार्थिवोऽयं सदैव
त्वया च भीमेन तथा यमाभ्याम् ।
ब्रूद्वैश्च लोके पुरुषैश्च शूरै-
स्तस्यापमानं कलया प्रयुक्तम् ॥ ८२
त्वमित्यत्रभवन्तं हि ब्रूहि पार्थ युधिष्ठिरम् ।
त्वमित्युक्तो हि निहतो गुरुर्मवति भारत ॥ ८३
एवमाचर कौन्तेय धर्मराजे युधिष्ठिरे ।
अधर्मयुक्तं संयोगं कुरुष्वैनं कुरुद्वह ॥ ८४
अथर्वाङ्गिरसी ह्येषा श्रुतीनामुत्तमा श्रुतिः ।

अविचार्यैव कार्येषा श्रेयस्कामैर्नरैः सदा ॥ ८५
अवधेन वधः प्रोक्तो यदुरुस्त्वमिति प्रभुः ।
तद्ब्रूहि त्वं यन्मयोक्तं धर्मराजस्य धर्मवित् ॥ ८६
यदा ह्ययं पाण्डव धर्मराज-
स्त्वत्तोऽयुक्तं लप्स्यते चैव साधु ।
ततोऽस्य पादावभिवाद्य पश्चा-
च्छ्रेयो ब्रूयात्सान्त्वयुक्तं हितं च ॥ ८७
भ्राता प्राज्ञस्त्व कोपं न जातु
कुर्याद्राजा धर्ममार्गानुसारी ।
मुक्तोऽनृताद्वातवधाच्च पापा-
द्दृष्टः कर्णं त्वं जहि पार्थ पश्चात् ॥ ८८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

युधिष्ठिराधिक्षेपादारमवधोद्यतं पार्थं प्रति कृष्णेन तत्प्रतिनिधितया आत्मप्रशंसनचोदना ॥ १ ॥ अर्जुनेनात्मप्रशंसना-
नन्तरं युधिष्ठिरक्षमापनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।

इत्येवमुक्तस्तु जनार्दनेन
पार्थः प्रशस्याथ सुहृद्वचस्तत् ।
ततोऽब्रवीदर्जुनो धर्मराज-
मनुक्तपूर्वं परुषं प्रसह्य ॥ १
मा त्वं राजन्व्याहरस्वाद्य पापं
त्वं तिष्ठसि क्रोशमात्रे व्यपेत्य ।
भीमस्तु मामर्हति गर्हणाय
यो युध्यते सर्वलोकप्रवीरैः ॥ २
काले हि शत्रून्परिपीड्य वीरो
हत्वा प्रवीरान्वसुधाधिपानाम् ।
रथप्रधानोत्तमनागमुख्या
युधिप्रवीरा निहताश्च शूराः ॥ ३
मुदुष्करं कर्म करोति भीमः
कर्तुं यथा नार्हति कश्चिदन्यः ।

रथादवस्कन्द्य गदां परामृशं-
स्तथा रणे हन्ति तथैव वारणान् ॥ ४
स कुञ्जराणामधिकं सहस्रं
हत्वा नदंस्तुमुलं सिंहनादम् ।
काम्भोजवानायुजपार्वतीया-
नीहामृगाभान्विनिहत्य वाजिनः ॥ ५
महारथान्द्विरदाञ्छैलकल्पा-
न्सहेत यः कुञ्जरान्वध्यमानान् ।
असौ भीमो धार्तराष्ट्रेषु मग्नः
स मामुपालब्धुमर्दिदमोऽर्हति ॥ ६
वरासिना चाथ नराश्चकुञ्जरां-
स्तथा रथाङ्गैर्धनुषा च हन्त्यरीन् ।
प्रमृद्य पद्भ्यामहितांस्तु हन्ति
पुनश्च दोभ्यां शतमन्युविक्रमः ॥ ७
महाबलो वैश्रवणान्तकोपमः
प्रसह्य हर्ता द्विपतां यशंसि ।

अत्रभवन्तं मान्यं त्वमिति ब्रूहि ॥ ८३ ॥ एवं पूज्यावमानरूपं
संयोगं आत्मनानुष्ठितं कुरुष्व ॥ ८४ ॥ यत् गुरुस्त्वमिति

प्रोक्तस्तत् अवधेन शस्त्रपातनमन्तरेणैव वधः वधकरं भवती-
त्यर्थः ॥ ८६ ॥ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

स भीमसेनोऽर्हति गर्हणाय
 न त्वं नित्यं रक्ष्यमाणः सुहृद्भिः ॥ ८
 कलिङ्गवङ्गाङ्गनिषादमागधा-
 न्सदा महाशैलबलाहकोपमान् ।
 निहन्ति यः शत्रुगणाननेकशः
 स मां हि वक्तुं प्रभवत्यनागसम् ॥ ९
 संयुक्तमास्थाय रथं हि काले
 धनुर्विधून्वञ्छरपूर्णमुष्टिः ।
 सृजेच्च यो बाणसङ्घान्परेषु
 महाबलो मेघ इवाम्बुधाराः ॥ १०
 शतान्यष्टौ वारणानामदर्शय-
 द्विशतितैः कुम्भघटाग्रहस्तैः ।
 यो भीमसेनो निहतारिसङ्घः
 स मामुपालब्धुमरिन्दमोऽर्हति ॥ ११
 रथाश्च नागाश्च हयाश्च राज-
 न्भीमेनाजौ निहताः सङ्घशोऽद्य ।
 राजानश्च बहवो महाबलाः
 स मामुपालब्धुमरिन्दमोऽर्हति ॥ १२
 धृतराष्ट्रपुत्रा बलिनश्च येन
 महाबला निहताः प्रायशो वै ।
 शूरो युद्धे ह्यप्रतिवार्यवीर्यः
 स मामुपालब्धुमरिन्दमोऽर्हति ॥ १३
 प्रतापयन्स्तद्वलमुग्ररूपं
 योऽसौ रणे धार्तराष्ट्रस्य वीरः ।
 एकः सहेताप्रतिसङ्घपौरुष-
 स्तेनास्मि वाच्यो न त्वया वै कदाचित् ॥ १४
 महारथा यत्र यत्रैव युद्धे
 भिन्दन्ति सैन्यं तव कामतोऽद्य ।
 तत्रैव तत्रैव रणे महात्मा
 डढं भीमः परसङ्घानमृद्रात् ॥ १५
 तेनास्मि वाच्यो न त्वया हं कदाचि-
 न्मा मा वोचः क्रूरमिहाद्य पार्थ ।
 नास्मद्विधो वै भवता तु वाच्यो
 यथा भवान्सर्वलोकस्य वाच्यः ॥ १६

एवं हि मा ते ब्रुवतो नरेन्द्र
 कथं न दीर्येच्छतथाऽद्य जिह्वा ।
 अहो बतेदं मुनृशंसरूपं
 कामादवोचस्त्वमिहाद्य यद्वै ॥ १७
 बलं न बाधिष्ठितं सत्तमानां
 यत्क्षत्रियाणां बहुलं वदन्ति ।
 त्वं चाबलो भारत निष्ठुरोऽसि
 त्वमेव मां वेत्सि यथाविधोऽहम् ॥ १८
 नकुलेन राजन्गजवाजियोधा
 हताश्च वीराः सहसा समेत्य ।
 त्यक्त्वा प्राणान्समरे युद्धकाङ्क्षी
 स मामुपालब्धुमरिन्दमोऽर्हति ॥ १९
 कृतं कर्म सहदेवेन दुष्करं
 यो युध्यते परसैन्यावमर्दी ।
 न चात्रवीर्त्तिकचिदिहागतो बली
 पश्यान्तरं तस्य चैवात्मनश्च ॥ २०
 धृष्टद्युम्नः सात्यकिर्द्रौपदेया
 युधामन्युश्चोत्तमौजाः शिखण्डी ।
 एतेऽद्य युधि संप्रपीडिता-
 स्ते मामुलपालब्धुमर्हन्ति न त्वम् ॥ २१
 त्वन्मूलमस्माभिरिदं हि वैरं
 प्राप्तं तथा व्यसनं चातिघोरम् ।
 द्यूतप्रमत्तेन कृतं त्वयाऽसकृ-
 त्कस्मादुपालब्धुमिहार्हसि त्वम् ॥ २२
 त्वमेव राजन्सततं प्रमत्त-
 स्त्वमेव मूढो भारतानामसाधुः ।
 त्वां प्राप्य राज्यं च विनष्टमेत-
 त्प्राप्ता महत्पाण्डवाश्चापि दास्यम् ॥ २३
 त्वत्तः कृतोऽस्मद्वनवासदुःखं
 राज्यस्य नाशो ह्यभिमन्योश्च घोरः ।
 आत्मानमेवं मुनृशंसरूपं
 ज्ञात्वा किमर्थं गर्हसे माद्य वीर ॥ २४
 लज्जस्व राजन्यदि तेऽस्ति लज्जा
 तूष्णींभूतः पश्य सर्वं कृतघ्नः ।

भीमो नित्यं समरस्य कर्ता
दर्पस्य भेत्ता पुनरेव नित्यम् ॥ २५
स्वयं ह्यशक्तेन नरेन्द्र युद्धे
नरेण कार्या सततं क्षमैव ।
बलं हि वाचि द्विजसत्तमानां
क्षात्रं द्विजा बाहुबलं वदन्ति ॥ २६
त्वं वाग्बलो भारत निष्ठुरोऽसि
त्वमेव मां वेत्सि यथाविधोऽहम् ।
घटामि नित्यं तव कर्तुमिष्टं
दारैः मृतैर्जीवितेनात्मना च ॥ २७
एवंच मां वाक्छलाकैर्हिनत्सि
त्वचः सुखं न वयं विप्र किञ्चित् ।
मा मामवंस्था द्रौपदीतल्पसंस्थो
महारथान्प्रतिहन्मि त्वदर्थे ॥ २८
सर्वातिशङ्की भवसि प्रमत्त-
स्त्वत्तः सुखं नाभिजानामि किञ्चित् ।
प्रोक्तः स्वयं सत्यसन्धेन मृत्यु-
स्त्व प्रियार्थं नरदेव युद्धे ॥ २९
शिखण्डिनाम्ना प्रधने त्वार्थे
मयाभिगुप्तेन हतश्च भीष्मः ।
द्रोणो हतो यः सततोपकारी
धृष्टद्युम्नेन स्यन्दनाद्विप्रकृष्टः ॥ ३०
द्रौणिश्च रुद्रः सगणो महात्मा
तथापि ते वै वचनं नृशंसवत् ।
दुःखं प्रियं ते नरदेव कर्तुं
यस्य प्रियं ते न करोम्यहं वै ॥ ३१
न मुच्यते वै दिवि चेह यः पुमा-
न्यस्ते मदन्योऽप्रियमारभेत ।
न चाभिनन्दामि तथाहि राज्यं
यतस्त्वमक्षेषु दृढं प्रसक्तः ॥ ३२
स्वयं कृतं पापमनार्यजुष्टं-
मस्माभिराजौ न्यसनं तितीर्षसि ।
अक्षेषु दोषा बहवो विधर्म्याः
श्रुतास्त्वया सहदेवोऽब्रवीद्यान् ॥ ३३

सत्यसन्धेन भीष्मेण ॥ २५ ॥

तान्नेच्छसि त्यक्तुमनार्यजुष्टा-
न्धोरे स्म सर्वे निरये त्वयाऽस्ताः ।
त्वं देविता त्वत्कृते राज्यनाश-
स्त्वत्संभवं व्यसनं नो नरेन्द्र ॥ ३४
मास्मान्कूरैर्वाक्प्रतोदैस्तुदस्त्वं
भूयो राजन्कोपयस्यल्पबुद्ध्या ॥ ३५
सञ्जय उवाच ।
एता वाचः परुषाः सव्यसाची
स्थिरप्रतिज्ञः श्रावयित्वा नरेन्द्रम् ।
विनिःश्वसञ्जयेष्टमनिष्टमुक्त्वा
ततस्तु कोशादसिमुद्बर्ह ॥ ३६
तमाह कृष्णः किमिदं पुनर्मेवा-
न्विकोशमाकाशनिभं करोत्यसिम् ।
प्रब्रूहि सत्यं पुनरुत्तरं सखे
वचः प्रवक्ष्यामि त्वार्थसिद्धये ॥ ३७
इतीव पृष्टः पुरुषोत्तमेन
सुदुःखितः केशवमाह पार्थः ।
अहं हनिष्ये स्वशरीरमेत-
त्प्रसह्येनाहितमुक्तवान्गुरुम् ॥ ३८
निशम्य तत्पार्थवचोऽब्रवीदिदं
जनार्दनो धर्मभृतां वरिष्ठः ।
प्रब्रूहि पार्थ स्वगुणानिहात्मन-
स्ततो हतात्मा भवसीति निश्चयः ॥ ३९
तथा तु कृष्णस्य वचो निशम्य
ततोऽर्जुनः प्राह धनुः प्रगृह्य ।
युधिष्ठिरं धर्मभृतां वरिष्ठं
शृणुष्व राजन्निति दुर्वचः स्वयम् ॥ ४०
अर्जुन उवाच ।
न मादृशोऽन्यो नरदेव विद्यते
धनुर्धरो देवमृते पिनाकिनम् ।
अहं हि तेनानुमतो महात्मना
क्षणेन हन्यां सचराचरं जगत् ॥ ४१
मया हि राजन्सदिगीश्वरा दिशो
विजित्य सर्वा भवतः कृता वशे ।

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

स राजसूयश्च समाप्तदक्षिणः
 सभा च दिव्या भवतो ममौजसा ॥ ४२
 पाणी पृषत्कालिखिताविमौ पुन-
 र्धनुश्च सव्ये विततं सबाणम् ।
 पादौ च मे लक्षणतः प्रशस्तौ
 न मादृशं युद्धगतं जयन्ति ॥ ४३
 हता उदीच्या निहताः प्रंतीच्याः
 प्राच्या निरस्ता दाक्षिणात्या विशस्ताः ।
 संशप्तकानां किञ्चिदेवावशिष्टं
 सर्वस्य लोकस्य हतं मयाऽर्धम् ॥ ४४
 शेते मया निहता शत्रुसेना
 छिन्नैर्गात्रैर्भूमितले स्खलन्ती ।
 अनस्रज्ञानैव निहन्मि चास्त्रै-
 स्तस्मान्न भस्मैव करोमि लोकान् ॥ ४५
 जैत्रं रथं भीममास्थाय कृष्ण
 यावच्छीघ्रं सूतपुत्रं निहन्तुम् ।
 राजा भवत्वद्य मुनिर्वृतोऽयं
 कर्णं रणे नाशयितास्मि बाणैः ॥ ४६
 इत्येवमुक्त्वा पुनराह पार्थो
 युधिष्ठिरं धर्मभृतां वरिष्ठम् ।
 अद्यापुत्रा सूतमाता भवित्री
 कुन्ती वायो वा मया तेन वापि ।

सत्यं वदाम्यद्य न कर्णमाजौ
 शरैरहत्वा कवचं विमोक्ष्ये ॥ ४७
 सञ्जय उवाच ।
 इत्येवमुक्त्वा पुनरेव पार्थो
 युधिष्ठिरं धर्मभृतां वरिष्ठम् ।
 विमुच्य शस्त्राणि धनुर्विमृज्य
 कोशे च खड्गं विनिधाय तूर्णम् ॥ ४८
 स व्रीडया नम्रशिराः किरीटी
 युधिष्ठिरं प्राञ्जलिरभ्युवाच ।
 प्रसीद राजन्क्षम यन्मयोक्तं
 काले भवान्वेत्स्यति तन्नमस्ते ॥ ४९
 ततस्तु पादाबुपगृह्य पार्थः
 समुत्थितो दीप्ततेजाः किरीटी ।
 प्रसाद्य राजानमभिप्रसाहं
 स्थितोऽब्रवीच्चैनमभिप्रतप्तम् ॥ ५०
 याम्येष भीमं समराद्विमोक्तुं
 सर्वात्मना सूतपुत्रं च हन्तुम् ।
 भवत्प्रियार्थं मम जीवितं हि
 ब्रवीमि सत्यं तदवेहि राजन् ॥ ५१
 नेदं चिरात्क्षिप्रमिदं भविष्य-
 दावर्ततेऽसावभियामि चैनम् ।
 अद्याप्यपुत्रा तेन हतेन राधा
 कुन्ती मया वा तदिदं विद्धि राजन् ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

अर्जुनकृतावमानाद्भनं विषासोर्युधिष्ठिरस्य कृष्णेन परिसान्त्वयनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा पाण्डवो धर्मराजो
 भ्रातुर्वाक्यं परुषं फल्गुनस्य ।
 उत्थाय तस्माच्छयनादुवाच
 पार्थ ततो दुःखपरीतचेताः ॥ १
 कृतं मया पार्थ न साधुकर्म
 येन प्राप्तं व्यसनं वः सुघोरम् ।

तस्माच्छिरश्छिन्धि ममैतदद्य
 कुलान्तकस्याधमपूरुषस्य ॥ २
 पापस्य पाप्मोपहतस्य वीर
 विमूढबुद्धेरलसस्य भीरोः ।
 वृद्धावमन्तुः परुषस्य चैव
 किं ते चिरं मामनुसृत्य रूक्षम् ॥ ३

गच्छाम्यहं वनमद्यैव पापः

सुखं भवान्वर्ततां मद्विहीनः ।

योग्यो राजा भीमसेनो महात्मा

ह्रीवस्य किं वा मम राज्यकृत्यम् ॥ ४

न चापि शक्तः परुषाणि सोढुं

पुनस्तवेमानि रूषान्वितस्य ।

भीमोऽस्तु राजा मम जीवितेन

न कार्यमद्यावमतस्य वीर ॥ ५

इत्येवमुक्त्वा सहस्रोत्पपात

रूषान्वितस्तच्छयनं विहाय ।

इयेष निर्गन्तुमथो वनाय

तं वासुदेवः प्रणतोऽभ्युवाच ॥ ६

न राजन्विदितं तत्ते यथा गाण्डीवधन्वनः ।

प्रतिज्ञा सत्यसन्धस्य गाण्डीवं प्रति विश्रुता ॥ ७

ब्रूयाद्य एनं गाण्डीवं देह्यन्यस्यै त्वमित्युत ।

वध्योऽस्य स पुमाँल्लोके त्वया चोक्तोयमीदृशम् ८

ततः सत्यां प्रतिज्ञां तां पार्थेन प्रतिरक्षता ।

मच्छन्दादवमानोऽयं कृतस्तव महीपते ॥ ९

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

अर्जुनेन स्त्रावमानितस्य युधिष्ठिरस्य प्रसादनम् ॥ १ ॥ अर्जुनेन युधिष्ठिराग्रे कर्णवचनप्रतिज्ञानम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।

इति स कृष्णवचनात्प्रत्युच्चार्य युधिष्ठिरम् ।

बभूव विमनाः पार्थः किञ्चित्कृत्वेव पातकम् ॥ १

ततोऽब्रवीद्वासुदेवः प्रहसन्निव पाण्डवम् ।

कथं नाम भवेदेतद्यदि त्वं पार्थ धर्मजम् ॥ २

असिना तीक्ष्णधारेण हन्या धर्मे व्यस्थितम् ।

त्वमित्युक्त्वाथ राजानमेवं कश्मलमाविशः ॥ ३

हत्वा तु नृपतिं पार्थ करिष्यसि किमुत्तरम् ।

एवं हि दुर्विदो धर्मो मन्दप्रज्ञैर्विशेषतः ॥ ४

स भवान्धर्मभीरुत्वाद्भुवं यायान्महत्तमः ।

नरकं घोररूपं च भ्रातुर्ज्येष्ठस्य वै वधात् ॥ ५

स त्वं धर्मभृतां श्रेष्ठं राजानं धर्मसंहितम् ।

गुरूणामवमानो हि वध इत्यभिधीयते ।

तस्मात्क्षम महाबाहो मम पार्थस्य चोभयोः ॥ १०

व्यतिक्रममिमं राजन्सत्यसंरक्षणं प्रति ।

शरणं त्वां महाराज प्रतिपन्नावुभावपि ॥ ११

क्षन्तुमर्हसि मे राजन्प्रणतस्याभियाचतः ।

राधेयस्याद्य पापस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ॥ १२

सत्यं ते प्रतिजानामि हतं विद्ध्यद्य सूतजम् ।

यस्येच्छसि वधं तस्य गतमेवाद्य जीवितम् ॥ १३

इति कृष्णवचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।

ससंभ्रमं हृषीकेशमुत्थाप्य प्रणतं तदा ।

कृताञ्जलिमुवाचेदं वाक्यं यत्समनन्तरम् ॥ १४

एवमेव यथात्थ त्वमस्त्येषोऽतिक्रमो मम ।

अनुनीतोऽस्मि गोविन्द तारितश्चासि माधवा ॥ १५

मोचिता व्यसनाद्दोराद्वयमद्य त्वयाच्युत ।

भवन्तं नावमासाद्य ह्यावां व्यसनसागरात् ।

वोरादद्य समुत्तीर्णावुभावज्ञानमोहितौ ॥ १६

त्वद्बुद्धिपुत्रमासाद्य दुःखशोकार्णवाद्वयम् ।

समुत्तीर्णाः सहामात्याः सनाथाः स त्वयाच्युत ॥

प्रसादय कुरुश्रेष्ठमेतदत्र मतं मम ॥ ६

प्रसाद्य भक्त्या राजानं प्रीते चैव युधिष्ठिरे ।

प्रयावस्तरितौ योद्धुं सूतपुत्ररथं प्रति ॥ ७

हत्वा तु समरे कर्णं त्वमद्य निशितैः शरैः ।

विपुलां प्रीतिमाधत्स्व धर्मपुत्रस्य मानद ॥ ८

एतदत्र महाबाहो प्राप्तकालं मतं मम ।

एवं कृते कृतं चैव तव कार्यं भविष्यति ॥ ९

सञ्जय उवाच ।

ततोऽर्जुनो महाराज लज्जया वै समन्वितः ।

धर्मराजस्य चरणौ प्रपद्य शिरसा नतः ॥ १०

उवाच भरतश्रेष्ठं प्रसीदेति पुनःपुनः ।

क्षमस्व राजन्यत्प्रोक्तस्त्वं मया धर्मभीरुणा ॥ ११

पादयोः पतितं दृष्ट्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 धनंजयमभिब्रूय रूढन्तं भरतर्षभम् ॥ १२
 उत्थाप्य भ्रातरं राजा धर्मराजो धनञ्जयम् ।
 समाश्लिष्य च सस्नेहं प्ररूढं महीपतिः ॥ १३
 रुदित्वा सुचिरं कालं भ्रातरौ सुमहाद्युतौ ।
 कृतशौचौ महाराज प्रीतिमन्तौ बभूवतुः ॥ १४
 तत आश्लिष्य तं प्रेम्णा मूर्ध्नि चाग्राय पाण्डवः ।
 प्रीत्या परमया युक्तो विस्मयंश्च पुनःपुनः ।
 अब्रवीत् महेश्वासं धर्मराजो धनंजयम् ॥ १५
 कर्णेन मे महाबाहो सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
 कवचं च ध्वजं चैव धनुः शक्तिर्हयाः शराः ।
 शरैः कृत्वा महेश्वास यतमानस्य संयुगे ॥ १६
 सोऽहं दृष्ट्वा रणे तस्य कर्म कर्णस्य फल्गुनः ।
 व्यवसीदामि दुःखेन न तु मे जीवितं प्रियम् ॥ १७
 न चेदद्य हि तं वीरं निहनिष्यसि संयुगे ।
 प्राणानेव परित्यक्ष्ये जीवितार्थो हि को मम ॥ १८
 एवमुक्तः प्रत्युवाच विजयो भरतर्षभ ॥ १९
 सत्येन ते शपे राजस्त्वत्पादेन तथैव च ।
 भीमेन च नरश्रेष्ठ यमाभ्यां च महीपते ॥ २०
 'अहमेनं नरश्रेष्ठ सामात्यं च महीपते ।'
 यथाद्य समरे कर्णं हनिष्यामि इतोपि वा ।
 महीतले पतिष्यामि सत्येनायुधमालभे ॥ २१
 एवमाभाष्य राजानमब्रवीन्माधवं वचः ।
 अद्य कर्णं रणे कृष्ण सुदयिष्ये न संशयः ।
 त्वमनुध्याहि भद्रं ते वधं तस्य दुरात्मनः ॥ २२
 एवमुक्तोऽब्रवीत्पार्थ केशवो राजसत्तम ।
 शक्तोऽसि भरतश्रेष्ठ यत्नं कर्तुं यदात्थ माम् ॥ २३
 एष चापि हि मे कामो नित्यमेव महारथ ।
 कथं भवान्नणे कर्णं निहन्यादिति सत्तम ॥ २४
 एवमुक्तस्ततो राजन्पार्थो वचनमब्रवीत् ।
 हन्यते द्वैरथे भूयो युज्यन्तां वै रथोत्तमे ॥ २५
 उपावृत्ताश्च तुरगाः शिक्षिताश्चाश्वसादिभिः ।
 रथोपकरणैः सर्वैः सत्वरं यातु मे रथः ॥ २६
 एवमुक्तो महाराज फल्गुनेन महात्मना ।

उवाच दारुकं कृष्णः कुरु सर्वं यदब्रवीत् ।
 अर्जुनो भारतश्रेष्ठः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ २७
 आज्ञप्तस्त्वथ कृष्णेन दारुको राजसत्तम ।
 योजयामास च रथं वैयाघ्रं शत्रुतापनम् ।
 सज्जं निवेदयामास पाण्डवस्य महात्मनः ॥ २८
 युक्तं तु रथमास्थाय दारुकेण महात्मना ।
 उपस्थितं रथं दृष्ट्वा पद्मनाभो रणान्तकृत् ।
 भूयश्चोवाच मतिमान्माधवो धर्मनन्दनम् ॥ २९
 युधिष्ठिरेमं बीभत्सुं त्वं सान्त्वयितुमर्हसि ।
 अनुज्ञातुं च कर्णस्य वधायाद्य दुरात्मनः ॥ ३०
 श्रुत्वा ह्यावां महासंख्ये त्वां कर्णशरपीडितम् ।
 प्रवृत्तिं ज्ञातुमायाताविहावां पाण्डुनन्दन ॥ ३१
 दिष्ट्यासि राजन्विरुजो दिष्ट्या न ग्रहणं गतः ।
 परिसान्त्वय बीभत्सुं जयमाशाधि चानघ ॥ ३२
 युधिष्ठिर उवाच ।
 एष्येहि पार्थ बीभत्सो मां परिष्वज पाण्डव ।
 वक्तव्यमुक्तोऽस्म्यहितं त्वया श्रान्तं च तन्मया ३३
 अहं त्वामनुजानामि जहि कर्णं धनञ्जय ।
 मन्युं च मा कृथाः पार्थ यन्मयोक्तोऽसि दारुणं ३४
 सञ्जय उवाच ।
 ततो धनञ्जयो राजञ्जिशरसा प्रणतस्तदा ।
 पादौ जग्राह पाणिभ्यां भ्रातुर्ज्येष्ठस्य मारिष ३५
 तमुत्थाप्य ततो राजा परिष्वज्य च पीडितम् ।
 मूर्ध्नुपाग्राय चैवैनमिदं पुनरुवाच ह ॥ ३६
 धनञ्जय महाबाहो मानितोऽसि दृढं त्वया ।
 माहात्म्यं विजयं चैवं भूयः प्राप्नुहि श्लाघ्यतम् ३७
 अर्जुन उवाच ।
 अद्य तं पापकर्माणं सानुबन्धं रणे शरैः ।
 नयाम्यन्तं समासाद्य राधेयं बलगर्वितम् ॥ ३८
 येन त्वं पीडितो वाणैर्दृढमायम्य कार्मुकम् ।
 तस्याद्य कर्मणः कर्णः फलमाप्स्यति दारुणम् ॥ ३९
 अद्य त्वामुपयास्यामि कर्णं हत्वा महीपते ।
 सभाजये त्वामाक्रन्ददिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ४०
 नाहत्वा विनिवर्तिष्ये कर्णमद्य रणाजिरात् ।
 इति सत्येन ते पादौ स्पृशामि जगतीपते ॥ ४१

सञ्जय उवाच ।

इति श्रुवाणं सुमनाः किरीटिनं
युधिष्ठिरः प्राह वचो बृहत्तरम् ।
यशोऽक्षयं जीवितमीप्सितं ते
जयं सदा वीर्यमरिक्खयं तदा ॥ ४२

प्रयाहि वृद्धिं च दिशन्तु देवता
यथाहमिच्छामि तवास्तु तत्तथा ।
प्रयाहि शीघ्रं जहि कर्णमाहवे
पुरन्दरो वृत्रमिवात्मवृद्धये ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

कर्णेन शोर्धुनिर्गच्छतोऽर्जुनस्य शुभनिमित्तप्रादुर्भावः ॥ १ ॥ श्रीकृष्णेनार्जुनस्य प्रोत्साहनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।

प्रसाद्य धर्मराजानं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
संपूज्य देवताः सर्वा ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ।
सुमङ्गलं स्वस्त्ययनमारुरोह रथोत्तमम् ॥ १
तस्य राजा महाप्राज्ञो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
आशिषोऽयुक्त्वा परमाः युक्तं कर्णरथं प्रति ॥ २
तमायान्तं महेष्वासं दृष्ट्वा भूतानि भारत ।
निहतं मेनिरे कर्णं पाण्डवेन महात्मना ॥ ३
बभूवुर्विमलाः सर्वा दिशो राजन्समन्ततः ।
चाषाश्च शतपत्राश्च क्रौञ्चाश्चैव जनेश्वर ।
प्रदक्षिणमकुर्वन्त तदा वै पाण्डुनन्दनम् ॥ ४
बहवः पक्षिणो राजन्पुत्रामानः शुभाः शिवाः ।
त्वरयन्तोऽर्जुनं युद्धे हृष्टरूपा ववाशिरे ॥ ५
कङ्का गृध्रा वकाः श्येना वायसाश्च विशांपते ।
अग्रतस्तस्य गच्छन्ति भक्ष्यहेतोर्भयानकाः ॥ ६
निमित्तानि च धन्यानि पाण्डवस्य शशंसिरे ।
विनाशमरिसैन्यानां कर्णस्य च वधं तथा ॥ ७
प्रयातस्याथ पार्थस्य महान्स्वेदो व्यजायत ।
चिन्ता च विपुला जज्ञे कथं चेदं भविष्यति ॥ ८
विषण्णं तु ततो ज्ञात्वा सव्यसाचिनमच्युतः ।
संचोदयति तेजस्वी मधुहा वानरध्वजम् ॥ ९
ततो गाण्डीवधन्वानमब्रवीन्मधुसूदनः ।
दृष्ट्वा पार्थं तथायान्तं चिन्तापरिगतं तदा ॥ १०
गाण्डीवधन्वन्संग्रामे ये त्वया धनुषा जिताः ।
न तेषां मानुषो जेता त्वदन्य इह विद्यते ॥ ११

एते हि बहवः शूराः शक्रतुल्यपराक्रमाः ।
त्वां प्राप्य समरे शूरं प्रयाताः परमां गतिम् ॥ १२
को हि द्रोणं च भीष्मं च भगदत्तं च मारिष ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ कांभोजं च सुदक्षिणम् ॥ १३
श्रुतायुं चाश्रुतायुं च श्रुतायुं च महारथम् ।
प्रत्युद्गम्य भवेत्क्षेमी यो न स्यात्त्वद्विधः प्रभुः ॥ १४
तव हस्त्राणि दिव्यानि लाघवं बलमेव च ।
असंमोहश्च युद्धेषु विज्ञानस्य च संनतिः ।
वेधः पातश्च लक्षेषु योगश्चैव तथार्जुन ॥ १५
मवान्देवान्सगन्धर्वान्हन्यात्सर्वाश्च राक्षसान् ।
पृथिव्यां तु रणे पार्थ न योद्धा त्वत्समः पुमान् ॥ १६
धनुर्गृह्णन्ति ये केचित्क्षत्रिया युद्धदुर्मदाः ।
आत्मनस्तु समं तेषां न पश्यामि शृणोमि च ॥ १७
ब्रह्मणा हि प्रजाः सृष्टा गाण्डीवं च महद्भुजः ।
येन त्वं युध्यसे पार्थ तस्माद्भास्ति त्वया समः ॥ १८
अवश्यं तु मया वाच्यं यत्पथ्यं तव पाण्डव ।
मावमंस्था महाबाहो कर्णमाहवशोभिनम् ॥ १९
कर्णो हि बलवान्दृष्टः कृतास्त्रश्च महारथः ।
कृती च चित्रयोधी च देशकालस्य कोविदः ॥ २०
बहुनात्र किमुक्तेन संक्षेपाच्छृणु पाण्डव ।
त्वत्समं त्वद्विशिष्टं वा कर्णं मन्ये महारथम् ।
परमं यत्तमास्थाय त्वया वध्यो महाहवे ॥ २१
तेजसा वह्निसदृशो वायुवेगसमो जवे ।
अन्तकप्रतिमः क्रोधे सिंहसंहननो बली ॥ २२

अष्टरत्नैर्महाबाहुर्व्यूढोरस्कः सुदुर्जयः ।
 अभिमानी च शूरश्च प्रवीरः प्रियदर्शनः ॥ २३
 सर्वयोधगुणैर्युक्तो मित्राणामभयंकरः ।
 सततं पाण्डवद्वेषी धार्तराष्ट्रहिते रतः ॥ २४
 सर्वैरवध्यो राधेयो देवैरपि सवासवैः ।
 ऋते त्वामिति मे बुद्धिस्तदद्य जहि सूतजम् ॥ २५
 देवैरपि हि संयत्तैर्बिभ्रद्भिर्मासशोणितम् ।
 अशक्यः स रथो जेतुं सर्वैरपि युयुत्सुभिः ॥ २६
 दुरात्मानं पापवृत्तं नृशंसं
 दुष्टप्रज्ञं पाण्डवेयेषु नित्यम् ।
 हीनस्वार्थं पाण्डवेयैर्विरोधे
 हत्वा कर्णं निश्चितार्थो भवाद्य ॥ २७
 तं सूतपुत्रं रथिनां वरिष्ठं
 निष्कालिकं कालवशं नयाद्य ।

तं सूतपुत्रं रथिनां वरिष्ठं
 हत्वा प्रीतिं धर्मराजे कुरुष्व ॥ २८
 जानामि ते पार्थ वीर्यं यथाव-
 दुर्वारणीयं च सुरासुरैश्च ।
 सदावजानाति हि पाण्डुपुत्रा-
 नसौ दर्पात्सूतपुत्रो दुरात्मा ॥ २९
 आत्मानं मन्यते वीरं येन पापः सुयोधनः ।
 तमद्य मूलं पापानां जहि सौतिं धनञ्जय ॥ ३०
 खड्गजिह्वं धनुरास्यं शरदंष्ट्रं तरस्त्रिनम् ।
 द्रुपं पुरुषशार्दूलं जहि कर्णं धनञ्जय ॥ ३१
 अहं त्वामनुजानामि वीर्येण च बलेन च ।
 जहि कर्णं रणे शूरं मातङ्गमिव केसरी ॥ ३२
 यस्य वीर्येण वीर्यं ते धार्तराष्ट्रोऽवमन्यते ।
 तमद्य पार्थ संग्रामे कर्णं वैकर्तनं जहि ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

कृष्णेनार्जुनं प्रति भीष्मादियुद्धनिधनप्रकारानुवादपूर्वकं तेषां वधे तस्यैव मुख्यकारणत्वकथनम् ॥ १ ॥ बाल्याद्यभृति
 दुर्योधनापनयानुस्मरणपूर्वकं सर्वत्र कर्णस्यैव मूलतया महापराधित्वघोतनेन तस्यावश्यं हननविधानम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः पुनरमेयात्मा केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ।
 कृतसंकल्पमायान्तं वधे कर्णस्य भारत ॥ १
 अद्य सप्तदशाहानि वर्तमानस्य नित्यशः ।
 विनाशस्यातिघोरस्य नरवारणवाजिनाम् ॥ २
 भूत्वा हि विपुला सेना तावकानां परैः सह ।
 अन्योन्यं समरं प्राप्य किञ्चिच्छेषा विशांपते ॥ ३
 भूत्वा वै कौरवाः पार्थ प्रभूतगजवाजिनः ।
 त्वां वै शत्रुं समासाद्य विनष्टा रणमूर्धनि ॥ ४
 एते ते पृथिवीपालाः सृञ्जयाश्च समागताः ।
 त्वां समासाद्य दुर्धर्षं पाण्डवाश्च व्यवस्थिताः ॥ ५
 पाञ्चालैः पाण्डवैर्मत्स्यैः कारुशैश्चेदिभिः सह ।
 'मगधैः पारिजातैश्च दाक्षिणात्यैः सकेरलैः ।'

त्वया गुप्तेरमित्रघ्नैः कृतः शत्रुगणक्षयः ॥ ६
 को हि शक्तो रणे जेतुं कौरवांस्तात संयुगे ।
 अन्यत्र पाण्डवाद्युद्धे श्वेताश्वाद्धानरध्वजात् ॥ ७
 शक्तस्त्वं हि रणे जेतुं ससुरासुरमानुषान् ।
 त्रीँल्लोकान्समरे युक्तान्किं पुनः कौरवं बलम् ॥ ८
 भगदत्तं च राजानं कोऽन्यः शक्तस्त्वया विना ।
 जेतुं पुरुषशार्दूल योऽपि स्याद्वासवोपमः ॥ ९
 तथेमां विपुलां सेनां गुप्तां पार्थ त्वयाऽनघ ।
 न शेकुः पार्थिवाः सर्वे चक्षुर्मिरपि वीक्षितुम् ॥ १०
 तथैव सततं पार्थ रक्षिताभ्यां त्वया रणे ।
 धृष्टद्युम्नशिखण्डिभ्यां द्रोणभीष्मौ निपातितौ ॥ ११
 को हि शक्तो रणे पार्थ भारतानां महारथौ ।
 भीष्मद्रोणौ युधा जेतुं शक्तुर्लघुपराक्रमौ ॥ १२

रजिस्त्वैकविंशत्यङ्गुलः । अष्टानां रत्नीनां अष्टषष्ठ्यधिकं
 शतं अङ्गुलानि च भवन्ति ॥ २३ ॥ निष्कालिकं निर्गतः

कालयिता जेतास्येति तम् ॥ २८ ॥ षट्सप्ततितमो-
 ऽध्यायः ॥ ७६ ॥

को हि शान्तनवं भीष्मं द्रोणं वैकर्तनं कृपम् ।
 द्रौणिं च सौमदक्षिं च कृतवर्माणमेव च ॥ १३
 सैन्धवं मद्रारजं च राजानं च सुयोधनम् ।
 वीरान्कृतास्त्रान्समरे सर्वानेवानिवर्तिनः ॥ १४
 अक्षौहिणीपतीनुग्रान्संहतान्युद्धदुर्मदान् ।
 त्वामृते पुरुषव्याघ्र जेतुं शक्तः फुमानिह ॥ १५
 श्रेष्ठश्च बहुलाः क्षीणाः प्रदीर्णाश्चरथद्विपाः ।
 नानाजनपदाश्वोघ्राः क्षत्रियाणाममर्षिणाम् ॥ १६
 गणाश्च दासमीयानां वसातीनां च भारत ।
 प्राच्यानां वाटधानानां भोजानां चाभिमानिनाम्
 उदीर्णाश्चगजा सेना सर्वक्षत्रस्य भारत ।
 त्वां समासाद्य निधनं गता भीमं च भारत ॥ १८
 उग्राश्च भीमकर्मणस्तुपारा यवनाः स्वशाः ।
 दार्वाभिसारा दरदाः शका माठरतङ्गणाः ॥ १९
 आन्ध्रकाश्च पुलिन्दाश्च किराताश्चोग्रविक्रमाः ।
 म्लेच्छाश्च पर्वतीयाश्च सागरानूपवासिनः ॥ २०
 संरम्भिणो युद्धशौण्डा बलिनो दण्डपाणयः ॥ २१
 एते सुयोधनस्यार्थे संरब्धाः कुरुभिः सह ।
 न शक्या युधि निर्जेतुं त्वदन्येन परंतप ॥ २२
 धार्तराष्ट्रमुदग्रं हि व्यूढं दृष्ट्वा महद्बलम् ।
 यदि त्वं न भवेस्त्राता प्रतीयात्को नु मानवः ॥ २३
 तत्सागरमिवोद्धूतं रजसा संवृतं बलम् ।
 विदार्थ पाण्डवैः कुड्मैस्त्वया गुप्तैर्हतं विभो ॥ २४
 मागधानामधिपतिर्यत्सेनो महाबलः ।
 अद्य सप्तैव चाहानि हतः सङ्ख्येऽभिमन्युना ॥ २५
 ततो दशसहस्राणि गजानां भीमकर्मणाम् ।
 जघान गदया भीमस्तस्य राज्ञः परिच्छदम् ॥ २६
 तथान्येऽभिहता नागा रथाश्च शतशो बलात् ।
 तदेवं समरे पार्थ वर्तमाने महाभये ॥ २७
 भीमसेनं समासाद्य त्वां च पाण्डव कौरवाः ।
 सवाजिरथमातङ्गा मृत्युलोकमितो गताः ॥ २८
 तथा सेनामुखे तत्र निहते पार्थ पाण्डवैः ।
 भीष्मः प्रासृजदुग्धाणि शरजालानि मारिष ॥ २९

सचेदिकाशिपाश्चालान्करुशान्मात्स्यकेकयान् ।
 शरैः प्रच्छाद्य निधनमनयत्परमास्त्रवित् ॥ ३०
 तस्य चापच्युतैर्बाणैः परदेहविदारणैः ।
 पूर्णमाकाशमभवद्रुक्मपुङ्खैरजिह्वगैः ॥ ३१
 हन्याद्रथसहस्राणि एकैकेनैव मुष्टिना ।
 लक्षं नरद्विपान्हत्वा समेतान्समहाबलान् ॥ ३२
 गत्या दशम्या ते गत्वा जघुर्वाजिरथद्विपान् ।
 हित्वा नवगतीर्दुष्टाः स बाणानाहवेऽत्यजत् ॥ ३३
 दिनानि दश भीष्मेण निघ्नता तावकं बलम् ।
 शून्याः कृता रथोपस्था हताश्च गजवाजिनः ॥ ३४
 'दशमेऽहनि संग्रामे कृत्वा घोरं पराक्रमम् ।'
 दर्शयित्वाऽऽत्मनो रूपं रुद्रोपेन्द्रसमं युधि ॥ ३५
 पाण्डवानामनीकानि प्रविगाह्य विशांपते ।
 विनिघ्नन्पृथिवीपालांश्चेदिपाश्चालकेकयान् ॥ ३६
 अहनत्पाण्डवीं सेनां रथाश्चगजसंकुलाम् ।
 मज्जन्तमप्लवे मन्दमुज्जिहीर्षुः सुयोधनम् ॥ ३७
 तथा चरन्तं समरे तपन्तमिव भास्करम् ।
 पदातिकोटिसाहस्राः प्रवरायुधपाणयः ॥ ३८
 न शेकुः सृज्जया द्रष्टुं तथैवान्ये महीक्षितः ।
 विचरन्तं तथा तं तु संग्रामे जितकाशिनम् ॥ ३९
 सर्वोद्यमेन महता पाण्डवान्समभिद्रवत् ।
 स तु विद्राव्य समरे पाण्डवान्सृज्जयानपि ।
 एक एव रणे भीष्म एकवीरत्वमागतः ॥ ४०
 तं शिखण्डी समासाद्य त्वया गुप्तो महाव्रतम् ।
 जघान पुरुषव्याघ्रं शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ४१
 स एष पतितः श्रेते शरतल्पे पितामहः ।
 त्वां प्राप्य पुरुषव्याघ्रं वृत्रः प्राप्येव वासवम् ॥ ४२
 द्रोणः पञ्चदिनान्युग्रो विधम्य रिपुवाहिनीम् ।
 कृत्वा व्यूहमभेद्यं च पातयित्वा महारथान् ॥ ४३
 जयद्रथस्य समरे कृत्वा रक्षां महारथः ।
 अन्तकप्रतिमश्चोग्रो रात्रियुद्धेऽदहत्प्रजाः ॥ ४४
 दग्ध्वा योधाञ्छरैर्वीरो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 घृष्टयुग्मं समासाद्य स गतः परमां गतिम् ॥ ४५

यदि त्वं त्राता न भवेस्त्राहिं तद्धारतराष्ट्रं बलं कोनु प्रतीयाः

द्रच्छेदिति संबन्धः ॥ २३ ॥

यदि वाऽद्य भवान्युद्धे सूतपुत्रमुखात्रथान् ।
 नावारयिष्यः संग्रामे न स्म द्रोणो व्यनङ्क्यत ४६
 भवता तु बलं सर्वं धार्तराष्ट्रस्य वारितम् ।
 ततो द्रोणो हतो युद्धे पार्श्वतेन धनञ्जय ॥ ४७
 कश्च शक्तो रणे कर्तुं त्वदन्यः पुरुषब्रुवः ।
 यादृशं ते कृतं पार्थ जयद्रथवधं प्रति ॥ ४८
 निवार्य सेनां महतीं हत्वा शूरांश्च पार्थिवान् ।
 निहतः सैन्धवो राजा त्वयाऽस्त्रबलतेजसा ॥ ४९
 आश्चर्यं सिन्धुराजस्य वधं जानन्ति पार्थिवाः ।
 अनाश्चर्यं हि तत्त्वत्तस्त्वं हि पार्थ महारथः ॥ ५०
 त्वां हि प्राप्य रणे क्षत्रमेकाहादिति भारत ।
 नश्यमानमहं युक्तं मन्येयमिति मे मतिः ॥ ५१
 सेयं पार्थ चमूर्धोरा धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ।
 हतसर्वस्वभूयिष्ठा भीष्मद्रोणौ हतौ तथा ॥ ५२
 शीर्णप्रवरयोधाढ्या हतवाजिरथद्विपा ।
 हीना सूर्येन्दुनक्षत्रैर्द्यौरिवाभाति भारती ॥ ५३
 विध्वस्ता हि रणे पार्थ सेनेयं भीमविक्रम ।
 आसुरीव महासेना देवराजपराक्रमैः ॥ ५४
 तेषां हतावशिष्टास्तु सन्ति पञ्च महारथाः ।
 द्रौणिश्च कृतवर्मा च कर्णो मद्राधिपः कृपः ॥ ५५
 तांस्त्वमद्य नरव्याघ्र हत्वा पञ्च महारथान् ।
 हतामित्रः प्रयच्छोर्वी राज्ञे सद्दीपपत्तनाम् ॥ ५६
 साकाशजलपातालां सपर्वतमहावनाम् ।
 प्रयच्छामितवीर्याय पार्थायाद्य वसुन्धराम् ॥ ५७
 एतां पुरा विष्णुरिव हत्वा दैतेयदानवान् ।
 प्रयच्छ मेदिनीं राज्ञे शक्रायैव हरिर्यथा ॥ ५८
 अद्य मोदन्तु पाञ्चाला निहतेष्वरिषु त्वया ।
 विष्णुना निहतेष्वेव दानवेयेषु देवताः ॥ ५९
 यदि वा द्विपदां श्रेष्ठं द्रोणं मानयतो गुरुम् ।
 अश्वत्थाम्नि कृपा तेऽस्ति कृपे वाचार्यगौरवात् ६०
 अत्यन्तापचितान्वन्धून्मानयन्मातृबान्धवान् ।
 कृतवर्माणमासाद्य न नेष्यसि यमक्षयम् ॥ ६१
 भ्रातरं मातुरासाद्य शल्यं मद्रजनाधिपम् ।

यदि त्वमरविन्दाक्ष दयावान्न जिघांससि ॥ ६२
 एतत्ते सुकृतं कर्म नात्र किञ्चन विद्यते ।
 वयमप्यनुजानीमो नात्र दोषोऽस्ति कश्चन ॥ ६३
 इमं पापमर्तिं क्षुद्रमत्यन्तं पाण्डवान्प्रति ।
 कर्णमद्य नरश्रेष्ठ जहि पार्थ शितैः शूरैः ॥ ६४
 दहने यत्सपुत्राया निशि मातुस्तवानघ ।
 द्यूतार्थे यच्च युष्मासु प्रावर्तत सुयोधनः ।
 तस्य सर्वस्य दुष्टात्मा कर्णो वै मूलमित्युत ॥ ६५
 प्रोत्साहयति दुष्टात्मा धार्तराष्ट्रं सुदुर्मतिम् ।
 समितौ गदते कर्णस्तमद्य जहि भारत ॥ ६६
 यश्च युष्मासु पापं वै धार्तराष्ट्रः प्रयुक्तवान् ।
 तस्य सर्वस्य दुर्बुद्धिः कर्णो मूलमिहार्जुन ॥ ६७
 कर्णं हि मन्यते त्राणं नित्यमेव सुयोधनः ।
 ततो मामपि संरन्धो निग्रहीतुं पराक्रमात् ॥ ६८
 स्थिता बुद्धिर्नरेन्द्राणां धार्तराष्ट्रस्य चोभयोः ।
 कर्णः पार्थात्रणे सर्वाभाशयिष्यति सायकैः ॥ ६९
 कर्णमाश्रित्य कौन्तेय धार्तराष्ट्रस्य विग्रहः ।
 रुचितो भवता सार्धं जानतोऽपि बलं तव ॥ ७०
 कर्णो जल्पति वै नित्यमहं पार्थान्समागतान् ।
 वासुदेवं च दाशार्हं विजेष्यामि महारणे ।
 समितौ बलगते कर्णस्तमद्य जहि फल्गुन ॥ ७१
 यच्च युष्मासु पापं वै धार्तराष्ट्रः प्रतापवान् ।
 सभायां कृतवान्नित्यं कर्णमाश्रित्य वै पुरा ॥ ७२
 यच्च तं धार्तराष्ट्राणां पङ्क्तिः शूरैर्महारथैः ।
 पश्यतां संवृतं शूरं सौभद्रमपराजितम् ॥ ७३
 द्रोणद्रौणिकृपान्वीरान्कम्पयानं महेषुभिः ।
 विधमन्तमनीकानि प्रमथन्तं महारथान् ॥ ७४
 मनुष्यवाजिमातङ्गान्प्रेषयन्तं यमक्षयम् ।
 शूरैः सौभद्रमायान्तं दहन्तमरिवाहिनीम् ॥ ७५
 निर्मनुष्याश्च मातङ्गा विरथाश्च महारथाः ।
 प्रद्रवन्ति स्म समरे दिशो भीताऽभिमन्यवे ॥ ७६
 विगतास्त्रंश्च तुरगान्पत्नीन्यायुधजीवितान् ।
 कुर्वन्तमृषभस्कन्धं कुरुवृष्णिशस्करम् ।

नाश्यमपि पूर्णकाहपर्यन्तं स्थायित्वादिति भावः ॥ ५१ ॥

त्वांहीति । क्षणेन सर्वं भस्मीकर्तुं समर्थे त्वां प्राप्य एकाहा-
 नश्यमानं क्षत्रं युक्तं बलवत्तरं मन्येयं जानीयाम् । क्षणेन
 कर्णो १९

तन्मे दहति गात्राणि सखे सख्येन ते शपे ॥ ७७
यत्तदासीत्सुदुष्टात्मा कर्णो विनिहतः प्रभुः ।
न शक्तो ह्यभिमन्योस्तु कर्णः स्वातुं रणाग्रतः ७८
सौमद्रशरनिर्भिन्नो विसंज्ञः शोणितोक्षितः ।
निश्चसन्कोधसंदीप्तो विमुक्खः सायकार्दितः ॥ ७९
तस्यौ स विह्वलः सङ्क्षे प्रहारजनितच्छविः ।
अपयानकृतोत्साहो निरुत्साहश्च भारत ॥ ८०
दुर्योधनं रणे दृष्ट्वा लज्जमानो मुहुर्मुहुः ।
नापयासीत्ततः पार्थ सोऽभिमन्योर्महारणे ॥ ८१
दृष्ट्वा द्रोणं वधोपायमभिमन्योश्च पृष्टवान् ।
श्रुत्वा द्रोणवचः क्रूरं ततश्चिच्छेद कार्मुकम् ॥ ८२
ततश्छिन्नायुधं तेन दृष्ट्वा पञ्च महारथाः ।
स चैव निकृतिप्राङ्गः प्राहिणोच्चरवृष्टिभिः ॥ ८३
प्रहसन्स तु दुष्टात्मा कर्णो राजा च कौरवः ।
यश्च कर्णोऽब्रवीत्कृष्णां सभायां परुषं वचः ।
प्रमुखे पाण्डवेयानां कुरूणां चैव पश्यताम् ॥ ८४
विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णे आश्रितं नरकं गताः ।
पतिमन्यं पृथुश्रोणि वृणीष्व मृदुभाषिणि ॥ ८५
एषा त्वं धृतराष्ट्रस्य दासीभूता निवेशनम् ।
प्रविशारालपक्षमाक्षि न सन्ति पतयस्त्व ॥ ८६
न पाण्डवाः प्रभवन्ति तव कृष्णे कथंचन ।
दासभार्या च पाञ्चालि स्वयं दासी च शोभने ॥ ८७
अद्य दुर्योधनो राजा पृथिव्यां नृपतिः स्मृतः ।
सर्वे चास्य महिषाला योगक्षेममुपासते ॥ ८८
पश्येदानीं यदा भद्रे निविष्टाः पाण्डवाः समम् ।
अन्योन्यं समुदीक्षन्ते धार्तराष्ट्रस्य तेजसा ॥ ८९
व्यक्तं पण्डतिला ह्येते नरके च निमज्जिताः ।
प्रेष्यवच्चापि राजानमुपस्थास्यन्ति कौरवम् ॥ ९०
उक्तवान्स च पापात्मा तथा परमदुर्मतिः ।
पापः पापवचः कर्णः पश्यतस्ते धनञ्जय ॥ ९१
अस्य पापस्य तद्वाक्यं सुवर्णविकृताः शराः ।
शमयन्ति शिलाधौता नाशयन्तोऽस्य जीवितम् ॥
अद्य कर्णं रणे ग्रस्तं पश्यन्तु कुरवस्त्वया ।
स्वर्गावतरणे यत्नं स्वर्गद्वारगतं यथा ॥ ९३

अद्य ते समरे वीर्यं पश्यन्तु कुरयोधिनः ।
सूतपुत्रे हते पार्थ जानन्तु त्वां महारथम् ॥ ९४
अद्य काकवला गृध्रा वायसा जम्बुकास्तथा ।
विप्रकर्षन्तु गात्राणि सूतपुत्रस्य मारिष ॥ ९५
अद्याधिरथिराक्षिप्तो निहतश्च त्वया रणे ।
कुरूणां शोकमाधत्तां पाण्डवानां मुदं तदा ॥ ९६
अद्य त्वां प्रतिमर्दन्तु पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
यथा वृत्रवधे वृत्ते देवाः सर्वे शतक्रतुम् ॥ ९७
अद्य कर्णं रणे हत्वा प्राप्य चैवोत्तमं यशः ।
विशोको विज्वरः पार्थ भव बन्धुपुरस्कृतः ॥ ९८
नरसिंहवपुः कृत्वा यथा शक्तो महासुरः ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ९९
तथा त्वमपि राधेयं घोरां कृत्वा महातनुम् ।
जहि युद्धे महाबाहो त्रायस्व च भयात्स्वकान् १००
कर्णं हाहाकृतं दीनं विषण्णं त्वच्छरादितम् ।
प्रपतन्तं महीं कर्णं पश्यन्तु वसुधाधिपाः ॥ १०१
तं च स्वशोणिते मग्नं शयानं पतितं भुवि ।
अपविद्वायुधं कर्णमद्य पश्यन्तु बान्धवाः ॥ १०२
तच्चैवाद्य महत्कर्म गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
रथोपस्थे विशीर्येत ताराराज इवाम्बरात् ॥ १०३
आशु चाद्य शरास्तस्य संपतन्तो महाजवैः ।
त्वच्छरैः संनिकृताग्रा विशीर्यन्ते महीतले ॥ १०४
त्वया चाद्य हते तस्य विक्रमे भरतर्षभ ।
विमुखाः सर्वराजानो भवन्तु गतजीविताः ॥ १०५
तथा चाधिरथौ याते प्रयान्तु कुरवो दिशः ।
मन्वानास्तं रथश्रेष्ठं सर्वलोकेषु धन्विनाम् ॥ १०६
स वै चाद्य भयात्त्यक्त्वा धार्तराष्ट्रो महाचमूम् ।
दुर्योधनो भयोद्दिग्धो द्रवतु स्वं निवेशनम् ॥ १०७
तथा चाद्य हतं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
क्षणेन निपतेद्भूमौ विसंज्ञो वै महीपतिः ॥ १०८
अद्य जानन्तु ते पार्थ विक्रमं सर्वयोधिनः ।
यदुवाच समामध्ये परुषं भारत त्वयि ॥ १०९
यानि चान्यानि दुष्टात्मा पापानि कृतवांस्त्वयि ।
तान्यद्य भरतश्रेष्ठ नाशयन्तु शरास्तव ॥ ११०

शान्तिं कुरु परिक्रेशा कृष्णायाः शत्रुतापन ।
 हत्वा शत्रुं रणे श्लाघ्यं गर्जन्तमतिपौरुषम् ॥ १११
 अद्य चाधिरथिर्विद्वस्तव बाणैः समन्ततः ।
 मन्यतां त्वां नरव्याघ्र प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ ११२
 गाण्डीवप्रसृतान्बाणानद्य गात्रस्पृशः शरान् ।
 यातु कर्णो रणे पार्थ श्वाविच्छललतो यथा ॥ ११३
 तं कथं कर्णमासाद्य विद्रवेयुर्महारथाः ।
 यस्त्वेकः सर्वपाञ्चालानहन्यहनि नाशयन् ।
 कालवध्वरते वीर पाञ्चालानां रथप्रजे ॥ ११४
 तमप्यासाद्य समरे मित्रार्थे मित्रवत्सल ।
 तथा ज्वलन्तमस्त्रैश्च शूरं सर्वधनुष्मताम् ।
 निर्दहन्तं समारूढं दुर्धर्षं द्रोणमञ्जसा ॥ ११५
 ते नित्यमुदिता जेतुं युधि शत्रुमरिन्दमाः ।
 न चेदाधिरथेर्भीताः पाञ्चालाः स्युः पराश्रुखाः ॥
 तेषामापततां शूरः पाञ्चालानां तरस्विनाम् ।
 आदत्तासूक्ष्मैश्चैः कर्णः पतङ्गानामिवानलः ॥ ११७
 एते द्रवन्ति पाञ्चाला द्राव्यन्ते योधिभिर्ध्रुवम् ।
 कर्णेन भरतश्रेष्ठ पश्यपश्य तथाकृतान् ॥ ११८
 तान्समारोहतः शूरान्मित्रार्थे त्यक्तजीवितान् ।
 निस्तारय महाबाहो कर्णास्त्रात्पावकोपमात् ॥ ११९

अस्त्रं हि रामात्कर्णेन भार्गवादपिसत्तमात् ।
 यदवाप्तं तदा घोरं तस्मै रूपमुदीर्यते ॥ १२०
 तापनं सर्वसैन्यस्य घोररूपं भयानकम् ।
 यमाश्रित्य महासेना ज्वलते स्वेन तेजसा ॥ १२१
 एते चरन्ति संग्रामे कर्णचापच्युताः शराः ।
 प्रभया इह शत्रूणां घातयन्तो जनान्प्रभो ॥ १२२
 एते भ्रमन्ति पाञ्चाला उत्क्रमन्ति च मारिष ।
 कर्णास्त्रं समरे प्राप्य दुर्निवार्यं महत्क्रमभिः ॥ १२३
 एष भीमो दृढक्रोधो बृहत्तः पार्थ समन्ततः ।
 सृज्यैर्योऽजयत्कर्णं पीड्यते निशितैः शरैः ॥ १२४
 पाञ्चालान्सृज्यांश्चैव पाण्डवांश्चैव भारत ।
 उपेक्षितो दहेत्कर्णो रोगो देहमिवान्तकः ॥ १२५
 नान्यं त्वत्तो हि पश्यामि योधं यौधिष्ठिरे बले ।
 यः समासाद्य राभेयं स्वस्तिमानाव्रजेद्बृहान् ॥ १२६
 तमद्य निशितैर्बाणैर्निहत्य भरतर्षभ ।
 यथा प्रतिज्ञां त्वं पार्थ तीर्त्वा कीर्तिमवाप्स्यसि ॥
 संहि शक्तो रणे कर्णं विजेतुं सह पार्थिवैः ।
 नान्यो युधि युधां श्रेष्ठ सत्यमेतद्रवीमि ते ॥ १२८
 एतत्कृत्वा महत्कर्म हत्वा कर्णं महारथम् ।
 कृतार्थः सफलः पार्थ सुखी भव न संशयम् ॥ १२९

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसशुद्धे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

अर्जुनेन कृष्णाग्रे कर्णवचनान्तरभाष्ययानुवर्णनपूर्वकं तद्वचनप्रतिज्ञा ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 स केशवस्य वीरभत्सुः श्रुत्वा भारत भाषितम् ।
 विशोकः संप्रहृष्टश्च क्षणेन समपद्यत ॥ १
 ततो ज्यामभिमृज्याशु व्याक्षिपद्गाण्डिवं धनुः ।
 दध्रे कर्णविनाशाय केशवं चाभ्यभाषत ॥ २
 त्वया नाथेन गोविन्द ध्रुव एव जयो मम ।
 प्रसन्नो यस्य भगवान्भूतभव्यमविष्यकृत् ॥ ३
 त्वत्सहायो ह्यहं कृष्ण त्रीँलोकान्वै समागतान् ।
 प्रापयेयं परं लोकं किमु कर्णं महाहवे ॥ ४

पश्यामि द्रवतीं सेनां पाञ्चालानां जनार्दन ।
 पश्यामि कर्णं समरे विचरन्तमभीतवत् ॥ ५
 भार्गवास्त्रं च पश्यामि ज्वलन्तं कृष्ण सर्वशः ।
 सृष्टं कर्णेन वार्ष्णेय शक्रेणेव महाशनिम् ॥ ६
 अनेन खलु संग्रामे यत्तु कृष्ण मया कृतम् ।
 कथयिष्यन्ति भूतानि यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ ७
 अद्य कृष्ण विकर्णा मे कर्णं नेष्यन्ति मृत्यवे ।
 गाण्डीवमुक्ताः क्षिप्वन्तो मम हस्तप्रचोदिताः ॥ ८
 अद्य राजा घृतराष्ट्रः स्वां बुद्धिमवमंसते ।

परिक्रेशा परिक्रेशानाम् ॥ १११ ॥ संसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

ज्वलन्तम् । पुंस्त्वभाष्यम् ॥ ६ ॥

दुर्योधनमराज्याहं यया राज्येऽभ्यवेचयत् ॥ ९
 अद्य राज्यात्सुखाच्चैव श्रियो राष्ट्रात्तथा पुरात् ।
 पुत्रेभ्यश्च महाबाहो धृतराष्ट्रो विमोक्ष्यति ॥ १०
 गुणवन्तं हि यो हित्वा निर्गुणं कुरुते प्रभुम् ।
 स शोचति चिरं कृष्ण क्षिप्रमेवागते क्षये ॥ ११
 यथा च पुरुषः कश्चिच्छित्त्वा चाप्रवर्णं महत् ।
 पलाशसेचने बुद्धिं कृत्वा शोचति मन्दधीः ॥ १२
 दृष्ट्वा पुष्पं पले गृध्रः फलं दृष्ट्वाऽनुशोचति ।
 तथेदं धृतराष्ट्रस्य पुष्पलुब्धस्य मानद ।
 फलं दृष्ट्वा भृशं दुःखं भविष्यति जनार्दन ॥ १३
 सूतपुत्रे हते त्वद्य निराशो भविता प्रभुः ॥ १४
 अद्य दुर्योधनो राज्याज्जीविताच्च निराशकः ।
 भविष्यति हते कर्णे कृष्ण सत्यं ब्रवीमि ते ॥ १५
 अद्य दृष्ट्वा मया कर्णं शरैर्विशकलीकृतम् ।
 स्मरतां तव वाक्यानि शमं प्रति जनेश्वरः ॥ १६
 अद्यासौ सौबलः कृष्ण ग्लहाञ्जानातु वै शरान् ।
 दुरोदरं च गाण्डीवं मण्डलं च रथं मम ॥ १७
 अद्य कुन्तीसुतस्याहं ददं राज्ञः प्रजागरम् ।
 व्यपनेष्यामि गोविन्द हत्वा कर्णं शितैः शरैः ॥ १८
 अद्य कुन्तीसुतो राजा हते सूतसुते मया ।
 मुग्रहृष्टमनाः प्रीतश्चिरं सुखमवाप्स्यति ॥ १९
 अद्य चाहमनाधृष्यं केशवाप्रतिमं शरम् ।
 उत्सक्ष्यामीह यः कर्णं जीविताङ्गं शयिष्यति ॥ २०
 यस्य चैतद्भूतं मह्यं वधे किल दुरात्मनः ।
 पादौ न धावये तावद्यावद्धन्यां न फल्गुनम् ॥ २१
 मृषा कृत्वा व्रतं तस्य पापस्य मधुसूदन ।
 पातयिष्ये रथात्कार्यं शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २२
 योसौ रणे नरं नान्यं पृथिव्यामनुमन्यते ।
 तस्याद्य सूतपुत्रस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ॥ २३
 अपतिर्हसि कृष्णेति सूतपुत्रो यदब्रवीत् ।
 धृतराष्ट्रमते कर्णः श्लाघमानः स्वकान्गुणान् ॥ २४
 अनृतं तत्करिष्यन्ति मामका निशिताः शराः ।
 आशीविषा इव क्रुद्धास्तस्य पास्यन्ति शोणितम् ॥ २५

मया हस्तवता युक्ता नाराचा वैद्युतत्विषः ।
 गाण्डीवसृष्टा दास्यन्ति कर्णस्य परमां गतिम् ॥ २६
 अद्य तप्स्यति राधेयः पाञ्चालीं यत्तदब्रवीत् ।
 सभामध्ये वचः क्रूरं कुत्सयन्पाण्डवान्प्रति ॥ २७
 एते पण्डतिलाः कृष्णे निर्वीर्या हतविक्रमाः ।
 अहं वः पाण्डवेभ्यो भयात्रास्येति चाब्रवीत् ।
 हन्ताऽहं पाण्डवान्सर्वान्सपुत्रानिह भारत ॥ २८
 अनृतं तत्करिष्यन्ति मामका निशिताः शराः ।
 हते वैकर्तने कर्णे सूतपुत्रे दुरात्मनि ॥ २९
 यस्य वीर्यं समाश्रित्य धार्तराष्ट्रो बृहन्मनाः ।
 तमद्य कर्णं हन्तासि समरे मधुसूदन ॥ ३०
 अद्य कर्णे हते कृष्ण धार्तराष्ट्राः सराजकाः ।
 विद्रवन्ति दिशो भीताः सिंहं दृष्ट्वा मृगा इव ॥ ३१
 अद्य दुर्योधनो राजा पृथिवीं नान्वेक्षते ।
 हते कर्णे मया सङ्क्षेपे सपुत्रे ससुहजने ॥ ३२
 अद्य कर्णं हतं दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ।
 जानातु मां रणे कृष्ण प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ ३३
 सपुत्रपौत्रः सामात्यः ससुहृच्च निराश्रिणः ।
 पित्र्ये राज्ये निराशश्च धार्तराष्ट्रो निराश्रयः ॥ ३४
 अद्य राजा धर्मपुत्रो हतामित्रो भविष्यति ।
 अद्य दुर्योधनो दीप्तां श्रियं राज्यं च हास्यति ॥ ३५
 हते वैकर्तने कर्णे भीष्मे द्रोणे च संयुगे ।
 कातरं तद्वलं कृष्ण प्रविष्टं भोक्ष्यते तु यत् ॥ ३६
 अद्यप्रभृति राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 अनुमोदन्तु सुहृदो ज्ञातपूर्वाश्च ब्राह्मणाः ॥ ३७
 अद्य तं निहतं श्रुत्वा कर्णं वैकर्तनं मया ।
 करोतु पटहोन्मिश्रं देवतास्थानपूजनम् ॥ ३८
 अद्य कृष्ण हते कर्णे कुरुतां चिरसंभृतम् ।
 याजनं वै महाबाहो देवतानां यथाविधि ॥ ३९
 अद्य त्वम्बा च कृष्णा च त्वरमाणे परस्परम् ।
 सखजेतां हृषीकेश संपूर्णेऽस्मिन्मनोरथे ॥ ४०
 अद्य त्वं पाण्डवो ज्येष्ठस्तथाऽऽर्यश्च वृकोदरः ।
 उदीक्षेतां हते कर्णे कृष्ण सौम्येन चक्षुषा ॥ ४१

अभिवाद्य गुरुनद्य कनिष्ठैश्चाभिवादितः ।
 सखजानो ह्यहं दोर्भ्यां प्राप्स्यामि विपुलं यशः ॥ ४२
 अद्य कर्णे हते कृष्ण प्रशंसन्तोऽर्जुनं सुराः ।
 त्रिदिवं यान्तु संहृष्टाः संगताश्च तपोधनाः ॥ ४३
 अद्य लोकास्त्रयः कृष्ण जानन्तु मम पौरुषम् ।
 दृष्ट्वा कर्णं हतं युद्धे द्वैरथे सन्वसाचिना ॥ ४४
 अद्याहमनृणः कृष्ण भविष्यामि धनुष्मताम् ।
 रथस्य च शराणां च धनुषो गाण्डिवस्य च ॥ ४५
 मोक्ष्याम्यद्य महद्दुःखं त्रयोदशसमार्जितम् ।
 हत्वा कर्णं रणे कृष्ण शम्बरं मघवानिव ॥ ४६
 अद्य कर्णे हते युद्धे सोमकानां महारथाः ।
 कृतकार्याः प्रमोदन्तां मित्रकार्येप्सवो युधि ॥ ४७
 न जाने च कथं प्रीतिः शैनेयस्याद्य माधव ।
 अहं हत्वा रणे कर्णं पुत्रांश्चास्य जयाधिकान् ।
 प्रीतिं दास्यामि भीमस्य सात्यकेर्यमयोस्तथा ॥ ४८
 धृष्टद्युम्नस्य वीरस्य तथैव च शिखण्डिनः ।
 अद्यानृण्यं गमिष्यामि हत्वा कर्णं महाहवे ।
 धर्मराजस्य संश्रुत्य वार्ष्णेयशपथं मिथः ॥ ४९
 अद्य पश्यन्तु सङ्ग्रामे धनञ्जयममर्षणम् ।

युध्यन्तं कौरवैः सार्धं घातयन्तं च सूतजम् ॥ ५०
 भवत्समक्षं वक्ष्यामि पुनरेवात्मसंस्तवम् ।
 इत्यप्यभिप्रवरमद्याहं हन्मि सूतजम् ॥ ५१
 धनुर्वेदे मत्समः को नु लोके
 पराक्रमे वा मम कोऽस्ति तुल्यः ।
 को वाऽप्यन्यो मत्समोऽस्ति क्षमायां
 ममानृशंसे सदृशोऽस्ति कोऽन्यः ॥ ५२
 अहं धनुष्मान्ससुरासुरांश्च
 सर्वाणि भूतानि च संगतानि ।
 स्वबाहुवीर्याद्रमये परामवं
 मत्पौरुषं विद्धि परं परेभ्यः ॥ ५३
 शरार्चिषा गाण्डिवेनाहमेकः
 सर्वान्कुरुन्वाहिकांश्चाभिपन्नः ।
 हिमात्यये कक्षगतो यथाऽग्निः
 स निर्दहेयं सहसा प्रगृह्य ॥ ५४
 पाणी पृषत्कालिखितौ ममैतौ
 धनुश्च सङ्ग्रेहे विततं सबाणम् ।
 पादौ चेमौ सुरथौ सध्वजौ च
 न मादृशं युद्धगतं भजन्ति ॥ ५५

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

इन्द्रयुद्धम् ॥ १ ॥

[धृतराष्ट्र उवाच ।

समागमे पाण्डवसृज्जयानां
 महाभये मामकानामगाधे ।
 धनंजये तात रणाय याते
 कर्णेन तद्युद्धमथोऽत्र कीदृक् ॥] १

सञ्जय उवाच ।

तेषामनीकानि महाध्वजानि
 रणे समृद्धानि सुसंगतानि ।
 भेरीनिनादोन्मुखराण्यगर्ज-
 न्मेघा इव प्रावृषि मारुतास्ताः ॥ २
 महागजाभ्राकुलमस्त्रतोयं
 वादिवनेमीतलशब्दवच्च ।

हिरण्यचित्रायुधविद्युतं च

शरासिनाराचमहास्त्रधारम् ॥ ३

तद्भीमवेगं रुधिरौघवाहि

खट्वाकुलं क्षत्रियजीवघाति ।

अनार्तवं क्रूरमनिष्टवर्षं

बभूव संरम्भकरं प्रजानाम् ॥ ४

एकं रथं संपरिवार्य मृत्पुं

नयन्त्यनेके च रथाः समेताः ।

एकस्तथैकं रथिनं रथार्था-

स्तथा रथश्चापि रथाननेकान् ॥ ५

रथं समूतं सहयं च कंचि-

त्कश्चिद्रथी मृत्युवशं निनाय ।

निनाय चाप्येकगजेन कश्चि-
 द्रथान्वहून्मृत्युवशे तथाश्वान् ॥ ६
 रथान्ससूतान्सहयान्गजांश्च
 सर्वानरीन्मृत्युवशं शरौघैः ।
 निन्ये हयांश्चैव तथा ससादी-
 न्यदातिसङ्घांश्च तथैव पार्थः ॥ ७
 कृपः शिखण्डी च रणे समेतौ
 दुर्योधनं सात्यकिरध्यगच्छत् ।
 श्रुतश्रवा द्रोणपुत्रेण सार्धं
 युधामन्युश्चित्रसेनेन सार्वभूम् ॥ ८
 कर्णस्य पुत्रं तु रथी सुषेणं
 समागतं सृञ्जयश्चोत्तमौजाः ।
 गान्धारराजं सहदेवोऽक्षधूर्तं
 महर्षभं सिंह इवाभ्यधावत् ॥ ९
 शतानीको नाकुलिः कर्णपुत्रं
 युवा युवानं वृषसेनं शरौघैः ।
 समार्षयत्कर्णपुत्रश्च शूरः
 पाञ्चालेयं शरवर्षैरनेकैः ॥ १०
 रथर्षभः कृतवर्माणमार्च्छ-
 न्माद्रीपुत्रो नकुलश्चित्रयोधी ।
 पाञ्चालानामधिपो याज्ञसेनिः
 सेनापतिः कर्णमार्च्छत्सैन्यम् ॥ ११
 दुःशासनो भारत भारतं तु
 व्यात्ताननं शूरभिवान्तकाम्भम् ।

भीमं रणे शस्त्रभृतां वरिष्ठं
 भीमं समार्च्छत्तमसहवेगम् ॥ १२
 कर्णात्मजं तत्र जघान वीर-
 स्तथाच्छिनघ्नोत्तमौजाः प्रसङ्ग ।
 तस्योत्तमाङ्गं निपपात भूमौ
 निनादयद्ग्रां निनदेन स्वं च ॥ १३
 सुषेणशीर्षं पतितं पृथिव्यां
 विलोक्य कर्णोऽथ तदार्तरूपः ।
 क्रोधाद्धयांस्तस्य रथं ध्वजं च
 बाणैः सुधारैर्निशितैरकृन्तत् ॥ १४
 स तूत्तमौजा निशितैः पृषत्कै-
 र्विव्याध खन्नेन च भास्वरेण ।
 पार्णिग्रहांश्चैव कृपस्य हत्वा
 शिखण्डिवाहं स ततोऽध्यरोहत् ॥ १५
 कृपं तु दृष्ट्वा विरथं रथस्थो
 नैच्छच्छरैस्ताडयितुं शिखण्डी ।
 तं द्रौणिरावार्य रथं कृपस्य
 समुज्जहे पङ्कगतां यथा गाम् ॥ १६
 हिरण्यवर्मा निशितैः पृषत्कै-
 स्तवात्मजानामनिलात्मजो वै ।
 अतापयत्सैन्यमतीव भीमः
 काले शुचौ मध्यगतो यथाऽर्कः ॥ १७

॥ इति भीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

भीमसेनविशोकयोः संवादः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 अथ त्विदानीं तुमुले विमर्दे
 द्विषद्भिरेको बहुभिः समावृतः ।
 महारणे सारथिमित्युवाच
 भीमश्चर्मं बाहय धार्तराष्ट्रीम् ।

त्वं सारथे याहि जवेन बाहै-
 र्नयाम्येतान्धारतराष्ट्रान्यमाय ॥ १
 संचोदितो भीमसेनेन चैवं
 स सारथिः पुत्रबलं त्वदीयम् ।
 प्रायात्ततः सत्वरमुग्रवेगो
 यतो भीमस्तद्वलं गन्तुमैच्छत् ॥ २

पाञ्चालेयं पाञ्चालीतनयं नाकुलिम् ॥ १० ॥

एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

ततोऽपरे नागरथाश्वपत्तिभिः
 प्रत्युद्ययुस्तं कुरवः समन्तात् ।
 भीमस्य बाह्याभ्यमुदारवेगं
 समन्ततो बाणगणैर्निजघ्नुः ॥ ३
 ततः शरानापततो महात्मा
 चिच्छेद बाणैस्तपनीयपुङ्खैः ।
 ते वै निपेतुस्तपनीयपुङ्खा
 द्विधा त्रिधा भीमशरैर्निकृत्ताः ॥ ४
 ततो राजन्नागरथाश्वयूनां
 भीमाहतानां वरराजमध्ये ।
 घोरो निनादः सुमहानभूत्तदा
 वज्राहतानामिव पर्वतानाम् ॥ ५
 ते बध्यमानाश्च नरेन्द्रमुख्या
 निर्भिद्यन्तो भीमशरप्रवेकैः ।
 भीमं समन्तात्समरेऽभ्यरोहन्
 वृक्षं शकुन्ता इव पुष्पहेतोः ॥ ६
 ततोऽभियाते तव सैन्ये स भीमः
 प्रादुश्चक्रे वेगमनन्तवेगः ।
 यथाऽन्तकाले क्षपयन्दिधधु-
 र्भूतान्तकृत्काल इवात्तदण्डः ॥ ७
 तस्यातिवेगस्य रणेऽतिवेगं
 नाशक्रुवन्धारयितुं त्वदीयाः ।
 व्यात्ताननस्थापततो यथैव
 कालस्य काले हरतः प्रजा वै ॥ ८
 ततो बलं भारत भारतानां
 प्रदह्यमानं समरे महात्मना ।
 भीतं दिशोऽकीर्यत भीमनुभ्रं
 महानिलेनाभ्रगणा यथैव ॥ ९
 ततो धीमान्सारथिमब्रवीद्वली
 स भीमसेनः पुनरेव हृष्टः ॥ १०
 सूताभिजानीहि परान्स्वकान्वा
 रथान्ध्वजांश्चापततः समेतान् ।
 युध्यन्द्वाहं नाभिजानामि किञ्चि-
 न्मा सैन्यं स्वं छादयिष्ये प्रमत्तः ॥ ११

अरीन्विशोकान्हि निरीक्ष्य सर्वतो
 महान्श्च मन्युः पुनरेति मां भृशम् ।
 राजातुरो नागमद्यत्किरीटी
 बहूनि दुःखान्यभिचिन्तयामि ॥ १२
 एतदुःखं धारये धर्मराजो
 यन्मां हित्वा यातवाञ्छुमध्ये ।
 नैनं जीवं नाभिजानाम्यजीवं
 वीभत्सुं वा तन्ममाद्यातिदुःखम् ॥ १३
 सोऽहं द्विषत्सैन्यमुदग्रकल्पं
 विनाशयिष्ये परमप्रतीतः ।
 एतन्निहत्याजिमध्ये समेतं
 प्रीतो भविष्यामि सह तयाद्य ॥ १४
 सर्वास्तूणान्सायकानामवेक्ष्य
 किं शिष्टं स्यात्सायकानां रथे मे ।
 का वा जातिः किं प्रमाणं च तेषां
 ज्ञात्वा व्यक्तं तत्समाचक्ष्व सूत ।
 'कति वा सहस्राणि कति वा शतानि
 ह्याचक्ष्व मे सारथे क्षिप्रमेव ॥ १५
 विशोक उवाच ।
 सर्वं विदित्वैवमहं वदामि
 तवार्थसिद्धिप्रदमद्य वीर ।
 कैकेयकाम्भोजसुराष्ट्रबाह्लिका
 म्लेच्छाश्च सुह्राः परतङ्गणाश्च ॥ १६
 मद्राश्च वज्रा मगधाः कुणिन्दा
 आनर्तकावर्तकाः पार्वतीयाः ।
 सर्वे गृहीतप्रवरायुधास्त्वां
 संवेष्ट्य संवेष्ट्य ततो विनेदुः ॥ १७
 रथे तवास्त्रिभिः शिताः सुपीता-
 स्ततो भल्ला द्वादश वै सहस्राः ।'
 पण्मार्गणानामयुतानि वीर
 क्षुराश्च भल्लाश्च तथायुताख्याः ॥ १८
 नाराचानां द्वे सहस्रे च वीर
 त्रीण्येव च प्रदराणां स पार्थ ।

अस्त्यायुधं पाण्डवेयावशिष्टं न यद्वहेच्छकटं षड्वीयम् ॥	१९	रथान्विकीर्णाञ्छरशक्तिताडिता- न्पश्यस्वैतान्निधिनश्चैव सूत ॥	२७
एतद्विद्वन्मुञ्च सहस्रशोऽपि गदासिबाहुद्रविणं च तेऽस्ति । ग्रासाश्च मुद्रराः शक्तयस्तोमराश्च मामैषीस्त्वं संक्षयादायुधानाम् ॥	२०	आपूर्यते कौरवी चाप्यभीक्ष्णं सेना ह्यसौ सुभृशं हन्यमाना । धनंजयस्याशनिमुल्लसवेगै- र्ग्रस्ता शरैः काश्चनवर्हजालैः ॥	२८
भीमसेन उवाच । 'अद्यैव नूनं कथयन्तु सिद्धां मम प्रतिज्ञां सर्वलोके विशोक । न मोक्षयते समरे भीमसेन एकः शत्रून्समरे वाप्यजैषीत् । आशंसितानामिदमेकमस्तु तन्मे देवाः सकलं साधयन्तु ॥'	२१	एते द्रवन्ति स रथाश्च नागाः पदातिसङ्घानतिमर्दयन्तः । संमुद्यमानाः कौरवाः सर्व एव द्रवन्ति नागा इव दाहभीताः ॥	२९
सूताद्य मद्बाहुयुतैः समस्ता- न्समाहनद्भिः पार्थिवानाशुवेगैः । च्छन्नं वाणैराहवं धोरुरूपं नष्टादित्यं मृत्युलोकेन तुल्यम् ॥	२२	हाहाकृताश्चैव रणे विशोक मुञ्चन्ति नादान्विपुलान्गजेन्द्राः ॥	३०
अद्यैतद्वै विदितं पार्थिवानां भविष्यति ह्यकुमारं च सूत । निमग्नो वा समरे भीमसेन एकः कुरुवा समरे व्यजैषीत् ॥	२३	विशोक उवाच । किं भीम नैनं त्वमिहाशृणोषि विस्फारितं गाण्डिवस्यातिधोरम् । कुद्वेन पार्थेन विकृष्यतोऽद्य कच्चिन्नेमौ तव कर्णौ विनष्टौ ॥	३१
सर्वे सङ्क्षेपे कुरवो निष्पतन्तु मां वा लोकाः कीर्तयन्त्वाकुमारम् । सर्वानेकस्तानहं पातयिष्ये ते वा सर्वे भीमसेनं तुदन्तु ॥	२४	सर्वे कामाः पाण्डव ते समृद्धाः कपिर्ह्यसौ दृश्यते हस्तिसैन्ये । नीलाद्वनादिद्युतमुच्चरन्तीं तथा पश्य विस्फुरन्तीं धनुर्ज्याम् ॥	३२
आशास्तारः कर्म चाप्युत्तमं ये तन्मे देवाः सफलं साधयन्तु । आयातीह केशवसारथी रथी शक्रस्तूर्णं यज्ञ इवोपहृतः ॥	२५	कपिर्ह्यसौ वीक्षते सर्वतो वै ध्वजाग्रमारुह्य धनञ्जयस्य । वित्रासयन्निपुसङ्घान्विमर्दे बिभेम्यस्मादात्मनैवाभिवीक्ष्य ॥	३३
ईक्षस्वैतां भारतीं दीर्यमाणा- मेते कस्माद्विद्रवन्ते नरेन्द्राः । व्यक्तं धीमान्सव्यसाची नराग्र्यः सैन्यं ह्येतच्छादयत्याशु वाणैः ॥	२६	विभ्राजते चातिमात्रं किरीटं विचित्रमेतच्च धनञ्जयस्य । दिवाकराभो मणिरेष दिव्यो विभ्राजते चैव किरीटसंस्थः ॥	३४
पश्य ध्वजांश्च द्रवतो विशोक नागान्हयान्पत्तिसङ्घांश्च सङ्क्षेपे ।		पार्श्वे भीमं पाण्डुराभ्रप्रकाशं पश्यस्व शङ्खं देवदत्तं सुघोषम् । अभीषुहस्तस्य जनार्दनस्य विगाहमानस्य चर्मं परेषाम् ॥	३५
		रविप्रभं वज्रनाभं क्षुरान्तं पार्श्वे स्थितं पश्य जनार्दनस्य ।	

चक्रं यशोवर्धनं केशवस्य
 सदाचितं यदुभिः पश्य वीर ॥ ३६
 महाद्विपानां सरलद्रुमोपमाः
 करा निकृत्ताः प्रपतन्त्यमी क्षुरैः ।
 किरीटिना तेन पुनः ससादिनः
 शरैर्निकृत्ताः कुलशैरिवाद्वयः ॥ ३७
 तथैव कृष्णस्य च पाञ्चजन्यं
 महार्हमेतं द्विजराजवर्णम् ।
 कौन्तेय पश्योरसि कौस्तुभं च
 जाज्वल्यमानं विजयां स्रजं च ॥ ३८
 ध्रुवं रथाग्र्यः समुपैति पार्थो
 विद्रावयन्सैन्यमिदं परेषाम् ।
 सिताभ्रवर्णैरसितप्रयुक्तै-
 र्हयैर्महाहै रथिनां वरिष्ठः ॥ ३९
 रथान्हयान्पत्तिगणांश्च सायकै-
 र्विदारितान्पश्य पतन्त्यमी यथा ।

तवानुजेनामरराजतेजसा
 महावनानीव सुपर्णवायुना ॥ ४०
 चतुःशतान्पश्य रथानिमान्हतान्
 सवाजिसूतान्समरे किरीटिना ।
 महेषुभिः सप्तशतानि दन्तिनां
 पदातिसादींश्च रथाननेकशः ॥ ४१
 अयं समभ्येति तवान्तिकं बली
 निघ्नन्कुरुंश्चित्र इव ग्रहोऽर्जुनः ।
 समृद्धकामोऽसि हतास्तवाहिता
 बलं तवायुश्च चिराय वर्षताम् ॥ ४२
 भीमसेन उवाच ।
 ददानि ते ग्रामवरांश्चतुर्दश
 प्रियाख्याने सारथे सुप्रसन्नः ।
 दासीशतं चापि रथांश्च विंशतिं
 यदर्जुनं वेदयसे विशोक ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

पार्थपराक्रमः ॥ १ ॥ भीमेन दुर्योधनचोदितस्य शकुनेः पराजयः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 श्रुत्वा तु रथनिर्घोषं सिंहनादं च संयुगे ।
 अर्जुनः ग्राह गोविन्दं शीघ्रं बाहय वाजिनः ॥ १
 अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा गोविन्दोऽर्जुनमब्रवीत् ।
 एष गच्छामि सुक्षिप्रं यत्र भीमो व्यवस्थितः ॥ २
 तं यान्तमश्वा हिमशङ्खवर्णाः
 सुवर्णमुक्तामणिजालनद्धाः ।
 जम्भं जिघांसुं प्रगृहीतवज्रं
 हया यथा तत्र यथा वहंस्तदा ॥ ३
 रथाश्चमातङ्गपदातिसङ्घा
 बाणस्वनैर्नैमिसुरस्वनैश्च ।
 संनादयन्तो वसुधां दिशश्च
 क्रुद्धा नृसिंहा जयमभ्युदीयुः ॥ ४

तेषां च पार्थस्य च मारिषासी-
 हेहासुपापक्षपणं सुयुद्धम् ।
 त्रैलोक्यहेतोरसुरैर्यथासी-
 देवस्य विष्णोर्जयतां वरस्य ॥ ५
 तैरस्तमुच्चावचमायुधं त-
 देकः प्रचिच्छेद किरीटमाली ।
 क्षुरार्धचन्द्रैर्निशितैश्च भल्लैः
 शिरांसि तेषां बहुधा च बाहून् ॥ ६
 छत्राणि वालव्यजनानि केतू-
 नश्चात्रथान्पत्तिगणान्द्विपांश्च ।
 ते पेतुरुर्व्यां बहुधा विकृत्वा
 वातप्रणुक्त्वानि यथा वनानि ॥ ७

असितप्रयुक्तैः कृष्णप्रयुक्तैः ॥ ३९ ॥
 कर्ण० २०

अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

सुवर्णजालावनता महागजाः
 सर्वैजयन्तीध्वजयोधकल्पिताः ।
 सुवर्णपुङ्खैरिषुभिः समाचिता-
 श्वकाशिरे प्रज्वलिता यथाचलाः ॥ ८
 विदार्य नागाश्चरथान्धनञ्जयः
 शरोत्तमैर्वासववज्रसन्निभैः ।
 हृतं ययौ कर्णजिघांसया तथा
 यथा मरुत्वान्वलभेदने पुरा ॥ ९
 ततः स पुरुषव्याघ्रस्तव सैन्यमरिंदमः ।
 प्रविवेश महाबाहुर्मकरः सागरं यथा ॥ १०
 तं दृष्टास्तावका राजन्प्रपत्तिसमन्विताः ।
 गजाश्चसादिवहुलाः पाण्डवं समुपाद्रवन् ॥ ११
 तेषामापततां पार्थमारावः सुमहानभूत् ।
 सागरस्येव क्षुब्धस्य यथा स्यात्सलिलस्वनः ॥ १२
 ते तु तं पुरुषव्याघ्रं व्याघ्रा इव महारथाः ।
 अभ्यद्रवन्त संग्रामे त्यक्त्वा प्राणकुतं भयम् ॥ १३
 तेषामापततां तत्र शरवर्षाणि मुञ्चताम् ।
 अर्जुनो व्यधमत्सैन्यं महाबातो घनानिव ॥ १४
 तेऽर्जुनं सहिता भूत्वा रथवंशैः प्रहारिणः ।
 अभियाय महेष्वासा विव्यधुर्निशितैः शरैः ॥ १५
 ततोऽर्जुनः सहस्राणि रथवारणवाजिनाम् ।
 प्रेषयामास विशिखैर्यमस्य सदनं प्रति ॥ १६
 ते बध्यमानाः समरे पार्थचापच्युतैः शरैः ।
 तत्रतत्र स लीयन्ते भये जाते महारथाः ॥ १७
 तेषां चतुःशतान्वीरान्यतमानान्महारथान् ।
 अर्जुनो निशितैर्बाणैरनयद्यमसादनम् ॥ १८
 ते बध्यमानाः समरे नानालिङ्गैः शितैः शरैः ।
 अर्जुनं सममित्यज्य दुद्रुवुर्वै दिशो दश ॥ १९
 तेषां शब्दो महानासीद्रवतां बाहिनीमुखे ।
 मेघौघस्येव भद्रं ते गिरिमासाद्य दीर्यतः ॥ २०
 तां तु सेनां भृशं विद्धा द्रावयित्वाऽर्जुनः शरैः ।
 प्रायादभिमुखः पार्थः सूतानीकं हि मारिष ॥ २१
 तस्य शब्दो महानासीत्परानभिमुखस्य वै ।
 गरुडस्येव पततः पन्नगार्थं यथा पुरा ॥ २२

तं तु शब्दमभिश्चुत्य भीमसेनो महाबलः ।
 बभूव परमप्रीतः पार्थदर्शनलालसः ॥ २३
 क्षुत्तैव पार्थमायान्तं भीमसेनः प्रतापवान् ।
 त्यक्त्वा प्राणान्महाराज सेनां तव ममर्द ह ॥ २४
 स वायुवीर्यप्रतिमो वायुवेगसमो जवे ।
 वायुवज्रचरञ्जीमो वायुपुत्रः प्रतापवान् ॥ २५
 तेनार्घ्यमाना राजेन्द्र सेना तव विशांपते ।
 व्यभ्रश्यत महाराज भिन्ना नौरिव सागरे ॥ २६
 तां तु सेनां तदा भीमो दर्शयन्पाणिलाघवम् ।
 शरैरवचकतोत्रैः प्रेषयिष्यन्ममक्षयम् ॥ २७
 तत्र भारत भीमस्य बलं दृष्टातिमानुपम् ।
 व्यत्रस्यन्त रणे योधाः कालस्येव युगक्षये ॥ २८
 तथाऽर्दितान्भीमबलान्भीमसेनेन भारत ।
 दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा इदं वचनमब्रवीत् ॥ २९
 सैनिकांश्च महेष्वासान्योधांश्च भरतर्षभ ।
 समादिशन्रणे सर्वान्हत भीममिति स ह ॥ ३०
 तस्मिन्हते हतं मन्ये पाण्डुसैन्यमशेषतः ॥ ३१
 प्रतिगृह्य च तामाज्ञां तव पुत्रस्य पार्थिवाः ।
 भीमं प्रच्छादयामासुः शरवर्षैः समन्ततः ॥ ३२
 गजाश्च बहुला राजन्नराश्च जयगृद्धिनः ।
 रथे स्थिताश्च राजेन्द्र परिववृष्टकोदरम् ॥ ३३
 स तैः परिवृतः शरैः शूरो राजन्समन्ततः ।
 शुशुभे भरतश्रेष्ठो नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः ॥ ३४
 परिवेषी यथा सोमः परिपूर्णो विराजते ।
 स रराज तथा सङ्क्षेपे दर्शनीयो नरोत्तमः ।
 निर्विशेषो महाराज विजयेनैव संयुगे ॥ ३५
 तस्य ते पार्थिवाः सर्वे शरवृष्टिं समासृजन् ।
 क्रोधरक्तेक्षणाः शूरा हन्तुकामा वृकोदरम् ॥ ३६
 तां विदार्य महासेनां शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 निश्चक्राम रणाञ्जीमो मत्स्यो जालादिवांसि ॥ ३७
 हत्वा दशसहस्राणि गजानामनिवर्तिनाम् ।
 नृणां शतसहस्रे द्वे द्वे शते चैव भारत ॥ ३८
 पञ्च चाश्वसहस्राणि रथानां शतमेव च ।
 हत्वा प्रास्यन्दयञ्जीमो नदीं शोणितवाहिनीम् ॥ ३९

शोणितोदां रथावतीं हस्तिग्राहसमाकुलाम् ।
 नरमीनाश्वनक्रान्तां केशशैवलशाद्रलाम् ॥ ४०
 संछिन्नभुजनागेन्द्रां बहुरत्नापहारिणीम् ।
 ऊरुग्राहां मञ्जपङ्कां शीर्षोपलसमावृताम् ॥ ४१
 धनुःकाशां शरावापां गदापरिधकेतनाम् ।
 हंसछत्रध्वजोपेतामुष्णीपवरफेनिलाम् ॥ ४२
 हारपद्माकरां चैव भूमिरेणूमिमालिनीम् ।
 आर्यवृत्तवतीं सङ्क्षेपे सुतरां भीरुदुस्तराम् ॥ ४३
 योधग्राहवतीं सङ्क्षेपे वहन्तीं पितृसादनम् ।
 क्षणेन पुरुषव्याघ्रः प्रावर्तयत निम्नगाम् ॥ ४४
 यथा वैतरणीमुग्रां दुस्तरामकृतात्मभिः ।
 तथा दुस्तरणीं घोरां भीरुणां भयवर्धनीम् ॥ ४५
 यतोयतः पाण्डवेयः प्रविष्टो रथसत्तमः ।
 ततस्ततः प्रापतन्वै योधाः शतसहस्रशः ॥ ४६
 एवं दृष्ट्वा कृतं कर्म भीमसेनेन संयुगे ।
 दुर्योधनो महाराज शकुनिं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४७
 जहि मातुल संग्रामे भीमसेनं महाबलम् ।
 अस्मिञ्जिते जितं मन्ये पाण्डवेयं महाबलम् ॥ ४८
 ततः प्रायान्महाराज सौबलेयः प्रतापवान् ।
 रणाय महते युक्तो भ्रातृभिः परिवारितः ॥ ४९
 स समासाद्य संग्रामे भीमं भीमपराक्रमम् ।
 वारयामास तं वीरो वेल्लेव मकरालयम् ॥ ५०
 संन्यवर्तत तं भीमो वार्यमाणः शितैः शरैः ।
 शकुनिस्तस्य राजेन्द्र वामपार्श्वे स्तनान्तरे ।
 प्रेषयामास नाराचान्त्कमपुङ्खाञ्जिलाशितान् ॥ ५१
 वर्म भित्त्वा तु ते घोराः पाण्डवस्य महात्मनः ।
 न्यमज्जन्त महाराज कङ्कवर्हिणवाससः ॥ ५२
 सोऽतिविद्धो रणे भीमः शरं रुक्मविभूषितम् ।
 प्रेषयामास स रूपा सौबलं प्रति भारत ॥ ५३
 तमायान्तं शरं घोरां शकुनिः शत्रुतापनः ।
 चिच्छेद सप्तधा राजन्कृतहस्तो महाबलः ॥ ५४
 तस्मिन्निपतिते भूमौ भीमः क्रुद्धो विशांपते ।
 धनुश्छिच्छेद भल्लेन सौबलस्य हसन्निव ॥ ५५
 तदपास्य धनुश्छिन्नं सौबलेयः प्रतापवान् ।

अन्यदादाय वेगेन धनुर्मल्लांश्च षोडश ।
 तैस्तस्य तु महाराज भल्लैः सन्नतपर्वभिः ॥ ५६
 द्वाभ्यां स सारथिं द्वाच्छर्छद्भीमं सप्तभिरेव च ।
 ध्वजमेकेन चिच्छेद द्वाभ्यां छत्रं विशांपते ।
 चतुर्भिश्चतुरो बाहान्विव्याध सुबलात्मजः ॥ ५७
 ततः क्रुद्धो महाराज भीमसेनः प्रतापवान् ।
 शक्तिं चिक्षेप समरे रुक्मदण्डामयस्ययीम् ॥ ५८
 सा भीमभुजनिर्मुक्ता नागजिदेव चञ्चला ।
 निपपात रणे तूर्णं सौबलस्य महात्मनः ॥ ५९
 ततस्तामेव संगृह्य शक्तिं कनकभूषणाम् ।
 भीमसेनाय चिक्षेप क्रुद्धरूपो विशांपते ॥ ६०
 सा निर्भिद्य भुजं सव्यं पाण्डवस्य महात्मनः ।
 निपपात तदा भूमौ यथा विद्युन्मभ्रयुता ॥ ६१
 अथोत्क्रुष्टं महाराज धार्तराष्ट्रैः समन्ततः ।
 न तु तं ममृष्टे भीमः सिंहनादं तरखिनाम् ॥ ६२
 अन्यदृष्ट्वा धनुः सज्यं त्वरमाणो महाबलः ।
 मुहूर्तादिव राजेन्द्र च्छादयामास सायकैः ।
 सौबलस्य बलं सङ्क्षेपे त्यक्त्वा नादं महाबलः ॥ ६३
 तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सूतं चैव विशांपते ।
 ध्वजं चिच्छेद भल्लेन त्वरमाणः पराक्रमी ॥ ६४
 हतार्थं रथमुत्सृज्य त्वरमाणो नरोत्तमः ।
 तस्यौ विस्फारयन्श्चापं क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् ॥ ६५
 शरैश्च बहुधा राजन्भीममाच्छत्समन्ततः ॥ ६६
 प्रतिहत्य तु वेगेन भीमसेनः प्रतापवान् ।
 धनुश्छिच्छेद संक्रुद्धो विव्याध च शितैः शरैः ॥ ६७
 सोऽतिविद्धो मलवता शत्रुणा शत्रुकर्शनः ।
 निपपात तदा भूमौ किञ्चित्प्राणो नराधिपः ॥ ६८
 ततस्तं विहलं ज्ञात्वा पुत्रस्तव विशांपते ।
 अपोवाह रथेनाजौ भीमसेनस्य पश्यतः ॥ ६९
 शकुनिं विहलं दृष्ट्वा धार्तराष्ट्राः पराश्रुखाः ।
 प्रदुद्रुर्दिशो भीता भीमसेनभयात्प्रभो ॥ ७०
 सौबले निर्जिते राजन्भीमसेनेन धन्विना ।
 भयेन महताऽऽविष्टः पुत्रो दुर्योधनस्तव ।
 अपायाजवनैरश्वैः सापेक्षो मातुलं प्रति ॥ ७१

पराञ्छुखं तु राजानं दृष्ट्वा सैन्यानि भारत ।
विप्रजग्मुः समुत्सृज्य द्वैरथानि समन्ततः ॥ ७२
तान्दृष्ट्वा विद्रुतान्सर्वान्धार्तराष्ट्रान्पराञ्छुखान् ।
जवेनाभ्यापतद्भीमः किरञ्शरशतान्वहन् ॥ ७३
ते बध्यमाना भीमेन धार्तराष्ट्राः पराञ्छुखाः ।
कर्णमासाद्य समरे स्थिता राजन्समन्ततः ॥ ७४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

कर्णपराक्रमवर्णनम् ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
ततो भग्नैः सैन्यैः भीमसेनेन संयुगे ।
दुर्योधनोऽब्रवीत्किं नु सौबलो वाऽपि संजय ॥ १
कर्णो वा जयतां श्रेष्ठो योधा वा मामका युधि ।
कृपो वा कृतवर्मा वा द्रौणिर्दुःशासनोऽपि वा ॥
अत्यद्भुतमहं मन्ये पाण्डवेयस्य विक्रमम् ।
यदेकः समरे सर्वान्योधयामास मामकान् ॥ ३
यथाप्रतिज्ञं योधानां राधेयः कृतवानपि ।
कुरूणामथ सर्वेषां कर्णः शत्रुनिपूदनः ।
शर्म वर्म प्रतिष्ठा च जीविताशा च सञ्जय ॥ ४
तद्भग्नं स्वबलं दृष्ट्वा कौन्तेयेनामितौजसा ।
धनुर्धराणां प्रवरः कर्णः किमकरोद्युधि ॥ ५
पुत्रा वा मम दुर्धर्षा राजानो वा महारथाः ।
एतन्मे सर्वमाचक्ष्व कुशलो ह्यसि सञ्जय ॥ ६
सञ्जय उवाच ।
अपराहे महाराज सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
जघान सोमकान्सर्वान्भीमसेनस्य पश्यतः ॥ ७
भीमोऽप्यतिबलं सैन्यं धार्तराष्ट्रं व्यपोथयत् ॥ ८
द्राव्यमाणं बलं दृष्ट्वा भीमसेनेन धीमता ।
यन्तारमब्रवीत्कर्णः पाञ्चालानेव मां वह ॥ ९
मद्राजस्ततः शल्यः श्वेतानश्वान्महाजवान् ।
प्राहिणोच्चेदिपाञ्चालान्करुशांश्च महाबलः ॥ १०
प्रविश्य च महत्सैन्यं शल्यः परबलार्दनः ।
न्ययञ्छतुरगान्दृष्टो यत्रयत्र च ते रथाः ॥ ११

स हि तेषां महावीर्यो द्वीपोऽभूत्सुमहाबलः ।
भिन्ननौका यथा राजन्द्वीपमासाद्य निर्वृताः ॥ ७५
भवन्ति पुरुषव्याघ्र नाविकाः कालपर्यये ।
तथा कर्णं समासाद्य तावकाः पुरुषर्षभ ॥ ७६
समाश्वस्ताः स्थिता राजन्संग्रहृष्टाः परस्परम् ।
समाजग्मुश्च युद्धाय मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ७७

तं रथं मेघसङ्काशं वैयाघ्रपरिवारणम् ।
संदृश्य पाण्डुपञ्चालास्त्रस्ता ह्यासन्विशंपते ॥ १२
ततो रथस्य निनदः प्रादुरासीन्महारणे ।
पर्जन्यसमनिर्घोषः पर्वतस्येव दीर्यतः ॥ १३
ततः शरशतैस्तीक्ष्णैः कर्ण आकर्णनिःसृतैः ।
जघान पाण्डवबलं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १४
तं तथा समरे कर्म कुर्वाणमपराजितम् ।
परिवर्तुर्मेहेष्वासाः पाण्डवानां महारथाः ॥ १५
तं शिखण्डी च भीमश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाश्च सात्यकिः ॥ १६
परिवर्तुर्जिघांसन्तो राधेयं शरवृष्टिभिः ।
सात्यकिस्तु तदा कर्णं विंशत्या निशितैः शरैः ॥ १७
अताडयद्रणे शूरो जनुदेशे नरोत्तमः ।
शिखण्डी पञ्चविंशत्या धृष्टद्युम्नश्च सप्तभिः ॥ १८
द्रौपदेयाश्चतुःपष्ट्या सहदेवश्च सप्तभिः ।
नकुलश्च शतेनाजौ कर्णं विव्याध सायकैः ॥ १९
भीमसेनस्तु राधेयं नवत्या नतपर्वणाम् ।
विव्याध समरे क्रुद्धो जनुदेशे महाबलः ॥ २०
अथ ग्रहस्याधिरथिव्याक्षिपद्गुरुत्तमम् ।
मुमोच निशितान्बाणान्पीडयन्सुमहाबलः ॥ २१
तान्प्रत्यविध्यद्राधेयः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
सात्यकेस्तु धनुश्छित्त्वा ध्वजं च भरतर्षभ ॥ २२
तं तथा नवभिर्बाणैराजघान स्तनान्तरे ।
भीमसेनं ततः क्रुद्धो विव्याध त्रिंशता शरैः ॥ २३

सहदेवस्य मध्येन ध्वजं चिच्छेद मारिष ।
 सारथिं च त्रिभिर्बाणैराजधान परंतपः ॥ २४
 विरथान्द्रौपदेयाश्च चकार भरतर्षभ ।
 अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण तदद्भुतमिवामवत् ॥ २५
 विमुखीकृत्य तान्सर्वाञ्छरैः सम्रतपर्वभिः ।
 पाञ्चालानहनच्छरांश्चेदीनां च महारथान् ॥ २६
 ते वध्यमानाः समरे चेदिमत्स्या विशांपते ।
 कर्णमेकमभिद्रुत्य शरसङ्घैः समार्षयन् ॥ २७
 ताञ्जधान शितैर्बाणैः सूतपुत्रो महारथः ।
 ते वध्यमानाः समरे चेदिमात्स्या विशांपते ।
 प्राद्रवन्त रणे भीताः सिंहत्रस्ता मृगा इव ॥ २८
 एतदत्यद्भुतं कर्म दृष्टवानसि भारत ।
 यदेकः समरे शूरान्सूतपुत्रः प्रतापवान् ॥ २९
 यतमानान्परं शक्त्या योधयानांश्च धन्विनः ।
 पाण्डवेयान्महाराज शरैर्वारितवानरणे ॥ ३०
 तत्र भारत कर्णस्य लाघवेन महात्मनः ।
 तुतुषुर्देवताः सर्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः ॥ ३१
 अपूजयन्महेष्वासा धार्तराष्ट्रा नरोत्तमम् ।
 कर्णं रथवरश्रेष्ठं श्रेष्ठं सर्वधनुष्मताम् ॥ ३२
 ततः कर्णो महाराज ददाह रिपुवाहिनीम् ।
 कक्षमिद्धो यथा वह्निर्निदाघे ज्वलितो महान् ॥ ३३
 ते वध्यमानाः कर्णेन पाण्डवेयास्ततस्ततः ।
 प्राद्रवन्त रणे भीताः कर्णं दृष्ट्वा महारथम् ॥ ३४
 तत्राक्रन्दो महानासीत्पाञ्चालानां महारणे ।
 वध्यतां सायकैस्तीक्ष्णैः कर्णचापवरच्युतैः ॥ ३५
 तेन शब्देन वित्रस्ता पाण्डवानां महाचमूः ।
 कर्णमेकं रणे योधं मेनिरे तत्र शात्रवाः ॥ ३६
 तत्राद्भुतं पुनश्चक्रे राधेयः शत्रुकर्शनः ।
 यदेनं पाण्डवाः सर्वे न शेकुरभिवीक्षितुम् ॥ ३७
 जलौघः पर्वतश्रेष्ठं यथासाद्य प्रभिद्यते ।
 तथा तत्पाण्डवं सैन्यं कर्णमासाद्य दीर्यते ॥ ३८
 कर्णोऽपि समरे राजन्विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ।
 दहंस्तस्यौ महाबाहुः पाण्डवानां महाचमूम् ॥ ३९
 शिरांसि च महाराज कर्णाश्चैव सकुण्डलान् ।

बाहूश्च वीरो वीराणां चिच्छेद लघु चेष्टुभिः ॥ ४०
 हस्तिदन्तत्सरुन्वहान्ध्वजाञ्शक्तीर्हयान्गजान् ।
 रथांश्च विविधान्राजन्पताका व्यजनानि च ॥ ४१
 अक्षं च युगयोक्राणि चक्राणि विविधानि च ।
 चिच्छेद बहुधा कर्णो योधव्रतमनुष्ठितः ॥ ४२
 तत्र भारत कर्णेन निहतैर्गजवाजिभिः ।
 अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ॥ ४३
 विषमं च समं चैव हतैरश्वपदातिभिः ।
 रथैश्च कुञ्जरैश्चैव न प्राज्ञायत किंचन ॥ ४४
 नापि स्वे न परे योधाः प्राज्ञायन्त परस्परम् ।
 घोरे शरान्वकारे तु कर्णास्त्रे च विजृम्भिते ॥ ४५
 राधेयचापनिर्घुक्तैः शरैः काञ्चनभूषणैः ।
 संछादिता महाराज पाण्डवानां महारथाः ॥ ४६
 ते पाण्डवेयाः समरे राधेयेन पुनःपुनः ।
 अभज्यन्त महाराज यतमाना महारथाः ॥ ४७
 मृगसङ्घान्यथा क्रुद्धः सिंहो द्रावयते वने ।
 पञ्चालानां रथश्रेष्ठान्द्रावयञ्शात्रवांस्तथा ॥ ४८
 कर्णस्तु समरे योधांस्त्रासयन्मुमहायशाः ।
 कालयामास तत्सैन्यं यथा पशुगणान्वृकः ॥ ४९
 दृष्ट्वा तु पाण्डवीं सेनां धार्तराष्ट्राः पराञ्मुखीम् ।
 तत्राजग्मुर्महेष्वासा रुदन्तो भैरवात्रवान् ॥ ५०
 दुर्योधनो हि राजेन्द्र मुदा परमया युतः ।
 वादयामास संहृष्टो नानावाधानि सर्वशः ॥ ५१
 पाञ्चालाश्च महेष्वासा भग्नस्तत्र नरोत्तमाः ।
 न्यवर्तन्त तदा शूरा मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ५२
 ताभिर्वृत्तात्रणे शूरात्राधेयः शत्रुतापनः ।
 अनेकशो महाराज वमज्ज पुरुषर्षभः ॥ ५३
 तत्र भारत कर्णेन पाञ्चाला विंशती रथाः ।
 निहताः सायकैः क्रोधाच्चेदयश्च परंशताः ॥ ५४
 कृत्वा शून्यात्रथोपस्थान्वाजिपृष्ठांश्च भारत ।
 निर्मनुष्यान्गजस्कन्धान्पादातांश्चैव विद्रुतान् ॥ ५५
 आदित्य इव मध्याह्ने दुर्निरीक्ष्यः परंतपः ।
 कालान्तकवपुः शूरः सूतपुत्रोऽभ्यराजत ॥ ५६
 एवमेतन्महाराज नरवाजिरथद्रिपान् ।
 हत्वा तस्यौ महेष्वासः कर्णोऽरिगणसूदनः ॥ ५७

यथा भूतगणान्हत्वा कालस्तिष्ठेन्महाबलः ।
 तथा स सोमकान्हत्वा तस्यावेको महारथः ॥ ५८
 तत्राद्भुतमपश्याम पाञ्चालानां पराक्रमम् ।
 बध्यमानाऽपि यत्कर्णं नाजहू रणमूर्धनि ॥ ५९
 राजा दुःशासनश्चैव कृपः शारद्वतस्तथा ।
 अश्वत्थामा कृतवर्मा शकुनिश्च महाबलः ।
 न्यहनन्पाण्डवीं सेनां शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६०

कर्णपुत्रौ तु राजेन्द्र आतरौ सत्यविक्रमौ ।
 निजघ्नाते बलं क्रुद्धौ पाण्डवानामितस्ततः ॥ ६१
 तत्र युद्धं महद्वासीत्कूरं विशसनं महत् ॥ ६२
 तथैव पाण्डवाः शूरा धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ।
 द्रौपदेयाश्च संक्रुद्धा अभ्यर्घ्नन्तावकं बलम् ॥ ६३
 एवमेष क्षयो वृत्तः पाण्डवानां ततस्ततः ।
 तावकानामपि रणे भीमं प्राप्य महाबलम् ॥ ६४

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशविषययुद्धे अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

पार्थचोदनवा कृष्णेन कर्णसमीपं प्रति रथप्रापणम् ॥ १ ॥ शल्येन कर्णप्रोत्साहनम् ॥ २ ॥ कर्णेन पार्थप्रशंसनपूर्वकं तद-
 भप्रतिज्ञा ॥ ३ ॥ संकुलयुद्धम् ॥ ४ ॥

सञ्जय उवाच ।

हत्वा तु फल्गुनः सेनां कौरवाणां पृथक्पृथक् ।
 सूतपुत्रस्य संरम्भं दृष्ट्वा चैव महारणे ॥ १
 शोणितोदां नदीं कृत्वा मांसमज्जास्थिपङ्क्तिलाम् ।
 मनुष्यशीर्षपाषाणां हस्त्यश्चक्रतरोधसम् ॥ २
 शूरास्थिचयसंकीर्णां काकगृध्रानुनादिताम् ।
 छत्रहंसप्लवोपेतां वीरवृक्षापहारिणीम् ॥ ३
 हारपद्माकरवतीपुष्पीषवरफेनिलाम् ।
 धनुःशरध्वजोपेतां नरक्षुद्रकपालिनीम् ॥ ४
 चर्मवर्मभ्रमोपेतां रथोद्दुपसमाकुलाम् ।
 जयैषिणां च सुतरां भीरूणां च सुदुस्तराम् ॥ ५
 नदीं प्रावर्तयित्वा च बीभत्सुः परवीरहा ।
 वासुदेवमिदं वाक्यमब्रवीत्पुरुषर्षभः ॥ ६
 अर्जुन उवाच ।
 एष केतू रणे कृष्ण सूतपुत्रस्य दृश्यते ।
 भीमसेनादयश्चैते योधयन्ति महारथम् ॥ ७
 एते द्रवन्ति पाञ्चालाः कर्णत्रस्ता जनार्दन ।
 एष दुर्योधनो राजा श्वेतच्छत्रेण धार्यते ॥ ८
 कर्णेन भग्नान्पाञ्चालान्द्रावयन्बहु शोभते ।
 कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिश्चैव महारथः ॥ ९
 एते रक्षन्ति राजानं सूतपुत्रेण रक्षिताः ।
 अवध्यमानास्तेऽस्माभिर्योधयिष्यन्ति सोमकान् ॥

एष शल्यो रथोपस्थे रश्मिसंग्राहकोविदः ।
 सूतपुत्ररथं कृष्ण वाहयन्बहु शोभते ॥ ११
 तत्र मे बुद्धिरुत्पन्ना वाहयात्र रथं मम ।
 नाहत्वा समरे कर्णं निवर्तिष्ये कथंचन ॥ १२
 मा स कर्णो रणे पार्थान्सञ्जयाश्च महारथान् ।
 निःशेषान्समरे कुर्यात्पश्यतां नो जनार्दन ॥ १३
 सञ्जय उवाच ।
 ततः प्रायाजवेनाशु केशवस्तव वाहिनीम् ।
 कर्णं प्रति महेष्वासं द्वैरथे सव्यसाचिनः ॥ १४
 स प्रयातो रथेनाशु कृष्णो राजन्महाहवे ।
 आश्वासयन्त्रणे चाशु पाण्डुसैन्यानि सर्वशः ॥ १५
 रथघोषस्ततस्तस्य पाण्डवस्य बभूव ह ।
 वासवास्त्रनिपातेन पर्वतेष्विव मारिष ॥ १६
 महता रथघोषेण पाण्डवः सत्यविक्रमः ।
 अभ्ययादप्रमेयात्मा निर्जयंस्तव वाहिनीम् ॥ १७
 तमायान्तं समीक्ष्यैव श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् ।
 मद्रराजोऽब्रवीत्कर्णं केतुं दृष्ट्वा महात्मनः ॥ १८
 अयं स रथ आयाति श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
 निघ्नन्नमित्रान्समरे यं कर्णं परिपृच्छसि ॥ १९
 एष तिष्ठति कौन्तेयः संस्पृशन्गाण्डिवं धनुः ।
 तं हनिष्यसि चेदद्य तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥ २०
 धनुर्ज्या चन्द्रताराङ्गा पताकाकिङ्किणीयुता ।

पश्य कर्णार्जुनस्यैषा सौदामन्यम्बरे यथा ॥ २१
 एष ध्वजाग्रे पार्थस्य प्रेक्षमाणः समन्ततः ।
 दृश्यते वानरो भीमो वीक्षतां भयवर्धनः ॥ २२
 एतच्चक्रं गदा शङ्खः शार्ङ्गं कृष्णस्य च प्रभो ।
 दृश्यते पाण्डवरथे बाह्यानस्य वाजिनः ॥ २३
 एतत्कूजति गाण्डीवं विसृष्टं सव्यसाचिना ।
 एते हस्तवता मुक्ता घ्नन्त्यमित्राञ्छिताः शराः २४
 विशालायतताम्राक्षैः पूर्णचन्द्रनिभाननैः ।
 एषा भूः कीर्यते राज्ञां शिरोभिरपलायिनाम् २५
 एते परिघसंकाशाः पुण्यगन्धानुलेपनाः ।
 उद्धता रणशूराणां पाल्यन्ते सायुधा भुजाः ॥ २६
 निरस्तजिह्वा नेत्रान्ता वाजिनः सह सादिभिः ।
 पतिताः पाल्यमानाश्च क्षितौ क्षीणा विशेरते ॥ २७
 एते पर्वतशृङ्गाणां तुल्या हैमवता गजाः ।
 संलिङ्गकुम्भाः पार्थेन प्रपतन्त्यद्रयो यथा ॥ २८
 गन्धर्वनगराकारा रथा हतनरेश्वराः ।
 विमानादिव पुण्यान्ते स्वर्गिणो निपतन्त्यमी २९
 व्याकुलीकृतमत्यर्थं पश्य सैन्यं किरीटिना ।
 नानाभृगसहस्राणां यूथं केसरिणा यथा ॥ ३०
 त्वामभिप्रेप्सुरायाति कर्णं निघ्नन्वरान्स्थान् ।
 असज्जमानो राधेय तं याहि प्रति भारत ॥ ३१
 एषा विदीर्यते सेना धार्तराष्ट्री समन्ततः ।
 अर्जुनस्य भयासूयं निघ्नतः शात्रवान्बहून् ॥ ३२
 वर्जयन्सर्वसैन्यानि त्वरते हि धनञ्जयः ।
 त्वदर्थमिति मन्येऽहं यथास्योदीर्यते वपुः ॥ ३३
 न ह्यवस्थास्यते पार्थो युयुत्सुः केनचित्सह ।
 त्वामृते क्रोधदीप्तो हि पीड्यमाने वृकोदरे ॥ ३४
 विरथं धर्मराजं तु दृष्ट्वा मुहढविक्षतम् ।
 शिखण्डिनं सात्यकिं च धृष्टद्युम्नं च पार्थतम् ॥ ३५
 द्रौपदेयान्युधामन्युमुचमौजसमेव च ।
 नकुलं सहदेवं च वशगांस्ते समीक्ष्य तु ॥ ३६
 सहसैकरथः पार्थस्त्वामभ्येति परंतपः ।
 क्रोधरक्तेक्षणः क्रुद्धो जिघांसुः सर्वपार्थिवान् ॥ ३७
 त्वरितोऽभिपतत्यस्मांस्त्यक्त्वा सैन्यान्यसंशयम् ।
 त्वं कर्णं प्रतियाह्वेन नास्त्यन्यो हि धनुर्धरः ३८

न तं पश्यामि लोकेऽस्मिंस्त्वत्तो ह्यन्यं धनुर्धरम् ।
 अर्जुनं समरे क्रुद्धं यो वेलामिव वारयेत् ॥ ३९
 न चास्य रक्षां पश्यामि पार्श्वतो न च पृष्ठतः ।
 एक एवाभियाति त्वां पश्य साफल्यमात्मनः ४०
 त्वं हि कृष्णौ रणे शक्तो योद्धुमेतौ परंतपौ ।
 तवैव भारो राधेय प्रत्युद्याहि धनञ्जयम् ॥ ४१
 समानो ह्यसि भीष्मेण द्रोणद्रौणिक्पेण च ।
 सव्यसाचिनमायान्तं निवारय महारणे ॥ ४२
 लेलिहानं यथा सर्पं गर्जेन्तमृषभं यथा ।
 वनस्थितं यथा व्याघ्रं जहि कर्ण धनञ्जयम् ॥ ४३
 एते द्रवन्ति समरान्निरपेक्षा नराधिपाः ।
 अर्जुनस्य भयत्रस्ता धार्तराष्ट्रा महाबलाः ॥ ४४
 द्रवतामथ तेषां तु नान्योऽस्ति युधि मानवः ।
 भयहा यो भवेद्दीरस्त्वामृते सूतनन्दन ॥ ४५
 एते त्वां कुरवः सर्वे द्वीपमासाद्य संयुगे ।
 धिष्ठिताः पुरुषव्याघ्र त्वत्तः शरणकाङ्क्षिणः ॥ ४६
 वैदेहाम्बष्ठकाम्भोजास्तथा नग्नजितस्त्वया ।
 गान्धाराश्च यया धृत्या जिताः सङ्क्षेपे सुदुर्जयाः ।
 तां धृतिं कुरुराधेय ततः प्रत्येहि पाण्डवम् ॥ ४७
 वासुदेवं च वार्ष्णेयं प्रीयमाणं किरीटिना ।
 प्रत्युद्याहि महाबाहो पौरुषे महति स्थितः ॥ ४८
 कर्ण उवाच ।
 प्रकृतिस्थोऽसि मे शल्य इदानीं संमतस्तथा ।
 प्रतिभासि महाबाहो अभीतश्च धनञ्जयात् ॥ ४९
 पश्य बाहोर्वलं मेऽद्य शिक्षितस्य च पश्य मे ।
 एकोऽद्य निहनिष्यामि पाण्डवानां महाचमूम् ॥
 कृष्णौ च पुरुषव्याघ्र ततः सत्यं ब्रवीमि ते ।
 नाहत्वा युधि तौ वीरौ व्यपयासे कथञ्चन ॥ ५१
 शिष्ये वा निहतस्ताभ्यामनित्यो हि रणे जयः ।
 कृतार्थोऽद्य भविष्यामि हत्वा वाप्यथ वा हतः ५२
 शल्य उवाच ।

अजय्यमेनं प्रवदन्ति युद्धे

महारथाः कर्णं रथप्रवीरम् ।

एकाकिनं किमु कृष्णाभिगुप्तं

विजेतुमेनं क इहोत्सहेत ॥

कर्ण उवाच ।

नैतादृशो जातु बभूव लोके

रथोत्तमो यावदुपश्रुतं नः ।

तमीदृशं प्रतियोत्स्यामि पार्थ

महाहवे पश्य च पौरुषं मे ॥ ५४

रणे चरत्येष रथप्रवीरः

सितैर्हयैः कौरवराजपुत्रः ।

स वाऽद्य मां नेष्यति कृच्छ्रमेत-

त्कर्णोऽस्यान्तेऽप्यत्र भवेत्समर्थः ॥ ५५

अस्वेदिनौ राजपुत्रस्य हस्ता-

ववेपमानौ जातकिणौ बृहन्तौ ।

दृढायुधः कृतिमानिक्षिप्रहस्तो

न पाण्डवेयेन समोऽस्ति योधः ॥ ५६

गृह्णात्यनेकानपि कङ्कपत्रा-

नेकं यथा तान्प्रतियोज्य चाशु ।

ते क्रोशमात्रे निपतन्त्यमोघाः

कस्तेन योधोऽस्ति समः पृथिव्याम् ॥ ५७

अतोषयत्स्वाण्डवे यो हुताशं

कृष्णद्वितीयोऽतिरथस्तरस्त्री ।

लेभे चक्रं यत्र कृष्णो महात्मा

धनुर्गण्डीवं पाण्डवः सव्यसाची ॥ ५८

श्वेताश्वयुक्तं च सुघोषमुग्रं

रथं महाबाहुरदीनसत्त्वः ।

महेषुधी चाक्षये दिव्यरूपे

शस्त्राणि दिव्यानि च हव्यवाहात् ॥ ५९

यस्त्विन्द्रलोके निजघान दैत्या-

नसङ्क्षेयान्कालकेयांश्च सर्वान् ।

लेभे शङ्खं देवदत्तं स तत्र

को नाम तेनाभ्यधिकः पृथिव्याम् ॥ ६०

महादेवं तोषयामास योऽस्त्रैः

साक्षात्सुयुद्धेन महानुभावः ।

लेभे ततः पाशुपतं सुधोरं

त्रैलोक्यसंहारकरं महास्रम् ॥ ६१

पृथक्पृथक्लोकपालाः समेता

ददुर्महास्त्राण्यप्रमेयाणि सङ्क्षे ।

यैस्ताञ्जघानाशु रणे नृसिंहः

सकालकेयानसुरान्समेतान् ॥ ६२

तथा विराटस्य पुरे समेता-

न्सर्वानस्नानेकरथेन जित्वा ।

जहार तद्गोधनमाजिमध्ये

वस्त्राणि चादत्त महारथेभ्यः ॥ ६३

तमीदृशं वीर्यगुणोपपन्नं

कृष्णद्वितीयं परमं नृपाणाम् ।

तमाह्वयन्साहसमुत्तमं वै

जाने स्वयं सर्वलोकस्य शल्य ॥ ६४

अनन्तवीर्येण च केशवेन

नारायणेनाप्रतिमेन गुप्तः ।

वर्षायुतैर्यस्य गुणा न शक्या

वक्तुं समेतैरपि सर्वलोकैः ॥ ६५

महात्मनः शङ्खचक्रासिपाणे-

र्विष्णोर्जिष्णोर्वसुदेवात्मजस्य ।

भयं न मे जायते साध्वसं च

दृष्ट्वा कृष्णावेकरथे समेतौ ॥ ६६

अतीवायं धनुषि राजपुत्रे-

ष्वतीवान्यान्केशवश्चक्रयुद्धे ।

एवंविधौ पाण्डववासुदेवौ

चलेत्सुवदेशाद्विमवान् कृष्णौ ॥ ६७

उभौ हि शूरौ बलिनौ दृढायुधौ

महारथौ संहननोपपन्नौ ।

एतौ वीरौ नरवीरौ समेतौ

स्थानाच्युतौ देवकुमाररूपौ ॥ ६८

अभ्यादित्याविन्द्रबृहस्पती वा

यमान्तकौ वा शशिपूषणौ वा ।

भगांशमित्रावरुणावश्विनौ वा

मरुद्गणौ वा वसवः समेताः ।

व्यस्ताः समस्ताश्च युधा न शक्ता

जेतुं प्रसन्नार्जुनं चाच्युतं च ॥ ६९

एतौ हि तावर्जुनवासुदेवौ

कोऽन्यः प्रतीयान्मदते तु शल्य ॥ ७०

सर्वेषां वृष्णिवीराणां कृष्णे लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता ।
 सर्वेषां पाण्डुपुत्राणां जयः पार्थे प्रतिष्ठितः ॥ ७१
 तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ समाने स्यन्दने स्थितौ ।
 मामेकमभियोद्धारौ सुजातं वत शल्य मे ॥ ७२
 नैतच्चिरं क्षिप्रमिमं रथं मे
 प्रवर्तयैतावभियामि चैवम् ।
 असिन्मुहूर्ते निहतौ पश्य कृष्णौ
 ताभ्यां हतं वा युधि मां रिपुभ्याम् ॥ ७३
 एवं श्रुवाणः सहसा महारथ-
 स्त्वभ्यद्रवत्पाण्डवं सूतपुत्रः ॥ ७४
 अभ्येत्य पुत्रेण तवाभिनन्दिताः
 समेत्य चोक्ताः कुरुवीरसत्तमाः ।
 कृपश्च भोजश्च महारथावुभौ
 तथैव गान्धारपतिः सहानुजः ।
 गुरोः सुतस्तस्य तवात्मजास्तथा
 पदातिसङ्घा द्विरदास्तथा तदा ॥ ७५
 निरुध्यताभिद्रवताच्युतार्जुनौ
 श्रमेण संयोजयताशु सर्वशः ।
 यथा भवद्भिर्भृशविश्वतावुभौ
 सुखेन हन्यान्मम बाहिनीपतिः ॥ ७६
 तथेति चोक्त्वा त्वरिताः स तेऽर्जुनं
 जिघांसवो वीरतराः समाययुः ।
 शरैश्च जघ्र्युयुधि तं महारथा
 धनञ्जयं कर्णनिदेशकारिणः ।
 नदीनदं भूरिजलो महार्णवो
 यथा तथा तान्समरेऽर्जुनोऽग्रसत् ॥ ७७
 न संदधानो न तथा शरोत्तमान्
 प्रमुञ्चमानो रिपुभिः प्रदृश्यते ।
 धनञ्जयास्तैः स शरैर्विदारिता
 हता निपेतुर्नरवाजिकुञ्जराः ॥ ७८
 शरार्चिषं गाण्डिवचारुमण्डलं
 युगान्तसूर्यप्रतिमानतेजसम् ।
 न कौरवाः शेकुरुदीक्षितं जयं
 यथा रविं व्याधितचक्षुषो जनाः ॥ ७९

शरोत्तमान्संप्रहितान्महारथै
 श्विच्छेद पार्थः प्रहसञ्छरौवैः ।
 भूयश्च तानहनद्वाणसङ्घान्
 गाण्डीवधन्वायतपूर्णमण्डलम् ॥ ८०
 यथोग्ररश्मिः शुचिशुक्रमध्यगः
 सुखं विवस्वानहरते जलौघान् ।
 तथार्जुनो बाणगणाभिरस
 ददाह सेनां तव पार्थिवेन्द्र ॥ ८१
 तमभ्यधावद्विसृजन्कृपः शरा-
 स्तथैव भोजस्तव चात्मजः स्वयम् ।
 महारथो द्रोणसुतश्च सायकै-
 र्वाकिरंस्तोयधरा यथाऽचलम् ॥ ८२
 जिघांसुभिस्तान्कुशलैः शरोत्तमान्
 महात्मभिः संप्रहितान्प्रयत्नतः ।
 शरैः प्रचिच्छेद स पाण्डवस्त्वरन्
 परान्विनिर्भिद्य च तांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ८३
 स गाण्डिवव्यायतपूर्णमण्डल-
 स्तपन्निपूनर्जुनभास्करो बभौ ।
 शरोग्ररश्मिः शुचिशुक्रमध्यगो
 यथैव सूर्यः परिवेषवांस्तथा ॥ ८४
 अथाग्न्यबाणैर्दशभिर्धनञ्जयं
 पराभिनद्रोणसुतोऽच्युतं त्रिभिः ।
 चतुर्भिश्चांशुतुरः कपिं ततः
 शरैश्च नाराचवरैरवाकिरत् ॥ ८५
 तथा ततः प्रस्फुरदस्य कार्मुकं
 त्रिभिः शरैर्यन्तुशिरश्चकर्त ह ।
 हयांश्चतुर्भिश्चतुरस्त्रिभिर्ध्वजं
 धनञ्जयो द्रौणिरथादपातयत् ॥ ८६
 स रोषपूर्णो शतिवज्रहाटकै-
 रलंकृतं तक्षकभोगवर्चसम् ।
 स तद्वधे कार्मुकमन्यदाददे
 यथा महाहिम्वरं तथैव च ॥ ८७
 स्वमायुधं चापि विकीर्य भूतले
 धनुश्च कृत्वा सगुणं गुणाधिकः ।

समानयंस्तावजितौ नरोत्तमौ
 शरोत्तमैर्द्रोणिरविध्यदन्तिकात् ॥ ८८
 कृपश्च भोजश्च तवात्मजश्च ते
 शरैरनेकैर्युधि पाण्डवर्षभम् ।
 महारथाः संयुगमूर्धनि स्थिता-
 स्तमोनुदं वारिधरा इवापतन् ॥ ८९
 कृपस्य पार्थः सशरं शरासनं
 हयान्ध्वजान्सारथिमेव पत्रिभिः ।
 [समार्पयद्बाहुसहस्रविक्रम-
 स्तथा यथा वज्रधरः पुरा बलेः ॥ ९०
 स पार्थबाणैर्विनिपातितायुधो
 ध्वजावमर्दे च कृते महाहवे ।
 कृतः कृपो बाणसहस्रयन्त्रितो
 यथापगेयः प्रथमं किरीटिना ॥] ९१
 शरैः प्रचिच्छेद तवात्मजस्य
 ध्वजं धनुश्च प्रचकर्त नर्दतः ।
 जघान चाध्वान्कृतवर्मणः शुभान्
 ध्वजं च चिच्छेद तवात्मजस्य ह ॥ ९२
 सवाजिसूतेष्वसनान्सकेतना-
 जघान नागाश्वरथांश्च स त्वरन् ।
 ततः प्रकीर्णं सुमहद्वलं तव
 प्रपीडितं सवितुरिवौजसा भृशम् ॥ ९३

ततोऽर्जुनस्याशु रथेन केशव-
 श्वकार शत्रूनपसव्यमातुरान् ।
 ततः प्रयातं स्तरितं धनञ्जयं
 शतकृतं वृत्रनिजघ्नुषं यथा ।
 समन्वधावन्पुनरुत्थितैर्ध्वजै-
 रथैः सुयुक्तैरपरे युयुत्सवः ॥ ९४
 अथाभिसृत्य प्रतिवार्य चाहितान्
 धनञ्जयस्यानुचरान्महारथाः ।
 शिखण्डिशैनेययमाः शितैः शरै-
 र्विदारयन्तो व्यनदन्सुभैरवम् ॥ ९५
 ततोऽभिजघ्नुः कृपिताः परस्परं
 शरैस्तदाज्जोगतिभिः सुतेजनैः ।
 कुरुप्रवीराः सह सृञ्जयैर्यथा
 सुरारयो देवपतिं यथा तथा ॥ ९६
 जयेप्सवः स्वर्गमनाय चोत्सुकाः
 पतन्ति नागाश्वरथाः परंतप ।
 तथैव सर्वे बहवश्च विव्यधुः
 शरैः सुमुक्तैरितरेतरं पृथक् ॥ ९७
 शरान्धकारे तु महात्मभिः कृते
 महामृधे योधवरैः परस्परम् ।
 चतुर्दिशो वै विदिशश्च पार्थिव
 ग्रभा च सूर्यस्य तमोवृताऽभवत् ॥ ९८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 राजन्कुरूणां प्रवरैर्वलैर्भीममभिद्रुतम् ।
 मञ्जन्तमिव कौन्तेयमुज्जिहीर्षुर्धनञ्जयः ॥ १
 विमृष्ट स्रुतपुत्रस्य सेनां भारत सायकैः ।
 प्राहिणोन्मृत्युलोकाय परवीरान्धनञ्जयः ॥ २
 ततोऽस्याम्बरमाश्रित्य शरजालानि भागशः ।

अदृश्यन्त तथान्ये च निजघ्नुस्त्व वाहिनीम् ॥३
 स पक्षिसङ्घाचरितमाकाशं पूरयञ्शरैः ।
 धनञ्जयो महाबाहुः कुरूणामन्तकोऽभवत् ॥ ४
 ततो भल्लैः धुरप्रैश्च नाराचैर्विमलैरपि ।
 गात्राणि प्राच्छिनत्पार्थः शिरांसि च चकर्त ह ॥ ५
 छिन्नगात्रैर्विकवचैर्विशिरस्कैः समन्ततः ।

तथाऽर्जुनस्याधिरथेन केशव इति ख. द. पाठः । अथाऽर्जुनस्याधि-

रथेन केशव इति क. ड. पाठः ॥ ९४ ॥ व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

पातितैश्च पतद्भिश्च योधैरासीत्समावृता ॥ ६
 धनञ्जयशराभ्यस्तैः स्यन्दनाश्वरथद्विपैः ।
 संछिन्नभिन्नविध्वस्तैर्व्याघ्राङ्गावयवैः स्तृता ।
 गतसत्वैः ससत्वैश्च संवृताऽऽसीद्वसुन्धरा ॥ ७
 सुदुर्गमा सुविषमा घोराऽत्यर्थं सुदुर्दशा ।
 रणभूमिरभूद्राजन्महावैतरणी यथा ॥ ८
 ईषाचक्राक्षभल्लैश्च व्यथैः साश्वैश्च युध्यताम् ।
 ससूतैर्हतसूतैश्च रथैः स्तीर्णाऽभवन्मही ॥ ९
 सुवर्णवर्मसन्नाहैर्योधैः कनकमालिभिः ।
 आस्थिताः कृत्स्नवर्माणो भद्रानित्यमदा द्विपाः ॥ १०
 क्रुद्धाः क्रूरैर्महामात्रैः प्रेषितार्जुनमभ्ययुः ।
 चतुःशता रथवरा हताः पेतुः किरीटिना ॥ ११
 पर्यस्तानीव शृङ्गाणि ससत्वानि महागिरेः ।
 धनञ्जयशराभ्यस्तैः स्तीर्णा भूर्वरवारणैः ॥ १२
 समन्ताज्जलदप्रख्यान्वारणान्मदवर्षिणः ।
 अभिषेदेऽर्जुनरथो घनान्भिन्दन्निवांशुमान् ॥ १३
 हतैर्गजमनुष्याश्चैर्भिन्नैश्च बहुधा रथैः ।
 विशस्त्रयन्त्रकवचैर्युद्धशौण्डैर्गतासुभिः ।
 अपविद्धायुधैर्मार्गः स्तीर्णोऽभूत्फल्गुनेन वै ॥ १४
 विस्फारितं च गाण्डीवमत्यासीज्रैरवस्त्रनम् ।
 सुषोषं वज्रनिष्पेपं स्तनयन्निव तोयदः ॥ १५
 ततः प्रादीर्यत चमूर्धनञ्जयशराहता ।
 महावातसमाविद्धा महानौरिव सागरे ॥ १६
 नानारूपाः प्राणहराः शरा गाण्डीवचोदिताः ।
 अलातोल्लाशनिप्रख्यास्तव सैन्यं विनिर्दहन् ॥ १७
 महागिरौ वेणुवनं निशि प्रज्वलितं यथा ।
 तथा तव महासैन्यं प्रास्फुरच्छरपीडितम् ॥ १८

तद्विनष्टं सुविध्वस्तं तव सैन्यं किरीटिना ।
 हतप्रविहतं बाणैः सर्वतः प्रद्रुतं दिशः ॥ १९
 सन्धापदा मृगगणा दावाग्नित्रासिता यथा ।
 कुरवः पर्यवर्तन्त निर्दग्धाः सव्यसाचिना ॥ २०
 उत्सृज्य च महाबाहुं भीमसेनं तथा रणे ।
 बलं कुरूणामुद्धिगं सर्वमासीत्पराश्रुखम् ॥ २१
 ततः कुरुषु भग्रेषु बीभत्सुरपराजितः ।
 भीमसेनं समासाद्य मुहूर्तं सोऽभ्यवर्तत ॥ २२
 समागम्य च भीमेन मन्थयित्वा च फल्गुनः ।
 विशल्यमरुजं चासौ कथयित्वा युधिष्ठिरम् ॥ २३
 भीमसेनाभ्यनुज्ञातस्ततः प्रायाद्धनञ्जयः ।
 नादयन्त्यघोषेण पृथिवीं द्वां च भारत ॥ २४
 ततः परिवृतो वीरैर्दशभिः शत्रुतापनः ।
 दुःशासनादवरजैस्तव पुत्रैर्धनञ्जयः ॥ २५
 ते तमभ्यर्दयन्बाणैरुल्काभिरिव कुञ्जरम् ।
 आततेष्वसना वीरा नृत्यन्त इव भारत ॥ २६
 अपसव्यांस्तु तांश्चके रथेन मधुसूदनः ।
 नियुक्तान्हि स तान्मेने यमायाशु किरीटिना ॥ २७
 तथान्ये प्राणदन्मूढाः पराश्रुखमिवार्जुनम् ॥ २८
 तेषां नानदतां केतूनश्चाश्वापानि सारथीन् ।
 नाराचैरर्धचन्द्रैश्च क्षिप्रं पार्थो न्यकृन्तत ॥ २९
 अयान्यैर्दशभिर्मल्लैः शिरांसेषामपातयत् ।
 रोषसंरक्तनेत्राणि संदष्टौष्ठानि भूतले ॥ ३०
 तेषां वक्राणि विवभुव्योन्नि तारागणा इव ॥ ३१
 तास्तु भल्लैर्महावेगैर्दशभिर्दश कौरवान् ।
 रुक्माङ्गदाम्बुक्मपुङ्गवैर्हत्वा प्रायादमित्रहा ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिक्सप्तमुक्ते चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

संकुल्युद्ध ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तमाधान्तं महावेगैरश्वैः कपिवरध्वजम् ।

युद्धायाभ्यद्रवन्वीराः कुरूणां नवती रथाः ॥ १
 कृत्वा संशप्तका घोरं शपथं पारलौकिकम् ।

विनिर्दहन्निस्त्राडभाव आर्षः ॥ १७ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

* अत्रार्जुनकृतं दशधृतराष्ट्रपुत्रहननं विचारणीयम् ।

परिवर्तुर्नरव्याघ्रा नरव्याघ्रं रणेऽर्जुनम् ॥ २
 कृष्णः श्वेतान्महावेगानश्चान्काश्चनभूषणान् ।
 मुक्ताजालप्रतिच्छन्नान्प्रीतीत्कर्णरथं प्रति ॥ ३
 प्रेक्ष्य कर्णरथं यान्तमरिघ्नं तं धनञ्जयम् ।
 बाणवर्षैरभिघ्नन्तः संशप्तकगणा ययुः ॥ ४
 त्वरमाणास्तु तान्सर्वान्ससूतेष्वसनध्वजान् ।
 जघान नवतिं वीरानर्जुनो निशितैः शरैः ॥ ५
 तेऽपतन्त हता बाणैर्नानारूपैः किरीटिना ।
 विमानेभ्यः सुकृतिनः स्वर्गात्पुण्यक्षये यथा ॥ ६
 ततः सरथनागाश्चाः कुरवः कुरुसत्तमम् ।
 निर्भया भरतश्रेष्ठमभ्यवर्तन्त फल्गुनम् ॥ ७
 तदायस्तमनुष्याश्चमुदीर्णवरवारणम् ।
 पुत्राणां ते महासैन्यं समरौत्सीद्वनञ्जयम् ॥ ८
 शक्त्यृष्टिर्तोमरप्राप्तैर्गदानिस्त्रिंशसायकैः ।
 प्राच्यादयन्महेष्वासाः कुरवः कुरुनन्दनम् ॥ ९
 तामन्तरिक्षे विततां शस्त्रवृष्टिं समन्ततः ।
 व्यधमत्पाण्डवो बाणैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ॥ १०
 ततो म्लेच्छाः स्थिता मत्तैस्त्रयोदशशतैर्गजैः ।
 पार्श्वतो व्यहनन्पार्थं तव पुत्रस्य शासनात् ॥ ११
 कर्णिनालीकनाराचैस्तोमरप्राप्तशक्तिभिः ।
 कर्णैर्भिण्डिपालैश्च रथस्य पार्थमार्दयन् ॥ १२
 तां शस्त्रवृष्टिमतुलां द्विपस्यैः प्रेषितां प्रभुः ।
 चिच्छेद निशितैर्भलैरर्धचन्द्रैश्च फल्गुनः ॥ १३
 अथ तान्द्विरदान्सर्वाभानालिङ्गैः शरोत्तमैः ।
 सपताकध्वजारोहान्गिरीन्वज्रैरिवाभिनत् ॥ १४
 ते हेमपुङ्खैरिषुभिरर्दिता हेममालिनः ।
 हताः पेतुर्महानागाः साग्निज्वाला इवाद्वयः ॥ १५
 ततो गाण्डीवनिर्घोषो महानासीद्विशांपते ।
 स्तनतां कूजतां चैव मनुष्यगजवाजिनाम् ॥ १६
 कुञ्जराश्च हता राजन्दुद्रुक्ते समन्ततः ।
 अश्वाश्च पर्यधावन्त हतारोहा दिशो दश ॥ १७
 रथा हीना महाराज रथिभिर्वाजिभिस्तथा ।
 गन्धर्वनगराकारा दृश्यन्ते स सहस्रशः ॥ १८
 अश्वारोहा महाराज धावमाना इतस्ततः ।

तत्रतत्रैव दृश्यन्ते निहताः पार्थसायकैः ॥ १९
 तस्मिन्क्षणे पाण्डवस्य बाहोर्बलमदृश्यत ।
 यत्सादिनो वारणांश्च रथांश्चैकोऽजयद्युधि ॥ २०
 असंयुक्ताश्च ते राजन्परिवृत्ता रणं प्रति ।
 नरा नागा रथाश्चैव नदन्तोऽर्जुनमभ्ययुः ॥ २१
 ततश्चयक्रेण महता बलेन भरतर्षभ ।
 दृष्ट्वा परिवृत्तं राजन्मीमसेनः किरीटिनम् ॥ २२
 हतावशेषानुत्सृज्य त्वदीयान्कतिचिद्रथान् ।
 जवेनाभ्यद्रवद्भीमो धनञ्जयरथं प्रति ॥ २३
 ततस्तत्प्राद्रवत्सैन्यं हतभूयिष्ठमातुरम् ।
 दृष्ट्वाऽर्जुनं तदा भीममागतं आतरं प्रति ॥ २४
 हतावशिष्टांस्तुरगानर्जुनेन महाबलः ।
 भीमो व्यधमदश्रान्तो गदापाणिर्महाहवे ॥ २५
 'गदापाणिं तदा दृष्ट्वा भीमं भारत भारताः ।
 मेनिरे तमनुप्राप्तं दण्डपाणिमिवान्तकम् ॥' २६
 कालरात्रिमिवात्युग्रां नरनागाश्चभोजनाम् ।
 प्राकाराद्वपुरद्वारदारणीमतिदारुणाम् ॥ २७
 गदां तुरगनाशाय त्वरन्भीमो व्यवासृजत् ।
 सा जघान बहून्श्वानश्चारोहांश्च मारिष ॥ २८
 कांस्थायसतनुत्रांश्च नरानश्वांश्च पाण्डवः ।
 पोथयामास गदया सशब्दं तेऽपतन्हताः ॥ २९
 दन्तैर्दशन्तो वसुधां शेरते क्षतजोक्षिताः ।
 मग्नमूर्धास्थिचरणाः क्रव्यादगणभोजनाः ॥ ३०
 असृज्जांसवसाभिश्च तृप्तिमभ्यागता गदा ।
 अस्तीन्यप्यश्रुती तस्यौ कालरात्रीव दुर्दशा ॥ ३१
 सहस्राणि दशाश्वानां हत्वा पत्नींश्च भूयसः ।
 भीमोऽभ्यधावत्संकुद्धो गदापाणिरितस्ततः ॥ ३२
 गदापाणिं ततो भीमं दृष्ट्वा भारत तावकाः ।
 मेनिरे समनुप्राप्तं कालदण्डोद्यतं यमम् ॥ ३३
 स मत्त इव मातङ्गः संकुद्धः पाण्डुनन्दनः ।
 प्रविवेश गजानीकं मकरः सागरं यथा ॥ ३४
 विगाह्य च गजानीकं प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
 क्षणेन भीमः संकुद्धस्तन्निन्ये यमसादनम् ॥ ३५
 गजान्सकङ्कटान्मत्तान्सारोहान्सपताकिनः ।

पततः समपश्याम सपक्षान्पर्वतानिव ॥ ३६
 हत्वा तु तद्गजानीकं भीमसेनो महाबलः ।
 पुनः स्वरथमास्थाय पृष्ठतोऽर्जुनमभ्ययात् ॥ ३७
 ततः पराञ्छुखीभूतं निरुत्साहं बलं तव ।
 तदानीं तु महाराज प्रायशः शस्त्रवेष्टितम् ॥ ३८
 विलम्बमानं तत्सैन्यमप्रगल्भमवस्थितम् ।
 दृष्ट्वा प्राच्छादयद्वाणैरर्जुनः शस्त्रवृष्टिभिः ॥ ३९
 नराश्वरथमातङ्गा युधि गाण्डीवधन्वना ।
 शरव्रातैश्चिता रेजुः कदम्बा इव केसरैः ॥ ४०
 ततः कुरूणामभवदार्तनादो महाशृप ।
 नराश्वनागासुहरान्दृष्ट्वा बाणान्किरीटिनः ॥ ४१
 हाहाकृतं भृशं त्रस्तं लीयमानं परस्परम् ।
 अलातचक्रवत्सैन्यं तदा बभ्राम तावकम् ॥ ४२
 ततोऽर्जुनशरध्वस्तं कुरूणां सुमहद्वलम् ।
 न ह्यत्रासीदनिर्भिन्नो रथः सादी हयो गजः ॥ ४३
 आदीप्तमिव तत्सैन्यं शरैश्छिन्नतनुच्छदम् ।
 आसीत्स्वशोणितकिन्नं रौद्रं नष्टं विशांपते ॥ ४४
 तत्सैन्यं हतभूयिष्ठमाहतं निशितैः शरैः ।
 न जहौ समरं प्राप्य फल्गुनं शत्रुतापनम् ॥ ४५
 तत्राद्भुतमपश्याम कौरवाणां पराक्रमम् ।
 बध्यमानोऽपि यत्पार्थ न जहौ भरतर्षभ ॥ ४६
 तं दृष्ट्वा विक्रमं तस्य कुरवः सन्व्यसाचिनः ।
 निराशाः समपद्यन्त सर्वे कर्णस्य जीविते ॥ ४७
 अविषहं तु पार्थस्य शरसंस्पर्शमाहवे ।
 मत्वा न्यवर्तन्कुरवो जिता गाण्डीवधन्वना ॥ ४८
 ते हित्वा समरे पार्थ बध्यमानाश्च सायकैः ।

प्रदुद्रुर्दिशो भीताश्चुकुशुश्चापि सूतजम् ॥ ४९
 तान्विद्रावयते पार्थः किरञ्शरशतान्वहून् ।
 हर्षयन्पाण्डवीं सेनां राजानं च युधिष्ठिरम् ॥ ५०
 पुत्रास्तव महाराज जग्मुः कर्णरथं प्रति ।
 अगाधे मञ्जतां तेषां द्वीपः कर्णोऽभवत्तदा ॥ ५१
 कुरवो हि महाराज निर्विषाः पद्मगा इव ।
 कर्णमेवोपलीयन्त मयाद्राण्डीवधन्वनः ॥ ५२
 यथा सर्वाणि भूतानि मृत्योर्भीतानि मारिष ।
 उपलीयन्ति सन्नासाद्धर्मं लोकपरायणम् ॥ ५३
 तथा कर्णं महेष्वासं पुत्रास्तव नराधिप ।
 उपालीयन्त सन्नासात्पाण्डवस्य महात्मनः ॥ ५४
 ताञ्शोणितपरिक्रिन्नान्विषमस्थाञ्शरातुरान् ।
 मा मैष्टेत्यब्रवीत्कर्णो भीतानाविष्टचेतसः ॥ ५५
 संभ्रमं हि बलं दृष्ट्वा बलात्पार्थेन तावकम् ।
 धनुर्विस्फारयन्कर्णस्तस्यौ शत्रुजिघांसया ॥ ५६
 तान्प्रद्रुतान्कुरुन्दृष्ट्वा कर्णः शस्त्रभृतां वरः ।
 संचिन्तयित्वा पार्थस्य वधे दग्धे मनः श्वसन् ॥ ५७
 विस्फार्य सुमहच्चापं ततश्चाधिरथिर्वृषः ।
 पाञ्चालान्पुनराधावत्पश्यतः सन्व्यसाचिनः ॥ ५८
 ततः क्षणेन क्षितिपाः क्षतजप्रतिमेक्षणाः ।
 शरौघैश्छादयामासुर्महामेषा इवाचलम् ॥ ५९
 ततः शरसहस्राणि कर्णमुक्तानि मारिष ।
 पाञ्चालानां हरत्प्राणांस्तमांसीव तमोनुदः ॥ ६०
 महदासीत्तदा युद्धं पाञ्चालानां महामते ।
 बध्यतां सूतपुत्रेण मित्रार्थे मित्रगृद्धिना ॥ ६१

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥ भीमदुःशासनयोः समागमः संवादश्च ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।

ततः कर्णः कुरुषु प्रदुतेषु
 वरुथिना श्वेतहयेन राजन् ।

पाञ्चालपुत्रान्व्यधमत्सूतपुत्रो

महेषुभिर्वात इवाभ्रसङ्घान् ॥

१

सूतं रथादञ्जलिकैर्निपात्य
 जघान चाश्वाञ्जनमेजयस्य ।
 शतानीकं सुतसोमं च भल्लै-
 रवाकिरद्वलुषी चाप्यकृन्तत् ॥ २
 धृष्टद्युम्नं निर्विभेदाय पङ्क्ति-
 र्जघानाश्चान्दक्षिणांस्तस्य सङ्गवे ।
 हत्वा चाश्वान्सात्यकेः सूतपुत्रः
 कैकेयपुत्रं न्यवधीद्विशोकम् ॥ ३
 तमभ्यधावन्निहते कुमारं
 सेनापतिः कैकयो मित्रवर्मा ।
 शरैर्विधुन्वन्भृशमुग्रवेगैः
 कर्णात्मजं चाप्यहनत्सुदेवम् ॥ ४
 तस्यार्धचन्द्रैस्त्रिभिरुच्चकर्त
 प्रहस्य बाहू च शिरश्च कर्णः ।
 स स्यन्दनाद्गामगमद्रतासुः
 परश्वथैः साल इवावरुणः ॥ ५
 हताश्वमज्जोगतिभिः सुषेणः
 शिनिप्रवीरं निशितैः पृषत्कैः ।
 प्रच्छाद्य नृत्यन्निव कर्णपुत्रः
 शैनेयबाणाभिहतः पपात ॥ ६
 पुत्रे हते क्रोधपरीतचेताः
 कर्णः शिनीनां प्रवरं जिघांसुः ।
 हतोऽसि हे सात्यक इत्युदीर्य
 न्यवासजद्राणममित्रसाहस्य ॥ ७
 तमस्य चिच्छेद शरं शिखण्डी
 त्रिभिरस्त्रिभिश्च प्रतुतोद कर्णम् ।
 शिखण्डिनः कार्ष्णिकं च ध्वजं च
 छित्त्वा क्षुराभ्यां न्यहनत्सुजातः ॥ ८
 शिखण्डिनं पङ्क्तिरविध्यदुग्रो
 धार्ष्ट्युन्नेः स शिरश्चोच्चकर्त ।
 ततोऽभिनत्सुतसोमं क्षुरेण
 सुसंशितेनाधिरथिर्महात्मा ॥ ९
 अथाक्रन्दे तुमुले वर्तमाने
 धार्ष्ट्युन्ने निहते तत्र कृष्णः ।

अपाञ्चाल्यं क्रियते माहि पार्थ
 कर्णं जहीत्यब्रवीद्राजसिंह ॥ १०
 ततः प्रहस्याशु नरप्रवीरो
 रथं रथेनाधिरथेर्जगाम ।
 भये तेषां त्राणमिच्छन्सुबाहु-
 रभ्याहतानां रथयूथपेन ॥ ११
 ततोऽपरे भारत दुष्प्रकम्प्याः
 पाञ्चालानां रथसङ्घाः समेताः ।
 प्रतिश्रिता ह्यन्तरिक्षे प्रहाभा
 धनुःप्रवीरास्तु रथप्रवीराः ॥ १२
 विस्फार्य गाण्डीवमथोग्रघोषं
 ज्यया समाहत्य तले भृशं च ।
 बाणान्धकारं सहसैव कृत्वा
 जघान नागाश्वरथध्वजांश्च ॥ १३
 [प्रतिश्रुतः प्राचरदन्तरिक्षे
 गुहा गिरीणामपतन्वयांसि ।
 यन्मण्डलज्येन विजृम्भमाणो
 रौद्रे मुहूर्तेऽभ्यपतत्किरीटी ॥]
 तं भीमसेनोऽनुययौ रथेन
 पृष्ठे रक्षन्पाण्डवमेकवीरः ।
 तौ राजपुत्रौ त्वरितौ रथाभ्यां
 कर्णाय यातावरिभिर्विषक्तौ ॥ १५
 तत्रान्तरे सुमहान्मृतपुत्र-
 श्वके युद्धं सोमकान्संप्रमथ्य ।
 रथाश्वमातङ्गगणाञ्जघान
 प्रच्छादयामास शरैर्दिशश्च ॥ १६
 तमुत्तमौजा जनमेजयश्च
 क्रुद्धौ युधामन्युशिखण्डिनौ च ।
 कर्णं विभेदुः सहिताः पृषत्कैः
 सन्नर्दमानाः सह पार्षतेन ॥ १७
 ते पश्च पाञ्चालरथाः समेता
 वैकर्तनं कर्णमभिद्रवन्तः ।
 तस्माद्रथाख्यावयितुं न शेकु-
 र्यैर्यात्कृतात्मानमिवेन्द्रियार्थाः ॥ १८

तेषां धनूंषि ध्वजवाजिसूता-
 स्तूर्णं पताकाश्च निकृत्य बाणैः ।
 तान्पाञ्चालानभ्यहनत्पृषत्कैः
 कर्णस्ततः सिंह इवोन्ननाद ॥ १९
 तस्यास्यतस्तानभिनिघ्नतश्च
 ज्याबाणहस्तस्य धनुःस्वनेन ।
 साद्रिद्रुमा स्यात्पृथिवी विशीर्णे-
 त्यतीव मत्वा जनता व्यषीदत् ॥ २०
 स शक्रचापप्रतिमेन धन्वना
 भृशायतेनाधिरथिः शरान्मृजन् ।
 मभौ रणे दीप्तमरीचिमण्डलो
 यथांशुमाली परिवेषांस्तथा ॥ २१
 शिखण्डिनं द्वादशभिः पराभिन-
 च्छितैः शरैः पङ्क्तिरथोत्तमौजसम् ।
 त्रिभिर्युधामन्युमविध्यदाशुगै-
 स्त्रिभिस्त्रिभिः सोमकर्पार्वतात्मजौ ॥ २२
 पराजिताः पञ्च महारथास्तु ते
 महाहवे सूतसुतेन मारिष ।
 निरुद्यमात्तस्थुरमित्रनन्दना
 यथेन्द्रियार्थात्मवता पराजिताः ॥ २३
 निमज्जतस्तानथ कर्णसागरे
 विपन्ननावो वणिजो यथार्णवे ।
 उद्धिरे नौभिरिवार्णवाद्रथैः
 सुकल्पितैर्द्रौपदिजाः स्वमातुलान् ॥ २४
 ततः शिनीनामृषभः शितैः शरै-
 र्निकृत्य कर्णग्रहितानिपून्बहून् ।
 विदार्य कर्णं निशितैरयस्त्रयै-
 स्तवात्मजं ज्येष्ठमविध्यदष्टभिः ॥ २५
 कृपोऽथ भोजश्च तवात्मजस्तथा
 स्वयं च कर्णो निशितैरताडयत् ।
 स तैश्चतुर्भिर्युधे यदूत्तमो
 दिगीश्वरैर्देत्यपतिर्यथा तथा ॥ २६
 समाततेनेष्वसनेन कूजता
 महास्वनेनाशनिपातदीधितिः ।

बभूव दुर्धर्षतरः स सात्यकिः
 शरन्नभोमध्यगतो यथा रविः ॥ २७
 पुनः समास्थाय रथान्मुदंशिताः
 शिनिप्रवीरं जुगुप्सुः परंतपाः ।
 समेत्य पाञ्चालमहारथा रणे
 मरुद्गणाः शक्रमिवारिनिग्रहे ॥ २८
 ततोऽभवद्युद्धमतीव दारुणं
 तवाहितानां तव सैनिकैः सह ।
 रथाश्चमातङ्गविनाशनं तथा
 यथा सुराणामसुरैः पुराऽभवत् ॥ २९
 रथा द्विपा वाजिपदातयस्तथा
 भ्रमन्ति नानाविधशस्त्रवेष्टिताः ।
 परस्परेणाभिहताश्च चस्खलु-
 र्विनेदुरार्ता व्यसवोऽपतंस्तथा ॥ ३०
 तथागतं भीममभीस्तवात्मजः
 ससार राजावरजः किरञ्शरैः ।
 तमभ्यधावत्त्वरितो बृकोदरो
 महारुरुं सिंह इवाभिपेदिवान् ॥ ३१
 ततस्तयोर्युद्धमतीव दारुणं
 प्रदीव्यतोः प्राणदुरोदरं द्वयोः ।
 परस्परेणाभिनिविष्टोऽपयो-
 रुदग्रयोः शम्बरशक्रयोर्यथा ॥ ३२
 शरैः शरीरार्तिकरैः सुतेजने-
 र्निजघ्नतुस्तावितरेतरं भृशम् ।
 सकृत्प्रभिन्नाविव वासितान्तरे
 महागजौ दोर्भिरदीनधातिनौ ॥ ३३
 आलोक्य तौ चैव परस्परं ततः
 समं च शरौ च ससारथी तदा ।
 भीमोऽब्रवीच्छाहि दुःशासनाय
 दुःशासनो याहि बृकोदराय ॥ ३४
 तयो रथौ सारथिसंग्रहोदितौ
 समं रथौ तौ सहसा समीयतुः ।
 नानायुधच्छत्रपताकिकाध्वजौ
 दिवीव पूर्वं बलशक्रयो रणे ॥ ३५

भीम उवाच ।

दिष्ट्याऽसि दुःशासन अद्य दृष्टः
क्षणं प्रतीच्छे सहवृद्धि मूलम् ।
चिरोदितं यन्मया ते सभायां
कृष्णाभिमर्शेन गृहाण मत्तः ॥ ३६
स एवमुक्तस्तु ततो महात्मा
दुःशासनो वाक्यमुवाच वीरः ।
सर्वं सरश्वेव विसंस्सराभि
उदीर्यमाणं शृणु भीमसेन ॥ ३७
स्सरामि चात्मप्रभवं चिराय
यज्जातुषे वेश्मनि राज्यहानि ।
विश्वासहीना मृगयां चरन्तो
वसन्ति सर्वत्र निराकृतास्तु ॥ ३८
महाभयं राज्यहानि सरन्त-
स्तथोपभोगाच्च सुखाच्च हीनाः ।
वनेष्वटन्तो गिरिगह्वराणि
पाञ्चालराजस्य पुरं प्रविष्टाः ॥ ३९
मायां यूयं कामपि संप्रविष्टा
यतो वृतः कृष्णया फल्गुनो वः ।

संभूय पापैस्तदनार्यवृत्तं
कृतं तदा मातृकृतानुरूपम् ॥ ४०
एका वृता पञ्चभिः साभिपन्ना
झलज्जमानैश्च परस्परस्य ।
सरे सभायां सुबलात्मजेन
दासीकृता यत्सह कृष्णया च ॥ ४१

सञ्जय उवाच ।

इत्येवमुक्तस्तु तवात्मजेन
पाण्डोः सुतः कोपवशं जगाम ।
तवात्मजस्याथ वृकोदरो भृशं
धनुः क्षुराभ्यां ध्वजमेव चाच्छिनत् ।
ललाटमप्यस्य विभेद पत्रिणा
शिरश्च कायात्प्रजहार सारथेः ॥ ४२
स राजपुत्रोऽन्यदवाप्य कार्मुकं
वृकोदरं द्वादशभिः पराभिनत् ।
स्वयं नियच्छंस्तुरगानजिह्मगैः
शरैश्च भीमं पुनरप्यवीवृणत् ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

भीमेन राज्ञां समक्षं दुःशासनवक्षसो रक्तपानम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

स राजपुत्रेण समार्च्छदुग्र-
दुःशासनेन निकृतो निकृत्या ॥ १
तत्राकरोदुष्करं राजपुत्रो
दुःशासनः कुरूवीरो महात्मा ।
यस्त्रीमसेनं प्रतियोधयद्रणे
जम्भो यथा शक्रमुदारवीर्यम् ॥ २
धनुश्छित्त्वा भीमसेनस्य सङ्क्षे-
पङ्क्तिः शरैः सारथिमभ्यविध्यत् ।
ततोऽविध्यत्रिशता भीमसेनं
वरेषुभिर्वन्यमिव द्विपेन्द्रम् ॥ ३

स कार्मुकं गृह्य तु भारसाधनं
भीमस्तदा राजपुत्रं हविष्यत् ।
पञ्चाशतैर्बाणगणैः स्तनान्तरे
तोत्रैर्यथा तीव्रवेगं द्विपेन्द्रम् ॥ ४
ततस्तु राजन्विरथं महात्मा
दुःशासनो भीमसेनं चकार ।
निहत्य सङ्क्षे चतुरोऽस्य बाहा-
ञ्छित्त्वा रथेषां पुनरेव चाक्षिपत् ॥ ५
ततः क्षितिस्यो ह्यवरुह याना-
वृकोदरो गदया तस्य बाहान् ।

यमक्षयं प्रेषयित्वा महात्मा
 रथं समार्कषत राजसूनोः ॥ ६
 तस्मादवपुत्य रथात्ससर्ज
 दुःशासनस्तोमरमुग्रवेगम् ।
 स तेन विद्धो हुरसि ह्यप्रमेयो
 गदां तस्मै विससर्जाप्रमेयाम् ॥ ७
 ततः क्रोधाद्भीमसेनः कृतानि
 सर्वाणि दुःखान्यनुसंस्मरन्वै ।
 संस्मृत्य संस्मृत्य तथा प्रतिज्ञा-
 मुग्रामसौ राजपुत्रो व्यषीदत् ॥ ८
 संचिन्तितं रोषमतीव वेगा-
 त्रयोदशानन्दं पुरुषप्रवीरः ।
 प्रगृह्य वज्राशनितुल्यवेगां
 गदां करेणाथ वृकोदरो रुषा ॥ ९
 निपातयित्वा पृथिवीतले भृशं
 स ताडयामास वृकोदरो बली ।
 अतीव संताडितमिन्नगात्रो
 दुःशासनो वै निपपात भूमौ ॥ १०
 आक्रम्य कण्ठे युधि राजपुत्रं
 संरक्तेनेत्रो ह्यब्रवीद्भार्तराष्ट्रम् ।
 तद्ब्रूहि किं त्वं परिमार्गमाणो
 ह्यस्मान्पराभूय इहागतः पुनः ॥ ११
 दिदीपयंस्तद्भृशदीपितं मे
 चिरार्जितं रोषमतिप्रदीप्तम् ।
 मधु प्रपात्ये तव कोष्ठभाजना-
 दित्यब्रवीद्भीमसेनस्तरस्त्री ॥ १२
 दुःशासनं कण्ठदेशे प्रमृष्टं-
 स्ततः क्रूरं भीमसेनश्चकार ।
 तं व्यसयित्वा सहसा ससार
 बलादसौ धार्तराष्ट्रस्तरस्त्री ॥ १३
 भीमोऽभिदुद्राव सुतं त्वदीयं
 सपत्नतां दर्शयन्धार्तराष्ट्रे ।
 भृगं मृदुः सिंहशिशुर्यथा वने
 तथाश्चभिदुल्य महाबलं बली ॥ १४

निगृह्य चैनं परमेण कर्मणा
 उत्क्षिप्य चोत्क्षिप्य च तूर्णमेनम् ।
 भूमौ तदा निष्पिपेषाथ वीर
 असिं विकोशं विमलं चकार ॥ १५
 तं पातयित्वा तु वृकोदरोऽथ
 जगर्ज हर्षेण विनादयन्दिशः ।
 नादेन तेनाखिलपार्श्ववर्तिनो
 मूर्च्छाकुलाः पतितास्त्वाजमीढ ॥ १६
 दुःशासनं तत्र समीक्ष्य राज-
 न्भीमो महाबाहुरचिन्त्यकर्मा ।
 स्मृत्वा च केशग्रहणं च देव्या
 वस्त्रापहारं च रजखलायाः ॥ १७
 अनागसो भर्तृपराञ्जुखाया
 दुःखानि दत्तान्यपि विप्रचिन्त्य ।
 जज्वाल कोपादथ भीमसेन
 आज्यप्रसिक्तो हि यथा हुताशः ॥ १८
 तत्राह कर्णं च सुयोधनं च
 कृपं द्रौणिं कृतवर्माणमेव ।
 निहन्मि दुःशासनमद्य पापं
 संरक्ष्यतामद्य समस्तयोधाः ॥ १९
 इत्येवमुक्त्वा सहसाम्यधाव-
 बिहन्तुकामोऽतिबलस्तरस्त्री ।
 तथा तु विक्रम्य रणे वृकोदरो
 महागर्जं केसरिको यथैव ।
 निगृह्य दुःशासनमेकवीरः
 सुयोधनस्याधिरथेः समक्षम् ॥ २०
 असिं समुद्यम्य सितं सुधारं
 कण्ठे पदाक्रम्य च वेपमानम् ।
 उवाच तद्रौरिति यद्ब्रुवाणो
 हृष्टोऽबदः कर्णसुयोधनाभ्याम् ॥ २१
 वे राजसूयावभृथे पवित्रा
 जाताः कचा याज्ञसेन्या दुरात्मन् ।
 ते पाणिना कतरेणावकृष्टा-
 स्तद्ब्रूहि तां पृच्छति भीमसेनः ॥ २२

श्रुत्वा तु तद्भीमवचः सुघोरं
 दुःशासनो भीमसेनं निरीक्ष्य ।
 जज्वाल भीमं स तदा सयेन
 संशृण्वतां कौरवसोमकानाम् ।
 उक्तस्तदाजौ स तथा सरोपं
 जगाद भीमं परिवृत्तनेत्रः ॥ २३
 अयं करिकराकारः पीनस्तनविमर्दनः ।
 गोसहस्रप्रदाता च क्षत्रियान्तकरः करः ॥ २४
 अनेन याज्ञसेन्या मे भीम केशा विकर्षिताः ।
 पश्यतां कुरुमुख्यानां युष्माकं च सभासदाम् ॥ २५
 एवं त्वसौ राजसुतं निश्म्य
 भ्रुवन्तमाजौ विनिपीड्य वक्षः ।
 भीमो बलार्चं प्रतिगृह्य दोर्भ्या-
 मुच्चैर्ननादाथ समस्तयोधान् ॥ २६
 उवाच यस्यास्ति बलं स रक्ष-
 त्वसौ भवेदद्य निरस्तबाहुः ।
 दुःशासनं जीवितं प्रोत्सृजन्त-
 माक्षिप्य योधांस्तरसा महाबलः ॥ २७
 एवं क्रुद्धो भीमसेनः करेण
 उत्पाटयामास भुजं महात्मा ।
 दुःशासनं तेन स वीरमध्ये
 जघान वज्राशनिसंनिभेन ॥ २८
 कण्ठे समाक्रम्य च वेपथ्रानं
 कृत्वाऽनु रूपं परमं सुघोरम् ।
 कालान्तकाभ्यां सदृशं तदानीं
 विदार्य वक्षश्च महारथस्य ॥ २९

दुःशासनस्य रिपुशासनस्य
 उद्धृत्य वक्षः पतितस्य भूमौ ।
 ततोऽपिबद्धोऽणितमस्य कोष्ण-
 मास्त्राद्य चास्त्राद्य च वीक्षमाणः ॥ ३०
 क्रुद्धः प्रहृष्टो निजगाद वाक्यं
 स्तन्यस्य मातुः पयसोऽमृतस्य ।
 माध्वीकजसेव रसस्य तस्य
 मधोश्च पानाद्यवकस्य पानात् ॥ ३१
 पयोदधिभ्यां मथिताच्च मुख्या-
 त्तथेक्षुसारस्य मनोहरस्य ।
 सर्वेभ्य एवाभ्यधिको रसोऽस्य
 मतो ममाद्याहितलोहितस्य ॥ ३२
 एवं भ्रुवाणं पुनरुत्थितं त-
 मास्फोट्य बलान्तमतिप्रहृष्टम् ।
 ये भीमसेनं ददृशुस्तदानीं
 प्रायेण तेऽपि व्यथिता निपेतुः ॥ ३३
 ये चापि नासन्पतिता मनुष्या-
 स्तेषां करेभ्यः पतितं तु शस्त्रम् ।
 मयाच्च संभुक्रुशुरस्वरैस्तदा
 निमीलिताश्चा मुमुहुश्च तत्र ॥ ३४
 ये तत्र भीमं रुधिरं पिबन्तं
 दुःशासनस्य ददृशुः प्रपन्नाः ।
 नायं मनुष्यस्त्विति भाषमाणाः
 सर्वेऽपलायन्त मयाभिपन्नाः ॥ ३५

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

दुःशासनवधकोपादारमानमभिहुतवतां तदनुजानां भीमेन वधः ॥ १ ॥ दुःशासनादिनिधनादिभ्यस्तः कर्णस्य शस्त्रेण प्रोत्साहनम् ॥ २ ॥ संकुलयुद्धम् ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।
 स पीत्वा रुधिरं तस्य चरणौ गृह्य भारत ।
 इत्युच्चैर्वचनं प्राह प्रतिनृत्यन्वृकोदरः ॥ १

योधानाक्षिप्य उवाचेत्यन्वयः ॥ २७ ॥ अद्वितस्य शत्रोः दुःशा-

एष ते रुधिरं तीव्रं पिबामि पुरुषादवत् ।
 वदेदानीं मुसंरब्धः पुनर्गौरिति गौरिति ॥ २
 ये चास्मान्प्रतिनृत्यन्ति तदा गौरिति गौरिति ।

सनस्य लोहितस्य रक्तस्य ॥ ३२ ॥ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

तान्वयं प्रतिनृत्यामः पुनर्गौरिति गौरिति ॥ ३
 प्रमाणकोट्यां शयने कालकूटकभोजनम् ।
 दंशनं चाहिभिस्तीक्ष्णैर्दाहं जतुगृहे च यत् ॥ ४
 धूते च दोषभूयस्त्वमरण्ये वसतिश्च या ।
 इष्वस्त्राणि च सङ्ग्रामे अनिलानिलवेश्मसु ॥ ५
 दुःखान्येवाभिजानीमो न सुखानि कदाचन ।
 धृतराष्ट्रस्य दौरात्म्यात्सपुत्रस्य वयं सदा ॥ ६
 इत्युच्चैर्वचनं प्रोच्य जयं प्राप्य वृकोदरः ।
 पुनरेव महाराज तव सैन्यमभिद्रवत् ॥ ७
 रक्तार्द्रपाणिस्तु ततो महात्मा
 गदापाणिः काल इवान्तकाले ।
 विभीषणंस्तव पुत्रस्य सैन्य-
 मितस्ततो धावति बाहिनीं ते ॥ ८
 ततः क्षणाद्भारत शून्यमासी-
 दायोधनं घोरतरं कुरूणाम् ।
 यत्राजिमध्ये प्रापिबज्रीमसेनो
 दुःशासनस्य रुधिरं क्रोधदीप्तः ॥ ९
 स हत्वा समरे राजत्राजपुत्रं महाबलम् ।
 पूर्णकामो मदोदग्रः सिंहो रुरुमिवोत्कटः ॥ १०
 रुधिरार्द्रो महाराज व्यशोभत परंतपः ।
 सपुष्पः किंशुक इव रक्तरक्ततरो बभौ ॥ ११
 रुधिराक्तो घोरवेषः क्रुद्धो राजन्वचोऽब्रवीत् ।
 ब्रूहीदानीं पापमते नृशंस पतितो क्षसि ॥ १२
 दुःशासने यादृशं संश्रुतं न-
 स्तदवाप्तं पाण्डवैः सर्वमेव ।
 अत्रैवमाप्स्याम्यपरं द्वितीयं
 दुर्योधनं यज्ञपशुं विशस्य ॥ १३
 शिरो मृदित्वाऽस्य पुनश्च शान्तिं
 यास्याम्यहं कौरवाणां समक्षम् ।
 या साऽपतिः सा सपतिर्हि जाता
 यास्ताः सपत्योऽपत्यस्तु जाताः ॥ १४
 पश्यन्तु चित्रं विविधं हि लोके
 ये वै तिलाः षण्डतिला बभूवुः ।
 ते चेत्संसिद्धा निधनं गताः परे
 किं चित्ररूपं वत जीवलोके ॥ १५

एतावदुक्त्वा वचनं प्रहृष्टः
 प्राक्रोशदुष्पै रुधिरार्द्रवक्त्रः ।
 ननर्त चैवातिबलो महात्मा
 वृत्रं निहत्येव सहस्रनेत्रः ॥ १६
 दृष्ट्वा तु नृत्यन्तमुदग्रवीर्यं
 कालं यथा त्वन्तकाले प्रजानाम् ।
 महद्भयं चाधिरर्थि विवेश
 जये निराशाश्च सुतास्त्वदीयाः ॥ १७
 दुःशासने तु निहते पुत्रास्तव महारथाः ।
 महत्क्रोधविषं वीरा धारयन्तो महाबलाः ।
 ते तु राजन्महावीर्या भीमं प्राच्छादयञ्छरैः ॥ १८
 निषङ्गी कवची खङ्गी दण्डधारो धनुर्धरः ।
 अलम्बुर्जलसन्धश्च वातवेगसुवर्चसौ ॥ १९
 एते समेत्य सहिता भ्रातृव्यसनकर्षिताः ।
 भीमसेनं महाबाहुं पीडयामासुरञ्जसा ॥ २०
 स बध्यमानो विशिखैः समन्ताच्चैर्महारथैः ।
 भीमः क्रोधाभिरक्ताक्षः क्रुद्धः काल इवाबभौ ॥ २१
 ततः परिवृतो राजन्वभिः शत्रुतापनैः ।
 दुःशासनादवरजैः पुत्रैस्तव वृकोदरः ॥ २२
 तांस्तु भल्लैर्महावेगैर्नवभिर्नव भारत ।
 रुक्माङ्गदाशुक्मपुङ्खैः पार्थो निन्ये यमक्षयम् ॥ २३
 हतेषु तव पुत्रेषु बलं तद्विप्रदुद्रुवे ।
 पश्यतः सूतपुत्रस्य पाण्डवस्य भयार्दितम् ॥ २४
 ततः कर्णं महाराज प्रविवेश महद्भयम् ।
 दृष्ट्वा भीमस्य विक्रान्तमन्तकस्य प्रजास्त्रिव ॥ २५
 तस्य त्वाकारभावज्ञः शल्यः समितिशोभनः ।
 उवाच वचनं कर्णं प्राप्तकालं हितं तदा ॥ २६
 मा व्यथां कुरु राधेय नैवं त्वय्युपपद्यते ॥ २७
 एते द्रवन्ति राजानो भीमसेनभयार्दिताः ।
 दुर्योधनश्च संमूढो भ्रातृव्यसनकर्षितः ॥ २८
 दुःशासनस्य रुधिरे पीयमाने महात्मना ।
 व्यापन्नचेताः सहसा शोकोपहतचेतनः ॥ २९
 उपासते त्वामेते हि परिवार्य महारथाः ।
 कृपप्रभृतयः कर्णं हतशेषाः सहोदराः ॥ ३०
 पाण्डवा लब्धलक्षाश्च धनञ्जयपुरोगमाः ।

त्वामेवाभिमुखाः शूरा युद्धाय समुपस्थिताः ॥ ३१
 स त्वं पुरुषशार्दूल पौरुषे महति स्थितः ।
 क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य प्रत्युधाहि धनञ्जयम् ॥ ३२
 भारो हि धार्तराष्ट्रेण त्वयि सर्वः समाहितः ।
 तमुद्रह महाबाहो यथाशक्ति यथाबलम् ॥ ३३
 जये स्याद्विपुला कीर्तिर्ध्रुवः स्वर्गः पराजये ।
 वृषसेनश्च राधेय संकुद्रस्तनयस्तव ।
 त्वयि मोहं समापन्ने पाण्डवानभिधावति ॥ ३४
 सञ्जय उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं शल्यस्यामिततेजसः ।
 इदि मानुष्यकं भावं कृत्वा युद्धाय सुस्थिरम् ॥ ३५
 ततः क्रुद्धो वृषसेनोऽभ्यधाव-
 ज्रीमं समायान्तमभिप्रसाहम् ।
 बाणैः किरन्तं प्रतियाति चोग्रं
 व्यात्ताननं कालमिवापतन्तम् ॥ ३६
 तमभ्यधावन्नकुलः प्रवीर-
 मारादमित्रं प्रतुदन्पृषत्कैः ।
 कर्णस्य पुत्रं समरे ग्रहृष्टं
 जिष्णुजिघांसुर्मघवेव जम्भम् ॥ ३७
 ततो ध्वजं स्फाटिकहेमचित्रं
 चिच्छेद धैर्यान्नकुलः क्षुरेण ।
 कर्णात्मजस्येष्वसनं च चित्रं
 भस्त्रेण जाम्बूनदचित्रनद्धम् ॥ ३८
 अथान्यदादाय धनुः स शीघ्रं
 कर्णात्मजः पाण्डवमभ्यविध्यत् ।
 दिव्यैरस्त्रैरभ्यवर्षत्तदैर्न
 कर्णस्य पुत्रो नकुलं कृतात्मम् ॥ ३९
 ततः क्रुद्धो नकुलः कर्णपुत्रं
 शरैर्महोल्काभिरिवाभ्यपीडयत् ।
 स कर्णपुत्रो नकुलस्य राज-
 न्सर्वानिस्त्रान्वारयदुत्तमास्त्रैः ॥ ४०
 आसीत्सुधोरं भरतप्रवीर
 युद्धं तदा कर्णजपाण्डवाभ्याम् ॥ ४१
 वनायुजान्सुकुमारान्सुश्रवा-
 नलंकृताञ्जातरूपेण चित्रान् ।

जघान चाश्वान्नकुलस्य वीरो
 रणाजिरे सृतपुत्रस्य पुत्रः ॥ ४२
 ततो हताश्वदवरुह्य याना-
 श्वर्माऽऽददे रुचिरं बर्हिचित्रम् ।
 आकाशसंकाशमसिं प्रगृह्य
 प्रकाशमानः खगवच्चचार ॥ ४३
 ततोऽस्य पक्षाननयधमाय
 द्विसाहस्रान्नकुलः क्षिप्रकारी ।
 ते प्रापतन्नसिना वै विशस्ता
 यथाऽश्वमेधे पशवः शमित्रा ॥ ४४
 ततस्ततो विजिता युद्धशौण्डा
 नानादेश्याः सुहृदः सत्यसन्धाः ।
 एकेन शीघ्रं नकुलेन नुष्ठाः
 सारेष्पुनेवोत्तमचन्दनस्य ॥ ४५
 भूमौ चरन्तं नकुलं रथौघाः
 समन्ततः सायकैः प्रत्यगृह्णन् ।
 स तुद्यमानो नकुलो विहङ्गै-
 श्चचार सस्त्रो द्विषतो विनिघ्नन् ॥ ४६
 तं कर्णपुत्रोऽपि चरन्तमाजौ
 नराश्वमातङ्गरथप्रवीरान् ।
 निघ्नन्तमष्टादशभिः पृषत्कै-
 र्विव्याध वीरः स चुकोप विद्धः ॥ ४७
 ततोऽभ्यधावत्समरे जिघांसुः
 कर्णात्मजं पाण्डुसुतो नृवीरम् ।
 तस्येषुभिर्व्यधमत्सूतपुत्रो
 महारणे वर्म सहस्रभारम् ॥ ४८
 तस्याथ कांस्यं सुशितं सुपीत-
 मसिप्रवीरं गुरुभारसाहम् ।
 द्विषच्छरीरापहरं सुधोर-
 माधून्वतः सर्पमिवात्तकोशम् ॥ ४९
 क्षिप्रं शरैः पद्भिरमित्रसाह-
 श्चकर्त खड्गं निशितैः सुधारैः ।
 पुनश्च पार्थ निशितैः पृषत्कैः
 स्तनान्तरे क्षिप्रमिवात्यविध्यत् ॥ ५०

स भीमसेनस्य रथं च गत्वा
ववर्ष वै शरवर्ष सुघोरम् ॥ ५१
नकुलमथ विदित्वा छिन्नबाणासनार्सि
विरथमरिभिरार्तं कर्णपुत्रास्त्रमग्नम् ।
पवनचलपताका हादिनो वलिगताश्वाः
परपुरुषनियुक्ताः स्वै रथैः शीघ्रमीयुः ॥ ५२
द्रुपदसुतवरिष्ठाः पञ्च शैनेयपृष्ठा
द्रुपददुहितृपुत्राः पञ्च चामित्रसाहाः ।
द्विरदरथनराश्चान्सूदयन्तस्त्रदीयान्
भगवत इव रुद्राः सङ्क्षयया हेतिमन्तः ॥ ५३

अथ तव रथमुख्यास्तान्प्रतीयुस्तरन्तः
कृपहृदिकसुतौ च द्रौणिदुर्योधनौ च ।
शकुनिशुकवृकाश्च क्राथदेवावृधौ च
द्विरदजलदघोषैः स्यन्दनैः कार्मुकैश्च ॥ ५४
अथ तव रथवर्यास्तान्दशैकप्रवीरा-
निषुभिरशनिकल्पैस्ताडयन्तो न्यरुन्धन् ।
नवजलदसवर्णैर्हस्तिभिस्तान्स ववु-
गिरिशिखरनिकाशैर्भीमवेगैः कुणिन्दाः ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

संकुलयुद्धम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।

सुकल्पिता हैमवता मदोत्कटा
रणाभिकामैः कृतिभिः समास्थिताः ।
सुवर्णजालैर्वितता बभ्रुर्गजा-
स्तथा यथा स्वे जलदाः सविधुतः ॥ १
कुणिन्दपुत्रो दशभिर्महायसैः
कृपं समूताश्वमपीडयद्भृशम् ।
ततः शरद्वत्सुतसायकैर्हतः
सहैव नागेन पपात भूतले ॥ २
कुणिन्दपुत्रावरजस्तु तोमरै-
र्दिवाकरांशुप्रतिमैरयस्सयैः ।
जघान भोजस्य ह्यानथापतन्
क्षणाद्विशस्ताः कृतवर्मणे हयाः ॥ ३
अथापरे द्रौणिहता महाद्विपा-
स्रयः ससर्वायुधयोधकेतनाः ।
निपेतुरुर्व्या व्यसवो विचेतना-
स्तथा यथा वज्रहता महाचलाः ॥ ४
कुणिन्दराजावरजादनन्तरः
स्तनान्तरे पत्रिवरैरताडयत् ।

तवात्मजं तस्य तवात्मजः शरैः
शितैः शरीरं व्यहनद्विपं च तम् ॥ ५
स नागराजः सह राजसूनुना
पपात रक्तं बहु सर्वतः क्षरन् ।
महेन्द्रवज्रप्रहतोऽम्बुदागमे
यथा जलं गैरिकपर्वतस्तथा ॥ ६
कुणिन्दपुत्रप्रहितोऽपरो द्विपः
क्राथं समूताश्वरथं व्यपोथयत् ।
ततोऽपतत्क्राथशराभिघातितः
सहेश्वरो वज्रहतो यथा गिरिः ॥ ७
रथी द्विपस्थेन हतोऽपतच्छरैः
क्राथाधिपः पर्वतजेन दुर्जयः ।
सवाजिसूतेष्वसनध्वजस्तथा
यथा महावातहतो महाद्रुमः ॥ ८
वृको द्विपस्थं गिरिराजवासिनं
भृशं शरैर्द्वादशभिः पराभिनत् ।
ततो वृकं साश्वरथं महाद्विपो
द्रुतं चतुर्भिश्चरणैर्व्यपोथयत् ॥ ९
स पोथितो नागवरेण वीर्यवा-
न्पराभिनद्वादशभिः शिलीमुखैः ।

वृकेण बाणाभिहतोऽपतत्क्षितौ
 सवारणो बभ्रुमुतेन सार्धम् ॥ १०
 कुणिन्दराजस्य सुतोऽपरस्तदा
 स चापि शूरः सहसा समर्पितः ।
 पपात बाणैः सुबलस्य सनुना
 विषाणपुच्छापरगात्रपातिना ॥ ११
 गजेन बाहाञ्शकुनेः कुणिन्दजो
 निनाय वैवस्वतमन्दिरं रणे ।
 रथं च संक्षुभ्य ननाद नर्दत-
 त्ततोऽस्य गान्धारपतिः शिरोऽहरत् ॥ १२
 ततः कुणिन्देषु गतेषु तेषु
 प्रहृष्टरूपास्तव ते महारथाः ।
 भृशं प्रदध्मूर्लवणाम्मुसंभवा-
 न्वरांश्च बाणासनपाणयोऽभ्ययुः ॥ १३
 तथाऽभवद्युद्धमतीव दारुणं
 पुनः कुरूणां सह पाण्डुसृजयैः ।
 शरासिशत्पृष्टिगदापरश्वथै-
 र्भराश्चनागासुहरं भृशकुलम् ॥ १४
 रथाश्चमातङ्गपदातयस्ततः
 परस्परं विप्रहताः क्षितौ पतन् ।

यथा सविद्युत्तटितो जलप्रदाः
 समुत्थितैर्दिग्भ्य इवोग्रमारुतैः ॥ १५
 ततः शतानीकहता महागजा
 हया रथाः पत्तिगणाश्च तावकाः ।
 सुपर्णवातप्रहता यथोरगा-
 त्तथा गता गां विवशा विचूर्णिताः ॥ १६
 ततोऽभ्यविन्द्यद्भुभिः शितैः शरैः
 स विन्दपुत्रो नकुलात्मजं सयन् ।
 ततोऽस्य कोपाद्विचर्तुं नाकुलिः
 शिरः क्षुरेणाम्बुजसन्निभाननम् ॥ १७
 ततः शतानीकमविध्यदायसै-
 त्त्रिभिः शरैः कर्णमुतोऽर्जुनं त्रिभिः ।
 त्रिभिश्च भीमं नकुलं च सप्तभि-
 र्जनार्दनं द्वादशभिश्च सायकैः ॥ १८
 तदस्य कर्मातिमनुष्यकर्मणः
 समीक्ष्य हृष्टाः कुरवोऽभ्यपूजयन् ।
 पराक्रमज्ञास्तु धनञ्जयस्य ये
 हुतोऽयमग्राविति ते तु मेनिरे ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशविंशत्युद्धे एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

अर्जुनेन कर्णसूनुर्वृषसेनस्य वधः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 ततः किरीटी परवीरघाती
 हताश्वमालोक्य नरप्रवीरः ।
 माद्रीसुतं नकुलं लोकमध्ये
 समीक्ष्य कृष्णं भृशविक्षतं च ।
 समभ्यधावद्दृष्यसेनमाहवे
 स सूतजस्य प्रमुखे स्थितस्तदा ॥ १
 तमापतन्तं नरवीरमुग्रं
 महाहवे बाणसहस्रधारिणम् ।
 अभ्यापतत्कर्णसुतो महारथं
 यथा महेन्द्रं नमुचिः पुरा तथा ॥ २

तौ तत्र शरौ रथकुञ्जरौ रणे
 परस्परस्याभिमुखौ महारथौ ।
 ससर्जतुः शरसङ्घाननेका-
 न्संभ्रान्तरूपौ सुभृशं तदानीम् ॥ ३
 ततो द्रुतं चैकशरेण पार्थ
 शितेन विद्ध्वा युधि कर्णपुत्रः ।
 ननाद नादं सुमहानुभावो
 विद्धेव शक्रं नमुचिः स वीरः ॥ ४
 पुनः स पार्थ वृषसेन उग्रै-
 र्बाणैरविद्ध्वाहुजमूले तु सव्ये ।

तथैव कृष्णं नवभिः समार्दय-
 त्पुनश्च पार्थ दशभिर्जघान ॥ ५
 पूर्वं यथा वृषसेनप्रयुक्तै-
 रभ्याहतः श्वेतहयः शरैस्तैः ।
 संरम्भमीषद्रमितो वधाय
 कर्णात्मजस्याथ मनः प्रदध्रे ॥ ६
 ततः किरीटी रणमूर्ध्नि कोपात्
 कृत्वा त्रिशखां भुक्तुं ललाटे ।
 मुमोच तूर्णं विशिखान्महात्मा
 वधे धृतः कर्णसुतस्य सङ्क्षेपे ।
 आरक्तनेत्रोऽन्तकशत्रुहन्ता
 उवाच कर्णं भृशमुत्स्मर्यस्तदा ॥ ७
 दुर्योधनं द्रौणिमुखांश्च सर्वा-
 नहं रणे वृषसेनं तमुग्रम् ।
 सम्पश्यतः कर्णं तवाद्य सङ्क्षेपे
 नयामि लोकं निशितैः पृषत्कैः ॥ ८
 ऊनं च तावद्वि जना वदन्ति
 सर्वैर्भवद्भिर्मम स्रुर्हतोऽसौ ।
 एको रथो मद्विहीनस्तरस्त्री
 अहं हनिष्ये भवतां समक्षम् ॥ ९
 संरक्ष्यतां रथसंस्थाः सुतोऽय-
 महं हनिष्ये वृषसेनमुग्रम् ।
 पश्चाद्विष्ये त्वामपि सम्प्रमूढ-
 महं हनिष्येऽर्जुन आजिमध्ये ॥ १०

तमद्य मूलं कलहस्य सङ्क्षेपे
 दुर्योधनापाश्रय जातदर्पम् ।
 त्वामद्य हन्ताऽस्मि रणे प्रसङ्ग
 अस्यैव हन्ता युधि भीमसेनः ।
 दुर्योधनस्याधमपूरुषस्य
 यस्यानयादेष महान्क्षयोऽभवत् ॥ ११
 स एवमुक्त्वा विनिमृज्य चापं
 लक्ष्यं हि कृत्वा वृषसेनमाजौ ।
 ससर्ज बाणान्विशिखान्महात्मा
 वधाय राजन्कर्णसुतस्य सङ्क्षेपे ॥ १२
 विव्याध चैनं दशभिः पृषत्कै-
 र्भर्मस्वशङ्कं प्रहसन्किरीटी ।
 चिच्छेद चास्त्रेष्वसनं भुजौ च
 क्षुरैश्चतुर्भिर्निशितैः शिरश्च ॥ १३
 स पार्थबाणाभिहतः पपात
 रथाद्विबाहुर्विशिरा धरायाम् ।
 सुपुष्पितो वज्रहतोऽतिमात्रो
 भग्नो यथा साल इवावकृत्तः ॥ १४
 तं पार्थबाणाभिहतं पतन्तं
 सम्प्रेक्ष्य कर्णः सुतमाशुकारी ।
 रथं रथेनाशु जगाम रोषा-
 त्किरीटिनः पुत्रवधाभितप्तः ॥ १५

॥ इति श्रीमन्महामारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

ऊनमिति । अभिमन्युं साधनैरिति शेषः । साधनैरूनं वदन्ती-

खन्वयः ॥ ९ ॥ नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

* एतदनन्तरं झ. पुस्तके एकोऽध्यायोऽधिको दृश्यते ।

सञ्जय उवाच ।
 तमायान्तमभिप्रेक्ष्य वेलोद्धुत्तमिवार्णवम् ।
 गर्जन्तं सुमहाकायं दुर्निवारं सुरैरपि ।
 अर्जुनं प्राह दाशार्हः प्रहस्य पुरुषर्षभः ॥ १
 अयं सरथ आयाति श्वेताश्वः शल्यसारथिः ।
 येन ते सह योद्धव्यं स्थिरो भव धनञ्जय ॥ २
 पश्य चैनं समायुक्तं रथं कर्णस्य पाण्डव ।
 श्वेतवाजिसमायुक्तं युक्तं राधासुतेन च ॥ ३
 नानापताकाकलिलं किङ्किणीजालमालिनम् ।

उद्यमानमिवाकाशे विमानं पाण्डुरैर्हयैः ॥ ४
 ध्वजं च पश्य कर्णस्य नागकक्षं महात्मनः ।
 आखण्डलघनुःप्रव्यमुल्लिखन्तमिवाम्बरम् ॥ ५
 पश्य कर्णं समायान्तं धार्तराष्ट्रप्रियैषिणम् ।
 शरधारा विमुञ्चन्तं धारासारमिवाम्बुदम् ॥ ६
 एष मद्रेश्वरो राजा रथाग्रे पर्यवस्थितः ।
 नियच्छति हयानस्य राधेयस्यामितौजसः ॥ ७
 शृणु तुन्दुभिर्निर्घोषं शङ्खशब्दं च दारुणम् ।
 सिंहनादांश्च विविधांश्शृणु पाण्डव सर्वतः ॥ ८

एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

रणाय कर्णार्जुनयोः समागमः ॥ १ ॥ तदवलोकनाय दिवि देवगन्धर्वादीनां समागमः ॥ २ ॥ देवासुरादीनां कर्णार्जुनसमाश्रयणेन द्वेषीभावः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।

वृषसेनं हतं दृष्ट्वा क्रोधामर्षसमन्वितः ।
पुत्रशोकोद्भवं वारि नेत्राभ्यां समवासृजत् ॥ १
रथेन कर्णस्तेजसी जगामाभिमुखो रिपुम् ।
युद्धायामर्षताम्राक्षः समाहूय धनञ्जयम् ॥ २
तौ रथौ सूर्यसङ्काशौ वैयाघ्रपरिवारितौ ।
समेतौ ददृशुस्तत्र द्वाविवाकौ समुद्रतौ ॥ ३
श्वेताश्वौ पुरुषादित्यावास्थितावरिमर्दनौ ।
शुशुभाते महात्मानौ चन्द्रादित्यौ यथा दिवि ।
'रथौ चतुर्भिर्जलदैर्भगमित्राविवाभ्यरे ॥' ४
तौ दृष्ट्वा विस्मयं जग्मुः सर्वसैन्यानि मारिष ।
त्रैलोक्यविजये यत्ताविन्द्रवैरोचनाविव ॥ ५
रथज्यातलनिर्हादैर्वाणशङ्करवैस्तथा ।
तौ रथावभ्यघावन्त क्षत्रियाः सर्व एव हि ॥ ६
ध्वजावालोक्य वीराणां विस्मयः समपद्यत ।
हस्तिकक्ष्यां च कर्णस्य वानरं च किरीटिनः ॥ ७

तौ रथौ संप्रसक्तौ तु दृष्ट्वा भारत पार्थिवाः ।
सिंहनादरवांश्चक्रुः साधुवादांश्च पुष्कलान् ॥ ८
श्रुत्वा तयोर्द्वैरथं च तत्र योधाः सहस्रशः ।
चक्रुर्बाहुस्वनांश्चैव तथा बाणरवं महत् ॥ ९
आजघ्नुः कुरवस्तत्र वादित्राणि समन्ततः ।
राधेयमभितो दध्मुः शङ्खाञ्शतसहस्रशः ॥ १०
तथैव पाण्डवाः सर्वे हर्षयन्तो धनञ्जयम् ।
तूर्यशङ्खनिनादेन दिशः सर्वा व्यनादयन् ॥ ११
क्ष्वेलितास्फोटितोत्कुट्टैस्तुमुलं सर्वतोऽभवत् ।
बाहुशब्दैश्च शूराणां कर्णार्जुनसमागमे ॥ १२
तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ रथस्थौ रथिनां वरौ ।
प्रगृहीतमहाचापौ शरशक्तिध्वजायुतौ ॥ १३
वर्मिणौ बद्धनिस्त्रिशौ श्वेताश्वौ शङ्खशोभितौ ।
तूणीरवरसंपन्नौ द्वावप्येतौ मुदर्शनौ ॥ १४
रक्तचन्दनदिग्धाङ्गौ समदौ गोवृषाविव ।
चापविद्युद्धजोपेतौ शस्त्रसंपत्तियोधिनौ ॥ १५

अन्तर्धाय महाशब्दान्कर्णेनामिततेजसा ।
दोषयमानस्य भृशं धनुषः शृणु निःस्वनम् ॥ ९
एते दीर्यन्ति सगणाः पाञ्चालानां महारथाः ।
दृष्ट्वा केसरिणं कुञ्जं मृगा इव महाबले ॥ १०
सर्वयत्नेन कौन्तेय हन्तुमर्हसि सूतजम् ।
न हि कर्णशरानन्यः सोढुमुत्सहते नरः ॥ ११
सदेवासुरगन्धर्वास्त्रैलोक्यान्सचराचरान् ।
त्वं हि जेतुं रणे शक्तस्तथैव विदितं मम ॥ १२
भीममुग्रं महात्मानं त्र्यक्षं शर्वं कपर्दिनम् ।
न शक्ता द्रष्टुमीशानं किं पुनर्योधितुं प्रभुम् ॥ १३
त्वया साक्षान्महादेवः सर्वभूतशिवः शिवः ।
युद्धेनाराधितः स्थाणुर्देवाश्च वरदास्तव ॥ १४
तस्य पार्थ प्रसादेन देवदेवस्य शूलिनः ।
जहि कर्णं महाबाहो नमुर्चिं वृत्रहा यथा ॥ १५
श्रेयस्तेऽस्तु सदा पार्थ युद्धे जयमवाप्नुहि ॥ १६
अर्जुन उवाच ।
भुव एव जयः कृष्ण मम नास्त्यत्र संशयः ।

सर्वलोकगुरुर्यस्त्वं तुष्टोऽसि मधुसूदन ॥ १७
चोदयाश्वान्दृषीकेश रथं मम महारथ ।
नाहत्वा समरे कर्णं निवर्तिष्यति फल्गुनः ॥ १८
अद्य कर्णं हतं पश्य मच्छरैः शकलीकृतम् ।
मां वा द्रक्ष्यसि गोविन्द कर्णेन निहतं शरैः ॥ १९
उपस्थितमिदं घोरं युद्धं त्रैलोक्यमोहनम् ।
यज्जनाः कथयिष्यन्ति यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ २०
एवं ब्रुवंस्तदा पार्थः कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ।
प्रत्युद्ययौ रथेनाशु गजं प्रतिगजो यथा ॥ २१
पुनरप्याह तेजसी पार्थः कृष्णमरिदम् ।
चोदयाश्वान्दृषीकेश कालोऽयमतिवर्तते ॥ २२
एवमुक्तस्तदा तेन पाण्डवेन महात्मना ।
जयेन सम्पूज्य स पाण्डवं तदा
प्रचोदयामास हयान्मनोजवान् ॥ २३
स पाण्डुपुत्रस्य रथो मनोजवः
क्षणेन कर्णस्य रथाग्रोऽभवत् ॥ २४

इति कर्णपर्वणि अध्यायः ॥ श्रीः ॥

चामरव्यजनोपेतौ श्वेतच्छत्रोपशोभितौ ।
 कृष्णशल्परथोपेतौ तुल्यरूपौ महारथौ ॥ १६
 सिंहस्कन्धौ दीर्घशृङ्गौ रक्ताक्षौ हेममालिनौ ।
 सिंहस्कन्धप्रतीकाशौ व्यूढोरस्कौ महाबलौ ।
 अन्योन्यवधमिच्छन्तावन्योन्यजयकाङ्क्षिणौ ॥ १७
 अन्योन्यमभिधावन्तौ गोष्ठे गोवृषभाविव ।
 प्रभिन्नाविव मातङ्गौ सुसंरन्धाविवाचलौ ॥ १८
 आशीविषशिशुप्रख्यौ यमकालान्तकोपमौ ।
 इन्द्रवृत्राविव क्रुद्धौ सूर्यचन्द्रसमप्रभौ ॥ १९
 महाप्रहाविव क्रुद्धौ युगान्ताय समुत्थितौ ।
 देवगर्भौ देवसमौ देवतुल्यौ च रूपतः ॥ २०
 यदृच्छया समायातौ सूर्याचन्द्रमसौ यथा ।
 बलिनौ समरे दृष्टौ नानाशस्त्रधरौ युधि ॥ २१
 तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ शार्दूलाविव धिष्ठितौ ।
 बभूव परमौ हर्षस्तावकानां विशांपते ॥ २२
 संशयः सर्वभूतानां विजये समपद्यत ।
 समेतौ पुरुषव्याघ्रौ प्रेक्ष्य कर्णधनञ्जयौ ॥ २३
 उभौ वरायुधधरावुभौ रणकृतश्रमौ ।
 उभौ च बाहुशब्देन नादयन्तौ नभस्तलम् ॥ २४
 उभौ विश्रुतकर्माणौ पौरुषेण बलेन च ।
 उभौ च सदृशौ युद्धे शम्बरामरराजयोः ॥ २५
 कार्तवीर्यसमौ चोभावुभौ दाशरथेः समौ ।
 विष्णुवीर्यसमौ चोभावुभौ भवसमौ युधि ॥ २६
 उभौ श्वेतहयौ राजन्त्रप्रवरवाहिनौ ।
 सारथिप्रवरौ चापि उभौ मद्रजनार्दनौ ॥ २७
 ततो दृष्ट्वा महाराज राजमानौ महारथौ ।
 सिद्धचारणसङ्गानां विस्मयः समपद्यत ॥ २८
 धार्तराष्ट्रास्ततस्तूर्णं सबला भरतर्षभ ।
 परिवर्तुर्महात्मानं कर्णमाहवशोभिनम् ॥ २९
 तथैव पाण्डवा दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
 यमौ च चेकितानश्च ग्रहृष्टाश्च प्रभद्रकाः ॥ ३०
 नानादेश्याश्च ये शूराः शिष्टा युद्धाभिनन्दिनः ।
 ते सर्वे सहिता दृष्ट्वा परिवर्तुर्धनञ्जयम् ॥ ३१
 रिरक्षिषन्तः शत्रुघ्नाः पत्न्यश्वरथकुञ्जराः ।
 धनञ्जयस्य विजये धृताः कर्णवधेऽपि च ॥ ३२

तथैव तावकाः सर्वे यत्ताः सेनाप्रहारिणः ।
 दुर्योधनमुखा राजन्कर्ण जुगुपुराहवे ॥ ३३
 तावकानां रणे कर्णो ग्लहो ह्यासीद्विशांपते ।
 तथैव पाण्डवेयानां ग्लहः पार्थोऽभवत्तदा ॥ ३४
 तयोस्तु सभ्यास्तत्रासन्प्रेक्षकाश्चाभवन्युधि ।
 तत्रैषां ग्लहमानानां ध्रुवौ जयपराजयौ ॥ ३५
 ताभ्यां द्यूतं समासक्तं विजयायेतराय वा ।
 अस्माकं पाण्डवानां च स्थितानां रणमूर्धनि ॥ ३६
 तौ तु स्थितौ महाराज समरे युद्धशालिनौ ।
 अन्योन्यं प्रतिसंरन्धावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ॥ ३७
 तावुमौ प्रजिहीर्षन्ताविन्द्रवृत्राविव प्रभौ ।
 भीमरूपधरावास्तां महाध्रुमाविव ग्रहौ ॥ ३८
 ततोऽन्तरिक्षे संजज्ञे विवादो भरतर्षभ ।
 मिथो भेदाश्च भूतानामासन्कर्णार्जुनान्तरे ॥ ३९
 व्याश्रयन्त द्विधा भिन्नाः सर्वे लोकास्तु मारिष ।
 देवदानवगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।
 प्रतिपक्षग्रहं चक्रुः कर्णार्जुनसमागमे ॥ ४०
 द्यौरासीत्कर्णपक्षेऽत्र सनक्षत्रा विशांपते ।
 भूर्विशाला पार्थमाता पुत्रस्य जयकाङ्क्षिणी ॥ ४१
 सागराश्चैव गिरयः सरितश्च नरोत्तम ।
 महीजा जलजाश्चैव व्याश्रयन्त किरीटिनम् ॥ ४२
 असुरा यातुधानाश्च गुह्यकाश्च परंतप ।
 कर्णः समभवद्यत्र खेचराणि वयांसि च ॥ ४३
 रत्नानि निधयः सर्वे वेदाश्चाख्यानपञ्चमाः ।
 सोपवेदोपनिषदो व्याश्रयन्त किरीटिनम् ॥ ४४
 वासुकिश्चित्रसेनश्च तक्षकश्चोपतक्षकः ।
 महीवियञ्जलचराः काद्रवेयाश्च सान्वयाः ।
 विषवन्तो महानागा वेगिनश्चार्जुनेऽभवन् ॥ ४५
 ऐरावताः सौरभेया वैशालेयाश्च मोगिनः ।
 एतेऽभवन्नर्जुनस्य पापाः सर्पाश्च कर्णतः ॥ ४६
 ईहामृगा व्यालमृगा मङ्गला मृगपक्षिणः ।
 मङ्गलाः पशवश्चैव सिंहव्याघ्रास्तथैव च ।
 पार्थस्य विजये राजन्सर्व एव समाश्रिताः ॥ ४७
 वसवो मरुतः साध्या रुद्रा देवाश्चिनावपि ।
 अग्नी रुद्रश्च सोमश्च पन्नगाश्च दिशो दश ।

कर्णतः समपद्यन्त श्वसृगालवयांसि च ॥ ४८
 वसवश्च महेन्द्रेण मरुतश्च सहाग्निना ।
 धनञ्जयस्य ते वर्गा आदित्याः कर्णतोऽभवन् ॥ ४९
 देवताः पितृभिः सार्धमृषिभिश्च परन्तप ।
 तुम्बुरुप्रमुखाः सर्वे गन्धर्वा भरतर्षभ ।
 यमौ वैश्रवणश्चैव वरुणश्च यतोऽर्जुनः ॥ ५०
 देवर्षिब्रह्मर्षिगणाः सर्वे च स्वचराश्च ये ।
 प्रालेयाः सहस्रौनेयाः शुभाश्चाप्सरसां गणाः ॥ ५१
 सहाप्सरोभिः शुभ्राभिर्देवदूताश्च गुह्यकाः ।
 किरीटिनं संश्रिताः स्म पुण्यगन्धा मनोरमाः ॥ ५२
 अमनोज्ञाश्च ये गन्धास्ते सर्वे कर्णमाश्रिताः ।
 विपरीतान्यनिष्ठानि भवन्ति विनशिष्यताम् ॥ ५३
 ये त्वन्तकाले पुरुषं विपरीतमुपाश्रितम् ।
 प्रविशन्ति नरं क्षिप्रं मृत्युकालेऽभ्युपागते ।
 ते भावाः सहिताः कर्णं प्रविष्टाः सूतनन्दनम् ॥ ५४
 ओजस्तेजश्च सिद्धिश्च ग्रहर्षः सत्यविक्रमौ ।
 मनस्तुष्टिर्जयश्चापि तथाऽऽनन्दो नृपोत्तम ॥ ५५
 ईदृशानि नरव्याघ्र तस्मिन्संग्रामसागरे ।
 निमित्तानि च शुभ्राणि विविशुर्जिष्णुमाहवे ॥ ५६
 ऋषयो ब्राह्मणैः सार्धमभजन्त किरीटिनम् ॥ ५७
 ततो देवगणैः सार्धं सिद्धाश्च सह चारणैः ।
 द्विधा भूता महाराज व्याश्रयन्त नरोत्तमौ ॥ ५८

विमानानि विचित्राणि गुणवन्ति च सर्वशः ।
 समारुह्य समाजमुद्दैरथं कर्णपार्थयोः ।
 अन्तरिक्षे महाराज देवगन्धर्वराक्षसाः ॥ ५९
 एवं सर्वेषु भूतेषु द्विधा भूतेषु भारत ।
 आशंसमानेषु जयं राधेयस्यार्जुनस्य च ।
 विमानायुतसंवाधमाकाशमभवत्तदा ॥ ६०
 ईहामृगव्यालमृगैर्द्विपाश्वरथपङ्क्तिभिः ।
 उज्जमानाः परे मेघैर्वायुना च मनीषिणः ।
 दिदृक्षुवः समाजमुः कर्णार्जुनसमागमम् ॥ ६१
 देवदानवगन्धर्वा नागयक्षपतत्रिणः ।
 महर्षयो देवगणाः पितरश्च स्वधाभुजः ॥ ६२
 तपोविद्यौषधीसिद्धा नानारूपाम्बरत्विषः ।
 अन्तरिक्षे महाराज विवदन्तोऽवतस्थिरे ॥ ६३
 ब्रह्मा ब्रह्मर्षिभिः सार्धं प्रजापतिभिरेव च ।
 आस्थितो यानमाकाशे दिव्यं तेजः समागताः ॥ ६४
 ततः प्रजापतिस्तूर्णमाजगाम महामते ।
 दैरथं युधि तं द्रष्टुं कर्णपाण्डवयोस्तदा ॥ ६५
 विजित्य कर्णः खिदिमां वसुंधरा-
 मथार्जुनः खित्प्रतिपद्यतेऽखिलाम् ।
 इतीश्वरस्यापि बभूव संशयः
 प्रजापतेः प्रेक्ष्य तयोर्महद्बलम् ॥ ६६

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

कर्णार्जुनसमाश्रयात् लोकक्षयभीरुणा प्रजापतिना ब्रह्माणं प्रति उभयोः साम्येन जयप्रार्थना ॥ १ ॥ इन्द्रेण सकारण-
 निरूपणमर्जुनस्यैव जये प्रार्थिते ब्रह्मेसानाभ्यां तदङ्गीकारे देवैर्हर्षात्पुष्पवर्षणम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 प्रजापतिस्तु तं दृष्ट्वा देवभागं समागतम् ।
 अत्रवीतु ततो राजन्पश्यतो वै स्वयंभुवः ॥ १
 उभावतिरथौ शूराबुभौ दृढपराक्रमौ ।
 उभौ सदृशकर्मणौ वज्रिचक्रायुधोपमौ ॥ २
 अहो वत महद्युद्धं कर्णार्जुनसमागमे ।
 भविष्यति महाघोरं पुत्रवासवयोरिव ॥ ३

प्रजापतिरथोक्तवैवं स्वयंभुवमचोदयत् ।
 समोऽस्तु विजयः काममुभयोर्नरसिंहयोः ॥ ४
 कर्णार्जुनविवादेन मा नश्येदखिलं जगत् ।
 स्वयंभो ब्रूहि तद्वाक्यं समोऽस्तु विजयोऽनयोः ॥ ५
 एवमुक्तस्तु भगवाञ्जये ताभ्यामनिश्चिते ।
 इत्यब्रवीन्महाराज महाब्रह्मा प्रजापतिम् ॥ ६
 द्वावप्येतौ हि कृतिनौ द्वावप्यतिबलोत्कटौ ।

भविष्यत्यनयोर्बुद्धं त्रैलोक्यस्य भयावहम् ॥ ७
 ततः प्रजापतिं तत्र सहस्राक्षोऽभ्यचोदयत् ।
 विजयो ध्रुव एवास्तु पाण्डवस्य महात्मनः ॥ ८
 मनस्वी बलवान्शूरः कृतविद्यस्तपोधनः ।
 बिभर्ति च महातेजा धनुर्वेदमशेषतः ॥ ९
 पार्थः सर्वगुणोपेतो देवकार्यमिदं यतः ।
 क्लिश्यन्ते पाण्डवा नित्यं वनवासादिभिर्भृशं ॥ १०
 संपन्नस्तपसा चैव पर्याप्तः पुरुषर्षभः ।
 अतिक्रामेच्च माहात्म्यादिष्टमप्यविचारयन् ॥ ११
 अतिक्रमे च लोकानामभावो नियतो भवेत् ।
 नावस्थानं च पश्यामि क्रुद्धयोः कृष्णयोः क्वचित् ॥
 स्रष्टारौ जगतश्चैतौ ततश्च पुरुषर्षभौ ।
 नरनारायणावेतौ पुराणावृषिसत्तमौ ॥ १३
 अनियम्यौ नियन्तारौ जगतः पुरुषर्षभौ ।
 [नैतयोस्तु समः कश्चिद्विवि वा मानुषेषु वा ॥ १४
 अनुगम्यास्त्रयो लोकाः सह देवर्षिचारणैः ।
 सर्वदेवगणाश्चापि सर्वभूतानि यानि च ।
 अनयोस्तु प्रभावेन वर्तते निखिलं जगत् ॥ १५
 कामं तु सुकृताँल्लोकानामोतु पुरुषर्षभः ।
 कर्णो वैकर्तनः शूरो विजयस्त्वस्तु कृष्णयोः ॥ १६
 वसूनां समलोकत्वं मरुतां वासमाप्नुयात् ।
 सहितो द्रोणभीष्माभ्यां नाकपृष्ठे महीयताम् ॥ १७
 'क्लेशितो हि वने पार्थो दिर्घकालं पितामह ।
 तस्मादेष जयेद्युद्धे तपसाऽभ्यधिकोऽर्जुनः ॥ १८
 पूर्वं भगवता प्रोक्तः कृष्णयोर्विजयो ध्रुवः ।
 तत्तथास्तु नमस्तेऽस्तु प्रभो ब्रूहि पितामह ॥ १९

तत्सहस्राक्षवचनं निशम्य भगवान्प्रभुः ।
 नोवाच तज्जयं तुल्यं तयोः कर्णकिरीटिनोः ॥ २०
 तस्मादाशां गतः शक्रस्तूर्णीभूते पितामहे ।
 विजयः पाण्डवेयस्य कर्णस्य च वधो भवेत् ॥ २१
 ब्रह्मेशानौ ततो वाक्यमूचतुर्भुवनेश्वरम् ।
 विजयो ध्रुव एवास्तु पाण्डवस्य महात्मनः ॥ २२
 मनस्वी जयतां शूरः कृतविद्यस्तपोधनः ।
 बिभर्ति च महातेजा धनुर्वेदमशेषतः ॥ २३
 अतिक्रामेच्च माहात्म्यादिष्टमप्यविचारयन् ।
 अतिक्रमे च लोकानामभावो नियतो भवेत् ॥ २४
 न च विश्वं ह्यवस्थानं क्रुद्धयोः कृष्णयोः क्वचित् ।
 स्रष्टारौ जगतश्चैव सतश्च पुरुषर्षभौ ॥ २५
 कामं तु सुकृताँल्लोकान्प्राप्नोत्वेष परंतपः ।
 कर्णो वैकर्तनः शूरो विजयस्तु नरे ध्रुवः ॥ २६
 तथोक्ते देवदेवाभ्यां सहस्राक्षोऽब्रवीद्वचः ।
 आमन्त्र्य सर्वभूतानि ब्रह्मेशानानुशासनात् ॥ २७
 श्रुतं भवद्भिर्त्यत्रोक्तं भगवद्भ्यां जगद्धितम् ।
 तत्तथा व्येतु ते रोगः शमाप्नुत विमन्यवः ॥ २८
 इति श्रुत्वेन्द्रवचनं सर्वभूतानि मारिष ।
 विस्मितान्यभवन्नाजन्पूजयांचक्रिरे तदा ।
 नोचुस्तदा जयं तुल्यं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ २९
 व्यसृजंश्च सुगन्धीनि पुष्पवर्षाणि हर्षिताः ।
 नानारूपाणि विबुधा देवतूर्याण्यवादयन् ॥ ३०
 दिदृक्षवश्चाप्रतिमं द्वैरथं नरसिंहयोः ।
 विसयोत्फुल्लनयना नान्या बुबुधिरि क्रियाः ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

शक्यकर्णयोः सँलापः ॥ १ ॥ कृष्णार्जुनयोः सँलापः ॥ २ ॥ अर्जुनेन कृष्णं प्रति स्वसामर्थ्यकथनम् ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।
 रथौ तयोः श्वेतहयौ दिव्यौ युक्तौ महास्वनौ ।
 समास्थितौ लोकवीरौ शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ।

दिष्टमपि दैवविहितमपि ॥ ११ ॥

वासुदेवार्जुनौ वीरौ कर्णशल्यौ च भारत ॥ १
 तद्भीरुसंभ्रासकरं युद्धं समभवत्तदा ।
 अन्योन्यस्पर्धिनोरुग्रं शक्रशम्बरयोरिव ॥ २

द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

तयोर्ध्वजौ हि विमलौ शुशुमाते रथे स्थितौ ।
 राहुकेतू यथाऽऽकाशे उदितौ जगतः क्षये ॥ ३
 कर्णस्याग्नीविषनिभा रत्नसारमयी दृढा ।
 पुरन्दरधनुःप्रख्या हस्तिकक्ष्या विराजते ॥ ४
 कपिश्रेष्ठस्तु पार्थस्य व्यादितास्य इवान्तकः ।
 दंष्ट्राभिर्भीषयन्माभिर्दुर्निरीक्ष्यो रविर्यथा ॥ ५
 युद्धाभिलाषुको भूत्वा ध्वजो गाण्डीवधन्वनः ।
 कर्णध्वजमुपातिष्ठत्स्वस्यानाद्रेगवान्कपिः ॥ ६
 उत्पत्य च महावेगः कक्ष्यामभ्याहनत्तदा ।
 नखैश्च दशनैश्चैव गरुडः पन्नगं यथा ॥ ७
 सा किङ्किणीकाभरणा कालपाशोपमा तदा ।
 अभ्यद्रवत्सुसंरन्धा हस्तिकक्ष्याऽथ तं कपिम् ॥ ८
 तयोर्घोरतरे युद्धे द्वैरथे धृत आहिते ।
 प्राकुर्वतां ध्वजौ युद्धं पूर्वं पूर्वतरं तदा ॥ ९
 हया ह्यानभ्यहेप्सुर्धमाणाः परस्परम् ।
 अविध्यत्पुण्डरीकाक्षः शल्यं नयनसायकैः ।
 शल्यश्च पुण्डरीकाक्षं तथैवाभिसमैक्षत ॥ १०
 तत्राजयद्वासुदेवः शल्यं नयनसायकैः ।
 कर्णं चाप्यजयद्दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ॥ ११
 अथाब्रवीत्सूतपुत्रः शल्यमाभाष्य ससितम् ॥ १२
 यदि पार्थो रणे हन्यादद्य मामिह कर्हिचित् ।
 किं करिष्यसि सङ्ग्रामे शल्य सत्यमथोच्यताम् ॥ १३
 शल्य उवाच ।
 यदि कर्ण रणे हन्यादद्य त्वां श्वेतवाहनः ।
 उभावेकरथेनाहं हन्यां माधवपाण्डवौ ॥ १४
 सञ्जय उवाच ।
 एवमेव तु गोविन्दमर्जुनः प्रत्यभाषत ।

तं प्रहस्राब्रवीत्कृष्णः पार्थ परमिदं वचः ॥ १५
 पतेद्दिवाकरः स्थानाच्छीर्येद्भूमिरनेकधा ।
 शैल्यमग्निरियात्र तां हन्यात्कर्णो धनञ्जय ॥ १६
 यदि चैतत्कथंचित्स्याल्लोकपर्यसनं भवेत् ।
 हन्यां कर्णं तथा शल्यं बाहुभ्यामेव संयुगे ॥ १७
 इति कृष्णवचः श्रुत्वा प्रहसन्कपिकेतनः ।
 अर्जुनः प्रत्युवाचेदं कृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥ १८
 मम तावदपर्याप्तौ कर्णशल्यौ जनार्दन ।
 सपताकध्वजं कर्णं सशल्यरथवाजिनम् ॥ १९
 सञ्छत्रकवचं चैव सशक्तिशरकार्मुकम् ।
 द्रष्टाऽस्यद्य रणे कृष्ण शरैश्छिन्नमनेकधा ॥ २०
 अद्यैव सरथं साश्वं सशक्तिकवचायुधम् ।
 संचूर्णितमिवारण्ये वृक्षं पश्याद्य दन्तिना ॥ २१
 अद्य राधेयभार्याणां वैधव्यं समुपस्थितम् ।
 ध्रुवं स्वप्नेष्वनिष्ठानि ताभिर्दृष्टानि माधव ॥ २२
 द्रष्टासि ध्रुवमद्यैव विधवाः कर्णयोषितः ।
 न हि मे शाम्यते मन्युर्यदनेन पुरा कृतम् ॥ २३
 कृष्णां सभागतां दृष्ट्वा मूढेनादीर्घदर्शिना ।
 अस्मांस्तथाऽवहसता क्षिपता च पुनःपुनः ॥ २४
 अद्य द्रष्टासि गोविन्द कर्णमुन्मथितं मया ।
 वारणेनेव मत्तेन पुष्पितं जगतीरुहम् ॥ २५
 अद्य ता मधुरा वाचः श्रोतासि मधुसूदन ।
 दिष्ट्वा जयसि वार्ष्णेय इति कर्णे निपातिते ॥ २६
 अद्याभिमन्युजननीं प्रहृष्टः सांत्वयिष्यसि ।
 कुन्तीं पितृष्वसारं च प्रहृष्टः सन् जनार्दन ॥ २७
 अद्य चाप्यमुखीं कृष्णां सान्त्वयिष्यसि माधव ।
 वाग्भिश्चासृत्कल्पाभिर्धर्मराजं च पाण्डवम् ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

कर्णांश्चतुर्बुद्धारम्भः ॥ १ ॥ द्रौणिना दुर्योधनाय हिताख्यानम् ॥ २ ॥ तेन तदनादृत्य रणाय सेनानियोजनम् ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।

तद्देवनागासुरसिद्धयक्षै-

र्गन्धर्वरक्षोप्सरसां च सङ्घैः ।

ब्रह्मर्षिराजर्षिसुपर्णजुष्टं

वभौ वियद्विस्मयनीयरूपम् ॥

१

कुण्डोऽभिलषितं गत्वा इति ख. ट. पाठः ॥ ६ ॥ द्यूत आह्वये

इति ख. ट. पाठः ॥ ९ ॥ त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

नानद्यमानं निनदैर्मनोज्ञै-

र्वादित्रगीतस्तुतिनृत्यहासैः ।

सर्वेऽन्तरिक्षं ददृशुर्मनुष्याः

स्वस्थाश्च तद्विस्मयनीयरूपम् ॥

२

ततः ग्रहृष्टाः कुरुपाण्डुयोधा

वादित्रशङ्खस्वनसिंहनादैः ।

विनादयन्तो वसुधां दिशश्च

स्वनेन सर्वान्द्रिषतो निजघ्नुः ॥

३

नराश्वमातङ्गरथैः समाकुलं

शरासिञ्चत्पृष्टिनिपातदुःसहम् ।

अभीरुजुष्टं हतदेहसंकुलं

रणाजिरं लोहितमाबभौ तदा ॥

४

[बभूव युद्धं कुरुपाण्डवानां

यथा सुराणामसुरैः सहाभवत् ।]

तथा प्रवृत्ते तुमुले मुदारुणे

धनञ्जयश्चाधिरथिश्च सायकैः ।

दिशश्च सैन्यं च शितैरजिह्वगैः

परस्परं प्रावृणुतां सुदंशितौ ॥

५

ततस्त्वदीयाश्च परे च सायकैः

कृतेऽन्धकारे ददृशुर्न किञ्चन ।

भयातुरा एकरथौ समाश्रय-

स्ततोऽभवच्चद्रुतमेव सर्वतः ॥

६

ततोऽस्त्रमस्त्रेण परस्परं तौ

विधूय वाताविव पूर्वपश्चिमौ ।

घनान्धकारे वितते तमोनुदौ

यथोदितौ तद्वदतीव रेजतुः ॥

७

न चाभिसर्तव्यमिति प्रचोदिताः

परे त्वदीयाश्च तथाऽवतस्थिरे ।

महारथौ तौ परिवार्य सर्वतः

सुरासुराः शम्बरवासवाविव ॥

८

मृदङ्गभेरीपणवानकस्वनै-

र्निनादि ते बाहनशङ्खनिस्वनैः ।

तौ सिंहनादैर्बभूवुर्नरोत्तमौ

पतङ्गचन्द्राविव दुःसहाबुभौ ॥

९

महाधनुर्मण्डलमध्यगाबुभौ

सुवर्चसौ बाणसहस्रदीधिति ।

दिधक्षमाणौ सचराचरं जग-

द्युगान्तसूर्याविव दुःसहौ रणे ॥

१०

उभावजेयावहितान्तकाबुभा-

बुभौ जिघांसू कृतिनौ परस्परम् ।

महाहवे वीतभयौ समीयतु-

र्महेन्द्रजम्भाविव कर्णपाण्डवौ ॥

११

ततो महास्त्राणि महाधनुर्वरौ

विमुञ्चमानाविषुभिर्मयानकैः ।

नराश्वनागानमिताभिजघ्नतुः

परस्परं चापि महारथौ नृप ॥

१२

ततो विसृष्टः पुनरदिता नरा

नरोत्तमाभ्यां कुरुपाण्डवाश्रयाः ।

सनागपत्न्यश्चरथा दिशो द्रुता-

स्तथा यथा सिंहहता वनौकसः ॥

१३

ततस्तु दुर्योधनभोजसौबलाः

कृपो गुरोश्चापि सुतो महाहवे ।

महारथाः पञ्च धनञ्जयाच्युतौ

शरैः शरीरार्तिकरैरताडयन् ॥

१४

धनूंषि तेषामिषुधीन्ध्वजान्हया-

त्रथाश्च सूताश्च धनञ्जयः शरैः ।

समं प्रमथ्याशु परान्समन्ततः

शरोत्तमैर्द्वादशभिश्च सूतजम् ॥

१५

अथाम्यधावंस्त्वरिताः शतं रथाः

शतं गजाश्चार्जुनमाततायिनः ।

शकास्तुषारा यवनाश्च सादिनः

सहैव काम्भोजवरैर्जिघांसवः ॥

१६

वरायुधान्पाणिगतैः शरैः सह

धुरैर्न्यकुन्तत्प्रपतञ्जिरांसि च ।

हयांश्च नागांश्च रथांश्च युध्यतो
 धनञ्जयः शत्रुगणान्क्षितौ क्षिणोत् ॥ १७
 ततोऽन्तरिक्षे सुरतूर्यनिःस्वनाः
 ससाधुवादा हृषितैः समीरिताः ।
 निपेतुरप्युत्तमपुष्पवृष्टयः
 सुरुपगन्धाः पवनेरिताः शुभाः ॥ १८
 तदद्भुतं देवमनुष्यसाक्षिकं
 समीक्ष्य भूतानि विसिंक्षिद्युत्तदा ।
 तवात्मजः सूतसुतश्च न व्यथां
 न विसयं जग्मतुरेकनिश्चयौ ॥ १९
 अथाब्रवीद्रोणमुतस्तवात्मजं
 करं करेण प्रतिपीड्य सान्त्वयन् ।
 प्रसीद दुर्योधन शाम्य पाण्डवै-
 रलं विरोधेन धिगस्तु विग्रहम् ॥ २०
 हतो गुरुर्ब्रह्मसमो महास्रवि-
 त्तथैव भीष्मप्रमुखा महारथाः ।
 अहं त्ववध्यो मम चापि मातुलः
 प्रशाधि राज्यं सह पाण्डवैश्चिरम् ॥ २१
 धनञ्जयः स्थास्यति वारितो मया
 जनार्दनो नैव विरोधमिच्छति ।
 युधिष्ठिरो भूतहिते रतः सदा
 वृकोदरस्तद्वशगस्तथा यमौ ॥ २२
 त्वया तु पार्थैश्च कृते च संविदे
 प्रजाः शिवं प्राप्नुयुरिच्छया तव ।
 व्रजन्तु शेषाः स्वपुराणि पार्थिवा
 निवृत्तवैराद्य भवन्तु सैनिकाः ।
 न चेद्वचः श्रोष्यसि मे नराधिप
 ध्रुवं हि तप्तोऽसि हतोऽरिभिर्गुधि ॥ २३
 वृद्धं पितरमालोक्य गान्धारीं च यशस्विनीम् ।
 कृपालुर्धर्मराजो हि याचितः शममेष्यति ॥ २४
 यथोचितं च नै राज्यमनुज्ञास्यति ते प्रभुः ।
 विपश्चित्सुमतिर्वीरः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥ २५
 वैरं नेष्यति धर्मात्मा स्वजने नास्त्यतिक्रमः ।
 न विग्रहमतिः कृष्णा स्वजने प्रतिनन्दति ॥ २६
 ध्रुवं हि तप्तासि इति क. ख. ड. पाठः ॥ २३ ॥

भीमसेनार्जुनौ चोभौ माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
 वासुदेवमते चैव पाण्डवस्य च धीमतः ।
 स्थास्यन्ति पुरुषव्याघ्रास्तयोर्वचनगौरवात् ॥ २७
 रक्ष दुर्योधनात्मानमात्मा सर्वस्य भाजनम् ।
 जीवने यत्नमातिष्ठ जीवन्भद्राणि पश्यति ॥ २८
 राज्यं श्रीश्चैव भद्रं ते जीवमाने च कल्पते ।
 मृतस्य तु खलु कौरव्य नैव राज्यं कुतः सुखम् ॥ २९
 लोकवृत्तमिदं वृत्तं प्रवृत्तं पश्य भारत ।
 शाम्य त्वं पाण्डवैः सार्धं शेषं रक्ष कुलस्य च ॥ ३०
 मा भूत्स कालः कौरव्य यदाऽहमहितं वचः ।
 ब्रूयां कामं महाबाहो माऽवमंस्था वचो मम ॥ ३१
 धर्मिष्ठमिदमत्यर्थं राज्ञश्चैव कुलस्य च ।
 एतद्वि परमं श्रेयः कुरुवंशस्य वृद्धये ।
 प्रयाहि तं च गान्धारे कुलस्य च सुखावहम् ॥ ३२
 पथ्यमायतिसंयुक्तं कर्णोऽप्यर्जुनमाहवे ।
 न जेष्यति नरव्याघ्र इति मे निश्चिता मतिः ॥ ३३
 रोचतां ते नरश्रेष्ठ ममैतद्वचनं शुभम् ।
 अतोऽन्यथा हि राजेन्द्र विनाशः सुमहान्भवेत् ॥ ३४
 इदं च दृष्टं जगता सह तया
 कृतं यदेकेन किरीटमालिना ।
 यथा न कुर्याद्वलभिन्न चान्तको
 न च प्रचेता भगवान्न यक्षराट् ॥ ३५
 अतोऽपि भूयान्स्वगुणैर्धनञ्जयो
 न चातिवर्तिष्यति मे वचोऽखिलम् ।
 तवानुयात्रां च सदा करिष्यति
 प्रसीद राजेन्द्र शमं त्वमाप्नुहि ॥ ३६
 ममाभिमानः परमः सदा त्वयि
 ब्रवीम्यतस्त्वां परमाच्च सौहृदात् ।
 निवारयिष्यामि च कर्णमाहवे
 महान् हि मेऽस्ति प्रणयोऽथ सूतजे ॥ ३७
 वदन्ति मैत्रीं सहजां विचक्षणा-
 स्तथैव साम्ना च धनेन चार्जिताम् ।
 प्रतापतश्चोपनतां चतुर्विधां
 तदस्ति सर्वं तव पाण्डवेषु ॥ ३८

निसर्गतस्ते तव वीर बान्धवाः
 पुनश्च साम्ना हितमामुयुः प्रभो ।
 त्वयि प्रसन्ने यदि मित्रतां गते
 हितं कृतं स्याज्जगतस्त्वयाऽतुलम् ॥ ३९
 इतीदमुक्तः सुहृदा वचो हितं
 विचिन्त्य निःश्वस्य च दुर्मनाऽब्रवीत् ।
 यथा भवानाह सखे तथैव त-
 न्ममापि विज्ञापयतो वचः शृणु ॥ ४०
 निहत्य दुःशासनमुक्तवान्वह
 प्रहस्य शार्दूलवदेष दुर्मतिः ।
 वृकोदरस्तद्दृश्ये मम स्थितं
 न तत्परोक्षं भवतः कुतः शमः ॥ ४१
 न चापि कर्णं प्रसहेद्रणेऽर्जुनो
 महागिरिं मेरुमिवोग्रमारुतः ।
 न चाश्वसिष्यन्ति पृथात्मजा मयि
 प्रसह्य वैरं बहुशो विचिन्त्य ॥ ४२

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

न चापि कर्णं गुरुपुत्र संयुगा-
 दुपारमेत्यर्हसि वीर भाषितुम् ।
 श्रमेण युक्तो महताद्य फल्गुन-
 स्तमेष कर्णः प्रसभं हनिष्यति ॥ ४३
 'वसुंधरायाः परिवर्तनं भवे-
 द्रजेच्च शोषं मकरालयोऽर्णवः ।
 पुवेयुरप्यद्रिवरा महाम्बुधौ
 न चार्जुनो जेष्यति कर्णमाहवे ॥ ४४
 अपां पृथिव्या नभसो नभस्वतः
 सुतिग्मदीप्तेश्च हिरण्यरेतसः ।
 अभाव एषामपि सर्वतो भवे-
 न्न चार्जुनो जेष्यति कर्णमाहवे ॥' ४५
 तमेवमुक्त्वाऽप्यनुनीय चासकृ-
 त्त्वात्मजः खाननुशास्ति सैनिकान् ।
 द्रुतं मृताभिद्रवताहितानिमा-
 नहीनसत्वाः किमु जोषमासते ॥ ४६

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

रणे कर्णस्तार्जुनसाम्यमसहमानेन भीमेन सकोपं पार्थप्रोत्साहनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 तौ शङ्खभेरीनिनदे समृद्धे
 समीयतुः श्वेतहयौ नराभ्याम् ।
 वैकर्तनः सूतपुत्रोऽर्जुनश्च
 दुर्मन्त्रिते ते ससुतस्य राजन् ॥ १
 'आशीविषावग्निमिवोत्सृजन्तौ
 तथा मुखाभ्यामभिनिःश्वसन्तौ ।
 यशस्विनौ जज्वलतुर्मृधे तदा
 घृतावसिक्ताविव हव्यवाहौ ॥' २
 यथा गजौ हैमवतौ प्रभिभौ
 प्रवृद्धदन्ताविव वासितार्थे ।

तथा समाजग्मतुर्युगवीर्यौ
 धनञ्जयश्चाधिरथिश्च वीरौ ॥ ३
 बलाहकेनेव महाबलाहको
 यदृच्छया ना गिरिणा यथा गिरिः ।
 तथा धनुर्ज्यातलनेमिनिःस्वनौ
 समीयतुस्ताविषुवर्षवर्षिणौ ॥ ४
 शरास्त्रशक्त्यष्टिगदासिसर्पौ
 रोषानिलोद्धूतमहोर्मिमालौ ।
 यथाऽचलौ द्वौ चलतस्तथा तौ
 यथाऽर्णवौ चाशु चतुर्युगान्ते ॥' ५
 प्रवृद्धशङ्खद्रुमवीरुदोषधी
 प्रवृद्धनानाविधनिर्झरौघौ ।

दुःशासनमुक्तवान्वह इति श. पाठः तत्र वचो दुर्योधनस्य
 इतस्य शिरः पदा ताडयिष्यामीत्येवंरूपम् ॥ ४१ ॥

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

यथाऽचलौ वा चलितौ महाजलै-
 स्तथा महास्रैरितरेतरं हतः ॥ ६
 स सन्निपातो रथयोर्महानभू-
 त्सुरेश्वैरोचनयोर्यथा पुरा ।
 श्रैर्विनुन्नाश्वनियन्तुदेहयोः
 सुदुःसहास्रैः परिभिन्नदेहयोः ॥ ७
 प्रभूतपद्मोत्पलमत्स्यकच्छपौ
 महाहृदौ पक्षिगणानुनादितौ ।
 सुसन्निकृष्टावनिलोद्गतौ यथा
 तथा रथौ तौ ध्वजिनौ समीयतुः ॥ ८
 उभौ महेन्द्रस्य समानविक्रमा-
 बुभौ महेन्द्रप्रतिमौ महारथौ ।
 महेन्द्रवज्रप्रतिमैश्च सायकै-
 र्महेन्द्रघृत्राविव संप्रजघ्नतुः ॥ ९
 सनागपत्न्यश्वरथे उभे बले
 विचित्रवर्माभरणाम्बरायुधे ।
 चकम्पतुश्चोन्नतुश्च विस्मया-
 द्भरा विद्युच्चार्जुनकर्णसंगमे ॥ १०
 भुजाः सवस्त्राकुलयः समुच्छ्रिताः
 ससिंहनादैर्हृषितैर्दिदृक्षुभिः ।
 यदाऽर्जुनं मत्त इव द्विपो द्विपं
 समभ्ययादाधिरथिर्जिघांसया ॥ ११
 उदक्रोशन्सोमकास्तत्र पार्थ
 तरस्व यावर्जुन भिन्वि कर्णम् ।
 छिन्ध्यस्य मूर्धानमलं चिरेण
 श्रद्धां च राज्याद्भृतराष्ट्रसूनोः ॥ १२
 तथाऽस्माकं बहवस्तत्र योधाः
 कर्णं तथा याहि याहीत्यवोचन् ।
 जहर्जुनं कर्णं ततः सुदीनाः
 पुनर्वनं यान्तचिराय पार्थाः ॥ १३
 कर्णोऽथ पूर्वं दशभिः पृषत्कै-
 र्गाण्डीवधन्वानमविध्यदाशु ।
 जघान तं चापि ततः किरीटी
 शरैस्तदाष्टादशभिः सुमुक्तैः ॥ १४

पुनश्च कर्णस्त्वरितोऽपि पार्थ
 रथेषुभिस्तं दशभिर्जघान ।
 तं चापि पार्थो दशभिः शिताग्रैः
 कक्ष्यान्तरे तीक्ष्णमुखैरविध्यत् ॥ १५
 कर्णस्ततो भारत सांपराये
 घोरेऽतिबेलं रणसंविमर्दी ।
 जघान पार्थं नवभिः शिताग्रैः
 कक्ष्यान्तरे नागमिव प्रभिन्नम् ॥ १६
 ततोऽपराभ्यां युधि स्रुतपुत्रो
 द्वाभ्यां क्षुराभ्यां हरिमाशुकारी ।
 समाजघान तरया महात्मा
 यथा सुरेन्द्रं नमुचिः प्रसह्य ॥ १७
 तं पाण्डवः पञ्चभिरायसाग्रै-
 राकर्णपूर्णैर्निजघान कर्णम् ।
 ते शोणितं तस्य पपुस्तदानीं
 कालस्य दूता इव पार्थबाणाः ॥ १८
 कर्णोऽपि पार्थं सह वासुदेवं
 समाचिनोद्भारत वत्सदन्तैः ।
 परस्परं तौ विशिखैः प्रमुक्तै-
 स्ततश्चतुः स्रुतपुत्रोऽर्जुनश्च ॥ १९
 परस्परं छिद्रदिदृक्षया च
 सुभीममभ्याययतुः प्ररुष्टौ ॥ २०
 ततोऽस्त्रमाग्नेयममित्रतापनं
 मुमोच कर्णाय सुरेश्वरात्मजः ।
 धनञ्जयात्संयुगमूर्ध्नि निःसृतं
 तदा प्रजज्वाल तदस्त्रमुत्तमम् ॥ २१
 समीक्ष्य कर्णो ज्वलनास्त्रमुद्यतं
 स वारुणं तत्प्रशमार्थमाहवे ।
 समुत्सृजत्स्रुतपुत्रः प्रतापवान्
 स तेन वह्निं शमयांचकार ॥ २२
 बलाहकास्त्रेण दिशस्तरस्त्री
 चकार सर्वास्तिमिरेण संबृताः ।
 अपावहन्मेघगणांस्ततस्तान्
 समीरणास्त्रेण समीरितेन ॥ २३

ततः सोऽस्त्रं दयितं देवराज्ञः
 प्रादुश्चक्रे वज्रमभिप्रतापनः ।
 गाण्डीवज्यां विमृशंश्चातिमन्यु-
 र्धनञ्जयः शत्रुसङ्घप्रमाथी ॥ २४
 नाराचनालीकवराहकर्णा
 गाण्डीवतः प्रादुरासन्सुतीक्ष्णाः ।
 सहस्रशो वज्रसमानवेगा-
 स्ते सर्वतः पर्यधावन्त घोराः ॥ २५
 पार्थपवः कर्णरथं विलग्न
 अधोमुखाः पक्षिगणा दिनान्ते ।
 निशानिकेतार्थमिवाशु वृक्षं
 जग्राह तान्सूतपुत्रः पृष्ठकैः ॥ २६
 क्षिप्तांस्तथा पाण्डवबाणसङ्घा-
 नमृष्यमाणस्य धनञ्जयस्य ।
 रणाजिरे त्वन्तकतुल्यकर्मा
 वैकर्तनो रोपपरीतचेताः ॥ २७

ज्योतिष्प्रभां यद्रदुपागतः स-
 न्दिवाकरो नाशयते क्षणेन ।
 पार्थस्य तान्बाणगणान्समग्रा-
 न्व्यनाशयद्युध्यत एव कर्णः ॥ २८
 रोषात्प्रदीप्तः सुमहाविमर्दे
 भीमस्ततोऽकुध्यददीनसत्त्वः ।
 पाणिं खपाणौ स विनिष्पिष्य रोषा-
 दमर्षितो वाक्यमुवाच पार्थम् ॥ २९
 त्वां सूतपुत्रो नु कथं किरीटि-
 त्रथेषुभिर्हन्ति शिताग्रधारैः ।
 धृत्या हि भूतानि ययाऽजयस्त्वं
 ग्रासं ददत्स्त्राण्डवे पावकाय ॥ ३०
 धृत्या तथा सूतपुत्रं जहि त्व-
 महं वैनं गदया पोथयिष्ये ।
 समेत्य पार्थ सुनृशंसवादी
 जीवन्नायं यास्यति कालपकः ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसशुद्धे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

कर्णे युधि वर्धमाने कृष्णेनार्जुनप्रोत्साहनम् ॥ १ ॥ ततोऽर्जुनेन स्वसामर्थ्यप्रकाशनम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच ।
 अथाब्रवीच्चक्रधरोऽपि पार्थ
 दृष्ट्वा रथेषून्प्रतिहन्यमानान् ।
 अमूमुपत्यश्यत एव तेऽद्य
 ह्यस्त्राणि कर्णोऽस्त्रगणैः किरीटिन् ॥ १
 स पार्थ किं मुह्यसि वेत्सि चैव ता-
 न्दृष्ट्वा समेतान्नदतः कुरुंस्त्वम् ।
 कर्णं पुरस्कृत्य विदुर्हि सर्वे
 तवास्त्रमस्त्रैर्विनिहन्यमानम् ॥ २
 यया धृत्या तामसं जघ्निवांस्त्वं
 तत्संयुगे तामसांश्चातिघोरान् ।
 दम्भोद्भवं चासुरमाहवे त्वं
 दर्पोत्सिक्तं वीर्यवन्तं किरीटिन् ।

तथा धृत्या त्वं जहि कर्णमद्य
 पार्थाहवे त्वत्कुमस्त्रं समर्थः ॥ ३
 अनेन चाशु क्षुरनेमिनाद्य
 मया विसृष्टेन सुदर्शनेन ।
 छिन्ध्यस्व भूर्धानमरेः प्रसङ्ग
 वज्रेण शक्रो नमुचेरिवारेः ॥ ४
 किरातरूपी भगवान्यया च
 त्वया महात्मा परितोषितोऽभूत् ।
 स तां पुनर्वीरं धृतिं गृहीत्वा
 सहानुबन्धं जहि सूतपुत्रम् ॥ ५
 ततो महीं सागरमेखलां त्वं
 सपत्तनां ग्रामवतीं समृद्धाम् ।

मा जीवनं यास्यति सूतपुत्र इति क. पाठः ॥ ३१ ॥

कर्णः २४

षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

प्रयच्छ रात्रे निहतारिसङ्घां यश्च पार्थातुलमाप्नुहि त्वम् ॥	६	त्रिभिस्त्रिभिर्भीमवलो निहत्य ननाद घोरे महता स्वनेन ॥	१४
कर्णं पुरस्कृत्य नदन्ति सर्वे तवास्त्रमर्घ्यं प्रतिहत्य वीराः ।		ततः स बाणाभिहतः किरीटी भीमं तथा प्रेक्ष्य जनार्दनं च ।	
कुरु प्रयत्नं भरतप्रवीर द्रवन्त्यमी संजयाः सोमकाश्च ।		अमृष्यमाणः पुनरेव पार्थः शरान्दशाष्टौ सममुद्रवर्ष ॥	१५
दृष्ट्वा कर्णं समरे प्रहृष्टं त्वां चापि दृष्ट्वा परिहीयमानम् ॥	७	स केतुमेकेन शरेण विद्ध्वा शूल्यं चतुर्भिस्त्रिभिरेव कर्णम् ।	
सञ्जय उवाच । संचोदितो भीमजनार्दनाभ्यां स्मृत्वा तदात्मानमवेत्य सर्वम् ।		ततः सुमुक्तैर्दशभिर्जघान सेनापतिं काञ्चनवर्मनद्धम् ॥	१६
इहात्मनश्चागमने विदित्वा प्रयोजनं केशवमित्युवाच ॥	८	स राजपुत्रो विशिरा विबाहु- र्विवाजिसूतो विधनुर्विकेतुः ।	
प्रादुष्करोम्येष महास्त्रमुग्रं शिवाय लोकस्य वधाय सौतेः ।		अथो रथाग्रादपतत्प्ररुग्णः परश्वधैः साल इवावकृत्तः ॥	१७
तन्मेऽनुजानातु भवान्सुराश्च ब्रह्मा शिवो ब्रह्मविदश्च सर्वे ॥	९	पुनश्च कर्णं त्रिभिरष्टभिश्च द्वाभ्यां चतुर्भिर्दशभिश्च विद्ध्वा ।	
इति शोकत्वा पाण्डवः सव्यसाची नमस्कृत्वा ब्रह्मणे सोऽमितात्मा ।		चतुश्शतं द्विरदानां निपात्य रथाञ्जघानाष्टरथान्किरीटी ।	
अनुत्तमं ब्राह्ममसक्षमस्त्रं प्रादुश्चक्रे मनसा यद्विधेयम् ॥	१०	सहस्रमश्वांश्च पुनश्च सादी- नष्टौ सहस्राणि च पत्तिवीरान् ॥	१८
ततो दिशश्च प्रदिशश्च सर्वाः समावृणोत्सायकैर्भूरितेजाः ।		दृष्ट्वा तु मुख्यावतिविध्यमानौ वरेषुभिः शूरवरावरिग्रौ ।	
गाण्डीवमुक्तैर्भुजगैरिवोग्रै- र्दिवाकरांशुप्रतिमैर्ज्वलद्भिः ॥	११	कर्णं च पार्थं च नियम्य बाहा- न्सर्वे वरिष्ठाश्च ततोऽवतस्थुः ॥	१९
सृष्टास्तु बाणा भरतर्षभेण शतं शतं भीममुखाः सुतीक्ष्णाः ।		प्रच्छादयामास ततः पृषत्कैः सधोपमाञ्छिद्य च गाण्डिवज्याम् ।	
प्राच्छादयन्कर्णरथं क्षणेन युगान्तकालार्ककरप्रकाशाः ॥	१२	अस्मिन्क्षणे फल्गुनं सूतपुत्रः समाचिनोत्क्षुद्रकाणां शतेन ॥	२०
वैकर्तनेनाशु तदाजिमध्ये सहस्रशो बाणगणा विस्फुटाः ।		निर्मुक्तसर्पप्रतिमैश्च तीक्ष्णै- स्तैलप्रधौतैः खगपत्रवाजैः ।	
ते चाक्षयाः पाण्डवमभ्युपेयुः पर्जन्यसृष्टा इव वारिधाराः ॥	१३	पृष्ठा विभेदाशु च बासुदेवं तदन्तरे प्रात्तरन्सोमकाश्च ॥	२१
ततः स कृष्णं च किरीटिनं च शुकोदरं चाप्रतिमप्रभावः ।		ततो नवज्यां सुदृढां किरीटी स्वबाहुविशेषसहां प्रगृह्य ।	

समादधे गाण्डिवे क्षिप्रकारी
निमेषमात्रेण महाधनुष्मान् ॥ २२
ज्यालेदनं ज्याविधानं च तस्य
नैवावबुध्यत्सूतपुत्रो लघुत्वात् ।
पार्थस्य सङ्क्षेपे द्विषतां निहन्तु-
स्तदद्भुतं तत्र बभूव राजन् ॥ २३
पार्थोऽपि तां ज्यामवधाय तूर्णं
शरासनज्यामाधिरथेर्विहृत्य ।
मुसंरन्ध्रः कर्णशरैः क्षताङ्गो
रणे योधांस्तावकान्प्रत्यगृह्णात् ॥ २४
नैवापतत्पक्षिगणोऽन्तरिक्षे
पार्थेन चास्त्रेण कृतेऽन्धकारे ॥ २५
शल्यं तु पार्थो दशभिर्निमेषा-
द्भृशं तनुत्रे ग्रहसन्नविध्यत् ।
ततः कर्णं द्वादशभिः पृषत्कै-
र्विद्ध्वा पुनः सप्तभिरप्यविध्यत् ॥ २६
स पार्थबाणासनवेगनुभै-
र्दृढाहतः पत्रिभिरुग्रवेगैः ।
विभिन्नगात्रः क्षतजोक्षिताङ्गः
कर्णो बभौ रुद्र इवान्तकाले ॥ २७
ततस्त्रिभिस्तं त्रिदशाधिपोषमं
शरैर्विभेदाधिरथिर्धनञ्जयम् ।
शरांश्च पञ्च ज्वलनानिवोरगा-
न्प्रवेशयामास जिघांसुरच्युते ॥ २८
सुवर्णचित्रं पुरुषोत्तमस्य
वर्माथ भित्त्वाभ्यपतन्मुपुङ्गवाः ।
वेगेन गां ते विविशुश्च राज-
न्नात्वा कर्णोऽभिमुखः प्रतीयुः ॥ २९
तान्पञ्चभलैर्दशभिः सुमुक्तै-
स्त्रिधात्रिधैकैकमथोषकर्त ।
धनञ्जयस्ते न्यपतन्पृथिव्यां
यथाऽह्यस्ताक्ष्यमुखेन कृत्ताः ॥ ३०
ततः प्रज्ज्वाल किरीटमाली
क्रोधेन कक्षं प्रदहन्निवाशिः ।

स कर्णमाकर्णविकृष्टसृष्टैः
शरैः शरीरान्तकरैर्ज्वलद्भिः ।
मर्मस्वविध्यत्स चचाल दुःखा-
द्वैर्यातु तस्यावतिमात्रधैर्यः ॥ ३१
प्रादुश्चकाराथ शरान्महात्मा
देहं विचिन्वन्निव सूतजस्य ।
शरास्तु ते काञ्चनचित्रपुङ्खाः
संपेतुर्व्यां शतशो महान्तः ॥ ३२
ततः शरौघैः प्रदिशो दिशश्च
रविप्रभाः कर्णरथश्च राजन् ।
अदृश्य आसीत्कुपिते धनञ्जये
तुषारनीहारवृत्तो गिरिर्यथा ॥ ३३
सचक्ररक्षा अपि पृष्ठगोपाः
कर्णस्य ये चापि पुरःसराश्च ।
भीता द्रवन्ति स निहन्यमाना
महेषुभिः पार्थकरप्रणुजैः ॥ ३४
ततोऽर्जुनो वै भरतप्रवीरो
महानुभावः समरे निहन्ता ।
सुयोधनेनानुमतान्विनिघ्न-
न्समुच्छ्रितान्सरथान्सारभूतान् ॥ ३५
गाण्डीवधन्वा द्विगुणं सहस्रं
कुरुप्रवीरानृषभः कुरूणाम् ।
क्षणेन सर्वान्सरथान्समृता-
भिनाय राजन्क्षयमेकवीरः ॥ ३६
अथो पलायन्त विहाय कर्णं
तवात्मजा ये कुरवश्च शिष्टाः ।
एतानवाकीर्य शरक्षतांश्च
विलप्यमानांस्तनयान्विमृद्नन् ॥ ३७
सर्वे ग्रणेशुः कुरवो विभग्नाः
पार्थेषुभिः संपरितप्यमानाः ।
सुयोधनेनाथ पुनर्वरिष्ठाः
प्रचोदिताः कर्णरथानुयाने ॥ ३८
भोः क्षत्रियाः शरतमास्तु सर्वे
क्षत्रे च धर्मे निरताः स्य यूयम् ।
न युक्तरूपं भवतां समीपा-
त्पलायनं कर्णमतिप्रहाय ॥ ३९

तवात्मजेनापि तथोच्यमाना
नैवावतिष्ठन्त भयाद्विवर्णाः ।
क्षणेन नष्टाः प्रदिशो दिशश्च
सर्वे ततः प्रेक्ष्य दिशो विशून्याः ॥ ४० ॥

भयावदीर्णः कुरुभिर्विहीनः
पार्थेषुभिः संपरितप्यमानः ।
न विव्यधे भारत तत्र कर्णः
प्रतीपमेवार्जुनमभ्यधावत् ॥ ४१ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

रणे हीयमानेन कर्णेनार्जुनस्य शिरो लक्ष्मीकृत्य नागास्त्रप्रयोगः ॥ १ ॥ कृष्णेन पार्यरथे पादनिपीडनेन धरण्यां किंचित्कि-
मज्जिते तदस्त्रेण शिरोवर्जे पार्थकिरीटमात्रापहारः ॥ २ ॥ कर्णस्य रथचक्रे विप्रभापात् धरण्यां निमग्नो तदुद्दिधीर्षया तेन
पार्थप्रसिद्धमुहूर्तमपुन्यप्रार्थनम् ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।

ततोऽपयाताः शरपातमात्र-
मवस्थिता वै कुरवो नरेन्द्र ।
विद्युत्प्रकाशं ददृशुः समन्ता-
द्धनञ्जयास्त्रं समुदीर्यमाणम् ॥ १ ॥
ततोऽग्रसत्सूतपुत्रोऽर्जुनस्य
वियद्गतं घोरतरं शरैस्तत् ।
क्रुद्धेन पार्थेन शरं विसृष्टं
वधाय कर्णस्य महाविमर्दे ॥ २ ॥
[उदीर्यमाणं स कुरुन्दहन्तं
सुवर्णपुङ्खैर्विशिखैर्ममर्द ।
कर्णस्त्वमोघेष्वसनं दृढज्यं
विस्फारयित्वा विसृजञ्छरौघान् ॥] ३ ॥
रामादुपात्तेन महामहिम्ना
ह्यार्थवर्णेनारिविनाशनेन ।
तदर्जुनास्त्रं व्यधमद्दहन्तं
पार्थं च बाणैर्निशितैरविध्यत् ॥ ४ ॥
ततो विमर्दः सुमहान्वभूव
तत्रार्जुनस्याधिरथेश्व राजन् ।
अन्योन्यमासादयतोः पृथक्कै-
र्विषाणघातैर्द्विपयोरिवाजौ ॥ ५ ॥
ततोऽस्त्रसंघातसमावृतं तदा
बभूव राजंस्तुमुलं रणाजिरम् ।
यत्कर्णपार्थौ शरवृष्टिसङ्घै-
र्निरन्तरं चक्रतुरम्बरं तदा ॥ ६ ॥

[ततो जालं बाणमयं महान्तं
सर्वेऽद्राक्षुः कुरवः सोमकाश्च ।
नान्यं च भूतं ददृशुस्तदा ते
बाणान्वकारे तुमुलेऽथ किंचित् ॥ ७ ॥
तौ सन्दधानावनिशं च राजन्
समस्यन्तौ चापि शराननेकान् ।
सन्दर्शयेतां युधि मार्गान्विचित्रा-
न्धनुर्धरौ तौ विविधैः कृतास्त्रैः ॥ ८ ॥
तयोरेवं युध्यतोरानिमध्ये
सूतात्मजोऽभूदधिकः कदाचित् ।
पार्थः कदाचित्त्वधिकः किरीटी
वीर्यास्त्रमायाबलपौरुषेण ॥ ९ ॥
दृष्ट्वा तयोस्तं युधि संप्रहारं
परस्परस्यान्तरमीक्षमाणयोः ।
घोरं तयोर्दुर्विषहं रणेऽन्यै-
र्योधाः सर्वे विस्मयमभ्यगच्छन् ॥ १० ॥
ततो भूतान्यन्तरिक्षस्थितानि
तौ कर्णपार्थौ प्रशशंसुर्नरेन्द्र ।
भोः कर्ण साध्वर्जुन साधु चेति
वियत्सु बाणी श्रूयते सर्वतोपि ॥ ११ ॥
तस्मिन्विमर्दे रथवाजिनागै-
स्तदाऽभिघातैर्दलिते हि भूतले ।
ततस्तु पातालतले शयानो
नागोऽश्वसेनः कृतवैरोऽर्जुनेन ॥ १२ ॥

राजंस्तदा खाण्डवदाहमुक्तो
 विवेश कोपाद्बसुधातले यः ।
 अथोत्पपातोर्ध्वगतिर्जवेन
 सन्दृश्य कर्णार्जुनयोर्विमर्दम् ॥ १३
 अयं हि कालोऽस्य दुरात्मनो वै
 पार्थस्य वैरप्रतियातनाय ।
 सञ्चिन्त्य तूर्णं प्रविवेश चैव
 कर्णस्य राजन्शररूपधारी ॥ १४
 ततोऽस्य सङ्घातसमाकुलं तदा
 बभूव जन्यं विततांशुजालम् ।
 तत्कर्णपार्थौ शरसङ्घवृष्टिभि-
 निरन्तरं चक्रतुरंबरं तदा ॥ १५
 तद्भाणजालैकमयं महान्तं
 सर्वेऽत्र सन्कुरवः सोमकाश्च ।
 नान्यत्किञ्चिद्दृश्युः सम्पतद्वै
 बाणान्धकारे तुमुलेऽतिमात्रम् ॥ १६
 ततस्तौ पुरुषव्याघ्रौ सर्वलोकधनुर्धरौ ।
 त्यक्तप्राणौ रणे वीरौ युद्धभ्रममुपागतौ ॥ १७
 समुत्क्षेपैर्वीक्षमाणौ सितकौ चन्दनवारिणा ।
 सवालव्यजनैर्दिव्यैर्दिविस्यैरप्सरोगणैः ।
 शक्रसूर्यकराब्जाभ्यां प्रमार्जितमुखावुभौ ॥ १८
 कर्णोऽथ पार्थ न विशेषयद्यदा
 भृशं च पार्थेन शराभितप्तः ।
 ततस्तु वीरः शरविक्षताङ्गो
 दध्रे मनो ह्येकशयस्य तस्य ॥ १९
 ततो रिपुघ्नं समधत्त कर्णः
 सुसंचितं सर्पमुखं ज्वलन्तम् ।
 रौद्रं शरं सन्नतमुग्रधौतं
 पार्थार्थमित्येव चिराभिगुप्तम् ॥ २०
 सदार्चितं चन्दनचूर्णशायितं
 सुवर्णतूणीरशयं महार्चिषम् ।
 आकर्णपूर्णं विचकर्ष कर्णो
 विमोक्तुकामः शरमुग्रवेगम् ॥ २१

प्रदीप्तमैरावतवंशसंभवं
 शिरो जिहीर्षुर्युधि सव्यसाचिनः ।
 ततः प्रज्ज्वाल दिशो नभश्च
 उल्काश्च घोराः शतशः प्रपेतुः ॥ २२
 तस्मिंस्तु नागे धनुषि प्रयुक्ते
 हाहाकृता लोकपालाः सशक्राः ॥ २३
 स स्रुतपुत्रस्तमपाङ्गदेशे
 अवाञ्मुखं संधयति स रोषात् ।
 न तं स जानाति महानुभाव-
 मपाङ्गदेशेऽभिनिविष्टमाजौ ॥ २४
 [न चापि तं बुबुधे स्रुतपुत्रो
 बाणे प्रविष्टं योगबलेन नागम् ।
 दशशतनयनोऽर्हि दृश्य बाणे प्रविष्टं
 निहत इति सुतो मे सस्तगात्रो बभूव ।
 जलजकुसुमयोनिः श्रेष्ठभावो जितात्मा
 त्रिदशपतिमवोचन्मा व्यथिष्ठा जये श्रीः॥]
 ततोऽब्रवीन्मद्राजो महात्मा
 दृष्ट्वा कर्णं ग्रहितेषु तमुग्रम् ।
 ग्रीवायतः कर्णं न संहितोऽयं
 समीक्ष्य संधत्स्व शरं परमम् ॥ २६
 अथाब्रवीत्क्रोधसंरक्तनेत्रो
 मद्राधिपं स्रुतपुत्रो मनस्वी ।
 न संधत्ते द्विः शरं शल्य कर्णो
 न मादृशा जिह्मयुद्धा भवन्ति ॥ २७
 इतीदमुक्त्वा विससर्ज तं शरं
 ग्रयत्ततो वर्षगणाभिपूजितम् ।
 हतोसि रे फल्गुन इत्यधिक्षिप-
 ङ्गुवाच चोच्चैर्गिरमूर्जितां वृषः ॥ २८
 स सायकः कर्णभुजप्रसृष्टो
 हुताशनार्कप्रतिमः सुधोरः ।
 गुणच्युतः कर्णधनुःप्रमुक्तो
 वियद्गतः प्राज्वलदन्तरिक्षे ॥ २९
 तमापतन्तं ज्वलितं निरीक्ष्य
 वियद्गतं वृष्णिकुलप्रवीरः ।

रथस्य चक्रं सहसा निपीड्य
 पञ्चाङ्गुलं मज्जयति स वीरः ॥ ३०
 ततोऽन्तरिक्षे सुमहान्निनादः
 संपूजनार्थं मधुसूदनस्य ।
 [दिव्याश्च वाचः सहसा बभूवु-
 दिव्यानि पुष्पाण्यथ सिंहनादाः ।
 तस्मिंस्तथा वै धरणीं निमग्रे
 रथे प्रयत्नान्मधुसूदनस्य ॥] ३१
 ततः किरीटं बहुरत्नचित्रं
 जघान नागोऽर्जुनमूर्धतो बलात् ।
 गिरः सुजाताङ्कुरपुष्पितद्रुमं
 महेन्द्रवज्रं शिखरं यथोत्तमम् ॥ ३२
 ततः किरीटं तपनीयचित्रं
 पार्थोत्तमाङ्गादहरत्तरसी ।
 तद्देमजालावनतं सुधोरं
 संप्रज्वलत्तन्निपपात भूमौ ॥ ३३
 ततोऽर्जुनस्योत्तमगात्रभूषणं
 सुवर्णमुक्तामणिवज्रचित्रितम् ।
 धराविषद्वयोसलिलेषु विश्रुतं
 बलं निसर्गोत्तममन्युभिः सदा ॥ ३४
 शरेण मूर्ध्नि प्रजहार सूतजो
 दिवाकरेन्दुज्वलनग्रहतिषम् ।

सुवर्णमुक्तामणिवज्रभूषणं
 पुरन्दरार्थं तपसा प्रयत्नतः ॥ ३५
 स्वयं कृतं यद्विधिना स्वयंभुवा
 महार्हरूपं द्विषतां भयंकरम् ।
 निजघ्नते देवरिपून्सुरेश्वरः
 स्वयं ददौ यद्वि मुदाऽर्जुनाय ॥ ३६
 हरिप्रचेतोहरिवित्तगोमृभिः
 पिनाकपाशाशनिदण्डधारिभिः ।
 सुरोत्तमैरप्यविषह्यमर्दितुं
 प्रसह्य नागेन जहार तद्दृषा ॥ ३७
 तदुत्तमेपून्मथितं विषाहिना
 प्रदीप्तमर्चिष्मदतीव सुन्दरम् ।
 पपात पार्थस्य किरीटमुत्तमं
 दिवाकरोस्तादिव पर्वताञ्ज्वलन् ॥ ३८
 महीविषद्वयोसलिलानि वायुना
 प्रसह्य रुग्णानि विघूर्णितानि वा ।
 इतीव शब्दं भुवनेषु तत्तथा
 जना व्यवस्यन्ति दिशश्च विहलाः ॥ ३९
 विना किरीटं शुशुमे स पार्थः
 श्यामो युवा शैल इव त्रिशङ्कैः ॥ ४०
 ततः समुद्रथ्य सितेन वाससा
 स्वमूर्धजानव्यथितस्तदाऽर्जुनः ।

मिसेऽथ बाहा हेमच्छभाबन्धमरीचिवर्णाः इति स. पाठः ॥ ३० ॥

* एतदारभ्य गरुडस्य वक्त्रं इत्यन्तानां चतुर्णां श्लोकानां स्थाने अथोद्दिश्यमाना एकादश श्लोका स. पुस्तके विद्यन्ते

[विना किरीटं शुशुमे स पार्थः
 श्यामो युवा नील इषोऽशङ्कः ।
 ततः समुद्रथ्य सितेन वाससा
 स्वमूर्धजानव्यथितस्तदाऽर्जुनः ।
 विभासितः सूर्यमरीचिना ददं
 शिरोगततेनोदयपर्वतो यथा ॥ १ ॥

गोकर्णा सुमुखी कृतेन इषुणा गोपुत्रसंप्रेषिता
 गोशब्दात्मजभूषणं सुविहितं सुव्यक्तगोऽसुप्रभं ।
 दृष्ट्वा गोगतकं जहार मुकुटं गोशब्दगोपूरि वै
 गोकर्णासनमर्दनञ्च न ययावप्राप्य मृत्योर्वशं २
 स सायकः कर्णभुजप्रसृष्टो
 हुताशनार्कप्रतिभो महार्हः ।

गोकर्णा मुकुटं जहारेत्यन्वयः । अर्जुनस्य मुकुटहरणमपि
 महत्कर्मैति सूचयन्मुकुटं विशिनष्टि । गवि चक्षुषि कर्णो यस्याः
 सा गोकर्णा चक्षुःश्रवाः सर्पिणी अर्जुनेन खाण्डवे निहता सती
 इह निमित्तभूता तस्य मुकुटमेव जहार इतवती नतु शिरः ।
 कथं हुताश्या हनननिमित्तत्वमत आह । सुमुखी कृतेन इषुणा
 गोपुत्रसंप्रेषिता । संधिरविवक्षितत्वात् भवति । शोभनं पुत्र-
 जीवनकरं मुखं यस्याः सा सुमुखी । सा हि पुत्रं निगीर्य

दह्यमानात् खाण्डबादुत्पतन्ती शिरोदेशे अर्जुनेन चिक्षा सती
 स्वयं मृता पुत्रं च रक्षितवतीत्यादिपर्वण्युपाध्यायते । कृतेन
 स्वयं निर्मितेन पुत्रेण त्रातेन इषुणा इषुभावं गतेन । आत्मा
 वै पुत्रनामासीति श्रुतेरिष्वाकारपुत्ररूपेण संपन्ना सती । गोमतो
 रक्षिममतोऽर्कस्य पुत्रेण कर्णेन प्रेषिता । इषुणेतीत्यंभावे तृतीया ।
 गोपुत्रेति मतुल्लेप आर्थः । किंकृत्वा मुकुटं जहारेत्यत आह ।
 सुव्यक्तगोऽसुप्रभं गोगतकं, दृष्ट्वा सुव्यक्ताः अतिशयेनाविर्भूता

बभौ सुसंपूर्णमरीचिनेन्दुना
शिरोगतेनोदयपर्वतो यथा ॥ ४१
स चापि राधेयभुजप्रमुक्तो
हुताशनार्कप्रतिमद्युतिर्महान् ।
महोरगः कृतवैरोऽर्जुनेन
किरीटमाहृत्य समुत्पपात ॥ ४२
तमुत्पतन्तं द्विपदां वरिष्ठो
दृष्ट्वा वचः पार्थमुवाच कृष्णः ।
महोरगं पाण्डव पश्यपश्य
प्रयोजितं त्वन्निधनार्थमुग्रम् ॥ ४३

स एवमुक्तो मधुसूदनेन
गाण्डीवधन्वा हरिमुग्रवाचा ।
उवाच को न्वेष ममाद्य नागः
क्षयाय नागाद्रुडस्य वक्रम् ॥ ४४
कृष्ण उवाच ।
योऽसौ त्वया खाण्डवे चित्रमानुं
संतर्पयाणेन धनुर्धरेण ।
वियद्गतो जननीगुप्तदेहो
मत्त्वैकरूपं निहताऽस्य माता ॥ ४५
स एष तद्वैरमनुसरन्वै
त्वां प्रार्थयत्यात्मवधाय नूनम् ।

महोरगः कृतवैरोऽर्जुनेन
किरीटमाहृत्य ततो व्यतीयात् ॥ ३ ॥
तं चापि दग्ध्वा तपनीयचित्रं
किरीटमारुह्य तद्वर्जुनस्य ।
इयेष गन्तुं पुनरेव तूष्णं
दृष्ट्वा कर्णेन ततोऽब्रवीत्सम् ॥ ४ ॥
मुक्तस्त्वयाऽहं त्वसमीक्ष्य कर्णं
शिरो हृतं यज्ञ मयाऽर्जुनस्य ।
समीक्ष्य मां मुञ्च रणे त्वमाशु
हन्ताऽस्मि शत्रुं तव चात्मनश्च ॥ ५ ॥
स एवमुक्तो युधि सूतपुत्र-
स्तमब्रवीत्को भवानुग्ररूपः ।
नागोऽब्रवीद्विद्वि कृतागसं मां
पार्थेन मातुर्वधजातवैरम् ॥ ६ ॥
यदि स्वयं वज्रधरोऽस्य गोप्ता
तथापि याता पितुराजवेश्मनि ।
कर्ण उवाच ।

न नाग कर्णोऽद्य रणे परस्य
बलं समासाद्य अयं बुभूषेत् ॥ ७ ॥
न संदध्यां द्विः शरं चैव नाग
यद्यर्जुनानां शतमेव हन्याम् ।
तमाह कर्णः पुनरेव नागं
तदाऽजिमध्ये रविसूनुसत्तमः ॥ ८ ॥
व्यालाससर्गोत्तमयत्नमन्युभि-
र्हन्ताऽस्मि पार्थं सुसुखी वज्र त्वम् ।
इत्येवमुक्तो युधि नागराजः
कर्णेन रोषादसहंस्तस्य वाक्यम् ॥ ९ ॥
स्वयं प्रायात्पार्थवधाय राजन्
कृत्वा स्वरूपं विजिघांसुक्रमः ।
ततः कृष्णः पार्थमुवाच सङ्गृहे
महोरगं कृतवैरं जहि त्वम् ॥ १० ॥
स एवमुक्तो मधुसूदनेन
गाण्डीवधन्वा रिपुवीर्यसाहः ।
उवाच को ह्येष ममाद्य नागः
स्वयं य आयाद्रुडस्य वक्रम् ॥ ११ ॥]

गावो रश्मयस्तेज इति यावत् । सुव्यक्तैर्गोभिरसुभिश्च प्रकर्षेण
भासमानं निरतिशयतेजोबलमर्जुनम् । गोगतकं गोशब्देन ह्य-
रश्मीनां प्रदेशो लक्ष्यते । तत्र गतं विद्यमानं कं शिरो यस्य
तम् । अर्जुनस्य ग्रीवादेशं कर्णेन लक्ष्यकृतं विज्ञाय भगवता
स्वभारेणाश्वेषु जानुभ्यामवनीं गमितेषु रश्मिभिः समसूत्रदे-
शेऽर्जुनस्य शिरो दृष्ट्वापि वेगातिशयात्स्वयं नीचीमवितुमशक्ता
सती तद्देशस्थं मुकुटं जहारेत्यर्थः । गोशब्दात्मजभूषणं सुवि-
हितमिति । गोः पृथिवी तया शब्धते गोशब्दा अदितिः ।
इयं वा अदितिरिति पृथिव्या अदितेर्निर्देशात् । तस्या आत्म-
जस्तेन्द्रस्य भूषणं सुविहितं वेधसेति शेषः । तथाचात्रैवोक्तम् ।
पुरंदरार्थं तपसा प्रयत्नतः स्वयं कृतं यद्विधिना स्वयंभुवेति ।

कीदृशं मुकुटम् । वै निश्चितं प्रसिद्धं वा । गोशब्दगोपुरि गोभिः
रश्मिभिः शब्धते रश्मिमानिति कथ्यत इति सूर्यस्तस्वेव भुव-
नगर्भव्यापिनो गावः किरणालैर्भुवनं पूरयितुं क्षीलमस्य तत्तथा ।
सूर्यसमप्रभमित्यर्थः । ननु चेतनाधिष्ठितो बाणः पुनरेत्या-
र्जुनं कृतो न हतवानित्यत आह । गोकर्णसममर्दनश्च न यथा-
वप्राप्य मृत्योर्वशमिति । गोकर्णं सर्पं पुनरर्जुनं हन्तुमिच्छन्त-
मसनेन बाणक्षेपेण मर्दयति यः स तथाभूतोऽर्जुनश्च तमेव सर्प-
मनवाप्य मृत्योर्वशं न ययौ । सर्पस्य पुनरागमनं वधव्याघ्रैव
कीर्यते । गौर्नादित्ये बलीवर्दे क्रतुभेदादिभेदयोः । स्त्री तु स्या-
द्विधि भारत्यां भूमौ च सुरभावापि । वृक्षियोः स्वर्गवज्रान्मु-
रिहृत्वाणलोमस्त्विति कोशः ॥ २ ॥

नमश्च्युतां प्रज्वलितामिवोल्कां
 पश्यैनमायान्तममित्रसाह ॥ ४६
 सञ्जय उवाच ।
 ततः स जिष्णुः परिवृत्य रोषा-
 च्छिच्छेद पङ्क्तिर्निशितैः सुघारैः ।
 नागं वियत्तिर्यगिवोत्पततं
 स छिन्नगात्रो निपपात भूमौ ॥ ४७
 [गते च तस्मिन्भुजगे किरीटिना
 स्वयं विभुः पार्थिव भूतलादथ ।
 समुज्जहाराशु पुनः पतन्तं
 रथं भुजाभ्यां पुरुषोत्तमस्ततः ॥] ४८
 तस्मिन्मुहूर्ते दशभिः पृथक्कैः
 शिलाशितैर्बर्हिणवर्हवाजितैः ।
 विव्याध कर्णः पुरुषप्रवीरो
 धनञ्जयं तिर्यग्बेक्षमाणः ॥ ४९
 ततोऽर्जुनो द्वादशभिः समुक्तै-
 र्वराहकर्णैर्निशितैः समर्प्य ।
 नाराचमाश्रीविषतुल्यवेग-
 माकर्णपूर्णायतमुत्ससर्ज ॥ ५०
 स चित्रवर्मेषुवरो विदार्य
 प्राणान्निरस्यन्निव साधुमुक्तः ।
 कर्णस्य पीत्वा रुधिरं विवेश
 वसुंधरां शोणितदिग्धवाजः ॥ ५१
 ततो वृषो बाणनिपातकोपितो
 महोरगो दण्डविघटितो यथा ।
 तदाऽऽशुकारी व्यसृजच्छरोत्तमान्
 महाविषः सर्प इवोत्तमं विषम् ॥ ५२
 जनार्दनं द्वादशभिः पराभिन-
 न्नवैर्नवत्या च शरैस्तथाऽर्जुनम् ।
 शरेण घोरेण पुनश्च पाण्डवं
 विदार्य कर्णो व्यनदज्जहास च ॥ ५३
 तमस्य हर्षं ममृषे न पाण्डवो
 विभेद मर्माणि ततोऽस्य मर्मवित् ।

परःशतैः पत्रिभिरिन्द्रविक्रम-
 स्तथा यथेन्द्रो बलमोजसा रणे ॥ ५४
 ततः शराणां नवतिं तदाऽर्जुनः
 ससर्ज कर्णेऽन्तकदण्डसंनिभाम् ।
 तैः पत्रिभिर्विद्धतनुः स विव्यथे
 तथा यथा वज्रविदारितोऽचलः ॥ ५५
 मणिप्रवेकोत्तमवज्रहाटकै-
 रलंकृतं चास्य वराङ्गभूषणम् ।
 ग्रविद्धमुर्व्या निपपात पत्रिभि-
 र्धनञ्जयेनोत्तमकुण्डलेपि च ॥ ५६
 महाधनं शिल्पिवरैः प्रयत्नतः
 कृतं यदस्योत्तमवर्म भास्वरम् ।
 सुदीर्घकालेन ततोऽस्य पाण्डवः
 क्षणेन बाणैर्बहुधा व्यशातयत् ॥ ५७
 'तस्मेषुभिः खण्डितकुण्डलोऽन्तः
 परिश्वतश्चाभ्यधिकं तदानीम् ।
 स लोहिताङ्गश्रवणश्चकाशे
 सलोहिताङ्गश्रवणो यथा दिवि ॥' ५८
 स तं विवर्माणमथोत्तमेषुभिः
 शितैश्चतुर्भिः कुपितः पराभिनत् ।
 स विव्यथेऽत्यर्थमरिप्रताडितो
 यथाऽऽतुरः पित्तकफानिलज्वरैः ॥ ५९
 महाधनुर्मण्डलनिःसृतैः शितैः
 क्रियाप्रयत्नप्रहितैर्बलेन च ।
 ततश्च कर्णं बहुभिः शरोत्तमै-
 र्विभेद मर्मैस्त्रिभिश्चार्जुनस्त्वरन् ॥ ६०
 दृढाहतः पत्रिभिरुग्रवेगैः
 पार्थेन कर्णो विविधैः शिताग्रैः ।
 बभौ गिरिगैरिकधातुरक्तः
 क्षरन्प्रपातैरिव रक्तमम्मः ॥ ६१
 [ततोऽर्जुनः कर्णमवक्रगैर्नवैः
 सुवर्णपुङ्खैः सुदृढैरयस्मयैः ।

यमाग्निदण्डप्रतिमैः स्नानान्तरे
 पराभिनत्क्रौञ्चमिवाद्रिमग्निजः ॥ ६२
 ततः शरावापमपास्य सृतजो
 धनुश्च तच्छक्रशरासनोपमम् ।
 ततो रथस्थः स भ्रुमोह च स्खलन्
 प्रशीर्णमुष्टिः सुभृशाहतः प्रभो ॥ ६३
 न चार्जुनस्तं व्यसने तदेपिवा-
 निहन्तुमार्यः पुरुषप्रते स्थितः ।
 ततस्तमिन्द्रावरजः सुसंभ्रमा-
 दुवाच किं पाण्डव हे प्रमाद्यसे ॥ ६४
 नैवाहितानां सततं विपश्चितः
 क्षणं प्रतीक्षन्त्यपि दुर्वलीयसाम् ।
 विशेषतोऽरीन्व्यसनेषु पण्डितो
 निहत्य धर्मं च यश्च विन्दते ॥ ६५
 तदेकवीरं तव चाहितं सदा
 त्वरस्व कर्णं सहसाऽभिमर्दितुम् ।
 पुरा समर्थः समुपैति सृतजो
 भिन्धि त्वमेनं नमुचिं यथा हरिः ॥ ६६
 ततस्तदेवेत्यभिपूज्य सत्वरं
 जनार्दनं कर्णमविध्यदर्जुनः ।
 शरोत्तमैः सर्वकुरुत्तमस्त्वरं-
 स्तथा यथा शम्बरहा पुरा बलिम् ॥ ६७
 साश्वं तु कर्णं सरथं किरीटी
 समाचिनोद्धारत वत्सदन्तैः ।
 ग्रन्थादयामास दिशश्च बाणैः
 सर्वप्रयत्नात्तपनीयपुङ्खैः ॥ ६८
 सवत्सदन्तैः पृथुपीनवक्षाः
 समाचितः सोऽधिरथिर्विभाति ।
 सुपुष्पिताशोकपलाशशाल्मलि-
 र्यथाऽचलश्चन्दनकाननायुतः ॥ ६९
 शरैः शरीरे बहुभिः समर्पितै-
 र्विभाति कर्णः समरे विशांपते ।
 महीरुहैराचितसानुकन्दरो
 यथा गिरीन्द्रः स्फुटकर्णिकारवान् ॥ ७०

स बाणसङ्गान्वहुधा व्यवासृजन्
 विभाति कर्णः शरजालरश्मिवान् ।
 स लोहितो रक्तगभस्तिमण्डलो
 दिवाकरोऽस्ताभिमुखो यथा तथा ॥ ७१
 बाहन्तरादाधिरथेर्विमुक्तान्
 बाणान्महाहीनिव दीप्यमानान् ।
 व्यध्वंसयन्नर्जुनबाहुमुक्ताः
 शराः समासाद्य दिशः शिताग्राः ॥ ७२
 [ततः स कर्णः समवाप्य धैर्यं
 बाणान्विमुञ्चन्कुपिताहिकल्पान् ।
 विव्याध पार्थं दशभिः पृषत्कैः
 कृष्णं च षड्भिः कुपिताहिकल्पैः ॥ ७३
 ततः किरीटी भृशमुग्रनिःस्वनं
 महाशरं सर्पविषानलोपमम् ।
 अयस्यं रौद्रमहास्रसंभृतं
 महाहवे क्षेममुना महामतिः ॥ ७४
 कालो दृष्ट्यो नृप विप्रशापा-
 निदर्शयन्कर्णवधं भुवाणः ।
 भूमिस्तु चक्रं ग्रसतीत्यवोच-
 त्कर्णस्य तस्मिन्वधकाल आगते ॥ ७५
 न चास्य घोरं प्रतिभाति चाश्वं
 यद्भार्गवोऽस्मै प्रददौ महात्मा ।
 चक्रं च वामं ग्रसते भूमिरस्य
 प्राप्ते तस्मिन्वधकाले नृवीर ॥ ७६
 ततो रथो धूर्णितवान्मरेन्द्र
 शापाच्चदा ब्राह्मणसत्तमस्य ।
 प्राप्तं वधं शंसति चाप्यथाश्वं
 प्रणश्यमानं द्विजमुख्यशापात् ॥ ७७
 [ततश्चक्रमपतत्तस्य भूमौ
 स विहलः समरे सृतपुत्रः ।
 सवेदिकश्चैत्य इवातिमात्रः
 सुपुष्पितो भूमितले निमग्नः ॥ ७८
 मग्नं रथे ब्राह्मणशापमूढो
 दृष्ट्वा च तं मोघमिषुं च सर्पम् ।

अमृष्यमाणो व्यसनानि तानि
हस्तौ विधुन्वन्विजगर्ह धर्मम् ॥ ७९
धर्मप्रधानं किल पाति धर्म
इत्यब्रुवन्धर्मविदः सदैव ।
वयं च धर्मे प्रयताम नित्यं
चर्तुं यथाशक्ति यथाश्रुतं च ।
स चापि निग्राति न पाति भक्तान्
मन्ये न नित्यं परिपाति धर्मः ॥ ८०
एवं ब्रुवन्प्रस्थलिताश्चसूतो
विचाल्यमानोऽर्जुनबाणपातैः ।
मर्माभिघाताच्छिथिलः क्रियासु
पुनः पुनर्धर्ममसौ जगर्ह ॥ ८१
ततः शरैर्भीमतैरैरविध्यत्रिभिराहवे ।
हस्ते कृष्णं तथा पार्थमभ्यविध्यञ्च सप्तभिः ॥ ८२
ततोऽर्जुनः सप्तदश तिग्मवेगानजिह्वगान् ।
इन्द्राशनिसमान्धोरानमृजत्पावकोपमान् ॥ ८३
निर्भिद्य ते भीमवेगा ह्यपतन्मृथिवीतले ।
कम्पितात्मा ततः कर्णः शक्त्या चेष्टामदर्शयत् ८४
बलेनाथ स संस्तभ्य ब्रह्मास्त्रं समुदैरयत् ।
ऐन्द्रं ततोऽर्जुनश्चापि तं दृष्ट्वाऽभ्युपमन्त्रयत् ॥ ८५
गाण्डीवं ज्यां च बाणांश्च सोऽनुमन्य परंतपः ।
व्यसृजच्छरवर्षाणि वर्षाणीव पुरंदरः ॥ ८६
ततस्तेजोमया बाणा रथात्पार्थस्य निःसृताः ।
प्रादुरासन्महावीर्याः कर्णस्य रथमन्तिकात् ।
स कर्णोऽग्रसदस्यास्त्रं कुर्वन्मोक्षं महारथः ॥ ८७
ततोऽब्रवीद्गुणिवीरस्तस्मिन्नस्त्रे विनाशिते ।
विमृजास्त्रं परं पार्थ राधेयो अगते शरान् ॥ ८८
ततो ब्रह्मास्त्रमत्युग्रं संमन्य समयोजयत् ।
छादयित्वा ततो बाणैः कर्णं प्रत्यस्यदर्जुनः ॥ ८९
ततः कर्णः शितैर्बाणैर्ज्यां चिच्छेद सुतेजनैः ।
[द्वितीयां च तृतीयां च चतुर्थीं पञ्चमीं तथा ९०
षष्ठीमथास्य चिच्छेद सप्तमीं च तथाऽष्टमीम् ।

नवमीं दशमीं चास्य तथा चैकादशीं वृषः ।
ज्याशतं शतसंधानः स कर्णो नावबुध्यते ॥] ९१
ततो ज्यां विनिधायान्यामभिमन्य च पाण्डवः ।
शरैरवाकिरत्कर्णं दीप्यमानैरिवाहिभिः ॥ ९२
तस्य ज्याच्छेदनं कर्णो ज्यावधानं च संयुगे ।
नान्वबुध्यत शीघ्रत्वात्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ९३
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य प्रनिघ्नन्सव्यसाचिनः ।
चक्रे चाप्यधिकं पार्थात्स्ववीर्यमतिदर्शयन् ॥ ९४
ततः कर्णोऽर्जुनं दृष्ट्वा स्वस्यास्त्रेण च पीडितम् ।
अभ्यसेत्यब्रवीत्पार्थमातिष्ठास्त्रं व्रजेति च ॥ ९५
ततोऽग्निसदृशं धोरं शरं सर्पविषोपमम् ।
अश्मसारमयं दिव्यमभिमन्य परंतपः ।
रौद्रमस्त्रं समाधाय क्षेप्तुकामः किरीटिने ॥ ९६
ततोऽग्रसन्मही चक्रं राधेयस्य तदा नृप ॥ ९७
[ततोऽवतीर्थ राधेयो रथादाशु समुद्यतः ।
चक्रं भुजाभ्यामालम्ब्य समुत्क्षेप्तुमियेष सः ॥ ९८
सप्तद्वीपा वसुमती सशैलवनकानना ।
गीर्णचक्रा समुत्क्षिप्त्वा कर्णेन चतुरङ्गुलम् ॥] ९९
ग्रस्तचक्रस्तु राधेयः क्रोधादश्रूण्यवर्तयत् ।
अर्जुनं वीक्ष्य संरन्धमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १००
भोभो पार्थ महेष्वास सुहृर्ते परिपालय ।
यावच्चक्रमिदं ग्रस्तमुद्धरामि महीतलात् ॥ १०१
सव्यं चक्रं महीग्रस्तं दृष्ट्वा दैवादिदं मम ।
पार्थ कापुरुषाचीर्णमभिसन्धि विसर्जय ॥ १०२
न त्वं कापुरुषाचीर्णं मार्गमास्यातुमर्हसि ।
ख्यातस्त्वमसि कौन्तेय विशिष्टो रणकर्मसु ।
विशिष्टतरमेव त्वं कर्तुमर्हसि पाण्डव ॥ १०३
प्रकीर्णकेशे विमुक्ते ब्राह्मणेऽथ कृताञ्जलौ ।
शरणागते न्यस्तशस्त्रे याचमाने तथाऽर्जुन ॥ १०४
अबाणे अष्टकवचे अष्टमग्रायुधे तथा ।
न विमुञ्चन्ति शस्त्राणि शूराः साधुव्रते स्थिताः ॥
त्वं च शूरतमो लोके साधुवृत्तश्च पाण्डव ।

प्रत्यस्यत्प्रतिप्राक्षिपत् ॥ ८९ ॥ अभ्यस्य पुनः पुनः अस्त्रं आ-
तिष्ठ ब्रज प्रेरयेत्यब्रवीदिति योजना । ततः कृष्णोऽर्जुनं दृष्ट्वा कर्ण-

स्त्रेण च पीडितम् इति श्र. पाठः ॥ ९५ ॥ क्षेप्तुकामः किरीट-
वान् इति श्र. पाठः ॥ ९६ ॥ सप्तनवतितमोऽप्यायः ॥ ९७ ॥

अभिज्ञो युद्धधर्माणां तस्मात्क्षममुहूर्तकम् ॥ १०६
 दिव्यास्त्रविदमेयात्मा कार्तवीर्यसमो युधि ।
 यावच्चक्रमिदं ग्रस्तमुद्धरामि महाशुभ्र ॥ १०७
 न मां रथस्थो भूमिष्ठं विकलं हन्तुमर्हसि ।

न वासुदेवात्त्वत्तो वा पाण्डवेयविभेम्यहम् ॥ १०८
 त्वं हि क्षत्रियदायादो महाकुलविवर्धनः ।
 अतस्त्वां प्रब्रवीम्येष मुहूर्तं क्षम पाण्डव ॥ १०९

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसयुद्धे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

पार्थाय धर्मानुवादकं कर्णप्रति कृष्णेन तत्कृतदुष्कृतानुस्मरणपूर्वकं मर्मोद्घाटनम् ॥ १ ॥ कर्णेन स्ववाणाहतिनिर्विण्णे-
 ऽर्जुने तदन्तरे रथादवस्था तच्चक्रोद्धरणोद्यमः ॥ २ ॥ तदन्तरे कृष्णचोदनया पार्थेन कर्णक्षिरश्छेदः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।

अथाब्रवीद्वासुदेवो महात्मा
 राधेय दिष्ट्या स्मरसीह धर्मम् ।
 'धर्मे हि बद्धा सततं हि पार्था-
 स्तेभ्यस्ततो वृद्धिमसौ ददाति ॥ १
 धर्मादपेताः परिपन्थिनस्ते
 तस्माद्रता वै कुरवो विनाशम् ।'
 प्रायेण नीचा व्यसनेषु मग्ना
 निन्दन्ति दैवं न तु दुष्कृतं स्वम् ॥ २
 कृष्णां सभां कर्णं यदेकवस्त्रा-
 मानीतवास्त्वं च सुयोधनश्च ।
 दुःशासनः शकुनिः सौबलश्च
 धर्मस्तदा ते रुचितो न कस्मात् ॥ ३
 यदा सभायां राजानमनक्षत्रं युधिष्ठिरम् ।
 आनीय जितवन्तो वै क ते धर्मस्तदा गतः ॥ ४
 वनवासे व्यतीते च कर्णं वर्षे त्रयोदशे ।
 न प्रयच्छसि यद्वाज्यं क ते धर्मस्तदा गतः ॥ ५
 यद्भीमसेनं सपैश्च विषयुक्तैश्च भोजनैः ।
 आचरन्वन्मते राजा क ते धर्मस्तदा गतः ॥ ६
 यद्धारणावते पार्थान्सुप्राञ्जितुगृहे तदा ।
 हन्तुकामास्तदा यूयं क ते धर्मस्तदा गतः ॥ ७
 यदा रजस्वलां कृष्णां दुःशासनवशे स्थिताम् ।
 सभायां ग्राहसः कर्णं क ते धर्मस्तदा गतः ॥ ८
 यदनायैः पुरा कृष्णां क्षिप्यमानामनागसम् ।
 उपप्रेक्षसि राधेय क ते धर्मस्तदा गतः ॥ ९

विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णे शाश्वतं नरकं गताः ।
 पतिमन्यं वृणीष्वेति वदंस्त्वं गजगामिनीम् ।
 उपप्रेक्षसि राधेय क ते धर्मस्तदा गतः ॥ १०
 राज्यलुब्धः पुनः कर्णं समाह्वयसि पाण्डवान् ।
 यदा शकुनिमाश्रित्य क ते धर्मस्तदा गतः ॥ ११
 यदाऽभिमन्युं बहवो युद्धे जघ्नुर्महारथाः ।
 परिवार्य रणे बालं क ते धर्मस्तदा गतः ॥ १२
 [यद्येष धर्मस्तत्र न विद्यते हि
 किं सर्वथा तालुविशेषणेन ।
 अद्येह धर्म्याणि विधत्स्व सूत
 तथापि जीवन्न विमोक्ष्यसे हि ॥ १३
 नलो ह्यक्षैर्निर्जितः पुष्करेण
 पुनर्यशो राज्यमवाप वीर्यात् ।
 प्राप्तास्तथा पाण्डवा बाहुवीर्या-
 त्सर्वैः समेताः परिवृत्तलोभाः ॥ १४
 निहत्य शत्रून्समरे प्रवृद्धा-
 न्ससोमका राज्यमवाप्नुयुस्ते ।
 तथा गता धार्तराष्ट्रा विनाशं
 धर्माभिगुप्तैः सततं नृसिंहैः ॥] १५

सञ्जय उवाच ।

एवमुक्तस्तदा कर्णो वासुदेवेन भारत ।
 लज्जयावनतो भूत्वा नोत्तरं किंचिदुक्तवान् ॥ १६
 क्रोधात्प्रस्फुरमाणौष्ठो धनुरुद्यम्य भारत ।
 योधयामास वै पार्थ महावेगपराक्रमः ॥ १७
 ततोऽब्रवीद्वासुदेवः फल्गुनं पुरुषर्षभम् ।

दिव्यास्त्रेणैव निर्भिद्य पातयस्व महाबल ॥ १८
 एवमुक्तस्तु देवेन क्रोधमागात्तदाऽर्जुनः ।
 मन्युमभ्याविशद्द्वोरं स्मृत्वा ततु धनञ्जयः ॥ १९
 तस्य क्रुद्धस्य सर्वेभ्यः स्रोतोभ्यस्तेजसोऽर्चिषः ।
 प्रादुरासंस्तदा राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २०
 तत्समीक्ष्य ततः कर्णो ब्रह्मास्त्रेण धनञ्जयम् ।
 अभ्यवर्षत्पुनर्यत्नमकरोद्रथसर्जने ॥ २१
 ब्रह्मास्त्रेणैव तं पार्थो ववर्ष शरवृष्टिभिः ।
 तदस्त्रमस्त्रेणावार्य प्रजहार च पाण्डवः ॥ २२
 ततोऽन्यदस्त्रं कौन्तेयो दयितं जातवेदसः ।
 मुमोच कर्णमुद्दिश्य तत्प्रजज्वाल तेजसा ॥ २३
 वारुणेन ततः कर्णः शमयामास पावकम् ।
 जीमूतैश्च दिशः सर्वाश्चक्रे तिमिरदुर्दिनाः ॥ २४
 पाण्डवेयस्त्वसंभ्रान्तो वायव्यास्त्रेण वीर्यवान् ।
 अपोवाह तदाऽभ्राणि राधेयस्य प्रपश्यतः ॥ २५
 [ततः शरं महाघोरं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
 आददे पाण्डुपुत्रस्य सूतपुत्रो जिघांसया ॥ २६
 योज्यमाने ततस्तस्मिन्बाणे धनुषि पूजिते ।
 चचाल पृथिवी राजन्सशैलवनकानना ॥ २७
 ववौ सशर्करो वायुर्दिशश्च रजसा वृताः ।
 हाहाकारश्च संजज्ञे सुराणां दिवि भारत ॥ २८
 तमिषुं सन्धितं दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मारिष ।
 विषादं परमं जग्मुः पाण्डवा दीनचेतसः ॥ २९
 स सायकः कर्णभुजप्रमुक्तः
 शक्राशनिप्रख्यरुचिः शिताग्रः ।
 भुजान्तरं प्राप्य धनञ्जयस्य
 विवेश बलमीकमिवोरगोत्तमः ॥ ३०
 स गाढविद्धः समरे महात्मा
 विधूर्णमानः श्लथहस्तगाण्डिवः ।
 चचाल बीभत्सुरभिन्नमर्दनः
 क्षितेः प्रकम्पे च यथाऽचलोत्तमः ॥ ३१
 तदन्तरं प्राप्य वृषो महारथो
 रथाङ्गमुर्वीगतमुजिहीर्षुः ।
 रथादवपुत्य निगृह्य दोभ्यां
 शशाकं दैवाम महाबलोऽपि ॥ ३२

ततः किरीटी प्रतिलभ्य संज्ञां
 जग्राह बाणं यमदण्डकल्पम् ।
 ततोऽर्जुनः प्राञ्जलिकं महात्मा
 ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽपि पार्थम् ॥ ३३
 छिन्ध्यस्य मूर्धानमरेः शरेण
 न यावदारोहति वै रथं वृषः ।
 तथैव संपूज्य स तद्वचः प्रभो-
 स्ततः शरं प्रज्वलितं प्रगृह्य ।
 जघान कक्षाममलार्कवर्णा
 महारथे रथचक्रे विमग्रे ॥ ३४
 तं हस्तिकक्षाप्रवरं सुकेतुं
 सुवर्णमुक्तामणिवज्रजुष्टम् ।
 कलाप्रकृष्टोत्तमशिल्पियत्नैः
 कृतं सुरुपं तपनीयचित्रम् ॥ ३५
 जयास्पदं तव सैन्यस्य नित्य-
 ममित्रवित्रासनमीव्यरूपम् ।
 विख्यातमादित्यसुतस्य लोके
 त्विषा समं पावकभानुचन्द्रैः ॥ ३६
 ततः क्षुरप्रेण सुसंशितेन
 सुवर्णपुङ्खेन हुताग्निवर्चसा ।
 श्रिया ज्वलन्तं ध्वजमुन्ममाथ
 महारथस्याधिरथेः किरीटी ॥ ३७
 यशश्च दर्पश्च तथा प्रियाणि
 सर्वाणि कार्याणि च तेन केतुना ।
 साकं कुरुणां हृदयानि चापतन्
 बभूव हाहेति च निःस्वनो महान् ॥ ३८
 दृष्ट्वा ध्वजं पातितमाशुकारिणा
 कुरुप्रवीरेण निकृत्तमाहवे ।
 नाशंसिरे सूतपुत्रस्य सर्वे
 जयं तदा भारत थे त्वदीयाः ॥ ३९
 अथ त्वरन्कर्णवधाय पार्थो
 महेद्रवज्रानलदण्डसन्निभम् ।
 आदत्त चाथाञ्जलिकं निषङ्गा-
 त्सहस्ररश्मेरिव रश्मिमुत्तमम् ॥ ४०

मर्मच्छिदं शोणितमांसदिग्धं
 वैश्वानरार्कप्रतिमं महार्हम् ।
 नराश्वनागासुहरं ज्वरलिं
 पद्माजमञ्जोगतिमुग्रवेगम् ॥ ४१
 सहस्रनेत्राशनितुल्यवीर्यं
 कालानलं व्यात्तमिवातिघोरम् ।
 पिनाकनारायणचक्रसन्निभं
 भयंकरं प्राणभृतां विनाशनम् ॥ ४२
 जग्राह पार्थः स शरं प्रहृष्टो
 यो देवसङ्घैरपि दुर्निवार्यः ।
 संपूजितो यः सततं महात्मा
 देवासुरान्यो विजयेन्महेषुः ॥ ४३
 तं वै प्रमृष्टं प्रसमीक्ष्य युद्धे
 चचाल सर्वं सचराचरं जगत् ।
 कृत्स्नं जगत्स्वस्त्युषयोऽभिचक्रु-
 स्तमुद्यतं प्रेक्ष्य महाहवेषुम् ॥ ४४
 ततस्तु तं वै शरमप्रमेयं
 गाण्डीवधन्वा धनुषि व्ययोजयत् ।
 युक्त्वा महास्त्रेण परेण चापं
 विकृष्य गाण्डीवमुवाच सत्वरम् ॥ ४५
 अयं महास्त्रप्रहितो महाशरः
 शरीरहृन्नासुहरश्च दुर्हृदः ।
 तपोऽस्ति तप्तं गुरवश्च तोषिता
 मया यदीष्टं सुहुतं यदि श्रुतम् ॥ ४६
 अनेन सत्येन निहन्त्वयं शरः
 सुसंहितः कर्णमरिं ममोर्जितम् ।
 इत्युचिवांस्तं प्रमुमोच बाणं
 धनञ्जयः कर्णवधाय घोरम् ॥ ४७
 कृत्या ह्यथर्वाङ्गिरसी प्रचोदिता
 यथा तथा त्वं जहि शात्रवं मम ।
 भुवन्किरीटी तमतिप्रहृष्टो-
 ऽसृजद्देवानां जयहेतुं महेषुम् ॥ ४८
 जिघांसुरर्केन्दुसमप्रभावः
 कर्णं वशी पाण्डवः क्षिप्रकारी ।

ततो विमुक्तो बलिना महेषुः
 प्रज्वालयामास नमो दिशश्च ॥ ४९
 सैन्यान्यनेकानि च विप्रमोक्ष
 गाण्डीवमुक्तेन ततो महात्मा ।
 तेनार्जुनस्तन्महनीयमस्य
 शिरोऽहरत्तूतपुत्रस्य राजन् ॥ ५०
 शरोत्तमेनाञ्जलिकेन राजं-
 स्तदा महास्त्रप्रतिमचित्तेन ।
 पार्थोऽपराद्धे शिर उच्चकर्त
 वैकर्तनस्याथ महेन्द्रसूनुः ।
 छिन्नं पपाताञ्जलिकेन तूर्णं
 कायश्च पश्चाद्दरणीं जगाम ॥ ५१
 तदुद्यतादित्यसमानतेजसं
 शरन्नभोमध्यगभास्करोपमम् ।
 वराङ्गमुर्व्यामपतच्चमूमुखे
 दिवाकरोऽस्तादिव रक्तमण्डलः ॥ ५२
 ततोऽस्य देहं सततं मुखैर्धितं
 मुरुपमत्यर्थमुखं मुगन्धि च ।
 परेण कृच्छ्रेण शिरः समत्यज-
 द्दृहं महर्धीन्निवसन्निवेश्वरः ॥ ५३
 शरैर्विभिन्नं व्यसु तत्सुवर्चसः
 पपात कर्णस्य शरीरमुच्छ्रितम् ।
 स्रवद्वणं गैरिकतोयविस्रवं
 गिरेर्यथा वज्रहतं महाशिरः ॥ ५४
 देहाच्च कर्णस्य निपातितस्य
 तेजः सूर्यं खं वितत्याविवेश ।
 तदद्भुतं सर्वमनुष्ययोधाः
 संदृष्टवन्तो निहते स कर्णे ॥ ५५
 ततः शङ्खान्पाण्डवा दध्मुरुच्चै-
 र्दृष्ट्वा कर्णं पातितं फल्गुनेन ।
 तथैव कृष्णश्च धनञ्जयश्च
 हृष्टौ यमौ दध्मतुर्वारिजातौ ॥ ५६
 तं सोमकाः प्रेक्ष्य हतं शयानं
 सैन्यैः सार्धं सिंहनादान्प्रचक्रुः ।

तूर्याणि संजघ्नुस्तीव हृष्टा
 वासांसि चैवादधुवुर्धुजांश्च ॥ ५७
 संवर्धयन्तश्च नरेन्द्र योधाः
 पार्थ समाजघ्नुस्तीव हृष्टाः ।
 बलान्विताश्चापरे ह्यप्यनृत्य-
 मन्योन्यमाश्लिष्य नदन्त ऊचुः ॥ ५८
 दृष्ट्वा तु कर्णं भुवि वा विपन्नं
 कृत्तं रथात्सायकैर्जुनस्य ।
 महानिलेनाद्रिभिवापविद्धं
 यद्वावसानेऽग्निमिव प्रशान्तम् ॥ ५९
 तदाननं सूर्यसुतस्य राज-
 न्विभ्राजते पद्मभिवावनालम् ।
 रराज कर्णस्य शिरो निकृत्त-
 मस्तंगतं मास्करस्येव बिम्बम् ॥ ६०
 शरैराचितसर्वाङ्गः शोणितौघपरिप्लुतः ।
 रराज देहः कर्णस्य स्वरश्मिभिरिवांशुमान् ॥ ६१
 प्रताप्य सेनामामित्रीं दीप्तैः शरगभस्तिभिः ।
 बलिनार्जुनकालेन नीतोऽस्तं कर्णभास्करः ॥ ६२
 अस्तं गच्छन् यथाऽऽदित्यः प्रभामादाय गच्छति ।
 तथा जीवितमादाय कर्णस्येपुर्जगाम सः ॥ ६३
 अपराङ्क्षेऽपराहस्य सूतपुत्रस्य मारिष ।
 छिन्नमञ्जलिकेनाजौ सोत्सेधमपतच्छिरः ॥ ६४
 उपर्युपरि सैन्यानां विनिघ्नभितराञ्जनान् ।
 शिरः कर्णस्य सोऽत्सेधमिषुः सोप्यहरद्भुतम् ॥ ६५
 कर्णं तु शूरं पतितं पृथिव्यां
 शराचितं शोणितदिग्धगात्रम् ।

दृष्ट्वा शयानं भुवि मद्राज-
 श्लिन्नध्वजेनाथ ययौ रथेन ॥ ६६
 हते कर्णे कुरवः प्राद्रवन्त
 भयार्दिता गाढविद्धाश्च सङ्क्षे ।
 अवेक्षमाणा मुहुरर्जुनस्य
 ध्वजं महान्तं वपुषा ज्वलन्तम् ॥ ६७
 तच्छिरो भरतश्रेष्ठ शोभयामास मेदिनीम् ।
 यदृच्छयेव पतितं मण्डलं चण्डदीधितेः ॥ ६८
 तं दृष्ट्वा समरविमर्द(बद्ध)लब्धनिद्रं
 दष्टोष्ठं रुधिरपरीतकातराक्षम् ।
 राधेयं रथवरपृष्ठसंनिषण्णं
 हीनांशुर्दिवसकरो मुहूर्तमासीत् ॥ ६९
 निःशब्दतूर्यं हतयोधमुख्यं
 प्रशान्तदर्पं धृतराष्ट्रसैन्यम् ।
 न शोभते सूर्यसुतेन हीनं
 बृन्दं ग्रहाणामिव चन्द्रहीनम् ॥ ७०
 सहस्रनेत्रप्रतिमानकर्मणः
 सहस्रपत्रप्रतिमाननं शुभम् ।
 सहस्ररश्मिर्दिवसक्षये यथा
 तथाऽपतत्कर्णशिरो वसुन्धराम् ॥ ७१
 व्यूढोरस्कं कमलवदनं तप्तहेमावभासं
 कर्णं दृष्ट्वा भुवि निपतितं पार्थबाणाभितप्तम् ।
 पांसुग्रस्तं मलिनमसकृत्पुत्रमन्वीक्षमाणो
 मन्दमन्दं व्रजति सविता मन्दिरं मन्दरश्मिः ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि सप्तदशदिवसपुद्गे अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

शस्येन कर्णमरणाद्वाकुलमनसो दुर्योधनस्य समावासनम् ॥ १ ॥ तथा तंप्रति रणाङ्गणवर्णनम् ॥ २ ॥ देवगन्धर्वा-
 दीनां स्वस्वस्थानगमनम् ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।

कर्णं तु शूरं पतितं पृथिव्यां
 शराचितं शोणितदिग्धगात्रम् ।

यदृच्छया सूर्यमिवावर्णि गतं
 दिदृक्षवः संपरिवार्य तस्थुः ॥ १

अपराङ्क्षे दिवसस्य पश्चिमे भागे । अपरं चरमम् अहः मरण-

दिने यस्य ॥ ६४ ॥ अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

प्रहृष्टवित्रस्तविषण्णविस्मिता-
 स्तथाऽपरे शोकसमन्विताऽभवन् ।
 परे त्वदीयाश्च रणे विशांपते
 यथायथेष्टं पृतना तथा गता ॥ २
 प्रविद्धवर्माभरणायुधाम्बरं
 धनञ्जयेन प्रहतं महारथम् ।
 निशाम्य कर्णं कुरवः प्रदुदुबु-
 र्हतर्षभं केसरिणेव गोकुलम् ॥ ३
 कृत्वा विमर्दं भृशमर्जुनेन
 कर्णं हतं केसरिणेव नागम् ।
 दृष्ट्वा शयानं युधि मद्राज-
 श्लिन्नध्वजेनापययौ रथेन ॥ ४
 कर्णे हते पार्थभयात्प्रदुदुबु-
 र्बैकर्तने धार्तराष्ट्राः सशल्याः ।
 अवेक्षमाणा मुहुरर्जुनस्य
 केतुं महान्तं यशसा ज्वलन्तम् ॥ ५
 शल्यस्तु कर्णार्जुनयोर्विमर्दे
 बलानि दृष्ट्वा मृदितध्वजानि ।
 ययौ स तेनैव रथेन तूर्णं
 हेलीकृतः सृञ्जयसोमकैश्च ॥ ६
 निपातितस्यन्दनवाजिनागं
 बलं च दृष्ट्वा हतसूतपुत्रम् ।
 भीमस्तु भीमेन तदा खरेण
 समुन्नदद्रोदसी कम्पयंश्च ।
 आस्फोटयन्नृत्यति बलगे च
 हते कर्णे त्रासयन्धार्तराष्ट्रान् ।
 तदा राजन्सृञ्जयाः सोमकाश्च
 शङ्खान्दध्मुः सखजुश्चापि सर्वे ॥ ८
 परस्परं क्षत्रिया हृष्टरूपाः
 सूतात्मजे वै निहते तदानीम् ।
 दुर्योधनोऽश्रुप्रतिपूर्णनेत्रो
 दीनो मुहुर्निश्चसन्नार्तरूपः ॥ ९

मद्राधिपश्चापि विमूढचेता-
 स्तूर्णं ध्वजेनापहृतेन तेन ।
 रथेन दुर्योधनमेत्य तूर्णं
 पश्यन्मुदुःखात्तमुवाच राजन् ॥ १०
 विशीर्णनागाश्चरथप्रवीरं
 बलं त्वदीयं यमराष्ट्रकल्पम् ।
 अन्योन्यमासाद्य हतैः शयानै-
 र्नराश्वनागैर्गिरिकूटकल्पैः ॥ ११
 नैतादृशं भारत युद्धमासी-
 द्यथा हि कर्णार्जुनयोर्बभूव ।
 प्रस्तौ हि कर्णेन समेत्य कृष्णा-
 वन्ये हि सर्वे तव शात्रवेयाः ॥ १२
 दैवं तु यत्तत्स्ववशे प्रवृत्तं
 तत्पाण्डवान्पाति निहन्ति चास्मान् ।
 तवार्थसिद्ध्यर्थकरा हि सर्वे
 प्रसङ्ग वीरा निहता द्विषद्भिः ॥ १३
 कुवेरवैवस्वतवासवानां
 तुल्यप्रभावा वरुणस्य चापि ।
 वीर्येण शौर्येण पराक्रमेण
 तैश्चापि युक्ता विमलैर्गुणैर्धैः ॥ १४
 अवध्यकल्पा निहता नरेन्द्रा-
 स्त्वार्थकामा युधि पाण्डवेयैः ।
 तन्मा शुचो भारत दिष्टमेत-
 त्पर्यायसिद्धिर्न तु नित्यसिद्धिः ॥ १५
 एतद्वचो मद्रपतेर्निशम्य
 खं चाविनीतं मनसा विचिन्त्य ।
 दुर्योधनोऽश्रुप्रतिपूर्णनेत्रो
 मुहुर्मुहुर्निश्चसन्नार्तरूपः ॥ १६
 तैर्द्वयानमूर्कं कृपणं भृशार्त-
 मार्तार्यनिर्दीनमुवाच राजन् ।

प्रहृष्टः अर्जुनादयः । वित्रस्ताः भीरवः । विषण्णाः शत्रवः ।

विस्मिताः प्रेक्षकाः ॥ २ ॥

* अत्र झ. पाठे ६१ श्लोका अधिका दृश्यन्ते

[धृष्टराष्ट्र उवाच ।

तस्मिन्स्तु कर्णार्जुनयोर्विमर्दे
 दग्धस्य रौद्रेऽहनि विद्रुतस्य ।

बभूव रूपं कुरुसृजयानां

बलस्य बाणोन्मथितस्य कीदृक् ॥

१

पश्येदमुग्रैर्नरवाजिनागै-

रायोधनं वीर हतैः सुपूर्णम् ॥

१७

महीधरामैः पतितैश्च नागैः

सकृत्प्रयत्नैः शरभिन्नगात्रैः ।

सञ्जय उवाच ।
 शृणु राजभ्रवहितो यथा वृत्तो महाक्षयः ।
 घोरो मनुष्यदेहानामाजौ च गजवाजिनाम् ॥ २
 यत्र कर्णे हते पार्थः सिंहनादमथाकरोत् ।
 तदा तव सुताप्राजघ्नाविवेश महद्भयम् ॥ ३
 न संघातुमनीकानि न चैवाशु पराक्रमे ।
 आसीदुद्धिर्हते कर्णे तव योधस्य कर्हिचित् ॥ ४
 वणिजो नावि भिन्नायामगाधे विप्लवे यथा ।
 अपारे पारमिच्छन्तो हते द्वीपे किरीटिना ॥ ५
 सूतपुत्रे हते राजन्विभ्रस्ताः शस्त्रविक्षताः ।
 अनाथा नाथमिच्छन्तो मृगाः सिंहैरिवार्दिताः ॥ ६
 भग्नशृङ्गा वृषा यद्वद्भग्नदंष्ट्रा इवोरगाः ।
 प्रत्यपायाम सायाहे निजिताः सव्यसाचिना ॥ ७
 हतप्रवीरा विध्वस्ता निकृता निशितैः शरैः ।
 सूतपुत्रे हते राजन्पुत्रास्ते दुद्रुवुर्मयात् ॥ ८
 विस्त्रस्तयन्मकवचाः कादिग्भूता विचेतसः ।
 अन्योन्यमवसृजन्तो वीक्षमाणा भयार्दिताः ॥ ९
 मामेव नूनं भीमत्सुर्मामेव च वृकोदरः ।
 अभियातीति मन्वानाः पेतुर्मस्तुञ्च संभ्रमात् ॥ १०
 हयानन्ये गजानन्ये रथानन्ये महारथाः ।
 आरुह्य जवसंपन्नाः पदातीन्प्रजहुर्मयात् ॥ ११
 कुञ्जरैः स्यन्दनाः क्षुण्णाः सादिनश्च महारथैः ।
 पदातिसङ्गाश्चाश्वधैः पलायद्भिर्भयार्दितैः ॥ १२
 व्यालतस्करसंकीर्णैः सार्धहीना यथा वने ।
 सूतपुत्रे हते राजस्तव योधास्तथाऽभवन् ॥ १३
 हतारोहा यथा नागाश्छिन्नहस्ता यथा नराः ।
 सर्वे पार्थमयं लोकं संपश्यन्तो भयार्दिताः ॥ १४
 संप्रेक्ष्य द्रवतः सर्वान्भीमसेनभयार्दितान् ।
 दुर्योधनोऽथ स्वं सूतं हाहाकृत्वेदमब्रवीत् ॥ १५
 नातिक्रमेश्च मां पार्थो धनुष्पाणिमवस्थितम् ।
 जघने सर्वसैन्यानां शनैरश्वान्प्रचोदय ॥ १६
 गुध्यमानं हि कौन्तेयं हनिष्यामि न संशयः ।
 नोत्सहेन्मामतिक्रान्तुं वेलामिव महोदधिः ॥ १७
 अद्यार्जुनं सगोविन्दं मानिनं च वृकोदरम् ।
 अन्याञ्छिष्टांस्तथा शत्रून्कर्णस्यानुष्यमाप्नुयाम् ॥ १८
 तच्छ्रुत्वा कुरुराजस्य शूरार्यसदृशं वचः ।

सूतो हेमपरिच्छन्नाञ्शनैरश्वानचोदयत् ॥ १९
 रथाश्वनागहीनास्तु पादातास्तव मारिष ।
 पञ्चविंशतिसाहस्रा युद्वायैव व्यवस्थिताः ॥ २०
 तान्भीमसेनः संकुञ्चो धृष्टद्युम्नश्च पार्धतः ।
 बलेन चतुरङ्गेण संवृत्याजघ्नतुः शरैः ॥ २१
 प्रत्ययुध्यन्त समरे भीमसेनं सपार्धतम् ।
 पार्थपार्धतयोश्चान्ये जगृहुस्तत्र नामनी ॥ २२
 अकुध्यत रणे भीमसैस्तदा पर्यवस्थितैः ।
 सोऽवतीर्य रथानूर्णं गदापाणिरयुध्यत ॥ २३
 न ताग्रथस्यो भूमिष्ठान्धर्मापेक्षी वृकोदरः ।
 योधयामास कौन्तेयो भुजवीर्यव्यपाश्रयः ॥ २४
 जातरूपपरिच्छन्नां प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
 अवधीत्तावकान्सर्धान्दण्डपाणिरिवान्तकः ॥ २५
 पदातिनोऽपि सत्यकृत्वा प्रियं जीवितमात्मनः ।
 भीममभ्यद्रवन्सङ्ख्ये पतङ्गा ज्वलनं यथा ॥ २६
 आसाद्य भीमसेनं तु संरन्धा युद्धदुर्मदाः ।
 विनेशुः सहसा दृष्ट्वा भूतप्रामा इवान्तकम् ॥ २७
 श्येनवद्विचरन्भीमो गदाहस्तो महाबलः ।
 पञ्चविंशतिसाहस्रांस्तावकानवपोधयत् ॥ २८
 हत्वा तत्पुरुषानीकं भीमः सत्यपराक्रमः ।
 धृष्टद्युम्नं पुरस्कृत्य तस्यौ तत्र महाबलः ॥ २९
 धनञ्जयो रथानीकमभ्यवर्तत धीर्यवान् ।
 माद्रीपुत्रौ तु शकुनिं सत्यकिश्च महारथः ।
 जवेनाभ्यपतन् दृष्ट्वा घ्नन्तो दौर्योधनं वलम् ॥ ३०
 तस्याश्वसादीन्सुबहूँस्ते निहत्य शितैः शरैः ।
 समभ्यघ्रावंस्त्यरितास्तत्र युद्धमभूमहत् ॥ ३१
 धनञ्जयोऽपि चाभ्येत्य रथानीकं तव प्रभो ।
 विश्रुतं त्रिषु लोकेषु गाण्डीवं विक्षिपन्धनुः ॥ ३२
 रुष्णसारधिमायान्तं दृष्ट्वा श्वेतहयं रथम् ।
 अर्जुनं चापि योद्धारं त्वदीयाः प्राद्रवन्भयात् ॥ ३३
 विप्रहीणरथाश्चैव शरैश्च परिकर्षिताः ।
 पञ्चविंशतिसाहस्राः कालमार्छन्पदातयः ॥ ३४
 हत्वा तान्युरुषव्याघ्रः पाञ्चालानां महारथः ।
 पुत्रः पाञ्चालराजस्य धृष्टद्युम्नो महामनाः ॥ ३५
 भीमसेनं पुरस्कृत्य नचिरात्प्रसहश्यत ।
 महाधनुर्धरः श्रीमानभिन्नगणतापनः ॥ ३६

प्रविहलद्भिश्च गतासुभिश्च
प्रध्वस्तवर्मायुधसर्वयोधैः ॥

१८

वज्रापविदैरिव चाचलौघै-
र्विभिन्नपापाणमृगद्रुमौघैः ।

प्रविद्धघण्टाङ्कुशतोमरध्वजैः
सहेमजालै रुधिरौघसंग्रवैः ॥

१९

शरावनुनैः पतितैस्तुरङ्गै-
स्तनद्भिरातैः क्षतजं वमद्भिः ।

दीनैस्त्रसद्भिः परिवृत्तनेत्रै-

र्मही पतद्भिः कृपणा बभूव ॥

२०

तथाऽपविदैर्गजवाजियूथै-

र्मन्दासुभिश्चापि गतासुभिश्च ।

रथैश्च नागैस्तुरगैश्च नुनै-

र्मही महावैतरणीव भाति ॥

२१

गजैर्निकृत्तापरहस्तगात्रै-

रुद्रेपमानैः पतितैः पृथिव्याम् ।

पारावतसवर्णाश्वं कोविदारमयध्वजम् ।

धृष्टयुञ्जं रणे दृष्ट्वा त्वदीयाः प्राद्रवन्मयात् ॥ ३७

गान्धारराजं शीघ्रास्त्रमनुसृत्य यशस्विनौ ।

नचिरात्प्रत्यदृश्येतां माद्रीपुत्रौ ससात्यकी ॥ ३८

चेकितानः शिखण्डी च द्रौपदेयाश्च मारिष ।

हत्वा त्वदीयं सुमहत्सैन्यं शङ्कांस्तथाऽधमम् ॥ ३९

ते सर्वे तावकान्प्रेक्ष्य द्रवतोऽपि पराङ्मुखान् ।

अभ्यवर्तन्त संरन्धान्वृपाजित्वा यथा वृषाः ॥ ४०

सेनावशेषं तं दृष्ट्वा तव सैन्यस्य पाण्डवः ।

व्यवस्थितः सव्यसाची चुक्रोध बलवानृप ॥ ४१

धनञ्जयो रथानीकमभ्यवर्तत वीर्यवान् ।

विश्रुतं त्रिषु लोकेषु व्याक्षिपद्वाण्डिवं धनुः ॥ ४२

तत एनाञ्शरघ्नातैः सहसा समवाकिरत् ।

तमसा संवृतेनाथ न स किञ्चिद्व्यदृश्यत ॥ ४३

अन्धकारीकृते लोके रजोभूते महीतले ।

योधाः सर्वे महाराज तावकाः प्राद्रवन्मयात् ॥ ४४

संमज्जमाने सैन्ये तु कुरुराजो विशांपते ।

परानभिमुखांश्चैव सुतस्ते समुपाद्रवत् ॥ ४५

ततो दुर्योधनः सर्वानाजुहावाथ पाण्डवान् ।

युद्धाय भरतश्रेष्ठ देवानिथ पुरा बलिः ॥ ४६

त एनमभिगर्जन्तः सहिताः समुपाद्रवन् ।

नानाशस्त्रभृतः क्रुद्धा मर्त्सयन्तो मुहुर्मुहुः ॥ ४७

दुर्योधनोऽप्यसंभ्रान्तस्तात्रणे निशितैः शरैः ।

तत्रावधीक्षतः क्रुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४८

तत्सैन्यं पाण्डवेयानां योधयामास सर्वतः ॥ ४९

तत्राद्भुतमपश्याम तव पुत्रस्य पौरुषम् ।

यदेकः सहितान्सर्वात्रणेऽयुध्यत पाण्डवान् ।

ततोऽपश्यन्महात्मा स स्वसैन्यं भृशदुःखितम् ॥ ५०

कर्ण० २६

ततोऽवस्थाप्य राजेन्द्र कृतबुद्धिस्तथात्मजः ।

हर्षयन्निव तान्योधानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५१

न तं देशं प्रपश्यामि यत्र याता भयार्दिताः ।

गतानां यत्र वै मोक्षः पाण्डुवार्तिकं गतेन वः ॥ ५२

अल्पं च बलमेतेषां कृष्णौ च भृशविक्षतौ ।

अद्य सर्वान्हनिष्यामि ध्रुवो हि विजयो भवेत् ॥ ५३

विप्रयातांस्तु वो भिन्नान्पाण्डवाः कृतकिल्बिषान् ।

अनुसृत्य वधिष्यन्ति श्रेयास्तः समरे वधः ॥ ५४

सुखं सांप्रामिको मृत्युः क्षत्रधर्मेण युज्यताम् ।

मृतो दुःखं न जानीते प्रेत्य चानन्यमश्नुते ॥ ५५

भृशुध्वं क्षत्रियाः सर्वे यावन्तः स समागताः ।

यदा शूरं च भीरुं च मारयत्यन्तको यमः ॥ ५६

को न मूढो न युध्येत मादृशः क्षत्रियमतः ।

द्विपतो भीमसेनस्य क्रुद्धस्य वशमेष्यथ ॥ ५७

पितामहैराचरितं न धर्मं हातुमर्हथ ।

न ह्यधर्मोऽस्ति पापीयान्क्षत्रियस्य पलायनात् ॥ ५८

न युद्धधर्माच्छ्रेयो हि पन्थाः स्वर्गस्य कौरवाः ।

अचिरेण हता लोकान्सद्यो योधाः समश्नुत ॥ ५९

सञ्जय उवाच ।

एवं ब्रुवति पुत्रे ते सैनिका भृशविक्षताः ।

अनवेक्ष्यैव तद्वाक्यं प्राद्रवन्सर्वतो दिशः ॥ ६०

अध्यायः ॥ ७७ ॥

सञ्जय उवाच ।

दृष्ट्वा तु सैन्यं परिवृत्यमानं

पुत्रेण ते मद्रपतिस्तदानीम् ।

संभ्रस्तरूपः परिमूढचेता

दुर्योधनं वाक्यमिदं बभाषे ॥

१

रथर्षभैर्नागवराश्वयोधैः

पदातिभिश्चाभिमुखैः परैर्हतैः ॥ २२

विशीर्णवर्माभरणाम्बरायुधै-

र्युता प्रशान्तैरिव पावकैर्मही ।

शरप्रहारमिहतैर्महाबलै-

रवेक्षमाणैः पतितैः समन्ततः ॥ २३

ग्रनष्टसंज्ञैः पुनराश्वसद्भि-

र्मही बभौ कुम्भगतैरिवाग्निभिः ।

रत्नैर्युतैर्भूरतिदीप्तिमद्भि-

र्नक्तं ग्रहैर्द्यौर्विमलैर्विभाति ॥ २४

शरास्तु कर्णार्जुनबाहुमुक्ता

विदार्य नागांश्च मनुष्यदेहान् ।

प्राणान्निरस्याशु महीं प्रतीयु-

र्महोरगा वासमिवाभिनम्राः ॥ २५

हतैर्मनुष्यैश्च गजैश्च सङ्क्षे-

शरावभिन्नै रुधिरप्रदिग्धैः ।

धनञ्जयस्याधिरथेश्वरं मार्गे

हतैरगम्या वसुधाऽतिदुर्गा ॥ २६

रथैर्महेषून्मथितैः सुकल्पितैः

सनागयोधाश्ववरायुधध्वजैः ।

विशीर्णयोक्त्रैर्विनिकीर्णबन्धनै-

र्निकृत्तचक्राक्षयुगत्रिवेणुभिः ॥ २७

विमुक्तयोक्त्रैश्च रथैरुपस्कुरैः

कृताभिषङ्गैर्विनिवद्धकूर्चैः ।

प्रभ्रमनीडैर्मणिहेमभूषितै-

र्युता मही द्यौरिव शारदैर्धनैः ॥ २८

निकृप्यमाणा जवनैस्तुरङ्गमै-

र्हतेश्वरा राजरथाः सुकल्पिताः ।

मनुष्यमातङ्गरथाश्चसादिषु

दुतं व्रजन्तो बहुधा विघूर्णिताः ॥ २९

सहेमपृष्ठाः सपरश्वथायुधाः

शिताश्च शूला मुसलाः समुद्रराः ।

चित्राश्च खट्वा विमलाश्च कोशा

गजाश्च जाम्बूनदपट्टनद्धाः ॥ ३०

चापानि जाम्बूनदभूषितानि

शराश्च कार्तस्वरचित्रपुङ्खाः ।

ऋष्यश्च पीता विमलाश्च कोशाः

प्रासाश्च दण्डाः कनकप्रभासाः ॥ ३१

शुभ्राणि वालव्यजनानि शङ्खा-

श्छिन्नावरुद्धा विरुचः स्रजश्च ।

कुथाः पताकाम्बरवेष्टनानि

किरीटमाला मकुटाश्च शुभ्राः ॥ ३२

प्रकीर्णका विप्रतिकीर्णकाश्च

प्रधानमुख्यास्तरलाश्च हाराः ।

आपीडकेयूरवराङ्गदानि

त्रैवेयनिष्काः ससुवर्णसूत्राः ॥ ३३

मण्युत्तमा वज्रसुवर्णयुक्ता

रत्नानि चोच्चावचमङ्गलानि ।

गात्राणि चाभान्ति मुखोचितानि

शिरांसि चेन्दुप्रतिमाननानि ॥ ३४

देहांश्च भोगांश्च परिच्छदांश्च

त्यक्त्वा मनोज्ञा निहताः सुखानि ।

स्वधर्मनिष्ठां महतीमवाप्य

प्राप्ताश्च लोकान्यशसा गतास्ते ॥ ३५

निवर्त दुर्योधन यान्तु सैनिका

व्रजस्व राजञ्जिविराणि मानद ।

दिवाकरोऽप्येष विलम्बते प्रभो

पुनस्त्वमेवात्र नरेन्द्र कारणम् ॥ ३६

सञ्जय उवाच ।

एतावदुक्त्वा विरराम शूल्यो

दुर्योधनं चैव निवर्तयित्वा ।

युद्धाय राजन्विनिविष्टबुद्धि-

र्हा कर्ण हा कर्ण इति ब्रुवाणम् ॥ ३७

तं द्रोणपुत्रप्रमुखा नरेन्द्राः

सर्वे समाश्वास्य ततः व्रजगुः ।

निरीक्षमाणा ध्वजमर्जुनस्य

रथं च दिव्यं यशसा ज्वलन्तम् ॥ ३८

नराश्वमातङ्गशरीरजेन
 रक्तेन सिक्तां रुधिरेण भूमिम् ।
 रक्ताम्बरस्रक्तपनीययोगा-
 न्नारीं प्रकाशामिव सर्वरम्याम् ॥ ३९
 प्रच्छन्नरूपां रुधिरेण राज-
 त्रौद्रे मुहूर्तेऽतिविराजमाने ।
 नैवावतस्थुः कुरवः समीक्ष्य
 प्रव्राजिता नरदेवा यथाऽक्षैः ॥ ४०
 वधेन कर्णस्य मुदुःखितास्ते
 हा कर्ण हा कर्ण इति ब्रुवाणाः ।
 द्रुतं प्रजग्मुः शिविराणि राज-
 न्दिवाकरं रक्तमवेक्षमाणाः ॥ ४१
 गाण्डीवमुक्तैस्तु सुवर्णपुङ्खैः
 शिलाशितैः शोणितदिग्धवाजैः ।
 शरैश्चिताङ्गोऽपि रराज कर्णो
 हतोऽपि दीप्तांशुरिवांशुजालैः ॥ ४२
 कर्णस्य देहं रुधिराम्बुसिक्तं
 पुत्रानुकम्पी भगवान्विवस्वान् ।
 स्पृष्ट्वा कराग्रैः क्षतजानुरूपैः
 स्वातुं तदाऽगादपरं समुद्रम् ॥ ४३
 इतीव संचिन्त्य सुरर्षभाश्च
 संप्रस्थितास्ते तु यथानिकेतम् ।

संचिन्त्य सर्वा जनता विसन्तु-
 र्यथासुखं खे च महीतले च ॥ ४४
 तदद्भुतं प्राणभृतां भयंकरं
 निशाम्य युद्धं कुरुवीरमुख्ययोः ।
 समाचितौ कर्णशरैः परंतपौ
 तथैव संरेजतुरच्युतार्जुनौ ॥ ४५
 तमो निहत्याभ्युदितौ यथाऽमलौ
 शशाङ्कसूर्याविव रश्मिमालिनौ ।
 विहाय तान्बाणगणान्महाबलौ
 सुहृद्भृतावप्रतिमानविक्रमौ ॥ ४६
 सुखप्रविष्टौ सुखदौ विरेजतुः
 सदस्यचिन्त्याविव विष्णुवासवौ ।
 सदेवगन्धर्वमनुष्यचारणै-
 र्महर्षिभिर्यक्षमहोरगैरपि ।
 जयाभिवृद्ध्या परयाऽभिपूजितौ
 निहत्य कर्णं परमाहवे तदा ॥ ४७
 यथानुरूपं प्रतिपूज्य तानथ
 प्रशस्यमानावतुलैश्च कर्मभिः ।
 ननन्दतुश्चैव सुहृद्भिरावृतौ
 बलं निहत्येव सुरेशकेशवौ ॥ ४८

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

कर्णवधोन्तरे कृष्णार्जुनयोर्युधिष्ठिरसमीपगमनम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच ।
 शरसंकुत्तवर्माणं रुधिरोक्षितवक्षसम् ।
 गतासुमपि राधेयं नैव लक्ष्मीर्विशुञ्चति ॥ १
 सप्तजाम्बूनदनिभं बालार्कसदृशद्युतिम् ।
 जीवन्तमिव तं शूरं सर्वभूतानि मेनिरे ॥ २
 हतस्यापि महाराज स्रुतपुत्रस्य संयुगे ।
 वित्रेसुः सर्वतो योधाः सिंहस्येवेतरे मृगाः ॥ ३

हतोऽपि पुरुषव्याघ्रो व्याहरन्निव लक्ष्यते ।
 नाभवद्विकृतिः काचिन्मृतस्यापि महात्मनः ॥ ४
 चारुवेषधरं राजंश्चारुमौलिशिरोधरम् ।
 तन्मुखं स्रुतपुत्रस्य पूर्णचन्द्रसमद्युतिम् ॥ ५
 कनकोत्तमसंकाशो ज्वलन्निव विभावसुः ।
 स शान्तः पुरुषव्याघ्रः पार्थसायकवारिणा ॥ ६
 यथाऽग्निर्ज्वलनो दीप्तो जलमासाद्य शाम्यति ।

कर्णाग्रिः समरे तद्वत्पार्थमेधेन शामितः ॥ ७
 आहत्य स यशो दीप्तं मुयुद्धेनात्मनो भुवि ।
 सपुत्रः समरे कर्णः प्रशान्तः पार्थतेजसा ॥ ८
 प्रताप्य पाण्डवान्सर्वान्पाञ्चालानस्रतेजसा ।
 नानाभरणवात्राजंस्तप्तजाम्बूनदप्रभः ॥ ९
 वर्षित्वा शरवर्षाणि प्रताप्य रिपुवाहिनीम् ।
 श्रीमानिव सहस्रांशुर्ज्वलन्सर्वान्प्रताप्य च ।
 हतो वैकर्तनः कर्णः पादपोऽङ्कुरवानिव ॥ १०
 ददानीत्येव यः प्रादाश्च नास्तीत्यर्थितोऽवदत् ।
 सद्यः सदा सत्पुरुषः स हतो द्वैरथे वृषा ॥ ११
 यस्य ब्राह्मणसात्सर्वं वित्तमासीन्महात्मनः ।
 नादेयं ब्राह्मणेष्वामीधस्य स्वमपि जीवितम् ॥ १२
 स दातॄणां प्रियो राजन्दाता चैव मनोरथान् ।
 स पार्थास्त्रविनिर्दग्धो गतः परमिकां गतिम् ॥ १३
 यमाश्रित्याकरोद्वैरं सुतस्ते स गतो दिवम् ।
 आदाय तव पुत्राणां जयाशां शर्म वर्म च ॥ १४
 हते च कर्णे सरितो न सन्नु-
 र्जगाम चास्तं कलुषो दिवाकरः ।
 श्वेतो ग्रहश्च ज्वलितार्कवर्णो
 यमस्य पुत्रोऽभ्युदितः स तिर्यक् ॥ १५
 नभश्चालाथ ननाद चोर्वी
 ववुश्च वाताः परुषाश्च वोराः ।
 दिशो बभूवुर्ज्वलिताः सधूमा
 महार्णवाः सखनुश्चुक्षुश्च ॥ १६
 सकाननाश्चाद्रिवराश्चकम्पिरे
 प्रविच्यथुर्भूतगणाश्च मारिष ।
 बृहस्पतिः संपरिवार्य रोहिणीं
 बभूव चन्द्रार्कसमो विशांपते ॥ १७
 हते कर्णे न दिशो विप्रचाराः
 सचन्द्रार्का द्यौर्विचचाल भूमिः ।
 पपात चोल्का ज्वलनप्रभा च
 निशाचरा हृष्टरा बभूवुः ॥ १८

शशिप्रकाशाननमर्जुनो यदा
 जहार कर्णस्य शिरः शरेण ।
 ततोऽन्तरिक्षे सहसैव शब्दो
 बभूव हाहेति सुरैर्विमुक्तः ॥ १९
 सदेवगन्धर्वमनुष्यपूजितं
 निहत्य कर्णं रिपुमाहवेऽर्जुनः ।
 रराज राजन्परमेण तेजसा
 यथा पुरा वृत्रवधे शतक्रतुः ॥ २०
 पताकिना भीमनिनादकेतुना
 रथेन शङ्खस्फटिकावभासिना ।
 महेन्द्रबाहप्रतिमेन तावुभौ
 महेन्द्रवीर्यप्रतिमानपौरुषौ ॥ २१
 सुवर्णसुक्तामणिवज्रविद्रुमै-
 रलंकृतेनाप्रतिमेन रंहसा ।
 नरोत्तमौ यादवपाण्डुनन्दनौ
 दिवाकरौ दीप्तहुताशनाविव ।
 रणाजिरे वीतभयौ विरेजतुः
 समानयोगाविव विष्णुवासवौ ॥ २२
 ततो धनुर्ज्यातलनेमिनिस्त्रनैः
 प्रसह्य कृत्वा च रिपून्गतप्रभान् ।
 स साधयित्वा च रिपून्शरौघैः
 कपिध्वजः पक्षिवरध्वजश्च ।
 प्रदध्मतुः शङ्खवरौ सुधौषौ
 मनांस्यरीणामुपतापयन्तौ ॥ २३
 सुवर्णजालावततौ महास्वनौ
 हिमावदातौ परिगृह्य पाणिभिः ।
 चुचुम्बतुः शङ्खवरौ नृणां वरौ
 विधोषयन्तौ विजयं जगत्रये ॥ २४
 पाञ्चजन्यस्य निर्घोषो देवदत्तस्य चोभयोः ।
 पृथिवीमन्तरिक्षं च दिशश्च समपूरयत् ॥ २५
 विप्रस्ताश्चाभवन्सर्वे कुरवो राजसत्तम ।
 शूरयोः शङ्खशब्देन माधवस्यार्जुनस्य च ॥ २६

तौ शङ्खशब्देन निनादयन्तौ
वनानि शैलान्सरितो गुहाश्च ।
वित्रासयन्तौ तव पुत्रसेनां
युधिष्ठिरं नन्दयितुं प्रयातौ ॥ २७
ततः प्रजग्मुः कुरवो जवेन
श्रुत्वैव शङ्खस्वनमीर्यमाणम् ।
विहाय मद्राधिपतिं पतिं च
दुर्योधनं भारत भारतानाम् ॥ २८

ततो रथेनाम्बुदचून्दनादिना
शरघर्म्मध्यदिवाकरत्विषा ।
धनञ्जयस्याधिरथेथ विस्मिताः
प्रशंसमानाः प्रययुस्तदाऽर्जुनम् ॥ २९
महाहवे तं बहुशोभमानं
धनञ्जयं योधगणैः समेताः ।
तावन्वमोदंश्च जनाः प्रकामं
प्रभाकरावभ्युदितौ यथैव ॥ ३०

॥ इति श्रीमन्महाभारते कर्णपर्वणि शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

कर्णवधानन्तरमर्जुनेन युधिष्ठिराभिवादनम् ॥ १ ॥ तेन कृष्णार्जुनप्रशंसनम् ॥ २ ॥ कृष्णयुधिष्ठिरसंवादः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच ।
हते वैकर्तने कर्णे कुरवो भयपीडिताः ।
वीक्षमाणा दिशः सर्वाः पलायन्त सहस्रशः ॥ १
रावणं निहतं दृष्ट्वा राक्षसा राघवेण वा ।
दिशो भीता द्रवन्नेव तावका भयपीडिताः ॥ २
ततो महारवं चक्रुर्योधा राजन्समन्ततः ।
वार्यमाणा भृशोद्विग्रास्तव पुत्रेण भारत ॥ ३
तेषां तु मतमाज्ञाय पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
अवहारं ततश्चक्रे शल्यस्यानुमतेन च ॥ ४
कृतवर्मा रणे तूर्णं वृत्तो भारतं तावकैः ।
नारायणावशिष्टैश्च शिविरायैव दुद्रुवे ॥ ५
अश्वत्थामा ततः शूरो विनिश्चस्य मुहुर्मुहुः ।
पाण्डवानां जयं दृष्ट्वा शिविरायैव दुद्रुवे ॥ ६
कृपः शारद्वतो राजन्नागानीकेन भारत ।
महता मेघकल्पेन शिविरायैव दुद्रुवे ॥ ७
गान्धाराणां सहस्रेण शकुनिः परिवारितः ।
मुशर्मा च ययौ राजन्वीक्षमाणो भयार्दितः ॥ ८
दुर्योधनोऽपि स ययौ हतसर्वस्व आतुरः ।
ज्ञातिशोकसमापन्नश्चिन्तयित्वा मुहुर्मुहुः ॥ ९
छिन्नध्वजेन शल्यस्तु रथेन रथिनां वरः ।
प्रययौ शिविरायैव वीक्षमाणो दिशो दश ॥ १०

ततोऽपरे सुबहुशो भारतानां महारथाः ।
व्यद्रवन्त दिशो भीता भयविह्वलचेतसः ॥ ११
अश्रुपूर्णा भयोद्विग्रा वेपमाना भयातुराः ।
कुरवः प्राद्रवन्सर्वे दृष्ट्वा कर्णं निपातितम् ॥ १२
प्रशंसन्तोऽर्जुनं केचित्केचित्कर्णं महारथाः ।
प्राद्रवन्त रणे भीताः कुरवः कुरुसत्तम ॥ १३
तेषां योधसहस्राणां तावकानां महामृधे ।
नासीत्तत्र पुमान्कश्चिद्यस्तु युद्धे मनो दधे ॥ १४
कर्णे हते महाराज निराशाः कुरवोऽभवन् ।
जीवनेषु च राज्येषु दारेषु च घनेषु च ॥ १५
तान्समानीय पुत्रस्ते यत्नेन महता विभो ।
निवेशाय मनो दध्रे दुःखशोकसमन्वितः ॥ १६
तस्याज्ञां शिरसा दीनाः प्रतिगृह्य विशांपते ।
विषण्णमनसो भीत्या न्यविशन्त महारथाः ॥ १७
चिन्तयन्तो वधं घोरं सतपुत्रस्य संयुगे ।
अर्जुनस्य जयं युद्धे चिन्तयानाः पुनःपुनः ॥ १८
पाण्डवाश्च महेष्वासा न्यविशन्त परंतपाः ।
ग्रहृष्टमनसः सर्वे जित्वा शत्रुं महारथाः ॥ १९
ततो युधिष्ठिरं तत्र भिविष्टं वै मुदान्वितम् ।
समेत्य सर्वे पाञ्चाला वर्धयन्तो यथाविधि ॥ २०
अर्जुनस्तु रथात्पूर्णमवरुह्य महायशः ।

धर्मराजस्य चरणौ पीडयामास हृष्टवत् ॥ २१
 तमुत्थाप्य महाराज धर्मपुत्रः प्रतापवान् ।
 सखजे भरतश्रेष्ठमुपजिघ्रक्षुपस्पृशन् ॥ २२
 नकुलः सहदेवश्च पाण्डवश्च वृकोदरः ।
 अभिवाद्य महाराजमखजन्त स फल्गुनम् ॥ २३
 धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च पाण्डवानां च ये रथाः ।
 वर्धयन्ते स राजानं निहते सूतनन्दने ॥ २४
 ततः कृष्णो महाराज सात्यकिश्चापि सात्वतः ।
 वर्धयन्ते स राजानं निहते सूतनन्दने ॥ २५
 वासुदेवश्च कौन्तेयं प्रणयादिदमब्रवीत् ।
 अद्य राजन्हताः सर्वे धार्तराष्ट्राः सराजकाः ।
 हते वैकर्तने कर्णे रथानां प्रवरे रथे ॥ २६
 यदि लोकास्त्रयः सर्वे योधयेयुः सवासवाः ।
 तथापि दुर्जयः सूतस्तव कोपात्तु सूदितः ॥ २७
 एवमुक्तः प्रत्युवाच धर्मराजो जनार्दनम् ॥ २८
 तव प्रसादाद्गोविन्द हतः कर्णो महायशः ।
 पाण्डवाश्च जयं प्राप्ता नाशिताश्चापि शत्रवः ॥ २९
 त्वं हि शक्तो मयात्रातुं यस्य कस्यचिदाहवे ।
 त्वमस्य जगतो गोप्ता पाण्डवानां च सर्वदा ॥ ३०
 त्वां समासाद्य शक्रोऽपि मोदते दिवि नित्यशः ।
 त्वं पाता पाण्डुपुत्राणां यथैव जगतस्तथा ॥ ३१
 अनाश्रयो जयस्तेषां भक्तिर्येषां त्वयि प्रभो ॥ ३२
 त्वया नाथेन गोविन्द नाथवन्तो वयं युधि ।
 यथेन्द्रेण पुरा देवास्त्वया चापि जनार्दन ॥ ३३
 स्वप्स्याम्यद्य सुखं कृष्णनिद्रालप्स्ये त्वहं क्षपाम् ।
 विगतं हि भयं मेऽद्य त्वत्प्रसादान्न संशयः ॥ ३४
 एवमुक्तस्तु पार्थेन केशवः ग्राह पाण्डवम् ।
 निमित्तमात्रं हि वयं तवाप्यस्मिन्मुदागमे ॥ ३५
 यस्य ते भ्रातरः शूरा भीमसेनादयो नृप ।
 संबन्धिनश्चेन्द्रवीर्याः पार्षतप्रमुखास्तथा ॥ ३६
 अर्हते च भवाभित्यं प्रियं नित्यं च मद्वितम् ।
 प्रियो हि मे त्वमेतेन वचनेन नरोत्तम ॥ ३७
 इत्युक्तो धर्मराजस्तु स्वरथं हेमभूषितम् ।
 दन्तवर्णैर्हयैर्युक्तं कालवालैर्महीपतिः ॥ ३८

आस्थाय पुरुषव्याघ्रः स्वबलेनापि संबृतः ।
 प्रययौ बहुवृत्तान्तं द्रष्टुमायोधनं प्रति ॥ ३९
 संभाषमाणौ तौ वीर उभौ माधवपाण्डवौ ॥ ४०
 स ददर्श रणे कर्णं शयानं पुरुषर्षभम् ।
 गाण्डीवमुक्तैर्विशिलैः सर्वतः संनिपीडितम् ॥ ४१
 सपुत्रं निहतं दृष्ट्वा कर्णं राजा युधिष्ठिरः ।
 प्रशशंस नरव्याघ्रावुभौ माधवपाण्डवौ ॥ ४२
 अद्य राजाऽस्मि सर्वस्यां पृथिव्यां मधुसूदन ।
 दिष्ट्वा जयसि गोविन्द दिष्ट्वा शत्रुनिपातितः ४३
 एवं सुबहुशो राजन्प्रशशंस जनार्दनम् ।
 अर्जुनं च कुरुश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ४४
 दृष्ट्वा च निहतं कर्णं सपुत्रं पार्थसायकैः ।
 पुनर्जातमिवात्मानं मेने कुरुकुलोद्बहः ॥ ४५
 समेत्य च कुरुश्रेष्ठं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 वर्धयन्ति स राजानो हर्षयुक्ता महारथाः ॥ ४६
 सञ्जय उवाच ।
 एवमेष क्षयो वृत्तः सुमहात्रोमहर्षणः ।
 तव दुर्मन्त्रिते राजन्दिष्ट्वा त्वमनुशोचसि ॥ ४७
 वैशंपायन उवाच ।
 श्रुत्वैतदप्रियं राजा धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
 पपात भूमौ निश्चेष्टः कौरव्यः परमासनात् ।
 तथा सत्यव्रतादेवी गान्धारी दिव्यदर्शना ॥ ४८
 ततस्तूर्णं तु विदुरस्तं नृपं सञ्जयस्तथा ।
 पर्याश्वासयतां चैतावुभावेव तु भूमिपम् ॥ ४९
 तथैवाश्वासयामासुर्गान्धारीं कुरुर्योषितः ॥ ५०
 स दैवं परमं मेने भवितव्यं च भारत ।
 ताभ्यामाश्वासितो राजा तूष्णीमास्ते विशांपते ५१
 एवमारुणाय राज्ञे च सञ्जयो राजसत्तम ।
 जगाम शिविरं भूयो हते कर्णे महात्मनि ॥ ५२
 स दृष्ट्वा निहतं शल्यं राजानं च सुयोधनम् ।
 शकुनिं सुबहूत्राजन्सैनिकांश्च सहस्रशः ॥ ५३
 तथैव पाण्डवीं सेनां निहतां प्रेक्ष्य सञ्जयः ।
 सौप्तिके द्रौणिना राजन्हतवाजिनरद्विपाम् ॥ ५४

स हि दृष्ट्वा हतान्सर्वान्समन्ताद्युधि सञ्जयः ।
 प्रयातो हास्तिनपुरं शोकार्तो भयविह्वलः ॥ ५५
 हतेषु पुनरेतेषु प्रभूतगजवाजिषु ।
 योधैश्च तैर्महाराज नानादेशसमुद्भवैः ॥ ५६
 कुरुक्षेत्रं तु तत्सर्वं शून्यमासीद्विशांपते ।
 निहतैः पाण्डवैश्च धार्तराष्ट्रैश्च संयुगे ॥ ५७
 यथाहि विषयं वृत्तं धार्तराष्ट्रस्य संजयः ।
 निवेदयति तत्सर्वं यथावृत्तं यथाविधि ॥ ५८

एवं महायुद्धमिदं महात्मनो
 धनञ्जयस्याधिरथैश्च यः पठेत् ।
 स सम्यगिष्टस्य मखस्य यत्फलं
 तदाप्नुयाद्यः शृणुयाच्च नित्यशः ॥ ५९
 मखो हि विष्णुर्भगवान्सनातनो
 वहन्ति यं चाप्यनिलेन्दुभानवः ।
 अतोऽनसूयुः शृणुयात्पठेच्च यः
 स सर्वलोकांश्च जयेत्सुखी भवेत् ॥ ६०

॥ इति श्रीमन्महाभारते शतसाहसिकायां संहितायां वैयासिक्यां कर्णपर्वणि एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

॥ कर्णपर्व समाप्तम् ॥ ८ ॥

अतः परं शल्यपर्वं भविष्यति ।
 तस्यायमाद्यः श्लोकः ॥
 जनमेजय उवाच ।

एवं निपातिते कर्णे समरे सव्यसाचिना ।
 अल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्वत वै द्विज ॥ १

इदं कर्णपर्वं कुम्भघोणस्थेन टी. आर्. कृष्णाचार्येण टी. आर्. व्यासाचार्येण च मुंबय्यां
 निर्णयसागरमुद्रायन्त्रे मुद्रापितम् । शकाब्दाः १८२९ सन १९०७.

SVI

पे-
१७/२/७६

Central Archaeological Library,

NEW DELHI.

9008

Call No. Sa 8 Km / Vya / R.V.

Author—Krishnacharya, F.R.
Vyasaacharya, F.R.

Title—Sriman Mahabharatam
Karnaparva - VIII

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.